
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
Gazi
1926

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİNİN ELEŞTİREL OKUMA BECERİSİNE ETKİSİ

Tuğba Demircan

DOKTORA TEZİ
TÜRKÇE VE SOSYAL BİLİMLER EĞİTİMİ ANA BİLİM DALI

GAZİ ÜNİVERSİTESİ
EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

ŞUBAT, 2025

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU

Bu tezin tüm hakları saklıdır. Kaynak göstermek koşuluyla tezin teslim tarihinden itibaren altı (6) ay sonra tezden fotokopi çekilebilir.

YAZARIN

Adı : Tuğba

Soyadı : Demircan

Bölümü : Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi

İmza :

Teslim tarihi :

TEZİN

Türkçe Adı : Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi

İngilizce Adı : The Effect of Discourse Analysis on Critical Reading Skills in Turkish Language and Literature Teaching

ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI

Tez yazma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyduğumu, yararlandığım tüm kaynakları kaynak gösterme ilkelerine uygun olarak kaynakçada belirttiğimi ve bu bölümler dışındaki tüm ifadelerin şahsıma ait olduğunu beyan ederim.

Yazar Adı Soyadı: Tuğba Demircan

İmza:……

JÜRİ ONAY SAYFASI

Tuğba Demircan tarafından hazırlanan "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi" adlı tez çalışması aşağıdaki jüri tarafından oy çokluğu / oy birliği ile Gazi Üniversitesi Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı'nda Doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

Danışman: Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi …….

Başkan: Prof. Dr. Mustafa KURT
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi ……

Üye: Prof. Dr. Ahmet DEMİR
Türkçe Eğitimi Ana Bilim Dalı, Başkent Üniversitesi ……

Üye: Prof. Dr. Muammer Mete TAŞLIOVA
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi ……

Üye: Prof. Dr. Nihal ÇALIŞKAN
Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı, Gazi Üniversitesi ……

Tez Savunma Tarihi: 27/01/2025

Bu tezin Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı'nda Doktora tezi olması için şartları yerine getirdiğini onaylıyorum.

Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Şaban ÇETİN ……

İnci ve İpek'e…

TEŞEKKÜR

"Ah, kimselerin vakti yok
Durup ince şeyleri anlamaya"

Her birimiz, kendi benzersiz hikâyemizin yolcusuyuz; yolları yüzünden seyredip derinde ince şeyleri anlamaya duruyoruz.

Akademik bir keşif olarak başlayan söylem çözümlemesi yolculuğum, Türk dilinin izinde içsel bir deneyime dönüştü. Bu yolda; engin bilgi ve tecrübeleriyle beni yönlendiren, değerli zamanını ve yakın ilgisini esirgemeyen kıymetli Hocam Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN'e sonsuz teşekkürlerimi sunuyorum. Hayatıma kattığı değer yalnızca akademik gelişimime değil, kişisel yolculuğuma da ışık tutuyor.

Lisans eğitimimden doktora aşamasına kadar üzerimde emeği olan Gazi Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı'nın değerli hocalarıyla çalışmaktan büyük bir memnuniyet duyuyor, kendilerine sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Araştırma konusuna ilham veren ve ilgimi derinleştiren kıymetli Hocam Prof. Dr. Mustafa KURT'a içtenlikle teşekkürlerimi sunarım. Zihnimi özgürleştiren yaklaşımı, bu sürece yeni ufuklar kazandırmıştır. Tez izleme sürecinde kıymetli fikirleri ve destekleyici tutumuyla araştırmanın yön bulmasına katkıda bulunan değerli Hocam Prof. Dr. Ahmet DEMİR'e teşekkürlerimi sunarım. Her zaman yanımda olan, fikirlerimi zenginleştiren, öneri ve eleştirileriyle akademik yolculuğuma eşlik eden değerli dostlarıma şükran borçluyum.

Kızlarım İnci ve İpek'e olan sevgim, öğrenme tutkumun en güçlü kaynağıdır. Aydınlık yarınları, beni daima ilham veren bir anne olmaya teşvik ediyor. Sevgili eşime, birlikte başardığımız her şey için sevgi ve minnetle doluyum, varlığı bana daima cesaret veriyor.

Öğrencilerim bana ışık tutan en kıymetli çalışma arkadaşlarımdı, onların ilgisi ve azmi bu araştırmanın en önemli dayanağıdır. Öğrenme yolculuğunda birlikte attığımız her adım için onlara minnettarım.

TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ÖĞRETİMİNDE SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİNİN ELEŞTİREL OKUMA BECERİSİNE ETKİSİ

(Doktora Tezi)

Tuğba Demircan

GAZİ ÜNİVERSİTESİ

EĞİTİM BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Şubat 2025

ÖZ

Eleştirel okuma, çağın değişen koşullarında toplumsal süreçlere aktif ve bilinçli katılım sağlamak için gerekli olan temel bir beceridir. Hızlı değişim ve çeşitliliğin getirdiği yeni eğitim ihtiyaçlarının karşılanması, mevcut yöntemlerin gözden geçirilmesini ve çağdaş yaklaşımların geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu araştırma, Türk dili ve edebiyatı öğretiminde eleştirel okuma becerilerini geliştirmeyi amaçlayan yenilikçi bir yöntem arayışındadır. Bu doğrultuda metinlerdeki derin anlam katmanlarını keşfetmeyi amaçlayan söylem çözümlemesi, disiplinler arası güçlü potansiyeliyle öne çıkmaktadır. Araştırmada, Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerilerinin kazandırılmasında etkili bir yaklaşım olup olmadığına dair bir soruya yanıt aranmaktadır. Araştırmanın temel amacı, söylem çözümlemesinin sunduğu çok boyutlu teorik ve metodolojik çerçeveyi eğitim pratiğine dönüştürerek öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini güçlendirmektir. Bu doğrultuda, Teun A. van Dijk'ın sosyobilişsel yaklaşımına dayanan eleştirel söylem çözümleme modeli kullanılarak Cumhuriyet Dönemi hikâyeleri üzerinden dokuz haftalık bir eğitim süreci gerçekleştirilmiştir. Araştırma, 2022-2023 eğitim öğretim yılında Bilecik ili Bozüyük ilçesi Bozüyük Kumral Abdal Anadolu Lisesinde öğrenim gören 11. sınıf öğrencileri ile sürdürülmüştür. Deney grubu öğrencileri, araştırmacı tarafından hazırlanan öğretim izlencesi ve eleştirel okuma etkinlikleri doğrultusunda; kontrol grubu öğrencileri ise mevcut Türk dili ve edebiyatı öğretim programı ve ders kitabı doğrultusunda eğitim görmüşlerdir. Öğrencilerin eleştirel okuma becerilerindeki gelişimi ölçmek için ön test-son test deney ve kontrol gruplu deneysel desene başvurulmuştur. Elde edilen bulgular, söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu ile mevcut öğretim programının uygulandığı kontrol grubu arasında eleştirel okuma becerileri açısından deney grubu lehine istatistiksel açıdan anlamlı farklılıklar bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu sonuçlar, söylem çözümlemesinin eğitim sürecine dâhil edilmesi durumunda öğrencilerin eleştirel okuma becerilerinde önemli bir gelişme kaydedilebileceğinin önemli bir

göstergesidir. Türk dili ve edebiyatı eğitiminde ilerleme sağlamak için yenilikçi ve iş birlikçi bir gelişim kültürünün benimsenmesi gerektiği düşünülmektedir. Bu çerçevede elde edilen bulgular, ilgili literatür ile ilişkilendirilerek gelecekteki araştırmalara ve eğitim uygulamalarına ışık tutabilecek önerilere yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler : Eleştirel okuma becerisi, Söylem çözümlemesi, Türk dili ve edebiyatı öğretimi
Sayfa Adedi : xx+493
Danışman : Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN

THE EFFECT OF DISCOURSE ANALYSIS ON CRITICAL READING SKILLS IN TURKISH LANGUAGE AND LITERATURE TEACHING

(Ph.D. Thesis)

Tuğba Demircan

GAZI UNIVERSITY

GRADUATE SCHOOL OF EDUCATIONAL SCIENCES

February 2025

ABSTRACT

Critical reading is a basic skill required for active and conscious participation in social processes under the changing conditions of the age. Meeting new educational needs brought about by rapid change and diversity necessitates the review of existing methods and the development of contemporary approaches. This research seeks an innovative method that aims to develop critical reading skills in Turkish language and literature teaching. In this direction, discourse analysis, which aims to discover deep layers of meaning in texts, stands out with its strong interdisciplinary potential. In this study, an answer to the question of whether discourse analysis is an effective approach in teaching critical reading skills in Turkish language and literature teaching is sought. The main aim of the research is to strengthen students' critical reading skills by transforming the multidimensional theoretical and methodological framework offered by discourse analysis into educational practice. In this direction, a nine-week training process was carried out using the critical discourse analysis model based on Teun A. van Dijk's sociocognitive approach through the stories of the Republican Period. The research was carried out with 11th grade students studying at Bozüyük Kumral Abdal Anatolian High School in Bozüyük district of Bilecik province in the 2022-2023 academic year. The experimental group students were trained in line with the teaching syllabus and critical reading activities prepared by the researcher, while the control group students were trained in line with the existing Turkish language and literature curriculum and textbook. In order to measure the development of students' critical reading skills, an experimental design with pretest-posttest experimental and control groups was used. The findings revealed that there were statistically significant differences between the experimental group in which discourse analysis was applied and the control group in which the current curriculum was applied in terms of critical reading skills in favour of the experimental group. These results are an important indication that if discourse analysis is included in the education process, a significant improvement can be achieved in students'

critical reading skills. It is thought that an innovative and collaborative development culture should be adopted in order to make progress in Turkish language and literature education. The findings obtained in this framework are associated with the relevant literature and suggestions that can shed light on future research and educational practices are given.

Key Words : Critical reading skills, Discourse analysis, Turkish language and literature teaching
Number of Pages : xx+493
Supervisor : Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN

İÇİNDEKİLER

TELİF HAKKI VE TEZ FOTOKOPİ İZİN FORMU i
ETİK İLKELERE UYGUNLUK BEYANI ii
JÜRİ ONAY SAYFASI iii
İTHAF iv
TEŞEKKÜR v
ÖZ vi
ABSTRACT viii
İÇİNDEKİLER x
TABLOLAR LİSTESİ xv
ŞEKİLLER LİSTESİ xix
SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ xx
BÖLÜM 1 1
GİRİŞ 1
1.1. Problem Durumu 4
1.2. Araştırmanın Amacı 5
1.3. Araştırmanın Önemi 7
1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları 8
1.5. Tanımlar 9
1.6. İlgili Araştırmalar 13
1.6.1. Söylem Çözümlemesi Alanında Yapılan Çalışmalar 13
1.6.2. Eleştirel Okuma Alanında Yapılan Çalışmalar 17
BÖLÜM 2 21
KURAMSAL ÇERÇEVE 21
2.1. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Okuma Eğitimi 21
2.1.1. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı 21

2.1.2. Okuma Nedir? 24
2.1.3. Okuma Eğitimi 28
2.1.4. Okuma Eğitiminde Metin ve Metin Dilbilimi 31
2.1.4.1. Metinleşme Süreci 33
2.1.4.1.1. Buluş 33
2.1.4.1.2. Düzen 34
2.1.4.1.3. Seçme 34
2.1.4.1.4. Metin Hâline Dönüştürme 34
2.1.4.1.5. Denetleme 35
2.1.4.1.6. Sunuş 35
2.1.4.2. Metin Yapısı 36
2.1.4.2.1. Küçük Ölçekli Metin Yapısı (Microstructures) 38
2.1.4.2.2. Büyük Ölçekli Metin Yapısı (Macrostructure) 39
2.1.4.2.3. Üst Yapı (Superstructures) 40
2.1.4.3. Metinsellik Ölçütleri 42
2.1.4.3.1. Bağdaşıklık (Cohesion) 42
2.1.4.3.2. Tutarlılık (Coherence) 45
2.1.4.3.3. Amaçlılık (Intentionality) 46
2.1.4.3.4. Kabul Edilebilirlik (Acceptability) 47
2.1.4.3.5. Bilgi Vericilik (İnformativity) 47
2.1.4.3.6. Durumsallık (Situationality) 48
2.1.4.3.7. Metinler Arasılık (İntertextuality) 48
2.1.5. Eleştirel Okuma Eğitimi 49
2.1.5.1. Eleştirel Okuma Nedir? 51
2.1.5.1.1. Zihinsel Etkinlik Olarak Okuma 54
2.1.5.1.2. Toplumsal Bir Süreç Olarak Okuma 56
2.1.5.2. Eleştirel Okuma Becerileri 57
2.1.5.3. Eleştirel Okuma Yaklaşım ve Modelleri 63
2.1.5.4. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma 73
2.1.5.5. Edebî Metinlerin Eleştirel Okunması 81
2.2. Söylem Çözümlemesi 86
2.2.1. Söylem Nedir? 86

2.2.2. Söylem Çözümlemesi Nedir? 93
2.2.3. Söylem Çözümlemesinin Tarihsel Gelişim Süreci 100
2.2.4. Söylem Çözümlemesinin Temel Kavramları 103
2.2.4.1. Dil 103
2.2.4.2. Metin 106
2.2.4.3. Bağlam 109
2.2.5. Söylem Çözümleme Yaklaşımları 112
2.2.5.1. Söylem-Tarihsel Yaklaşım 118
2.2.5.2. Derlem Dil Bilimi Yaklaşımı 121
2.2.5.3. Sosyal Aktörler Yaklaşımı 123
2.2.5.4. Dispozitif Yaklaşım 126
2.2.5.5. Diyalektik-İlişkisel Yaklaşım 130
2.2.5.6. Sosyobilişsel Yaklaşım 133
2.2.5.6.1. Söylem-Biliş-Toplum Üçgeni 134
2.2.6. Teun van Dijk Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli 137
2.2.6.1. Büyük Yapı (Makro Yapı/ Küresel Yapı) Çözümlemesi 142
2.2.6.1.1. Tematik Yapı 147
2.2.6.1.1.1. Başlık 148
2.2.6.1.1.2. Giriş 149
2.2.6.1.1.3. Anahtar Kelimeler 152
2.2.6.1.1.4. Tema 153
2.2.6.1.1.5. Konu 154
2.2.6.1.1.6. Ana Düşünce 156
2.2.6.1.2. Şematik Yapı 157
2.2.6.1.2.1. Durum 161
2.2.6.1.2.1.1. Ana Olayların Sunumu 162
2.2.6.1.2.1.1.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı 162
2.2.6.1.1.1.1.2. Olay Örgüsü 171
2.2.6.1.1.1.1.3. Hikâye Kişileri 176
2.2.6.1.1.1.1.4. Zaman ve Zamanın Sunumu 180
2.2.6.1.1.1.1.5. Uzam/ Mekân 183
2.2.6.1.2.1.2. Sonuçlar 186
2.2.6.1.2.1.3. Art Alan ve Bağlam Bilgisi 187

2.2.6.1.2.2. Yorum 190
2.2.6.2. Küçük Yapı (Mikro Yapı/ Yerel Yapı) Çözümlemesi 197
2.2.6.2.1. Kelime Seçimi 200
2.2.6.2.2. Cümle Yapısı 205
2.2.6.2.3. Yerel Uyum (Local Coherence) 211
2.2.6.2.4. Retorik ve İkna Stratejileri 214
BÖLÜM 3 225
YÖNTEM 225
3.1. Araştırmanın Modeli 225
3.2. Evren ve Örneklem 226
3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi 226
3.3.1. Nitel Verilerin Toplanması ve Analizi 226
3.3.2. Nicel Verilerin Toplanması ve Analizi 227
3.3.2.1. Deneysel Süreç Öncesi Çalışmalar 227
3.3.2.1.1. Başarı Testinin Geliştirilmesi 227
3.3.2.1.2. Ön uygulamaların Gerçekleştirilmesi 231
3.3.2.1.2.1. Test-Tekrar Test Yöntemi ve Geçerlik, Güvenirlik Çalışmaları 231
3.3.2.1.2.2. Madde Analizi: Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik İndeksleri 233
3.3.2.2. Uygulama Süreci 234
3.4. Veri Toplama Araçları 241
3.4.1. Eleştirel Okuma Etkinlikleri ve Öğrenci Ürün Dosyaları 241
3.4.2. Eleştirel Okuma Başarı Testi 242
3.4.3. Gözlem Formu 243
3.4.4. Dereceli Puanlama Anahtarı 243
3.5. Verilerin Analizi 245
BÖLÜM 4 249
BULGU VE YORUMLAR 249
4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar 249
4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar 257
BÖLÜM 5 273

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER 273
5.1. Sonuçlar 273
5.2. Tartışma ve Öneriler 279
5.2.1. Metodolojiye ve Araştırmacılara Yönelik Tartışma ve Öneriler 279
5.2.2. Öğretmenlere ve Öğrenme-Öğretme Sürecine Yönelik Tartışma ve Öneriler 284
5.2.3. Kurumlara Yönelik Tartışma ve Öneriler 290
KAYNAKLAR 295
EKLER 311
Ek 1. Eleştirel Okuma Öğrenci Uygulamaları ve Görseller 312
Ek 2. Eleştirel Okuma Başarı Testi 445
Ek 3. Dereceli Puanlama Anahtarı 448
Ek 4. Eleştirel Okuma Başarı Testi Öğrenci Örneği: Kontrol Grubu 465
Ek 5. Eleştirel Okuma Başarı Testi Öğrenci Örneği: Deney Grubu 473
Ek 6. Gözlem Formu 487
Ek 7. Katılımcı Bilgi Formu 488
Ek 8. Gönüllü Onam Formu 489
Ek 9. İzin Belgeleri 490
ÖZGEÇMİŞ 492

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 2.1. *Kazanım Tablosu* 22
Tablo 2.2. *Grellet- Okuma Yöntemleri* 26
Tablo 2.3. *Okuma Yöntem ve Teknikleri* 27
Tablo 2.4. *Geleneksel ve Eleştirel Okuma Süreçleri* 52
Tablo 2.5. *Geleneksel ve Alternatif Okuma Stratejileri* 53
Tablo 2.6. *Eleştirel Okuma Becerileri ve Gereksinimleri* 58
Tablo 2.7. *Eleştirel Okuma Becerileri: Metin, Okur ve Yazar Perspektifleri* 59
Tablo 2.8. *Vallée Dört Adımlı Eleştirel Okuma Yaklaşımı* 61
Tablo 2.9. *Wallace Hallidayan Eleştirel Okuma Modeli* 65
Tablo 2.10. *Özüdoğru Eleştirel Okuma Modeli* 66
Tablo 2.11. *Toolan Edebî-Dil Bilimsel Yaklaşım: Metin Merkezli Eleştirel Okuma Yöntemi* 67
Tablo 2.12. *Metin Dilbilimine Dayalı İşlevsel Model* 68
Tablo 2.13. *Weber-Öyküde Bütüncül Düzen* 69
Tablo 2.14. *Grellet-Metin İncelemesinde İşlevsel Etkinlikler* 70
Tablo 2.15. *Haynes-Eleştirel Söylem Biçembilimi* 71
Tablo 2.16. *Huckin'in İki Aşamalı Metin Analizi Modeli* 72
Tablo 2.17. *Haynes-Hikâye Analizi Düzlemleri* 78
Tablo 2.18. *Edebî Eleştiri Yaklaşımlarının Kronolojisi* 83
Tablo 2.19. *Edebî Eleştiri Stratejileri: Güçlü ve Zayıf Yönler* 84
Tablo 2.20. *Sistemik İşlevsel Dilbilim Bağlam Çerçevesi* 111
Tablo 2.21. *Söylem Çözümleme Biçimleri* 115
Tablo 2.22. *Söylem Teorileri* 116
Tablo 2.23. *Söylem Analizi Yaklaşımları* 116
Tablo 2.24. *Söylem-Tarihsel Yaklaşım: Stratejiler, Hedefler ve Araçlar* 120
Tablo 2.25. *van Leeuwen'ın Sosyal Aktör Temsili Kavramları* 124
Tablo 2.26. *Söylem ve Dispozitif Analiz Aşamaları* 129

Tablo 2.27. *Diyalektik-İlişkisel Yaklaşım Analiz Süreci* 131
Tablo 2.28. *Söylem, Biliş ve Toplum İlişkilerinin Yapısı* 136
Tablo 2.29. *van Dijk-Söylemin Yapısı* 138
Tablo 2.30. *van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli I* 139
Tablo 2.31. *van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli II* 141
Tablo 2.32. *Konuyu Belirleyen Bağlamsal Bilgiler* 144
Tablo 2.33. *Konuyu Belirleyen Bağlamsal Stratejiler* 144
Tablo 2.34. *Geleneksel Anlatıcı Tipleri* 164
Tablo 2.35. *Genette Anlatı ve Anlatıcı Tipleri* 165
Tablo 2.36. *Rimmon Kenan Anlatıcı Tipleri* 165
Tablo 2.37. *Genette- Anlatıcının İşlevleri* 166
Tablo 2.38. *Bakış Açısının Anlamları* 167
Tablo 2.39. *Anlatıcı/Ses ve Bakış Açısı* 168
Tablo 2.40. *Genette- Anlatıcının Bakış Açısı* 168
Tablo 2.41. *Rimmon-Kenan'ın Odaklanma Kavramı: Boyutlar ve Açıklamaları* 169
Tablo 2.42. *Schmid- Bakış Açısı ve Anlatım Parametreleri* 170
Tablo 2.43. *Olay Tipleri* 172
Tablo 2.44. *Anlatım Formları ve Kompozisyon* 173
Tablo 2.45. *Hikâye Kişilerinin Tipolojisi* 178
Tablo 2.46. *Karakterleştirme Teknikleri* 179
Tablo 2.47. *Kahramanın Betimlenme Amaçları* 179
Tablo 2.48. *Zaman Kategorileri ve Anlatım İlişkisi* 181
Tablo 2.49. *Kurmaca Zamanın Belirlenmesinde Yöntemler* 181
Tablo 2.50. *Anlatma Zamanını Belirleyen Seçimler* 182
Tablo 2.51. *Genette-Süre Kategorileri* 183
Tablo 2.52. *Hoffman-Üç Boyutlu Mekân Çerçevesi* 184
Tablo 2.53. *Aktarılan Söylemler* 193
Tablo 2.54. *Kişiler Arası Retorik İlkeler* 195
Tablo 2.55. *Söz Edimleri* 196
Tablo 2.56. *Kelime Seçiminde Bağlamsal Kategoriler* 202
Tablo 2.57. *Cümle Yapısının İşlevsel Analizi: Konulama, Bilgi ve Belirleme* 206
Tablo 2.58. *Geçişlilik Fonksiyonları* 210

Tablo 3.1. *Belirtke Tablosu* 228
Tablo 3.2. *Uzman Kadrosunun Alan ve Akademik Unvan Dağılımı* 229
Tablo 3.3. *Maddelerin Kapsam Geçerliliği ve KGO Değerleri* 230
Tablo 3.4. *Test- Tekrar Test Puanlayıcılarının Akademik Unvan Dağılımı* 232
Tablo 3.5. *Test-Tekrar Test Korelasyon Değerleri* 232
Tablo 3.6. *Test- Tekrar Testi Güvenirlik Analizi* 232
Tablo 3.7. *Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik İndeksleri* 233
Tablo 3.8. *Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma İzlencesi* 235
Tablo 3.9. *Eleştirel Okuma Eğitiminde İncelenen Metinler* 240
Tablo 3.10. *Eleştirel Okuma Başarı Testinin Yapısı* 243
Tablo 3.11. *Ön Test-Son Test Puanlayıcılarının Akademik Unvan Dağılımı* 244
Tablo 3.12. *Dereceli Puanlama Anahtarı Soru Örneği* 244
Tablo 3.13. *Eleştirel Okuma Başarı Testi Güvenirlik Analizi* 246
Tablo 3.14. *Normallik Analizi Sonuçları* 246
Tablo 4.1. *Metnin Küçük Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test-Son Test Sonuçları* 249
Tablo 4.2. *Metnin Küçük Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön-Son Test Sonuçları* 250
Tablo 4.3. *Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Küçük Yapı Karşılaştırması* 252
Tablo 4.4. *Metnin Büyük Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları* 257
Tablo 4.5. *Metnin Büyük Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları* 257
Tablo 4.6. *Metnin Şematik Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları* 259
Tablo 4.7. *Metnin Şematik Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları* 259
Tablo 4.8. *Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Şematik Yapı Karşılaştırması* 261
Tablo 4.9. *Metnin Tematik Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test-Son Test Sonuçları* 265

Tablo 4.10. *Metnin Tematik Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları* 265
Tablo 4.11. *Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Tematik Yapı Karşılaştırması* 267
Tablo 4.12. *Deney-Kontrol Gruplarına İlişkin Ön Test Sonuçlarının Karşılaştırılması* ... 270
Tablo 4.13. *Deney-Kontrol Gruplarına İlişkin Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması* .. 271

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 2.1. Dairesel okuma yaklaşımı 30
Şekil 2.2. Gönderim (reference) türleri 43
Şekil 2.3. Genel araştırma stratejileri ve teorik arka plan 117
Şekil 2.4. van Leeuwen'ın sosyal aktörler temsili kavramları 126
Şekil 2.5. Dispozitifler 128
Şekil 2.6. Diyalektik-ilişkisel yaklaşım 132
Şekil 2.7. Haber şemasının varsayımsal yapısı 161
Şekil 2.8. Anlatı-iletişim şeması. 163
Şekil 2.9. Anlatının söz dizimsel yapısı 174
Şekil 2.10. Mills-Yazınsal metin ve bağlam 189
Şekil 4.1. Metnin küçük yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test -son test sonuçlarının karşılaştırılması. 251
Şekil 4.2. Metnin büyük yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test sonuçlarının karşılaştırılması. 258
Şekil 4.3. Metnin şematik yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test sonuçlarının karşılaştırılması. 260
Şekil 4.4. Metnin tematik yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test -son test sonuçlarının karşılaştırılması. 266
Şekil 4.5. Deney ve kontrol gruplarına ilişkin ön test sonuçlarının karşılaştırılması 271
Şekil 4.6. Deney-kontrol gruplarına ilişkin son test sonuçlarının karşılaştırılması 272

SİMGELER VE KISALTMALAR LİSTESİ

Bk.	Bakınız
Çev.	Çeviren
ed.	Edition
Ed./ Eds.	Editör
haz.	Hazırlayan
MEB	Millî Eğitim Bakanlığı
s./ pp.	Sayfa Sayısı
TDK	Türk Dil Kurumu
Trans.	Translate
vb.	Ve benzeri
vd.	Ve diğerleri
Vol	Volume
vs.	Ve saire
yy.	Yüzyıl

BÖLÜM 1

GİRİŞ

Bilgi çağının getirdiği değişimler, bireylerden yeni öğrenme becerileri edinmesini beklemektedir. Bu talepler, öncelikli olarak eğitim sisteminin çağın dinamiklerine uygun hâle getirilmesiyle yanıt bulacaktır. Eğitimde atılacak en doğru adımlardan biri eleştirel becerilerin desteklenmesidir. Bilginin tanımı, üretimi, temsili ve işlenme biçimleri giderek öznelleşmektedir. Yeni teori ve yöntemler geliştirilmesi ihtiyacının eşlik ettiği bu durum, bir dizi entelektüel arayışı da beraberinde getirmiştir. Bugün, sayısız eğitim araştırmasının problem alanında "eleştiri" kavramı öncelikli bir yer edinmiştir.

Türk dili ve edebiyatı öğretimi alanında yürütülen bu araştırma, dilin ve metinlerin doğasını anlamanın eleştirel farkındalığın geliştirilmesinde önemli bir etkiye sahip olduğu düşüncesini temel alarak "okuma" odaklı bir yaklaşım arayışındadır. Eleştirel okuma, kendini keşfetmenin ve dünyayı anlamlandırmanın ayrılmaz bir parçasıdır; ancak üzerinde uzlaşılmış sistematik bir yönteme sahip değildir. Bilgi ve değişimin sürekliliği karşısında eleştirel okuma eğitiminde mutlak bilgiler, standartlaştırılmış beceri listesi veya idealize edilmiş bir öğrenme sürecinden bahsedilmesi söz konusu değildir. Sözen (2017)'in de belirttiği üzere düşünce ve eylemlerin üzerine inşa edilebileceği temeller, katı olgular ve nihai dayanak noktaları söylemin keşfiyle birlikte geride kalmış; söylem çağı başlamıştır. Bilimler, söylem (discourse) odaklı bir çağı deneyimlemektedir. Artık değişmez mutlak gerçeklik yerine gerçeklikler söz konusudur. Gerçekler, söylemlerle inşa edilmekte ve söylemler yorum ile varlığını sürdürmektedir. O hâlde çağın düşünme biçimlerini, disiplinlerini, insanını ve toplumunu anlamak için söylemi çözümlemenin öncelikli hâle geldiği söylenebilir (s. 9-10). Bu perspektiften yapılan değerlendirmeler, araştırmanın çözüm arayışlarına yön veren stratejik bir alan olarak söylem çözümlemesini (discourse analysis) işaret etmektedir. Bu doğrultuda eleştirel okuma eğitimini merkeze alan bu araştırmanın üçüncü ayağını "Söylem Çözümlemesi" oluşturmuş ve "Türk dili ve edebiyatı

öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisi nedir?" sorusu, araştırma konusu olarak ele alınmıştır.

Araştırma, disiplinler arası kuramsal çerçeveyi izleyen deneysel süreçlerden oluşmaktadır. Giriş bölümü, söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisini geliştirmede etkili bir yaklaşım olup olmadığına dair problem durumu ile başlamakta; araştırmanın amacı, önemi, sınırlılıkları ve alanda öne çıkan çalışmalarla sürdürülmektedir. Kuramsal çerçevenin üç ana odak noktası, Türk dili ve edebiyatı öğretimi, eleştirel okuma ve söylem çözümlemesidir. Bu kapsamda araştırmaya rehberlik eden disiplinler arası yaklaşımlara, önemli temsilcilere ve yöntemsel araçlara yer verilmiştir. Söylem ve eleştiri iki bütünleşik kavram olarak araştırma boyunca birlikte yer almakta ve her iki kavram da metnin yüzey yapısından hareketle derin yapıların ortaya çıkarılmasına uzanan süreçlerle ilişkilendirilmektedir. Araştırmanın ikinci bölümünde Türk dili ve edebiyatı öğretim programının temel yaklaşımı, amaçları, yapısı ve eleştirisi; okuma eğitimi, okuma yöntem ve teknikleri, metinlerin merkezî rolü itibarıyla metin dilbiliminin ilkelerine yer verilmiştir. Eleştirel okuma ise zihinsel bir etkinlik ve toplumsal bir süreç olarak farklı boyutlarıyla ele alınmış, devamında araştırmanın hedefinde yer alan eleştirel okuma becerileri ile eleştirel okumayı söylem çözümlemesiyle bütünleştiren yaklaşım ve modellere odaklanılmıştır. Bu bölümde tabii olarak edebî metinler özel bir yer tutmaktadır. "Türk Edebiyatında Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma" başlığı altında geleneksel ve alternatif okuma modelleri, söylem çözümlemesi ve edebî eleştiri gibi birbiriyle ilişkili birkaç konu bir arada ele alınmıştır.

Araştırmanın belirleyici noktaları, "Söylem Çözümlemesi" başlığı altında yer almaktadır. Söylem, tanımlanması güç bir kavramdır; duymaya aşina olduğumuz bu kavramı net bir tanıma yerleştirmek neredeyse imkânsızdır. Söylem çözümlenmesi ise disiplinler arası teori ve yöntem çeşitliliği içinde birbiriyle hem örtüşen hem de ayrışan pek çok işlevsel tanıma sahiptir. Bu doğrultuda, söz konusu bölümde göreceli tanım ve açıklamalara yer verilmiş ardından söylem çözümlemesinin klasik poetika ve retorikten post yapısalcı kuramcıların etkisiyle bugünkü eleştirel boyuta taşınmasına kadar uzanan tarihsel seyri ve anahtar kavramlarına yer verilmiştir. Ayrıca literatürde sıkça yer bulan söylem çözümleme biçimleri yerine bunların teorik arka planını oluşturan genel araştırma stratejilerine ve ana yönlendirici isimlerine yer yerilmesi önemli görülmüştür. Araştırmanın söylemin açıklandığı bölümde yer verilen tanımların hiçbirinin diğerinden daha temel bir anlam ifade ettiği iddiası yoktur. Kuramsal çerçevede yer verilenler ise dil ve söylem gibi sınırsız bir alanda yalnızca bir seçki sayılabilir.

Söylem çözümlemesine dayalı eleştirel okuma uygulamalarında Teun A. van Dijk'ın eleştirel çözümleme modeli tercih edildiğinden araştırmada sosyobilişsel yaklaşımın genel ilkeleri ve referans noktalarına önemli bir yer ayrılmıştır. Her metin türü dilsel, yapısal ve bilişsel farklılıklar içerdiğinden uygulamalar hikâye türü ile sınırlandırılmış ve diğer metin türleri zorunlu olarak dışarıda tutulmuştur. Söylem çözümlemesi ve kurgusal metinlerle ilgili disiplinlerin verilerinin sentezinden oluşan eleştirel söylem çözümleme modeli aşamalı bir şekilde detaylandırılmıştır.

Araştırmanın üçüncü bölümünü oluşturan yöntem kısmında, mevcut koşullar doğrultusunda gerçekleştirilen deneysel sürece dair açıklamalar yer almaktadır. Eleştirel okuma uygulamalarında edebî metinlerin önemli ölçüde sezgisel olduğu ve nesnel bir yönteme indirgenemeyeceği daima göz önünde bulundurulmuştur. Farklı araştırma konuları, teorik amaçlar ve değişen öğrenme yaşantıları alternatif modellerin düşünülmesini gerektirmektedir. Bu noktada uygulama sürecindeki tercihlerin genelgeçer olmadığının hatırlatılması yerinde olacaktır. Okuma eğitimi gibi ortak amaçta birleşen araştırmacı ve eğitimciler, araştırmanın önermelerini kendi bağlamlarına özgü gereksinimleri nasıl karşılayabileceklerine dair bir öngörü olarak değerlendirmeye almalıdır.

Araştırmanın dördüncü bölümde, elde edilen bulguların analiz ve yorumlarına yer verilmiştir. Son bölümde ise bu bulgular, kuramsal çerçevede sunulan bilgilerle bütünleştirilerek söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerilerine etkisi incelenmiş ve araştırmanın sonuçları değerlendirilmiştir. Uygulamaların katılımcı araştırmacı tarafından gerçekleştirilmesi çalışmayı eylem araştırmasının nitelikleriyle bütünleştirilmiştir. Özellikle öğrenme-öğretme sürecinden elde edilen görüş ve gözlemlerden hareketle kuram ve uygulamalar arasındaki boşlukları doldurmada etkili olabileceği temenni edilen tartışma ve önerilere yer verilmiştir. Öneriler; teorik ve metodolojik değerlendirmelere, öğrenme-öğretme sürecine dair gözlemlere ve eğitim süreçlerinin iyileştirilmesine yönelik öngörülere dayanmaktadır.

Söylem çözümlemesi; dil bilimi, poetika, antropoloji, etnografya, mikrososyoloji, bilişsel ve sosyal psikoloji, retorik, teoloji, hukuk ve daha birçok disiplinlerdeki benzer ilgi ve problemlerin bir uzantısı olarak gelişmiştir (van Dijk, 1981, s.1). Disiplinler arası konumu nedeniyle henüz bir üst dile sahip değildir. Söylem çözümlemesinin birçok boyutu hâlâ keşfedilmeyi beklemektedir. Türkiye'de bu alandaki araştırmalara rehberlik edebilecek kaynakların sayısı oldukça sınırlıdır; yabancı dil ve kültürlere ait verilerin bir arada değerlendirilmesinden doğan güçlükler söz konusudur. Söylem araştırmalarında; teoriler,

tanımlar, problemler, çözümler ve uygulamalar iç içedir ve birbirilerinden ilham alarak süreç içinde biçimlenmektedir. Bu seçmeci ve sofistike yaklaşımın benimsendiği araştırmalar aynı zamanda deneysel temellere dayandırılması gereken yoğun bir çabanın ürünüdür (van Dijk, 2001b, s. 96). Dil bilimsel, eleştirel, felsefi, edebî, pragmatik vd. teorik temellere dayanan verilerin sentezlenmesi oldukça zordur. Öte yandan farklı disiplinlerin bulgu ve yöntemlerine başvurmaksızın söylem çözümlemesinden bahsetmek mümkün değildir. Ancak bu alanda kayda değer bir başarı hedefleniyorsa zorluklara tahammül edilebilmelidir (Lakoff, 1994, s. 200). Bu doğrultuda "Eleştirel söylem çözümlemesini öğrenmenin en iyi yolu onu uygulamaktır." (Jäger ve Maier, 2015, s. 135) ilkesinden hareket edilerek araştırmayı disiplinler arası boyuta taşıyacak kuramsal ve deneysel çalışmalar gerçekleştirilmiştir.

Söylem araştırmalarında kuramsal ve yöntemsel çeşitlilik ve bahsi geçen güçlükler, bu alanın güncel ve akademik önemine işaret etmektedir. Bu alandaki girişimlerin yaygınlık kazanmasının Türkiye'deki akademik çalışmaları uluslararası söylem araştırmalarıyla buluşturacağı düşünülmektedir. Araştırmanın konuya ilgi duyan eğitimciler ve araştırmacılar için faydalı bir kaynak olmasını ve gelecekteki araştırmalara ilham vermesini temenni ediyoruz.

1.1. Problem Durumu

Söylem çözümlemesi; dil, metin ve bağlam arasındaki ilişkileri anlam oluşumunun ayrılmaz bir parçası olarak ele alır. Metnin dil ve yapı özellikleri kadar üretim ve yorumlanma koşullarını da dikkate alan bu yaklaşım, disiplinler arası teorik ve metodolojik çeşitlilikten güç alır. Böylece okuyucu ile metin arasında yeni etkileşim yolları açar. Bu yönleriyle eğitim bilimleri alanında giderek artan bir ilgiyle takip edilmektedir.

Bu araştırmada, söylem çözümlemesinin dil ve edebiyat öğretimi bağlamında değerlendirilerek kuramsal ve yöntemsel katkılarının ortaya çıkarılması hedeflenmektedir. Söylem çözümlemesinin Türk dili ve edebiyatı öğretiminde eleştirel okuma becerilerinin kazandırılmasında etkili bir yaklaşım olup olmadığına dair probleme Teun A. van Dijk'ın eleştirel söylem çözümleme modeli temel alınarak yanıt aranmaktadır. van Dijk'a göre, bir metin birbirini destekleyen çeşitli yapılardan meydana gelmektedir. Bu yapılardan ilki, metnin tematik ve şematik özelliklerini kapsayan büyük yapıdır. Büyük yapı; metnin konusu, teması ve özeti gibi genel anlamlarını temsil etmektedir. İçeriği düzenleyen şemanın

incelenmesi de bu yapı çerçevesinde gerçekleştirilmektedir. Metnin dilsel özelliklerini temsil eden küçük yapı; kelime seçimleri, cümle yapıları, cümle içi ve cümleler arası anlam ilişkileri, retorik ve ikna stratejileri boyutlarını içermektedir. Sıradan bir okumayı aşmak ve daha derinlikli bir anlayış geliştirmek için metnin bütün yapılarının detaylı şekilde incelenmesi gerekir.

"Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisi nedir? problemi doğrultusunda söylem çözümleme modeline dayanan ve yöntemle bütünleşen alt problemler aşağıdaki şekilde yapılandırılmıştır:

1. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin küçük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
2. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin büyük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
    2.1. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin tematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?
    2.2. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin şematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

1.2. Araştırmanın Amacı

İnsan yaşamındaki iletişim biçimlerinden biri de edebî metinlerdir. Dilsel düzenlenişleriyle kurmaca dünyayı taşıyan bu metinler, kendisindeki önceki edebî dönemlerden, kendisini çevreleyen sosyokültürel bağlamdan ve diğer iletişim olanaklarından izler taşır. Bu göstergeler okuyucunun metin ile yaşam arasındaki bağları kurmasını sağlayacak kavrayış sürecinin çıkış noktalarını oluşturur (Göktürk, 1997, s. 12). Okumak, sözcüklerin arasından geçmek değil, onların anlatmak istediklerini sezebilmektir. Günümüz okurundan beklenen,

metindeki boşlukları yaratıcı bir biçimde doldurması, yazarın dünya görüşünü, dilsel tercihlerini ayırt edebilmesi ve anlamı yeniden inşa etmesidir. Ancak bunlar rastgele gerçekleştirilebilecek eylemler değildir; metnin sunduğu ipuçlarından hareketle sistematik bir okuma yaklaşımı izlenmelidir. Bu durum, okuyucunun da bir dönüşüm geçirmesini gerektirir ve onu; bir dil bilimci, yazın bilimci ve söylem çözümlemeci olmaya yönlendirir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 25). Bu sebeple öğrencilere, kendi okuma süreçlerini yönetmelerini sağlayacak araç ve yöntemler sunulmalı; öğrencilerin kendi hedeflerini, okuma stratejilerini ve değerlendirme ölçütlerini belirledikleri eleştirel beceriler geliştirmelerine yardımcı olunmalıdır (Uçan, 2016b, s. 61). Söylem çözümlemesi yaklaşımını benimseyen bu araştırmanın temel hedefi, Türk dili ve edebiyatı öğrencilerinin okuma ve anlama süreçlerinde kendi öznelliklerini kurmalarına yardımcı olmaktır.

Söylem çözümlemesi; disiplinler arası yaklaşımıyla eleştirel okuma alanına sağlam bir teorik temel sunarken farklı bağlamlara ve metin türlerine uyarlanabilecek araçlarla da okuma pratiklerini desteklemektedir. Bu doğrultuda, söylem çözümlemesi pedagojik ilkeler çerçevesinde Türk dili ve edebiyatı okuma eğitimine dâhil edilmesi hedeflenmiştir. Söylem çözümlemesini öğrencinin algı ve kavrayış alanına dâhil edebilecek okuma etkinlikleri oluşturmak çalışmanın öncelikli hedefleri arasında yer almaktadır. Edebî metinler; dilin estetik bir biçim kazandığı aynı zamanda toplum hayatının yansımalarının taşıyan derin ve yoruma açık dil ürünleridir. Bu metinleri anlamlandırabilmeleri ve okuma sürecinde aktif katılımcılar olabilmeleri için öğrencilere kılavuz bir çerçeve sunulmalıdır. Bu bağlamda, Teun van Dijk'in eleştirel söylem çözümleme modeli, hikâye metinlerinin kendine özgü yapısına göre düzenlenmiştir. Uygulama sürecinin bir okuma modeli üzerinden gerçekleştirilmesinde amaç, mutlak bir yol tutmak değil sürecin sistemli bir şekilde yürütülebilmesi için düzenleyici bir araca başvurmaktır.

"Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisi üzerindeki etkisi" başlığını taşıyan bu araştırmada edebî metinlerden hareket edilmektedir. Nihai anlamda öğrencilerin günlük yaşamlarında karşılaşabilecekleri her türden sözlü ve yazılı metin örneğini analiz edebilen eleştirel okurlar olarak yetiştirilmesi, öğrencilere dil ve iletişim yetkinliği kazandırılarak toplumsal değişimlere uyum sağlama becerilerinin güçlendirilmesi gibi modern çağın yeni yaşam becerilerinin desteklenmesi amaçlanmıştır.

1.3. Araştırmanın Önemi

Söylem çözümlemesi; sosyal ve beşerî bilimlerde disiplinler arası yeni bir alana göndermede bulunur. Temelde insanı ve dünyayı anlamak amacı taşıyan pek çok bilim dalının kesişim noktasında kullanımdaki dilin incelenmesi yer almaktadır.

Söylem çözümlemesi dil bilimi, poetika, psikoloji gibi söylemlerin sistematik analizi ile ilgilenen çeşitli disiplinlerin dile dair ilgi ve sorunlarının bir uzantısı olarak gelişmiştir. Edebiyat alanında, geçmişten günümüze edebî söylemleri anlamak için her zaman daha açık yollar araştırılmıştır. Sosyoloji, toplumsal etkileşimleri odağa alırken antropoloji köklü bir çözümleme geleneğinden günümüze dek mitler, halk hikâyeleri gibi kültüre özgü metin türlerini incelemelerini sürdürmektedir. Son yıllarda, aralarında psikoloji ve yapay zekânın da bulunduğu farklı alanlarda söylemlerin ardındaki zihinsel süreçlere ilgi duyulmasıyla disiplinler arası ortaklıklar giderek çoğalmaktadır. Günümüzde kitle iletişim araçlarının toplumsal etkilerinin araştırılması da sosyal psikoloji ile paylaşılan bir konudur. Buna ek olarak dinî bilimler, psikoterapi, hukuk çalışmaları ve daha birçok alanda söylem araştırmaları sürdürülmektedir. Bu amaç birlikteliği; dil kullanım biçimlerinin, söylemlerin ve bunların iletişimsel bağlamlarının disiplinler arası bir yaklaşım gerektirdiğini açık bir şekilde ortaya koymaktadır (van Dijk, 1981, s. 1). Küreselleşmenin etkisiyle dünyada önemli karşılaşmalar yaşanırken bilim dünyasında da daha güçlü etkileşimler yaşanmaya başlamıştır. Dil ve edebiyat alanında insan ve toplumu konu alan tüm disiplinlerle giderek artan dinamik ilişkiler kurulmaktadır. Söylem çözümlenmesini, eleştirel okuma açısından ele alan bu araştırma, Türk dili ve edebiyatı öğretimini disiplinler arası güncel bir alana taşımasıyla önem kazanmaktadır.

Temel olarak dil kullanımıyla ilişkilendirilen söylem çözümlemesi, dil ve edebiyat öğretimiyle ortak bir zeminde çalışır; nitekim edebiyatın hareket noktası, bir dil ürünü olan edebî metinlerdir. Söylem çalışmaları ile edebiyat arasındaki dil temelli bu ortaklığın eleştirel okuma eğitimi açısından da önemli kazanımlar sağlayacağı açıktır. Geleneksel anlayışta, söylem çözümlemesinin ancak doğal dil bağlamında gerçekleştirebileceği düşüncesiyle edebî dilden uzak kalınması öte yandan dil bilimin ilkelerine göre metne yaklaşmanın soyut ve kuralcı bir yaklaşım sunduğu varsayımı dil ve edebiyat alanlarının birbirine sunabileceği imkânların keşfedilmesini geciktirmiştir. Ancak günümüzde dil ve edebiyat birlikteliğinin öneminin kavranması ile bu görüş geçerliliğini yitirmiş ve edebiyat alanında söylem araştırmaları hız kazanmıştır. Araştırmanın bu temelde yürütülmesi,

edebiyat ve dil öğretimi arasındaki bağlantıları derinleştirirken disiplinler arası etkileşimlerin olanaklarıyla edebiyat eleştirisine yeni bakış açıları kazandırmaktadır.

Araştırma, yeni ve gelişmekte olan bir alan üzerinde gerçekleştirilmesi yönüyle okuma eğitiminin problemlerine özgün ve yenilikçi çözümler üretme potansiyeline sahiptir. Kuramsal açıdan tamamlayıcı bilgiler sunan bu araştırma, eğitim uygulamaları açısından kayda değer bulgular ortaya koymakta ve eylem araştırmasına dayanan gerçekçi ve uygulanabilir öneriler sunmayı hedeflemektedir.

1.4. Araştırmanın Sınırlılıkları

Söylem araştırmalarında; hangi söylem yapılarının ve yaklaşımının temele alınacağına karar vermek, araştırmanın niteliği ve sonuçları üzerinde belirleyici bir role sahiptir. Bu seçimler iki ana sebebe bağlıdır. Birincisi; akademik amaçlar, problem durumu, hedef kitlenin beklentileri ve araştırmanın sosyal uygunluğudur. İkincisi ise katılımcıların sosyal rolleri, konumları ve ilişkileri, kurumsal kısıtlamalar vb. faktörlerdir (van Dijk, 2001b, s.106). Eğitim bağlamında düşünüldüğünde bu faktörler öğrencilerin eleştirel düşünme becerilerini geliştirilmesi için etkili yollar aranması, öğrencilerin okuma motivasyonlarının yükseltilmesi, kültürel farklılıkların gözetilmesi vb; ikinci faktörler ise öğretmenlerin rolü (bilgi aktarıcı, rehber, değerlendirici), öğrencilerin sosyal etkileşimleri (arkadaşlık ilişkileri, rekabet ya da iş birliği), öğretim programı ya da okulun yapısal kısıtlamaları ya da kurumsal düzenlemeler olarak somutlaştırılabilir.

Araştırmada, van Dijk'ın sosyobilişsel söylem çözümleme modeli tercih edilmiştir. Araştırma nesnesi olarak hikâye türü seçilmiştir. Hikâyeler; edebiyatın en eski ve köklü formlarından biri olarak tarih boyunca önemini korumuş ve insanlık deneyimlerini en iyi yansıtma kapasitesine sahip olmuştur. Bu araştırmada söylem çözümlemesinin hikâye türü üzerinde uygulanmasının hem estetik hem de eleştirel yönleriyle insan doğası ve toplumsal yapılar hakkında kapsamlı bir anlayış geliştireceği düşünülmüştür. van Dijk'a ait söylem çözümleme modeli, öncelikli olarak haber metinleri gibi gerçek olaylara dayanan medya metinlerini incelemek için geliştirilmiştir. Araştırmada söz konusu modelin tercih edilme sebeplerinden biri anlatı temelinde biçimlendirilmiş olması ve kurmaca metinlere uygulanabilir nitelikler taşımasıdır. Kurmaca metinler, gerçek dünyayı doğrudan ya da dolaylı olarak temsil etme, okuyucuya düşünsel ve duygusal deneyimler sunma niteliklerine sahiptir. Öte yandan medya metinlerine yönelik geliştirilmiş olan bu model, metinlerin daha

geniş bağlamlarda yorumlanmasına ve gerçek dünyayla çeşitli yollarla ilişkilendirilmesine olanak tanımaktadır. Bu açıdan araştırmada modelin tercih edilme sebeplerinden bir diğeri de öğrencilerin gerçek hayatla daha anlamlı bağlantılar kurmasını sağlayacak etkili bir araç olarak değerlendirilmesidir.

Sonuç olarak öğrenme-öğretme sürecindeki gözlemler ve deneysel çalışmalar, araştırmanın varsayımlarını destekleyen olumlu bulgulara ulaştırmıştır. Bulguların hangi bağlamda elde edildiğini ve araştırmanın uygulama boyutunu sağlıklı değerlendirebilmek için aşağıda belirtilen sınırlılıklarının göz önünde bulundurulması büyük önem taşımaktadır.

1. Söylem çözümlemesi, kapsamlı bir teorik çerçevede ele alınmış olup uygulama boyutu dil ve edebiyat öğretimiyle sınırlandırılmıştır.
2. Araştırma 2022-2023 eğitim-öğretim yılı bahar döneminde, Bozüyük Kumral Abdal Anadolu Lisesi'nin Türkçe-Matematik alanında öğrenim gören 11. sınıf öğrencileri ile gerçekleştirilmiştir.
3. Eleştirel okuma uygulamaları, Teun A. van Dijk'ın sosyobilişsel yaklaşıma dayanan eleştirel söylem çözümleme modeli ile sınırlıdır.
4. Teun van Dijk'ın söylem çözümleme modeli, "eğitim/uygulama boyutunda" Türk dili ve edebiyatı eğitiminin orta öğretim kademesine uyarlanmış bir temsilidir.
5. Araştırmada söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisinin ölçülmesi deney ve kontrol gruplu ön test ve son test deneysel araştırma modeliyle sınırlıdır.
6. Eleştirel okuma uygulamaları, Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatına ait farklı anlayışları yansıtan hikâye türündeki metinlerle sınırlandırılmıştır.

1.5. Tanımlar

Edebiyat: "1.Olay, duygu ve hayallerin dil aracılığıyla yazılı ve sözlü olarak biçimlendirilmesi sanatı, yazın." (TDK). Edebiyat ve edebiyat eğitimi insanı konu almaları bakımından birbirini tamamlayan, birbiriyle yakından ilişkili olan iki alandır (Kavcar, 1999, s.2).

Edebiyat Öğretimi: "Sanatkârın dil malzemesiyle hayat verdiği estetik değere haiz edebî metni varoluş amacı doğrultusunda anlama/anlamlandırma, duyma/duyurma, sezme/sezdirme üzerinde odaklanan bir tür sanat eğitimidir." (Çetişli, 2006, s. 83). Edebiyat

öğretimi, öğrencinin dil bilim bilgisinin artırmak, dili kullanma becerisini geliştirmek ve öğrenciyi insanlığın değişik durumlarıyla ilişkiye sokarak kişiliğini geliştirmek gibi görevler üstlenir (Marshall, 1994, s. 45).

Okuma: "Okuma, devingen bir iletişim sürecidir. Verici tarafından aktarılan bildiride, anlamlı bir yapı karşısında alıcının belli bir algılama biçimiyle okuduğu metne kendisini de katarak bir anlam yaratma süreci" dir (Günay, 2017, s. 14).

Eleştirel Okuma: Eleştirel okuma, metnin yüzey yapısından hareketle derin anlamları keşfetmeyi, dilsel ve yapısal ögeleri analiz etmeyi ve metnin art alanındaki ideolojik, sosyal, kültürel, tarihsel vd. unsurları sorgulamayı amaçlayan yoğun ve derinlikli bir okuma biçimidir.

Metin: "Metin [Lat. Textus (dokuma)> texere: (dokumak)] belirli bir bildirişim bağlamında sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesidir." (Günay, 2017, s. 47). İletişim bağlamında sunulmuş bu yapı, kullanıldığı zaman söylem oluşur. Günay (2018)'a göre üretim, algılama ve yorumlama koşullarını belirten bir bağlam içinde üretilmiş metin, söylem olarak tanımlanabilir (s. 45). Diğer taraftan söylemin varlığı daha derin bağlara sahip olduğundan metinler söylemler temelinde ortaya çıkmış ve bağlamdan ayrı düşünüldüğünde dilsel yapılar olarak da nitelendirilebilir.

Edebî Metin: Dille gerçekleştirilen sanat etkinliğidir. Bu tür metinlerde söylem özel bir çalışma ile düzenlenir. Metnin üreticisi, dili yeniden bir düzene koyarak gündelik dilden uzaklaştırır. Estetik bir değeri olan ve çağrışım gücü yüksek olan bu metinlerin anlamı, metnin taşıdığı tüm anlamları vermesi amaçlanan biçimsel anlatımı ile içeriği arasında gidip gelen karmaşık bir edimdir (Günay, 2017, s. 47).

Hikâye: Genel anlamda "Bir olayın sözlü veya yazılı olarak anlatılması." (TDK) şeklinde tanımlanan hikâye kavramının edebiyattaki karşılığı "Gerçek veya tasarlanmış olayları anlatan düzyazı türü; öykü"dür (TDK). Bu kurmaca metinler yazar ve okuyucu arasında iletişim aracı olarak hem dil bilgisel (söz dizimsel) hem de dilin diğer işlevleri (düşünsel, kişiler arası ve metinsel) açısından işlevseldirler (Erden,2002, s.18, 27). Bu araştırmada hikâye kavramı ile 19. yüzyıldan itibaren başlı başına edebî bir tür olarak kabul görmeye başlanan, kısa hikâye ya da modern hikâye olarak adlandırılan metinler ifade edilmektedir.

Dil: Dil yetisinin toplumsal ürünüdür. Bu yetinin bireylerce kullanılabilmesini sağlayan ve toplumca benimsenmiş olan uzlaşımsal bir düzendir (Vardar, 2007, s. 71).

Söz: “Dil yetisinin kişisel bir istenç ve anlak eylemiyle özdeşleşen bireysel yanı. F. de Saussure'ün yaptığı ve birçok dilbilimcinin benimsediği ayrıma göre, toplumsal nitelikli dilden ayrı olan söz, konuşan bireyin, kişisel düşüncesini anlatmak için dil dizgesini kullanmasını sağlayan birleşimleri ve bunların dışa iletilmesini olanaklı kılan anlıksal-fiziksel düzeneği kapsar.” (Vardar, 2007, s. 180).

Sözce: İki anlamsal boşluk ya da iletişim durağı arasında üretilen cümlelerdir. Bütünüyle dil bilimsel yapılar içinde düşünülerek cümle sınırlarını aşan dilsel yapılar sözce olarak isimlendirilir. Sözceler üretim koşulları içinde düşünüldüğünde ise söylem olarak değerlendirilir (Günay, 2018, s. 37). Cümle, soyut cümle kavram iken sözce, somut dil kullanımına ilişkin bir kavramdır (İmer, Kocaman ve Özsoy, 2011, s.228). Sözce; belirli bir kişi tarafından belli bir yer ve zamanda ifade edilen dilsel bir olaydır (Kıran, 1999, s. 98). Bu yönleriyle anlık bir dilsel durumu karşıladığı ya da sınırlı bir anlama sahip olduğu söylenebilir. Söylem ise dilin daha geniş toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamlarda anlam kazandığı bütüne göndermede bulunur. Sözceye göre daha kapsamlı ve çok boyutlu anlamlara sahiptir.

Sözceleme: “Sözce üretme edimi; bireyin sözceleri belli bir bağlam ve durum içinde gerçekleştirmesi. Sözceleme kuramları dili bir edim olarak kavramaya çalışmakta sözceyi salt göndergesel işlevi dışında, konuşucunun edimiyle özdeşleşmesi ve dinleyicide bir etki yaratması açısından ele almaktadır. Adıllar, yer ve zaman belirteçleri vb. ancak sözceleme çerçevesinde bir anlam kazanır.” (Vardar, 2007, s.181).

Söylem: “1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı. 2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. 3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alman sözce. Z. S. Harris'in tümceleri de öbür birimler gibi dağılımsal açıdan incelemeye başlamasıyla dilbilimin önünde yeni bir alan (söylem çözümlemesi) açılmıştır. Böylece tümcelerin birbirlerine eklenme kuralları araştırılmış, dağılımsal ölçütler dışında dönüşümsel ölçütler de incelemelere yön vermiştir.” (Vardar, 2007, s. 179). “Yapısal yaklaşıma göre tümce ötesi, tümceden büyük dil birimi; dilin toplumsal boyutu vurgulandığında ise dilsel büyüklüğüne bakılmaksızın (tek sözcük, tümce paragraf vb.) işlevsel, iletişim değerli birim olarak tanımlanabilecek sözce.” (İmer vd., 2011, s. 227-228). Bu araştırmada söylem hem yapısal hem de toplumsal yönleriyle ele alınmakta ve van Dijk’ın (I) dil kullanımı (II) duygu, düşünce ve inançların iletilmesi (III) sosyal etkileşimler olmak üzere üç boyutlu söylem tanımı esas alınmaktadır (van Dijk, 1997, s. 2). Bu tanıma göre söylem çözümlemesinin

amacı, söz konusu boyutların etkileşimini anlamak ve dilin, inançların ve etkileşimlerin birbirini nasıl şekillendirdiğini açıklamak olarak kabul edilmektedir.

Söylem Çözümlemesi: "Tümce sınırlarını aşarak daha üst düzeyde yer alan söz ürünlerine yönelen çözümleme." (Vardar, 2007, s. 179). Cümle, sözce ya da işlevsel birimlerin yazılı ve sözlü dilde nasıl kullanıldığının incelenmesidir (İmer vd., 2011, s. 227). Söylem çözümlemesi dili bütünlüğü içinde kavrama çabasına aracılık eder. Doğal dili belli bir bağlam içinde ele almak, tek tek tümce ve sözcelerin ötesine geçmek, iletişim sonucu olan dilin yapısını değil bu iletişime götüren süreci ve bu süreç içinde yapı ve işlevin bütünleşmesini incelemektir; dilin kullanım amacını, dil kullanımında kişilerin konumlarını, toplum-dil-kültür bağlamında kullanılan sözcenin yerini belirlemektir (Kocaman, 1998, s. 102). Söylem çözümlemesi genellikle eleştirel ve eleştirel olmayan iki ana bakış açısıyla değerlendirilmektedir. Eleştirel olmayan yaklaşım, betimleyici ve açıklayıcıdır; eleştirel yaklaşım ise söylemin güç/iktidar ve ideoloji tarafından nasıl şekillendirildiğini, toplumsal kimlik ve ilişkiler, bilgi ve inanç sistemlerinin oluşumunu nasıl etkilediğini inceleme alanına dâhil etmektedir (Kocaman, 2009, s. 11). Günümüzde söylem çözümlemesi; metnin fonetik, fonolojik, morfolojik, söz dizimsel, mikro ve makro anlamsal, stilistik, üst yapısal, retorik, pragmatik, etkileşimsel vd. yapı ve stratejilerini hem ayrı hem de birbiriyle ilişkili açıklamalarını gerektirdiğini kabul eder. Bunların her biri geleneksel dil biliminin sınırlarını aşan geniş kullanım ve iletişim bağlamlarında yorumlanabilen karakteristik yapılara sahiptir (van Dijk, 2002, s. 110). Bu araştırmada da van Dijk'ın görüşlerine dayanan dilin yapısal özelliklerinin yanı sıra toplumsal, kültürel ve düşünsel vd. bağlamlarla birlikte gerçekleştirilen eleştirel çözümleme biçimi benimsenmektedir. Günay (2018)'a göre söylem çözümlemesi sonlanmış bir bilim dalı değildir. Farklı kuramcılar ve uygulayıcılar tarafından değişik adlarla belirlenen yaklaşımlar henüz üzerinde uzlaşılmış bütüncül bir yapıya kavuşmamıştır ve uzunca bir süre daha bu alandaki araştırmalar kavram karmaşasıyla sürdürülmeye çalışılacaktır (s. 20).

Söylem Yapıları: van Dijk (1988a)'a göre küresel yapı/büyük yapı (global structure/macro structure) konu ve tema gibi anlamsal büyük yapılar (tematik yapı) ile metnin genel organizasyonunu ifade eden biçimsel üst yapıları (şematik yapı) ihtiva eder. Yerel yapı/küçük yapı (local structure/micro structure) ise cümle yapıları, kelimelerin anlamsal ve biçimsel özellikleri, söz dizimi, cümle içi ve cümleler arası anlamsal ve dil bilgisel bağlantıları ifade eder. Ayrıca yazı tipi, boyutu, sayfa düzeni vd. görsel ögeler ile metnin okuyucuyu etkilemeye yönelik dil ve anlatım özelliklerini temsil eden retorik işlemler de

bu yapılarla birlikte değerlendirmeye alınır (van Dijk, 1988a, s.17) (bk. Tablo 2.29.). Metindeki anlamsal bağlantılar da(tutarlılık/coherence) bu ayrıma paralel olarak "genel tutarlılık" (overall coherence) ve "yerel tutarlılık" (local coherence) veya "sıralı tutarlılık" (sequential coherence) olarak adlandırılır (van Dijk, 1988a, s.12-13). Araştırmada bundan sonra -Van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesinin ele alındığı tüm bölümlerde- metnin anlamsal bağlantıları, büyük yapı açısından "tutarlılık"; küçük yapı açısından ise "yerel uyum" adı altında ele alınacaktır.

Bağlam: van Dijk, yerel ve küresel yapılar arasındaki ayrıma benzer şekilde bağlamları da iki şekilde değerlendirmektedir. "Küresel bağlam";iletişimsel olayın gerçekleştiği sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılardır. Bu yapılar genellikle söylem çözümlemesinin eleştirel gerekçesini oluşturur. "Yerel bağlam" ise iletişimsel olayın gerçekleştiği anlık, etkileşimsel durumun özelliklerini yansıtır. Bu durumda katılımcılar ve onların niyetleri, hedefleri, bilgileri, normları vd. önem kazanır (van Dijk, 2001b, s. 108).

1.6. İlgili Araştırmalar

Ulusal tez merkezinden yapılan taramalara göre, söylem çözümlemesi eğitim, gazetecilik, radyo-televizyon ve sinema, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi, mütercim-tercümanlık, halkla ilişkiler ve rehberlik, sosyoloji, antropoloji gibi çeşitli bilim dallarında ele alınmıştır. Bu bölümde ise, Türk Dili ve Edebiyatı/Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi ve Yabancı Diller Eğitimi alanlarında yapılmış çalışmalara yer verilecektir. Eleştirel okuma ile ilgili ise Türkçe Eğitimi ve Türk Dili ve Edebiyat Eğitimi alanlarında yapılan çalışmalara yer verilmiştir.

1.6.1. Söylem Çözümlemesi Alanında Yapılan Çalışmalar

i. Sosyal Bilimler Alanında Yapılmış Çalışmalar

Çeliktaş (2004)'ın "A Critical Discourse Stylistic Study Of The Selected Short Stories Of Sabahattin Ali/ Sabahattin Ali'den Seçme Öykülerde Eleştirel Söylem Biçembilim Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinde dilsel yapıların metinlerde ideoloji ve değerleri nasıl yansıttığının ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Sabahattin Ali'nin 1925-1947 yılları arasında yazdığı on altı öykünün ayrıntılı çözümlemesi, toplumsal-kültürel, tarihi ve siyasi gönderimlere dilsel ve dil-ötesi yapılarla ulaşılabileceği sonucuna ulaştırmıştır.

Solak (2011)'ın "Küçük Ağa Romanının Eleştirel Söylem Analizi" başlıklı makalede medya metinlerindeki ideolojinin söylem düzeyine nasıl yansıdığını ortaya koymaya çalışan Teun van Dijk'ın eleştirel söylem analizi yöntemi, Tarık Buğra'nın Küçük Ağa adlı romanından bir kesite uyarlanmıştır. Araştırmada, Kurtuluş Savaşını anlatan romanın söylem düzlemindeki "makro" ve "mikro" yapılar aracılığıyla çözümlenmesi yapılmıştır. Eserde gerçekliğin dilsel kodlarla yeniden inşa edildiği ve belirli anlamların ile ideolojilerin öne çıkarılmasında çeşitli retorik ve stratejik yapıların etkin bir şekilde kullanıldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Feyzioğlu (2012)'nun "Köroğlu Destanı'nın Batı Kolları Üzerinde Eleştirel Söylem Çözümlemesi" başlıklı makalede sosyopolitik olguların edebî metinleri de şekillendirdiği düşüncesinden hareketle van Dijk'in medya metinleri için geliştirdiği eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi Köroğlu destanının Batı Kolları üzerinde uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda söz konusu yöntemle gerçek olayların destanda ne oranda kurgusallaştığı ve olayların arka planındaki sosyalliğin, tarihselliğin, ideolojik göstergelerin kurguya nasıl yansıdığı hususları öne çıkarılmıştır. Ayrıca Köroğlu Destanı, "yerleşik hayatın şekillendirdiği hak ve adalet kavramlarının, kültürümüzde yerleşik hayata geçişle görülen sınıf kavramının, sınıfsal çatışmanın ilk tezahürleri ve atlı-bozkır kültürünün yerleşik kültür karşısındaki duruşunun bir tür tezahürü ve karşılayış biçimi "olarak değerlendirilmiştir.

Erbirlik (2015)'in "Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi" başlıklı doktora tezinde söylem analizinin çeşitleri ve metotları açıklanmış, XVI. yüzyıl Osmanlı Türkçesi ile yazılmış siyasetnameler çözümlenmiştir. Araştırmada, metin dilbilimi ve sistemli işlevsel dil biliminin yöntemlerinden yararlanılarak siyasetnamelerde söylemin küçük yapısı ile anlamsal ve mantıksal bağıntılarını sağlayan büyük yapısının görünümleri incelenmiştir.

Yıkmış (2019)'ın "Türkiye Türkçesinde Empati Dili (Söylem Çözümlemesi)" başlıklı doktora tezinde disiplinler arası bir yaklaşımla iki kavram aynı konu başlığı altında birleştirilmiştir. Araştırmada, Foucault'nun "yöntemlerin araştırmacının amaçlarına ve söylemin özelliklerine göre değiştirilebileceği" görüşüne dayanarak, farklı metin türlerine uygun çeşitli söylem çözümleme yöntemleri uygulanmıştır. Gee'nin söylem çözümleme yöntemiyle Ahmet Ümit'in Kırlangıç Çığlığı romanı, van Dijk'in söylem çözümleme yöntemi ile Oya Armutçu'nun Müebbet Israrı adlı haber metni, Halliday'in sistemli işlevsel dilbilim çözümleme yöntemi ile reklam metinleri incelenmiştir. Araştırma sonunda, söylemlerin niyetlere göre şekillendiği, metin türlerinin değişmesiyle empati dilinin de

farklılaştığı ve her metin türüne farklı çözümleme yöntemlerinin uygulanabileceği sonucuna varılmıştır.

Taşdelen (2019)'in "Tahsin Yücel'in Mutfak Çıkmazı ve Bıyık Söylencesi Romanlarının Söylem Çözümlemesi" başlıklı yüksek lisans tezinde Tahsin Yücel'in "Mutfak Çıkmazı" ve "Bıyık Söylencesi" romanları söylem çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Araştırmada ortak konulara sahip olan iki romanı söylem çözümleme teknikleriyle incelenerek eserlerin derin yapısının gün yüzüne çıkarılması amaçlanmıştır. Romanlar dil bilimsel inceleme, anlam bilimsel inceleme, sözcük kavram alanı incelemesi, sözcük bilimsel inceleme ve metinsellik ölçütlerine göre çözümlenmiştir. Araştırmanın sonunda, elde edilen verilere göndermelerde bulunularak yazarın niyeti, metnin oluşum sürecinde rol oynayan faktörler, metnin derin yapısı ile yüzey yapısı arasındaki ilişkiler açıklanmıştır.

ii. Eğitim Bilimleri Alanında Yapılmış Çalışmalar

Şimşek (2006)'in "A Discourse Analysis Of Two Gothic Stories Through Halliday's Functional Grammar İn Language Teaching / Dil Öğretiminde Halliday'in İşlevsel Dilbilgisine Göre İki Korku Öyküsünün Söylem Çözümlemesi" başlıklı yüksek lisans tezinde metin incelemesine işlevsel bir yaklaşım getirmek ve öğrencilerin eleştirel okuma yetilerini geliştirmek amaçlanmıştır. Edgar A. Poe'nun "The Black Cat" ve Mary W. Shelley'nin "The Mortal Immortal" adlı iki korku öyküsünün işlevsel yöntemle dil bilimsel incelemesinin yapılmıştır. Çalışmanın bulgu ve önerileri öğretim alanından çok metin analizine yöneliktir.

Karaman (2008)'ın "Discourse and Poetry in Literary Communication / Yazınsal Bildirişimde Söylem ve Şiir" adlı yüksek lisans tezinde, modern döneme ait şiirlerin – Ted Hughes, "Apple Tragedy"; Dylan Thomas, "A Refusal to Mourn the Death, by Fire, of a Child in London"; W.B. Yeats, "Sailing to Byzantium"; Ezra Pound, "The Garden"; Seamus Heaney, "Punishment"; Carol Ann Duffy, "From Mrs Tiresias"; Ece Ayhan, "Mor Külhani" ve Attila İlhan, "Cinayet Saati" – söylem çözümlemesi metin dilbilimi ölçütleri doğrultusunda uygulanmıştır. Araştırmanın sonunda şiirlerin hem yazılı hem de sözlü söylem özelliklerini kapsadığı ve derin yapıda yatan tüm özelliklerin dil bilimsel ölçütlerle açıklanabileceği sonucuna yer verilmiştir.

Doğruer (2010)'in "Critical Discourse Analysis and Second Language Education / Eleştirel Söylem Çözümlemesi ve İkinci Dil Öğretimi" başlıklı doktora tezinde, ikinci dil öğretiminde eleştirel söylem çözümlemesinin yararlılığının belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışma, Trakya

Üniversitesi Eğitim Fakültesi İngiliz Dili Eğitimi Bölümü 4.sınıfına devam eden yirmi öğrencinin katılımlarıyla gerçekleşen dersler üzerinden yürütülmüş ve sonuç olarak bu yöntemin İngiliz Dili Öğretim sürecinde faydalı olduğu bilgisine ulaşılmıştır.

Gür (2011)'ün "Türkçe Öğretmeni Adaylarının Dil Tutumları ve Dil Kullanımlarının Söylem Çözümlemesi Yöntemi ile Betimlenmesi" başlıklı doktora tezinde Türkçe Öğretmenliği Bölümü ve Sınıf Öğretmenliği Programlarında öğrenim gören son sınıf öğrencilerinin dil ile ilgili tutum ve inançlarını tespit etmeye yönelik olarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmada çalışma grubunun oluşturduğu yazılı ve sözlü ürünler söylem çözümlemesi yöntemiyle değerlendirilmiş ve öğretmen adaylarının dil bilincine sahip oldukları ancak uygulama düzeyinde aynı bilinçle hareket etmedikleri sonucuna ulaşılmıştır.

Kapanadzade (2016)'in "Söylem Çözümleme Yönteminin Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Kazandırılması Hedeflenen Becerilere Etkisi" başlıklı doktora tezinde, söylem çözümleme yönteminin edebiyat öğretiminde okuduğunu anlama, metin çözümleme ve dil kullanımı açısından etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaca yönelik 'ön test-son test kontrol gruplu deneysel model' kullanılmıştır. Çalışmada uygulanan söylem çözümleme yöntemi dil bilimsel kuramlara dayanmakla birlikte temel olarak "sözceleme" kuramından yola çıkılmıştır. Araştırmanın sonucunda söylem çözümleme yönteminin öğrencilerin okuduğunu anlama, metin çözümleme ve dili kullanma becerilerini geliştirmesinin yanı sıra akademik başarılarını arttığı da tespit edilmiştir.

Akkoyun (2020)'un "Dede Korkut Hikâyelerinde Söylem Çözümlemesi ve Kültürel Kimliğin Öğretimi" başlıklı doktora tezinde Dede Korkut Hikâyeleri'ndeki "örtük" anlamın ortaya çıkarılması ve hikâyelerdeki kültür öğretimine yönelik iletilerin ortaya konulması amaçlanmıştır. Doküman incelemesi ve van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi yoluyla incelenen hikâyelerden elde edilen "kültürel ögeler" uluslararası bir muhteva listesindeki başlıklara göre sınıflandırılmıştır. Araştırmanın sonucunda söylem çözümlemesinin Dede Korkut Hikâyelerindeki kültürel kimliklerin ve değerlerin öğretimine katkı sağlayacak bir yöntem olduğu ifade edilmiştir.

Çobanoğulları (2021)'nın "Alman Gazete Haberlerinin Almanca Derslerinde Kullanılmak Üzere Eleştirel Söylem Çözümlemesi Bağlamında İncelenmesi" başlıklı doktora tezinde eleştirel söylem çözümlemesinin Almanca derslerinde eleştirel okumanın geliştirilmesi için etkili bir yöntem olarak kullanılıp kullanılamayacağı araştırılmıştır. Bu doğrultuda Bild,

Süddeutsche ve Frankfurter Allgemeine gazete haberleri üzerinde eleştirel söylem çözümlemesinin kurucularından biri olan Teun A. van Dijk'ın söylem çözümleme modeli çerçevesinde eleştirel söylem çözümlemesi uygulanmıştır. Araştırmanın sonucunda eleştirel söylem çözümlemesinin eleştirel okumanın gerektirdiği gibi yorumlama, değerlendirme, anlamlandırma, yeni anlamlar çıkarma, karşılaştırma ve yargıya varma gibi süreçlere sahip olduğunu ve eleştirel okumaya olanak sağladığı belirtilmiştir.

1.6.2. Eleştirel Okuma Alanında Yapılan Çalışmalar

i. Eğitim Bilimleri Alanında Yapılmış Çalışmalar

Güder (2004)'in "On Critical Reading: A Classroom Approach / Eleştirel Okuma: Bir Sınıf Çalışması" başlıklı yüksek lisans tezinde bilişsel ve eleştirel düşünme yaklaşımları kullanılarak öğrencilerin akademik başarılarının artırılması hedeflenmektedir. Araştırmada eleştirel okumanın eleştirel dil yaklaşımına bağlı olarak nasıl geliştirileceği üzerine yoğunlaşılmıştır. İngilizce hazırlık sınıflarındaki problemlerin ve eleştirel okumanın temel konularının ele alındığı çalışmada Lewin'in iki aşamalı döngü modeli kullanılmıştır. Araştırmanın sonucunda, eleştirel okuma için kesin bir formül bulunmadığı, bunun bir hedef değil hedefe ulaşma yolu olduğu ortaya koyulmuştur.

Karabay (2012)'ın "Eleştirel Okuma-Yazma Eğitiminin Türkçe Öğretmeni Adaylarının Akademik Başarılarına ve Eleştirel Okuma-Yazma Düzeylerine Etkisi" başlıklı doktora tezinde, eleştirel okuma-yazma eğitiminin Türkçe Öğretmenliği üçüncü sınıf derslerinde öğretmen adaylarının akademik başarıları ve eleştirel okuma-yazma düzeyleri üzerindeki etkileri araştırılmıştır. 2009-2010 eğitim-öğretim yılında, Adana ve Mersin illerindeki Çukurova ve Mersin Üniversitelerinde 61 öğretmen adayı üzerinde yürütülen çalışmada, deney grubunda eleştirel okuma ve yazma eğitimi programı uygulanmış, kontrol grubunda ise mevcut öğretim uygulanmıştır. Araştırmada, "Eleştirel Okuma Başarı Testi", "Yazma Başarı Testi", "Okuduğunu Anlama Başarı Testi" ve "Eleştirel Yazma Başarı Testi" kullanılarak ön test ve son testler yapılmıştır. Sonuçlar, deney grubunda okuduğunu anlama ve yazma başarılarında anlamlı bir artış olduğunu ortaya koymuştur. Program öncesinde temel stratejiler kullanan öğretmen adayları, program sonrasında daha kapsamlı ve etkili stratejiler uygulamaya başlamış, programı günlük hayatta uygulanabilir bulmuşlardır.

Özonat (2019)'ın "Çoklu Ortama Dayalı Eleştirel Okuma Eğitiminin 6. Sınıf Öğrencilerinin Eleştirel Okuma Becerilerine Etkisi" başlıklı doktora tezinde çoklu ortam uygulamalarına

dayalı eleştirel okuma eğitiminin altıncı sınıf öğrencilerinin eleştirel okuma becerilerine etkisi incelenmiştir. Çalışmada deney grubuna çoklu ortam içerikleri ile eleştirel okuma eğitimi verilmiş kontrol grubuna ise geleneksel yöntemlerle ders işlenmiştir. Araştırma sonuçları, deney grubundaki öğrencilerin eleştirel okuma başarılarında belirgin bir artış olduğunu, kontrol grubunda ise anlamlı bir değişiklik gözlemlenmediğini göstermiştir. Bu bulgulardan yola çıkılarak çoklu ortam uygulamalarının eleştirel okuma becerilerini geliştirdiği ve bu tür uygulamaların Türkçe öğretim programlarına entegre edilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çetinkaya (2023)'nın "Öykü Karakteri Çözümleme Uygulamalarının Öğrencilerin Eleştirel Okuma Becerilerine Etkisi" adlı doktora tezinde, öykü karakteri çözümleme uygulamalarının öğrencilerin eleştirel okuma becerilerine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, kontrol gruplu ön test-son test deneysel desen kullanılarak 44 beşinci sınıf öğrencisiyle yürütülmüştür. Deney grubuna öykü karakteri çözümleme uygulamaları, kontrol grubuna ise geleneksel öğretim yöntemleri uygulanmıştır. Deney öncesi ve sonrası grupların denkliği ve değişimleri bağımsız ve bağımlı t testleri ile belirlenmiş ve sonuçlar etki büyüklüğü dikkate alınarak yorumlanmıştır. Araştırma sonucunda, öykü karakteri çözümleme uygulamalarının, geleneksel yöntemlere kıyasla Türkçe derslerinde daha etkili olduğu ve eleştirel okuma becerilerinde olumlu bir etkisi olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin, öykü karakterlerine ilişkin farkındalık geliştirdikleri ve Türkçe derslerine olan ilgilerinin arttığı gözlemlenmiştir. Bu bulgulardan hareketle, öykü karakteri çözümleme gibi uygulamaların eğitim sürecine dâhil edilmesi önerilmiştir.

Turhan'ın (2024) "Edebiyat Eleştirisi Uygulamasının Türkçe Öğretmeni Adaylarının Eleştirel Okuma ve Eleştirel Düşünme Becerileri Üzerindeki Etkisi" başlıklı doktora tezinde, öğretmen adaylarının edebiyat eleştirisi becerilerini geliştirilmesi amaçlanmıştır. Modern edebiyat eğitimine dayalı bir eleştiri uygulaması gerçekleştirilerek uygulamanın eleştirel okuma ve düşünme üzerindeki etkileri incelenmiştir. Araştırma, karma gömülü deneysel desen kullanılarak nicel boyutta tek gruplu ön test-son test ve eşdeğer zaman serisi modeli, nitel boyutta ise durum çalışması şeklinde tasarlanmıştır. Araştırmada, 2022-2023 eğitim-öğretim yılında, bir devlet üniversitesinde öğrenim gören 16 Türkçe öğretmeni adayı ile 10 hafta süren bir edebiyat eleştirisi uygulaması yapılmıştır. Araştırmanın sonuçları, edebiyat eleştirisi uygulamasına katılan öğretmen adaylarının eleştirel okuma ve düşünme becerilerinde ve eleştirel okuma öz yeterlilik algılarında artışa işaret ederken kişisel ve mesleki kazanımlar elde ettiklerini göstermiştir.

Türk dili ve edebiyatı eğitiminde söylem çözümlemesi üzerine gerçekleştirilen bu çalışma; eleştirel okuma eğitimi alanına yaptığı vurgu ve bu konuda farklı hikâye anlayışları üzerinden geliştirdiği eğitim-öğretim izlencesi, zenginleştirilmiş okuma modeli, eleştirel okuma etkinlikleri ile alana disiplinler arası teorik ve yöntemsel çeşitlilikte katkılar sunmayı amaçlamaktadır.

BÖLÜM 2

KURAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmanın kuramsal çerçevesini oluşturan ana başlıklar, Türk dili ve edebiyatı öğretiminde okuma eğitimi, eleştirel okuma ve söylem çözümlemesi olarak belirlenmiştir. Bu başlıklar, okuma eğitimine dair temel kavramları ve yaklaşımları, eleştirel okumanın önemini ve söylem çözümlemesinin ne olduğunu, nasıl gerçekleştirileceğini ve eleştirel okumaya yönelik etkilerini ele almaktadır.

2.1. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Okuma Eğitimi

Metinler aracılığıyla okuduğunu anlama ve çözümleme becerisinin geliştirilmesi Türk dili ve edebiyatı öğretiminin temel amaçlarındandır. Bu çerçevede; okumanın tanımı, okuma yöntem ve tekniklerinin çeşitliliği, metinlerin yapısı ve metinleşme süreci gibi konuların ele alınması önemli görülmüştür. Eleştirel okumada referans alınan yaklaşımlar, kazandırılması hedeflenen beceriler, eleştirel okuma yöntemleri ve edebî metinlerin eleştirel analizi de bu kapsamda ele alınmıştır. Ayrıca eleştirel okumanın zihinsel bir etkinlikten toplumsal bir sürece uzanan boyutları araştırılmıştır.

2.1.1. Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı

2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programı; öğrencilerin edebiyatın doğasını, işlevini, birey ve toplum için önemini kavramaları, edebî metinler aracılığıyla Türkçenin inceliklerini, Türk edebiyatının tarihsel seyrini takip edebilmeleri; millî, manevi, ahlaki, kültürel ve evrensel değerleri anlamaları; dinleme, okuma, yazma ve konuşma stratejilerini kullanarak etkili iletişimciler olmaları, okuduğunu anlama ve eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri ve okuma alışkanlığı kazanmaları, edindikleri bilgileri analiz etmeleri ve değerlendirmeleri gibi özel amaçlara sahiptir. Bu amaçların yanı sıra ünite ve içeriklerle

doğal olarak ilişkilendirilen bilgi okuryazarlığı, eleştirel düşünme, görsel okuryazarlık iletişim ve iş birliği, medya okuryazarlığı ve yaratıcı düşünme gibi alana özgü yetkinliklerin kazandırılmasını hedeflemektedir.

Öğrencileri metinle etkileşime geçiren okuma temelli bir yaklaşımın benimsendiği program, dil bilincini ve becerilerini geliştirecek bir zeminde oluşturulmuştur. Geleneksel yaklaşımların aksine dil bilgisi öğretiminin dışarıda tutulması ve metinle öğrenmenin benimsenmesi, işlevsel dil biliminin prensiplerinin temel alındığını bir dil anlayışını yansıtmaktadır.

Tür temelli öğretim programının "Ünite, Konu ve İçerikler" tablosu okuma, yazma ve sözlü iletişim becerileri temelinde yapılandırılmıştır. Okuma eğitimi; programın merkezinde yer alıp yazma, konuşma ve dinleme uygulamalarıyla birbirlerini tamamlayacak planlanmıştır (MEB, 2018). Öğretim programının kazanımları şu şekilde belirlenmiştir:

Tablo 2.1
Kazanım Tablosu

KAZANIM	KAZANIM SAYISI
A) OKUMA (METNİ ANLAMA VE ÇÖZÜMLEME)	
1.Şiir	13
2.Öyküleyici (Anlatmaya Bağlı Edebî Metinler)	16
3. Tiyatro	14
4.Bilgilendirici (Öğretici Metinler)	15
B) YAZMA	12
C)SÖZLÜ İLETİŞİM	
1.Konuşma	17
2. Dinleme	8

Türk Dili ve Edebiyatı Öğretim Programı Kazanım Tablosu https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=353 sayfasından alınmıştır.

Anlama ve çözümleme olarak adlandırılan okuma çalışmaları şiir, öyküleyici metinler, tiyatro ve bilgilendirici metin türlerine yönelik kazanımlar doğrultusunda düzenlenmiştir. Yazma ve sözlü iletişim çalışmalarının okuma uygulamalarıyla paralel bir şekilde yürütülmesi planlanmıştır. Programda en fazla kazanım okuma alanına aittir. Okuma kazanımları; öğrencilerin metinlerin yapısını ve içeriğini anlamalarını, edebî türler ve dönemler arasındaki ilişkileri kavramalarına yöneliktir. Yazma becerileri okuma becerileri ile bağlantılı olarak öğrencilerin yazılı ifadelerini geliştirmelerine odaklanır. Bu kazanımlar, öğrencilerin okudukları metinler üzerinden yazılı analizler yapmaları, metinler arası karşılaştırmalar yaparak edebî tür ve dönemlerin özelliklerini yazılı olarak ifade etmelerini

teşvik etmektedir. Bu şekliyle öğrencilerin düşüncelerini organize edebilme, mantıksal bir çerçevede sunabilme ve edebî eleştiri yapabilme becerilerini geliştirmeye yönelik bir yapı arz etmektedir. Sözlü iletişim becerileri, konuşma ve dinleme başlıkları altında toplanmış olup öğrencilerin okudukları metinler hakkında düşüncelerini sözlü olarak ifade edebilmeleri, tartışma ve sunum becerilerini geliştirmeleri amaçlanmıştır. Dinleme kazanımları ise öğrencilerin metinlerin konu ve ana düşüncesini kavramalarını, art alan bilgilerine dayanarak geçerlilik ve güvenirliklerini sorgulamalarını sağlamak üzere tasarlanmıştır.

Kazanımlar incelendiğinde öğrencilerin eleştirel becerilerini geliştirmeye yönelik tasarlandığı dikkat çekmektedir. "Belirleme, tespit etme, sıralama, ayırt etme, yapma/uygulama, kullanma, yazma, paylaşma, yorumlama ve değerlendirme" gibi yargı ifadeleri taşıyan kazanımlar Bloom'un taksonomisindeki bilişsel ve duyuşsal boyutlardaki hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme, değerlendirme ve yaratma basamaklarının yansıtan bir düzenlemeye sahiptir. Bunun yanı sıra her kazanımın altında performans göstergelerine işaret eden açıklamalar yer almaktadır. Söz konusu açıklamalara kazanımları daha somut ve uygulanabilir düzeye taşıması amacıyla yer verildiği açıktır. Ancak kazanım ifadelerindeki genel, soyut ve oldukça kapsamlı içerik, açıklama boyutunda da kendini göstermektedir. Programın yapısı eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesinde güçlü bir teorik altyapıya sahip olsa da uygulamaların aydınlatılması noktasında sınırlılıklara sahiptir. Böyle bir durumda öğrenme öğretme sürecinde keyfi uygulamaların yer alması kaçınılmazdır. Aynı şekilde ders kitaplarının da kazanımların öngördüğü çalışmaları tam olarak içermemesi uygulamaların önündeki bir diğer handikaptır. Eleştirel okuma eğitiminde çok sayıda teorik çalışma yer almakta ancak asıl eksikliğin hissedildiği uygulama alanında somut çalışmalar yetersiz kalmaktadır. Özellikle dil bilgisi alanındaki belirsizlik daha yoğun hissedilmektedir. Bu durumun dil bilimi ile edebiyat öğretimi alanlarının birbirlerine sunduğu imkânların kullanılması ve geliştirilmesi ile çözülebileceği düşünülmektedir.

Türk dili ve edebiyatı öğretim programının hedeflerine ulaşabilmesi için daha fazla yol gösterici ilkeye ve planlama ihtiyaç vardır. Bu araştırmada kuram ve uygulama arasındaki boşlukların doldurulmasına yönelik yenilikçi bir yaklaşım benimsenmiş olup deneysel çalışmalar aracılığıyla söz konusu yaklaşımın gerçek öğrenme durumlarına etkisi test edilmiştir. Öğretim sürecinin doğrudan doğruya araştırmacı tarafından yürütülmüş olması gerçek koşullarda geçerli ve güvenilir verilere ulaşılmasını sağlamıştır. Araştırmanın bulguları, bu yönde bir girişimin olumlu sonuçlarını yansıtmaktadır. Problemli görülen

alanların aydınlatılmasına ve çözümüne yönelik noktalar "Sonuç, Tartışma ve Öneriler" bölümünde detaylandırılmıştır.

2.1.2. Okuma Nedir?

Okuma, bireylerin yaşam boyu her alanda ihtiyaç duyduğu ve her türlü faaliyet için başvurduğu anlamlandırma ve yorumlama sürecini ifade eden temel bir beceridir. Hava durumu, insanların duyguları, borsa hareketleri, haritalar, sinyaller, işaretler, semboller ve daha birçok konu, okuma eyleminin bir parçasıdır. Okuma, bir yazının yorumlanması anlamına geldiğinde ise daha özel bir anlamı karşılamaktadır (Smith, 2004 s. 2). Yalın bir tanımla, insanların basılı ya da yazılı metinleri duyu organları aracılığıyla algılayarak bu sözcükleri anlamlandırma, kavrama ve yorumlama süreci olarak ifade edilen zihinsel ve düşünsel bir edimdir (Özdemir, 2021, s. 11). Söz konusu eylemler, bireyin okuma becerilerinin temelini oluşturur. Okuma ediminin geniş tanımları, anlamayı vurgularken daha dar tanımlar kod çözmeye odaklanır. Sınırlı tanımlar harflerin ve kelimelerin tanınması, seslerin çıkarılması gibi teknik becerilerde yoğunluk kazanır; geniş tanımlar ise bu sürecin ötesine geçerek yalnızca anlamayı değil yazmayı, edebiyatı ve tüm okuryazarlık faaliyetlerini kapsar (Perfetti ve Marron, 1995, s. 6). Bu yönleriyle teknik bir beceri olmanın ötesinde anlamayı ve yorumlamayı içeren daha yoğun ve derinlikli bir sürece işaret eder.

Okuma; eğitim hayatı, kişisel ve sosyokültürel gelişim, meslek yaşamı, edebiyat ve sanat gibi pek çok alanda bireylerin gelişimlerine katkıda bulunması açısından işlevseldir. Özdemir (2018) okumanın işlevsel boyutlarını şu şekilde açıklamaktadır:

I. Yaşam Boyu Kullanacağımız Bir Araç: Okuma, yaşamın belirli bir dönemine özgü bir etkinlik değildir; çocukluktan yaşlılığa kadar hayatın her aşamasında varlığını sürdüren bir eylemdir. Bu yetiyi geliştirmek yaşam boyu devam eden bir süreçtir. İnsan yaşamı ilerledikçe okuma yöntemleri ve kişiliği de değişir ve gelişir. Bu değişim, okumanın dinamik ve sürekli bir eylem olduğunu gösterir.
II. Öğrenmenin ve Tam İnsan Olmanın Anayolu: Eleştirel okuma, bireyin bilgi edinme ve bilinçlenme sürecinin temelini oluşturur; aydınlanmış bireyler, okuduklarını sorgulayan ve kendi mantığına dayanarak yargıya varan bir kişilik sergiler. Bu süreç, bireyi bağımlılıktan kurtararak kendi kimliğini geliştirmesine katkıda bulunur.
III. Eleştirel Düşüncenin Kaynağı: İnsan okuduğu her metin için anlama ve sezme yeteneğini kullanır. Bu süreçte yazıda öne sürülen savların geçerliliğini sorgular ve

yazarla aynı doğrultuda düşünüp düşünmediğini değerlendirir. Böylece, eleştirel bir tutum geliştirir. Dolayısıyla okuma, eleştirel düşünceyi canlı tutan ve onu besleyen bir kaynaktır.

IV. Yaşamımızı Değiştiren ve Zenginleştiren Güç: Edebî değeri yüksek bir metin, okuyucunun yaşam alanının genişleterek onu mevcut dünyasının ötesine taşır. Bu süreç, gerçeklerin farklı bir pencereden görülmesini sağlar; yüzeysel ve geçici olmayıp derin bir etki meydana getirir (Özdemir, 2021, s. 11-22).

Erken yaştaki öğrenmeler için kod çözme, telaffuz ve dilin yapısını kavrama dört temel dil becerisini geliştirmek için önemli adımlardır. Ancak, ileri düzey öğrenmeler için okumanın nihai amacı, metni anlamak ve metnin eleştirel yorumuna ulaşmaktır. Bir dilin güçlü ve eleştirel okuyucularını yetiştirmenin yolu budur (Wallace, 2003, s. 3).

Eğitimin bir bilgi edinme meselesi olduğu görüşü, okuma hakkında da yanlış kabullere yol açmaktadır. Bilgi edinimine yapılan bu özel vurgu, okuma deneyimlerinin ve kendilik algısını kurmanın önemini gözden kaçırmaktadır. Bilgi beynin gözlerle aradığı bir şey ve okumak bir bilgi edinme meselesi değildir, bunlar bilgi ve okumanın yalnızca sınırlı bir yönünü göstermektedir. Okumak deneyimdir; öğrenme ise deneyimin bir sonucudur. İnsan bilgi edinmek için yaşamaz; bilgi, bilgelik, yetenek, tutum ve değerler gibi bilgi de yaşam deneyimiyle birlikte gelir. O hâlde metnin sunduğu bilgiler; metne yanıt verebilmek ya da bir anlayış geliştirmek üzere yalnızca bir temeldir (Smith, 2004, s. 69). Bunun için sıradan bir okumayı aşacak yöntemler takip edilmelidir. Etkin bir okuma süreci, metnin yüzeysel olarak taranması yerine metinle etkileşime girerek anlamayı ve eleştirel düşünmeyi içerir. Bu nitelikteki bir okuma için betimleme, çözümleme ve yorumlamadan oluşan üç aşamalı bir yol takip edilebilir. Betimleme aşamasında, metin dilsel olarak incelenerek cümleler arasındaki ilişkiler ortaya koyulur ve metnin nesnel özellikleri üzerinde durulur. Bu aşama, metinle ilgili varsayımları metnin nesnel özelliklerine dayanarak doğrulama işidir. Çözümleme aşaması ise metnin gelişimini ve olay ya da durumların nasıl art arda geliştiğinin değerlendirilmesidir. Burada, metnin yapısının nasıl işlediği ve bu yapının içerdiği anlam katmanları incelenir. Yorumlama; küçük yapı özellikleri incelenen bir metnin toplumsal, tarihsel ve diğer kabul görmüş ölçütlere göre metnin değerlendirilmesi aşamasıdır. Metni yorumlamak daha geniş kapsamlı bir incelemeyi gerektirir ve anlam üretimi üzerine geliştirilen varsayımlardan oluşur. Bu üç aşama arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur (Günay 2017, s. 71). Yorumlamalar, betimleme ve çözümleme süreçlerini etkilerken bu süreçler de yorumları besleyerek okumayı derinleştirir.

Munby (1978), dilin sosyal ve işlevsel bağlamda nasıl kullanılacağını öğretmeyi amaçlayan "İletişimsel Müfredat Tasarımı" çerçevesinde, okuma eylemini şu şekilde açıklamaktadır: Okuma, bir dilin yazılı metinlerini tanıma, bilmediği sözcüklerin anlamını ve işlevini tespit etme süreci ile başlar. Sonrasında kavramsal anlamı çözümleme, açıkça ifade edilen ve örtük bırakılan bilgiyi kavrayabilme yeteneğine evrilir. Bu süreç, cümlelerin ve ifadelerin iletişimsel değerini anlamayı, cümle içindeki ilişkileri kavrayabilmeyi ve dil bilgisel ilişkileri ve metnin bölümleri arasındaki ilişkileri çözümlemeyi gerektirir. Ayrıca metnin dışına çıkarak yorumlama, söylemdeki göstergeleri tanıma, ana düşünceyi belirleme ve ana fikri destekleyici detaylardan ayırt etme becerisini içerir. Son olarak metni özetlemek için önemli bilgileri ayırt etme ve temel referans becerileri de okumanın önemli bir parçasını oluşturur.

Metinlerin tek bir anlamı olmadığı için okuyucunun metni farklı açılardan ele alıp yorumlaması gerekmektedir. Okumanın derinliği, metnin içsel yapılarını ve ilişkilerini anlamayı ve bu unsurları belirli bir yöntem ve bakış açısıyla incelemeyi gerektirir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 24). Metne bilinçli bir bakış kazandıran her yeni yöntem, dilin çoğul anlamlar üretme potansiyelinin açığa çıkarılmasını sağlar; okuyucunun planlı bir okuma stratejisiyle hareket etmesine dolayısıyla da metnin sunduğu farklı bakış açılarını değerlendirmesine olanak tanır ve eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirir. Grellet (1981) okumanın temel yöntemlerini şu şekilde tanımlamaktadır (s. 4):

Tablo 2.2
Grellet- Okuma Yöntemleri

Göz gezdirme	Metnin özünü anlamak için hızlıca göz gezdirme
Tarama	Belirli bir bilgiyi bulmak için metni hızlıca gözden geçirme
Kapsamlı okuma	Kişinin kendi ilgisi için daha uzun metinler okuyarak evrensel bir anlayış geliştirmesi
Yoğun okuma	Belirli bilgileri elde etmek için daha kısa metinleri detaylı bir şekilde okuma

Grellet, F. (1981). *Developing reading skills: A practical guide to reading comprehension.* Cambridge University kaynağından uyarlanmıştır.

Bu yöntemler, farklı okuma amaçlarına ve ihtiyaçlarına göre uyarlanabilir ve her biri, okuma sürecinde belirli hedeflere ulaşmak için etkili bir strateji olarak değerlendirilebilir.

Karatay (2021)'ın sunduğu okuma eğitiminde kullanılan yöntem ve teknikler aşağıdaki tablo ile özetlemiştir:

Tablo 2.3

Okuma Yöntem ve Teknikleri

Sesli okuma	Amaç, öğrencilerin kelimeleri doğru telaffuz etmelerini sağlamak ve bu sayede kelimelerin bağlamdaki anlamlarını kavramalarına yardımcı olmaktır. Sesli okumada yazım, noktalama, vurgu ve tonlamaya dikkat edilmelidir.
Sessiz Okuma	Öğrencilerin metni hızlı bir şekilde kavramalarını ve anlam oluşturmaları amaçlanır. Beden-göz koordinasyonu geliştirilir.
Şiir Okuma	Şiir metinleri, ritim ögeleri ile diğer metinlerden farklılık gösterir. Bu okumada, düşünce ve duyguların ses tekrarları ve ahenk ögeleriyle etkili bir şekilde iletilmesi önemlidir.
Göz Atarak Okuma	Metnin genelini kavramak için başlık, uzunluk ve biçim gibi özelliklerin incelendiği ön değerlendirme aşamasıdır.
Özetleyerek Okuma	Ana fikir ve konuyu 5N1K sorularıyla kavratmayı amaçlar, öğrencilerin bilgileri hatırlayıp tekrar kullanmalarını sağlar ve yeniden okuma ihtiyacını azaltır.
Not Alarak Okuma	Amaç, öğrencilerin metnin önemli noktalarını fark etmeleri, kendi yazma teknikleriyle not alarak bilgileri düzenlemeleri ve gerektiğinde hatırlayabilecekleri şekilde kodlamalarını sağlamaktır.
İşaretleyerek Okuma	Anlamı bilinmeyen sözcüklerin belirlenip sözlük yardımıyla öğrenilmesi ve metnin ana düşüncesini destekleyen anahtar kavramların tespit edilmesini sağlar.
Tahmin Ederek Okuma	Okuma sürecinde, başlık, görsel vb. yorumlanmasıyla merak uyandırılır, sorularla ilgi harekete geçirilir. İçeriği tahmin etme ve yaratıcı düşünme becerileri geliştirilir.
Soru Sorarak Okuma	Metne amaçlı bir yaklaşım benimseyerek içeriği sorgulamak suretiyle bilişsel farkındalığı ve okuma becerilerini geliştirir.
Söz Korosu	Topluca okuma ve seslendirme yoluyla ortak bir amaç etrafında birleşmeyi ve grup bilinci geliştirmeyi sağlar.
Okuma Tiyatrosu	Öğrencilerin topluluk önünde rahatça ifade edebilmeleri için öz güvenlerinin artmasına yardımcı olur ve kişisel gelişimlerine katkı sağlar.
Ezberleme	Amaç, hafızayı güçlendirmek ve kültürel, edebî değerleri olan metinlerin cümle yapılarını ve anlatım özelliklerini kavrayarak Türkçeyi doğru, güzel ve etkili bir şekilde kullanmayı sağlamaktır.
Metinlerle İlişkilendirme	Öğrencilerin daha önce okudukları metinlerle diğer metinler arasındaki benzerlik ve farklılıkları tanıma, ilişkiler kurma ve düşünce becerilerini geliştirmeleri sağlanır.
Tartışarak Okuma	Okuma sürecinin sonunda, metnin doğruluğunun denetlenmesi, örtük iletilerin yakalanması ve düşüncelerin paylaşılması sağlanır; böylece farklı bakış açıları kazandırılır.
Eleştirel Okuma	Metindeki bilgilerin geçerliği ve güvenirliği hakkında karar verme, çıkarımda bulunma, olaylar ve fikirler arasındaki farkı ayırt etme, yazarın niyetini ve konuya bakış açısını anlama yeteneği olarak tanımlanabilir.
Esnek Okuma	Metnin türü, söz varlığı, baskı özellikleri ve okuma amacı gibi değişkenler, okuma hızını etkiler. Ön öğrenmelerin yeterliliğine bağlı olarak zamanı etkili kullanmak için esnek okuma tekniğine başvurulabilir.
Yoğun (Tam) Okuma	Metni her yönüyle anlayarak yapılan bir okuma türüdür.
Yaratıcı Okuma	Metinde işlenen konu, ana düşünce, olay ve durumlarla ilgili yapılan yazılı ve sözlü etkinlikler yaratıcı okumadır. Canlandırma etkinlikleri, yazılı çalışmalar ve yaratıcılık becerileri bu süreçte önem kazanır.
Tarayarak Okuma	Belirli bilgileri bulmak için hızlıca göz atarak yapılan okumadır. Daha az bilimsel çaba gerektirir.
Empati Kurarak Okuma	Metindeki olay ve durumların içyüzünü anlamak, tarafsız bir bakış açısıyla değerlendirme yaparak doğru karar verme becerilerini geliştirmek amaçlanır. Değer aktarımı ve karakter eğitiminde başvurulabilir.

Bu farklı okuma biçimleri birbirini dışlamaz; aksine, metinlerin farklı yönlerini anlamak ve derinleştirmek için bir arada kullanılarak nitelikli okumaya katkı sağlar. Nitelikli okuma; yapıcı, akıcı, stratejik, motive edici ve yaşam boyu süren bir süreçtir. Yapıcı yönüyle birey, günlük yaşam ve disiplinli çalışmalardan edindiği bilgileri kullanarak yazılı materyali mantık çerçevesinde değerlendirmeyi öğrenir. Akıcı olması, temel süreçlerin otomatikleşmesiyle dikkatini anlam analizine yönlendirmesine olanak tanır. Stratejik okuma ise kişinin amacı, materyalin niteliği ve kendi anlama sürecine göre okuma kontrolünü sağlamasını gerektirir. Dikkati sürdürmeyi ve materyalin ilgi çekici olabileceğini fark etmeyi sağlaması yönüyle motive edicidir. Okuma, sürekli gelişim ve uygulama ile yetkinleşen, yaşam boyu devam eden bir süreçtir (Anderson, Hibert, Scot, Wilkinson, 1985, s. 17-18). Bireyin sürekli bir gelişim sürecini ifade eden yaşam boyu sürdürülebilir entelektüel bir uğraş olarak tanımlanabilir.

2.1.3. Okuma Eğitimi

Günümüzün dinamik koşulları, okumayı zorunlu olarak çok boyutlu bir beceri alanına taşımıştır. Okumanın bilişsel, dilsel, sosyal, kültürel, eğitimsel vd. boyutlarıyla yaşam boyu sürdürülebilir nitelikli bir alışkanlığa dönüşmesi, ilköğretimden yükseköğretime uzanan sistemli ve bütünlüklü bir eğitim planlamasına bağlıdır.

Ana dili eğitiminde, öğrencilerin aile ve çevresinden edindiği dil becerilerinin okuldaki eğitim etkinlikleri aracılığıyla güçlendirilmesi amaçlanır. Aynı zamanda, iş ve toplum yaşamında ihtiyaç duyacağı iletişim becerilerinin desteklenmesi hedeflenmektedir. Eğitim sürecinde bütüncül bir dil yaklaşımı için konuşma, dinleme, okuma ve yazma olmak üzere dört becerinin birlikte ele alınması esastır (Göğüş, 2018, s. 40-41).

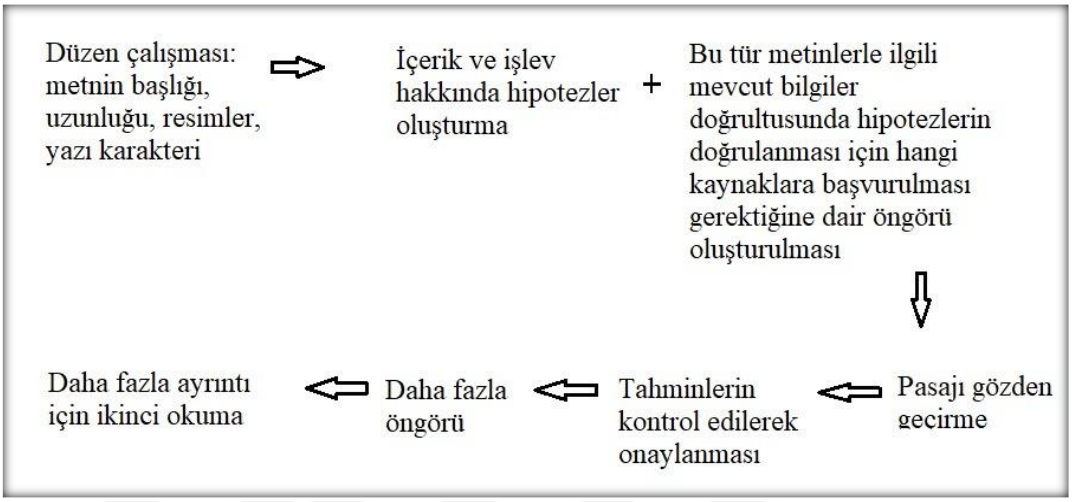
Öğrenme etkinliklerinin büyük bir kısmı, okuma yoluyla kavramaya dayanmaktadır. Ancak, geleneksel yaklaşımlar nedeniyle özellikle ilköğretimin başlarında, okuma eğitimi harf ve seslere odaklandığından anlamaya dayalı okuma ikinci planda kalmakta ve metnin kavranması ihmal edilmektedir (Karatay, 2021, s. 11-12). Bu açıdan temel okuryazarlık eğitiminden itibaren öğretimin her kademesinde eğitim programlarının okuma hedeflerini net bir şekilde belirlemesi önemlidir. Öğrencilerin eleştirel düşünme yeteneklerini geliştirmeye yönelik stratejiler geliştirilmelidir. Okuma doğal bir faaliyet olduğu için bu eğitimler öğrencilerin okuma becerilerini geliştirmeye ve bilgi edinme yeteneklerini güçlendirmeye yoğunlaşmalıdır (Smith, 2004, s. 55). İlköğretimde yalnızca temel

okuryazarlık eğitimi ile ilgilenmesi potansiyel öğrenme alanlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Öğretmenin destekleyici rehberlik faaliyetleri, öğrencinin esasen zihinsel açıdan olgunlaşmış becerilerinden ziyade olgunlaşmakta olan becerilerini destekleyecektir. Çocuğun bugün yardımla yapabildiği şeyler, yarın kendi başına yapabileceklerini işaret etmektedir (Vygotsky, 2020). Bu sebeple okuryazarlık eğitimi tamamlandıktan hemen sonra metnin anlamı ve yorumu üzerine odaklanılmalıdır. Son zamanlarda, ilköğretim ve ortaöğretimin tüm aşamalarında öğrencinin, kişisel ve sosyal ihtiyaçlarına yönelik işlevsel iletişim becerilerine daha fazla yer verilmektedir. Öğretim programlarında her türlü dil kullanımını içeren bir genişleme söz konusudur. Ortaöğretimin sonuna gelindiğinde dil bilgisel altyapının tamamlanmış ve bütünleşik dil becerilerinin edinilmiş olması nedeniyle öğrencilerden daha yoğun okumalar yapmaya hazır olmaları beklenmektedir. Yükseköğretimin bir alt kademesini oluşturan bu dönemde öğrencilerin entelektüel bilgi ve deneyimleri karşılamaya hazır ve bağımsız okuyucular olmaları önem arz etmektedir. Bu geçiş aşamasında öğrenciler; dil bilgisi, üslup, şematik ve retorik etkinliklerden edindikleri bilgi, kavrayış veya becerilerle gerçek hayatta pratik uygulamalar yapabilir duruma gelmelidir (van Dijk, 1981, s. 17). Okuma, hiçbir zaman soyut ve anlamsız bir etkinlik değildir. Okuyucuların bilgi, deneyim ve tutumlarını bir araya getirerek belirli bir amaç doğrultusunda gerçekleştirdiği eyleme dönük bir süreçtir. Ancak, araştırmacılar ve teorisyenler tarafından çoğu zaman bu sürece genel prensiplerle yaklaşılmaktadır (Smith, 2004, s. 178). Bu durum belirli koşullar ve bağlamlar açısından detayların göz ardı edilmesine, bireysel farklılıkların ve metinlerin özgüllüğünün dikkatten kaçırılmasına neden olmaktadır. Okuma eğitimini somut ve anlamlı bir sürece dönüştürmek ve öğrencilerin metinlerle daha derin bir ilişki kurmaları sağlamak için etkileşimli ve uygulamalı yöntemlere başvurulmalıdır.

Grellet (1981), okuduğunu anlama etkinlikleri hazırlanırken veya uygulanırken akılda tutulması gereken bazı önemli hususları şu şekilde sıralamıştır:

1. Metni bir dizi bağımsız birim olarak ele almak, öğrencilerin her bir cümleyi anlamaya bağımlı hâle gelmelerine yol açabilmektedir. Verimli bir okuma için öğrencilerin paragraflar gibi daha üst birimlerin ya da metnin tamamına odaklanmaları teşvik edilmelidir.
2. Okuma sürecinin başlangıcında okuma görevlerinde öğrencilerin yeterlilikleri gözetilmelidir. Önce metnin genel yapısından başlanmalı öğrenciler metnin özünü

kavradıkça daha derin bir anlayışa geçiş yapılmalıdır. Aşağıdaki dairesel yaklaşım bu uygulamaların bir örneğini teşkil etmektedir.

Şekil 2.1. Dairesel okuma yaklaşımı Grellet, F. (1981). Developing reading skills: A practical guide to reading comprehension. Cambridge University kaynağından alınmıştır.

3. Söz varlığını geliştiren ve zor yapılar içeren metinlerle baş etmek öğrencilerin özgüvenini arttırmaktadır. Metni basitleştirmek; referanslar, tekrarlar ve söylem göstergelerinin kaldırılması sebebiyle anlam kaybı ve retorik örgütlenmede bir değişiklik anlamına gelir. Öğrencilerin metinlerin özgün hâliyle tanıştırılması gerekir. Özgünlük, orijinal metnin hiçbir şeyinin değiştirilmediği, sunum ve düzeninin aynen korunmuş olmasını gerektirir.
4. Okuma anlama becerisi diğer becerilerden ayrı düşünülemez; seçilen okuma etkinlikleri aracılığıyla farklı becerileri birbirine bağlamak önemlidir: Okuma ve yazma becerilerinin birleştirilmesi özetleme, bir mektupta okuduklarını belirtme ya da not alma vb. şekillerde desteklenebilir. Okuma ve dinleme, bir makale ile bir haber bültenini karşılaştırma; okuma ve konuşma ise tartışma etkinlikleri yoluyla bir araya getirilebilir.
5. Okuma aktif bir beceridir. Sürekli olarak tahmin etme, öngörme, kontrol etme ve sorgulamayı içerir. Öğrencilerin çıkarım yapma yeteneklerini geliştirmek için metnin içeriğini başlığından ve resimlerinden ya da bir öykünün sonunu önceki paragraflarından tahmin etmeye teşvik eden sorular sunmak mümkündür. Bu tür alıştırmalarda öğrencilerden yalnızca yargılama ya da takdir yeteneklerini

kullanmalarını beklememeli; diğer okuma becerilerini kapsayacak şekilde genişletilerek metin hakkında daha fazla tartışma ve düşünmeyi özendirmelidir.

6. Okuduğunu anlama etkinlikleri, metinlere ve okuma amacına uygun olmalı, etkinlikler öğrenciden beklenen performanslarla örtüşmelidir. Okuma etkinliklerinde esneklik ve çeşitlilik önemlidir. Farklı soru tipleri (açık uçlu, çoktan seçmeli, doğru-yanlış vs.) kullanılmalı, metnin tonu ve bakış açılarına dikkat edilmelidir. Ayrıca dil dışı etkinliklerle öğrencilerin görsel ve pratik becerileri geliştirilmelidir.
7. Okuma etkinliklerinin amacı açık bir şekilde tanımlanmalıdır. Öğrencilere metne nasıl yaklaşacaklarını ve değerlendireceklerini öğretmek, bağımsız ve etkin okuyucular olmalarını sağlamak açısından önemlidir. Ayrıca, her okuyucunun metinden farklı beklentilerle kendi anlamını çıkarabileceği de dikkate alınmalıdır (Grellet, 1981, s. 5-9).

Okuma becerilerinin geliştirilmesinde dikkate alınması gereken bu hususlar, önemli noktalara işaret etmektedir. Okuma eğitiminde özgün metinlerin kullanımı, metin bütünlüğünün korunması ve dil becerilerinin birlikteliği gibi noktalara işaret edilmesi modern okuma ihtiyaçlarına cevap verecek nitelikler arz etmektedir. Bu nitelikte bir okuma eğitiminin ön koşulu, metinsel yapıların ve süreçlerin doğasına ilişkin derin bir kavrayışa sahip olunmasıdır. Bunun için metin dilbiliminin ilkeleri temel alınmalıdır.

2.1.4. Okuma Eğitiminde Metin ve Metin Dilbilimi

Çağdaş gelişmelere paralel olarak metin algısında da köklü değişimler yaşanmıştır.1950'li yıllarda dağılımsal dil biliminin kurucusu olan Zellig S. Harris ilk defa "söylem" kavramını kullanmış, cümle sınırlarını aşan üst düzeydeki dil birliklerine yönelerek dilin tesadüfi kelime ve cümle dizilerinden ziyade anlamlı birlikler hâlinde ortaya çıktığından bahsetmiştir. Harris'in sözünü ettiği "söylem" kavramı esasen metin dilbiliminin yaklaşımıyla uyumlu bir "metin" tanımı ortaya koymaktadır.

1960'larda ortaya çıkan söylem çalışmaları, dil biliminin çeşitli alanlarında önemli bir gelişme olarak kabul edilmektedir. Bu dönemde "metin dilbilimi" olarak adlandırılan yaklaşım, dil kullanımını metin bağlamında incelemeye odaklanmıştır. Metin gramerini esas alan bu yaklaşım cümlenin yapay sınırlarını reddederek metinsel yapılara yönelmiştir. Bu yaklaşımda söz diziminin ve özellikle de anlam biliminin pek çok özelliğinin (zamirler; göstericiler, zarflar bağlaçlar ve ön varsayım, tutarlılık vb. olgular) cümleyle sınırlı olmadığı

tüm metni karakterize ettiği ileri sürülmüştür. Son yıllarda ise soyut dil bilgisel kurallar yerine söylem çözümlemesine dayalı bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu görüşü ön plana çıkmıştır. Bu nedenle, metin dilbilimi ile söylem çözümlemesi birbirine oldukça yaklaşmıştır. Sözlü veya yazılı söylem yapılarını anlamak ve açıklamak amacıyla yapılan metin dilbilimi çalışmaları, bugün söylem çözümlemesinin bir alt dalı olarak kabul edilmektedir. Bu çalışmalar, metin yapılarını anlama ve açıklama konusunda ortak bir hedefe hizmet etmektedir (van Dijk, 1988b, s. 21-22). Bu doğrultuda söylem çözümlemesi üzerine gerçekleştirilen araştırmalarda, dilin metin düzeyindeki anlamını açıklamak için metin dilbilimine başvurulması önemli bulgular ortaya çıkarmaktadır.

Öğrenme materyalleri genellikle metinlerden oluştuğu için (kılavuzlar, ders kitapları, talimatlar, sınıf içi diyaloglar vs.) metinlerin sistematik olarak analiz edilmesi önemlidir. İlk olarak, metinlerin yapıları incelenmelidir. İkinci olarak, bu metinlerin öğrencilerin öğrenme süreçlerine etkisi değerlendirilmelidir; bu çalışmalar öğrencilerin bilgi, inanç, görüş, tutum ve yeteneklerindeki değişiklikleri anlamayı içerir. Üçüncü olarak metinlerin yapıları, süreçleri ve kültürel bağlamları arasındaki ilişkiler belirlenmelidir. Bu aşamada, farklı eğitim düzeyleri, sosyal arka planlar ve kültürel farklılıklar da dikkate alınmalıdır. Eğitim ağırlıklı olarak metin temelli sürdürüldüğü için metnin yapısı ve süreçleri hakkında bilgi sahibi olmak eğitim sürecinin daha verimli hâle gelmesinin ön koşulu kabul edilmelidir (van Dijk, 1981, s. 1-2). Okuyucuların metinleşme süreci ve metinsellik ölçütleri gibi konularda bilgi sahibi olması önemlidir. Nitekim herhangi bir ürünün kendiliğinden metin sayılması mümkün değildir. Bu kavramların bilinmesi, metin ile metin olmayan arasındaki farkların ayırt edilmesinde faydalı olacaktır (Yılmaz, 2021, s. 2) Metin dilbilimi; metnin ne olduğunu, yapısal özelliklerini ve incelenme yöntemlerini kapsamlı şekilde ele almasıyla metinlerin yapısı ve işlevlerinin daha derinlikli analizine yardımcı olmaktadır.

Metinlerin iç yapısını ve özgün dokusunu detaylı incelemek, okuyucuların okuma isteğini de önemli ölçüde artırmaktadır. Metinlerin erişilmez olduğu yönündeki düşünceyi değiştirecek olan bu kazanımlar, aynı zamanda yazma becerisi yönünde de bir inanç geliştirilmesini sağlayacaktır (Günay, 2017, s. 54). Metnin yapısını çözümlemek, tür bilgisine ulaşmak, dil bilgisel kurallarını çözümleyebilmek öğrencilerin metinlerle daha güçlü bir bağ kurmasını sağlayarak anlama ve yorumlama becerilerini destekleyecektir. Eleştirel okuma becerisinin geliştirilebilmesi, bu tür süreçlerin tamamlanması sonucu ulaşılabilecek bir hedeftir.

2.1.4.1. Metinleşme Süreci

Metinleşme süreçleri; metinlerin oluşumunun, anlam kazanımının ve bir iletişim aracı olarak işlevlerinin anlaşılması açısından büyük önem taşımaktadır. Bu süreçler, metnin üretimini ve anlaşılmasını yöneten temel dil bilimsel ve anlamsal ilkeleri kapsar. Birey, söze başlamadan önce zihinsel bir planlama sürecine girer. Bu olgu bilinçdışı durumla ilgilidir. Konuşmacının ifadeleri, bilinç düzeyinde tasarlanan plan tarafından şekillendirilir ve bu planlama konuşmacının kendi bağlamı ve koşulları içinde işleme koyulur (Günay, 2018, s. 214). Bu süreçte nasıl bir iletişim kurulacağı, dil kullanım düzeyi ve konuya hangi bakış açısından yaklaşılacağı belirlenir. Dolayısıyla sözlü ya da yazılı metinler anlık ve tesadüfi ifadeler değildir. Zihinsel süreçlerin, durum ve art alanın bir yansıması olarak ortaya çıkar. Bu çerçevede dil, zihin ve duygu dünyasını yansıtmak üzere biçimlenir.

Metindeki evreleri keşfetmek, metnin iskeletini ortaya koymayı sağlar. Uçan (2016b) 'a göre yazılı bir metin; yaratım, düzenleme ve dile getirme olmak üzere üç evreden oluşmaktadır (s. 62). Ayata Şenöz (2005) ise metinlerin son şeklini alana kadar geçirdiği buluş, düzen, seçme, metin hâline dönüştürme, denetleme ve sunuş aşamalarından bahsetmektedir (s. 14-15).

2.1.4.1.1. Buluş

Buluş aşamasında metin, yazarın zihninde kavramsal olarak oluşur ve duruma, konuşma veya yazma amacına uygun fikirler bulma sürecini içerir. Bu aşamada yazarın konuyu belirlemesi, amacı saptaması ve hangi mesajı ileteceğine karar vermesi ile başlar, kendi içinde içeriği sunuş, anlatma, temellendirme ve sonuç bölümlerinden oluşur (Yılmaz, 2021; Ayata Şenöz, 2005).

Uçan (2016b) bu aşamayı yaratım aşaması olarak isimlendirmektedir (s. 62). Bu aşama, metin üretim sürecinde ne söyleneceğinin keşfedildiği evredir. Seçilen konunun hangi durumlarda ele alınacağını ve hangi alıcılara yönelik olduğunun saptanması gereklidir. Ayrıca, metnin ne tür bir etki yaratmasının istendiği ve hangi amaca hizmet edeceğinin tespiti de burada önem kazanır. Bu süreç, yazarın fikirlerinin netleşmesini ve metnin temel yapısını oluşmasını sağlar; sonraki düzenleme ve seçme aşamalarında yazma eyleminin daha sistematik şekilde yürütülmesine yardımcı olur.

2.1.4.1.2. Düzen

Yazar, düzen aşamasında topladığı bilgileri mantıklı ve tutarlı bir şekilde düzenler. Fikirler ve kanıtlar belirli bir sıra ve hiyerarşi içinde yerleştirilerek metnin akışı ve mantıksal bütünlüğü sağlanır. Düzenleme evresi, yazarın metni nasıl sunacağını ve hangi noktaların vurgulanacağını belirlemesine yardımcı olur. Bu yapı, yazılacak bölümlerin iskeletini oluşturur.

Düzen aşamasında, yazar kendi kanıtlarını öne sürmek, karşı tarafın argümanlarını çürütmek ve sonuç bölümünü şekillendirmek için çalışır (Yılmaz, 2021; Ayata Şenöz, 2005). Öncelikle, metnin temel iddiasını ifade eden tezini net bir şekilde ortaya koyar. Ardından, muhtemel itirazları dikkate alarak iddialarını güçlendirir. Öne süreceği iddiaları sentezleyerek ana fikri güçlendirecek bir bütüne ulaşır. Bu süreçte, buluş aşamasında elde edilen kanıtlar ve fikirler sınıflandırılır ve mantıksal bir sıralamaya yerleştirilir; metnin yapısı belirlenir ve içerik şeması oluşturulur. Bu düzenleme; metnin akışını belirler ve okuyucunun metni daha kolay anlamasını sağlayacak bir sisteme kavuşturur.

2.1.4.1.3. Seçme

Yazar, seçme aşamasında metnin tematik yapısını planlayarak sebep-sonuç ilişkileri çerçevesinde okuyucunun ilgisini belirli noktalara çekmeyi amaçlar. Dilin doğru ve etkili kullanımı için yüksek, orta veya yalın dil kullanımı gibi üslup düzenlemelerini de bu aşamada gerçekleştirir. Üslup biliminin çıkış noktası da budur. Ayrıca metnin sosyal, kültürel, söylemsel, durumsal ve metinsel bağlamlara uygunluğu da bu aşamada önem kazanır (Ayata Şenöz, 2005; Yılmaz, 2021). Dolayısıyla metnin seçme aşaması; dilin ifade gücünden, bağlama duyarlılığından yola çıkılarak metnin iletişimsel işlevinin güçlendirildiği işlemlerin gerçekleştirildiği sürece karşılık gelir.

2.1.4.1.4. Metin Hâline Dönüştürme

Yazar, bu aşamada duygu ve düşüncelerini sözlü veya yazılı şekilde ifade eder. Yazılı metinler açısından bu aşama, metnin fiziksel olarak kaydedilmesi ve yazılı hâle getirilmesi; sözlü metinler açısından ise metnin ezberlenmesi ve hafızaya aktarılması olarak değerlendirilebilir. Yazar veya konuşmacı, metne son şeklini vererek yazılı veya sözlü olarak sunmaya hazır hâle getirir.

Yazılı metnin hazırlanma sürecinde; hedef kitle analizi yapılması ve söz konusu kitleye uygun nitelikte bir metin yazılması önem kazanır. Metnin türüne göre bu süreç büyük değişiklikler gösterebilir. Metnin okuyucu tarafından tam ve eksiksiz anlaşılması, yazılı metinlerin asıl amacını oluşturur. Özellikle sanat ve edebiyat metinlerinde, okunan metinden estetik bir zevk edinme süreci önemlidir. Dolayısıyla, metnin oluşturulması sırasında birçok unsur göz önünde bulundurulmalıdır. Bunların başında bilgi toplama yöntem ve teknikleri, eleştirel düşünme becerisi, yaratıcılık ve güçlü bir dil bilgisi yer alır (Yalçın, 2018, s. 358). Bu aşamadan sonra yazar, metnini okuyucu ile buluşturmaya dolayısıyla da hedef kitleye duygu ve düşüncelerini iletmeye hazır hâle getirir.

2.1.4.1.5. Denetleme

Denetleme; yazılı metinlerdeki yanlışları düzeltme, anlatım bozukluklarını giderme ve düşünce akışını kontrol etme aşaması olarak açıklanabilir (Yılmaz, 2021, s. 3). Metindeki dil bilgisi, imla ve noktalama hataları, anlam belirsizlikleri, cümle düşüklükleri ve anlamsal tutarsızlıklar giderilir; metin daha profesyonel ve anlaşılır hâle getirilir. Düşünce akışının kontrol edilmesi, fikirlerin mantıklı bir sırayla sunulup sunulmadığını ve iddiaların tutarlı olup olmadığını değerlendirilir. Bu süreç, metnin yazılı ya da sözlü olarak okuyucu ya da dinleyici karşısına çıkarılmadan önceki son aşamasını oluşturur.

2.1.4.1.6. Sunuş

Sunuş, metnin sözlü ya da yazılı olarak somutlaştığı son aşamadır. Bu aşamada metnin hedef kitleye ulaştırılması esastır. Yazar, metni okuyucu/dinleyici kitlesine etkili bir şekilde sunar; sözlü sunumda konuşmacının ses tonu, vurguları ve beden dili önem kazanırken yazılı sunumda metnin düzeni, akıcılığı ve tipografik düzenlemeler ön plana çıkar. Söz konusu aşama, mesajın etkili şekilde alıcıya iletilmesi açısından kritiktir. Metnin türüne bağlı olarak, basılı bir metin hâline getirilmesi, resmî bir yazıya dönüştürülmesi veya bir rapor olarak planlanması gibi süreçler devreye girer. Metnin kamuoyuyla nasıl paylaşılacağı ve yayınlanma aşamasından hedef kitle üzerindeki etkisinin araştırılmasına kadar olan tüm süreçler, bu son aşamada değerlendirilir (Yalçın, 2018, s. 358).

2.1.4.2. Metin Yapısı

Metinler rastgele bir araya getirmiş cümlelerden oluşmaz; dil bilgisel ve anlamsal düzeyde tüm birimlerin amaçlı bir şekilde bir araya getirildiği tutarlı bir bütünü ifade eder. Metni oluşturan küçük yapı, büyük yapı ve üst yapının farklı bileşenleri birbirleriyle ilişkilendirilerek okuyucunun metnin ana düşüncesine ulaşabileceği bütüncül bir yapı meydana getirilir. Metni oluşturan bu yapılar yöntemsel okumalara da izin verir.

van Dijk (1981) dönüşümlü olarak kullandığı metin ve söylemlerin yapısına yönelik kapsamlı çerçeve oluşturmuştur. Metinlerin dil bilimsel, bilişsel, pragmatik ve sosyal boyutlarının dikkate alındığı bu çerçeve aşağıda özet hâlinde sunulmuştur:

I. Göreceli Dil Bilimsellik: Cümleler yalnızca kendi içindeki dil bilgisel unsurlarla değil bir arada bulundukları diğer cümlelerin yapılarıyla birlikte ele alınmalıdır. Ses bilimsel düzeyde, vurgu ve tonlama; cümleler arası bilgi dağılımı, konu-yorum düzeyi ve karşıtlıklar gibi faktörler cümlelere anlam kazandırır. Ayrıca, adlandırmalar, göstericiler, kiplikler ve işlev atamaları gibi unsurlar cümle dizilerini belirleyen faktörler olarak dikkate alınabilir. Cümlelerin yorumlarına genellikle önceki bağlamda erişilir veya bu bağlamda inşa edilir.

II. Sıralı Yapılar: Cümlelerin metin içindeki analizi cümle içi yapılarla sınırlı değildir. Bunun yanı sıra cümle dizilerinin de tanımlanmasını gerektirir. Cümle dizilerinin bağlantı ve tutarlılığı, önermelerin işaret ettiği olgular arasındaki ilişkilere dayanır. Ayrıca, önermelerin tutarlılığı, genel dünya bilgisi ve söylem göstericileri ile ilgili ilişkilere bağlıdır. Bu tür bir analiz, dil bilimsel ve bilişsel açıdan büyük bir öneme sahiptir; dil bilimi, anlam bilimi ve bilişsel anlam bilimi arasında kritik bağlantıların kurulmasını gerektirir.

III. Büyük Yapılar: Anlamsal büyük yapılar, metnin genel anlamını, temasını veya konusunu belirleyen çerçevedir. Bu yapılar, metnin önermeler dizisinden türetilir ve silme, genelleme, yeniden kurma gibi belirli kurallar aracılığıyla oluşturulur. Bu kurallar, dünya bilgisine dayalı olarak uygulanarak metnin ana fikrinin belirlenmesini sağlar. Bilişsel süreçler bu aşamada oldukça etkilidir.

IV. Pragmatik Yapılar: Söylem yapıları yalnızca yapısal, söz dizimsel ve sözcüksel açılardan değil belirli sosyal ortamlarda konuşma eylemleri olarak da değerlendirilir. Konuşma eylemleri pragmatik bağlama göre şekillenir. Bu bağlam; bilgi, inançlar, tercihler, istekler ve konuşmacı ile dinleyicinin rolleri gibi bilişsel ve sosyal unsurları

içerir. Monolojik ve diyalojik bağlamlarda, cümle dizileriyle birlikte konuşma eylemleri de değerlendirilmelidir.

V. Biçem Bilimsel ve Retorik Yapılar: Biçem bilimi; sözcük kullanımı ve söz dizimine dayalı olarak dilin çeşitli kullanımlarını bilişsel ve sosyal bağlamda ele alır. Retorik yapılar ise tekrarlar, eksiltmeler, yer değiştirmeler ve değiştirimler gibi retorik dönüşümler ile ilgilidir.

VI. Üst Yapılar: Bu yapılar, söylemin genel biçimini belirleyen ve içerikten ziyade biçime odaklanan şematik yapılardır. Hikâye gibi söylem türlerinde belirli kategoriler içerebilir; başlangıç, karmaşıklık, çözüm, değerlendirme ve sonuç bölümlerinden oluşabilir. Üstyapılar, anlamsal büyük yapıları düzenler. Hazırlık, giriş, belirtme, karşıtlık ve açıklama gibi işlevler hem mikro hem de makro düzeyde yer alır.

VII. Diyaloglar: Metinler, birden fazla konuşmacının gerçekleştirdiği konuşmalardan oluşur ve her konuşma söz edimleri içerir. Bu eylemler, tehdit veya öfke gibi duygusal durumları ya da baskınlık, güç gibi sosyal ilişkileri ifade eder. Diyalogların yapısal ve işlevsel analizi, konuşmaların sosyal etkileşimdeki rollerini değerlendirirken bağlam türleri, katılımcılar ve işlevler gibi unsurları da içerir. Bu analiz, disiplinler arası bir yaklaşım gerektirir (van Dijk, 1981, s. 3-6).

Metni meydana getiren bu çok boyutlu işlevsel yapılar, çözümlemelerde metni geniş bağlamlarda toplumsal etkileriyle birlikte ele almayı gerektirir.

Metnin anlam oluşum aşamalarını ortaya koymak ve sıradan bir okumanın ötesine geçebilmek için daha önce bahsi geçen üç aşamalı okuma sürecini izlemek mümkündür: betimleme, çözümleme ve yorumlama. Betimleme düzeyi, metni dilsel olarak anlamak ve cümleler arası ilişkileri belirlemek için kullanılır; bu aşama, metni nesnel özelliklerle doğrulama işidir. Çözümleme düzeyinde, metnin gelişim aşamaları, olayların/durumların sıralaması değerlendirilir. Yorumlama ise anlam üretimi üzerine yapılan varsayımları içerir (Günay, 2017, s.71). Bu aşamalara bağlı olarak metni dil bilimsel ve metin kuramları açısından çözümlemede üç temel yapıdan söz edilir: küçük yapı(microstructure), büyük yapı(macrostructure) ve üst yapı (superstructure). Bu çalışmada, van Dijk'ın söylem çözümleme modeli esas alındığından metnin yapı özelliklerinin geniş açıklamalarına ilgili bölümde yer verilmiştir (bk. 2.2.6.).

2.1.4.2.1. Küçük Ölçekli Metin Yapısı (Microstructures)

Metnin büyük yapısı (macrostructure) ile dil bilgisel bileşenlerini oluşturan küçük yapı (microstructure) arasında organik bir bağ söz konusudur. Metnin büyük anlamsal yapısı küçük yapıyı meydana getiren kelimeler, cümleler ve cümle dizilerinin oluşturduğu dil bilgisel ve anlamsal yapısının soyutlanması yoluyla ortaya çıkarılır.

Günay (2017) metnin küçük yapı çözümlemesini "betimleme aşaması" olarak tanımlar. Bu aşama, metni nesnel gözlemlerle inceleyerek sağlam bir temel oluşturur; sonraki çözümleme ve yorumlamalara zemin hazırlar. Küçük yapı, metnin bütünlüğü içinde cümlelerin birbirleriyle olan anlamlı ve mantıksal ilişkilerini ele alır. Her cümle, metnin genel anlamından bir parça taşır, bu yüzden cümleler arası ilişkilerin ortaya koyulması betimleme açısından önem taşır. Küçük yapıyı oluşturan unsurlar; kelime seçimleri, cümle yapıları, cümleler arası bağlantılar, metnin bölümlerini gösteren belirleyiciler, art ve ön gönderimler, eksiltiler, dil bilgisel zamanlar ile anlam bilimini ilgilendiren ilişkisel yapılar (koşutluk, karşıtlık, nedensellik vs.), ima ve çıkarımlar olarak örneklendirilebilir.

Halliday ve Hasan (1976) küçük yapıyı; gönderim(reference), değiştirim(substitution), eksilti (ellipsis), bağlaç (conjuction), sözcüksel bağdaşıklık (lexical cohesion) olarak sınıflandırmaktadır. Dilidüzgün (2008); Halliday ve Hasan (1976), ve de Beaugrande ve Dressler (1988)'in çalışmalarını temel alarak metnin küçük ölçekli yapısını dil bilgisel bağdaşıklık (gönderim, değiştirim, eksilti, bağlaçlar, koşutluk, zaman ve görünüş, işlevsel tümce görüngesi, titremleme) ve sözcüksel bağdaşıklık (yineleme, eş dizimsel örüntüleme) şeklinde ele alır. Halliday ve Hasan (1976)'ın sınıflandırmasının odağında metin içi dilsel yapılar yer alırken Dilidüzgün(2008) bu bakış açısını genişleterek daha detaylı bir sınıflandırma ortaya koymuştur.

van Dijk (1988) ise yerel veya küçük yapı çözümlemesi adı altında; kelimeler, kelime grupları, cümle yapıları gibi yüzeysel yapılar ile anlam biliminin bazı temel kavramlarını (önerme, önerme dizileri, ön varsayımlar vs.) merkeze alarak küçük yapıda metnin söz dizimsel ve anlamsal bütünlüğü dikkate alır. Bu şekilde, metnin mikro düzeyde nasıl yapılandığını ve cümlelerin mantıksal ve anlamlı bir bütüne dönüşme sürecini ortaya koyar. van Dijk'in küçük yapıya yönelik bu yaklaşımı, metnin dil bilgisel ögelerinin (bağlaçlar, zamirler, zaman ifadeleri vb.) ve anlamsal ilişkilerinin (özne-yüklem ilişkisi, nesne kullanımı, cümleler arası anlam ilişkileri vb.) detaylı analizini içerir, anlam biliminin ilkeleri ile biçim bilimi bu çözümlemelerde daima etkileşim içindedir. van Dijk, bilişsel ve

iletişimsel boyutların da dâhil edildiği bu yaklaşımıyla anlam üretiminin çok katmanlı ve dinamik doğasını ortaya çıkarılmasını hedefleyen eleştirel bir çerçeve sunmaktadır.

2.1.4.2.2. Büyük Ölçekli Metin Yapısı (Macrostructure)

Büyük ölçekli yapı, metnin bütününün taşıdığı genel ve soyut anlamları karakterize eder. Bu anlamsal yapının hiyerarşik bir düzende sunulması şematik yapılar aracılığıyla gerçekleştirilir.

Anlam biliminin temel ilkelerinden biri; dil bilgisel, anlamsal ve mantıksal açıdan metni oluşturan birimlerin yorumlanmasıdır. Metnin büyük anlamsal yapısının (ana düşünce) ortaya çıkarılması metni oluşturan cümle ve cümle dizilerinin ifade ettiği önermelerin hiyerarşik sıralamasına dayandırılır; bu aşamada önerme dizileri daha yüksek seviyedeki önermelerle ilişkilendirilir ve böylece paragrafın veya metnin tamamının anlamı ortaya çıkarılmış olur. Metnin büyük anlamsal yapısını ortaya çıkarmak için birtakım işlemler uygulanır. Bu işlemler silme, genelleme ve kurma olarak isimlendirilir. Metindeki bazı ayrıntıların silinmesiyle anlamsal bilginin indirgemesi işlemi gerçekleştirilir. Önerme dizilerinin sunduğu ayrıntıların bir araya getirilerek daha genel bir önerme ile değiştirilmesi ise genelleştirme olarak adlandırılır. Bununla küresel temsil düzeyinde büyük önermeye ulaşılır. Okuyucunun bu önermeyi başka bir biçimde ifade etmesi kurma işlemine karşılık gelir (van Dijk, 1977, s. 43; van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 190). Kurma bir bakıma okuyucunun metni kendi anlam dünyası ile ilişkilendirmesi sonucu anlamı yeniden inşa etme süreci olarak değerlendirilebilir.

Büyük yapı, metnin genel anlamsal yapısının düzenlenmesiyle ilgilidir ve metnin çeşitli bölümlerinin uyumlu bir şekilde organize edilmesini kapsar. Bu bağlamda paragraflar ve bölümler gibi metin içi yapılar, olay örgüsü, anlatı izlencesi, anlatıcı ve bakış açısı, zaman ve mekân gibi unsurlar büyük yapının kapsamına girer. Metnin genel anlamını ve temasını belirlemek amacıyla yapılan tüm incelemeler ve özetlemeler de büyük yapı çerçevesinde ele alınır (Günay, 2017, s. 71-72). Buna göre büyük yapılar, metnin üst yapılarıyla doğrudan ilişkilidir. Şematik yapılar olarak adlandırdığımız üst yapılar, içeriğin belirli bir düzen içinde sunulmasında belirleyicidir. Dolayısıyla büyük yapının meydana gelmesinin de ön koşuludur.

Günay (2017), anlatısal metinleri merkeze aldığı çalışmasında büyük yapı kapsamında tutarlılık, anlam, niyet, bilgi, kabul edilebilirlik, değerlenme ve özetleme gibi unsurları ele

alır. Ayrıca anıtsal metinlerin incelenmesi başlığı altında yazınsal gösterge biliminin verilerinden hareketle geniş bir çerçeve çizer. Üst yapı ve metnin yorumlanması aşamasını da büyük yapı kapsamında değerlendirir. Dilidüzgün (2008)'ün Günay (2003), Şenöz Ayata (2003), Keçik ve Uzun (2003), Aksan ve Özlem (1997)'in çalışmaları doğrultusunda belirlediği büyük yapı ölçütleri ise şu şekildedir: işlev, başlık, konu, anahtar sözcükler, ana düşünce tümcesi, içerik şeması, konu değişimi belirleyicileri, biçem, özet ve sonuç tümcesi.

Büyük yapılarla ilgili genellemeler yapabilmek için psikoloji, sosyal bilimler, bilişsel bilimler ve poetika gibi dil biliminin sınırlarını aşan gibi daha kapsamlı söylem çalışmalarına uzanmak gerekir. Diğer yandan büyük yapıların dil bilimsel özelliklerine ilişkin çalışmalar teorik açıdan netlik kazanmamıştır. Bu yapılar henüz bilişsel süreçlere ancak dolaylı atıflarda bulunarak yapılan dil bilimsel ve anlam bilimsel gözlemlerle sınırlıdır (Van Dijk, 1977, s.30). Bu düşünceden hareketle büyük anlamsal yapıların açık bir araştırma alanı olduğu söylenebilir. Bu yapının insan düşüncesinin bir ürünü olması farklı disiplinlerin ortak bir çerçeve oluşturmasını zorlaştırmaktadır.

2.1.4.2.3. Üst Yapı (Superstructures)

Metinlerin büyük yapısı, metnin söz dizimsel yapılarıyla benzeşen küresel düzeyde bir söz dizimine ihtiyaç duyar. Örneğin bir haber metninin "Ana Olaylar, Bağlam, Sözlü Tepkiler" şeklinde sıralanan genel biçimi, küresel düzeyde bir söz diziminin varlığına işaret eder. Bu düzen şematik yapılar tarafından karşılanır. Şema, farklı metin türlerine özgü olabilen ve toplumsal ve kültürel açıdan gelenekselleşmiş bir dizi hiyerarşik kategoriden oluşur. Labov'un "özet, yönlendirme, karmaşık olay dizisi, değerlendirme, çözüm, bitiş" kategorilerinden oluşan anlatı şeması bunun en bilinen örneklerindendir (van Dijk, 1988, s.49). Bu şemalar okuyucunun metnin türünü yapısını ve oluşum süreçlerini anlamasında yardımcıdır. Ancak tüm metinlerin geleneksel şemalara sahip olduğundan söz edilemez (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 54; van Dijk, 1988a, s.92).

Dil kullanıcıları, bir metnin şematik yapısına karar vermek için bir bölümün ya da metnin sonuna kadar beklemeyebilir; diğer taraftan şematik yapılar da metin henüz tamamlanmadan metnin devamı hakkında tahminde bulunmayı ve anlamayı kolaylaştırmaktadır. Dolayısıyla şematik ve anlamsal yapıların atanmasında hem bağlamsal hem de metinsel unsurlar etkili olur; bu noktada dil kullanıcılarının şematik yapılar hakkındaki geleneksel bilgileri devreye

girmektedir. Dil kullanıcılarının zihninde yer etmiş olan bu geleneksel bilgiler şu bir şekilde sıralanabilir:

I. Kültürel Bilgi: Dil kullanıcıları belli bir kültürün üyeleri olarak pragmatik düzeyde etkileşime girerler. Bu etkileşimler çeşitli metin türlerine ve şematik yapılara sahiptir. Örneğin; şiirler, hikâyeler, mahkeme söylemleri, kültürel olarak iletişimsel olayların karakteristiğini yansıtan söylem türleridir. Bunlardan her biri belirli hedefler, normlar ve değerler tarafından sınırlandırılır. Bu durum, metin türlerinin ve şemaların kültürlere göre değişlik gösterebileceği bilgisini verir.

II. Sosyal Bağlam ve Etkileşim: Dil kullanıcılarının sosyal ortamlardaki etkileşimsel etkinlikleri şematik yapılarla ilişkilendirilir. Bunun en belirgin örneği günlük konuşmalardır. İletişimin başarısı gelenekselleşmiş şematik kategorilerle ilişkilendirilmesine bağlıdır. Selamlaşma, vedalaşma, konu açma-kapama sosyal faktörlere bağlıdır. Konuşmalar, katılımcıların ortak bilgileri, durumları veya diğer sosyal parametrelere bağlı olarak farklılık gösterecektir.

III. Pragmatik Bilgiler: Dil kullanıcıları bağlamsal bilgilerden aldığı ipuçlarıyla olası şemalar ve kategoriler hakkında çıkarımlar yapar. Örneğin bir reklam metni tüm özerkliğine rağmen metnin başında veya sonunda bir argümantasyonun eşlik ettiği istek, öneri ya da davet içeren konuşma eylemlerini içerecektir. Bu sıralama dil kullanıcıları açısından kabul edilebilir bilgiler sağlar. Bunun aksine bir talep ifadesi konuşmaların giriş kısmında yer aldığında aynı şekilde makul karşılanmayabilir; bunun yerine, konu bölümünün bir parçası olması beklenecektir. Bazen bir şema kategorisinin altında yer alan içerik veya söz edimleri için kalıplaşmış ifadeler (Bir varmış bir yokmuş...) kullanılır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 237-239).

Metinlerin şematik yapıları çeşitli biçimlerde karşılaştırılabilir. Metnin hangi tür (öğretici, dramatik, destansı vs.) tip (anlatısal, betimleyici söyleşimsel, söz bilimsel, imgesel vs.) ya da ton (içsel, destansı, dokunaklı vs.) içinde bulunduğunu belirlemek bu aşamadaki incelemede başvurulacak unsurlardır. Yazın bilimsel, biçem bilimsel veya söz bilimsel çalışmalar hem küçük yapıyı hem de üst yapıyı ele alabilir. Gösterge bilimi, edim bilimi, alımlama estetiği, prozodi ve anlatı bilimi gibi alanlarda yapılan çalışmalar da üst yapı ile bağlantılıdır (Günay, 2017, s. 215).

Şematik yapılar, büyük yapıların önemli bir bileşenini oluşturmaktadır ancak metnin büyük yapısını ortaya çıkarmada şematik yapıdan çok daha fazlasına ihtiyaç duyulur. Örneğin hikâyeler bir kahraman ve onun hikâyedeki durumlarını değiştiren eylemleri etrafında inşa

edilir. Hikâyelerin bu yapısını ortaya çıkarmak için gerçek dünyadaki insanların amaç ve eylemleri hakkındaki bilgilere başvurulması gerekir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s.55). (bk. 2.2.6.1.2.) Bu araştırma da hikâye türündeki metinler üzerinden gerçekleştirilmiş olup şematik yapı çözümlemesinde, van Dijk'ın (1988, s. 55) önerdiği haber şemasının varsayımsal yapısı esas alınmıştır (bk. Şekil 2.7).

2.1.4.3. Metinsellik Ölçütleri

Metinsellik, bir metnin anlamsal ve yapısal bir bütün hâline gelerek iletişim değeri kazanmasında gerekli olan tüm koşulları kapsar. de Beaugrande ve Dressler (1981), metinlerin iletişim değerini belirlemek amacıyla yedi ölçüt geliştirmiştir. Bu ölçütler, metinlerin hem üretim hem de anlamlandırılma süreçlerine odaklanarak metinleri bir süreç olarak ele alan yaklaşımlar için temel bir çerçeve sunmaktadır.

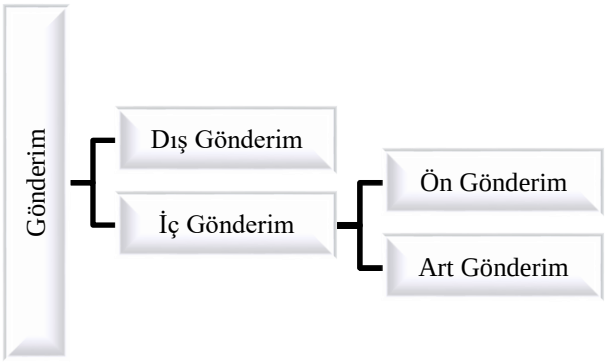
2.1.4.3.1. Bağdaşıklık (Cohesion)

Metin kavramı, sözlü ya da yazılı bir bütünü oluşturan her şeyi ifade eder. Uzunlukları ne olursa olsun tüm metinler bu tanıma uyar ve dil bilgisel birimlerden ziyade anlamsal yapılar olarak tanımlanır (Halliday ve Hasan, 1976, s. 1). Bağdaşıklık, semantik bir kavramdır; metindeki anlamsal ilişkilere atıfta bulunur. Metindeki bir unsurun yorumunun bir diğerinin yorumuna bağlı olduğu durumlarda ortaya çıkar (Halliday ve Hasan, 1976, s. 4). van Dijk dil bilgisel bağdaşıklık(cohesion) ve tutarlılık(coherence) ayrımına yer vermez; dil bilgisel bağdaşıklık(cohesion) yerine yerel tutarlılık/uyum (local coherence) adlandırmasını kullanarak metnin yerel ve küresel yapısını ortak bir zeminde ele alır. Bu araştırmada da kabul gören görüş budur; ancak "cohesion" terimini "bağlaşıklık" şeklinde Türkçeye aktaran kaynaklardan yapılan alıntılamalarda orijinal çevirisi korunmuştur.

Bağdaşıklık(cohesion) türlerini ifade eden araçlar, sözlük biliminin çeşitli konularıyla ilişkilidir. Bu araçlar gönderim (reference), değiştirim (substitution), eksilti (ellipsis), bağıntı (conjuction), sözcüksel bağdaşıklık (lexical cohesion) olarak sınıflandırmaktadır.

I. Gönderim (Reference): Her dilde, gönderim özelliğine sahip bazı ögeler vardır; kendi başlarına anlamsal olarak yorumlanmak yerine başka bir şeye gönderme yaparlar. Bu ögeler, genellikle dilsel bağlamda anlam kazanır ve anlaşılırlıkları,

metnin diğer kısımlarına veya daha geniş bir bağlama atıfta bulunmalarına bağlıdır (Halliday ve Hasan, 1976, s. 33):

Şekil 2.2. Gönderim (reference) türleri. Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. Longman kaynağından alınmıştır.

İç gönderim (endophora): Bir metnin içindeki referansın, metnin başka bir kısmına atıfta bulunmasıdır. İç gönderimler, bir metindeki art gönderim (anaphora) ve ön gönderim (cataphora) ile ilgili her şeyi belirtir. İç gönderimin karşıtı olan dış gönderim (exophore) ise metin dışındaki bir duruma, yani gerçek bir olaya ya da başka bir metne gönderimde bulunur. İç gönderim, bir kesitin aynı bütünlük içinde yeniden kullanılmasını ifade eder. Art gönderim (anaphora), en az iki metin kesiti arasında yer alan ve yorumlamaya dayalı ilişkilendirmeyi ifade eden bir bağdaşıklık(cohesion) türüdür. Bu, bir kesitin, daha önce geçen başka bir kesit tarafından yeniden kullanılmasını belirtir. Örneğin, "Hakan çok nazik birisi, o bana yardım etti" cümlesinde, "o" zamiri, önceden bahsedilen "Hakan" ismine referans yapar. Bu tür bir ilişkide, bir öge önceki bir ögeyi yorumlamada kılavuzluk eder. Ön gönderim (cataphora) ise art gönderimin (anaphora) simetrisi olarak düşünülebilir ve metin içinde bir kesitin daha sonra gelen bir kesitte açıklanmasını ifade eder (Günay, 2018, s. 219). Ön gönderimde, metinde bahsedilen öge açıklaması gelmeden önce ortaya çıkar. Bu durum, okuyucuya bu şeyin daha sonra ne olduğunun anlatılacağına dair ipucu verir.

II. Değiştirim (substitution): Metin içinde yer alan bir ögenin başka bir ögeyle değiştirilmesi durumudur. Değiştirim ile gönderim arasındaki fark, gönderimin anlam düzeyinde bir ilişki olarak kabul edilmesidir. Değiştirim, kelimeler ve kelime gruplarının farklı bir biçimde kullanılması anlamına gelir. Bu bağlamda, değiştirim, değiştirilen unsura bağlı olarak üç temel şekilde gerçekleştirilebilir: ada dayalı (nominal), eyleme dayalı (verbal), cümleye dayalı (clausal) değiştirim

(Halliday ve Hasan, 1976, s.88-89). Değiştirim, dilde önemli işlevler üstlenir. Öncelikle, yinelenmenin önüne geçerek metni daha akıcı ve okunabilir hâle getirir. Belirli referansları açıkça belirterek anlamı güçlendirir. Dilde ekonomiklik sağlayarak metni daha etkili ve yoğun bir şekilde sunar. Ayrıca, kültürel ve bağlamsal çeşitliliğe uyum sağlayarak her dilde farklı örneklerle karşılanabilir.

III. Eksilti (ellipsis): Eksilti, metin içinde bağdaşıklığı sağlamak için kullanılan önemli bir mekanizmadır. Bu mekanizma, belirli bilgilerin cümlede doğrudan belirtilmemesi durumunu ifade eder. Eksik olan bu bilgiler, metnin bağlamı sayesinde anlaşılır ve tamamlanır. Eksilti de tıpkı değiştirim gibi üç biçimde ele alınabilir: ada dayalı (nominal), eyleme dayalı (verbal), cümleye dayalı (clausal). Değiştirim ve eksilti birbirlerine çok benzeseler de eksilti basitçe 'sıfır değiştirim' olarak tanımlanabilir (Halliday ve Hasan, 1976, s. 142-143). Eksilti metin içindeki bağlamı daha etkili kullanmak amacıyla başvurulan bir tekniktir. Bu nedenle dilin etkili, ekonomik ve anlaşılır bir şekilde kullanılmasına olanak tanır.

IV. Bağlaç (conjuction): Bağlaçların dil sisteminde cümleler arasında sistematik ilişkiler kurdukları varsayılır. Bu sistem, bir metnin parçalarının anlam açısından birbirine bağlanmasına izin veren çeşitli yollar sunar. Halliday ve Hasan (1976) dört kategoriden oluşan bir şema benimsemişlerdir: katkı, karşıtlık, nedensel ve zamansal. "Ve, fakat, bu yüzden/dolayısıyla, sonra" bağlaçları bu dört temel bağlaç ilişkisinin en basit örnekleridir. Farklı bağlaç türleri bu temel gruplara indirgenebilse de birçok alt sınıflandırma yapılabilir. Bu basit çerçeve, karışıklıkları tamamen ortadan kaldırmaz; yalnızca daha ayrıntılı bir analiz için temel sağlar (s. 238-239). Bağlaçların temel işlevi; kelimeleri, kelime gruplarını ve cümleleri birbirine bağlamaktır. Ancak, bağlanan ögeler hem biçim hem de anlam açısından ilişkili olduğu için bağlaçlar çeşitli işlevlerle söze anlam ve anlatım derinliği katabilir. Bağladıkları ögelerin anlamını genişletir ve zenginleştirir. Aynı zamanda cümleler arasında konu ve anlatım bütünlüğü ve sürekliliği sağlar. Korkmaz (2003) bağlaçları işlevlerine ve cümledeki yerlerine göre şu şekilde sınıflandırmıştır: sıralama bağlaçları, denkleştirme-karşılaştırma-seçme bağlaçları, pekiştirme bağlaçları, nöbetleşme bağlaçları. Cümle bağlayıcısı niteliğindeki bağlaçları ise açıklama, sonuç, listeleme, sebep, zıtlık

vd. şeklinde sıralar. Bu gruplandırmalar, Türkçedeki bağlaçların işlevsel çeşitliliğini ve kullanım alanlarını örneklendirmektedir.

V. Sözcüksel Bağdaşıklık (lexical cohesion): Sözcüksel bağdaşıklık, metinde yer alan kelimeler arasındaki anlamsal ilişkileri ifade eder. Bu ilişkiler; eş anlamlılık, zıt anlamlılık, eş dizimlilik, yineleme adı altında çeşitli biçimlerde ortaya çıkar. Yineleme ve eş dizimlilik ile metinde belirli kavram veya temalar vurgulanarak okuyucunun dikkati bu unsurlara yoğunlaştırılır. Böylece hem metnin anlam bütünlüğü hem de okuyucunun metni daha akıcı ve tutarlı bir şekilde takip etmesi sağlanmış olur.

2.1.4.3.2. Tutarlılık (Coherence)

Tutarlılık, metinsel dünyanın bileşenlerinin diğer bir deyişle derin yapıdaki kavramların ve ilişkilerin, birbirleriyle anlamlı bir şekilde ilişkilendirilmesini ifade eder. Kavramlar, zihinde az çok tutarlılıkla geri kazanılabilen ya da etkinleştirilebilen bilişsel içeriklerdir. İlişkiler ise metinsel dünyada birlikte görünen kavramlar arasındaki bağlantılara işaret eder. Bazen bu ilişkiler metinde açıkça belirtilmez ve yüzeydeki ifadelerle etkinleştirilemezler; bu durumda okuyucuların metinden anlam çıkarmak için bu ilişkileri kendilerinin kurması gerekir (de Beaugrande ve Dressler, 1981, s. 4). Bu sebeple tutarlılığın oluşturulmasının metin içi yapıların özerkliğinde gerçekleştiği söylenemez; belirli bir kültürdeki insanların dünya bilgisine ve bu bilgileri ne bildiğine, bildiklerini nasıl kullandıklarına dair bilişsel ve sosyal bir analize ihtiyaç vardır (van Dijk, 1988a, s.12). Dil bilgisiyle daha yakın ilgisi bulunan bağdaşıklığa(cohesion) oranla tutarlılık (coherence) metnin anlamıyla daha yakından ilişkilidir. Tutarlılık, örtük anlamlar (implicature) veya dil kullanıcılarının art alan bilgisi (backgrounding) aracılığıyla sağlanabilir (Baker ve Ellece, 2011, s. 16). Bu teknikler, metindeki unsurların birbirleriyle ilişkili olmasını ve okuyucunun metni anlamlandırma sürecinde daha derin bir bağ kurmasını sağlar.

Günay (2017)'a göre bir metindeki tutarlılığı incelemek için dikkat edilmesi gerekenler şunlardır (s. 122-125):

1. Metindeki tutarlılık; metni oluşturan ögelerin kişi, yer veya olaylar açısından sürekli yinelenmesi ve temel bir izlek çerçevesinde gelişmesiyle sağlanır. Bu tekrarlar, metin içindeki bağlantıları güçlendirir ve anlatımı zenginleştirir.

2. Bir metnin tutarlı olması, her yeni bilginin önceki bilgilerle bağlantılı olmasıyla gerçekleşir. Anlama ve anlatıma katkısı olmayan sözcükler gereksizdir. Her kelime işlevsel olmalı ve metinle ilişkili yeni bilgiler sağlamalıdır.
3. Metnin tutarlı olması için iyi bir düzenleme gereklidir. Bilgiler, belirli bir düzende aktarılmalıdır.
4. Bir metnin tutarlı olması için gerekli bilgiler eksiksiz ve açık bir şekilde verilmelidir. Eksiltili yapılar veya örtük anlatıma başvurulacaksa bu yapılar çok iyi kurulmalıdır.
5. Tutarlılık anlamsal tutarlılığı da gerektirir. Başta söylenen bir şeyin metnin sonunda karşıt bir duruma dönüşmesi anlamsal tutarsızlığa işaret eder. Karşıt düşünceler metinde bir arada bulunmamalıdır.

Sonuç olarak bir metnin tutarlılığı; anlamsal ilişkiler, dil bilgisel bağlantılar, dil kullanımına uygunluk, mantıksal bir düzenleme gibi faktörlerin uyumlu bir şekilde bir araya gelmesiyle sağlanır.

2.1.4.3.3. Amaçlılık (Intentionality)

Metinler, iletişimin katılımcıları arasında bilgi, duygu, düşünce ve isteklerin iletilmesi doğrultusunda düzenlenen bir kanal işlevine sahiptir. Yazar, dil aracılığı ile mesajını belli bir formda okuyucuya sunarken okuyucu da metni kendi art alan bilgisine dayandırarak anlamlandırır.

Amaçlılık, doğrudan yazarın niyetiyle ilgili olan ana düşüncedir. Metnin üreticisi olan yazarın metnine başlama, metnini sürdürme ve düzeltme süreçlerini kapsar; hedef, iletinin okuyucuya etkili bir şekilde ulaşmasıdır (Karatay, 2021, s. 83). Bunun gerçekleşebilmesi için alıcının varsayımlarının da devreye girdiği bir süreç yaşanır. Dolayısıyla yazarın niyetinin gerçekleşmesi nispeten okuyucuya bağlıdır. Zaman içerisinde değişen bağlamlar metni farklı yönlerden etkiler. Sürekli değişen bir çerçevede metinler hem yazarın hem de okuyucuların sosyal ve kültürel bağlamlarından etkilenir (Günay, 2017, s. 128). Dildeki değişmeler, toplumsal norm ve değerler, kültürel çeşitlilik gibi genel faktörlerden okuyucunun bilgi ve deneyimlerine, fiziksel ve psikolojik tepkilerine kadar uzanan geniş bir aralıkta yer alan bu parametreler metnin anlamı üzerinde oldukça etkilidir. Bu etkenler, metni yeni ve zengin bir anlam dünyasına açabildiği gibi yazarın amacından tamamen farklı bir noktaya da taşıyabilir.

2.1.4.3.4. Kabul Edilebilirlik (Acceptability)

Bir metnin okuyucular tarafından toplumsal, kültürel ve durumsal bağlamlarda tutarlı ve anlamlı bulunması, kabul edilebilirlik ölçütünün karşılandığı anlamına gelir. Bunun için okuyucular tarafından metindeki dil ve ifadelerin anlaşılabilir bulunması, yazarın niyetinin ve metnin içeriğinin kabul görmesi gerekir.

Metin, kendini oluşturan dilsel göstergelerden kurulmuş anlamlı yapılar bütünüdür. Metni oluşturan bu göstergelerden kurmaca dünya ile gerçek dünya arasında çeşitli bağlantılar kurması beklenir. Metnin kendi biçimsel kapalılığı içinde taşıdığı değer kadar metnin üretildiği toplum dönem ve kültür arasında ilişkiler de önem arz eder. Okuyucu açısından değerlendirildiğinde ise kültür düzeyi, eğitim durumu, yaş vb. faktörler devreye girer. Ayrıca bireyin içinde bulunduğu toplumla olan ilişkileri de kabul edilebilirliği etkileyen önemli sebepler arasındadır (Günay, 2017, s. 136). Başka bir ifadeyle kabul edilebilirliğin, metin hakkında söz konusu dili kullanan kişilerin bir bölümü tarafından varsayılan değer yargılarıyla ilgili olduğu söylenebilir (Erden, 2002, s. 67). Özetle; metin her ne kadar belirli bir amaç doğrultusunda üretilmiş olsa da nihai aşamaya gelene kadar birey, toplum ve bağlam kaynaklı oluşumlara, kabul ya da itirazlara tabidir. Bu sebeple metnin kabul edilebilirliği göreceli bir durumu yansıtır.

2.1.4.3.5. Bilgi Vericilik (İnformativity)

Bilgi vericilik, metnin taşıdığı yeni bilgilere işaret eder. Genellikle içerik ile bağlantılı olan bu durum, metindeki olayların ne ölçüde beklenen ve beklenmeyen, bilinen veya bilinmeyen olduğu ile ilgilidir. Aynı zamanda metnin tutarlılığı ile de ilişkilidir; metnin sunduğu bilgilerin okuyucu tarafından kavranması, bilgilerin tutarlı bir şekilde yapılandırılmasına bağlıdır. Olağan bilgi genellikle "orta derece" kabul edilir. Yüksek dereceden bilgi, okuyucu açısından ilgi çekiciyken düşük dereceden bilgi metnin kabul edilmesini güçleştirebilir. Metin üreticisi niyetini gerçekleştirmek ve okuyucunun ilgisini çekebilmek için planlı bir bilgi akışı oluşturmalı, bilginin derecesini okuyucu ile iletişimine engel olmayacak şekilde düzenlemelidir (de Beaugrande ve Dressler, 1981). Okuyucular zaman zaman metnin dışındaki bilgilere ihtiyaç duyabilir. Bu gereksinim özellikle tarihi anlatılarda ve kültürler arası çevirilerde belirgindir. Referans gösterilen olayların ve kişilerin tarihsel bağlamını ve arka planını kavramadan bir metnin içeriğini tam olarak anlamak zordur. Yine farklı kültürel geçmişlerden gelen metinlerin kültürel referansların anlaşılması güçtür. Bu gibi durumlarda,

okuyucunun metni anlamlandırabilmesi için kültürel bağlam ve arka plan hakkında kapsamlı bir bilgiye sahip olması şarttır (Günay, 2017, s.130). Metin dışı gönderimlerin temas ettiği bilgileri edinmek, okuyucuyu metinle bağdaşan bir anlamlandırma sürecine taşır.

2.1.4.3.6. Durumsallık (Situationality)

Durumsallık, metni belirli bir olay ya da durumla ilgili kılan unsurlara işaret eder. Metnin etkisi genellikle katılımcıların söz konusu duruma dair inanç ve hedefleriyle şekillenir (de Beaugrande ve Dressler, 1981). Bu süreçte metnin içeriği ile mevcut durumun nasıl ilişkilendirildiği önemlidir. Dolayısıyla, bir metnin mantıklı bulunması için metnin içeriğinin okuyucunun içinde bulunduğu durum ile ilgili olması gerekir. Diğer bir deyişle metnin geçerliliği kullanıldığı bağlam ve bu bağlamdaki toplumsal normlarla uyumlu olmasına bağlıdır. Aynı metin her durumsal bağlamda değerini koruyamayabilir (Erden, 2002, s. 67).

Üretim aşamasıyla ilgili metnin nerede, ne zaman, kim tarafından yazıldığı ve diğer taraftan kurmaca dünya ile ilgili olayların ne zaman ve nerede geçtiğini sorgulayan iki tür durumsallıktan bahsedilebilir. Okuma açısından ikinci durum daha önemlidir. Okuyucu bu soruların peşine düşerek metni bir konuma yerleştirmeye çalışır (Günay, 2017, s.136). Metnin anlamlandırılabilmesi için gerçek ya da kurmaca kişilerin niyet ve beklentileri, yer, zaman ve diğer koşulların dikkate alınması gerekir.

2.1.4.3.7. Metinler Arasılık (İntertextuality)

Metinler arasılık, 1966 yılına Julia Kristeva tarafından post yapısalcı yaklaşımla öne sürülen bir kavramdır. Bir metnin diğer metinlerle doğrudan ya da dolaylı yollardan kurduğu bağlantıları ifade eden bu kavram, bazı araştırmacılar tarafından metin çözümleme yöntemi olarak anlaşılmış olsa da bu kavramı, metnin derin yapısına dair tespit çalışması olarak tanımlamak daha doğru olacaktır (Yalçın, 2018, s. 169).

Esasen hiçbir metin kendinden önceki metinlerden bağımsız değildir. Metinler arasılığı oluşturmanın birçok yöntemi bulunmaktadır. Metinlerin, başka metinlere atıfta bulunma veya onların unsurlarını kendi içlerinde birleştirme yolları; parodiler, yeniden anlatımlar, örneklemeler veya doğrudan göndermeler gibi pek çok şekilde ortaya çıkabilir. Söz konusu kavram özellikle eleştirel söylem çözümlemesi kapsamında, incelenen bir metnin tarihsel ve sosyal bağlamlarını dikkate almanın bir aracı olarak benimsenmiştir (Baker ve Ellece, 2011,

s. 64). Fairclough (2006) metinler arasılık (intertextuality) kavramının iki ana türünü ileri sürmektedir: açık metinler arasılık (manifest intertextuality) ve kurucu metinler arasılık (constitutive intertextuality). Açık metinler arasılık, bir metnin içeriğinin doğrudan başka bir metinde yer almasıdır. Doğrudan alıntı yapılması veya pasajlar kullanılması buna örnektir. Söylemler arasılık olarak da ifade edilen kurucu metinler arasılık ise bir metnin başka metinlerin söylem biçimlerini, yapısal unsurlarını benimseyerek onların düzenlenip yeniden üretilmesi anlamına gelir (s.117). Eleştirel açıdan metinler arası analiz, metin üreticilerinin ve yorumcularının mevcut tür ve söylemlerden nasıl yararlandıklarını ve bunları metin biçimlerinde nasıl yapılandırdıklarını inceler. Metinlerin üretimi ve yorumlanması, türler ve söylemlerin sosyal bağlamla nasıl bir araya getirildiğine bağlıdır. Bu analiz; bağlam analizi, metin üretimi/yorumlama süreçlerinin analizi ve metin analizi gibi üç boyutlu bir yaklaşımla gerçekleştirilir (Fairclough, 1992, s. 213). Metinler arası çözümlemeler; dilsel, yapısal, sosyal, kültürel, tarihsel, toplumsal yapı ve dinamikleri dikkate almasıyla eleştirel okumanın sürekli ve değişken koşullarla uyumlu ve çok yönlü bir beceri alanı hâline gelmesinde özel bir yere sahiptir.

2.1.5. Eleştirel Okuma Eğitimi

Okuma, metinle etkileşime girilen aktif bir anlama ve yorumlama sürecidir. Bu süreçte metnin yüzey yapısında yer alan dilsel unsurlar, okuyucunun duyuşsal ve bilişsel süreçlerini harekete geçirerek metnin kişisel ve toplumsal anlamlarına ulaşmak için farklı düşünme yolları oluşturur.

Eleştirel okuma ve eleştirel düşünme birbirini tamamlayan iki beceridir. Okumak, yazılı dil tarafından yönlendirilen bir düşünme biçimi olarak da tanımlanabilir. Düşünmeden okumak mümkün değildir. Bu ihtimalden ancak metnin okuyucu açısından anlaşılmaz bulunduğu bir durumda bahsedilebilir; okumanın bu koşullarda devam etmesi ise pek olası değildir. Zihni dinlendirmek için okumaya başvurulan durumlar olsa da bu ancak diğer düşüncelerden uzaklaşmak için bir rahatlama yöntemi olarak adlandırılabilir. Bir metni edebiyat eleştirmeni titizliği ile okumamak, düşünememekten değil okumaya ilgi duymamaktan ileri gelir (Smith, 2004, s. 191). Buna karşılık eleştirel okumanın temel aldığı nokta derinlemesine düşünmedir. Bu yönde bilgi, beceri ve anlayışın kazanılması eğitim ve öğretim yoluyla sağlanabilir. İlk okuma yazma öğrenimindeki kod çözme, telaffuz ve dilin yapısını kavramaya dayalı bilgi ve beceriler, hemen sonrasında yerini öğrencinin gelişim ve öğrenme düzeyine göre aşamalı

olarak ilerleyen eleştirel becerilere bırakmalıdır. Okuma eğitiminde esas olan metni anlamak ve metnin eleştirel yorumuna ulaşmaktır.

Okuma eğitiminin başarılı sayılabilmesi için duygu ve düşünce dünyasının olgunlaşması ve muhakeme yeteneği kazanılmış olması şarttır. Yalçın (2018) bu noktada öğretmenin özel bir rolü olduğundan bahsetmektedir. Eğitim süresince ele alınan her metinde öğrencilerin metne eleştirel bir gözle bakıp bakmadığının sıklıkla sorgulanması gerekir. Günümüzde bu bakış açısının kazandırılması son derece önemlidir. Nitekim öğrenciler okul dışında da geniş bir bilgi yelpazesiyle karşı karşıyadır; bu bilgilerin doğru ve güvenilir olduğuna karar verebilmek için eleştirel bakış açısına sahip olunmalıdır. Öğretmenin özel çabasıyla öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri mümkündür ancak; öncelikle öğretmenin bu konuda nitelikli bir eğitim almış olması ve kendini bu konuda geliştirmiş olması gerekir. (s.149-150). Metin, söylem ve iletişim gibi dil kullanımın söz konusu olduğu öğretim alanlarında öğrencilere işlevsel iletişimsel becerilerinin kazandırılması gerektiği kabul edilir. Bu noktada öğretmenin yalnızca alıcı dil becerilerini değil üretici dil becerilerini de kazandırması, metinlerin dil bilgisel doğruluğunun yanı sıra üslup, şematik ve retorik yönlerini de çeşitli bağlamlarda kullanılmak üzere öğretebilmesi gerekir (van Dijk, 1981, s.17). Bu noktada, dilin iç yapısı kadar kişisel ve toplumsal düzenlemelerdeki yeri konusunda da öğretmenlerin bilinç kazanmış olmaları gerekir. Ana dili öğretmenlerinin mesleki gelişimlerinde bu niteliği kazanmaları geçmişten beri gündemdeki yerini korumuş; öğretmenlerin dili anlaması ve pratik nitelikler kazanması açısından dil bilimi eğitiminin derin etkiler göstereceği düşünülmüş, yapılan araştırmalar da bu doğrultuda olumlu sonuçlar vermiştir (Marshall, 1994, s.38). Günümüzde aynı problemler hâlâ güncelliğini sürdürmektedir. Bu yerleşik probleme bugün yeni yöntemlerle yanıt vermek mümkündür. Öğretmenlerin kavramsal ve teorik alanlarını genişletmeleri ve modern çağın öğrenenleriyle yeni bağlantı yolları kurmalarında en güçlü araçları dildir.

Öğrencilerin daha iyi okuyucular olmalarına yardımcı olmak, bilgi kullanım alanlarını genişletmek, dilin eleştirel ve güçlü kullanıcılarını yetiştirmekle sağlanabilir (Wallace, 2003, s.4). Bunun için öncelikle öğrencilere eleştirel okumanın amaç, ilke ve yöntemlerini doğru şekilde kavratılması gerekir. Bunun sonrasında öğrenci gerekli altyapıyı kazanarak kendi okuma süreçlerini yönetebilecek olgunluğa erişecektir. Türk millî eğitim sistemindeki farklı disiplinlerin öğretim programlarında eleştirel düşünme ve okumanın vurgulanması bu konunun eğitim bilimleri alanındaki önemine işaret etmektedir. Bunun için eleştirel okumanın ne olduğu, ne tür beceriler gerektirdiği ve bu doğrultuda ne gibi yaklaşım ve

yöntemlere başvurulabileceğinin belirlenmiş olması bu hedefe daha sağlam adımlarla ulaşmayı sağlayacaktır.

2.1.5.1. Eleştirel Okuma Nedir?

"Eleştiri" sözcüğünün kökeni, Batı dillerinde "tenkid" kelimesinin karşılığı olarak kullanılan Yunancada "hüküm" anlamına gelen "krites" kavramına dayanır. Yunancada "krinein" ise "hüküm vermek" anlamına gelir. M.Ö. dördüncü yüzyılda "kritikos" terimi, "edebiyat hükmü" anlamını kazanmıştır. Eleştirideki en önemli ölçüt şahsî his, tecrübe ve hükümlere dayanmasıdır. Sanat eserini dikkatle incelemek, analiz etmek, yorumlamak, eser hakkında bilgi ve düşüncelerini dile getirmek ve keskin bir hassasiyetle değerlendirme yapmaktır (Ercilasun, 1994, s. 11-13).

Eleştiri, "iyi" ve "kötü"yü ayırt etmek, bunların nasıl ve neden ortaya çıktığını anlamakla ilgilidir. Eleştiri, sorunları tespit etmek için bir araçtır, bir durumun niteliklerinin belirlenmeden sorunun varlığından haberdar olmak mümkün değildir. Eleştiri, bir problemi tespit etmekle başlar, problemin giderilmesine yönelik doğrudan bir iyileştirme sağlamasa da bunun için sağlam bir temel oluşturabilmekte yanlışları belirleyip düzeltmek için doğru bir yön tayin etmeye yardımcı olmaktadır (Young, 1992, s. 4). Netice itibarıyla eleştirel okuma; pasif bir gözlem sonucu eksiklikleri, tutarsızlıkları ve yanlışları ortaya çıkarmak değil; elde edilen bilgileri daha iyi ve doğruyu aramak üzere kullanmak, bireysel ve toplumsal gelişimi güçlendirmek için yürütülen nitelikli bir eylemdir.

Geleneksel okuryazarlık tanımlarının ötesinde metinleri derinlemesine analiz etmeyi gerektiren eleştirel okuma, yüzeysel okumadan çok daha fazlasını ifade etmektedir. Göktürk (2012) okuryazarlığı üç şekilde tanımlamaktadır. İlk olarak temel okuryazarlık, bireyin kâğıt üzerindeki imleri bir araya getirerek ses birimler ve anlamlar çıkarabilme becerisidir. İkincisi, sağlam bir ana dili öğrenimine dayanan ve düzenli okuma yapmayı içeren bir alışkanlıktır. Son olarak ise metinleri eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmeyi içeren bir okuma biçimidir (s. 41-47). Asıl hedeflenmesi gereken de budur. Geleneksel okuma, okuyucunun yazarla iş birliği yaparak metni anlama ve bilgi edinme sürecine odaklanır. Bu yaklaşım, genellikle zahmetsiz bir okuma sürecine dayanır ve metnin derin anlamlarını sorgulamak yerine bilginin elde edilmesi veya estetik haz duyulması amaçlanır (Wallace, 1998, s. 48). Buna karşılık eleştirel okuma metni daha dikkatli ve bilinçli bir şekilde incelemeyi gerektirir. Okuyucudan, yüzeysellik değil derin bir farkındalık ve anlayış

talep eder. Bu derinliği sağlamak için özellikle ideolojik etkilerin gizli olduğu metinlerde dilin nasıl işlediğini anlamak önemlidir (Wallace, 2003, s. 30). Dil bilincinin kazandırılması ve güçlendirilmesi eleştirel okumanın öncelikli hedeflerinden biridir. Günlük hayatta karşılaşılan yazılı ve sözlü dil örneklerindeki düşünsel eğilimleri ve toplumsal etkileşimleri fark edebilmek, bu bilincin varlığının önemli delillerindendir. Eleştirel okumanın nihai hedefi ise metnin sunduğu bilgilerin yorumlanması ve anlamın yeniden inşa edilmesiyle doğruya ulaşabilmektedir. Geleneksel okumadan eleştirel okumaya geçiş için öz disiplinli ve öz denetimli bir süreç yönetimi gerekir.

Tablo 2.4
Geleneksel ve Eleştirel Okuma Süreçleri

	Okuma	Eleştirel Okuma
Amaç	Metin hakkında temel bir kavrayışa sahip olmak	Metnin NASIL işlediğine dair yargılar oluşturmak
Faaliyet	Özümseme/Anlama	Çözümleme/Yorumlama/Değerlendirme
Odak	Metnin ne SÖYLEDİĞİ	Metnin NE YAPTIĞI ve NE ANLAMA GELDİĞİ
Sorular	Metin ne söylüyor? Bundan nasıl bir bilgi çıkarabilirim?	Metin nasıl işlemektedir? Nasıl tartışılmaktadır? Yapılan seçimler nelerdir? Ortaya çıkan kalıplar NELERDİR? Ne tür akıl yürütmeler ve kanıtlar kullanılıyor? Altta yatan varsayımlar ve bakış açıları nelerdir? Metin ne anlama geliyor? Metin etkili mi? Kendi görüşlerimi geliştirmek için nasıl kullanabilirim?
Yön	Metinle BİRLİKTE (doğru olduğunu varsayarak)	Metne KARŞI (metnin varsayımlarını ve kanıtlarını sorgulama, anlamını bağlam içinde yorumlama)
Cevap	Yeniden Düzenleme, Özet	Tanımlama, Yorumlama, Değerlendirme

Wheeler, K. L. (1998). *Critical reading of an essay's argument*. Retrieved from http://web.cn.edu/kwheeler/reading_kaynağından alınmıştır.

Bu karşılaştırma, geleneksel okuma ile eleştirel okuma arasındaki farkları ve her iki yaklaşımın da metinle etkileşimde farklı stratejiler sunduğunu ortaya koymaktadır. Sıradan okumada metni anlamak ve bilgiyi özümsemek hedeflenirken eleştirel okumada metnin işleyişi, yapısı ve etkileri sorgulanmaktadır. Mellor ve Patterson (2004) tarafından ortaya koyulan geleneksel okuma ile alternatif okuma yöntemleri arasındaki farklılıklar da bu belirlemelere benzer noktalara işaret etmektedir (s. 11).

Tablo 2.5
Geleneksel ve Alternatif Okuma Stratejileri

Geleneksel Okuma	Alternatif Okuma
Metinde yazar tarafından ortaya koyulan bir anlam vardır ve okuyucular bu anlamı bulmak için eğitilebilir.	Metinler, çoğunlukla çatışan ve çelişkili anlamların inşa edildiği yerlerdir.
Edebiyat yaşamı yansıtır.	Metinler (ve okumalar), belirli bir bakış açısına dayalı "gerçeklik" anlayışlarını öne çıkarır.
(İyi) metinler evrensel, bütün ve tutarlıdır.	Metinler (ve okumalar)asla eksiksiz ve tarafsız değildir.
Okuyucular, kişisel deneyimlerini metinlere yansıtarak kendi anlamlarını oluştururlar.	Okuyucular, okuma ya da yorumlarıyla anlam oluşturan kişiler hâline gelirler.
Karakterlerle özdeşleşmek, metni okumanın doğal bir yoludur.	Karakterlere gerçek insanlar gibi yaklaşmak, öğrenilmiş bir okuma biçimidir.

Alternatif okuma stratejileri; metinlerin yazarın kontrolünde mutlak bir anlama sahip olduğu düşüncesinin aksine farklı bakış açılarına açık dinamik yapılar olduğunu göstermektedir. Bu yaklaşım, okuyucunun metnin farklı anlam katmanlarına ulaşmak ve metni yeniden anlamlandırmak için kişisel deneyimler edinmesine imkân tanımaktadır.

Roland Barthes (1996) okuyucunun kendisini, gösterenin büyüleyici etkisinden kurtararak anlamlandırma sürecinde aktif bir üretici olarak konumlandırması gerektiğini savunmaktadır. Bu süreçte okuyucu metnin hazzına varmalı ayrıca yalnızca bir kanı yoklamasıyla sınırlandırılamayacak özgürlük alanına da sahip olmalıdır (s.16). Barthes'ın okuyucuya yüklediği bu üretici rol, eleştirel okuma pratikleriyle gerçekleştirilebilir. Eleştirel okuma, okuyucuyu özgürleştirir ve metni yeniden yorumlayan ve dönüştüren aktif bir katılımcı olmaya teşvik eder. Okuma süreci, büyük ölçüde çıkarımsal anlam oluşturma sürecidir. Bu süreç, metinden elde edilen yeni bilgilerin, bellekte depolanmış olan eski bilgilerle birleştirilmesiyle gerçekleşir. Okuyucu, metni işlerken kendi art alan bilgisine dayanır; ideolojik ve kültürel yönelimlerini işleme alır (Weber, 1992, s. 13). Bu etkileşim, okuyucunun metne eleştirel tepkiler vermesine olanak tanır. Okuyucu, metnin içeriğini kişisel standartları, değerleri, tutumları veya inançlarıyla ilişkilendirerek metinde söylenenlerin ötesine geçmeye çalışır (Richards ve Schmidt, 2002, s. 134). Metni kendi algı, tutum ve deneyimleri doğrultusunda yorumlayarak anlamı özelleştirir.

Wallace ve Wray (2011) eleştirel okuma sürecinde okuyucunun göz önünde bulundurması gereken temel soruları şu şekilde belirtmiştir: "Neden bu metni okuyorum? Yazarlar bunu yazarak ne yapmaya çalışıyor? Yazarlar benim öğrenmek istediğim şeyle ilgili ne söylüyor? Yazarların söyledikleri ne kadar ikna edici? Sonuç olarak bundan nasıl faydalanabilirim?"

(s. 38-39). Bu sorular, eleştirel okumanın metnin içeriğini, amacını, ikna ediciliğini ve kişisel faydasını değerlendiren bir süreç olduğuna işaret etmektedir.

Sonuç olarak okuma, bilgi edinme ve bir başkalarının deneyimlerini paylaşmanın ötesinde bağımsız düşünebilmek ve kendi düşüncesini oluşturabilmektedir. Bu süreçte okuyucu metinle etkileşim hâlindedir. Anlama, sezme ve değerlendirme becerilerinin işlevsel hâle getirerek yazarın düşünce ve iddialarını eleştirel süzgeçten geçiren bir okuma tutumu geliştirir (Özdemir, 2018, s.19). Okuma, yazarın hâkimiyetini ve sunduğu bilgileri teyit etmek değil metinlerdeki ideolojik yansımaları fark etmek, açığa çıkarmak ve yorumlamaktır. Eleştirel söylem çözümlemesinin prensiplerine göre bu okuma biçimi, metinlerin egemen söylemleri ve kodladıkları ideolojileri sürdürmeye nasıl hizmet ettiğine dair öğrencilerin farkındalığını artıran pedagojik bir yönelim olarak tanımlanabilir (Wallece, 200, s. 2). Zihinsel süreçlerle desteklenen bu kişisel gelişim alanı, okuyucu toplumsal yapının iyileştirilmesinde aktif bir katılımcı olarak görev aldığında toplumsal bir süreç olarak değer kazanır.

2.1.5.1.1. Zihinsel Etkinlik Olarak Okuma

Okuma edimi, beynin çeşitli bölgeleri tarafından yönetilen bir dizi zihinsel sürece dayanır. Bu süreçte harflerin ve kelimelerin algılanması ve bu sembollerin anlamlandırılmasına kadar birçok zihinsel işlev koordineli şekilde çalışır.

İdeal okuma becerisi; ses bilimsel, artikülatif, anlamsal, söz dizimsel, morfolojik, pragmatik, kavramsal, sosyal, duygusal ve motor sistemlerin gelişiminden güç alır. Bu sistemlerin birlikteliği ve eş zamanlılığı okuma sürecinin kesintiye uğramadan sürdürülmesinde önem taşır. Okuma becerileri geliştikçe bu işleyiş her geçen gün daha iyi bir gelişme kaydeder. Bu sayede beynin okumaya katkısı ile okumanın beynin bilişsel süreçlerine etkisi aracılığıyla okuma ve bilişsel yapı arasında dinamik bir bağ kurulur (Wolf, 2008, s. 223). Beyin okuma süreçlerini yönetirken okuma faaliyetleri de beynin bilişsel işlevlerini harekete geçirerek döngüsel bir etkileşim meydana getirir.

Yalçın (2018) okumanın zihinsel unsurlarını beyindeki görüntü, görüntü tanıma ve yorumlama merkezlerinde işlendiği şu şekilde açıklamaktadır: Görüntü, kelimelerin ve kelime gruplarının algılandığı ve kodlandığı bir merkezdir; burada görsel bilgiler, dil formasyon merkezine iletilmek üzere işlenir. Kodlanmış bilgilerin çözümlendiği süreç, görüntü tanıma aşamasıdır ve bu aşamada harf bilgisi, kelime bilgisi, imla ve noktalama

bilgisi gibi faktörler rol oynar. Görüntü tanıma işlemi sonrasında, bilgilerin görüntü yorum alanına gönderildiği bir aşama gelir; bu alan, görsel hafıza merkezi olarak işlev görür. Okunan anlam öbekleriyle ilgili üç temel durum ortaya çıkabilir: İlk olarak, beynimizde mevcut olan bilgiyle yeni gelen bilgi arasında benzerlik varsa bu bilgiler birleşir ve mevcut bilgiyle daha kolay anlaşılır hâle gelir. İkinci olarak, yeni bilgi ile mevcut bilgi arasında ciddi farklılıklar mevcutsa bilgi uzun süre değerlendirilir ve eleştirilir; yeni bilgi, yorumlama merkezinde daha uzun süre tutulur. Son olarak mevcut bilgi ile gelen bilginin bir kısmı arasında örtüşme varsa beynimiz bu bilginin özümsenmesi konusunda çelişkiye düşebilir. Sonuç olarak, elde edilen tüm bilgiler beyindeki anlamlandırma merkezinde kapsamlı bir değerlendirmeye tabi tutulur ve okuma süreci tamamlanmış olur (s. 128-129). Okuma süreci, bilgilerin zihinsel olarak işlenmesi ve anlamlandırılması açısından karmaşık bir süreç olup başarılı bir okuma deneyimi için bu aşamaların etkili bir şekilde yönetilmesi gerekmektedir.

Günay (2017) bu süreci; algılama, belleğe yerleştirme ve yeniden yapılandırma aşamalarıyla tanımlamaktadır. Algılama aşamasında, duyuların merkezi sinir sistemine aktardığı bilgiler anlamlandırılır. Okuma, öncelikle göstergelerin algılanmasını gerektirir. Okuma sırasında kişi; dışarıdan gelen ses, ışık ve görüntü gibi uyarıcılara önceki deneyimlerine dayanarak anlam verir. Bu zihinsel düzenleme, kavramlaştırma ve imgeleştirme biçiminde gerçekleşir. Belleğe yerleştirme; göstergeleri bir arada algılama ve anlamlandırma sürecidir. Bellekte tutma, dilsel anlatımın her aşamasında önemlidir. Okuyucu, sözcüklerdeki bütün sesleri, cümlelerdeki bütün sözcükleri ve metindeki bütün bölümleri bellekte tutmak ve öğrenilenleri ilişkilendirmek zorundadır. Yapılandırma aşamasında ise elde edilen bilgiler okunan metnin yapılandırılmasında kullanılır (s. 26-29).

Van Dijk (1988, 2009) yaptığı tüm çalışmalarda zihinsel süreçlerin okuma ve söylemler üzerindeki etkisini ve bilinmezliğini dile getirmektedir. Metinlere çok kısa bir sürede anlam ataması yapılsa da oldukça karmaşık bir süreci içerir. Okuma ve anlamlandırmayı tamamlamak üzere insan pek çok görevi takip eder ve hepsi görünürde bir çaba sarf etmeksizin rutin bir şekilde ilerliyor görünür. Seslerin hecelere, kelimelere ve cümlelere dönüşmesi cümle dizilerinin arasında tutarlı bağlantılar kurulması an ile tarif edilebilecek bir sürede sağlanır. Metnin temasını belirlemek, küresel anlamlar oluşturmak, zihinde yer alan bilgilerin etkinleştirilmesi, seçilmesi, örneklendirmesi dünya bilgisine bağlıdır. Buna ek olarak sosyal durum, iletişimin katılımcıları, etkileşim türü, konuşma eylemleri açısından da metnin sunduğu veriler taranır. Bunlarla eş zamanlı olarak metnin küçük yapısı, büyük yapısı, üst yapısı ve retorik amaçlar dikkate alınır. Aynı zamanda okuyucu kendi isteklerini,

ilgi alanlarını, hedeflerini ve planlarını dikkate almak durumundadır. Sezgilerin oldukça basit ve kusursuz şekilde yerine getirdiğine inandığımız bu süreç esasen oldukça karmaşık zihinsel süreçleri içerir.

Özetle "Söylemi anlamanın olağanüstü basitliği çoğu şeyi gizlemektedir." (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 333-334).

2.1.5.1.2. Toplumsal Bir Süreç Olarak Okuma

Okuma eylemi, geleneksel anlamda psikolojik, bilişsel ve bireysel bir faaliyet olarak nitelendirilme eğilimindeyken çağdaş okuma kuramlarıyla birlikte metnin yorumlanmasında sosyal ve kültürel faktörlerin aracılığı kabul edilmiş durumdadır. İster geleneksel ister çağdaş perspektiften bakılsın okuyucuların ve yazarların toplumun bir üyesi olarak rollerini yerine getirilmeleri okumanın toplumsal bir süreç olduğunu ima eder. Bu süreçte, metnin üreticisi, alıcısı ve metin arasında sürekli bir etkileşim söz konusudur; bu sebeple yazar, metin ve okuyucular toplumsal olgular olarak değer kazanır.

Wallace (2003)'e göre yazarlık ister bireysel boyuttan ister genel bir çerçeveden ele alınsın metinler her ne kadar bir yazarın kaleminden çıkmış olsalar da toplumsal ve bireysel faktörlerin izlerini taşıdıklarından ortak bir yapı arz eder. Ancak bu durum yazarların ürettikleri söyleme yönelik sorumluluğu reddetmelerine açık bir alan tanıdığından eleştirel söylem çözümlemesinde yazarlık kaynaklarını bilmek önemli görülür (s.10-11). Diğer taraftan metinler birçok okuyucunun yeni yorumlara açık bir kaynak durumunda olması bakımından da kolektif bir yapı arz eder. Bu durumda metnin özerkliğini savunan yapısalcıların aksine metnin toplumsal bütün içindeki işleyişinin dikkate alınması, metinlerin art alanındaki toplumsal dinamiklerin ve kültürel etkileşimlerin dikkate alınması gerekir. Bunun için metin kendi bağlamının yanı sıra daha geniş bağlamlarda düşünülmelidir; bu bağlamlar yalnızca üretim koşullarını değil metnin alımlandığı koşulları da belirtir. Nitekim yazar ve okuyucu metinle kurduğu etkileşimlerde az çok toplumsal dinamiklerin etkisi altındadır. Bakhtin ve Foucault gibi düşünürler, metinlerin okuyucuya belirli anlamları dayattığını ve bu anlamların sosyal hiyerarşiler tarafından şekillendirildiği iddiasıyla bu düşünceyi güçlendirir. Bu durumda eleştirel okuyucunun metin karşısındaki hiyerarşik rolü devreye girer (s. 11-16). Okuyucuların sosyal hiyerarşiler ve toplumsal faktörler dolayısıyla da yazar ve metin tarafından yönlendirilmeye açık olması okumanın ve anlamanın sosyal bir süreç olduğunun göstergelerinden biridir. Okuyucu, bu durumda metnin

toplumsal ve ideolojik arka planını da dikkate alan eleştirel okumaya yönelmek durumundadır. Nitekim eleştirel okuyucular metinlerin yüzey yapısını analiz etmekle kalmaz, metinlerin toplumsal etkilerini de inceler. Bu, onların toplumsal güç dinamikleri hakkında daha bilinçli bir bakış açısı geliştirmelerini sağlar (Wallace, 2003, s. 27). Bu bütüncül yaklaşım, okumanın sistemli bir şekilde sürdürülmesini sağlayarak metinlerin toplumsal gerçekliklerle olan bağlantılarını ortaya koyar.

van Dijk'ın sosyobilişsel yaklaşımı açısından okuma süreçleri ve metnin yapısı bütünleşik durumdadır. Hem üretim süreçleri hem de metnin alımlanma süreci metnin yapısal özelliklerinden etkilenirken metnin yapısal düzeni ve anlamı da yazar ve okuyucunun eğilimlerine göre değer kazanır. Söylem, biliş ve toplum üçgenine dayanan bu yaklaşımı, metni ve söylemleri zihinsel süreçlerle toplumsal süreçlerin ortaklaşa bir ürünü şeklinde görür. Bu durumda okuma eylemi bireylerin toplumsal yapılar temelinde metinle buluştuğu bir etkileşim alanı hâline gelir (bk. Söylem-Biliş-Toplum Üçgeni).

2.1.5.2. Eleştirel Okuma Becerileri

Eleştiri, çeşitli şekillerde tanımlanabilen bir kavramdır. Bu çeşitlilik doğal olarak eleştirel okuma ve beceri tanımlarını da farklılaştırmaktadır. Beceri kavramının "1. Elinden iş gelme durumu; maharet. 2. Kişinin yatkınlık ve öğrenime bağlı olarak bir işi başarma ve bir işlemi amaca uygun olarak sonuçlandırma yeteneği." (TDK) tanımı dikkate alındığında eleştirel düşünme ve okuma becerilerinin eğitim bilimleri alanında birçok çalışmanın problem durumunu oluşturması şaşırtıcı değildir. Bu araştırma da aynı problemden hareket edilmekte ve söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerilerinin geliştirebileceği varsayımı araştırmanın yönünü tayin etmektedir.

İnsan beyni kendi kendine öğrenme eğilimindedir; edinilen beceriler ancak bu amaca hizmet eden araçlar olarak görülebilir. Bir alanda beceri kazanmak, onu başka alanlarda da işletilebileceği, yeni akıl yürütme yöntemleri sayesinde yeni şeyler keşfedilebileceği ve bu keşiflerin de başka yeni buluşlara imkân tanıyacağı anlamına gelir. İnsan zihni, bu girift ilişkiler içerisinde sürekli yenilerek gelişir ve dönüşür. Beceriler, daha gelişmiş bir zihne sahip olma konusunda önemli atılan önemli adımlardır (Vygotsky, 2018, s.77). Eleştirel okuma, bu adımlarla ilerleyen bireylerin kendi ilgi, istek, yetenek ve ihtiyaçlarına göre şekillendirebileceği dinamik bir süreçtir.

Çiftçi (2006) eleştirel okumayı dikkat, şüphe, soru, üst biliş olmak üzere dört temel kavramla açıkladığı çalışmasında, eleştirel okuyucunun sahip olması gereken dil ve düşünce yeterliliklerini şu şekilde açıklamaktadır (s. 63-71):

Tablo 2.6
Eleştirel Okuma Becerileri ve Gereksinimleri

Anlama Dayalı Hakimiyet	Söz varlığı, mecaz yapıları ve deyim, terim ve atasözlerinin anlaşılması anlamanın temel unsurlarıdır.
Alan Literatürünü Tanıma	Eleştirel okuyucu, okuduğu metnin alanını ve amacını bilerek değerlendirme yapar.
Metnin Yazarını Tanıma	Yazarın yaşadığı dönemin koşulları ve etkisinde kaldığı akımlar, kişiliği, eğitim durumu vs. metnin doğru anlaşılmasına yardımcı olur.
Metnin Türünü Tanıma	Tür bilgisi, metnin yazılış amacı ve yapısını anlamada önemlidir.
Ana Düşünceyi Doğru Belirleme	Ana düşüncenin tespiti, eleştirel düşünmenin temelidir.
Metin Kurgusunu Tanıma	Metni eleştirel değerlendirebilmek için kurguyu ve planı anlayıp ifade edebilmek gerekir.
Metin-Okuyucu İlişkisini Kavrama	Eleştirel okuyucudan metnin gerçekliği ile yaşanan gerçekliği ayırt edebilmesi beklenir.
Propaganda Tekniklerini Tanıma	Eleştirel okuyucu, propaganda tuzaklarını tanır ve bu tekniklere karşı dikkatli olur.

Söylemez (2015) tarafından geliştirilen Eleştirel Okuma Ölçeğinden yola çıkılarak ortaya çıkarılan beceriler Tablo 2.7.'de gösterildiği gibidir:

Tablo 2.7

Eleştirel Okuma Becerileri: Metin, Okur ve Yazar Perspektifleri

Konu	Başvurulan kaynakların güvenilirliğini değerlendirerek bilgileri karşılaştırma Konunun genel mantığına uymayan ifadeleri gözden geçirme Metinle ilgili bildiklerinle araştırma aşamasında ve metni okurken öğrendiklerini sentezleme Metnin kendi içindeki çelişkileri fark etme ve değerlendirme
Metin	Yazarın örneklerinin ana fikirle bağlantısını kontrol etme Anlamadığın kısımların metnin hangi unsurundan kaynaklandığını belirlemeye çalışma Metni değerlendireceği kriterleri belirleme Metnin etik yönünü dikkate alma Olay, zaman, mekân ve kişi bağlantısının tutarlılığını değerlendirme Metindeki olayları, dönemin şartlarına göre değerlendirme Eleştiri yazılarında farklı görüşlerin tutarlılığını inceleme Olumsuz eleştirilerden faydalanarak yazılarını geliştirme Metni değerlendirerek yeni kelimeler öğrenme ve söz varlığına katma Yazarın anlattıklarından gerçeklik ve hayal dünyası arasındaki farkını anlama Sanal ortamdaki metinlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini denetleme
Okur	Yanlış bir yöntem fark edildiğinde bu yöntemi değiştirerek okumaya devam etme Metnin genel mantığından yola çıkarak yapılan tahminlerin doğruluğunu değerlendirme Metindeki ifadeler arasından Türkçeyi daha güzel kullanmak için faydalı olanları belirleme Metni okurken takınılan tavrın önyargılardan etkilenmediğinden emin olma Metni değerlendirirken ortaya çıkan çelişkileri giderdikten sonra eleştirileri dile getirme Okuma sırasında sorulan sorulara metinde bulunan cevaplara göre yeni sorular oluşturma Okuma sırasında öğrenilen bilgilerin nerelerde kullanılabileceğini düşünme Yazarın ulaştığı sonuçlardan farklı sonuçlar üretme
Yazar	Metinde sorulara verilen cevaplar üzerinden yazarın konunun hangi bölümlerine hâkim olmadığını anlama Metindeki ifadelere dayanarak yazarın gerçek amacını belirleme Yazarın kelime hazinesini inceleyerek yazma becerisi hakkında çıkarım yapma Metni yazarın perspektifinden değerlendirerek yazarın amacına ulaşma durumunu anlama Yazarın varsayım, inanç ve kişisel yorum gibi nesnel olmayan ifadelerini ayırt etme Yazarın yaptığı imla yanlışlarına dikkat ederek aynı hatalardan kaçınma Yazarın konu için kullanabileceği alternatif üsluplar geliştirme İyi bilinen konulardaki doğruları dile getiren yazarın diğer konulardaki güvenilirliğini sorgulama Yazarın konuyla ilgili çözüm önerilerinin özgünlüğünü değerlendirme

Bu tabloya göre eleştirel okuma; metin, konu, okuyucu ve yazarı dikkate alan çok yönlü bir bakış açısına sahiptir. Okuyucu, kaynakların güvenilirliğini değerlendirir, çelişkileri fark eder ve kendi bilgisiyle metni sentezler. Metindeki ana fikirle, bilgi ve görüşlerin bağlantısını

inceleyerek olayların tutarlılığını değerlendirir. Diğer taraftan yazarın amacı, dil kullanımı ve kişisel yorumları üzerinde düşünerek metni eleştirel bir gözle ele alır.

Özdemir (2018), eleştirel okuma üzerine yaptığı çalışmasında, okurluk donanımının ana unsurlarını şu şekilde sıralamıştır:

- Metnin düşünce ve duygu yapısını oluşturan ögeleri ayırt etme ve yazarın amacını anlama
- Okunan metnin türünü (makale, köşe yazısı, deneme, eleştiri, öykü vb.) belirleme
- Yazarın konuya karşı takındığı tutumu, metnin dil ve anlatım özelliklerinden çıkarma
- Metnin dokusundaki anahtar kavramları, cümleleri ve paragrafları analiz etme ve bunların ilişkisini belirleme
- Metnin duygusal ve düşünsel gelişimini (örneğin, zaman ya da mekân düzeni, neden-sonuç ilişkisi) değerlendirme
- Metindeki sözcüklerin temel, yan ve mecaz anlamlarını bağlam içinde tanımlama
- Yazarın kullandığı anlatım biçimlerini ve düşünceyi geliştirme yollarını metne dayalı olarak belirleme
- Anlaşılamayan düşüncelere karşı eleştirel bir tutum geliştirme
- Okumayı bir öğrenme, dinleme veya eğlenme aracı olarak kullanma
- Öğrenme amaçlı soruların yanıtlarını metinlerde bulma ve belirli bir konuda bilgi toplamak için metinlere başvurma (s. 33).

Bahsi geçen işlemler konusunda yeterli bilgi ve beceriye sahip olan okuyucunun metinle etkili bir şekilde etkileşime geçmesi mümkündür.

Vallée (2011)'nin sosyal bilimlerde eleştirel okuma için geliştirdiği dört adımlı yaklaşımı ise eleştirel okuyucular için farklı okuma alanlarında sergileyebilecekleri önemli becerilere işaret etmektedir.

Tablo 2.8
Vallée Dört Adımlı Eleştirel Okuma Yaklaşımı

İlk okuma: Önizleme	Okuma amacını belirleme ve metnin tezi ile ana noktalarını tanımlama Başlığı değerlendirerek metin hakkında ipuçları çıkarma Metnin yapısını ve bölüm başlıklarını dikkatlice inceleme Giriş ve sonuç paragraflarını gözden geçirerek ana noktaları öngörme Giriş cümlelerini tarayarak ana fikirleri anlamaya çalışma Ana noktaları belirleyerek metnin içeriğini analiz etme Yazarın tezini tanımlayarak ana düşünceyi anlamaya çalışma
İkinci Okuma: Açıklamalar	Metnin tezini ve ana noktalarını işaretleme Metni düzenlemenize yardımcı olacak işaretler kullanma Kanıtları not alma Anahtar terimleri ve bilinmeyen kelimeleri işaretleme Önemli fikirlerin ve imgelerin altını çizme Soruları ve yorumları kenar boşluklarına yazma Kişisel deneyimleri not etme Yeniden gözden geçirilmesi gereken kısımları işaretleme Yazarın kullandığı kaynakları altını çizme
Üçüncü Okuma: Analiz Etme	Kanıtları analiz etme Kaynakları değerlendirme Varsayımları analiz etme Yazarın önyargılarını analiz etme
Dördüncü Okuma: Yanıt Verme	Metne yanıt verme Yazar defteri tutma/ Eleştirilerini kaydetme Metni başkalarıyla tartışma

Munby (1978) öğrencilerin iletişimsel yeterlilikleri geliştirmeye odaklandığı İletişimsel Müfredat Tasarımı'nda başlıca okuma becerilerini şu şekilde sıralamıştır:

- Bir dilin yazı sistemini tanıma
- Bilinmeyen sözcüklerin anlamını ve kullanımını çıkarma
- Açıkça belirtilmiş bilgiyi anlama
- Açıkça belirtilmemiş bilgiyi yorumlama
- Temel kavramları ve fikirleri kavrama
- Cümlelerin ve ifadelerin işlevini veya amacını tanıma
- Cümle içindeki ilişkileri anlama
- Metnin farklı bölümlerini bağlayan sözcüksel araçları tanıma
- Metin parçalarını bağlayan dil bilgisel araçları tanıma
- Metni dış bağlamı dikkate alarak yorumlama
- Söylemdeki göstergeleri ve işaretleri tanıma
- Bir söylemde ana noktayı veya önemli bilgiyi tanıma

- Ana fikir ile destekleyici detayları ayırt etme
- Metin veya fikirlerin özetini çıkarmak için önemli noktaları çıkarma
- Metinden ilgili bilgileri seçerek çıkarma
- Referans materyallerini ve araçlarını etkin bir şekilde kullanma
- Genel fikirleri kavramak için metni hızlıca inceleme
- Metin içinde belirli bilgileri arama
- Bilgiyi diyagram veya görsel formatlara dönüştürme (Munby'den aktaran Grellet, 1981, s. 4-5).

İletişimsel Müfredat Tasarımındaki okuma becerileri; metnin sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamını dikkate alarak bilgi edinmeyi destekler. Buna göre okuma, iletişimsel bir süreçtir; okuyucu, bilgiyi anlamak ve başkalarıyla paylaşmak için zihinsel becerilerini aktif şekilde kullanır.

Barnet ve Bedau (2011) eleştirel düşünme, okuma ve yazma üzerine hazırladıkları rehber niteliğindeki çalışmalarında şu becerileri ortaya koymuşlardır:

- Okuduğu bir görüşü doğru şekilde özetleyebilme
- Bir metindeki temel iddiayı veya tezi tespit edebilme
- Açıkça ifade edilmiş veya ima edilenleri tespit edebilme
- Tezi destekleyen delillerin gücünü ve akıl yürütmenin sağlamlığını analiz edip değerlendirebilme
- Çeşitli okumalar arasındaki farklılıkları analiz etme, değerlendirme ve açıklama (s. iii).

Dalton (2009), "Eleştirel Okuma" üzerine bir öğretim yaklaşımını ele aldığı çalışmasında eleştirel okuma becerilerini şu şekilde sıralamıştır:

- Avantaj ve dezavantajları belirleme
- Sunulan bilgilerin doğruluğunu belirleme
- İlgili bilgilerin belirleme
- Aşırı genellemeleri belirme
- Abartıları belirleme
- Bakış açısını belirleme
- Eksik verileri belirleme
- İma edilenleri belirleme

- Olgu ve fikirlerin birbirinden ayırt edilmesi
- Varsayımları belirleme
- Tartışmadaki tutarsızlığın algılanması
- Önemli ve önemsiz delileri belirleme (s. 86).

Eleştirel okuma, çeşitli disiplinlerin ilkelerine, özel hedeflerine ve metodolojisine göre tanımlanabilen geniş bir yetenek yelpazesine sahiptir. Burada yalnızca seçilmiş birkaç örneğe yer verilmiştir. Günlük hayattan akademik hayata çeşitlenen çok sayıda beceri listesi oluşturulabilir. Araştırmada söylem çözümlemesini eğitim pratiğine dönüştürmek amacıyla hazırlanan öğretim izlencesinde yer alan kazanımlar bunun başka bir örneğini teşkil etmektedir (bk. Tablo 3.8.).

Eleştirel okuma becerilerinin gelişimini destekleyen teori ve uygulamalara odaklanmak, eğitimde bu becerilerin sistemli bir şekilde kazandırılmasına önemli katkılar sunacaktır.

2.1.5.3. Eleştirel Okuma Yaklaşım ve Modelleri

20. yüzyıl düşünürlerinin söylemi keşfetmesiyle birlikte beşerî bilimlerde geleneksel dayanak noktalarının sorgulanmaya başlandığı bir döneme girilmiştir. Daha önce nihai varoluş tarzları olarak kabul edilen maddi gerçeklik, idealar dünyası, katı olgular, deney ve gözlem gibi unsurlar, bilimlerin temel referans noktası olmaktan çıkmıştır. Akıl, artık tek başına yeterli değildir. Günümüzde bilimler, söylem çağını yaşamaktadır. Bu doğrultuda çağımızı, çağın düşünme biçimlerini, disiplinlerini ve genelde insan ve toplumu kavrayabilmek için söylemi anlamak bir zorunluluk hâline gelmiştir (Sözen, 2017, s. 9). Sözen'in ileri sürdüğü bu düşünceler aynı zamanda eleştirel okumanın nihai hedefine de temas etmektedir. Söylemi anlamak; dili, insanı, toplumu, kültürü ve tarihi anlamaktır.

Söylem çözümlemesi için standartlaştırılmış bir prosedürden bahsetmek mümkün değildir; bu yönde gerçekleştirilen tüm çalışmalar ilgili alanların öznel bakış açılarından hareket etmektedir. Eleştirel okuma için de benzer bir durum söz konusudur. Bu subjektif ve ideolojik yönelimler, söylem ve eleştiri kavramlarının birbirine paralel süreçler olduğuna işaret etmektedir. Diğer yandan her iki alanın da dil, metin, anlam ve bağlamı merkeze alması da aralarındaki bağı güçlendirmektedir. Söylem çözümlemesi, eleştirel okuma eğitimi açısından önemli bir gelişim potansiyeli sunması yönüyle araştırmaya konu edilmiştir.

Literatürde eleştirel okumaya yönelik tür odaklı yaklaşım ve modellere sıkça rastlanmakla beraber okuma süreçlerini destekleyecek somut yöntemler konusunda zengin bir çeşitlilikten bahsetmek güçtür. Bu araştırma, güncel ihtiyaç ve eğilimler doğrultusunda söylem çözümlemesinden ilham alan sosyobilişsel bir eleştirel okuma modeli benimsemiştir. Bunun sebebi dil, söylem ve eleştiri arasında derin ve çok yönlü ilişkinin varlığıdır. Bu düşünce temelinde; ilgili bölümde araştırmanın amaç, kapsam ve yöntemi doğrultusunda söylem çözümlemesi ile ilişkili disiplinlere ait alternatif eleştirel okuma yöntemlerine yer verilmiştir. Bu kapsamda, söylem çözümlemesinin tamamlayıcı disiplinlerini oluşturan işlevsel dil bilimi, metin dilbilimi, edim bilim ve eleştirel biçem bilimi öne çıkmaktadır.

Yeni veya farklı bir pedagojik yöntem geliştirmek için eleştirel dil farkındalığının potansiyelini araştıran Wallace (1998, 2003), eleştirel söylem çözümlemesini bir sınıf projesi olarak uygulayan öncü isimlerden biri olmuştur. Eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesinde özellikle ideolojik etkilerin gizlendiği metinlerdeki dilin anlaşılması gerektiğini öne süren araştırmacı, bu fikri hayata geçirebilmek için işlevsel bir formüle ihtiyaç duymuştur. Bu bağlamda, Halliday'ın sistemik işlevsel dil bilimine dayanarak dilin toplumsal bağlam içindeki işlevini vurgulayan eleştirel bir okuma modeli geliştirmiştir (Wallace, 2003, s. 39):

Tablo 2.9
Wallace Hallidayan Eleştirel Okuma Modeli

Söylem Alanı Düşünsel Anlamlar (Yazar metinde neler olup bittiğini nasıl anlatıyor?)	
Katılımcılar ne/kim?	Başlıca katılımcılar ne ya da kimdir? Arka plandaki ya da görünmez katılımcılar ne ya da kimlerdir? Katılımcılar hakkında nasıl konuşuluyor, onlarla beraber kullanılan sıfat ya da isimler nelerdir?
Süreçler	Başlıca katılımcılarla beraber kullanılan eylemler nelerdir, bu eylemler ne tür süreçlere (maddi, zihinsel ve ilişkisel süreçler) karşılık gelmektedir?
Durumlar	Koşullar ne kadar ayrıntılı belirtilmektedir? Zarflar, durumları nasıl detaylandırmaktadır?
Nedensellik	Metinde nedensellik nasıl belirtilir? Etkenlik her zaman açıkça belirtilmiş mi? Kim kime ne yaptı? Aktörler özne konumunda mıdır?
Söylemin Katılımcıları Kişiler Arası Anlamlar (Yazar, okuyucu ile ilişkisini ve metnin konusuna karşı tutumunu nasıl ortaya koymaktadır?)	
Kişi	Hangi şahıs zamirleri seçilmiştir? Yazar kendine, öznelere ve okuyucuya nasıl hitap ediyor?
Kip	En sık başvurulan kip (bildirme, emir veya soru kipi vs.) nedir?
Kiplik	Kipliklerin metindeki rolü nedir? Kesinlik veya iktidar ifade eden kiplikler kullanılmış mı?
Zarflar, Sıfatlar, İsimler vs.	Yazarın metin konusuna karşı tutumunu gösteren sıfatlar, isimler veya zarflar nelerdir?
Söylem Tarzı Metinsel Anlamlar (Metnin içeriği nasıl düzenlenmiş?)	
Anlamsal Yapı	Metin anlatı mı, açıklayıcı mı yoksa betimleyici mi? Bu, hangi kip (geçmiş zaman, geniş zaman vs.) kullanımıyla belirleniyor?
Genel Organizasyon	Metin hangi yapılara sahiptir? Başlangıç ve bitişler açısından nasıl bir düzeni var? Bilgi hangi biçimde sunuluyor?
Tema	Metinde ilk sunulan bilgi nedir? Bu bilgi cümle ve metnin düzeyinde nasıl seçilmiş ve düzenlenmiştir?
Bağdaşıklık	Metin nasıl bir bütünlük oluşturuyor? Metnin anlamsal yapısıyla ilgili hangi tür bağlaçlar kullanılıyor?

Wallace, C. (2003). Critical reading in language education. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan. kaynağından alınmıştır.

Wallace, bu çerçeve aracılığıyla metinlerin yapısal ve anlamsal boyutlarını eleştirel bir bakış açısıyla analiz etmeyi amaçlamaktadır. Böylece okuyucuların dilsel yapılar aracılığıyla metinlerin art alanında yer alan ideolojik söylemleri, toplumsal yapıları, kültürel etkileri, güç dinamiklerini, yazarın bakış açısını incelemelerine rehberlik edecek araçlar sunmaktadır.

Eleştirel okuma derslerinde öğrencilerin katkılarıyla Halliday'ın sistemik işlevsel dilbilim yaklaşımının temel alanlarını kullanarak çerçeve bir model oluşturan isimlerden biri de Özüdoğru (2016)'dur. Bu model, Fairclough ve Fowler'ın eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımlarını yansıtan benzer bir yöntemle oluşturulmuştur.

Tablo 2.10
Özüdoğru Eleştirel Okuma Modeli

I. Metnin Betimlenmesi	
Metnin betimlemesi (dilin sözcük, söz dizimi ve söylem alanlarının vs.) dilin hemen her alanının ele alındığı dil bilimsel bir çözümlemedir.	
A. Sözcükler	1. İdeolojik Açıdan Uzlaşılmayan Sözcükler/Kavramlar
	2. Örtmece İfadeler (Euphemistic Expressions)
	3. Eğretilemeler (Metaphors)
	4. Hicivler (İroni)
	5. Eş dizimlilik/Birliktelik (Collocation)
	6. Fiiller ve İsimleştirme Süreçleri
B. Dil bilgisi	1. Fiiller ve İsimleştirme Süreçleri, Etken ve Edilgen Cümle Kullanımı
	2. Olumlu ve Olumsuz Cümleler
	3. Bildirme, Soru ve Emir Kiplerinin ve Kipliklerin Kullanımı
	4. Adıllar (Hitap Şekilleri, İsimlendirme ve Şahsi Seslenimler dâhil)
	5. Kaçınma İfadeleri (Hedging)
C. Anlam ve Edim bilimi	1. Söz Eylemler
	2. İmalar
II. Metnin Yorumlanması	
Metin yorumlaması, dil bilimsel çözümleme ile birlikte yürütülen bir süreçtir. Betimleme aşamasının ardından, okuyucunun zihninde oluşan şemaları gözden geçirmesi, değiştirmesi ve onarması gerekir.	
III. Metnin Açıklanması	
Yorumlama sonucunda, metnin toplumsal sorunlarla bağlantısının kurulduğu aşamadır.	

(Özüdoğru, 2016, s. 142-166).

Kurgusal metinlerin üslup özelliklerini araştıran Toolan (1990), çözümlemecilerin odaklandığı başlıca söz dizimsel özellikler arasında şahıs zamirleri, işaret zamirleri, cümle yapısı, zarflar, fiiller, zaman, kip ve kiplikler, pasifleştirme, görünüş, geçişlilik, bağlaçlar, göndermeler, cümle özneleri, aktif-pasif yapılar ve isimlendirmelerin yer aldığını belirtir. Bununla birlikte söz konusu alanların bütüncül şekilde incelenmesinin zorluğuna dikkat çekerek belirli seçimlerin yapılması gerektiğine işaret eder. Bu doğrultuda Halliday'ın yaklaşımına dayanan "Edebî-Dil Bilimsel Yaklaşım" adını verdiği metin merkezli bir

eleştirel okuma yöntemi geliştirmiştir. Faulkner'ın "Go Down, Moses" adlı eseri üzerinden uyguladığı iki aşamalı yöntem aşağıda tablo şeklinde gösterilmiştir (s. 59-71):

Tablo 2.11
Toolan Edebî-Dil Bilimsel Yaklaşım: Metin Merkezli Eleştirel Okuma Yöntemi

I. Dil Bilgisel Seçimler	
Metinlerin yapısında üç ana unsura odaklanılır; bu unsurlar, dilin işlevsel yayılımını gösterir ve Halliday'in dilin üç makro işlevi açısından incelenebilir:	
Zamirler:	Kişiler arası işlevlere katkıda bulunur. Metinsel işlevlere katkıda bulunur. Kişileri ve referansları belirler. Metinsel bütünlüğü sağlar.
Sürerlilik Bildiren Eylemler:	Süre ve belirsizlik içerebilir. Dilin düşünsel işlevini yansıtır. Olayların ve durumların algılanışını ve değerlendirilmesini ifade eder.
Neden-Sonuç İlişkileri:	Cümleler arası neden-sonuç ilişkilerini açıklar. Cümleler arası sıralama ilişkilerini belirtir. Temel cümle-yan cümle ilişkilerini açıklar. Metinlerde mantıksal bağlantıların kurulmasını sağlar.
II. Yorumlama	
Bu süreç, metinlerin dil bilgisel özelliklerini analiz ederek etkililiğini ve yazarın dilsel seçimlerinin mesajı nasıl şekillendirdiğini anlamaya yardımcı olur.	

Dilidüzgün (2008), metinleri yapısal, işlevsel ve anlamsal boyutlarıyla ele almayı amaçlayan metin dilbilimine dayalı çalışmasında, birçok araştırmanın kaynaklık ettiği işlevsel bir model ortaya koymuştur:

Tablo 2.12
Metin Dilbilimine Dayalı İşlevsel Model

Metnin Yapısı	
I. Küçük Ölçekli Yapı	
Dil bilgisel Bağlaşıklık Sözcükler ve cümleler arasındaki dil bilimsel ilişkiler incelenerek metnin tutarlılığı ve anlamının nasıl sağlandığı ortaya konur.	Gönderim Değiştirim Eksilti Bağlaçlar Koşutluk Zaman ve Görünüş İşlevsel Tümce Görüngesi Titremleme
Sözcüksel Bağlaşıklık Metin içinde sözcüklerin ve ifadelerin anlam ilişkileri ve tekrarlar kullanılarak metnin bütünlüğü ve tutarlılığı ortaya çıkarılır.	Yineleme Eş dizimsel Örüntüleme
II. Büyük Ölçekli Yapı	
Metnin genel organizasyonunu ve yapısal bütünlüğü incelenir.	İşlev Başlık Konu Anahtar Sözcükler Ana Düşünce Tümcesi İçerik Şeması Konu Değişimi Belirleyicileri Biçem Özet Sonuç Tümcesi
III. Üstyapı	
Metnin türü ve iletişimsel işlevleri belirlenir.	Betimsel Metin Anlatısal Metin Kanıtlayıcı Metin Açıklayıcı/Bilgi İletici Metin Çağrısal Metin

Metin dilbilimi ve söylem çözümlemesi arasındaki pek çok ortaklığa dayanan bu model, metinlerin dil bilgisel ve anlamsal yönlerinin sistematik bir biçimde ele alınmasına imkân tanıyacak şekilde yapılandırılmıştır.

Weber (1992) "Kurgunun Eleştirel Analizi" başlıklı çalışmasında kurgusal metinleri dil bilimsel, anlatısal ve okuyucu merkezli çoklu bakış açısından ele alır. Metindeki ideolojik dünyaların yapılandırılmasında kullanılan dilsel özelliklerle beraber anlatısal özellikleri ve bunların okuyucu üzerindeki etkilerini ortaya çıkarmaya çalışan araştırmacı bu yaklaşımla

dil ile edebiyat arasındaki uçurumu da kapatmayı vaat eder. Weber'in söz konusu yöntemi şu şekildedir (Weber, 1992'den aktaran Eden, 2002, s. 264):

Tablo 2.13
Weber-Öyküde Bütüncül Düzen

I.	Öyküde konuşanları ve onların ideolojik bakış açılarını yansıtan dil kullanımlarının saptanması	Dil bilimsel bakış açısı (Linguistic point of view)
		Uzamsal bakış açısı (Spatial point of view)
		İdeolojik bakış açısı (Ideological point of view)
II.	Öyküde henüz gerçekleşmemiş olguları yansıtan anlatı birimlerine işaret eden dil kullanımlarının saptanması.	1. Açık olan birimler (Explicit Units) a. Kiplik bildiren birimler (Modal Units) b. Olumsuzluk bildiren birimler (Negated Units)
		2. Örtük olan birimler (Implicit Units) a. Önvarsayım bildiren birimler (Presupposed Units) b. Çıkarımlar sonucu ortaya çıkan birimler (Inferred Units)
III.	Öyküdeki kişilerin bilişsel dünyalarını yansıtan önermeleri gösteren dil kullanımlarının saptanması.	1. Yazarın dünyası
		2. Anlatıcının dünyası
		3. Başkişinin dünyası
		4. Diğer kişilerin dünyası
IV.	Öyküdeki bilişsel dünyalar arasındaki karmaşık ilişkileri yansıtan dil kullanımlarının saptanması.	
V.	Öyküdeki farklı bilişsel dünyaların okuyucunun varsayımlarıyla karşılaştırılması.	

Grellet (1981), bir metnin veya metin parçasının incelenmesinde gerçekleştirilebilecek çeşitli etkinliklerin genellikle iki ana işlevi yerine getirdiğini vurgulamaktadır. Bunlar aşağıdaki şekilde tablolaştırılabilir (s. 5):

Tablo 2.14
Grellet-Metin İncelemesinde İşlevsel Etkinlikler

I.	Pasajın Organizasyonunu Netleştirmek
Pasajın İşlevi	Metnin genel amacını belirlemek (bilgilendirici, ikna edici, eğlenceli vb.)
Genel Organizasyon	Metnin yapısal organizasyonunu anlamak
Retorik Organizasyon	Metindeki retorik yapıları anlamak (zıtlık veya karşılaştırma vb. yapılar)
Bağlayıcı Araçlar	Bağlantı sözcükleri ve bağlayıcı araçların kullanımı ("ancak","buna ek olarak" vb.)
Cümle İçi İlişkiler	Cümleler arası ilişkileri anlamak
II.	Pasajın İçeriğini Açıklığa Kavuşturmak
Açık Gerçekler	Metinde doğrudan belirtilen bilgiler (tarihsel bir olayın kesin tarihi vb.)
Zımni Gerçekler	Çıkarım yoluyla elde edilen bilgiler (yazarın görüşleri vb.)
Varsayımlar	Alt metinlerinden çıkarılan anlamlar
Değerlendirmeler	Metnin içeriğinin değerlendirilmesi (yazarın argümanlarının güçlü veya zayıf yönleri vb.)

Grellet'in ortaya koyduğu model, metnin anlamsal ve yapısal birlikteliğini dikkate alan bütüncül bir bakış açısıyla yapılandırılmıştır. Önerilen etkinlikler metnin tematik ve şematik yapısı ile ikna edici dil kullanımını incelemeyi amaçlamakta ve metni okuyucunun eleştirel değerlendirmelerine açmaktadır.

Haynes (1995) tarafından geliştirilen eleştirel söylem biçem bilimi, metinlerin dil bilgisel yapılarını inceleyerek metnin derin yapısındaki ideolojiyi ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır; bu yöntemle metinlerin nasıl bir söylem etrafında şekillendiği aşağıdaki şekilde gösterilebilir:

Tablo 2.15
Haynes-Eleştirel Söylem Biçembilimi

Doğru Sözcük Seçimi	Metnin üslubu, yazarın kelime seçimleriyle belirlenir, bu süreçte yazarın tutumu da ortaya çıkarılır.
Toplum ve Dil Bilgisi Gelenekleri	Toplumsal ve dilsel gelenekleri kelimeler, cümle yapıları ve genel üslup açısından araştırılır.
Canlı ve Ölü Metaforlar	Kelimelerin alışılmadık veya beklenmedik bağlamlarda kullanımı araştırılır.
Metin İçerisindeki Sözcük Yapıları	Dilsel düzenlemeler ve bu düzenlemelerin ortaya çıkardığı üslupsal bütünlük araştırılır.
Dil Bilgisi Örüntüsü	İşlevsel kelimelerin kurduğu anlamsal ilişkiler aracılığıyla derin yapıdaki ideolojiler ortaya çıkarılmaya çalışılır.
Yapıların Metinsel Uyumu	Metne nasıl belirli bir üslup kazandırıldığı araştırılır.
İfade Yönetiminin Etkileri	İfade araçlarının; metnin üslubunu, dil düzeyini ve dil seçeneklerini nasıl etkilediği ele alınır.
Sözcük ve Olay Dizilimi	Söz dizimi, konuların sıralanışı ve bunların etkileri ele alınır.
Önemli Ayrıntıların Seçimi	Açıkça ifade edilen ve okuyucunun çıkarımına bırakılan detaylar ve sebepleri araştırılır.
Kişisel Tutum ve Duygusal Katılım	Sözel yapılar üzerinden yazarın duygusal katılımı, mesafesi, bakış açısı ve ideolojisinin metne yansımaları incelenir.
Üslup ve İdeoloji	Yazarın dünya görüşü, değerleri, tutumları, duyguları ve ön yargılarının metne nasıl nüfuz ettiği ele alınır.

Huckin (1997), Fairclough'u temel alan iki aşamalı eleştirel bir yaklaşım ortaya koymuştur. İlk aşamada, metin geleneksel okuma yöntemleriyle ele alınır. İkinci aşamada ise metin eleştirel bir bakış açısıyla yeniden değerlendirilir; bu aşamada metnin yapısı incelenir, ilgili metinlerle karşılaştırmalar yapılır. Metnin türü, çerçeveleme, öne çıkarma/arka plana atma, ihmal, ön varsayım, söylemsel farklılıklar, konulaştırma, öznelik, silme/eksiltme, imalar, çağrışımlar, üslup ve kiplik gibi araçların incelenmesi önem taşır. Bu yaklaşım, metni titizlikle analiz ederek dikkatsiz bir okuyucuyu manipüle etme potansiyelini ortaya çıkarır. İkinci aşamada, metne ilk bakışın gözden kaçırılmaması ve sıradan bir okuyucunun bakış açısının daima göz önünde bulundurulması gereklidir. Huckin(1997)'in önerdiği ikinci aşama aşağıdaki tabloda özetlenmiştir (s.10-90):

Tablo 2.16
Huckin'in İki Aşamalı Metin Analizi Modeli

Aşamalar	Açıklamalar	Örnekler
Metnin Türünün Belirlenmesi	Metnin türünün tanımlanması ve türün sınırlarının nasıl manipüle edildiğinin incelenmesi.	Haber raporunda, tarafsızlık beklenirken, "katliam", "acımasızca" gibi ideolojik yüklü kelimeler kullanılarak okuyucuya belirli bir bakış açısı empoze edilebilir.
Çerçeveleme (Framing)	İçeriğinin sunuluş biçimi, yazarın bakış açısı ve odaklanılan ya da ihmal edilen unsurların açığa çıkarılması.	Bir haberin "katliam" olarak çerçevelenmesi, olayın eleştirel yorumunu ortaya koyar ve çerçevenin görsel araçlarla güçlendirilmesi (visual aids) bu yorumu destekler. Ayrıca, ön plana çıkarma (bir grubun mağdur olarak gösterilmesi) ve arka plana atma (başka bir grubun rolünün azaltılması) stratejileri, varsayımlar ve söylemsel farklılıklar (discursive differences) (örneğin, tıbbi ürün reklamlarında hem kullanıcı hem de bilimsel otorite bakış açıları) kullanılabilir.
Cümle Cümle Okuma	Konulaştırma(topicalization) ve söylem manipülasyonlarının incelenmesi.	Konulaştırma (topicalization), özne-yüklem ilişkileri, isimleştirmeler (nominalization), edilgen fiil kullanımı, varsayımlar (presupposition), imalar (insinuations) ortaya çıkarılır.
Kelimeler ve İfadeler	Kelimelerin çağrışımları (connotations), etiketler (labels), dil düzeyi(register) ve kipliklerin (modality) incelenmesi	"Militan" kelimesi genellikle olumsuz çağrışımlar taşır; "sayın" gibi dil düzeyi (resmi/gayri resmi dil) ya da kiplikler vasıtasıyla kesinlik ve yetki derecesini belirtilerek okuyucu üzerinde olumsuz veya olumlu izlenimler bırakılabilir.
Bağlamsallaştırılmış Yorumlama	Metnin daha geniş sosyokültürel bağlamda yorumlanması	Örneğin medya metinlerini bağlamlarına göre yorumlamak, demokratik toplumun temel ilkelerini (eşitlik, adalet, bireysel özgürlükler, insan hakları ve halk iradesi vb.) ciddi şekilde ele alacak kadar geniş ve derin olmalıdır.

Huckin'in iki aşamadan oluşan söylem çözümleme modeli, metinlerin üretim sürecinde dil bilimsel unsurların yanı sıra geniş bağlamsal faktörlerin de etkili olduğunu kabul eder ve bu faktörlerin metnin yorumlanmasında dikkate alınması gerektiğini savunur. Çözümlemelerde metin, metni oluşturan söylemsel pratikler ve daha geniş sosyal bağlamalar birbiriyle ilişkilendirilerek üç farklı analiz boyutu bir arada ele alınır. Toplumsal sorunlara odaklanarak metinlerin kültürel, ideolojik ve sosyal anlamları ortaya çıkarılır. Okuyucular toplumsal sorunlar karşısında harekete geçmeye teşvik edilir. Bu yaklaşımda metinler, toplumsal gerçekliğin dil ve söylemler aracılığıyla inşa edildiğini vurgulayan sosyal inşacılık perspektifinden değerlendirilir ve bu özellikleriyle metinlerin değişime açık yapılar olduğunu kabul edilir (Huckin, 1997, s. 78-79).

2.1.5.4. Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma

Türk dili ve edebiyatı eğitimi; edebiyatın birey ve toplum için önemini, tarih içinde yaşanan değişim ve gelişimleri, değerleri, dil ve iletişim becerilerini merkeze alır. Bu doğrultuda "metinle öğrenme" ilkesiyle hareket eder. Metinler, belli bir yapıya sahip olması yönüyle tamamlanmış bir ürün izlenimi uyandırsalar da bağlama duyarlılıklarıyla daima değişime açık bir sürece tabidir. Bu süreç; başta dil bilimsel unsurlar olmak üzere sanatsal, toplumsal, psikolojik, felsefî, tarihî vd. alanlarla iç içedir. Dolayısıyla okuma; farklı bilgi kaynaklarına, yöntem ve bakış açılarına başvurulması gereken disiplinler arası eleştirel bir yaklaşım gerektirir.

Eleştirel okuyucu, metnin etkileşime girdiği anda anlamı üretimine dâhil olur. Metni bilgi, niyet ve beklentileriyle ilişkilendirir. Metnin kim tarafından, hangi amaçlarla anlam evrenine dâhil edildiğini sorgular. Metnin hangi etkilerle varlığını sürdürdüğünü araştırır. Türk dili ve edebiyatı öğrencisini bu aşamaya ulaştırabilmek için farklı teorik yönelimlere ve okuma pratiklerine başvurulabilir; bu seçimlerde okumanın amacını ve yöntemin çerçevesini belirlemek önemlidir. Özüdoğru (2016), Fairclough'un eleştirel söylem anlayışından ilham alarak eleştirel okumayı "Eğitim yoluyla, öğrenciyi etkili bir demokratik vatandaşa dönüştürebilmek için yaşadığı toplumda gündelik yaşamda kullanılan her türlü yazılı dil örneğini sorgulama becerisi kazandırmak ve farkındalıklarını artırmak, 'Nedir?' sorusundan ziyade 'Niçin?' sorusunu sordurmak" şeklinde tanımlamaktadır (s. 115). Bu tanımlama Türk dili ve edebiyatı öğretiminin amaç ve ilkeleriyle de örtüşür. Ortak amaç, öğrencilerin metinler aracılığıyla eleştirel okuma becerilerini geliştirmeleri, çeşitli kaynaklardan elde ettikleri bilgileri çözümlemeleri ve değerlendirme becerisi kazanmalarını sağlamaktır.

Çağdaş bir toplumda gelişmiş okuma yetisine sahip bireyler, metinler aracılığıyla sunulan bilgiyi hiçbir zaman olduğu gibi benimsemez; buradaki görüşlerle hesaplaşır, kendi özgün ve bağımsız düşüncesini oluşturur. Okumanın temel amacı bireylere sıradan bir okuryazarlık becerisi kazandırmak değil araştırıcı, bilgilendirici ve duyarlılığı geliştirici bir okuma alışkanlığı kazandırmaktır. İlköğretimden yükseköğretime bütün izlencelerinin bu amaca yöneltilmesi, eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesi için ana dilinin bütün imkânları ile donatılarak bilinçlere yerleştirilmesi gerekir (Göktürk, 2012, s.47). O hâlde ana dili öğretiminin işlevsel bir altyapıya dayanması, kuramdan uygulamaya uzanan öğretim programına sahip olması zorunludur. Ancak eleştirel düşünme ve okuma, ilkokuldan üniversiteye kadar her aşamasında ortak bir hedef olarak belirlenmiş olmasına rağmen bu

becerilerin nasıl kazandırılacağı konusunda net bir yol haritası bulunmamaktadır. Bu eksikliği gidermek amacıyla, eleştirel okuma süreçlerinin söylem çözümlemesi kuramları temelinde yürütülmesi önerilmektedir (Özüdoğru, 2016, s. 109). Wallace (2003) okumanın toplumsal ve eleştirel bir süreç olduğu düşüncesinden hareketle eleştirel söylem çözümlemesinin pedagojik ilkeler çerçevesinde eğitim-öğretim sürecine dâhil edilmesi gerektiğini savunur ve analitik araçların araştırılması üzerinde çalışır. Araştırmacıya göre okumanın toplumsal, eleştirel ve yorumlayıcı bir süreç olarak ele alınması yönünde atılacak adımlar, eğitimde daha ileri seviyede gelişmeler kaydedilmesini sağlayacaktır. Eleştirel okuma sınıflarını "okuyucuların içinde büyüdüğü ve eğitildiği yorumlayıcı bir topluluk" olarak tanımlayan Wallace, okumanın toplumsal bir eylem olduğu düşüncesine vurgu yapar (s.1-5).

Metinler üzerinde yapılacak yorumlamalar okumayı söylemsel bir faaliyete dönüştürür; bu şekilde öğrencilerin eleştirel düşünce dünyası harekete geçirilerek kendi düşünme biçimini bulması sağlanabilir. Bu becerinin elde edilmesinin bir sonraki adımı karar verme mekanizmasının harekete geçirilmesidir. Söylemler, birey ve toplumun duygu ve düşünce dünyasını şekillendirdiği kadar birey ve toplum da söylemler üzerinde biçimlendirici bir etkiye sahiptir. Bu farkındalığa sahip bireyler, toplumsal yenilik ve dönüşümlerin de aktif katılımcısı olacaktır. Bu araştırma, söylem çözümlemesi aracılığıyla Türk dili ve edebiyatı öğretiminde Türk millî eğitiminin genel amaç ve ilkeleri ile öğretim programının temel yaklaşımı ve özel amaçlarıyla uyumlu bir gelişme kaydedileceği öngörüsünden hareket etmektedir.

Türk dili ve edebiyatı öğretim programı (2018); tür odaklı bir yaklaşımı benimseyerek şiir, öyküleyici metinler, tiyatro, bilgilendirici metinler olarak sınıflandırdığı metin türlerini türe özgü nitelikleri doğrultusunda eleştirel okumaya tabi tutar. Bu yaklaşımın düşünsel alt yapısında okuma becerisinin metin türlerinin nasıl ve hangi amaçlarla okuduğunun kavratılması düşüncesi yer alır.

Maley ve Prowse (2020)'a göre metinler, genel olarak bilgilendirici ve imgesel olmak üzere ikiye ayrılabilir. İmgesel metinler anlatıları temsil ederken bilgilendirici metinler anlatısal bir nitelik taşımaz; daha çok gerçek dünyada var olan nesne, fikir ve düşüncelere gönderimde bulunur. Bu gönderimler nispeten öngörülebilir ve doğrulanabilir bilgilere yöneliktir. Bu tür metinlerde okuma amacı, bilgi edinmek ve bu bilgileri işlevsel hâle getirmektir. İmgesel metinlerde ise öngörülemez çoklu anlamlar hayal gücüne dayalı olarak ortaya çıkarılır. Bu metinler farklı yorumlara daima açıktır. Amaç, okuyucuya duygusal ve estetik bir deneyim

yaşatmaktır. Bu türler arasındaki ayrım, okuma sürecinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır (s. 166-167).

Öğretici metinler; olayların ve durumların nedensellik bağı içinde sunulması ve bu metinlerin farklı okuyucular tarafından benzer şekilde ve daha az çaba ile anlaşılması ile karakterizedir. Ancak bu metinler her ne kadar gerçek yaşam nesnelerinin ve olgularının nesnel anlamlarına odaklansa da doğrulukları tartışmaya açıktır (Özdemir, 2018, s. 37-39). Bu tür metinlerin dokusunu oluşturan ögelerin eleştirel bir yaklaşımla değerlendirilmesinde şu yollar izlenebilir:

I. Konuyu Araştırma: Öğretici bir metni anlamak için yazarın konu seçiminde odaklandığı noktaları belirlemek kritik öneme sahiptir. Bu, yazarın neyi ele aldığı, hangi nedenlerle yazısını şekillendirdiği ve üzerinde durduğu konuları tespit etmeyi içerir. Böylece, metnin temel içeriği ve yazarın bakış açısı daha net bir şekilde anlaşılabilir.
II. Konuya Bakış Açısını Belirleme: Yazarın konuyu ele alış biçimi konuya karşı yazarın takındığı tutumu karşılar. Aynı konu farklı yazarlar tarafından öznel ya da nesnel bir yaklaşımla ele alınabilir.
III. İletiyi Bulma: Amacın bir önerme biçiminde yazıda belirmesi ileti ya da ana düşünce şeklinde isimlendirilir. Öğretici metinlerde ana düşünce cümlesi metinde açıkça yer bulabilir.
IV. İletiyi Açma ve Geliştirme Yollarını Tanıma: İyi bir okuyucu, yazarın iletisini güçlendirmek için başvurduğu yöntemleri takip etmelidir. Bu yöntemler arasında örneklendirme, tanımlama, karşılaştırma, tanık gösterme ve nesnel verilerden yararlanma yer alır.
V. Sözcüklerin Anlamsal Özellikleri: Metni oluşturan sözcüklerin anlamsal değeri metnin iletisinin belirlenmesi açısından önemlidir.
VI. Cümlelerin Nitelikleri: Cümleler, niteliklerine göre farklı işlevlere sahiptir. Yazar tarafından vurgulanan cümleleri anlamak için sözcüklerin bağlam içindeki işlevlerini incelenmelidir.
VII. Dil Örüntüsünü Değerlendirme: Metnin düşünce yapısını tam olarak kavramak için dil dokusunu oluşturan kelimeler, kelime grupları, cümleler, paragraflar kullanıldığı bağlam içinde anlamlandırılmalıdır.
VIII. Anlatım Biçimini Belirleme: Öğretici metinlerde yazar, amacına uygun olarak açıklayıcı ve tartışmacı anlatım biçimlerini tercih eder. Bu metinler hem bilgi

vermeyi hem de okuyucunun yerleşik kanılarını değiştirmeyi hedefleyebilir (Özdemir, 2018, s. 53-104).

Edebî metinlerin incelenmesi ve yorumlanması ise farklı duyarlılıklarla gerçekleştirilir. Bu metinlerin kendi doğasına uygun şekilde analiz edilmesi gerekir. Aktaş (2017) bu analizin "zihniyet, yapı, tema, dil ve anlatım" boyutlarıyla gerçekleştirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur.

I. Zihniyet: Her eser; yazıldığı dönemin toplumsal, askeri, idari, felsefi, dini ve ticari güçlerinin etkisi altında şekillenir. Bu güçler, toplumun hâkim zihniyetini belirler. Yazar, bu güçlerin etkisiyle eserin dilini ve yapısını oluşturur ve her eser, kendi zihniyetini bu yapı ve malzeme içinde sunar.
II. Yapı: Edebî metinlerin yapısını incelerken metnin nasıl bir sistem olduğu, bu sistemi oluşturan parçaların neler olduğu ve nasıl bir araya getirildiği gibi sorular üzerinde durulur. Edebî eser varlığını ve işlevini kendine özgü bir düzen içinde sürdürür. Bu düzen olay ve olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân unsurları üzerinden ele alınır.
III. Tema: Tema, olay örgüsündeki çatışma veya karşılaşmaların en özlü ifadesidir. Her metin; kıskançlık, aşk, doğa sevgisi, cimrilik gibi soyut kavramlarla tanımlanan bir tema etrafında şekillenir. Metnin teması olay örgüsü, karakterler, mekân ve zaman unsurları aracılığıyla somutlaştırarak eserin konusunu oluşturur.
IV. Dil ve Anlatım: Kurmaca dünyanın yaratılması ve sınırlarının belirlenmesi, metnin dili büyük ölçüde sanatçının bakış açısına bağlıdır. Her sanatçı, kendi bakış açısıyla bir kurmaca dünya oluşturur; bu bakış açısı, eserdeki unsurların birleşiminde etkili olur (s. 37-69). Dil ve anlatım; temanın okuyucuya nasıl sunulacağını, zaman ve mekân betimlemelerini, karakterleştirmeyi, metnin tonunu kısaca metnin genel anlam ve etkisini biçimlendiren unsurdur.

Edebî metinlerin incelenmesi, farklı boyutların sistematik bir şekilde değerlendirilmesini gerektirir. Zihniyet, yapı, tema, dil ve anlatım gibi unsurlar, metnin anlaşılabilmesi için birbirleriyle bağlantılı şekilde incelenmelidir. Bu unsurlar, eserin toplumsal ve kültürel bağlamını, anlatı yapısını ve yazarın bakış açısını aydınlatarak okuyucuya verimli bir okuma deneyimi sunar.

Özdemir (2018) bu metinlerin evrenine girebilmek için sırasıyla şu hususları takip etmeyi önermektedir:

I. Yansıyan ve Yansıtılan: Yansıyan ve yansıtılanlar gerçek dünyadan alınmış olsa da sanatçının yaratma gücüne bağlı olarak değişime uğrar. Asıl dikkat edilmesi gereken nokta bunların nasıl ve niçin böyle bir değişime uğratıldıklarıdır. Metnin gerçek değerini belirleyen yazarın konuyu nasıl yansıttığı ve kurguladığıdır.

II. Olay Akışı ve Olay Örgüsü: Okuyucunun olayların sıralanışı izleyebilmesi ve neden-sonuç ilişkileri doğrultusunda birbiriyle ilişkilendirmesi için zekâ ve bellek gücünü harekete geçirmesi gerekir.

III. İleti ve Düşünsel Boyut: Edebî metinlerde ileti örtük, gizli bir özdür; önerme biçimine dönüştürülerek verilmez. Okuyucu, söylenenlerden söylenmemiş olanı çıkarabilmelidir.

IV. İnsan Ögesini Değerlendirme: Edebî metinlerde, olaylar ve durumların arka planında; insanların tutkuları, istekleri ve arzuları yer alır. Karakterlerin sözleri, davranışları ve ilişkileri, onların dünyasını anlamada kılavuz görevi görür. Eleştirel bir okuyucu, bu karakterlerin inandırıcılığına ve metindeki rollerine odaklanmalıdır.

V. Uzam ve Zaman Ögeleri Üzerinde Düşünme: Olayların geçtiği yer ve zaman, hikâyenin akışını etkileyen önemli unsurlar olup eleştirel okumada dikkatle ele alınır.

VI. Anlatı ve Anlatı Açısını İrdeleme: Kurgusal her metnin bir anlatıcısı vardır. Olaylar anlatıcının bakış açısına göre sunulur; anlatıcı genellikle birinci ya da üçüncü kişi olabilir ve farklı bakış açılarına da başvurabilir.

VII. Anlatım: Bu metinlerde ağırlıklı anlatım biçimi öyküleme olmakla beraber betimleme, açıklama, konuşturma vb. anlatım biçimlerine de yer verilir. Edebî metne asıl değerini veren dil boyutudur.

Hikâyeler edebî metinler arasında önemli bir yere sahiptir. Haynes (1989), hikâyelerin aşamalı olarak bir araya gelen bileşenlerini açıklayan bir okuma biçimi sunmaktadır (Haynes'ten aktaran Erden, 2002, s. 19-20).

Tablo 2.17
Haynes-Hikâye Analizi Düzlemleri

Düşünsel Düzlem:	Yazarın deneyim ve birikimleri ile belirlenir. Hikâyedeki olay ve durumlar yazarın eğilimleri açısından değerlendirilir.
Durum Bağlamı ve Düzlemi:	Hikâyede yer alan durumsal faktörler değerlendirilir. I. Hikâyenin oluşturulmasına neden olan dış faktörler II. Hikâyedeki olayların ortaya çıkmasına ve ilerleyişine etki eden olan konu, kişi, kişilerin toplumsal ve birbirleriyle ilişkileri, tutumları diyalogları vb. ile ilgili faktörler.
Söylem Düzlemi:	Hikâyenin konusunun işlenmesi esnasında fikir alışverişinin sağlandığı düzlem ele alınır. I. Yazar ile okuyucu arasındaki iletişim (metnin kendisi) II. Hikâyedeki kişiler arası iletişimi sağlayan söz eylem ilişkileri
Biçim Düzlemi:	Yazarın söylemini sürdürülmek üzere hangi dil bilgisi yapılarına (kelime, kelime grupları ve cümleler vs.) başvurduğu ele alınır.

Bu modelde hikâye metinlerinin işlevsel özellikleriyle dil bilgisinin işlevsel özelliklerinin birlikte ele alındığı görülür. Farklı düzlemler arasındaki etkileşimleri ortaya çıkarmayı amaçlayan bu model, söylem çözümlemesinin metnin betimsel ve eleştirel yönlerini bütünleştiren yerel ve küresel düzlemleriyle uyumludur. Modelde yer alan her düzlem, edebî metinlerin kim tarafından, ne amaçla, nasıl ve hangi etkiyle üretildiğini anlamak için birer araç işlevi görür.

Edebî türler içinde, şiir kendine özgü kuralları ve yapısıyla diğer türlerden ayrılan özel bir söylem aracıdır. Şiir dili, kullanıcının amacı doğrultusunda şekillenir. Bu özel yapı, şiirin anlamını oluşturan temel unsurdur. Şiir incelemelerinde şekil özelliklerine odaklanmak, şiirin dönem ve sanat anlayışıyla bağını anlamada öncelikli bir yere sahiptir. Ayrıca imge ve çağrışımların yoğun olduğu şiirlerde, kelimelerin farklı yapılar içinde değerlendirilmesi ve dilin metne kazandırdığı anlamların iyi irdelenmesi gerekir (Aytaş, 2008, s. 37). Özdemir (2018) şiirsel metinleri; şiirsel söylemi kavrama, imge örüntüsünü araştırma, eğretilemeler ve simgeler üzerine düşünme, ses örgüsünü duyumsama, soruların kılavuzluğundan yararlanma gibi başlıklar altında değerlendirilebileceğini ifade eder. Çetin (2003) ise şairlerin neyi ve nasıl ortaya koyduğu sorusundan hareketle metni içerik, şekil, dil ve üslup ile ahenk unsurlarını içine alan bir çözümleme yöntemi geliştirmiştir.

I. İçerik: Şiirin içerik çözümlemesinde; içeriğin niteliği, tutarlılığı, özgünlüğü, şiirin biçimi ve üslubu ile ahenk unsurları karşısında içeriğe verilen önem değerlendirilir. Bu çözümleme belli başlı unsurlar üzerinden gerçekleştirilebilir:

i. Konu: Genel ve evrensel olgular, durumlar, olaylar ve meselelerdir. Şairin, konuyu sanatsal bir duyarlılıkla ne derece başarılı işleyebildiği önemlidir. Konunun kaynağı; gerçek yaşam tecrübeleri, hayal gücü, varlık, tabiat, eşya, ideoloji, din veya felsefe gibi unsurlarla ilgisi araştırılabilir. Şairin konuya yaklaşımı olumlu, alaycı, sorgulayıcı, yorumlayıcı gibi farklı tavırlarda olabilir.
ii. İzlek: Şiirin temel iletisidir. İzleğin belirlenmesinde anahtar kelimeler ve şiirin ana motifi yol gösterici olur.
iii. Düşünce: Şiirdeki soyut unsurların toplamını ifade eder. Şairin bireysel, sosyal, ideolojik, millî veya dinî düşünceleri analiz edilerek metnin doğalcı, hikemi, mistik, ideolojik ya da öğretici şiir özelliklerinden hangisini yansıttığı belirlenir.
iv. Olay: Bazı şiirlerde geçmiş olaylar veya anekdotlar bulunabilir. "manzum hikâye" olarak adlandırılan bu tür şiirlerin genellikle estetik değeri daha zayıftır. Ancak, gözlem ve gerçek yaşamdan izler taşıyan şiirler derin bir heyecan yaratabilir ve "şiir hikâye" olarak adlandırılabilir.
v. Varlık: Şairler, varlığa sıradan insanlardan farklı şekilde yaklaşabilirler. Varlığı, kendisi olarak mı yoksa bir uyandırıcı veya gizem kaynağı olarak mı ele aldıkları, öznel veya nesnel bir bakış açısıyla mı yaklaştıkları, varlığı bir amaç mı yoksa araç olarak mı gördükleri önemlidir. Ayrıca, varlık karşısında pantesit, materyalist, sezgisel, ilham verici veya çocuksu duyarlık gibi çeşitli bakış açıları da değerlendirilebilir.
vi. Duygu: Metindeki kelime veya kelime gruplarının gerçek ve mecazi anlamlarının ötesinde okuyucuda uyandırdığı duygular genel olarak üç ana başlık altında toplanabilir: iyimser duygular (yaşama sevinci, ümit, hasret, acıma, aşk), kötümser duygular (karamsarlık, kaçış, nihilizm, gurbet, yalnızlık, korku, kin, nefret) ve heyecan duygusu.
vii. Görüntü: Şiirin görsel boyutu; görünen dünya, doğa, olaylar ve insan görüntülerini içerir. Bu boyut ya olduğu gibi ya da değişikliklere uğratılarak sunulabilir. Burada nesnel ve öznel görüntüler (resimsel, hayali, hareketli ve soyut görüntüler) ile portre şiirinden bahsedilebilir.
viii. Anlam: Şiirde anlam, yalnızca mantık ve nedensellik kurallarına bağlı değildir; yansıtmalı anlamlar da düşünülebilir. Bu; fiziksel gerçeklikten uzak, ilahi ve aşkın hakikatleri ifade eden bir anlam yapısı oluşturur. Şiirin anlamının ortaya çıkarılmasında hem şairin hem de okuyucunun rolü söz konusudur.

II. Şekil: Şiirin estetik kompozisyonu, iç ve dış unsurların anlamla uyumlu bir şekilde bir araya getirilmesiyle sağlanır. Bu uyum; mısralar, kelimeler, duygular, düşünceler, hayaller, ses ve görüntüler arasında organik bir bütünlük gerektirir. Şiir, geleneksel nazım şekilleri (gazel, kaside, koşma, mâni vs.), yabancı edebiyatçılardan alınan nazım şekilleri (sonet, terza rima, balad vs.) ve serbest nazım şekilleri ile şekil denemeleri (kırık mısra düzeni, somut şiir) açısından değerlendirilebilir.
III. Dil ve Üslup: Şiir, iletişimsel işlevin ötesinde estetik işleve sahiptir. Geleneksel dil kurallarından sapar ve söz oyunları içerir. Şairin üslubu, duygularını, düşüncelerini ve hayallerini kendine özgü bir biçimde ifade eder. Üslup analizinde; yazarın üslubu özgün, canlı veya kuru olarak değerlendirilir ve farklı üslup türleri (mizahi üslup, tasviri üslup, iç konuşma üslubu, mizah ya da övgü üslubu vs.) incelenebilir.
IV. Ahenk: Şaire özgü bir sesle belirginlik kazanır. Başarılı bir şair, bu özel sesi meydana getirir. Ahenk, genellikle ses tekrarları, kelime tekrarları, mısra tekrarları ve ses dalgalanmalarıyla sağlanır.

Okuyucunun kendisini belirli bir iletişim konumuna yerleştirebilmesi için metnin türü hakkında bilgi sahibi olması gerekir. Ancak metin türlerinin nasıl ayırt edilebileceği ve dil bilimsel ilkelerle nasıl tanımlanabileceği konusu kesinliğe sahip değildir. Bu konuda farklı görüşler ortaya atılmış olsa da bazı ortaklıkların varlığından bahsedebilmek mümkündür. Metnin bağlamı, yazıldığı dönem, hangi gelenekten beslendiği ve okuyucu ile yazar arasındaki ilişkiler metin türlerinin belirlenmesinde bazı uzlaşı noktalarıdır (Göktürk, 1997, s. 36). Öte yandan farklılaşan koşullara bağlı olarak tür meselesinde her zaman bir dönüşüm yaşanabileceğinin göz önünde bulundurulması gerekir. Metinlerin dinamik yapısı ve toplumsal durumlara göre biçimlenen eleştirel yaklaşımlar metin çözümlemesinde daha esnek yaklaşımların benimsenebileceği düşüncesini gündeme getirmektedir. Okuma eylemi durağan bir faaliyet alanı değil dinamik bir iletişim süreci olarak kabul edilmeli ve metnin türü ne olursa olsun kendi iletişim bağlamı ve iç tutarlılığı ölçüsünde değerlendirmeye alınmalıdır.

Söylem çözümlemesi; dilin canlı doğası, toplumsal ve kültürel değişmeler, bağlam, iletişim ve sosyal etkileşimlerin etkisiyle değişime açık bir alandır. Her metin türüne uyarlanabilir olması yönünde de katı sınırlardan uzak ve esnektir. Geniş bağlamlara göre yorumlanabilme, farklı dil düzeylerine ve iletişim biçimlerine uyarlanabilme, çoğul anlamlara açılabilme,

farklı bakış açılarını teşvik etme; ayrıca disiplinler arası güçlü bir etkileşim ağına sahip olma gibi yönlerden okuma eylemini eleştirel sürece taşıyacak önemli özellikler taşımaktadır.

2.1.5.5. Edebî Metinlerin Eleştirel Okunması

Edebiyat; insanı ve toplumu konu alır. İnsanlığı etkileyen tüm koşullar edebiyatın doğasına canlılık ve yenilik katarken aynı doğrultuda edebî metinleri de yeni yorum ve tartışmalara açar. Edebî metinlerin değerini asıl belirleyen estetik ölçütler olsa da toplumsal ve kültürel değişimler yönünde değerlendirmesi de insanlık gerçeğini yansıtması bakımından en az sanatsal ifade gücü kadar değer taşır. Edebî metinlerin ortaya koyduğu bu çok boyutlu yapı estetik ölçütler ile toplumsal işlevlerin hangisinin öncelikli olduğu konusunda, okuyucuların ve araştırmacıların kesin bir yargıya varmalarını zorlaştırmaktadır.

Wellek ve Warren (2001) edebiyat ile edebiyat incelemeleri arasındaki farklılıklar üzerinde durarak edebiyatı yaratıcı sürecin bir ürünü; edebiyat incelemesini ise bilgi edinme süreci olarak tanımlar. Bu süreç tutarlı, akılcı bir çerçeve içinde gerçekleşmelidir. Edebiyat incelemesinin bilimsel bir disiplin olarak kabul edilip edilmeyeceği ise tartışmalı bir konudur. Bazı teorisyenler, edebiyat incelemesini bir bilim dalı olarak görmeyi reddederek edebiyatın yalnızca sanatsal üslupla ele alınmasının doğru olduğunu savunmaktadır. Diğer bir görüş ise edebiyatın incelenemeyeceğini ve sadece estetik zevk doğrultusuna okunabileceğini ileri sürmektedir. Bu bağlamda, edebiyat incelemesinin yöntemine ilişkin tartışmalar, alanın nesnellik temelinde mi yoksa öznellik temelinde mi ele alınması gerektiği sorusu etrafında şekillenmektedir. Bu tartışmalar, edebî eleştiride kullanılan teorilerin çeşitliliğini ve kapsamını da etkilemektedir.

Edebî metinlerin değerlendirilmesinde farklı bakış açıları sunan çeşitli teoriler söz konusudur. Bu teorileri; eserin gönderge, bağlam, gönderici, metin ve alıcı ile olan ilişkilerine göre gruplandırmak mümkündür. Gönderge ile ilgilenen teoriler, edebî eserin dış dünyayı yansıttığı fikrine dayanır ve yansıtma teorileri olarak adlandırılır. Platon'dan günümüze kadar birçok teorisyen bu grupta yer almıştır; özellikle pozitivizmin egemen olduğu dönemlerde ve Marksizm sonrası dönemde, pek çok düşünür edebî metinleri toplumsal ve bireysel gerçeklikleri yansıtan araçlar olarak değerlendirmiştir. Bu teorilerden bir kısmı da eserin ortaya çıktığı çevreyi, zamanı, mekânı ve dış koşulları dikkate alarak metni değerlendirir. Gönderge ve bağlam çerçevesinde geliştirilen bu teoriler birbirini tamamlayıcı nitelikte olup birlikte değerlendirilebilirler. Bu teorilerde iki ana ölçüt öne çıkar.

Birincisi, gerçekliğin ne ölçüde doğru ve etkili temsil edildiğine yöneliktir; ikincisi ise eserin okuyucu veya toplum üzerindeki etkisini değerlendirir. Romantik döneme gelindiğinde yazar, bireysel duygularını eserde ifade eden bir deha olarak öne çıkar. Bu görüşü esas alan teorisyenler, edebî metni öznel bir ifade olarak değerlendirirken nesnel gerçekliğin yansıması olarak gören yaklaşıma karşı çıkar. Anlatımın içtenlik, özgünlük ve hayal gücü açısından başarısı ile sanatçının ahlaki değerleri ve kişisel niteliklerinin eserinin niteliği üzerindeki etkisi, bu teorilerde iki ana ölçüt olarak öne çıkar. Üçüncü teori grubu, edebî metni merkeze alarak metnin yapısını ve içeriğini öne çıkarır. Bu yaklaşım, 20. yüzyılın başlarında dil bilimi ve fenomenolojiden etkilenmiştir. Rus Formalistleri, Anglo-Amerikan Biçimcileri (Yeni Eleştiri), Yapısalcılar ve Yapısalcılık sonrası teorisyenler bu grup içinde yer alır; ayrıca, arketipçi yaklaşımla metni inceleyenler de bu gruba dâhil edilebilir. Bu teorisyenlere göre temel ölçüt, edebî metnin dış dünyadan, sanatçıdan ve okuyucudan bağımsız olarak kendi başına yeterli bir yapıya sahip olduğuna dair inançtır. Ancak metni yalnızca yapısına indirgemek yetersizdir; metin, bir bütün olarak anlam kazanmaktadır. Dördüncü teori grubu ise okuyucu merkezli yaklaşımları içerir ve edebî metinlerin bir iletişim aracı olarak değerlendirilmesini öngörür. Bu yaklaşım, edebî metinlerin her okunduğunda yeniden yapılandırılabileceğini ve estetik bir obje olarak sürekli anlam üretme potansiyeline sahip olduğunu savunur. Temel ölçüt, anlamın okuyucunun katkısıyla bütünleşmesi ve okuyucunun anlam üretmede aktif bir rol oynamasıdır (Aktaş, 2011, s. 645-651; Moran, 2002, s. 329-331). Değerlendirme ölçütlerindeki anlaşmazlık, edebiyatın ne olduğuna dair değer yargılarına dayanır ve bu yargıların kökleri derin inanç yapılarında saklıdır. Bu bağlamda, edebiyatı belirleyen değer yargılarının toplumsal ideolojilerle ilişkili olduğu ve tarihsel açıdan değişkenlik gösterdiği söylenebilir (Eaglaton, 2018, s. 31). Dolayısıyla, edebî metinlerin değerlendirilmesinde kullanılan ölçütlerin toplumsal ve tarihsel bağlamlarla uyumlu olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Günümüzde, edebî eserlerin çok yönlü incelenmesi gerektiği anlayışı yaygınlık kazanmıştır. Yazı kavramına atfedilen değer, artık yalnızca yazma eylemi ya da yazarın niyetleriyle sınırlı değildir. Asıl mesele, metnin yayıldığı zaman ve mekân içindeki tüm koşulları dikkate alan derin ve kapsamlı bir analizdir (Foucault, 2014, s. 231). Metinlerin zaman ve mekân içindeki etkileşimlerle sürekli olarak yeniden anlamlandırıldığı göz önüne alındığında geçmişten günümüze benimsenen yaklaşımları bir kronoloji içinde özetlemek yerinde olacaktır (Dobie, 2002, s. 343-344):

Tablo 2.18
Edebî Eleştiri Yaklaşımlarının Kronolojisi

Yaklaşım	Amaç(lar)	Varsayım(lar)
Biyografik	Edebiyatı, bir yazarın biyografisi ve/veya tarihi bağlamında anlamak.	Edebiyat, yazarın hayatını ve dünyasını yansıtır.
Biçimsel	Edebî eseri estetik özelliklerine göre analiz etmek.	Edebiyat, gerçeklikle ilgili soyut, mutlak bir bakış sunar.
Psikolojik	Aşırı belirgin olmayan açıkça ifade edilmemiş anlamları tespit etmek.	(1) Edebiyat, bilinçdışı bir düzeyden kaynaklanan semboller, imgeler ve dil aracılığıyla ortaya çıkar. (2) Karakterin doğası, söylemleriyle açığa çıkar.
Arketipsel	Evrensel imajları ve insan davranış kalıplarını tanımlamak.	Bazı edebî kalıplar evrensel olarak kabul görür.
Marksist	Toplumsal sınıf farklılıklarının edebî eserde nasıl yansıtıldığını incelemek.	Ekonomi, toplumun her alanını etkiler; manevi değil, maddi olan önemlidir.
Feminist	(1) Cinsiyet rolleri, sosyal normlar ve kadın karakterlerin temsili üzerine yoğunlaşmak. (2) Göz ardı edilen ve değer verilmeyen kadın yazarları tanımak. (3) Geleneksel erkek/kadın ikiliğinden daha fazla cinsel kimliği keşfetmek.	(1) Toplum temelde ataerkil olduğu için yetenekler ve kadınların ürünleri değersizleştirilmiş ve görünür bir güçten yoksun bırakılmıştır. (2) Cinsel yönelim, edebî analiz ve anlama açısından merkezîdir.
Okur Tepkisi	Okurun anlam yaratmadaki rolünü incelemek.	Bir metnin anlamı en azından kısmen okurun yorumuna bağlıdır.
Yapısökümcü	Bir metnin anlamının kaçınılmaz bir şekilde değişken olduğunu göstermek.	Anlam her zaman belirsiz, geçici ve değişkendir.
Yeni Tarihçi	Metni, onu etkileyen tarihsel güçlerin ürünü olarak anlamak.	Bir metin, yazıldığı dönemdeki sosyal, politik ve ekonomik etkilerin bir ürünü olarak anlaşılmalıdır.
Postkolonyal	Kültürel kimliğin ve sömürgecilik sonrası dönemlerin edebî eserlerde nasıl temsil edildiğini incelemek.	Kültürel kimlik, tarihsel ve sosyal bağlamdan bağımsız düşünülemez; sömürgecilik sonrası eserler bu bağlamlar altında değerlendirilmelidir.
Multikültürel	Etnik azınlıkların dünya görüşlerini keşfetmek amacıyla edebiyatlarını analiz etmek.	Tarihsel olarak dışlanmış kültürlerin edebî eserleri, yeni ve zengin bir bakış açısı sunar.
Ekoeleştiri	Edebî eserlerde doğa ve çevreyle olan ilişkiyi incelemek.	Tüm hayat birbirine bağlıdır; insan faaliyetlerinin doğa üzerindeki etkisi minimize edilmelidir.

Dobie, A. B. (2002). *Theory into practice: An introduction to literary criticism* (3rd ed.). Boston: Wadsworth kaynağından alınmıştır.

Dobie (2002) söz konusu yaklaşımların güçlü ve zayıf yönlerini şu şekilde ortaya koymuştur (s.344-345):

Tablo 2.19

Edebî Eleştiri Stratejileri: Güçlü ve Zayıf Yönler

Strateji(ler)	Güçlü Yönleri	Zayıf Yönleri
Edebiyatı, bir dönemin önemli olaylarının, figürlerinin ve fikirlerinin bir yansıması olarak okur.	Edebî fikir ve üslupların büyüme ve gelişimini izlemek için bir çerçeve sağlar.	Edebî kaygıları edebî olmayan kaygılara tabi kılar.
Dil ve üsluptaki gerilimlerin nasıl bir bütünlük içinde çözüldüğünü görmek için dikkatle okur.	Anlamın nasıl biçimin bir ürünü olduğunu gösterir.	En iyi olan tek bir yorumu arar.
Rüyalar, dil ve semboller aracılığıyla dolaylı olarak ifade edilen bilinçdışı motivasyonlara ve anlamlara çok dikkat eder.	Açıkça belirtilmemiş anlamları ortaya çıkarır.	Edebî olmayan jargona dönüşebilir veya gerekçesiz yorumlara varabilir.
Diğer anlatılarda karşılaştıklarınıza benzer karakterleri veya davranışları belirler.	Metnin duygusal ve tematik etkisini derinleştirir.	Evrensel kalıpları ararken anlamlı ayrıntıları gözden kaçırabilir.
Metindeki güçlü kişi ya da grupları tanımlar ve proletaryayı kontrol eden üstyapıyı nasıl oluşturduklarını gösterir.	Edebiyatı yaşamla, yani ekonomi, sınıf ve güçle ilgili gündelik kaygılarla ilişkilendirir	Esasen edebî değildir, estetik meseleleri dikkate almaz.
Kadın karakterlerin rollerini ve işleniş biçimlerini inceler. Göz ardı edilen kadın yazarların eserlerini keşfeder. Karakterlerin cinsel kimliklerinin değişkenliğine dikkat eder.	Genellikle göz ardı edilen yazarları ve metinleri dikkate alır.	Metnin estetik unsurlarını göz ardı edebilir.
Okuyucunun yaşam deneyimleri ve dünya görüşleri ile metin arasında bağlantı kurar.	Okuyucuyu metnin oluşturulmasında aktif bir katılımcı hâline getirir.	Kendine özgü okumalar üretebilir.
Bir metindeki yanlış ifadelerin, boşlukların ve tutarsızlıkların metnin söylediğini iddia ettiği şeyi zayıflattığı yerleri belirler.	Bir metni bir dizi yeni yoruma açar.	Zor, özel kelime dağarcığı kullanır.
Bir metni çevreleyen ve ona nüfuz eden tüm sosyal kaygıları, özellikle de tasvir ettiği kültürün ve yazarın dünyasının güç yapılarını kabul eder.	Sadece geleneksel edebî türlerde yazılmış olanları değil tüm yazılı metinleri ciddi bir analize değer olarak kabul eder.	Metnin siyasi yönleri için edebî unsurlarını ihmal edebilir.
Bir metnin kolonyalizm, postkolonyalizm ve/veya yeni kolonyalizme ilişkin duruşunu belirler.	Metinlerin yanı sıra kültürlerin de anlaşılmasını sağlar.	Edebî eleştiriden çok sosyal eleştiri ile ilgilenebilir.
Belirli bir ırksal veya etnik azınlığa özgü materyalleri, amaçları ve tarzları tanımlar.	Azınlığı, genel geçer performans ölçütlerine bağımlı olmaktan kurtarır.	Kültürel grupları birbirinden ayırır.
Doğanın geleneksel olarak göz ardı edilen unsurlarını okumalarının merkezine çeker.	Okuyucunun doğaya saygılı davranma yükümlülüğünün farkına varmasını sağlar.	Edebî analizden çok toplumsal değişimle ilgilenir.

Dobie, A. B. (2002). *Theory into practice: An introduction to literary criticism* (3rd ed.). Boston: Wadsworth kaynağından alınmıştır.

Yukarıda bahsi geçen eleştiri kuramları, edebiyat eleştirisinin tarihî seyir içinde geçirdiği değişimleri göstermektedir. Her ne kadar subjektif ve birbiriyle çelişen ilkelere sahip olsalar da bu kuramların edebî metinleri anlama ve yorumlama çabası, aralarında güçlü bir ortaklığa işaret etmektedir. Bu kuramlardan her biri edebiyat eleştirisine özgün katkılarda bulunur ve kendi bakış açılarıyla sınırlandırılmış durumdadır. Farklı eleştirel yaklaşımların güçlü yönlerini bir araya getiren bütüncül bir yaklaşımın benimsenmesi edebî metinlerin geniş bir çerçeveden değerlendirmesi açısından daha işlevsel olacaktır.

Çağdaş dünyanın göreceli gerçeklik algısı, metinleri çok yönlü ve çok katmanlı yapılar olarak kabul etmektedir. Bu kabuller metinlerin geleneksel ölçütlerle değerlendirilmesini geride bırakarak okumayı toplumsal, zamansal, psikolojik, felsefi, bilişsel, metafizik vb. boyutlarda çoklu gerçeklik alanlarına taşır. Bu radikal değişimler kuşkusuz insanın yaşam deneyimlerine odaklanan edebiyatta da farklı disiplinlerin ortak bir zeminde çalıştığı yeni açılımlara ihtiyaç duyar.

Madde ve ruhtan oluşan insanın dil kullanımından hareketle söylemler, söylemin üreticisi, alıcı ve durumları, söylemde geçen kişiler, zaman, mekân ve nesneler hakkında bazı bilgilerin elde edilmesi mümkündür. Dil kullanımı söz konusu olduğunda üzerinde çalışılacak pek çok unsurdan bahsedilebilir. Bu süreç, son derece karışık ve zorlu bir uğraştır (Günay, 2018, s. 15). Edebî metinlerin çözümlemesinde bu durumun üstesinden gelebilmek için öncelikli olarak dil bilimi, edebiyat, tarih, felsefe, sosyoloji, psikoloji bilim dallarının verilerine başvurulur. Kuşkusuz, bu alana katkıda bulunacak daha birçok bilim dalı sayılabilir. Söylem çözümlemesinin disiplinler arası yaklaşımıyla bir okuma biçimi olarak dikkate değer özelliklere sahiptir. Öncelikle metinlerin ses bilimsel, biçim bilimsel, söz dizimsel, yerel ve küresel düzeylerde anlam bilimsel, şematik, retorik yapı ve stratejilerini hem ayrı ayrı hem de birbiriyle ilişkili olarak geleneksel edebiyat teorilerini aşan karakteristik yapılar sunar (van Dijk, 2002, s. 110). Dilin kullanım amaçları ve bu sürecin nasıl işlediğine yoğunlaşan yaklaşımda temel hedef kimin kime, neyi, ne amaçla, nasıl ve hangi etkiyle ifade ettiğini anlamaktır.

Metinler dil aracılığıyla üretilir, iletilir ve anlamlandırılır. Dolayısıyla okuyucu veya yazar arasına bir iletişim kurulur. Bazı teorisyenler edebî iletişimin var olduğu düşüncesini kabul etmese de kişisel deneyimlerin göstergelerle anlatıldığı ve alıcılarını göstergeleri çözerek metni anlamlandırıldığı gerçeği edebiyatın iletişimsel işlevini doğrular (Uçan, 2016, s. 46-47). Edebî metinlerin hayat bulması da okuyucunun bu anlamlandırma sürecine bağlıdır; bu süreç okuyucunun yorumlama becerisi ile şekillenir. Bu sebeple metinler okuyucunun yorum

yapabilmesine olanak tanıyacak şekilde kurgulanmaktadır. Yorumlama, okurun metni sosyokültürel art alan bilgisine dayanarak dilsel okuma ve mantıksal tamamlama süreçlerinden geçirerek oluşur (Günay, 2017, s. 17). Bu noktada, edebiyatın zenginliği ve çok yönlülüğü söylem çözümlemesinin farklı bağlamlarda farklı anlamlara açılan yaklaşımıyla anlamlı bağlantılar kurmaktadır.

2.2. Söylem Çözümlemesi

Bu bölümde, söylemin tanımından hareketle söylem çözümlemesinin kapsamı, temel kavramları ve tarihsel gelişimi incelenmiştir. Ayrıca, söylem çözümlemesinin dayandığı genel araştırma stratejileri ve teorik arka plan açıklanmış; söylem teorileri ve çeşitli tasniflerine de yer verilmiştir. Araştırmada esas alınan Teun Adrian van Dijk'ın eleştirel söylem çözümleme modeli, tüm boyutlarıyla detaylı bir biçimde ele alınmıştır.

2.2.1. Söylem Nedir?

Saussure'ün ikili karşıtlıklar modelinin ortaya çıkardığı söz(parole) kavramı, bağlamın çalışmalara dâhil edilmesiyle söylem(discourse) kavramını ortaya çıkarmıştır. Söylem kavramıyla ilgilenen bir araştırmacının çok sayıda söylem tanımıyla ve farklı akademik alanlarla tanışması kaçınılmazdır. Söylemi yapı veya süreç olarak ele alanlar ya da eleştirel ve eleştirel olmayan bir yaklaşıma sahip olanlar başta olmak üzere disiplinler arası alanda pek çok meseleyi gündeme getiren bu kavramın bugün uzlaşılan belki de tek anlamı “dil kullanımı” olmasıdır.

van Dijk (1997)’a göre Söylem kavramının kullanım alanları ve detaylarına odaklanıldığında çözümsüz kalan pek çok sorunla karşılaşılır. Bu durumda metnin başlangıcını veya sonunu, bunların birliğini veya tutarlılığını, söylemler arası veya metinler arası ilişkileri, konuşmacı veya yazarların niyetlerini, atmosferi, zamanı, yeri ve iletişimsel bağlamın diğer yönlerini tanımlayan teorik kavramların tamamına ihtiyaç duyulmaktadır. Örneğin, söylemin bir 'dil kullanım' biçimi olduğu kabul edilecekse bunun ne anlama geldiğini, bu tür bir dil kullanımının nelerden oluştuğunu, bileşenlerinin neler olduğunu, bu bileşenlerin nasıl sıralandığını, nasıl düzenlendiğinin ya da birleştiğinin de açıklanması gerekir. Benzer sorular iletişim süreci hakkında da sorulabilir. Bu nedenle, diğer disiplinlerdeki uzmanlaşmada olduğu gibi, söylem çözümlemecilerinin metin veya konuşmanın bir yönüne veya boyutuna ya da belirli bir söylem sınıfına odaklanmaları yerinde olacaktır. Elbette böyle bir seçim,

söylemin farklı özellikleri arasında yapılan teorik ayrımları da beraberinde getirecektir (s. 4-5). Bu araştırma, edebî metinlerin iletişim dizgesi olduğu düşüncesini benimsemekte ve kurgusal metinler üzerinde gerçekleştirilen bir söylem çalışmasını temsil etmektedir.

Türkiye'de söylem kavramının tarihçesi oldukça yenidir. İlk defa Türkçe sözlüğün 7. baskısında "1. Söyleyiş (telaffuz), söyleniş 2. Söz, laf. 3. Söylev" biçiminde tanımlanan bu kavram, günümüzde 12. Baskıda "1. Bir düşünceyi ortaya koymaktaki yaklaşım tarzı. 2. Kalıplaşmış, klişeleşmiş söz, ifade. 3. Bir veya birçok cümleden oluşan, başı ve sonu olan bildiri şeklinde yer almaktadır." (TDK)

Söylem sözcüğünün kökeninde "tartışma, konuşma ve koşuşturma" anlamlarına gelen "discursus" sözcüğü bulunur. Söylem, yapıyı inceleyen ve onun ötesinde bağlamı, işlevi ve doğal iletişim koşullarını dikkate alan bir yaklaşımdır (Kocaman, 2009, s. 1-3). "Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü"nde söylem terimini şu şekilde tanımlanır: "1. Söz; dilin sözlü ya da yazılı gerçekleşmesi, konuşan bireyin kullanımı. 2. Sözce; bir ya da birçok tümceden oluşan, başı ve sonu olan bildiri. 3. Tümce sınırlarını aşan, tümcelerin birbirine bağlanması açısından ele alınan sözce." (Vardar, 2007, s. 179). Cevizci (1999)'nin hazırladığı felsefe sözlüğünde ise söylem; I. Dilin hem sözlü hem de yazılı olarak ifade edilmesi sürecini ifade eder. Bu süreçte, iletişim veya diyalog kurmayı amaçlayan her türlü ifade olarak adlandırılır. II. Bir etkinlik alanına, faaliyet türüne veya disipline özgü kavramlar bütünü veya ağı da söylem olarak adlandırılabilir. Bu anlamda söylem, ortak kabullerle desteklenen veya bütünlenen ürünler toplamını ifade eder. III. Özel olarak söylem; algılama tarzlarını, dil ve bilgi pratiğini yöneten kültürel kodları, derin yapıyı, dilin düşünceyi, bilgiyi ve entelektüel faaliyeti örgütleyen düzenleyen art alanı, ek dilsel yapılar bütününden meydana gelen ideolojik boyutunu ifade eder. Burada bahsi geçen I. ve II. anlamıyla dilin yapısına ilişkin analiz söylem çözümlemesi adını alırken III. anlamıyla dilin toplumsal ve ideolojik boyutlarına yönelen analize eleştirel söylem çözümlemesi olarak nitelenir (Cevizci, 1999, s. 795).

Ahmet Kocaman (2009), söylem kavramının tanıma ilişkin şu şekilde bir derleme yapmıştır:

1. Sözbilim, etkili söz söyleme sanatı.
2. Anlatım biçimi, felsefe, görüş açısı, öğreti.
3. İdeoloji, öğreti, kavramsal dizge.
4. Sözlü, yazılı anlatım türü, iletişim değerli birim.
5. Bireydil (idiolect), anlatım biçimi, biçem.
6. Dil, bakış açısı, anlatım biçimi.
7. Sav, görüş (Kocaman, 2009, s.5-6).

Günümüzde söylem kavramı, farklı bakış açılarından değişik anlamlar kazanarak disiplinler arası açıklamalar gerektiren geniş kapsamlı bir inceleme konusu hâline gelmiştir. Bu dönüşüm dil, toplum, kültür gibi çeşitli alanlarda söylemin nasıl oluştuğunu ve anlam kazandığını ifade eden pek çok tanım ortaya çıkarmıştır.

Söylem, dilin gerçek bağlamda, belirli bir konuşucu ve alıcı tarafından kullanılmasını ifade eden bir kavramdır (Günay, 2018, s. 15). Bu yönüyle doğal iletişim koşullarıyla ilişkilendirilir ve söylemin dilsel bir yapı olmakla beraber sosyal ve kültürel etkileşimlerin bir ürünü olduğunun altını çizer. Bu bağlamda, anlatım/ifade ve beyanların nerede, ne zaman ve nasıl ortaya çıktıkları, söylemleri kullanan söylem aktörlerinin kimliğinin bilinmesi, söylemin anlaşılabilirliği açısından büyük önem taşır (Sözen, 2017, s. 10). Söylem genellikle tanımlandığı biçimde yalnızca cümleden daha büyük birimler değil aynı zamanda bu kullanımı etkileyen bağlam özelliklerini de kapsayan bir anlama sahiptir (Özüdoğru, 2016, s. 14). Cümleler arasındaki ilişkiler ve bu ilişkilerin metnin anlamı üzerindeki etkilerini anlamanın yanı sıra bu ilişkilerin oluştuğu bağlamın da göz önünde bulundurulması gerekir. Ayrıca, söylem kavramı, dil kullanımının bağlamlara göre farklılık göstermesi nedeniyle çeşitli biçimlerde kavramsallaşabilir. Bu noktada bazı akademisyenler söylemi, çevresel söylem veya sömürgecilik söylemi gibi belirli konularla ilişkilendirilen bir olgu olarak değerlendirmiştir. Bu tür kavramsal etiketler, farklı söylem alanlarında, belirli tutum ve değerlerin yansıtılmasını sağlar ve toplumsal bilinç oluşturarak istenen davranış değişikliklerini teşvik edebilir (Baker ve Ellece, 2011, s. 21).

Söylem; soyut olarak sözcüklerin, eylemlerin, değerlerin, inançların, sembollerin, araçların, nesnelerin, zamanların ve yerlerin eşgüdümlü bir örüntüsüdür (Gee, 2011, s. 19). "Söylem kendi başına maddi bir gerçekliktir. Ne 'hiçbir şey hakkında çok fazla şey' ne bir çarpıtma ne de gerçeklik hakkında bir yalandır." (Jäger ve Maier, 2015, s. 112). Söylemin gerçeklikle ilişkisi bulunduğu bağlam doğrultusunda biçimlenir. Öte yandan söylemler gerçekleri inşa eder, değiştirir ve yeniden biçimlendirir. Asıl olan söylemler ve gerçeklik arasındaki etkileşimi anlamaktır.

"Birer eylem ve dil pratiği olarak söylemler, farklı ideolojilere, anlatımlara ve farklı beyanlara dayanır. Bütün bu dilsel eylemler, kökleri geçmişte ve/veya şimdide bulunan sözlü/yazılı iletişim biçimleridir."(Sözen, 2017, s. 10). Sosyal bir olgu olarak ses imgesinden soyut anlamın en uzak noktalarına kadar uzandığı söylenebilir (Bakhtin, 1981, s. 269). Anlam üretim yollarının çeşitliliği ile söylemlerin sürekli genişleyen bir yapıya sahip olduğu söylenebilir.

> "Bugün birçok akademik disiplin tarafından incelemeye alınan söylem (discourse) terimi, ne 'ideal' ve 'aşkın' olanın felsefesine ne de 'yok'un ve 'hiç'in ya da 'hiçlik'in felsefesine dayanır. Söylem, hiçbir temele dayanmayan ve dayandırılamaz bir şeydir. Söylem terimi, akademik hayatta pek sık kullanılan bir metafor olan 'temel' (foundation) terimiyle bir arada kullanılamaz; 'temel' metaforu, söylemi niteleyemez ya da söylemin kaderini belirleyen bir şey olamaz. Çünkü o, nihaî bir gerçekliğe, bir nihaî bir kesinliğe imada bulunur." (Sözen, 2017, s. 17).

Bu bağlamda söylem, başlangıcı ve sınırları belirlenemeyen ve daima yeni yorumlara açılabilen bir kavram olarak görülebilir.

Araştırmacılar ve teorisyenler, söylemin bir "dil kullanım biçimi" olduğu konusunda görüş birliği içindedir. van Dijk (1997)'a göre bu tanımın muğlak ve yetersiz olduğu düşünülerek daha net bir teorik çerçeve oluşturulması ve söylemin dili kimin, nasıl, neden ve ne zaman kullandığı gibi temel bileşenlerle ele alınması gerektiği vurgulanmaktadır. van Dijk(1997) söylemin iletişimsel bir olay olduğunu belirterek insanların duygu ve düşüncelerini iletmek için dili; karşılaşma, telefon görüşmesi, ders veya iş görüşmesi gibi karmaşık sosyal olayların bir parçası olarak kullandıklarını ifade eder. Bu tür örnekler, dil kullanımının ötesinde katılımcıların etkileşimde bulunduklarını göstermektedir. Bu noktada medya metinleri ve edebî metinlerin dışında günlük dil kullanımında; 'söylem' terimi sıklıkla bir dil kullanım biçimine, kamuya açık konuşmalara veya daha genel olarak konuşma dili ve konuşma biçimlerine atıfta bulunur (van Dijk, 1997, s. 1; van Dijk, 1988a). Ayrıca, söylem; konuşma etkileşimiyle ilişkili jest ve mimikler, yazılı metinler, tipografik düzen, imgeler ve anlamlandırmanın diğer göstergesel boyutlarını içeren geniş bir iletişimsel olay olarak anlaşılmalıdır (van Dijk, 2001b, s. 98). Bu durumda anlam üretiminin söz konusu olduğu, iletildiği ve alıcısı tarafından yorumlandığı her bağlamda söylemin varlığından söz edilebilir.

Teorik yaklaşımlar, söylemi genellikle bir metin olarak ele alırken; pratik yaklaşımlar, karşılıklı konuşmaların ortaya çıkardığı anlam aktarımını ön plana çıkarır. Bu çerçevede, söylem dil kullanımı dışında toplumsal etkileşimlerle de ilişkilendirilir. Söylem, dil içinde kodlanan toplumsal ve kurumsal kökenli ideolojiyi ifade eder. Bu nedenle, dil toplumsal ve ideolojik yapıların yansıtıldığı ve yeniden üretildiği bir araç olarak görülür (Fowler, 1991, s. 42). Dil, eylemler, etkileşimler, düşünce ve inançlar söylemin temel bileşenleridir. Bireyler, kendilerini ifade etmek ve toplumla etkileşimde bulunmak için bu bileşenleri bir araya getirerek belirli bir kimlik oluştururlar. Dolayısıyla, söylem, bireylerin ve toplulukların kimliklerini oluşturma ve toplumsal ilişkilerde yer alma süreçlerinin merkezinde yer alır (Gee, 2007, s. 20-21). Söylem, aynı zamanda toplumsal yapıları doğrudan veya dolaylı olarak şekillendiren ve sınırlandıran bir dizi boyutun oluşumuna katkıda bulunur. Bu boyutlar; normlar, gelenekler, ilişkiler, kimlikler ve kurumlar gibi toplumsal unsurları içerir.

Söylem; dünyayı temsil etme, dünyayı anlam içinde kurma ve inşa etme pratiği olarak da değerlendirilmelidir (Fairclough, 2006, s. 64). Söylemlerin toplumsal yapının ve kimliklerin oluşumunda etkili olduğu bu merkezi rol, bireylerin davranışları ve etkileşimleri sonucu ürettikleri anlamlarla ve bu anlamların inançlar, değerler, normlar, ideolojiler ve güç dinamikleri çerçevesinde yeniden şekillenmesiyle kendini gösterir.

Söylem hakkında tüm bilinenleri teorik bir tanıma yerleştirmek zordur. "Dil", "iletişim", "etkileşim", "toplum" ve "kültür" gibi karmaşık olguları ifade eden kavramlar, ancak çok disiplinli bir yaklaşım içinde ele alındığında anlamlı bir bütünlük kazanabilir (van Dijk, 1997, s. 1). Diğer taraftan bu kavram, pek çok araştırmacı tarafından farklı açılardan ele alınmaktadır. Foucault'un çalışmaları, söylemi tarihsel bir perspektiften inceleyerek tarihsel bağlamların dil ve düşünce üzerindeki etkisini ortaya koyar. Ayrıca söylemi güç dinamiklerinin oluşmasında biçimlendirici bir araç olarak tanımlar. van Dijk, söylemi bilişsel süreçler ve sosyal etkileşimlerle birlikte ele alır ve sosyal etkileşimde kullanılan dilsel yapılar olarak tanımlar. Söylem kavramı, dil bilimi alanında da geniş bir anlam yelpazesine sahiptir. Sarfati (2005) bu anlam çeşitliliğine farklı tanımlarla yer vererek açıklık getirmeye çalışır.

1. Eyleme geçirilen dil, konuşan özne tarafından üstlenilen dil: "Söz" teriminin karşılığı olarak burada "söylem" sözcüğü, dilin yazılı veya sözlü gerçekleştirilmiş hâli için kullanılır. Soyut bir iletişim kodu olan dilin aksine söylem onun somutlaşması, kullanım çeşitliliği yoluyla pratiğe dökülmesidir.
2. Cümle dizilerini birbirine bağlama kuralları açısından ele alındığında, cümle ötesindeki olan herhangi bir ifadedir. Bu kavram özellikle metin dilbilgisi araştırmalarıyla ilgilidir.
3. Benvéniste'in ifade ettiği anlamda söylem, her şeyden önce sözceleme (konuşan öznenin "ben-buradayım-şimdi" si) anlamına gelir. Sınırlı ve özel bir anlamda söylem, etkileşimli boyutuyla ele alınan her türlü ifadeye gönderme yapar. Söylem burada anlatıya karşıttır. Anlatıda her şey sanki konuşan bir özne yokmuş gibi gerçekleşir ve olaylar kendi kendilerini anlatıyor gibi görünür; söylem ise bir konuşmacı ve bir dinleyiciyi içeren bir ifade ve konuşmacının muhatabını etkileme arzusu ile karakterize edilir.
4. Daha spesifik olarak "söylem" kelimesi konuşma anlamına gelir. Bu anlam genel olarak konuşma analizi ve mikrososyoloji ile doğrudan ilişkili olan bir dil teorisi ile ilgilidir.
5. L. Guespin, ifade ve söylem arasında bir ayrım yaparak şu tanımlamayı ortaya koyar: "İfade, iki anlamsal boşluk, iki iletişim durağı arasında yayılan cümleler dizisidir; söylem ise onu koşullandıran söylemsel mekanizma açısından ele alınan ifadedir. Dolayısıyla, bir metne 'dildeki' yapısı açısından bakıldığında bu metin bir sözce olur; bu metnin üretim koşullarının dilbilimsel olarak incelenmesi ise onu bir 'söylem' haline getirir."
6. Maingueneau'ya göre söylem, belirli bir toplumsal ya da ideolojik konumdan sınırsız sayıda sözce üretimini yöneten bir kısıtlamalar sistemidir (örneğin, 'feminist söylem'). Bu anlam, Fransız söylem analizi okulu tarafından kabul edilen anlamın karakteristik özelliğidir.

Söylem analizi alanını aşmadan daha yaygın bir şekilde kabul edilen başka bir anlam da şudur**:** «Söylem» terimi, sınırlı bir dil bilimsel anlamın ötesinde, sözel olmayan her türlü işaret sistemini belirtir. Söylem, sözel olana indirgenemez; dil de dilbilime indirgenemez. Genişletilmiş bir semiyolojik perspektiften- dilin logosentrik bir anlayışını reddeden- söylem kavramı aynı zamanda anlam ağlarına da işaret eder (Sarfati, 2005, s.14-16).

Goffman'ın benlik kuramına göre söylem, bireyin kendi kendini sunumu (self-presentation) ve kendi kendinin bilincinde ve yeteneğiyle kendi kendini oynamaya (self-staging) ve korumaya ilişkin bir sürece karşılık gelir (Goffman'dan aktaran Sözen, 2017, s. 109).

Anlatı biliminde yapısalcı kurama göre iki bileşenden bahsedilir: öykü (histoire) ve söylem. Öykü, içerik ya da olaylar zinciri olarak tanımlanır ve varlıklar (karakterler, zaman ve uzamın ögeleri) ile birlikte düşünülür. Söylem ise, içeriğin aktarılma yolu olarak ifade edilir. Başka bir deyişle, öykü bir anlatının ne'sidir, söylem ise nasıl'ıdır (Chatman, 2008, s. 17). Söylemin bu tanımı eleştirel söylem yaklaşımından farklı bir anlayışı temsil eder. Burada söylem, içeriğin nasıl iletildiğini, nasıl bir üslubun benimsendiğini belirler. Ancak, bu tanım dilin ve anlatının toplum, kültür, bilgi, güç, ideoloji vb. temel olgular açısından nasıl şekillendiğine dair kapsamlı bir bakış açısını yansıtmaz.

Günay (2018) söylemin iletişimde kullanılan her türlü anlamlı yapıyı kapsadığını belirtir. Emir verme, betimleme, yaratma, anlatma, yorumlama gibi farklı işlevleri vardır. Örnek olarak; yazı türleri arasında anlatılar, bilimsel metinler, mektuplar, raporlar, reklam metinleri, politik anlatılar ve daha birçok farklı tür bulunmaktadır. Ayrıca, söylem tipleri de çeşitlilik gösterir; anlatısal, betimleyici, kanıtlayıcı, açıklayıcı, buyurucu, söyleşimsel, söz bilimsel gibi. Fıkralar, duvar yazıları, kullanma kılavuzu, yönetim ile ilgili belgeler, kurum içi bilgilendirici ve yönlendirici yazılar, meteoroloji bültenleri, sloganlar vs. da birer söylem örneğidir. Tüm bu yapılar, iletişimde farklı amaçlarla kullanılır ve her birinin kendine özgü bir işlevi vardır (Günay, 2018, s. 72-73). Netice itibarıyla farklı disiplinlerin ilkeleri, yaklaşımı, kapsamı doğrultusunda ortaya koyduğu söylem tanımlarından hiçbirinin bir diğerinden daha temel bir anlam ifade ettiği söylenemez. Söylem hakkında eksiksiz bir tanım yapılacaksa öne sürülen tüm görüş ve iddiaların farklı yönlerini tutarlı bir şekilde bir araya getirilmesinin zorluklarını göze almak gerekecektir.

van Dijk (2011) çeşitli alanlarında gerçekleştirilen analizlerde vurgulanan temel özellikleri şu şekilde sıralamaktadır:

I. Sosyal Etkileşim Olarak Söylem: Söylem, sosyal etkileşim biçimi olarak tanımlanır. Dil kullanıcıları, sosyal eylemleri gerçekleştirmek için bağlama uygun etkileşimler kurar ve bu süreci ortaklaşa ve karşılıklı olarak yönetir. Söylemin pragmatik ve konuşma analizi üzerindeki etkileşimsel boyutu, sosyal düzenin temelini oluşturur.

II. Güç ve Tahakküm Olarak Söylem: Söylem, sosyal düzeni güç ve tahakküm aracılığıyla yorumlar ve yeniden üretir. Bu süreçte, dil kullanıcılarının zihinlerinin kontrolü ele geçirilir ve toplumsal eşitsizliğin sürdürülmesini sağlanır.

III. İletişim Olarak Söylem: Sözlü veya yazılı metinler, dil kullanıcıları arasında duygu, düşünce ve bilgilerin ifade edilmesini sağlar. Bu etkileşim, toplumun bilişsel yapısını belirler.

IV. Kullanımdaki Dil Olarak Söylem: Söylem, insanların günlük yaşamlarındaki sosyal durumları yansıtır. Bağlam ve söylemin etkileşimiyle dil kullanıcıları öznel zihinsel modeller oluşturur. Bu bağlam sosyal sınıf, cinsiyet, yaş ve etnik köken gibi faktörlerle şekillenir.

V. Sosyal Göstergeler Olarak Söylem: Söylem yalnızca dil değil sesler, görseller ve jestler gibi sosyal göstergeleri de kapsar. Sosyal gösterge bilimi; edebiyat, sinema ve dans gibi ifade biçimlerini inceler.

VI. Doğal Dil Kullanımı Olarak Söylem: Söylemin temel özelliği, doğal dilin belirli kurallar dâhilinde insanlara özgü bir yetenek olarak kullanılmasıdır. Dil biliminin diğer disiplinlerinde de bu özellik ön plandadır.

VII. Karmaşık, Katmanlı Bir Yapı Olarak Söylem: Söylem, biçim, anlam ve eylem boyutlarıyla karmaşık ve çok katmanlı bir yapıya sahiptir. Bu boyutlar; ses bilimsel, söz dizimsel ve anlamsal teoriler gibi çeşitli kuramsal çerçeveler aracılığıyla incelenir.

VIII. Sıralar ve Hiyerarşiler: Söylem; ses, kelime, cümle gibi birimlerin zamansal sıralamasına göre düzenlenir. Her düzeydeki birim, bir sonrakini hazırlar ve bu da metnin biçimsel ve anlamsal bağdaşıklığını sağlar.

IX. Soyut Yapılar ve Dinamik Stratejiler: Söylem, soyut yapılar ve dinamik olaylar dizisi olarak ele alınabilir. Söz dizimsel yapılar ve stratejik zihinsel işlemlerle analiz edilirken etkileşim içindeki konuşmalar performans olarak değerlendirilir.

X. Tür veya Türler Olarak Söylem: Söylem; günlük konuşmalar, haberler, akademik makaleler ve reklamlar gibi çeşitli türlerde bulunur. Her tür, karakteristik yapıları ve bağlam parametreleri ile tanımlanır (van Dijk (2011, s. 3-5).

Çağımız, söylem çağıdır; gerçekler, düşünce biçimleri ve toplumsal yapılar söylem tarafından inşa edilmekte ve şekillendirilmektedir. Söylemler, çağdaş insanın anlayışını ve dünya görüşünü kavrayabilmek açısından oldukça önemlidir. Beşerî bilimler ve doğa bilimlerinde, kesin varoluş tarzlarının olmadığı anlaşılmıştır. Akıl, madde ve gerçeklik gibi

kavramlar mutlak referans noktası olmaktan çıkmıştır. Artık yalnızca söylemler üzerinden anlam üretilmektedir. Bu değişim, rasyonalizm, deneycilik ve objektivizm gibi düşünce akımlarının etkisini azaltmış ve söylemleri daha etkili kılmıştır (Sözen, 2017, s. 9).

Günümüzde söylem kavramı, başlangıçtaki dilsel yapılara işaret eden sınırlı tanımlarının ötesinde gerçekliği, düşünce yapılarını, kültürel ve toplumsal normları, kimlikleri şekillendiren dinamik bir güç hâlini almıştır. Söyleme giderek artan ilginin nedeni de bu etki alanının genişliğidir. Söylem üzerine gerçekleştirilen birçok çalışma bu alanın teorik ve yöntemsel önemini vurgulasa da söylemin doğasına ilişkin belirsizlikler hâlen giderilmiş değildir. Bu durum daha uzun bir müddet söylemin çözümlenmesi gereken bir olgu olarak varlığını ve önemini sürdüreceğine işaret etmektedir.

2.2.2. Söylem Çözümlemesi Nedir?

Söylem çözümlemesi, cümle sınırlarını aşan ve daha üst düzeyde yer alan dil ürünlerine yönelen bir çözümleme biçimidir. Özellikle dile karşıt bir düşünceden hareketle gelişen söylem çözümlemesi çalışmaları, günümüzde önemli bir çeşitlilik göstermektedir. Kimi araştırmacılar gösterilenleri incelerken kimileri geniş bağlamlar içinde göstergeleri ele almaktadır. Özellikle konuşan bireyle ürettiği cümleler ya da sözceyle yöneldiği topluluk üstünde durulmakta bir ürün olarak sözceyle bir üretim ya da edim biçiminde algılanan sözceleme birbirinden ayrılmaktadır. Araştırmalarda dağılımsal dil bilimiyle üretici-dönüşümsel dil bilgisinin yanı sıra anlam bilimi ve gösterge biliminden de büyük ölçüde yararlanılmaktadır (Vardar, 2007, s. 180). Günümüzde söylemin etkileşimde olduğu disiplinler daha zengin bir çeşitlilik göstermektedir.

Söylem çözümlemesi üzerine farklı yaklaşımlar; onu sosyolengüistik çalışma, metin analizi, sosyal ya da eleştirel bir analiz olarak görmektedir. Söylem çözümlemesi tüm bu yaklaşımları kapsayan eleştirel bir analizdir. Söylem çözümlemesi, dili bir iletişim aracından ziyade sosyal bir pratik olarak ele alır. Nesnesi; sözlü, yazılı ve sözsüz metinlerdir. Deneysel veya içerik analizi gibi belirli yöntemlerle sınırlandırılamayan çok boyutlu ve çok fonksiyonlu bir yaklaşımı benimser (Sözen, 2017, s. 79). Söylem araştırmacıları için çok çeşitli analiz ve deneyim fırsatları sunan bu alan yeni gelişmelere daima açıktır.

Söylemin temelinde dil vardır. Yalnızca dil ile düşünülebilen ve dil ile varlığından bahsedilebilen bu kavrama vurgu yapan entelektüel akımlar; Saussure ve Chomsky gibi dil bilimcilerin, Wittgenstein, Austin, Quine gibi dil felsefesi öncülerinin; Sapir, Whorf ve

Strauss gibi dil antropologlarının ve Nietzsche, Heideger ve Gadamer gibi felsefecilerin dile yönelik görüşlerinden yola çıkar (Sözen, 2017, s. 14). Bu düşünürlerin dil konusundaki temel öğretilerinden biri dilin belirsizliği ve mutlaklaştırılamayacağıdır. Bu düşünceye göre, söylem de mutlaklaştırılamaz. Bu bağlamda; dil ve söylemin sürekli değişen ve belirsiz doğası; toplumun, kültürün ve tarihin bir yansımasıdır. Söylem çözümlemesi sözlü ve yazılı ifadelerle sınırlandırılamaz; dil dışı göstergeler de dikkate alınmak durumundadır. İletişim, verici ve alıcı arasında gerçekleşen bir etkileşim süreci olmanın yanı sıra zaman ve uzama bağlı durumları da kapsamaktadır (Günay, 2018, s. 68).

Söyleme yönelik yaklaşımlar üç ana boyutu ortaya çıkarmaktadır: (a) dil kullanımı, (b) duygu, düşünce ve inançların iletilmesi (biliş), ve (c) sosyal etkileşimler. Bu üç boyut göz önüne alındığında dil bilimi, psikoloji ve sosyal bilimler gibi çeşitli disiplinlerin söylem çalışmalarına dâhil olduğu görülmektedir. Söylem çalışmalarının görevi, genellikle bu üç ana boyutun bütünleşik tanımlarını sunmaktır: Dil kullanımı, inanç ve etkileşimleri nasıl etkiler? Karşılıklı eylemler insanların konuşmalarını nasıl etkiler? Görüş ve değerler dil kullanımını ve etkileşimi nasıl kontrol eder? Bu sorularla dil kullanımı, biliş ve sosyal etkileşim arasındaki ilişkileri açıklayan teoriler formüle edilebilir (van Dijk, 1997, s. 2). Söylemin temel bileşenlerinin oluşturan bu üç unsur çözümlemelerde odağa alınacak alanların da altını çizmektedir.

Söylemi incelenebilir kılan, belirli kuralların varlığıdır. Bu kurallar, sınırlayıcı unsurlar olarak değil davranışları düzenleyen ve yönlendiren ilkeler olarak görülmelidir. Davranışı sergileyen birey, bu kurallara boyun eğen pasif bir varlık değil aksine bu kuralları başlatan ve uygulamaya koyan aktif bir öznedir. Burada esas olan, söylemler arasındaki farklılıkları ortaya koymaktır. Söylemler; ifade şekilleri, beyan tarzları, konuşma ve davranış biçimleri ile kendilerine özgü kuralları izleyerek diğer çözümleme biçimlerinden ayrılır (Sözen, 2017, s. 30). Metinlerin oluşumu ve düzenlenişine ilişkin kural ve ilkeler, söylemin nasıl yapılandırıldığını ve hangi prensiplere dayandığını anlamak açısından büyük önem taşır. Söylemin kural ve ilkeleri üzerine yapılan çözümlemeler, dil kullanımı ve anlamın iletilmesi konusunda analitik bir bakış kazandırır (Günay, 2018, s. 202). Bu doğrultuda, Goffman'ın etkileşim ritüelleri üzerine yaptığı çalışmaya atıfta bulunan Ruhi (2009) söylem çözümlemesinin sözcelerdeki niyetten öte sözce üretiminde izlenen stratejilerin işlevinin belirlenmesi gerektiğini vurgular (s. 21). Dolayısıyla metin çözümlemesi sırasında söylemin nasıl işlediği ve dil bilgisel, anlamsal, pragmatik anlamda hangi kurallara tabi olduğu dikkate alınmalıdır.

Söylem çözümlemesinin incelemeyi amaçladığı bir bütüncesi, kendine özgü bir üst dili, bu bütünceyi çözümlemek için geliştirdiği bir bilgi kuramı ve yöntemi olmak zorundadır. Söylem çözümlemesinin amacı ve işlevi, yaptığı çözümleme biçimi ile tanımlanır. Bu çözümleme biçimi ile konuşan kişinin söylediklerinin ötesine geçerek söylemek istemedikleri de saptanmaya çalışılır. Bağlam dışı dil incelemesine karşıt olarak verili bir durum içindeki sözceleri ele alan bu çözümlemede, söylemin cümle ötesi yönlendirilmiş, etken ve etkileşimli bir dilsel yapı olduğunu varsayımından hareket edilir (Günay, 2018, s. 56). Dil ile kullanıldığı bağlamlar arasındaki ilişkiyi inceleyen söylem çözümlemesi, günlük konuşmalardan kurumsal iletişime kadar her türlü yazılı ve sözlü veriler üzerinde uygulanabilmektedir (McCarthy, 1991, s. 5). Bu yaklaşımda dilin bağlam içindeki rolü oldukça geniş bir veri kümesi üzerinden incelenir ve dilsel yapılar ile iletişim süreçleri ayrıntılı bir şekilde ele alınır.

Araştırma konusu metin olan disiplinler arasında uzlaşı ve çalışmayı zorlaştıran bir kavram karmaşası mevcuttur. Batıdaki araştırmacıların çalışmalarında geçen "discourse analysis" (söylem çözümlemesi), söylem dil bilgisi, metinsel dilbilim, metin bilim, metin incelemesi, metin dil bilgisi, anlatı bilimi, metin bilimsel çözümleme ve yazınsal gösterge bilimi gibi adlandırmalar esasen aynı konu etrafında şekillenmiştir (Günay, 2017, s. 53). Bu karmaşanın söylem çözümlemesinin birçok disiplinle yakın bir temas hâlinde olmasından kaynaklandığı söylenebilir. Ana malzemesini sözlü ve yazılı metinlerin oluşturduğu söylem çözümlemesi, söz edilen disiplinlerin hedeflediği çalışma alanlarının birçoğunu bünyesinde barındırmaktadır.

Söylem çözümlemesinin en genel tanımlarından biri kullanımdaki dilin incelenmesidir. Burada söz konusu edilen dilin biçimsel özelliklerini belirlemek değil; dilin ne için kullanıldığını araştırmaktır (Brown ve Yule, 1983, s. 1). “İnsanlar dil ile ne yapar ya da dili nasıl kullanırlar? Konuşanlar kimlerdir ve onlar nasıl konuşuyorlar?” gibi sorular, çözümlemede cevap aranan temel sorulardır (Sözen, 2017, s. 13). Asıl amaç kimin, kime, neyi, ne amaçla, hangi yoldan ve hangi etkiyle söylediğini araştırmak ve düşüncelerin akışını yönlendiren güçleri belirlemektir. Zira dil, sürekli değişen ve gelişen bir yapıya sahiptir; bu dinamik süreci anlamak için, dili harekete geçiren ve düşüncelerin akışını yönlendiren güçleri tespit etmek temel bir gerekliliktir (Chafe, 2001, s. 673). Söylem çözümlemesi, bu tür belirsizliklerden yola çıkarak dilin kullanımını ve etkilerini üç ana boyutta ele alır. Bunlardan ilkinde dilin kullanımına odaklanılır. Bu boyutta dil bir eylem ve etkileşim biçimi olarak kabul edilir. İkincisinde; dilin açıklama, anlama ve anlamlandırma işlevleriyle

ilgilenilir. Üçüncü boyut ise pragmatiktir. Dilin işlevselliği, dil kullanıcılarının niyet ve eylemleri üzerinde durulur (Sözen, 2017, s. 83). Söylem çözümlemesinde bu üç temel bileşenin dikkate alınması, dilin karmaşık yapısının ve işlevlerinin ortaya çıkarılmasında önem taşır. Bu yaklaşımda pozitivist yöntem biliminin soyut ve nesnellik temelinde biçimlenen bilimsellik iddialarının ve yapısalcı dilbilimin metinlerin yapısındaki ortaklıkları keşfetmeye yönelik gayretlerinin yeri yoktur. Bunların aksine söylem çözümlemesi metinleri kendi bağlamları içinde inceler ve post-yapısalcı bir bakış açısıyla metinlerin farklılıklarına duyarlı bir çözümleme yapmayı ilke edinir (İnal, 1996, s. 134). Özetle söylem çözümlemesinin öznelliğe, yorumsallığa, çeşitliliğe ve karşıtlıklara açılan özgür ve dinamik bir araştırma alanı olduğu söylenebilir.

Söylem çözümlemesi konusunda bir şeyler söyleyebilmek için anlam bilimi, bilişsel ruh bilimi, budun bilimi, değer bilim, dil bilimi, edim bilim, toplum dil bilimi, gösterge bilimi, insan bilimi, ruh bilimi, ruh çözümleme kuramı, söz bilimi, sözceleme kuramı, toplum bilimi, tarih, yorum bilgisi vb. gibi farklı disiplinlerin kuram ve yöntemlerinden haberdar olmak gerekir (Günay, 2018, s. 15). Bu durumun beraberinde getirdiği zorluklar diğer disiplinlerde olduğu gibi söylem çözümlemesinde de metnin yalnızca bir boyutuna odaklanılması şeklinde giderilebilir. Bu, söylemin farklı özelliklerini anlamak ve analiz etmek için teorik ayrımları takip etmeyi gerektirir (van Dijk, 1997, s. 3). Bu durumda metnin hangi boyutunun ele alınacağı ve çözümlemede başvurulacak yöntemin kapsamı ve sınırlılıkları açıkça belirtilmelidir.

Söylem çözümlemesi, metin temelli gerçekleştirildiğinde dil bilimi, edim bilimi ve edebiyat gibi alanların sunduğu veriler ön planda yer alır. Diğer taraftan sosyopolitik çözümlemelerde siyaset bilimi ve toplum biliminin verileri dikkate alınır. Dolayısıyla araştırma ve çözümleme sürecinde kullanılan soruların ve kabul edilen cevapların bu alanlara özgü kavramların bir araya getirilmesiyle oluşturulduğu kabul edilir. Diğer bir deyişle bu terkiplerin çözümlemeciye özgü olduğu fikri benimsenir. Ancak bu özerklik çözümlemeciyi bazı eleştirilerle açık hâle getirecektir. Örneğin edebiyat, psikoloji, sosyoloji, siyaset bilimi, edim bilimi ve konuşma analizi gibi disiplinlerin sistemleri çözümlemede kullanılan ifadelerle örtüşse de bu disiplinlerin yöntem ve terminolojilerinin değiştirilmesi, eksik ya da yanlış kullanılması gibi iddialarla araştırmacı, özerkliği ihlal etmekle itham edilebilir. Ancak söylem çözümlemesi gibi güç bir alanda dikkat çekici bir başarı ortaya koyulması hedefleniyorsa eleştirilere de tahammül edilebilmelidir. Nitekim söylem araştırmaları ancak

bu yerleşik disiplinlerin keşisim noktasında gerçekleştirildiğinde çalışmayı başarıya taşıyacaktır (Lakoff, 1994, s. 200).

Araştırmacılar çok sayıda biçimsel, betimleyici, etnografik, deneysel vd. yöntemlerden yararlanabilirler. Sosyal bilimlerde kullanılan içerik analizi yönteminden farklı olarak söylem çözümleme yöntemleri niceliksel olmaktan ziyade nitelikseldir. Bununla birlikte belirli söylem yapılarının niteliksel tanımları, derlem temelli yaklaşımlarda ve çoğu deneysel çalışmada olduğu gibi söylem yapılarının niceliksel verilerle desteklenmesi daha detaylı bir analiz imkânı sunabilir (van Dijk, 2011, s. 7).

Söylem yaklaşımları, genellikle eleştirel ve eleştirel olmayan olarak iki ana grupta değerlendirilmektedir. Eleştirel olmayan yaklaşım, betimleyici ve açıklayıcı yaklaşımdır. Eleştirel yaklaşım ise söylemin betimlenmesiyle yetinmez; söylemin güç/iktidar ve ideoloji tarafından nasıl şekillendirildiğini, toplumsal kimlik ve ilişkiler, bilgi ve inanç sistemlerinin oluşumunu nasıl etkilediğini de inceler (Kocaman, 2009, s. 11) Günümüzde söylem çözümlemesi; metnin fonetik, fonolojik, morfolojik, söz dizimsel, mikro ve makro anlamsal, stilistik, üst yapısal, retorik, pragmatik, etkileşimsel vd. yapı ve stratejilerini hem ayrı hem de birbiriyle ilişkili açıklamalarını gerektirdiğini kabul eder. Bunların her biri geleneksel dil bilimin sınırlarını aşan geniş kullanım ve iletişim bağlamlarında yorumlanabilen karakteristik yapılara sahiptir (van Dijk, 2002, s. 110). Modern söylem çalışmalarında metinlerin farklı yönlerine odaklanan bu iki anlayış, dilin hem bir iletişim aracı hem de toplumsal bir yapı olduğu düşüncesiyle tek bir yaklaşımda birleşmiştir. Betimsel çözümlemeler araştırmalara nesnel bir temel sağlarken eleştirel çözümlemeler dilin toplumsal etkilerini ortaya çıkararak çalışmalara derinlik kazandırır.

Eleştirel söylem çözümlemesi, metinleri sosyal düzen ve ilişkiler açısından açıklamayı hedefler. Bu tür çözümlemenin amaçlarına ulaşabilmesi için belirli gereklilikleri yerine getirmesi gerekir. Bu gereklilikler arasında, söylem yapılarının toplumdaki güç ve tahakküm ilişkilerini yürürlüğe koyma, onaylama, meşrulaştırma, yeniden üretme veya bunlara meydan okuma biçimlerine odaklanmak yer alır (van Dijk, 2001a, s. 352-353). Bu, dilin toplumsal güç dinamiklerini, ideolojik süreçleri ve sosyal yapıları nasıl yansıttığını ve etkilediğini anlamaya yönelik karmaşık bir analizdir. Bu nedenle sağlam bir dil bilimsel temele ihtiyaç vardır. Burada dil bilimsel temel "yapısal-işlevsel” olarak geniş bir anlamda ele alınmalıdır. Dolayısıyla söylemin dil bilgisel, pragmatik, etkileşimsel, stilistik, retorik, semiyotik, anlatısal ya da iletişimsel olayların sözel ve sözel olmayan organizasyonunu, metnin ayrıntılı yapılarını, stratejilerini ve işlevlerinin hesaba katılması gerekir (van Dijk,

2001b). Eleştirel söylem çözümlemesi; dilin tahakküm, ayrımcılık, güç ve kontrol gibi sosyal eşitsizlikleri nasıl ürettiğini ve meşrulaştırdığını eleştirel bakış açısıyla araştırmayı hedefleyen bir alandır. Bu yönüyle Habermas'ın 'dil aynı zamanda bir tahakküm ve sosyal güç aracıdır' iddiasını onaylar (Aktaran Weiss ve Wodak, 2003, s. 15). Bu sayede dilin toplumsal yapıların ve güç ilişkilerinin oluşumundaki rolünü ortaya koyarak dilsel pratiklerin sosyal adaletsizlikleri nasıl ürettiğini ve sürdürdüğünü aydınlatır.

Fairclough ve Wodak (1997) eleştirel söylem çözümlemesinin temel ilkelerini şu şekilde özetlemektedir. Sosyal sorunları ele alır ve bu bağlamda güç ilişkilerinin söylemsel olduğunu vurgular. Söylem; toplumu ve kültürü oluşturur, bu nedenle ideolojiktir ve tarihsel bir bağlamda incelenir. Ayrıca, metin ile toplum arasındaki bağlantıya aracılık eder. Söylem çözümlemesi, hem yorumlayıcı hem de açıklayıcı bir yaklaşım sunar. Son olarak söylem, bir sosyal eylem biçimi olarak değerlendirilir (s. 271-280). Özüdoğru (2016) eleştirel söylem çözümlemesinin toplumsal dönüşüm ve demokratikleşmeye açısından önemi elel alan geniş bir tanım ortaya koyar:

> "Eleştirel söylem çözümlemesi, en genel ifadesiyle, dilin ve dil kullanımının toplumsal bir olgu olarak, iktidar ve ideoloji gibi diğer toplumsal olgularla çok yakın bir ilişki içinde olduğu gerçeğinden hareket eden, bir dil kullanımı çözümleme şeklidir. Gündelik yaşamda farkına varılmayan ve üzerinde durulmayan günlük, doğal dil kullanım örneklerine yansımış toplumsal sorunları ortaya çıkarmaya çalışan ve bu şekilde demokratikleşmeyi hedefleyen etik bir söylem yaklaşımıdır." (Özüdoğru, 2016, s. 36).

Söylem çözümlemesi alanında çalışılacak pe çok farklı konu ve çözümleme biçimi mevcuttur. Bu alanda gerçekleştirilecek her bir çalışma için öncelikle konunun teorik analizi yapılmalı ve bu analize dayalı olarak uygun araştırma yöntemi belirlenmelidir. Bu süreçte, araştırmacının akademik hedefleri, araştırma sorunları, hedef kitlenin amaçları ve görüşleri, katılımcıların sosyal rolleri, konumları ve ilişkileri, kurumsal kısıtlamalar gibi çeşitli etkenler dikkate alınmalıdır. Ayrıca, bu unsurların araştırmanın bağlamına uygunluğu da göz önünde bulundurulmalıdır (van Dijk, 2001b, s. 98-106). Bu dikkatler, araştırmanın geçerliliğini ve güvenilirliğini artırarak elde edilen bulguların anlamlı bir şekilde yorumlanmasını mümkün kılacaktır.

van Dijk (1997) söylem çözümlemesinin bazı temel ilkelerini şu şekilde özetlemektedir:

1. Doğal Olarak Ortaya Çıkan Metin ve Konuşma: Söylem çalışmaları, genellikle gerçek veri örneklerine odaklanır. Bunlar kurgusal metinler değil gerçek konuşmalar ve metinlerin kullanılması anlamına gelir. Veriler, orijinal bağlamlarında incelenir.

2. Bağlamlar: Söylemler; yerel ve küresel bağlamları göz önünde bulundurularak analiz edilmelidir. Çalışmalarda bağlamın önemi vurgulansa da genellikle uygulamalarda yeterince yer bulmamaktadır.
3. Konuşma Olarak Söylem: Modern söylem çalışmaları, sözlü iletişimi analiz etmeye odaklanır. Yazılı metinlerin yanı sıra sözlü iletişim de önemli bir inceleme konusudur.
4. Sosyal Pratik Olarak Söylem: Söylemler, sosyal ve kültürel bağlamlarda toplumsal norm ve kuralları oluşturur, onaylar veya sorgular.
5. Üyelik Kategorileri: Araştırmacılar, sosyal üyelerin davranışlarını yorumlarken saygılı bir tutum benimser. Ancak bu tutum, dil kullanıcıları hakkında genel teoriler oluşturmanın mümkün olmadığı anlamına gelmez.
6. Sıralılık: Söylemin etkili olması, metindeki yapıların tutarlı ve sıralı olmasına bağlıdır. Yapısal birimlerin ardışıklığı önemlidir.
7. Yapısallık: Söylemler hem ardışık hem de hiyerarşik yapılar oluşturarak anlam ve biçim açısından yapılandırılmıştır.
8. Düzeyler ve Boyutlar: Söylemler; sesler, biçimler, anlamlar ve eylemler gibi çeşitli boyutlarıyla analiz edilir. Dil kullanıcıları, bu düzeyleri stratejik bir şekilde yönetir.
9. Anlam ve İşlev: Söylem, anlam arayışıyla ele alınır. Araştırmalar, "Bu ne anlama geliyor?" ve "Bu bağlamda neden söylenmiş olabilir?" gibi sorulara odaklanır.
10. Kurallar: Söylemler, belirli kurallarla yönetilir. Ancak bu kuralların ihlali ve bu ihlallerin işlevleri de incelenir.
11. Stratejiler: Dil kullanıcıları, söylemi etkili bir şekilde anlamak ve gerçekleştirmek için stratejiler uygular. Bu stratejiler, satranç oyunu gibi belirli hamleler içerebilir.
12. Sosyal Biliş: Zihinsel süreçler ve temsiller, söylemin üretilmesi ve anlaşılmasında önemli bir rol oynar. Biliş, söylem ve toplum arasındaki köprü işlevi görür (van Dijk, 1997, s. 30-31).

van Dijk'ın ortaya koyduğu bu ilkeler söylem çözümlemesinin farklı boyutlarını ortaya koymaktadır. Metinlerin yapısal, anlamsal ve pragmatik boyutlarının belli kurallar ve stratejiler dâhilinde çözümlenebileceği gerçeği söz konusu ilkelere açıkça yansıtılırken söylemin genelde ihmal edilen bilişsel boyutuna da yer verilmiş dil ve düşünce arasındaki bağlantıların da ortaya çıkarılmasını sağlamaktadır. Ancak söylem gibi belirsiz bir alanda ortaya koyulan bu ilkelerin ancak birer çıkış noktası kabul edilebileceği unutulmamalıdır. Her disiplin kendi gerekinimleri, ilke ve yöntemleri doğrultusunda zaman zaman kesişen

zaman zaman ise birbirlerine karşıt duruma geldikleri bir zeminde araştırmalarını sürdürecektir.

2.2.3. Söylem Çözümlemesinin Tarihsel Gelişim Süreci

Söylem çalışmalarının başlangıcını 2000 yıl öncesinde, klasik poetika ve retoriğe kadar götürmek mümkündür. Temelde ikna edici iletişim stratejilerine dayanan bu çalışmalar, günümüzün söylem çalışmalarına kıyasla oldukça sınırlı bir kapsama sahiptir. 1960 ve 1970'li yıllarda insanî ve toplum bilimlerindeki gelişmeler çağdaş söylem araştırmalarının da başlatıcısı olmuştur (van Dijk, 1985, s. 1; van Dijk, 2011, s. 1-2). Retorik sanatının akademik çalışmalardaki önemini yitirmesi esasen 17. ve 18. ortaya çıkan bazı yenilikler dolayısıyla gerçekleşmiştir. Ancak 19. yüzyılın başlarında tarihsel ve karşılaştırmalı dil biliminin 20. yüzyılın başında dil analizinin doğuşuna öncülük etmesi retoriğin yeniden yükselmesini sağlamıştır (Sözen, 2017, s. 116). Bu dönemde retorik çalışmaları ortaya çıktığı ilk dönemlerden daha kapsamlı ve işlevsel bir hüviyete bürünmüştür. Aynı dönemde klasik dönem retorik sanatının etkisiyle yalnızca sözlü dil çalışmaları ile sınırlandırılan söylem çalışmaları hem yazılı hem sözlü dil ürünlerini kapsayan bir genişleme göstermiştir (Kocaman, 1998, s. 102).

20. yüzyılda çağdaş dil biliminin kurucusu kabul edilen Ferdinand de Saussure, söylem teriminin henüz kullanılmadığı bu dönemde dil/söz ayrımını ortaya atarak söylem çözümlemesi araştırmalarının tetikleyicisi olmuştur. Saussure'ün takipçileri başlangıçta "söylem" kavramını dilin toplumsal bir olay, sözün ise bireysel bir gerçeklik olduğu görüşünden hareketle "söz" terimini karşılayacak şekilde kullanmışlardır; ancak söylem, Saussure'ün tanımladığı söz kavramını aşan bir genişliğe sahiptir. Saussure, sözün tanımında bağlam içindeki dili göz önünde bulundurmamıştır. Bu sebeple söylem terimi dil/söz karşıtlığını tamamlayan üçüncü bir kavram olarak değerlendirilmelidir. Bugünkü anlamıyla söylemin kullanımdaki dili karşılayan bir kavram olarak kabul edilmesi daha doğru olacaktır (Günay, 2018, s. 30). Saussure'den sonra Rus Biçimciliğinin yeni fikirlere öncülük etmiştir. Vladimir Propp'un "Masalın Morfolojisi" adlı eseriyle anlatıların yapısal analizine yönelmesi C.L.Strauss'un kültür ve mit tezi için önemli bir referans noktası oluşturmuştur. Rus Biçimciliğini, Çek Yapısalcılığını ve 1960'lı yıllarda Fransa'da gelişen Yapısalcılığı da etkilemiştir. Ancak sosyal bilimler, edebiyat ve felsefe gibi temel disiplinlerde büyük bir etki uyandıran bu yaklaşımlar bağlamı dikkate almamaları sebebiyle eleştirilmişlerdir.

1950'lerden itibaren insanların konuştukları değil konuştuklarının ötesinde verilmek istenilenlerin merak edildiği bir döneme girilmiştir. Bu dönemde "derin yapılar ve yinelenen örüntüler arayışının yaygınlaştığı yıllar" olarak simgesel anlatıma ciddi yönelim başlamıştır (Günay, 2018, s.32). Aynı yıllarda Dağılımsal Dilbilimin kurucusu Zelling S.Harris, cümle boyutunu aşan bir sözcenin varlığını sezinleyerek "metin çözümlemesini" "söylem çözümlemesi" olarak adlandırmıştır. Ancak Harris için söylem çözümlemesi, metnin altında yatan biçimsel eşdeğerlikleri ortaya çıkarmaya yönelik bir dizi kuraldan oluşmaktadır. Dilin gelişigüzel kelime ya da cümlelerde değil bağlantılı söylemlerde ortaya çıktığını inancını taşıyan bu yaklaşım, anlamdan ziyade bağlantılılığa odaklanmaktadır (Widdowson, 2004, s. 3). Bu nedenle, Harris'in söylem çözümlemesi adlandırmasının günümüzdeki söylem çözümlemesi anlayışını tam olarak karşılamamaktadır.

1957 yılında Noam Chomsky, "Syntactic Structures" adlı eserinde "Üretici-Dönüşümsel" dil bilimi modelini tanıtmıştır. Dilin yapı ve işleyişine odaklanan bu yeni bakış açısı söylem çözümlemesinin esasını oluşturan yüzey yapı-derin yapı anlayışının temellerini atmıştır. Buna göre, cümlenin dönüşümsel süreç öncesindeki derin yapısı, dönüşümler sonucu bildirişime elverişli duruma gelen yüzey yapıda somutlaşmaktadır (Vardar, 2002, s. 70, 227).

1960'tan itibaren Fransız Söylem Çözümleme Okulu söylemi, hem bireysel hem toplumsal bağlamda ele alarak incelemiştir. Ayrıca aynı dönemde Roman Jakopson ve Emile Benveniste "bireysel bir kullanım edimiyle kişi dili nasıl harekete ya da işleyişe geçirir?" sorusundan hareketle dilin işlevlerini tanımlayarak sözceleme kuramıyla ilgili çalışmalar ortaya koymuşlardır. Jakobson'un dilin işlevlerini verici ve alıcı temelinde tanımlaması, sözceleme kuramının önemini vurgulayan bir dönüm noktasıdır (Günay, 2018, s. 31-34). Bu kuram, dilin bir iletişim aracı ve sosyal etkileşimlerin şekillendirildiği dinamik bir süreç olduğuna dikkat çekmiştir.

Söylem çözümlemesi, 1960'ların ortalarından 1970'lerin ortalarına kadar, antropoloji, etnografya, mikro sosyoloji, bilişsel ve sosyal psikoloji, poetika, retorik, üslup bilimi, dil bilimi ve gösterge bilimi gibi çeşitli disiplinlerde, metinlerin yapı ve işlevlerini sistematik şekilde inceleyen disiplinler arası bir çalışma alanı olarak ortaya çıkmıştır (van Dijk, 2002, s.108).Geniş bir yelpazeye yayılan bu çalışmalar genellikle dil bilgisi karşıtı bir konumda yer almaktadır. Bu çalışmalarda konuşma, diyalog biçimleri, metin yapıları, iletişimsel olaylar, bilişsel ve sosyal bağlamlardaki dil kullanımı hakkında yeni fikirlerin geliştiği görülmektedir. Dil kullanımına duyulan bu yoğun ilgi ise disiplinler arası söylem çalışmalarına öncülük etmektedir (Sözen, 2017, s. 116-118).

van Dijk (1985) söylem çalışmalarının 1970'lere kadar uzanan ilk dönemine ilişkin üç temel özelliğinden bahsetmektedir:

1. Bu dönemde, söylem çözümlemesi temelde betimlemeci ve yapısalcı bir çalışmadır ve dilbilimle insan bilimin sınırlarında yer alır.
2. Bu çalışmalar, masal, söylen, öykü gibi yerli ve gözde söylem türleri ile ilgilidir.
3. Tümce ve söylemin işlevsel çözümlemeleri bve metindilbilimin ilk aşamaları o dönemin yaygın dilbilgisi modeli modeli olan üretimsel-dönüşümlü dilbilgisinden bağımsız olarak yürütülür (Kocaman, 2009, s. 2).

1970'li yıllardan sonra sosyal bilimlerdeki değişimler, pozitivizmin yerini yorumlayıcı bir yaklaşıma bırakmasıyla dikkatleri anlamlandırma üzerine yöneltmiş ve objektif olma kaygısından uzaklaşılmıştır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 193). Bu gelişmeler sosyal olguların anlaşılmasında söylem çözümlemesi gibi eleştirel bir perspektiften dünyaya bakan yeni teori ve uygulamaları gündeme taşımıştır.

1970'ler dilin toplumdaki güç ilişkilerini yapılandırmadaki rolünü kabul eden söylem çözümlemesini ortaya çıkışına tanıklık etmiştir. Bu dönemde dil bilimi araştırmaları, toplum içindeki sosyal hiyerarşi ve güç ilişkileri konusuna odaklanarak dil çeşitliliği, dil değişimi ve iletişimsel yapılarını incelemiştir (Labov, 1972; Hymes, 1972). Bu bağlamda, metinlerin üretimi ve yorumlanması ile sosyal yapılar arasındaki ilişkiye olan ilgi önemli bir konu hâline gelmiştir. Kress ve Hodge (1979), Fowler vd. (1979), van Dijk (1985), Fairclough (1989) ve Wodak'ın (1989) bu dönemde yaptığı çalışmalar daha sonra eleştirel dil bilimi olarak bilinen yaklaşımın temel ilkelerini ortaya koymuşlardır (Wodak, 2016, s. 5). 1980'lerde sosyal psikolojide söylem, etkileşim ve bunların zihnin yanı sıra gerçekliği yorumlama biçimi ve iletişim çalışmalarında söylemin bir bütün olarak toplum üzerindeki etkileri ile ilgilenilmiştir. İçerik analizi gibi daha eski yaklaşımlar da bu dönemde giderek daha ayrıntılı analitik analizlere yönelmiştir (van Dijk, 2011, s. 1-2)

1980'li yıllarda yapılan çalışmalar Foucault'un sosyal/söylem teorilerine dayanan meta-analitik boyuttaki sosyal çözümlemelerdir. Foucault ve diğer post yapısalcı kuramcılar söylemin toplumsal yapıların ve normların oluşumundaki rolüne odaklanmışlardır. 1990'lardan günümüze uzanan evrede ise söylem üzerine yapılan çalışmalar eleştirel söylem çözümlemesi şekline dönüşmüştür. Günümüzde eleştirel söylem çözümlemesinin ulaştığı son nokta; retorik kökenli, dil felsefelerindeki gelişmelere dayanan ve hermeneutik yaklaşımın ilkleriyle çalışan sosyolinguistik bir çözümleme olarak tanımlanabilir (Sözen, 2017, s. 98). Bu açıklama söylem çözümlemesinin dil, anlam ve gerçeklik ilişkisini ele alan her türden disiplinle farklı biçimlerde bağlantılar kurabilme potansiyeline işaret etmektedir.

Dil kullanımının incelenmesine yönelik sürdürülen bağımsız çalışmalar disiplinler arası bir özellik kazanmıştır. Dolayısıyla söylem araştırmaları; dil kullanımı, sözlü etkileşim, karşılıklı konuşma, metinler ve iletişimsel olayların incelemesini bir araya getirmektedir. Metodolojik olarak bir yandan soyut cümle, konuşma veya tartışma ve ikna yapılarının analizlerinden diğer yandan bilişsel süreçlerin veya zihinsel temsillerin laboratuvar çalışmalarına ve sosyal olarak konumlandırılmış konuşma ve etkileşimin etnografik gözlemlerine kadar çeşitlilik göstermektedir (van Dijk, 2011, s. 1-2). Her geçen gün sayısı giderek artan söylem çözümlemesi çalışmalarının ne kadar ileriye taşınabileceği ve yapılan çalışmaların çeşitlenme ya da birleşme yönünde nasıl bir gelişme kaydedeceğini zaman gösterecektir. van Dijk (1997); ileride sürdürülecek araştırmalarda özellikle de genç araştırmacıların bilişsel bilim, dil bilimi, nöroloji, mantık ve felsefe gibi ana disiplinlerden birinde eğitim almasalar da özerk bir disiplin olarak söylem çalışmalarına odaklanabilecekleri bir bütünleşmeyi öngörmektedir. Söylem çözümlemesinde yaşanacak gelişmeler sayesinde gramer yazmak, biliş analizi yapmak ya da etkileşimsel ve toplumsal yapıları incelemek birbirinden ayrı çalışmalar değil karmaşık bir bilimsel girişimin farklı yönleri hâline gelecektir (s. 28-29).

2.2.4. Söylem Çözümlemesinin Temel Kavramları

Söylem çözümlemesi için üst dilden bahsedebilmek henüz mümkün değildir; ancak dil, metin ve bağlam kavramları bu alanda yürütülen çalışmaları farklı disiplinler için ortak kavramlar etrafında birleştirmektedir. Bu kavramların taşıdığı anlamlar söylemin dil kullanım süreci olduğunun kavranmasında temel bir role sahiptir. Bu bölümde; söz konusu kavramların detaylandırılması, bu kavramlar arasındaki ilişkilerin ve söylemin nasıl şekillendiğinin anlaşılmasına katkıda bulunacaktır.

2.2.4.1. Dil

Dil, belirli bir insan topluluğuna özgü, çift eklemli sesli göstergeler dizgesi olarak tanımlanır. Saussure'e göre, dil, bireylerin dil yetisini kullanmalarını sağlayan, toplumca kabul edilmiş uzlaşımsal bir düzendir. Hem gösteren ile gösterilenin birleşiminden oluşan bir dizge hem de bu dizgenin işleyiş kurallarını kapsayan bir sistemdir. André Martinet'e göre dil, insan deneyiminin anlamsal içerikle sesli anlatıma ayrışmasını sağlayan bir bildirişim aracı olup sesbirimlerden oluşan ve dilden dile değişen bir yapıdır (Vardar, 2002, s. 71-72).

Chomsky'e göre insana özgü bir yeti ve bir dizi kuraldan oluşan bir dizgedir. Toplumsal bir uzlaşmaya dayanan dil, bireysel özelliklere kadar uzanan değişkelerden oluşur. Bu anlamda ortak özellikler içeren birey dil, ağız, lehçe ve öteki değişkelerin toplamı olarak da tanımlanabilir. Türkçe, Japonca, Yunanca gibi kimi nitelemeler belli bir dil topluluğunun konuşma yazma davranışının temelinde bulunan soyut düzeni anlatır. Buna karşılık yapay biçimde- oluşturulan kavramsal dizgelere de (mantık dili, bilgisayar dilleri vb.) dil denir. Öte yandan, konuşma ve yazmanın belli bir kesiti de bilim dili, yazın dili, sinema dili gibi ifadelerle dil olarak adlandırılmaktadır (İmer vd. 2011, s. 86).

Saussure, dilin toplumsal yapısını bireysel kullanımlarından ayırt ederek dil ve söz karşıtlığını vurgulamıştır. Dil, toplumsal kurum ve değerler dizgesidir. Bireyin onu tek başına oluşturması ve değiştirmesi mümkün değildir. Toplumsal bir sözleşme kabul edilen bu ürün, kuralları olan bir oyuna benzetilebilir ve öğrenilmesi gerekir. Bireyin tek başına yol açtığı değişikliklere karşı direnen bu toplumsal kurum, dilin sözleşmeye dayalı olduğunun altını çizer. Dilin karşısında söz, bireysel bir seçme ve gerçekleştirme edimidir; kişinin düşüncesini anlatmak için dilin kurallarına uymasını sağlayan bu oluşuma söylem de denilebilir (Barthes, 1979, s. 4-5). Dil ve söz birbirini içerir, sözsüz dilden ve dilsiz sözden bahsetmek mümkün değildir. Dil, bireylerin aynı topluma bağlı oldukları bir gömü olarak kullanılır ve bu nedenle dil, bireysel izlerden oluşan bir bütün olarak düşünülmelidir. Dil, konuşan topluluk içinde eksiksiz olarak ortaya çıkarken ve söz ancak dilin içinde varlık bulabilir. Aynı zamanda, dilin varlığı da sözün varlığıyla olanaklıdır. Tarihsel olarak söz olguları dil olgularından daha önce ortaya çıkar. Oluşum bakımından ise dil bireyde, çevredeki sözün öğrenilmesiyle gerçekleşir. Sonuç olarak dil, sözün hem ürünü hem de aracıdır. Bu nedenle, dil ve söz birbirlerini tamamlayıcı niteliktedir (Barthes, 1979, s. 6-7).

Dilin söyleme dönüşmesi, soyut ve toplumsal bir yapıdan bireysel ve dinamik bir kullanıma geçişi ifade eder. Bu bağlamda, dil, potansiyel değerler dizgesi olarak düşünüldüğünde söylem belirli bir bağlamda gerçekleşen dil kullanımını temsil eder. Söylem sırasında dildeki değerler arasından seçim yapılarak anlam üretilir. Bu geçiş, sözceleme edimi yoluyla gerçekleşir ve bu süreçte söylemi gerçekleştiren birey, yani verici, sözceleme ediminden sorumludur. Söylem, dilin toplumsal yapısını bireysel bir bağlamda yeniden şekillendirir. (Günay, 2018, s. 40-41). Söylemin dil kullanımı olarak tanımlanması genel olarak işlevsellikle ilgilidir. Söylem, belirli işlevlerin gerçekleştirildiği bir sistem olarak düşünülebilir. Biçimsel düzenlilikler rahatlıkla incelenebilse de söylemin işlevselci tanımı çözümlemecileri bu tür düzenliliklerin belirli bağlamlarda hangi amaçlar için nasıl

kullanıldığına ve/veya iletişimsel stratejilere odaklanmaya yönlendirir. Burada yalnızca nicel yöntemler değil aynı zamanda dil kullanıcılarının kendi amaçlarını veya hedeflerini çoğaltmaya yönelik yorumlayıcı çabalarını da içeren çeşitli çözümleme yöntemlerinden yararlanılır (Shiffrin, 1994, s. 32). Bu süreçte, biçimsel düzenliliklerin yanı sıra dilin hangi amaçlar doğrultusunda ve ne tür stratejilerle kullanıldığı çözümlemenin merkezinde yer alır.

Söylem çözümlemesi, zorunlu olarak kullanımdaki dilin analizidir. Bazı dil bilimciler dilin biçimsel özelliklerine odaklanırken söylem çözümlemesinde o dilin ne için kullanıldığı önem kazanır. Biçimsel yaklaşım uzun bir geleneğe sahipken işlevsel yaklaşım üzerinde daha az çalışılmış bir alandır. Dilin temel işlevlerine yönelik genel bir etiketleme girişimi, genellikle belirsiz ve karmaşık bir terminolojiyle sonuçlanmıştır (Brown ve Yule, 1988, s. I). Bu alanda yaygın olarak kabul gören yaklaşım, Jakobson'un altı unsurdan (gönderici, alıcı, ileti, bağlam, kod ve kanal) oluşan iletişim şemasına dayanmaktadır (Jakobson, 1987). Dilin toplumsal ve bireysel düzeydeki farklı kullanım amaçlarını inceleyen teorik çalışmaların[1] metodolojik iş birliğine ve daha fazla araştırmaya ihtiyaç duyduğu açıktır. Söylem çözümlemesinin dilin dinamik yapısını ve kullanım amaçlarını anlamada sunduğu disiplinler arası bakış açısının, dilin bireysel yönlerinden toplumsal süreçlere kadar geniş bir alanda önemli katkılar sağlayacağı açıktır.

Özetle dil, en temel hâliyle bir işaretleme sistemi olup yazı ya da iz gibi izlenimler aracılığıyla dünyayı anlamlandıran en güçlü iletişim araçlarından biridir. Dilin bu tabakası, eşsiz ve mutlak olmakla beraber kendisini çevreleyen iki söylem biçimini de beraberinde getirir. Bunlar; işaretleri yeniden ele alan yorum ve yorumun herkes tarafından açıkça görülebilen işaretlerinin altındaki derin anlamları ifade eden metindir. Bu doğrultuda dil, şeylerin maddi yazısı olarak var olmak yerine temsili işaretlerin genel sistemi içinde yer bulmakta ve artık başlangıcı ve bitişi olmadan gelişmektedir (Foucault, 2001, s. 80-82). Dilin bu sonsuz hareketi, söylem çözümlemesi açısından kritik bir öneme sahiptir. Söylem çözümlemesi, dilin yalnızca görünen yüzey yapılardan oluşmadığını, toplumsal işlevler ve

[1] Halliday, M. A. K. (1978). Language as Social Semiotic: The Social Interpretation of Language and Meaning. Edward Arnold.
Halliday, M. A. K. (1994). An Introduction to Functional Grammar. Arnold.
Hymes, D. (1974). "Foundations in Sociolinguistics: An Ethnographic Approach." In R. A. Shuy (Ed.), Sociolinguistics: Current Trends and Prospects (pp. 1-34). Georgetown University Press.
Labov, W. (1972). Sociolinguistic Patterns. University of Pennsylvania Press.
Austin, J. L. (1962). How to do things with words. Oxford University Press.
Firth, J. R. (1957). Papers in Linguistics 1934-1951. Oxford University Press bunlardan bazılarıdır.

soyut derin anlam katmanları içerdiğini de gösterir. Bu anlam katmanları kişisel bilişten toplumsal yapılara kadar uzanmakta ve dinamik bir şekilde giderek genişlemektedir.

2.2.4.2. Metin

Metin ister yazılı ister sözlü olsun, beşerî bilimler ve felsefede düşüncenin temel verisidir. Metin, düşünce ve deneyimin doğrudan gerçekliğini yansıtır ve bu disiplinlerin üzerinde temellendiği ana dayanak noktasıdır. Metin olmaksızın bu alanlarda herhangi bir inceleme ya da düşünce nesnesinin varlık bulması söz konusu değildir. Daha geniş bir perspektiften bakıldığında sanat incelemesinin dahi -müzik, güzel sanatlar teorisi ve tarihi gibi- metinlerle bağlantılı olduğu, yani bağdaşık göstergeler bütünü olarak ele alındığı söylenebilir (Bakhtin, 2001, s. 334). Bu bağlamda, metinlerin varlığı, düşünsel ve sanatsal üretimlerin anlaşılması için vazgeçilmez bir unsur olduğu söylenebilir.

Metin [Lat. Textus (dokuma)> texere: (dokumak)] belirli bir bildirişim bağlamında sözlü ya da yazılı olarak üretilen bir dil dizgesi bütünüdür (Günay, 2017, s. 47). Dil bilimindeki karşılığı ile "betik", inceleme konusu olan düzlemdeki sözceler bütünüdür. Saussure'ün yaklaşımında "söz" ya da "söylem"; E. Benveniste'e göre konuşucunun aktif olarak kullandığı dildir. Bu durumda, dilsel üretim süreci "sözceleme" olarak adlandırılır. Metin kavramının gösterge biliminde de geniş bir kullanım alanı vardır (Vardar, 2002, s. 38). Metinler; iletişimsel değer, değişkenlik ve bağımsızlık gibi temel özelliklere sahiptir ve bu özellikleriyle dil bilgisel ögelerin ötesinde anlamlara sahiptir (Günay, 2018, s. 101). Metinlerin bu dinamik yapısı, dilsel analizlerde hem yapısal hem de işlevsel boyutların dikkate alınmasını gerektirir.

Geleneksel anlamda metin, betimleme ve çözümleme amaçlı bir dil bütüncesi olarak tanımlanmaktadır. Ancak son dönemlerde metin dilbilimi ve söylem çözümlemesi çalışmalarının gelişmesi ile bu tanım değişmiş ve metinselliğin yedi ölçütü ile açıklanmaya başlamıştır (İmer vd. 2011, s. 189). de Beaugrande ve Dressler (1981) iletişimsel bir oluşum olarak tanımladıkları metnin yedi ölçütünü; bağdaşıklık(cohesion), tutarlılık(coherence), niyetlilik(intentionality), kabul edilebilirlik(acceptability), bilgisellik(informativity), durumsallık(situationality) ve metinler arasılık(intertextuality) olarak belirlemişlerdir. Halliday ve Hassan (1989)'a göre metin, en basit şekliyle dilin işlevsel bir ögesidir. Burada kastedilen soyutlanmış kelimeler veya cümleler değil belirli bir bağlamda rol oynayan herhangi bir canlı dil örneğidir. Metin, yazılı veya sözlü olabilir ya da başka bir biçiminde

ifade edilebilir. Metinler; kelimeler ve yapılar aracılığıyla ifade edilen anlamlardan oluşur. Dolayısıyla yalnızca gramer teorisinin bir uzantısı olarak ele alınamaz. Metinler hem ürün hem de süreç olarak değerlendirilmelidir. Metin, belirli bir yapıya sahip, kaydedilebilen ve incelenebilen yönüyle bir üründür. Anlam potansiyeli ağında ise bir süreçtir ve sürekli bir anlamsal seçim sürecini ifade eder. Her bir seçim kümesi, bir sonraki seçim için ortam oluşturur. Dil bilimi, metnin bu iki yönünü birleştirerek ve bunları dil bilimsel sistem kavramıyla ilişkilendirir. Metin, yalnızca bir nesne olarak değil aynı zamanda sosyal anlamların yansıması olarak çevresinin etkisiyle şekillenir ve dilsel sistemi oluşturan ağlar boyunca sürekli bir seçim sürecinin ürünü hâline gelir (Halliday ve Hassan, 1989, s. 10-11). Bu bakış açısına göre, toplumsal bağlamlarından bağımsız düşünülemez; her metin, içinde üretildiği ve yorumlandığı sosyal, kültürel ve tarihsel bağlamlarla iç içedir. Bu anlamıyla, dilin ve iletişimin dinamik, bağlamsal ve etkileşimli doğasını vurgulamaktadır.

Metin, dil bilimsel bir içeriğe sahip olup kelimeler, ifadeler ve cümlelerin anlamları üzerine odaklanırken bu anlamlar kullanıldığı bağlama göre değişebilir ve alıcıların farklı çıkarımlar yapmasına olanak tanır (Schiffrin,1994, s. 363). Bu noktada metin okuyucunun deneyimleri, bilgisi ve algılarıyla etkileşime girerek farklı anlamlar kazanabilir. Diğer taraftan anlamlı bir yapı olarak düşünüldüğünde yalnızca yazılı metin olmaktan çıkarak dile dayalı olmayan farklı yapıları da akla getirir. İşlevsel bir bakış açısıyla yorumlandığında dil dışı yapılar da kabul görürken biçimci bakış açısı metni yalnızca dili ilgilendiren boyutlarıyla ele alınır (Günay, 2018, s. 109). Metinler arasılık açısından değerlendirildiğinde ise bir metnin farklı bir biçimde yeniden sunulmasını temsil eder. Yeniden sunulan bu metin, önceden var olan metinlerle aynı türde olmak zorunda değildir, ancak önceki metni açarak yeniden anlamlandırır (Uçan, 2016b, s. 81).

Dilin gerçek kullanımı düşünüldüğünde metin dil bilimsel analizin soyut bir birimi olan cümleden farklıdır. Bir dil parçası, iletişimsel bir amaç için üretildiğinde metin olarak tanımlanabilir (Widdowson, 2007, s. 4). Diğer bir deyişle iletişim sırasında gerçekleşen birbirleriyle ve dil dışı etkenlerle bağlantılı sözceler bütünüdür (Aksan, 1993, s. 257). Bir metnin yapılandırılmasını, üretildiği koşullarla ilişkilendirerek incelemek, onu bir söylem olarak değerlendirmek anlamına gelir (Sarfati, 2005, s, 8). Bağlamsal bağlantılar tarafından harekete geçirilmediği sürece metin hareketsizdir. Bağlamın kod üzerindeki bu etkisi, söylem olarak adlandırılır (Widdowson, 2004, s. 8). Dolayısıyla metin, iletişim bağlamında kullanıldığı zaman söylem oluşur. Söylem ve metnin arasındaki karşıtlık; metnin soyut, söylemin somut yanları ile belirgileşir. Metin düşünsel olarak düzenlenir, sözlü ya da yazılı

olarak kullanıma geçer. Söylem boyutuna gelindiğinde metnin soyutluğu da kırılmış olur. Bu durum bir bakıma Saussure'ün gösterge kuramına benzetilebilir: Metin ve söylem bir kağıdın iki yüzü gibidir. Metin söylemin anlamlandırılmasını sağlayan ve söylemin oluşumundan sonra ortaya çıkan dilsel bir yapıdır. İletişimsel işlevinin göz önüne alınmasını gerektiren devingen bir süreçtir (Günay, 2018, s. 45). Bu bakış açısından metin ve söylem birbirini tamamlayan ve dilsel anlamın oluşumunda birlikte çalışan iki önemli unsur olarak görülmektedir.

Sözen'e göre söylem; söz ve yazı arasındaki geleneksel karşıtlığı ortadan kaldıran bir kavram olarak ele alınır. Sözün söylem olarak kalması düşüncesinin aksine metin kavramı, söz ve yazıyı söylem ile bütünleştiren bir anlayışı ifade etmektedir. Ancak yine de bu kavramlar arasında farklılıklar bulunmaktadır. Bu kavramları bir bütünün unsurlarına dönüştüren kuşatıcı kavram ise yorum'dur (Sözen, 2017, s. 31).

Widdowson (2007)'a göre metinler, iletişim sürecinde farklı amaçlar ve işlevlerle kullanılır. Doğrudan harekete geçirmeyi ve belirli işleri gerçekleştirmeyi hedefleyen basit metinler, genellikle bildiriler, etiketler ve talimatlar gibi açık bir faydacı amaca hizmet eder. Ancak mesaj iletme, fikir ve inançları ifade etme, açıklama yapma ya da başkalarını belirli bir şekilde düşünmeye veya davranmaya yönlendirme amacı güden metinler daha karmaşıktır. Bu tür metinlerin arkasında, üretimi motive eden söylemler bulunur. Metnin iletişimsel bir gerçeklik hâline gelmesi için alıcıların metinden anlam çıkarması ve metni kendilerine anlamlı gelen bir söylem olarak yorumlaması gerekir. Bu görüşe göre, metinler anlam içermez; anlam, söylemler arasındaki aracılıkla sağlanır. Bazı metinlerde bu aracılık nispeten basit olabilir ve metnin anlamı genellikle üreticisinin kastettiği şeyle örtüşür. Ancak, metinlerin söylemler arasında ne kadar yakınlaşma sağladığı değişkenlik gösterir. Dil kullanıcıları, deneyimlerinden yola çıkarak ne kadar açık bir şekilde metinselleştirseler de metinler her zaman çeşitli yorumlara açıktır. Dolayısıyla, bir metin üreticisinin ne kastettiği ve metnin alıcı için ne anlama geldiği, söylemi oluşturur. Bu durum, aynı zamanda metin üreticisinin benimsediği sosyal ve ideolojik değerlerle de bağlantılıdır (s. 6-7). Bu doğrultuda metinlerin nasıl kullanılabileceği ve hangi değerleri yansıttığı üzerine düşünmek gerekmektedir. Söylem çözümlemesinde temel amaç, metinlerin taşıdığı anlamları ve bu anlamların toplumsal bağlamdaki etki ve yansımalarını ortaya çıkarmaktır.

Söylem çözümlemesinde metin kavramı geleneksel anlamının ötesine geçerek oldukça geniş bir bakış açısından ele alınmaktadır. Bernstein (1990) metni "toplumsal ilişkinin görünür, elle tutulur, maddi hâle getirilen biçimi" olarak tanımlarken Talbot (1995) "söylemlerin

tezahür ettiği doku" olarak ifade eder. Barker ve Galasinksi (2001) ise bir metni "anlamlandırma pratikleri aracılığıyla anlam üreten herhangi bir olgu" olarak ifade eder. Bu tanımlamalar, kıyafetlerden televizyon programlarına, reklam görüntülerinden spor etkinliklerine kadar geniş bir yelpazedeki nesnelerin ve olayların metin olarak okunabileceğini göstermektedir. Hodge ve Kress (1988) ile Caldas-Coulthard ve van Leeuwen (2002) gibi bazı araştırmacılar nesnelerin bile metin olarak değerlendirilebileceğini öne sürmüşlerdir. Bu bağlamda metnin dil dışı durumlarla da anlam iletebilecek ek yönleri olduğunu dikkate alınmalıdır (Baker ve Ellece, 2011:150-151). Metin kavramına yönelik bu geniş bakış açısı, kültürel ve toplumsal bağlamları dikkate alarak dilin ötesindeki çeşitli materyallerin ve pratiklerin de bir metin olarak kabul edilip çözümlenebileceğine işaret etmektedir.

Son olarak araştırmada görüşleri esas alınan sosyobilişsel yaklaşımın öncüsü van Dijk'ın söylem ve metin kavramlarını dönüşümlü olarak kullandığını ancak söylemin genel olarak bir tür toplumsal olguya atıfta bulunduğu soyut kullanımı ile metin veya konuşma gibi somut yapıların kastedildiği özel kullanımlar arasındaki teorik farkı gözettiğini söyleyebiliriz (van Dijk, 1997, s.4).

2.2.4.3. Bağlam

Bağlam kavramı tıpkı söylem gibi tanımlanması zor bir kavramdır; ancak dil kullanıcılarının söylemi nasıl ürettikleri, anlamlandırdıkları ya da koşullara uygun hâle getirdiklerini aydınlatmak için farklı bakış açılarına ait pek çok bağlam tanımına rastlamak mümkündür.

Bağlam tanımlamak için Malinowski'ye ve Harris'e kadar gidilebilir. Harris için bağlam, metinsel sınırlılıklarla ilgiliyken Malinowksi için dilin kullanım alanını açıklamak için başvurulan bir kavramdır. Malinowski Batı Pasifik'teki Trobriand adalarında yaşayan ilkel topluluklarda dilin 'bir eylem biçimi' olarak işlev gördüğünü gözlemlemiş, dil kullanıcılarının söylediklerinin ancak aşina oldukları belirli bir durum bağlamında değerlendirildiğinde anlamlı hâle gelebileceğini öne sürmüştür. İlkel topluluklarda gözlemlenen bu durum çağdaş diller için de geçerli olsa da yazıya verilen öncelik nedeniyle çoğu zaman göz ardı edilmektedir (Widdowson, 2004, s. 36-37).

"Bağlam [İng. context; Fr. contexte; Al. Kontext] a) Bir şeyle doğrudan bir ilişki içinde bulunan, b) o şeyin bir anlamda kaynağını oluşturan ve c) söz konusu şey karşısındaki tavırlarımızı, ona ilişkin bilgilerimizi etkileyen anlamlar, düşünceler, ön kabuller, yargılar

ve perspektifler toplamı." (Cevizci, 1999, s. 100). Sonsuz sayıda olası bağlam kümesi mevcuttur. Gerçek bağlam, konuşmacı ve dinleyicinin ortak faaliyetlerinin gerçekleştirildiği 'burada' ve şimdi'nin özelliklerini mantıksal, fiziksel ve bilişsel olarak karşılayan zaman dilimi ve yer ile tanımlanır (van Dijk, 2004, s. 192). Bağlam çeşitleri; iletişim ve anlam oluşumunun dinamik yapısını etkileyerek sosyal, kültürel, fiziksel, zamansal ve kişisel faktörlere bağlı olarak ifadelerin algısını ve yorumunu önemli ölçüde değiştirebilir.

Söylem çözümlemesinde önemli iki bağlam türünden bahsedilmektedir. İç bağlam ya da dil içi bağlam, bir dil birimini çevreleyen, bu birimin anlamını ve değerini etkileyen ve genellikle ondan önce ya da sonra gelen diğer dil birimlerinin oluşturduğu bir birimler bütünüdür. Dış bağlam ya da dil dışı bağlam ise duruma, konuşucu ve dinleyicinin dil dışı toplumsal, kültürel ve bireysel deneyimlerine ilişkin verilerin tümünü kapsar (Vardar, 2007, s. 31). Söylemin oluşumunda her türlü bağlamdan yararlanılır (Günay, 2018, s. 91). Bağlam, söylemin nasıl üretildiği, yorumlandığı ve anlaşıldığı üzerine etkide bulunan çeşitli unsurları kapsar. Bağlam kavramı farklı disiplinlerin ilgi alanlarına göre değişik şekillerde tanımlanmıştır.

Van Dijk (2001), bağlam kavramını yerel ve küresel olmak üzere iki ana kategoriye ayırarak daha geniş bir çerçeveden özel durumlara kadar uzanan açıklamalara yer vermiştir. Yerel bağlam, belirli bir iletişim olayının gerçekleştiği anlık durum ve etkileşimlerin özelliklerine odaklanır; bu, konuşmanın yapıldığı fiziksel mekân, katılımcıların rolleri, ruh halleri ve anlık sosyal dinamikler gibi unsurları içerir. Örneğin bir arkadaşla yapılan özel bir sohbet, yerel bağlamın belirgin özelliklerini yansıtır. Küresel bağlam ise daha geniş sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapıların etkilerini ele alır (s. 108). Bu bağlam, iletişim olaylarının genel çerçevesini belirleyen daha büyük faktörlerdir ve iletişimin anlamını etkileyen art alandaki unsurları içerir. Örneğin, bir toplumsal olay hakkında yapılan bir tartışma, o olayın gerçekleştiği kültürel ve politik ortamla bağlantılı olarak şekillenir.

Halliday (1989), sistemik işlevsel dilbilim kuramına göre bağlam; alan, tenor ve mod olmak üzere üç başlıktan oluşan kavramsal çerçeveye dayanır (s. 5-10):

Tablo 2.20
Sistemik İşlevsel Dilbilim Bağlam Çerçevesi

Alan(field):	Gerçekleşen sosyal eylemin doğasına atıfta bulunur.
Katılımcılar(tenor):	Etkileşime kimlerin katıldığına, katılımcıların doğasına, statülerine ve rollerine atıfta bulunur.
Araç(mode):	Metnin sembolik organizasyonu, bağlamdaki işlevi, kanal (sözlü, yazılı, görsel vb.), retorik tarzı (ikna edici, açıklayıcı, didaktik vb.) açısından metin tarafından neyin başarıldığının anlaşılmasına yardımcı olur.

Söylem-işlevsel dil bilimciler, bir söylemin dilsel yapısının yanı sıra sosyal ve fiziksel koşullarını da dikkate alarak incelemeye çalışırlar. Buradan hareketle söylemin gerçekleştiği durumu anlamak için etnografik ve dil dışı unsurları da verilerine eklemeye özen gösterirler. Bunun nedeni bağlamın, yerel anlamda da işlevsel ipuçları sağlamasıdır. Bağlamın, dilsel yapıyı şekillendirmedeki rolü, bu konunun bağımsız bir araştırma alanı olarak daha fazla ilgi görmesini sağlamıştır. Birçok söylem dil bilimci, söylemin ve bağlamın karşılıklı olarak birbirlerini oluşturan ve sınırlandıran unsurlar olarak ele alınması gerektiğinin altını çizmektedir (Cumming, S., Ono, T., ve Laury, R.2011, s. 11). Bağlamın, dilsel yapıların anlamını belirlemedeki kritik rolü hem dilsel hem de sosyal bağlamlarda anlamın nasıl oluştuğunu ve değiştiğini anlamada temel bir unsur olarak kabul edilmektedir. Bu nedenle, bağlamın farklı boyutlarının incelenmesi, dilin ve söylemin işlevsel özelliklerinin daha iyi anlaşılabilmesi açısından önemli bir araştırma alanı olarak öne çıkmaktadır.

Hymes (1972) iletişim etnografisi çalışmalarında durum bağlamını anlamak için geliştirdiği "SPEAKİNG" modelinde, iletişim süreçlerini detaylandırmak amacıyla çeşitli bileşenlere odaklanır. Speaking modelinin açılımında; "Setting and Scene" terimleri, iletişimin gerçekleştiği fiziksel çevreyi ve ortamı ifade ederken, "Participants" ifadesi, bu sürece dâhil olan bireyleri belirtir. Katılımcıların amaçları "Ends" başlığı altında değerlendirilir, bu da iletişimin neyi başarmayı hedeflediğini açıklar. "Act Sequence" ise katılımcıların gerçekleştirdiği eylem sırasını temsil eder, bu süreçte selamlaşma, izin, davet, vedalaşma vb. eylemlerin nasıl sıralandığını gösterir. Konuşmanın tonu ve tavrı "Key" kategorisinde ele alınırken "Instrumentalities" kullanılan dil ve iletişim araçlarını ifade eder. "Norms" ise iletişimdeki normları ve kuralları belirlerken "Genre" terimi ise iletişimin türünü ve biçimini belirtir. Bu model, iletişimin dinamiklerini ve bağlamını daha iyi kavrayabilmek için önemli bir çerçeve sunar.

Wodak (2001a) söylem-tarihsel yaklaşımında, bağlamın çeşitli düzeylerini dikkate alarak söylemi daha derinlemesine analiz eder. İlk düzey, anlık veya dil içi bağlamı ele alır ve belirli bir dil ya da metin içindeki ortak metinleri inceler; bu ortak metinler, belirli bir konu veya tema etrafında şekillenen, benzer dil kullanımları ve ifadelerdir. İkinci düzeyde ise sözcükler, metinler, türler ve söylemler arasındaki ilişkiler üzerinde durur, bu ilişkiler arasındaki metinler arası ve söylemler arası bağlantıları araştırır. Üçüncü düzey, belirli bir durum bağlamındaki dil dışı sosyal veya sosyolojik değişkenlerle kurumsal çerçeveleri ele alır, bu unsurların söylem üzerindeki etkilerini değerlendirir. Son olarak, dördüncü düzey, söylemsel pratiklerin daha geniş sosyopolitik ve tarihsel bağlamlarla nasıl iç içe geçtiğini ve bu bağlamların söylem üzerindeki etkilerini analiz eder (s. 67). Bu dört düzey, söylemin tarihsel ve sosyal bağlamını kapsamlı bir şekilde anlamak için önemli bir çerçeve sunar.

Etkileşimsel toplum bilimcilere göre bağlamı oluşturan hem fiziksel anlamda var olan bir durum hem de toplumsal biliştir. Bu durumlar, bireyin içinde bulunduğu toplumun normları ve beklentileriyle şekillenir. Bu doğrultuda birey hem kültürel hem de dil bilimsel faktörleri göz önünde bulundurarak hareket eder (Zeyrek, 2009, s. 44-45). Bu bakış açısından hareketle, iletişimdeki bağlamın derinlemesine anlaşılması hem kültürel hem de dil bilimsel açıdan ele alınmasını gerektirmektedir.

Söylem, kendi içinde bir anlama sahip değildir; ancak sosyal ve kurumsal pratiklerin somut biçimlerinde bulunabilir. Söylem çözümlemesi bu güçlü bir argüman doğrultusunda bağlam kavramını kurumlara, topluma ve tarihselliğe kadar genişleyen bir yapı olarak kabul eder. (Sözen, 2017, s. 89-90). Bu şekliyle bağlam yapısalcıların kabul ettiği dar tanımın oldukça ötesine taşınır ve etkileşimsel düzenin tüm bileşenlerini dikkate alan geniş bir çerçeveye yerleşir.

Söylem kavramıyla birlikte düşünülen başka kavramlar da (sözce, cümle, ideoloji, zihniyet ifade, beyan vs.) mevcuttur. Bu çeşitlilik; farklı disiplinlerin söyleme bakışını ve kendi çalışma alanlarının ilkelerini yansıtması bakımından doğal karşılanmalıdır. Söylem kavramı ve söylem çözümlemesi sayısız ihtimale açık bir alanda hâlâ keşfedilmeye çalışılmaktadır.

2.2.5. Söylem Çözümleme Yaklaşımları

Söylem çözümlemesi her şeyden önce bir "dil" incelemesidir. Dil olgusu; başta dil bilimi olmak üzere birçok disiplinin çalışmalarına rağmen henüz aydınlatılamamış pek çok yönü

bulunan gizil bir güçtür. Dili kullanım bağlamında düşünmek ise bu dinamik yapıyı erişilmesi güç bir gerçekliğe dönüştürmektedir.

Söylem çözümlemesi ile ilgilenen disiplinlerden bazıları yapısalcı bir yaklaşımla dilin yapı unsurlarına ve kurallarına odaklanırken bazıları anlam ve bağlam arasındaki karmaşık ilişkiden yola çıkarak eleştirel bir yaklaşım sergiler. Bu yaklaşımlardan her biri araştırma konusu ve amacına uygun yöntemlerle çalışır. Söylem çözümlemesinde temel alınabilecek, standart bir yöntemden bahsetmek güçtür. Söylem çözümlemesinde her ne kadar ilerleme kaydedilmiş olsa da hâlâ genç bir alandır. Metinlerin ve konuşmaların keşfedilmemiş çok sayıda türü ve özelliği vardır. Söylemin farklı düzeyleri ve boyutlarının birbiriyle ilişkilendirilmeyi beklemektedir. Bilgisayar sistemleri, insanların söylemlerini anlayacak şekilde programlanmayı henüz başaramamıştır. Dil kullanıcılarının karmaşık dil yapılarını zihinsel olarak nasıl yönetebildikleri ise henüz yeni anlaşılmaya başlanmıştır. Söylem çözümlemesinde yanıtı aranan bunun gibi sayısız sorudan bahsetmek mümkündür. Çok disiplinli bir alan olmasına rağmen söylem çalışmaları birçok araştırma söylemin yalnızca bir özelliğine odaklanacağını, dolayısıyla diğer düzeyleri göz ardı edeceği kabulüyle işe başlar. Her disiplinde olduğu gibi söylem çalışmaları da insan davranışının sınırlılıklarını içerir (van Dijk, 2011, s. 7).

Mills'e göre üç tip söylem çözümlemecisinden bahsedilebilir. Birincisi, dil bilimcilerdir. Cümle seviyesinin altındaki ögelerden yola çıkarak dili kullanım bağlamında incelerler. İkinci tip çözümlemeciler sosyal psikologlardır. Konuşma ile müzakere yapılarına ilişkin analitik metotlar geliştirirler. Bu çözümlemecilerin odak noktası bilgi üretimi ve güç ilişkileridir. Üçüncü tip çözümlemeciler ise dili toplum hayatında merkezi bir süreç olarak ele alan eleştirel dil bilimcilerdir. Çözümlemelerini Foucault'nun söylem teorisine, Marksist dil bilimine ve politik teorilere dayandırırlar (Aktaran Sözen, 2017, s. 97). Bu yaklaşımlar, dilin kullanımı ve etkileşimleri üzerine farklı perspektifler sunmaktadır. Dil ve söylemin daha kapsamlı ele almak, farklı disiplinlerin uzmanlığından yararlanmayı gerekmektedir. Knapp ve Landweer (1995), multidisiplinerliği destekleyen beş argüman sunmaktadır**:**

I. Tarihsel Argüman: Kimlik ve ırkçılık gibi karmaşık konuların çözümü çok disiplinli bir yaklaşım gerektirmektedir.
II. Bilim Sosyolojisiyle İlgili Argüman: Üniversite eğitiminin ve disiplinlerin kurumsallaşmasının yeniden değerlendirilmesi ve belirlenen problem alanlarının gereksinimlerini karşılamak için söylem çözümlemesine ihtiyaç vardır. Bu süreç,

yeni mesleki profillerin ve modellerin geliştirilmesi ve kabul edilmesini de içermektedir.

III. Epistemolojik Argüman: Geleneksel veri toplama, teori oluşturma ve doğrulama yöntemleri, yeni bilginin inşasında giderek daha fazla engel teşkil etmekte ve eski düşünme biçimlerinin aşılması nedeniyle tehdit olarak algılanmaktadır. Bütüncül yenilik arayışı, özel ayrıntıların göz ardı edilmesine ve disiplinler arası yüzeysellik tehlikesine yol açarak çeşitli eleştiriler doğurmaktadır. Bu durum, farklı disiplinlerden uzmanların bir araya gelmesini destekleyen güçlü bir gerekçe sunmaktadır.

IV. İçerikle İlgili Argüman: Sosyal ilişkilerin karmaşıklığı, iş birliğine dayalı ve disiplinler arası araştırma projelerinin önemini artırırken bu durum, araştırmacıların seçmeciliğe yönelmesine ve farklı disiplinlerden yüzeysel biçimde yararlanmalarına yol açmaktadır.

V. Politik Argüman: Eleştirel düşünme ve eleştirel pratikler sürecinde araştırmacılar geleneksel kurumsal yapıları reddetme eğilimindedir. Bu durumun diğer disiplinler için de geçerli olup olmadığı ise açık bir sorudur (Aktaran Weiss ve Wodak, 2003, s. 15-16).

Bu argümanlar, söylem çözümlemesinin çeşitli alanlardaki rolünü, bu rolün sınırlamalarını ve potansiyel risklerini ortaya koymaktadır.

Söylem çözümlemesi yaklaşımları, temel olarak eleştirel ve eleştirel olmayan olmak üzere iki genel başlık altında sınıflandırılmaktadır. Eleştirel olmayan söylem çözümlemesi, betimleyici ve açıklayıcı bir tavır sergilerken eleştirel söylem çözümlemesi söylemin güç/iktidar, ideoloji tarafından nasıl biçimlendiğini ve toplumsal kimlik ve ilişkiler ile bilgi, inanç dizgelerini nasıl etkilediğini araştırır (Kocaman, 2009, s. 11). Labov ve Fansel (1977)[1], Stubbs (1983)[2], Sinclair ve Coulthard (1975)[3] gibi araştırmacılar dilin ve söylemin yapısını, işlevini ve kullanımını detaylı ve tarafsız bir şekilde incelerken van Dijk (1988)[4], Wodak (2001)[5], Fairclough (1989)[6] gibi araştırmacılar söylemin altında yatan güç ilişkilerini ve

[1] "Therapeutic Discourse: Psychotherapy as Conversation" by William Labov and David Fanshel (1977)
[2] Discourse Analysis: The Sociolinguistic Analysis of Natural Language" by Michael Stubbs (1983)
[3] Towards an Analysis of Discourse: The English Used by Teachers and Pupils" by John Sinclair and Malcolm Coulthard (1975)
[4] News as Discourse" by Teun A. van Dijk (1988)
[5] The Discourse of Politics in Action: Politics as Usual" by Ruth Wodak (2001)
[6] Language and Power" by Norman Fairclough (1989)

ideolojik etkileri araştıran eleştirel söylem çözümlemesine odaklanmışlardır. Bu çalışmalar, dilin ve söylemin farklı yönlerini inceleyerek alana temel teşkil edecek bilgiler sunmaktadır.

Söylem çözümlemesi, disiplinler arası doğası gereği geniş bir çalışma alanına sahiptir. Bu sebeple araştırma sürecinde seçici bir inceleme yapılması kaçınılmazdır. Bu bölüm, söylem çözümleme yaklaşımlarına ilişkin genel bir bakış sunarak alana dair temel bir anlayış kazandırmayı hedeflemektedir.

Günay (2018), söylem çözümlemesine yönelik yapılan araştırmaları farklı biçimlerde sınıflandırarak, bu alanın farklı bilimsel yaklaşımlarla ilişkisini yansıtan özgün bir tasnif ortaya koymuştur:

Tablo 2.21
Söylem Çözümleme Biçimleri

1. Toplum Bilim ve Budunbilim Bağlamında Oluşan Kuramlar	Budunsal Yöntem Bilim ve Söylem Çözümlemesi
	İletişim Budunbilimi ve Söylem Çözümlemesi
	Toplum Bilimsel Eleştiri Araştırısı
	Eleştirel Söylem Çözümlemesi
2. Dil bilimine Bağlı Olarak Gelişen Yöntemler	Sözceleme Kuramı
	İşlevsel Dil Bilim
	Metin dilbilimi
	Söz Bilim ve Kanıtlayıcı Söz Bilim
	Gösterge Bilimsel Söylem Çözümleme Kuramı
3. Felsefe İçerikli Çözümlemeler	
3.1. Düşün Bilimler Kuramı	Mikhail Bakhtine, Söyleşimcilik ile Düşünbilim
	Louis Althousser ve Devletin Düşünbilimsel Aygıtları
	Pierre Bourdieu ve Simgesel İşlev
	Oliver Reboul ve Düşünbilim
	Michel Foucault ve Ruhçözümlemeci Yaklaşım
3.2. Edim Bilim	Yapılandıran Söylem (Modus) ve Söylenen Şey (Dictum)
	Söylem Çözümlemesi ve Edim Bilim
	Söyleşi Çözümlemesi
3.3. Yorumbilgisi/ Yorumbilim	
4. Sayılara Bağlı İncelemeler	İçerik Çözümlemesi
	İstatistik
5. Ruh Çözümleme Kuramı	

Sözen (2017), söylem araştırmalarının yapısalcılığın yanı sıra yapısalcı antropolog ve semiyologların insanlar arası iletişim konusunda yönelmeleriyle gelişme kaydettiğini ifade ederek farklı söylem teorilerine açıklık getirir. Aşağıdaki tablo, bu teorileri özetlemektedir:

Tablo 2.22
Söylem Teorileri

Yapısalcılık ve Söylem	Yapısalcı anlayış, dilin ardında her zaman bir yapı olduğunu ve bu yapının söylem aracılığıyla anlam oluşturduğunu öne sürer.
Lacancı Özne Söylemi	Lacan'a göre, söylem, "anlama"dır; "söylem, konuşmanın karakteridir." Öznenin anlaşılabilmesi için bu söylem sürecinin göz önünde bulundurulması gerekir.
Postyapısalcılık ve Söylem	Postyapısalcı görüş, metnin anlamını okuyucuya atfeder ve metinlerin sürekli olarak yeniden inşa edilen çok katmanlı anlamlara sahip olduğunu savunur.
Derridacı Dil Söylemi	Derrida'nın yapısöküm anlayışına göre, dil gerçekliği yansıtmak yerine yapılandırır; anlam sürekli ertelenir ve kesinleşmez çünkü dil sürekli değişir ve çelişkiler barındırır.
Foucaultcu Bilgi/Güç Söylemi	Foucault'nun düşüncesinde söylem; hakikat, bilgi ve güç arasındaki ilişkileri düzenleyen temel bir moddur.
Hermeneutik/Yorumcu Görüş ve Söylem	Hermeneutik, metinlerin yorumlanması için gereken kuralları açıklayan, anlam ve yorumlama üzerine odaklanan bir felsefedir.
Gadamer ve Ricoeurcü Hermeneutik Söylem	Gadamer'e göre, yorumlama, bir metnin anlamını netleştirmenin ötesinde gizli ve dolaylı anlamları açığa çıkarma sürecidir.

Erbirlik (2005), "Söylem Kuramı ve XVI. Yüzyıl Siyasetnamelerinde Söylem Analizi" adlı doktora tezinde, Wenxing Yang ve Ying Sun'un görüşlerinden hareketle söylem yaklaşımlarını şu şekilde sınıflandırmıştır:

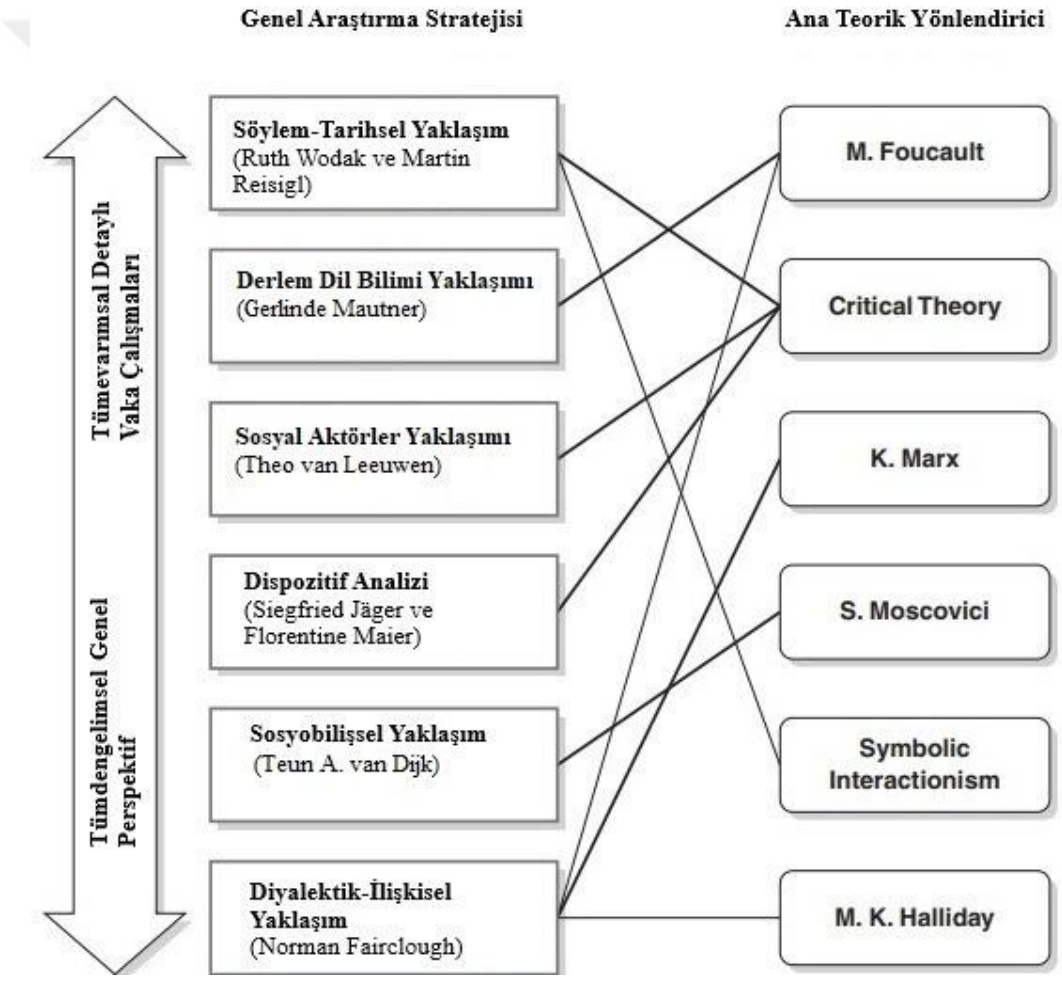
Tablo 2.23
Söylem Analizi Yaklaşımları

Dil Bilimsel Perspektiften Söylem Analizi	Antropolojik Dil bilimi Yaklaşımı Perspektifinden Söylem Analizi	
	İdrak Dil bilimi Perspektifinden Söylem Analizi	
	Sistemli Fonksiyonel Linguistics -Metin Dilbilimi Perspektiflerinden Söylem Analizi	
	Sosyolengüistik ve İletişimin Etnografisi Perspektifinden Söylem Analizi	Etkileşimsel Sosyolinguistik
		Değişke Çözümlemesi
Dil Bilimsel Olmayan Perspektiften Söylem Analizi	Felsefi Çalışmalar Perspektifinden Söylem	
	Edebî İncelemeler Perspektifinden Söylem Analizi	
Disiplinler Arası Perspektiften	Eleştirel Söylem Analizi	Olumlu Söylem Analizi
		Söylem-Tarihsel Yaklaşım
	Mükâleme Analizi	
	Tahkiyeli Söylem Analizi	
	Pragmatik	
	Söylemsel Psikoloji	
	Bütünce Tabanlı Söylem Analizi	
	Multi Model Söylem Analizi	

Söz konusu yaklaşımların seçimi sırasında teorik çerçeve, araştırma sorusu, hedef kitle ve bağlama uygunluk gibi parametreleri dikkate almak gerekir.

Bu bölümde daha fazla akademik araştırmayı teşvik etmek amacıyla birçok söylem çözümleme biçimine kaynaklık eden temel araştırma stratejilerine genel bir bakış sunulacaktır.

Wodak ve Meyer çeşitli yaklaşımları ve bunların teorik arka planını gösterdikleri şema ile çözümleme yöntemlerinin ve kuramsal dayanaklarının anlaşılmasını kolaylaştıran bir şema ortaya koymuşlardır:

Şekil 2.3. Genel araştırma stratejileri ve teorik arka plan Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Critical discourse analysis: History, agenda, theory, and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods for critical discourse analysis* (pp. 1-33). London:Sage kaynağından alınmıştır.

2.2.5.1. Söylem-Tarihsel Yaklaşım

Söylem-Tarihsel yaklaşım eleştiri, ideoloji ve iktidar/güç kavramlarını merkeze alan eleştirel bir yönelimdir. Bütün eleştirel söylem çözümleme yaklaşımlarında olduğu gibi söylem ve bağlam fenomenleri bu yaklaşımın da temel konusunu oluşturur.

Söylem-Tarihsel yaklaşımında "söylem" kavramı şu şekilde tanımlanmaktadır: I. Makro bir konuyla ilgilidir. II. Belirli sosyal eylem alanları içinde yer alan, bağlama bağlı semiyotik uygulamalar kümesidir. III. Sosyal olarak oluşturulduğu kadar sosyal olarak kurucudur (Wodak, 2009, s. 317).

Söylem-Tarihsel yaklaşım; dil, ideoloji ve kimlikleri inceleyerek sosyal değişim ve kimlik politikalarını anlamaya çalışır. Bu yaklaşım, bir metni veya konuşmayı analiz ederken tarihsel ve sosyal bağlamları da göz önünde bulundurarak çok yönlü bir bakış açısı sunar. Bu yaklaşımda bağlam kavramı dört düzeyde incelenir:

I. Anlık, dil-içi veya metin-içi ortak metin ve ortak söylem
II. Sözcükler, metinler, türler ve söylemler arası ilişkiler
III. Belirli bir 'durum bağlamının' dil dışı sosyal değişkenleri ve kurumsal çerçeveleri
IV. Söylemsel pratiklerin içine gömülü olduğu ve ilişkili olduğu daha geniş sosyopolitik ve tarihsel bağlam (Reisigl ve Wodak, 2009, s. 93; Wodak, 2009, s. 311).

Tarihsel, örgütsel ve politik konular araştırılırken genellikle Söylem-Tarihsel yaklaşıma başvurulmaktadır. Bu yaklaşım, tarihsel kaynaklardan elde edilen bilgileri ve söylemsel olayların sosyal ve politik alanlardaki arka planını birleştirerek çözümlemeyi amaçlar. Ayrıca, belirli söylem türlerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ve söylemsel eylemlerin tarihsel boyutunu inceler. Bu tür çözümlemeler sosyal teorilerle bütünleştirilir. Bu sayede, söz konusu olayların bağlamı daha iyi anlaşılabilir ve açıklanabilir hâle gelir (Wodak, 2001a, s. 65). Eleştirel söylem çözümlemesine bağlı bu yaklaşım, eleştirel teorinin sosyofelsefi yönelimine bağlı olduğundan karmaşık bir sosyal eleştiri kavramını takip eder. Reisigl ve Wodak (2009) bu konuya "üçgenleme ilkesi "olarak adlandırılan üç maddeyle açıklık getirmektedirler:

I. Metne ya da söyleme içkin eleştiri; metnin içsel ya da söylemin içsel yapılarındaki tutarsızlıkları, (öz)çelişkileri, paradoksları ve ikilemleri keşfetmeyi amaçlar.
II. Sosyo-teşhis eleştirisi; içkin eleştirinin aksine eleştiri sürecinde sosyal ve politik ilişkiler, süreçler ve koşulları dikkate alarak söylemsel pratikleri inceleyen bir yaklaşımdır. Bu tür eleştiri, açık ya da gizli, manipülatif karaktere sahip söylemsel

pratikleri ele alarak toplumsal bağlamda çözümlemeye çalışır. Söylemsel olayları yorumlarken sosyal teorilerin (bağlam teorilerinin) kullanılması gerekliliği vurgulanır. Bu sayede söylemsel bir olayın iletişimsel yapılarını daha geniş bir perspektiften ele alarak anlamlandırmayı hedefler.

III. Prognostik eleştiri, iletişimin dönüştürülmesine ve iyileştirilmesine katkıda bulunur. Hastanelerde, okullarda, mahkeme salonlarında, kamu kurumlarında ve medya raporlama kurumlarında dil engellerini azaltmaya yönelik öneriler ve kılavuzlar hazırlayarak kamu kurumları içinde ve cinsiyetçi dil kullanımından kaçınmaya yönelik kılavuzlar bu türdendir (Reisigl ve Wodak, 2009, s.88).

Söylem-Tarihsel yaklaşımı karakterize eden ilkeler şu şekildedir:

1. Yaklaşım disiplinler arasıdır. Disiplinler arasılık; teori, yöntemler, metodoloji, araştırma pratiği ve pratik uygulamayı içerir.
2. Yaklaşım, problem odaklıdır.
3. Araştırma nesnesinin yeterli bir şekilde anlaşılması ve açıklanması için gerekli olduğunda, çeşitli teoriler ve yöntemler birleştirilir.
4. Araştırma, incelenen nesnenin kapsamlı bir analizi gerektiğinde saha çalışması ve etnografiyi (içeriden çalışmayı) içerir.
5. Araştırma, zorunlu olarak teorik ve deneysel veri arasında sürekli ve karşılıklı bir ilişki kurar.
6. Birçok tür ve kamusal alanın yanı sıra metinler arası ilişkiler incelenir.
7. Metinlerin yorumlanmasında tarihsel bağlam dikkate alınarak metinler ve söylemler arasındaki ilişkilerin zaman içinde nasıl şekillendiğini incelenir.
8. Kategoriler ve araçlar, her analiz için incelenen spesifik probleme göre uyarlanmalıdır.
9. Büyük ölçekli teoriler iyi bir temel sağlar, ancak belirli analizlerde orta ölçekli teoriler daha uygun olabilir.
10. Sonuçların uygulanması önemli bir hedeftir. Sonuçlar, uzmanlar tarafından erişilebilir ve uygulanabilir hâle getirilmeli ve halka iletilmelidir (Reisigl ve Wodak, 2009, s. 94-96).

Söylem-Tarihsel Yaklaşım, özellikle kimliklerin inşasını meşrulaştıran olumlu benlik ve olumsuz öteki sunumlarına odaklanır. Bu yaklaşım, sosyal aktörlerin temsili için beş söylemsel strateji kullanır: referans stratejileriyle iç ve dış grupların oluşturulması, yüklemsel stratejilerle bireylerin karakterizasyonu, argümantasyon stratejileriyle atıfların

gerekçelendirilmesi, perspektifleştirme ve çerçeveleme stratejileriyle bakış açıları ve yoğunlaştırma ile hafifletme stratejileriyle ifadelerin epistemik statüsünün düzenlenmesi. Bu stratejiler, söylemlerde önemli yönlerin belirlenmesine yardımcı olur (Wodak, 2009, s. 318-319). Bu stratejilerin uygulanması, ilgili sorular doğrultusunda beş adımda gerçekleştirilebilir. Bu adımlar, her bir stratejinin nasıl kullanılacağını ve işleyişini anlamak için belirli bir düzen içinde gerçekleştirilir (Reisigl ve Wodak, 2009, s. 93-95). Aşağıda, belirtilen stratejilerin nasıl uygulanacağını ve her bir stratejinin nasıl işlediğini anlamaya yönelik düzeni ifade eden bir tablo sunulmuştur:

Tablo 2.24
Söylem-Tarihsel Yaklaşım: Stratejiler, Hedefler ve Araçlar

Stratejiler	Hedefler	Araçlar
1. Kişiler, nesneler, olgular/olaylar, süreçler ve eylemler nasıl adlandırılır ve dil bilimsel olarak nasıl atıfta bulunulur?		
Adlandırma	Söylemsel yapı, sosyal aktörler, nesneler/ olgular/ olaylar ve süreçler/eylemler	-üyelik kategorizasyon araçları, tanımlamalar, insan adları, vb. -metaforlar, metonimiler, eş anlamlılar, mecazlar -süreçleri ve eylemleri vb. ifade etmek için kullanılan fiiller ve isimler
2. Sosyal aktörlere, nesnelere, olgular/olaylar ve süreçlere hangi özellikler, hangi nitelikler atfedilmektedir?		
Yükleme	Sosyal aktörlerin, nesnelerin, olguların, olayların/süreçlerin ve eylemlerin söylemsel olarak olumlu ya da olumsuz nitelendirilmesi	-olumsuz veya olumlu özelliklerin basmakalıp, değerlendirici atıfları (örneğin sıfatlar, ekler, edat öbekleri, göreceli cümleler, bağlaçlı cümleler, mastar cümleleri ve katılımlı cümleler veya gruplar şeklinde) -açık yüklemler veya isimleştirmeler/sıfatlar/zamirler - eş dizimler -açık karşılaştırmalar, benzetmeler, metaforlar ve diğer retorik figürler (metonimiler, hiperboller, litotlar, örtmeceler dâhil) -imalar, çağrışımlar ve ön varsayımlar
3. Söylemde hangi görüşler öne sürülmektedir?		
Argümantasyon	Hakikat iddialarının gerekçelendirilmesi ve sorgulanması, normatif doğruluk	-Topoi (argüman niteliği taşıyan kavramlar, konular ve başlıklar) -Asılsız sözler, safsatalar
4. Adlandırmalar, atıflar ve görüşler hangi perspektiften ifade edilmektedir?		
Perspektifleme ya da Çerçeveleme	Vericinin bakış açısı mesafesini/konumlandırmayı ifade etme	-deiktikler (gösterimsel ifadeler) -doğrudan, dolaylı veya serbest dolaylı konuşmalar -tırnak işaretleri, söylem işaretleyicileri - metaforlar - prozodinin canlandırılması vb.
5. Kullanılan ifadeler açıkça dile getiriliyor mu; yoğunlaştırılıyor mu yoksa hafifletiliyor mu?		
Yoğunlaştırma ya da hafifletme	İfade gücünün epistemik veya eylemsel statüsünün değiştirilmesi	-küçültme veya büyütme ekleri - kipler, etiket soruları, dilek kipi, tereddütler, belirsiz ifadeler vb. -hiperboller, litotlar (arıksayış örneğin "iyi" yerine "fena değil!" ifadesi) - dolaylı söz edimleri - söylemek, hissetmek, düşünmek vb. fiiller.

Reisigl ve Wodak (2009) Söylem-Tarihsel yaklaşımın güçlü yönlerini içeren birkaç önemli nokta ile şu şekilde özetlemektedir: Söylem-Tarihsel yaklaşım, disiplinler arası bir yönelim benimseyerek farklı disiplinlerin yöntem ve kavramlarından faydalanarak zengin bir anlayış geliştirmeye olanak tanır. Bu yaklaşım, incelenen nesnenin çok boyutlu yönlerini kavramaya yardımcı olan üçgenleme ilkesini benimseyerek araştırmacılara kapsamlı bir bakış açısı sunar. Ayrıca, söylemsel değişimin zaman içinde yeniden yapılandırılmasına ve açıklanmasına odaklanarak geçmişteki olayların günümüzdeki etkilerine derinlemesine bir anlayış kazandırır. Son olarak, elde edilen sonuçların özgürleştirici ve demokratik amaçlar için nasıl kullanılabileceğine dair pratik öneriler sunarak toplumsal değişim ve adalet hedeflerine katkıda bulunur (s. 119-120).

2.2.5.2. Derlem Dil Bilimi Yaklaşımı

Söylem çözümlemesine farklı bir bakış açısı sunan diğer bir önemli yaklaşım "Derlem Dil Bilimi"dir. Derlem dil bilimi yaklaşımı, büyük veri kütlelerindeki dilsel kalıpları tanımlamak üzere yazılım kullanımını içerir. Bu çalışmalardan elde edilen bulgular, eleştirel söylem çözümlemelerinin nesnel dayanak noktalarıdır.

Derlemler, insan eliyle analiz edilmesi güç, büyük bir hacme sahip olup bilgisayar yardımıyla hızlı ve güvenilir biçimde analiz edilebilmektedir. Kullanılan araçlar, bağlam içindeki kelime kullanımlarını ve kelime sıklığını inceleme imkânı tanıyarak nitel ve nicel analizlere yardımcı olur. Derlemden elde edilen bulguların geçerliliği, seçilen metinlerin araştırma sorusuna uygunluğu ile doğrudan ilişkilidir. Derlemin içsel çeşitliliği ve homojenlik derecesi de analizlerin doğruluğunu belirleyen önemli unsurlardandır. (McEnery ve Hardie, 2012, s. 11-12). Derlem tabanlı araştırmalardan elde edilen bulguların açıklanmasında genellikle üçgenleme adı verilen ek analiz yöntemlerine başvurulur; bu da metinlerin üretim ve yorumlanma süreçlerinin yanı sıra metinler arasılık ile ilgili bağlamsal bilgilerin dikkate alınması anlamına gelir. Farklı veri kaynaklarının ya da yöntemlerin bir arada kullanılmasının içeren bu tekniğe başvurulması çalışmanın güvenirliği açısından oldukça değerlidir. Nitekim eleştirel söylem çözümlemesini, subjektiflikten ve araştırmacının yanlılığından uzak tutmak neredeyse mümkün değildir. Fairclough'un (2000) Yeni İşçi Partisi söylemindeki anahtar kelimeleri incelemesi, Hunston'ın (2002)işitme engellilerin temsiliyeti üzerine araştırması, Partington'ın (2003) ABD basın toplantıları üzerine çalışması ve Baker'ın (2005) kamusal söylemde eşcinsel erkek imajı üzerine yaptığı araştırmalar bu alanda öne çıkan örneklerdir (Baker ve Ellece, 2011, s. 24-25). Örneklerden

de anlaşıldığı üzere araştırma konusunun belirlenmesinde dahi özel yönelimlerin ve aykırılaştırmaların varlığı sezilmektedir.

Derlem dil bilimi tabanlı çalışmalardan en yaygınları arasında söz varlığı çalışmaları, sosyal aktörlerin temsilleri, anahtar kelime listeleri, eş dizimlilik ve sıklık analizleri yer alır. Çalışmaların eleştirel analize tabi tutulması söylem çözümlemesiyle derlem dil bilimini aynı çalışma zemininde buluşturmaktadır. Özellikle medya ve iletişim alanında reklam dili, sosyal medya dili, nefret dili vs. konularına yönelik yapılan çalışmalar iki alan arasındaki iş birliğini güçlendirmektedir. Dil bilimi dışında eğitim alanlarında derlem dil bilimi tabanlı çalışmalara başvurulmaktadır. Bunlar sıklıkla dil ve edebiyat öğretimi alanında öğrencilerin söz varlığının tespitini yapmak ya da dil gelişimi desteklemek üzere yürütülen çalışmalardır. Kültürel hareketliliklere bağlı olarak ikinci dil öğretiminde de problemli alanların belirlenmesi ve etkili öğretim stratejilerinin geliştirilmesi açısından da derlem dil biliminden yardım alındığını söylemek mümkündür.

Hyland (2009) üç ana yaklaşım çerçevesinde derlem çalışması yapılabileceğini öne sürmektedir (Aktaran Flowerdew, 2013, s. 175): I. Metinsel yaklaşım; dil seçimleri ve metinlerdeki kalıp ifadelere odaklanır. II. Eleştirel yaklaşım sistemik işlevsel dil biliminin yöntemlerinden yararlanır. III. Bağlamsal yaklaşım, sosyolinguistik bir perspektifle derlem verilerini inceleyerek dil kullanımının durumsal faktörlerden nasıl etkilendiğini araştırır. Bu yaklaşım; konuşma analizi ve söz eylem teorisi gibi pragmatik unsurlardan yararlanarak iletişim bağlamındaki etkileşimlerin ve dilin sosyal işlevlerinin analizine odaklanır, böylece dil yapılarına ve kullanım örüntülerine dair daha derin bir anlayış geliştirilir.

Derlem dil bilimi tabanlı söylem çözümlemesi, araştırmacının öz farkındalığı ve bilişsel süreçlerin anlaşılmasında da önemli bir rol oynamaktadır; çünkü bireylerin dünyayı algılayış biçimleri, araştırmanın sonuçlarını etkileyebilmektedir. Bunlar bilinçaltındaki ön yargılar, kimliğini koruma isteği gibi çeşitli nedenlerden kaynaklanabilmektedir. Akademik yazımda genellikle resmî bir dil kullanıldığı için kişisel ifadelerin eklenmesi bazı disiplinlerde zorluk yaratmaktadır. Özellikle, söylem çözümlemesinde destekleyici makalelere odaklanma eğilimi, alternatif bakış açılarını göz ardı etme riskini beraberinde getirmektedir. Sonuç olarak derlem kullanılarak gerçekleştirilen analizler, subjektifliğin önüne geçerek genel eğilimlerin belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Ancak araştırmacıların hangi verileri seçecekleri konusunda dikkatli olmaları ve bulguları dengeli bir şekilde rapor etmeleri gerekmektedir. Bu hem araştırmanın geçerliliğini artıracak hem de daha objektif bir değerlendirme yapılmasına katkıda bulunacaktır (Baker, 2006, s. 10-12).

Leech (2000), söylem çözümlemesi ile derlem dil bilimi arasında bazı önemli farklılıklara işaret etmektedir. Söylem çözümlemesi; metinlerin bütünlüğünü ve bağlamını ön planda tutarak metinlerin anlamını ortaya çıkarmaya odaklanırken derlem dil bilimi geniş bir veri kümesinden örnekler toplayarak çalışmakta ve bu örneklerin tamamlayıcı metinlere ihtiyaç duymaksızın analizini gerçekleştirmektedir. Söylem analizinde verileri toplayan kişi genellikle aynı zamanda analiz eden kişidir. Derlem dil biliminde ise bu roller farklı kişilere ait olabilir. Ayrıca, söylem analizi verilerin erişilebilirliğini sınırlı tutarken derlem dil bilimi verileri daha geniş bir kitleye ulaştırmayı amaçlar. Söylem analizi, verilerin derinlemesine anlaşılması için niteliksel araçlar kullanırken derlem dil bilimi verileri daha genel bir perspektiften incelemek amacıyla arama araçlarına yönelir. Son olarak, söylem analizi konuşmanın etkileşimsel yönlerine odaklanırken derlem dil bilimi daha çok dil bilgisel yapıya odaklanır ve ilgili konularda karşılaştırmalar yapar (s. 678–680). Bu farklılıklar, her iki yaklaşımın dil verisini analiz etme ve anlama süreçlerinde özgün işlevler üstlenmesini sağlar.

van Dijk; "News Analysis", adlı eserinde metin analizi için niceliksel ve niteliksel yöntemlerin birleşiminin önemini vurgulamaktadır. Niceliksel analiz; metinlerdeki sıklık, uzunluk gibi yüzeysel ölçütlere odaklanırken derinlikli bir inceleme için tematik, şematik, anlamsal, üslupsal ve retorik yapıların analiz edilmesi gereklidir. Bu yapılar, metinlerin nasıl oluşturulduğunu ve ideolojik eğilimlerini anlamak için kritik bir rol oynamaktadır. Bu sebeple yüzeysel analizlerin "faydalı ancak yetersiz" olduğunu belirterek farklı analiz tekniklerinin daha anlamlı sonuçlar sunduğunu ifade eder (van Dijk, 1988a, s. 66). Prosedürlere ve kurallara dikkat edildiği sürece bir metnin dil özelliklerinin yakından incelenmesi edebiyat eleştirisi için değerlidir. Ancak bu tür çalışmaların asla daha geniş kapsamlı yorum ve eleştirinin yerini almayacağı bilinmelidir (Toolan, 1990, s. 14). Bilgi çağında, asıl hedef bilgiye erişim değil bilginin analiz edilmesi ve işlevsel kullanımıdır. Bilimsel araştırmaların yalnızca var olan durumun betimlenmesi ile ilgilenmesi bilginin sürekli dönüşme uğradığı çağımızda dinamik süreçlerin gerisinde kalınmasına yol açacaktır.

2.2.5.3. Sosyal Aktörler Yaklaşımı

van Leeuwen (1966) toplumsal dinamikleri etkileyen bireyler, gruplar, kurumlar kısacası sosyal aktörlerin nasıl temsil edildiklerini araştırmak üzere Halliday'ın sistemik işlevsel dilbilimine dayanan bir araştırmalar yapar. "İngilizce söylemde sosyal aktörlerin temsil

edilme yolları nelerdir?", "İngilizce insanlara atıfta bulunmak için hangi seçenekleri sunuyor?" sorularından hareket eden araştırmacı çalışmasını dil biliminin soyut kurallarına dayandırmak yerine sosyal aktörlerin nasıl ifade edildiklerinin sosyolojik ve eleştirel uygunluğuna odaklanır. van Leeuwen, dil bilimcilerin biçimsel eğilimlerinin aksine sosyal aktörlerinin sunumunda dilden çok kültürün etkili olduğu düşüncesiyle toplumsal temsillerin araştırılması için bir dizi kategori sağlamayı amaçlamıştır.

Sosyal aktörlerin bir sistem ağı biçiminde gösterildiği şemada (bk. Şekil 2.4.) yer alan kavramlar oldukça esnektir. Aktörler ya "aktifleştirilmiş" ya da "pasifleştirilmiş" olabilir, fakat bazı durumlarda bu iki durum bir arada da görülebilir. Şemadaki köşeli parantezler, seçenekleri gösterirken küme parantezleri ise birden fazla seçeneğin aynı anda uygulanabileceğini belirtir. Bu, söylemdeki seçimlerin sabit ve katı kurallara bağlı olmadığını ifade eder. Örneğin, bir sosyal aktör hem aktif hem de kişiselleştirilmiş olarak temsil edilebilir. Bu durum, sosyal aktörlerin çeşitli kategorilerde farklı şekillerde temsil edilebileceğine işaret eder. Dolayısıyla sistem ağı biçimindeki şemaların sosyal aktörlerin karmaşık davranışlarını ve ilişkilerini anlamak için kullanışlı bir araç olduğu söylenebilir.

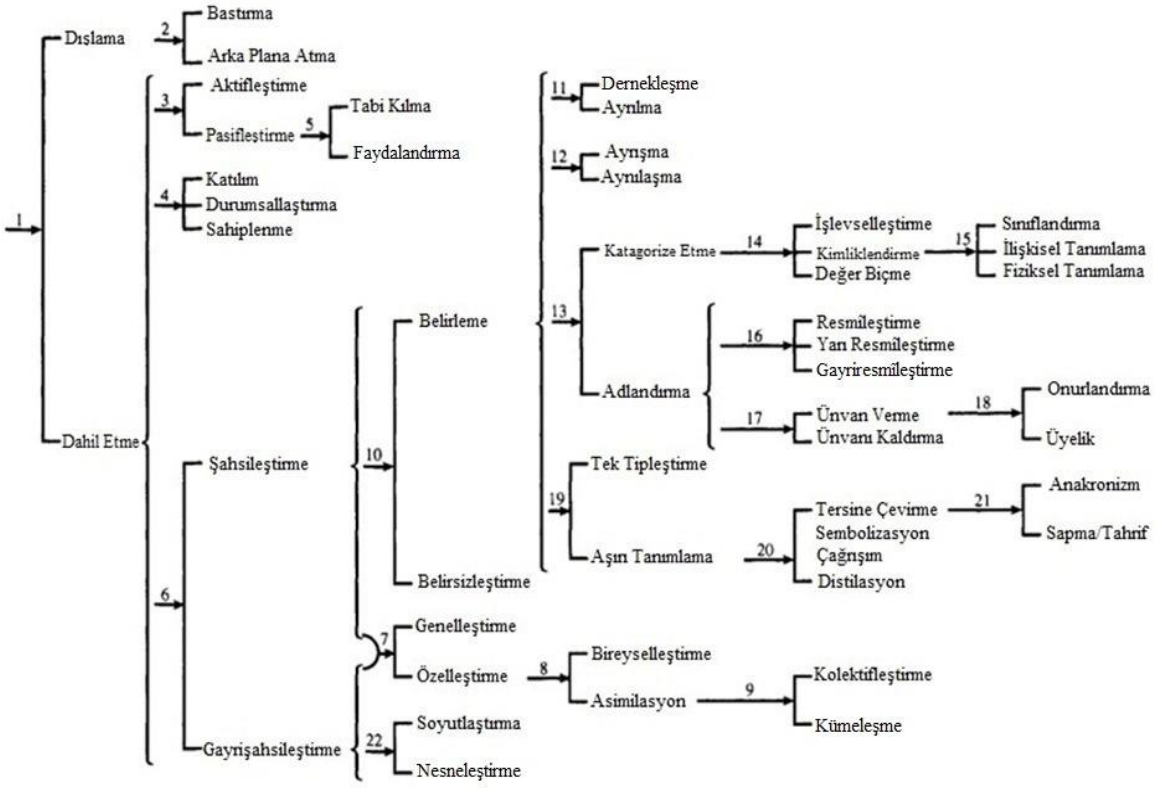
Aşağıda, van Leeuwen'ın sosyal aktörlerin temsili üzerine geliştirdiği analitik çerçevenin ana kavramlarını özetleyen bir tablo sunulmuştur (van Leeuwen, 1996, s. 38-61):

Tablo 2.25
van Leeuwen'ın Sosyal Aktör Temsili Kavramları

Dışlama (Exclusion)	Bastırma (Suppression): Sosyal aktörlerin metinde yer almamasıdır. Arka plana atma (Backgrounding): Sosyal aktörlerin metinde referans verilmeden dolaylı olarak ele alınmasıdır.
Rol Dağılımı	Sosyal Aktörlerin Aktifleştirilmesi (Activation): Sosyal aktörler, aktif ve dikkat çekecek şekilde temsil edilir. Sosyal Aktörlerin Pasifleştirilmesi (Passivation): Sosyal aktörler, edilgen bir şekilde ya da arka planda temsil edilir. Subjection (Tabi Kılma): Sosyal aktörler, diğer sosyal aktörlerin kontrolü altında olabilir. Beneficialisation (Faydalandırma): Sosyal aktörler, başka birinin yararına temsil edilebilir. Bu işlemler, Halliday'in (2014) geçişlilik sistemindeki dil bilgisel rollerle gerçekleştirilir.
Genelleştirme (Genericisation) ve Özelleştirme (Specification)	Genelleştirme: Sosyal aktörlerin bireysel özelliklerinden arındırılarak genel bir grup veya kategori içinde temsil edilmesidir. Örnek: "Avrupalı olmayan göçmenler nüfusun yüzde 6,5'ini oluşturuyor." Özelleştirme: Sosyal aktörlerin belirli ve ayrıntılı özellikleri ile tanımlanmasıdır.

Asimilasyon (Assimilation) ve Bireyselleştirme (İnvidalisation)	Bireyselleştirme: Sosyal aktörler birey olarak ele alınır. Asimilasyon: Sosyal aktörler grup olarak ele alınır. Asimilasyon, iki farklı şekilde gerçekleşir: Kümeleşme (Aggregation) ve Kolektifleştirme (Collectivisation) Medya örnekleri: Orta sınıf odaklı gazeteler elitleri bireyselleştirirken sıradan insanları asimile eder. İşçi sınıfı odaklı gazeteler sıradan insanları bireyselleştirir.
Kurumsallaşma/Dernekleşme (Association) ve Ayrılma/Farklılaşma (Dissociation)	Dernekler (Associations): Sosyal aktörler gruplar hâlinde temsil edilir. Ayrılma (Dissociation): Derneğin dağılması durumunda oluşur. İyelik zamirleri aracılığıyla gruplaşma adlandırma olmadan çağrışım yoluyla ifade edilebilir.
Belirsizlik (Indetermination):	Belirsizlik (Indetermination): Sosyal aktörler belirtilmemiş veya anonim birey/grup olarak temsil edilir. Bu temsil belgisiz zamirler yoluyla yapılır.
Adlandırma (Nomination) ve Kategorize Etme (Categorisation)	Sosyal aktörler kendi benzersiz kimlikleri açısından ya da başkalarıyla paylaştıkları kimlikler ve işlevler açısından temsil edilebilir.
İşlevselleştirme (Functionalisation), Kimliklendirme (İdentification)	Sosyal aktörler, faaliyet, meslek veya rol açısından tanımlanır. Kimliklendirme: Sosyal aktörler, ad, yaş, cinsiyet, etnik köken, meslek, dinî mensubiyet gibi özelliklerle tanımlanır. İlişki tanımlama (relation identification): Sosyal aktörler, kişisel, akrabalık veya iş ilişkileri açısından temsil edilir. Fiziksel tanımlama (physical identification): Sosyal aktörler, fiziksel özellikleriyle tanımlanır. Sınıflandırma (classification): Sosyal aktörler, belirli sınıflara veya kategorilere ayrılarak temsil edilir.
Şahsileştirme (Personalization) ve Gayrişahsileştirme (Impersonalization)	Kişiselleştiren temsil seçimleri kişi veya iyelik zamirleri, özel isimler, sıfatlar aracılığıyla yapılır. Soyutlama (abstraction): Örneğin “yasadışı” göçmenlerin "sorunlar" terimiyle anılması. Nesnelleştirme (objectivation): Örneğin, "Avustralyalılar" kelimesinin "Avustralya" ile değiştirilmesi.
Aşırı Tanımlama (Overdetermınatıon)	Sosyal aktörlerin temsilinde, dört ana aşırı tanımlama kategorisi vardır: Tersine Çevirme (inversion): Rollerinin zıt şekilde gösterilmesi. Sembolleştirme (symbolisation): Belirli sembollerle temsil edilmesi. Çağrışım (connotation): Anlam katmanlarının ve çağrışımların ortaya çıkması. Distilasyon(distillation): Özelliklerin basitleştirilmesi ya da özelleştirilmesi.

Sosyal aktörlerin çeşitli metinler aracılılığıyla nasıl temsil edildiğini anlamak ve analiz etmek için kullanılan bu kavramlar, bir sistem ağı biçiminde görselleştirilebilir:

Şekil 2.4. van Leeuwen'ın sosyal aktörler temsili kavramları van Leeuwen, T. (1996). The representation of social actors in discourse. In C. R. Caldas-Coulthard & M. Coulthard (Eds.), *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis* (pp. 32-70). Routledge kaynağından alınmıştır.

Söz konusu yaklaşımın amacı, toplumsal değişimin öncüleri olan sosyal aktörlerin (kişi, grup, kurum, örgüt vd.) dil aracılığıyla sistematik eylemlerinin ve bu eylemlerin taşıdığı niyetlerin açığa çıkarılması ve toplumsal sistemle bağlantısının araştırılmasıdır.

2.2.5.4. Dispozitif Yaklaşım

Foucault, "Bilginin Arkeolojisi (1969)" adlı eserinde "söylemsel oluşumlar" adı altında sosyal düzen içindeki çok katmanlı yapıları ifade etmek "dispozitif" kavramını öne sürmüştür. Türkçede "sistem, düzen, düzenek, mekanizma" şeklinde karşılık bulan bu soyut kavram, toplumsal yapıdaki güç unsurlarının birey ve toplum üzerindeki etkisiyle belirginlik kazanır.

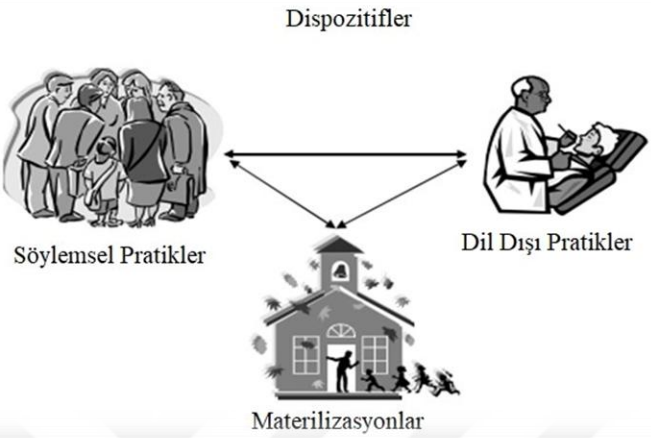
Dispositif kavramı, dilsel ve dilsel olmayan unsurlardan oluşan heterojen bir bütünlüğe işaret eder. Bu unsurlar arasında söylemler, kurumlar, mimari biçimler, düzenleyici kararlar, yasalar, bilimsel sözceler, idari, felsefi, ahlaki önermeler ve sosyal yardımlaşma ve

dayanışma vb. yer alır. Dispositif kavramı bu unsurların bir araya getirilmesiyle oluşan bir ağ veya ilişkiler şebekesi olarak tanımlanabilir (Foucault, 2000, s.119-120). Burada temel amaç, bu unsurlar arasındaki bağın niteliğini ortaya koymaktır. Foucault'un 1970'lerde ortaya attığı "dispozitif" kavramı, "yönetimsellik" ve "insanların yönetimi" konularına dair çalışmalarına dayanmaktadır. Agamben (2009) bu kavramı üç temel özellik üzerinden açıklamaktadır:

a. Dispozitif, heterojen bir kümedir. Dilsel olan ve olmayan her şey (söylemler, kurumlar, binalar, yasalar, polisiye tedbirler, felsefi önermeler vb.) ve bu unsurlar arasında kurulan ağdır.
b. Her zaman somut bir stratejik işleve sahiptir ve bir güç ilişkisi içinde yer alır.
c. Dispozitif, güç ve bilgi ilişkilerinin kesiştiği noktada ortaya çıkar. Bilgi, güç ilişkilerinin bir aracı olarak kullanılır ve bu ilişkiler toplumun gerçekliğini şekillendirir (s. 14-16). Bu çerçevede bilgi, güç ve gerçeklik birbiriyle iç içe geçmiş durumdadır.

Maddi gerçekliği nesnel bir veri olarak gören bilimlerin aksine söylem ve dispozitif analizi, gerçekliğin insanlar tarafından anlamlar yüklenerek var olduğunu öne sürer. Bu anlam yükleme süreci; bireylerin düşünce yapıları, sosyal çevreleri ve kültürel etkileşimleriyle şekillenir. Dolayısıyla, gerçeklik nesnel bir olgu olarak değil, insanların algı ve yorumlarıyla ilişkilendirilir. Söylemler gerçekliği belirler, ancak bu belirleme sürecinde aktif öznelerin sosyal bağlamlara müdahale ettiği de unutulmamalıdır. Nitekim özneler, söylemle iç içe olduklarından ellerindeki bilgi ile bu sürece etki edebilirler. Bu nedenle, söylem çözümlemesi anlam tahsislerinin geriye dönük analizinin yanı sıra aktif özneler tarafından aktarılan söylem yoluyla gerçekliğin devam eden üretiminin analiziyle de ilgilidir. Bu bağlamda bilgi, söylem ve gerçeklik arasındaki ilişkiyi anlamak önemlidir. Bunun için dilsel olmayan eylemlerin de dikkate alınması gerekmektedir. Bu ilişkilerin kavranmasında dispozitif kuşatıcı bir kavram olarak yer alır (Jäger ve Maier, 2016, s. 111-113). Dispozitif analizinde; gerçeklik algısının oluşumu söylemsel pratikler, dilsel olmayan pratikler ve materilizasyonlar/somutlaştırmalar üzerinde odaklanılarak açıklanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, söylem ve dispozitif çözümlemesi şu soruların etrafında gerçekleştirilir: “Belirli bir yer ve zamanda geçerli bilgi nedir? Bu bilgi nasıl ortaya çıkıyor ve nasıl aktarılıyor? Özneleri oluşturmak için ne gibi işlevleri vardır? Bunun toplumun şekillenmesi açısından ne gibi sonuçları var?” (Jäger ve Maier, 2016, s. 125).

Foucault'un dispozitif kavramı; bilgi ögelerinin konuşma, düşünme ve somutlaştırma süreçlerinde yer aldığı sürekli gelişen bir bağlamdır. Bu bağlam, bir üçgen ya da üç merkezi geçiş noktasından oluşan bir daire şeklinde düşünülebilir (Jäger, 2001, s. 57):

Şekil 2.5. Dispozitifler Jäger, S. (2001). Discourse and knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (1st ed., pp. 32-62). London:Sage kaynağından alınmıştır.

Bu doğrultuda dispozitif kavramı çeşitli unsurların bir arada yer aldığı toplumsal düzeni biçimlendiren büyük bir mekanizma olarak tanımlanabilir. Dilsel ve dilsel olmayan pratikler ve materyalizasyonlar, bilgi ya da daha kesin bir ifadeyle ortak bir güç/bilgi kompleksi ile birbirine bağlıdır. Foucault'a göre güç kavramı "davranışları ya da söylemleri harekete geçirmeye muktedir görünen, tanımlanabilir ve tanımlanmış bir dizi özel mekanizmaya" işaret eder. Bilgi kavramı ile kastedilen ise insan zihnindeki her türlü düşünme ve hissetme unsurudur. İnsan bilincindeki her şey bilgi tarafından oluşturulur dolayısıyla söylemseldir. Aktörler bu bilgiyi içine doğdukları çevreden alırlar. Diğer insanların onlara söyledikleri, medya aracılığıyla okudukları ya da duydukları, deneyimleri, maddi nesneler ile temasları vs. bu süreç üzerinde etkilidir. Bu sayede, bireyler atanmış anlamların kurallarını öğrenerek gerçekliği başkalarının yorumladığı şekilde algılar. Bu durum, bireylerin çevrelerinden edindikleri bilgiyle şekillenen bir bakış açısı geliştirmelerini sağlar. Eleştirel söylem çözümlemesinde bu süreçlerin bir araya geldiği ve belirli stratejik işlevlerle toplumsal gerçekliği şekillendirdiği düzeneğin/dispozitifin işleyişi ele alınır. Bunun için belirli bir toplumda ve zamanda kullanılan söylemler incelenerek onların niteliksel özelliklerinin

haritalandırılması ve söylemsel sınırların nasıl genişletildiğinin ya da daraltıldığının ortaya çıkarılması amaçlanır. Bu analiz aynı zamanda iktidar ve bilgi işleyişlerini eleştiriye tabi tutar. Bu süreçte, söylemin içeriği ve kullanım şekli detaylı bir şekilde incelenir ve söylemin hangi tekniklerle şekillendirildiği üzerine odaklanılır (Jäger ve Maier, 2016, s. 114,119).

Dispozitif yaklaşım, söylem çözümlemesinin tarihsel gelişiminde önemli bir dönüm noktasını oluşturmaktadır. Başlangıçta dil bilimine dayalı betimsel bir yaklaşımla dilin yapı ve işleyişine odaklanan çözümlemeler Foucault'nun söylem, bilgi ve iktidar/güç ilişkilerine dikkat çekmesiyle bugünkü eleştirel çizgisine taşınarak başta sosyoloji ve felsefe alanları olmak üzere iletişim bilimleri ve psikoloji alanlarına doğru genişleme göstermiştir. Dispozitifler; sosyal düzenin kurulması ve sürdürülmesi ve kontrolünden sorumlu sistemin bileşenlerini kapsayan çerçeve bir kavramdır; bu çerçevede dilsel olgular ile somut kurumsal yapılar bir arada yer alır. Böylece, söylem çözümlemesine daha kapsamlı bir bakış açısı kazandırılmış olur.

Foucault, doğrudan bir söylem çözümleme metodolojisi geliştirmemiş olsa da özellikle "dispozitif" kavramı üzerine yaptığı çalışmalar, söylem çözümlemesi için önemli bir zemin oluşturmuştur. Jäger ve Maier(2016)'in Foucault'un anlayışına uygun olarak sundukları araç kutusu, söylemlerin ve dispozitiflerin sistematik bir şekilde nasıl analiz edileceğine dair önemli bilgiler sunmaktadır.

Tablo 2.26
Söylem ve Dispozitif Analiz Aşamaları

Konu seçimi	Belirli bir sosyal, politik veya kültürel konunun belirlenmesi ve temel araştırma sorularının formüle edilmesi.	
Söylem Düzlemi ve Sektör Seçimi	İncelenecek söylem düzleminin (medya, politik, bilimsel vb.) belirlenmesi ve seçilen sektörün (gazetecilik sektörü) gerekçelendirilmesi.	
Materyallere erişim ve hazırlama	Seçilen söylem düzlemi ve sektöre uygun materyallerin toplanması, düzenlenmesi ve analize hazırlanması.	
Analiz	Söylem dizisinin yapısal analizi	Söylem zincirinin içerdiği temaların, kategorilerin ve dilsel stratejilerin organizasyonunu anlamayı amaçlar.
	Söylem parçalarının detaylı analizi	Söylemlerin nasıl oluşturulduğunu, yayıldığını ve toplumsal gerçekliği nasıl şekillendirdiğini anlamayı hedefler.
	Sinoptik analiz	Söylemin genel yapısını ve işleyişini geniş bir perspektiften değerlendirmeyi amaçlar.

Jäger ve Maier'in sunduğu bu sistematik yaklaşım, Foucault'un düşüncelerine uygun bir yöntemsel çerçeve sunmaktadır.[1] Bu araçların her biri, söylemin incelenmesinde belirleyici bir işlev üstlenmektedir.

2.2.5.5. Diyalektik-İlişkisel Yaklaşım

Eleştirel söylem çözümlemesinin öne çıkan teorisyenlerinden biri olan Norman Faiclough, dil ve toplumsal pratiklerin karşılıklı ilişkilerini ele aldığı "Diyalektik-İlişkisel Yaklaşımı" ileri sürmüştür. Bu yaklaşıma göre dil ile ideolojik yapılar arasındaki ilişkiler söylemler üzerinden ortaya çıkarılır. Söylem; sosyal pratikler, söylemsel pratikler (metnin üretimi, dağıtımı ve tüketimi) ve metinlerin karşılıklı ilişkilerine dayanan kompleks bir kavramdır. Diyalektik-İlişkisel yaklaşımda, dilin toplumsal yaşamı nasıl etkilediğini ve toplumsal adalet ve değişimi sağlamak için nasıl kullanılabileceği incelenerek problemli görülen alanlarda çözüm üretmeye çalışılır.

Söylem; bu yaklaşıma göre (a) sosyal sürecin bir unsuru olarak anlam oluşturma (b) belirli bir sosyal alan veya pratikle ilişkili dil (örneğin politik söylem), (c) belirli bir sosyal perspektifle ilişkili dünyanın yönlerini yorumlamanın bir yolu (örneğin neo-liberal küreselleşme söylemi) olarak tanımlanır. Fairclough bu kavramları karıştırmamak için söylem yerine en genel anlamda "semiyosis" terimini kullanmayı tercih eder. Semiyosis, dilin yanı sıra görsel imgeler ve beden dili gibi çeşitli 'semiyotik modaliteleri' içerir ve toplumsal unsurlarla diyalektik olarak ilişkilidir. Bu ilişkiler farklı ama ayrık olmayan şekildedir ve her biri diğerlerini içerir ancak onlara indirgenemez. Örneğin; sosyal ilişkiler, güç, kurumlar, inançlar ve kültürel değerler kısmen semiyotiktir ancak onları tamamen gösterge bilimsel olarak ele almak hatalı olur. Başka bir deyişle, bu unsurlar sembolik anlamlarının ötesinde, toplumsal yapı ve dinamiklerle iç içe geçmiş olarak anlaşılmalıdır. Eleştirel söylem çözümlemesi, semiyosis ve toplumsal pratiklerin diğer unsurları arasındaki diyalektik ilişkinin analizdir. Burada temel amaç güç eşitsizliklerinin ve ideolojik süreçlerin nasıl kurulduğunu, yeniden üretildiğini ve değiştirildiğinin açıklanmasıdır. Ayrıca, bu ilişkilerin insan refahı üzerindeki etkileri de dikkate alınır (Fairclough, 2016, s. 88). Diyalektik-ilişkisel yaklaşımın dört aşamalı bir analiz süreci bulunur:

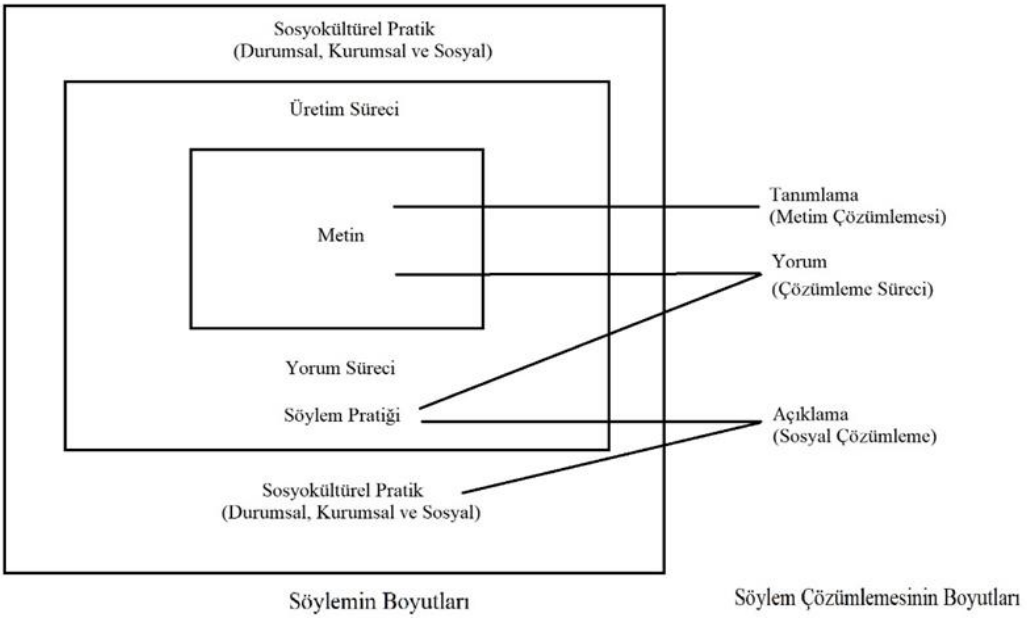
[1] Daha fazla bilgi için bk. Jäger, S., & Maier, F. (2016). Analysing Discourses and Dispositives: A Foucauldian Approach To Theory And Methodology. In Wodak, Ruth; Meyer, Michael (Ed.), Methods of Critical Discourse Studies (pp. 109- 136). Sage.

Tablo 2.27
Diyalektik-İlişkisel Yaklaşım Analiz Süreci

I.Aşama	Toplumsal bir soruna (adaletsizlik, terör, küreselleşme vb.) odaklanılması ve onun semiyotik açısının ortaya koyulması	I.Adım: Toplumsal sorunun gösterge bilimsel süreçler içermesi ve disiplinler arası yaklaşımla ele alınabilir olması gerekir.
		II.Adım: Belirlenen araştırma konuları için disiplinler arası bir teorize edilerek araştırma nesneleri oluşturulur.
II.Aşama	Belirlenen toplumsal sorunun önündeki engellerin tespit edilmesi	I.Adım: Gösterge bilimsel ve diğer sosyal unsurlar arasındaki diyalektik ilişkiler analiz edilir.
		II.Adım: Metin analizinde kullanılacak odaklar ve kategoriler belirlenir.
		III.Adım: Belirlenen metinler analiz edilir.
III.Aşama	Toplumsal sorunun mevcut düzenin sürdürülmesinde ne gibi bir işleve sahip olduğunun açıklanması	I.Adım: Toplumsal sorundan çıkar sağlayanlar ve ideolojik açıdan sorunun işlevleri ele alınır.
IV.Aşama	Toplumsal sorunun ortadan kaldırılması için somut ve uygulanabilir adımlar belirlenmesi	II.Adım: Toplumsal sorunun önündeki engelleri aşmak için mevcut toplumsal süreç içindeki olasılıklar belirlenir

(Fairclough, 2016:91-95).

Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem çözümleme modeli araştırmacılara yöntemsel bir çerçeve çizer. Bu modele göre, söylemin diğer sosyal ve kültürel unsurlarla olan diyalektik ilişkisi daha sistematik biçimde ele alınabilir (Fairclough, 1995, s. 98).

Şekil 2.6. Diyalektik-ilişkisel yaklaşım Fairclough, N. (1995). Critical discourse analysis: *The critical study of language*. London: Longman kaynağından alınmıştır.

Fairclough'un üç boyutlu eleştirel söylem çözümleme modeli; metin, söylem pratiği ve sosyal pratik boyutlarını içerir. Modelin merkezinde metin ve metinlerdeki sözcük seçimleri, dil bilgisi yapıları ve dilsel özellikler incelenmesi yer alır. Söylem pratiği boyutunda; metnin üretim, dağıtım ve tüketim süreçlerini analiz edilir ve bu süreçlerin ekonomik, siyasal ve kurumsal şartlarla ilişkisini araştırılır. Sosyal pratik boyutunda ise söylemin hangi söylem ağı içinde yer aldığı, hangi kurumsal ve ekonomik şartlara bağlı olarak oluşturulduğu, ideolojik ve sosyal değişimlere nasıl yol açtığını incelenir. Bu model, dilin toplumsal yapılar ve ideolojiler üzerindeki etkisini anlamaya çalışarak dil ile toplumsal ve kültürel süreçler arasındaki bağlantılar analiz edilir (Özüdoğru, 2016, s. 90-92). Bu yaklaşımda dil, yalnızca bir iletişim aracı olarak değil toplumsal güç ve ideolojilerin yansıması ve yeniden üretimi olarak ele alınır.

Söz konusu model sosyal pratikler ve dil arasındaki bağlantıları araştırarak mikro ve makro analizin birleştirilmesini kolaylaştırır. Bunun yanı sıra metinlerin özellikleri ile sosyal süreçler ve ilişkiler (ideolojiler, güç ilişkileri) arasında, bu metinleri üreten ve yorumlayanlar için genellikle açık olmayan bağlantıları analiz yoluyla görünür kılar ve analize uygun hâle getirir (Fairclough, 1995, s. 96-97). Sosyal hayattaki çatışma ve karşılaşmalarda dilin nasıl bir güç aracı hâline geldiği bu modele dayandırılan söylem çözümlemelerinde daha somut şekilde ortaya koyulabilmektedir.

2.2.5.6. Sosyobilişsel Yaklaşım

Dil çalışmalarının soyut ya da ideal dil sistemlerinin incelenmesi yerine sosyal bağlamdaki gerçek dil kullanımının öne çıkmasıyla söylem çözümlemesi önem kazanmıştır. Teun A. van Dijk, Michel Foucault, Norman Fairclough, Ruth Wodak, Jacques Derrida, James Paul Gee ve Michail Bakhtin gibi birçok kuramcının katkılarıyla dil çalışmaları sosyal ve eleştirel bir alana taşınmıştır. Bu kuramcılar söylemin toplumsal yapılarla ilişkisi, güç/iktidar, bilgi ve söylem bağlantısı, kimlik inşası, sosyal eşitsizlikler, tarihsel bağlam gibi odak noktalarından hareketle söylem araştırmalarına farklı boyutlar kazandırmışlardır.

Hollanda Okulu, eleştirel söylem çözümlemesinde sosyobilişsel yaklaşımı benimsemiştir. van Dijk'ın çalışmalarından izlenebilen bu yaklaşımda söylemin bilişsel ve toplumsal boyutları bir arada ele alınır. Bu yaklaşıma göre söylemlerin ortaya çıkması hem bilişsel hem de sosyal bir olaydır; söylemler bu iki boyutun etkileşiminin bir parçasıdır.

Serge Moscovici'nin (1961)[1] Sosyal Temsiller Teorisi, van Dijk'in sosyobilişsel yaklaşımına önemli bir teorik temel sağlamıştır. Sosyal temsillerin, bireylerin ve grupların bilişsel süreçlerini nasıl biçimlendirdiği konusundaki anlayış, van Dijk'in çalışmalarında önemli yer tutmaktadır. Özellikle medya metinleri üzerine yaptığı çalışmalarla adını duyuran van Dijk, dil bilimi ve sosyal bilimlerdeki diğer yaklaşımlarının içerdiği pratikleri kapsayan bir eleştirel söylem çözümleme modeli geliştirerek günümüz araştırmacıları için önemli bir referans oluşmuştur. Söz konusu model; metinlerdeki ideolojik üretimi ve sunumu ortaya çıkarması, sosyal süreçlerin, ideoloji, dil ve söylemin birbiriyle etkileşimine odaklanması ile dikkat çeker. Ayrıca, yapısal yaklaşımın sınırlılıklarını aşan daha kapsamlı bir anlayış sunar (van Dijk, 2001b, s. 97).

İletişimi tüm boyutlarıyla anlamak, söylem çözümlemesinin temel amacıdır. Bu bütünselliği yakalayabilmek için dil bilimsel analizlerin yanı sıra çeşitli bakış açılarına ihtiyaç duyulur. Dilin toplum içindeki rolü ve toplumsal ihtiyaçlara göre sunduğu seçenekler, bilinç, bilgi, dil ve kültür arasındaki ilişkilerin incelenmesi, bu gereksinimleri karşılamak için gerekli olan yaklaşımlardır (Kocaman, 2009, s.10). van Dijk'ın söylem, biliş ve toplum arasındaki bağlantıları merkeze aldığı eleştirel söylem çözümleme yaklaşımında; dil, ideoloji ve iktidar bağlantısı, zihinsel süreçler gibi çok sayıda bileşenin söylemlerin oluşumunda etkili olduğunu kabul edilir. İlgili disiplinlerden gelen ögeler araştırma alanına dâhil edilir ve güvenilir bulgulara ulaşmak için nitel ve nicel analizlerin bir arada ele alınması öngörülür.

[1] Moscovici, S. (1976). La psychanalyse, son image et son public. Paris: Presses Universitaires de France.

van Dijk'ın geliştiridiği model, daha çok medya tarafından üretilen bilginin incelenmesine uygun şekilde tasarlanmıştır. Modelin teorik çerçevesi ise Walter Kintsch ile yaptığı "Strategies of Discourse Comprehension" adlı çalışmaya dayanır. Bu çalışmada bir teori oluşturmaktan çok teori oluşturmak için ihtiyaç duyulan ilkelerin tanımlanması yoluna gidilmiştir. Burada sunulan bilgiler pek çok metin türüne uyarlanabilir olması açısından işlevseldir (van Dijk ve Kintsch, 1978; van Dijk, 1988b, s. 100). Bu yönüyle çeşitli metin türleri üzerinde yapılan çalışmalarda da tercih edilmektedir. Dinamik bir yaklaşıma dayanan bu model, metin yapıları ve bellekteki temsillerin yanı sıra üretim ve anlamlandırma süreçlerini dikkate alan bağlama duyarlı bir yaklaşımı teşvik etmektedir (van Dijk, 1988b, s. 101).

Sosyobilişsel yaklaşım; diğer eleştirel söylem çözümlemesi yaklaşımlarından farklı olarak söylem, toplum ve biliş üçgeninde odaklanmasıyla öne çıkar. Dilin ses, biçim ve cümle yapısı gibi metindeki en somut tezahürleri ele alınırken metne tam bir açıklama getirmek için bilişsel süreçler ve sosyal bağlam da çözümlemeye dâhil edilir. Metinlerin üretim süreçleri ve alımlanma süreçleri iç içedir. Metni üreten kişi, yapısal planlara göre hareket ederken okuyucu da metni okuma, anlama, inanç oluşturma ve kullanma süreçlerini işletir (van Dijk, 1988b, s. 95). Bu doğrultuda söylemleri salt dil kullanıcılarının kişisel deneyimlerinin ya da özel inanç ve görüşlerinin ürünü olarak görmez; söylemlerin toplumsal bağlam tarafından kontrol edildiği devingen bir süreci esas alır.

2.2.5.6.1. Söylem-Biliş-Toplum Üçgeni

van Dijk çok disiplinli bir yönelim olarak nitelendirdiği eleştirel söylem çözümleme yaklaşımını sosyobilişsel bir yaklaşım olarak adlandırır. Söylem, biliş ve toplum üçgeni ile tanımlanan bu geniş alanda söylem kavramıyla yazılı metinler, jest ve mimikler, tipografik düzen (görsel tasarımlar), imgeler gibi geniş anlamları içeren tüm iletişimsel olaylar yer alır. Biliş kavramı ise hem bireysel hem de sosyal bilişi kapsamaktadır. İnançları ve hedefleri, duyguları, söylem ve etkileşime dâhil olan diğer tüm zihinsel ve hafıza yapılarını ve süreçleri içerir. Son olarak toplum; hem yüz yüze etkileşimler gibi mikro yapıları hem de gruplar, gruplar arası ilişkiler, kurumlar, örgütler ile küresel, toplumsal ve siyasi yapıları karşılar (van Dijk, 2001b, s. 97-98).

van Dijk (2016), sosyobilişsel yaklaşımda bilişsel bileşene özel bir önem verilmesi gerektiğini belirtir. Bilişsel süreçler, belirli zihinsel modeller temelinde şekillenir ve bu

modeller, bağlamın etkisiyle bilgi ve ideolojilere dayanarak söylemin ve etkileşimin nasıl üretildiğini ve anlaşıldığını kontrol eder (s. 66). Bilişsel bileşen olmadan söylemlerin yerel ve küresel tutarlılığının kurulamaması söz konusu olabilir. Üç temel kavramla açıklanabilen bu bileşende; hafıza, zihinsel modeller ve sosyal biliş önem kazanır.

i. Hafıza: Beyinde uygulandığı şekliyle Bellek veya Zihin, genellikle Kısa Süreli Bellek olarak da adlandırılan İşlemsel Bellek ve Uzun Süreli Bellek olarak ikiye ayrılır. Uzun Süreli Bellek, bir yandan Epizodik Bellekte depolanan otobiyografik deneyimlerin ve bilgilerin hatıralarını, diğer yandan da Semantik Bellekte depolanan daha genel, sosyal olarak paylaşılan bilgileri, tutumları ve ideolojileri içerir.
ii. Zihinsel modeller: İşlemsel Bellekte işlenen kişisel deneyimlerimiz, Episodik Bellekte depolanan öznel, benzersiz, bireysel zihinsel modeller olarak temsil edilir. Bu tür zihinsel modeller, uzamsal-zamansal bir Ortam, Katılımcılar (ve onların kimlikleri, rolleri ve ilişkileri), Eylemler/Olaylar ve Hedeflerden oluşan standart bir hiyerarşik yapıya sahiptir. Bu kategoriler aynı zamanda bu tür deneyimleri tanımlayan cümlelerin anlamsal yapılarında da görülür. Zihinsel modeller çok modlu ve somuttur. Beynin farklı bölgelerinde farklı şekilde işlenen deneyimlere ilişkin görsel, işitsel, sensorimotor, değerlendirici ve duygusal bilgiler içerebilirler.
iii. Sosyal Biliş: Zihinsel modeller kişisel ve benzersiz olmakla birlikte, insanlar aynı zamanda sosyal olarak paylaşılan çeşitli biliş biçimlerine de sahiptir. Dolayısıyla hepimiz aynı epistemik topluluğun diğer üyeleriyle paylaşılan genel ve soyut dünya bilgisine sahibiz. Ayrıca belirli sosyal grupların üyeleri olarak, ırkçılık, cinsiyetçilik, militarizm veya neoliberalizm gibi daha temel ideolojileri veya ırkçılık karşıtlığı, feminizm, sosyalizm, pasifizm veya çevrecilik gibi karşıt ideolojileri veya tutumları (örneğin kürtaj, göçmenlik veya ölüm cezası hakkında) paylaşabiliriz. Kişisel deneyimlerimiz, bu çeşitli sosyal biliş biçimleri temelinde yorumlanır ve dolayısıyla zihinsel modeller olarak yorumlanır ve temsil edilir. Dolayısıyla, benzersiz, kişisel zihinsel modeller aynı topluluk ya da grubun diğer üyelerininkine az ya da çok benzer olabilir. İnsan bilişinin bu önemli özellikleri iş birliğine, etkileşime ve iletişime, dolayısıyla da söyleme olanak tanır (van Dijk, 2015, s. 66-67).

Biliş, söylem ile toplum arasındaki ilişkinin kurulmasında merkezi bir rol oynamaktadır. Bu rol, paylaşılan bilgi ve ideolojilerin bireysel söylemleri nasıl biçimlendirdiğini anlamaya katkı sağlamaktadır. Bilişsel ara yüzün varlığını yadsımak başka bir deyişle söylemleri doğrudan toplumsal yapı ile ilişkilendirmek, söylem üretiminde bireysel ve toplumsal dinamiklerin etkileşiminin göz ardı edilmesi gibi bir ihmali gündeme getirir. Bu görüşün doğrulanması ancak aynı sosyal bağlamda bulunan tüm söylemlerin birbirine benzerlik göstermesi şeklinde mümkün olabilir. Ancak bilişsel yapılar; farklı anlama ve algılama biçimleri meydana getirdiğinden söylemlerde tam bir uyuşmaya rastlanması oldukça güçtür (van Dijk, 2015, s. 70). Bilişsel bileşenin varlığı, bireylerin çeşitli sosyal koşullar ve deneyimler ışığında farklı söylemsel eğilimlerini açığa çıkarır. Bu durum, bireylerin bilgi ve ideolojileri nasıl yorumlayıp dönüştürdüğünü ve söylemin biçimlenmesinde bilişsel süreçlerin rolünü gözler önüne sermektedir.

Metnin üretilmesi ve anlaşılmasında bilgi, tutum, ideoloji, norm ve değerler gibi sosyal temsillerin etkisi zihinsel modeller aracılığıyla ortaya çıkmaktadır (van Dijk, 2001b, s. 114). Toplumsal boyutun önemli bir bileşeni olarak iletişim katılımcılarının bilişsel boyutu

dikkate alınmadan metin üretimi ve kullanımında; anlama, bilgi aktarımı, ikna, ideolojik yeniden üretim süreçlerinin açıklanması mümkün değildir (van Dijk, 1988b, s. 19). Dolayısıyla biliş hem bireysel hem de toplumsal bilişi dolayısıyla söylem ve etkileşime dâhil olan tüm süreçleri içermektedir.

Özetle bilişsel çerçeve (1) epizodik senaryolar, tutumlar ve modeller gibi sosyal temsiller; (2) bu temsilleri esnek bir şekilde uygulayan, kullanan veya güncelleyen stratejik süreçler ve (3) bellek aramasını, aktivasyonu ve güncellemeyi izleyen bir kontrol sistemi olarak tanımlanabilir. Durumların, olayların, eylemlerin ve bunlar hakkındaki söylemlerin anlaşılması ve bunun yanı sıra planlama, üretim veya yürütme süreçleri böyle bir modelin kontrolü altında gerçekleşmektedir (van Dijk, 1988a, s. 24).

I. Toplumsal Bileşen

Toplum; yüz yüze etkileşimlerin yanı sıra gruplar ve gruplar arası ilişkiler, kurumlar, örgütler, sosyal süreçler, siyasi sistemleri de içine alan farklı yapıları ihtiva eder. Bilgi, inanç, tutum, toplum bilgisi, dil ve diğer paylaşılan bilgiler toplumsal bağlamlarda edinilir, kullanılır ve değiştirilir. Toplumsal üyeler sürekli olarak bu tür davranışları başkalarına aktarır, test eder ve diğer üyelerin bilişleriyle kendi bilişini karşılaştırır (van Dijk, 1988a, s. 25). Sosyal etkileşimler ve düşünsel süreçler sürekli etkileşim hâlindedir. Söylemlerin çoğu, grup üyeleri olarak paylaşılan ideolojik temelli görüşlerden meydana gelmektedir. Bu görüşlerin bazıları, ebeveynlerden, akranlardan ve diğer grup üyelerinden edinilen bilgilerden kaynaklanmaktadır (van Dijk, 2003, s. 18). Dolayısıyla dil kullanıcılarının söylemleri, yaşamlarının farklı aşamalarında normlar, değerler, kültürel aktarımlar gibi farklı sosyal kanallardan beslenmektedir.

Söylem çözümlemesinin eleştirel yeterliliğe ulaşması, bilişsel ve toplumsal çözümlemenin bir arada ele alınması ile mümkündür (van Dijk, 2001b, s. 98). Söylem, biliş ve toplum arasındaki ilişkilerin sosyobilişsel yapısı şu şekilde özetlenebilir (van Dijk, 2015, s. 71):

Tablo 2.28
Söylem, Biliş ve Toplum İlişkilerinin Yapısı

Yapı Seviyesi	Biliş	Toplum
Büyük Yapı	Sosyal olarak paylaşılan bilgi, tutum, ideolojiler, normlar, değerler.	Topluluklar, gruplar, kuruluşlar
Küçük Yapı	Sosyal üyelerin deneyimlerinin kişisel zihinsel modelleri	Sosyal üyelerin etkileşimi

Van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse studies: A socio-cognitive approach. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed., pp. 62-85). London:Sage kaynağından alınmıştır.

Bilişin farklı sosyal gruplar ya da sosyal olaylar hakkında benzerlik gösterdiğinde aynı ideoloji tarafından şekillendirildiği düşünülebilir. Böyle bir ideoloji; normlar, değerler ve kurallar aracılığıyla kendi gücünü meşrulaştırdığı gibi belirli bir grubun çıkar ve hedeflerinin gerçekleştirilmesini, bu grubun gücünün yeniden üretilmesini sağlar. Dolayısıyla, bir metnin "ideolojik" olduğu söylendiğinde bu metindeki yapı ve anlamlar ilk olarak yazarın bu olayla ilişkin kişisel zihinsel modelinin yapı ve içeriğini yansıtır. İkinci olarak bu modelin metnin ele aldığı konu hakkında sosyobilişsel şemalara dayandığı ve bu şemaların nihayetinde altta yatan grup temelli ideolojiler tarafından biçimlendirildiği gerçeğini ortaya çıkarır. Bu anlayış doğrultusunda metnin yalnızca kendi iç bağlamında ele alınması, yapılacak çalışmayı söylemin temel bileşenleri konusunda eksik bırakacaktır (van Dijk, 2002, s. 116-119). Metnin tam anlamına ve yorumuna ulaşılması hedefleniyorsa dil kullanıcılarının nasıl bir bilişsel haritadan yola çıktıkları da çözümleme sürecine dâhil edilmelidir. Bu noktada konuşucu/yazar ve dinleyici/okuyucu arasında bilişsel düzeyde oldukça karmaşık bir etkileşimi de dikkate almak gerekir. Söylem araştırması yapan birçok disiplin bilişsel analizi "bilinç" ve "anlam üretimi" gibi gelişigüzel kavramlarla ifade ederek gereken titizliği göstermemektedir. Ancak söylem çözümlemesi üzerine yetkin bir çalışma gerçekleştirilmesi için söylem, kişisel biliş ve sosyal etkileşimlerin ayrıntılı bir incelemesi yapılarak dil kullanıcıların söylemlerinin ardındaki temsiller belirlenmelidir (van Dijk, 2002, s. 116-119). Bunun yanı sıra, söylem çözümlemesinde ele alınan "gerçek dünya" sorunları, araştırıldığı bağlama uygun olarak tarihsel, kültürel, sosyoekonomik, felsefi, mantıksal veya nörolojik bir yaklaşıma ihtiyaç duymaktadır (van Dijk, 2001b, s. 97).

Özetle van Dijk'ın ortaya koyduğu model, anlamanın dışsal verilerin işlenmesi ve yorumlanmasıyla beraber içsel, bilişsel bilgilerin etkinleştirilmesini ve kullanılmasını da içerdiğini varsayar. Olayların kendisinden gelen bilgi, bağlamdan gelen bilgi ve bilişsel ön kabullerden gelen bilgi etkili bir şekilde bir araya gelir. Böylelikle olayın zihinsel temsili mümkün olan en kısa sürede ve mümkün olan en iyi şekilde inşa edilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 5-6).

2.2.6. Teun van Dijk Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli

Teun van Dijk; "News Analysis" adlı çalışmasında söylemlerin kültürel, sosyal ve politik açıdan nasıl konumlandırıldığını ele almaktadır. Bugün birçok araştırmacı tarafından

referans alınan eleştirel söylem çözümleme modelinin teorik ve metodolojik temeli, ulusal ve uluslararası vaka çalışmalarına dayanan bu kaynak esere dayanmaktadır.

van Dijk'ın eleştirel söylem çözümleme modelinde söylemlerin yapısı; söz dizimsel, biçimsel ve anlamsal boyutların iç içe değerlendirildiği iki boyutlu bir çerçeve içinde ele alınır. Söz konusu model aşamalı bir yapıdan ziyade kompleks bir yapıyı temsil etmektedir. Kelimelerin anlamından bu kelimelerin işlev kazandığı cümlelere ve ardından cümle dizilerine ve metin yapılarına geçilmesi öngörülse de birimler arasında sürekli bir geri bildirim söz konusudur. Bu da geleneksel işlemler yerine stratejik bir yaklaşıma işaret etmektedir. Anlama stratejisi, öncelikle cümle düzeyinden metin düzeyine genişletilmiş ikinci olarak hem metinsel hem bağlamsal bilgilerin işlenmesi hedeflenmiştir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 10).

van Dijk, T. A. (1988a) Tablo 2.29'da görüldüğü şekilde söylemin yapısına sistematik bir çerçeve atamaktadır (s. 17):

Tablo 2.29
van Dijk-Söylemin Yapısı

SÖYLEMİN YAPISI		
YEREL YAPILAR (Küçük Yapı)		
Cümle Yapıları (Dil Bilgisi)		
• Morfoloji		
• Söz dizimi		
• Anlam bilimi ve Sözlük bilimi		
Sıralı Yapılar (Metin Dil Bilgisi)		
• Göreceli söz dizimi (Bağdaşıklık Analizi)	Üslûp	Bağlantılı Yapılar
• Göreceli anlam bilimi (Tutarlılık Analizi)		
KÜRESEL YAPILAR (Büyük Yapı)		
• Anlamsal makro yapılar (Konular, Temalar)		Retorik Süreçler
• Biçimsel üst yapılar (Şemalar)		

van Dijk, T. A. (1988a). *News analysis: Case studies of international and national news in the press*. Lawrence Erlbaum Associates kaynağından alınmıştır.

van Dijk'ın medya metinlerine yönelik oluşturduğu eleştirel söylem çözümlemesi Özer (2020) tarafından aşağıda görüldüğü şekilde şemalaştırılmıştır (s. 89):

Tablo 2.30
van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli I

A. Makro Yapı
1. Tematik Yapı
a. Başlık/lar
b. Haber Girişi
1. Spot/lar.
2. Spot olmadığında haber metninin ilk paragrafı alınmalıdır. Haber tek paragraftan oluşuyorsa ilk cümle haber girişi olarak alınabilir.)
c. Fotoğraf
2. Şematik Yapı
a. Durum:
I. Ana Olayın Sunumu
II. Sonuçlar
III. Art Alan Bilgisi (Önceki olay da dâhil)
IV. Bağlam Bilgisi
b. Yorum: (Haber kaynakları, olay taraflarının olaya getirdikleri yorumlar)
B. Mikro Yapı
1. Sentaktik Çözümleme
a. Cümle yapılarının aktif ya da pasif olması
b. Cümle yapılarının basit ya da karmaşık olması
2. Bölgesel/Yerel Uyum
a. Nedensel İlişki
b. İşlevsel İlişki
c. Referansal İlişki
3. Kelime Seçimleri
4. Haber Retoriği
a. Fotoğraf
b. İnandırıcı Bilgiler
c. Görgü Tanıklarının İfadeleri

Özer, Ö. (2020). *Haber, söylem, ideoloji.* Konya: Literatürk kaynağından alınmıştır.

Bu modelde metinler büyük ve küçük yapı olmak üzere iki ana başlıkta incelenir. Büyük yapıda; haber başlıkları, alt başlıklar, giriş bölümü tematik açıdan çözümlenir. Metnin anlamını destekleyen görsel araçlar da çözümlerde dikkate alınır. Şematik çözümlemede metnin yapı unsurları, durum bağlamı ve yorumlar önem kazanır. Küçük yapıda ise kelime seçimi, cümle yapıları, yerel uyum ile retorik yapılar ele alınır.

Eleştirel çözümlemeler, disiplinler arası bir yaklaşım gerektirmektedir. Bir metnin dil bilimsel, görsel, fonolojik, sentaktik, semantik, stilistik, retorik, pragmatik düzeylerde eksiksiz şekilde çözümlenebilmesi mümkün değildir (van Dijk, 2001b, s. 98-99). Bununla beraber van Dijk, her metnin aynı şekilde çözümlenemeyeceğini belirtmekte ve çözümlemenin belirli amaçlar doğrultusunda sınırlandırılması gerektiğini vurgulamaktadır.

Bu doğrultuda öne sürülen model, metnin ve çalışmanın gereksinimlerine uygun bir şekilde biçimlendirilmelidir (van Dijk, 1988a, s. 17; van Dijk, 2001a). Yapılacak çalışmalarda öncelikle hangi söylem yapıların inceleneceği belirlenmeli, araştırma yöntemi ise konuya özgü niteliklere göre seçilmelidir. Araştırmanın amaçları, bağlamı, hedef kitlesi de göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu araştırmada van Dijk'ın haber metinleri için önerdiği modelin hikâye metinlerine uyarlanması düşünülmüştür. Haber metinleri; yapısı, yönü, vurgusu ve bakış açısıyla bir bakıma hikâye metinleri olarak görülmekte ve eleştirel haber editörleri tarafından "Bu gerçekten bir hikâye mi, bunun hikâyesi nerede?" sorusundan hareketle bu metinleri değerlendirmektedir (Allan Bell'den aktaran Özer, 2020, s. 108). Her iki metin türü de belirli bir anlatı yapısını gerektirmektedir. Bu benzerlikler, araştırmada van Dijk'ın söylem çözümleme yaklaşımının tercih edilmesinin başlıca nedenlerinden biridir. Bu modelin metinlerin dil bilimsel boyutlarının yanı sıra toplumsal ve ideolojik boyutlarını da ele alması dil, edebiyat ve toplum ilişkisini eleştirel bir bakış açısıyla inceleme imkânı sunması da öne çıkan diğer bir sebeptir.

Araştırmada, Özer (2020) tarafından geliştirilen şema esas alınmış ve söz konusu model kurgusal metinlere ve öğrencilerin öğrenme özelliklerine uygun şekilde yeniden düzenlenmiştir. Modelin kuramsal düzeyde açıklanmasında ve uygulamalardaki eğitim dilinde akademik jargondan özellikle kaçınılarak daha anlaşılır bir dil benimsenmiştir (van Dijk, 2001b, s. 97).

Öğretim sürecinde hikâye metinlerine uygun şekilde yeniden biçimlendirilen aşağıdaki çerçeveden hareket edilmiştir.

Tablo 2.31
van Dijk'in Eleştirel Söylem Çözümleme Modeli II

A. BÜYÜK YAPI
1. Tematik Yapı
1.1.Başlık
1.2.Giriş Cümlesi/Paragrafı
1.3.Anahtar Kelimeler
1.4.Konu ve Tema
1.5.Ana Düşünce
2. Şematik Yapı
2.1.Durum
2.1.1. Ana Olayların Sunumu
2.1.1.1.Anlatıcı ve Bakış Açısı
2.1.1.2.Olay Örgüsü
2.1.1.3.Hikâye Kişileri
2.1.1.4.Zaman ve Zamanın Sunumu
2.1.1.5.Uzam/Mekân
2.1.2. Sonuçlar
2.1.3. Art Alan ve Bağlam Bilgisi
2.2.Yorum
B. KÜÇÜK YAPI
1. Kelime Seçimi
2. Cümle Yapısı
3. Yerel Uyum
4. Retorik ve İkna Stratejileri

Özer, Ö. (2020). *Haber, söylem, ideoloji.* Konya: Literatürk kaynağından uyarlanmıştır.

Metinlerin üretim sürecinde, söz dizimsel, biçimsel ve anlamsal boyutların birbirinden kesin çizgilerle ayrılması zordur. Her ne kadar model, yöntemsel açıdan farklı kategorilere ayrılabilse de elde edilen bilgiler sıklıkla diğer kategorilere atıfta bulunmaktadır. Ayrıca, bir metinde teorik olarak sunulan bu kategorilerden yalnızca bazılarının yer alabileceği de dikkate alınmalıdır. Örneğin, iyi biçimlendirilmiş bir haber metninde; manşet ve ana olay kategorileri zorunlu iken art alan bilgisi, sözlü tepkiler ve yorumlar gibi bazı kategoriler duruma bağlı olarak tercih edilebilmektedir. Yine bu kategorilerden bazıları özyinelemeli olabilmekte; yinelenen bölümler, aynı anda birkaç işlevi birden yerine getirebilmektedir (van Dijk, 1988b, s. 56). Bu durum, araştırma nesnesi olarak ele alınan hikâye metinleri için de geçerlidir. Hikâye metinlerinde düzenleme şekli, başlangıç ve bitiş noktaları, zaman düzenlemesi ve anlatım teknikleri gibi faktörler, ilgili kategorilerin veya birimlerin yerini ve birlikteliğini etkileyebilir. Söz konusu modelde yer alan tüm kategorilerin aynı metin üzerinde detaylı bir şekilde incelenmesi önemli ölçüde zaman ve emek gerektirecektir. Bu nedenle metnin türü, konusu ve okuma amacı gibi ölçütler dikkate alınarak çözümlemenin

sınırlılıkları ve ağırlık noktaları iyi belirlenmelidir. Metnin içeriği, dil bilgisi kuralları ve anlatım teknikleri gibi tercihler, her metinde değiştiğinden çözümleme sürecinde bu unsurların metin üzerindeki etkilerinin doğru bir şekilde değerlendirilmesi esastır.

Aşağıda, söz konusu modelin tüm boyutları kapsamlı bir şekilde ele alınmıştır. Bununla birlikte, bu çalışmada söylem çözümlemesinde yararlanılan tüm disiplinlere ayrı ayrı odaklanmak mümkün olmamıştır. Öğrencilerin potansiyel öğrenme alanlarına uygun olarak farklı bilgi alanlarından elde edilen verilerin sentezlenmesi yönelik seçmeci bir tutum benimsenmiştir. Bu çerçevede, eleştirel okuma eğitiminde en iyi uygulamaların belirlenmesi ve öğrenme süreçlerine uygun hâle getirilmesi hedeflenmiştir.

2.2.6.1. Büyük Yapı (Makro Yapı/ Küresel Yapı) Çözümlemesi

Büyük yapılar (macro structure/global structure) metnin konu, tema, tür ve yapısal tespitlerinin yapıldığı aşamalarla beraber dil kullanıcılarının ve sosyal yapıların metnin art alanında faaliyet gösterdiği merkezî bir bileşendir.

Büyük yapıların oluşturmasında başvurulan stratejiler, konunun belirlenmesine yardımcı olan belirli işaretlere dayanır. Büyük yapı ile bağlantılı olduğu kabul edilen bu ögeler (başlıklar, alt başlıklar, başlangıç cümleleri, özetler, ön örgütleyiciler, tekrarlar vs.) metnin tematik yapısı hakkında önemli bilgiler içerir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 54). Metnin büyük yapısı, üst yapı olarak adlandırılan şematik yapıları da kapsamaktadır. Üst yapısal unsurlar, metnin genel yapısını belirleyen belirli kategorilere sahiptir. Tematik yapılar ise bu üst yapının anlamsal içeriğini temsil eder. Bu çerçevede; metinlerin anlaşılmasında konu, tema, ana düşünce ve sonuçların yanı sıra üst yapı da dikkate alınır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 189). Diğer taraftan metnin büyük anlamsal yapısının kelime ve kelime grupları, bağlaçlar, zamirler, cümle dizileri vs. aracılığıyla dolaylı yoldan ifade edilebileceği unutulmamalıdır.

Büyük yapıların çözümlenmesi, metni oluşturan cümlelerin taşıdığı önermelere dayanır. Bu önermeler, daha yüksek düzeydeki önermelerle ilişkilendirilerek metnin büyük anlamsal yapısı ortaya çıkarılır. Bu süreçte "silme, genelleme ve kurgulama" gibi büyük yapı kuralları uygulanır.

1. SİLME: Bir dizi önerme verildiğinde dizideki başka bir önerme için yorumlama koşulu (örneğin bir önvarsayım) olmayan her bir önermeyi silin.
2. GENELLEŞTİRME: Bir önerme dizisi verildiğinde diziyi, dizideki her bir önermenin gerektirdiği bir önerme ile değiştirin.

3. YAPILANDIRMA: Bir önerme dizisi verildiğinde bu diziyi, dizinin önermelerinin ortak kümesi tarafından zorunlu kılınan bir önerme ile değiştirin. (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 190).

Büyük yapı, dilin ve insan zihninin çok katmanlı yapısı dikkate alındığından dil bilimi ve bilişsel bilimler bağlamında önemli bir inceleme alanı olarak görülür. Dil bilimi, dilin genel yapısı, özellikleri ve işlevleri ile ilgilenirken bilişsel bilim insan zihninin nasıl çalıştığını anlamaya yönelik araştırmalar yapar. Bu bağlamda, zihinsel süreçlerin nasıl organize edildiği, bilginin nasıl işlendiği ve dilin bu süreçler üzerindeki etkisi büyük yapı üzerinden ele alınır. Dolayısıyla, büyük yapının çözümlenmesinde bu iki disiplinin verilerine ihtiyaç duyulur (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 193).

Büyük yapı; metnin yapısı, içeriği, iletişime katılanların özellikleri ve dünya bilgisinden kaynaklanan önermeler arasındaki tutarlı ilişkiler üzerine kuruludur. Alıcı, metnin içeriğiyle kendi bilişsel yapılarını kullanarak metinle etkileşime girer; bu nedenle, metnin anlaşılması ve yorumlanması alıcının bilişsel yapıları ile metin arasındaki ilişkilere dayanır. Kelime anlamları, cümle ve cümle dizilerinin yapısı, bağlam, kültürel referanslar gibi unsurlar, metnin anlamının oluşumunda önemli bir rol oynamaktadır. Metnin anlamını ortaya çıkarmak için dil bilimsel, bilişsel ve kültürel açılardan detaylı bir çözümleme gerekir. Bu doğrultuda büyük yapı unsurları, bağlamsal düzlem ve metin içi göstergeler olmak üzere iki ana başlık altında ele alınmıştır.

I. Bağlamsal Düzlem

Konu ve tema, metinlerin en soyut yapılarını oluşturur. Okuyucu metinle etkileşime girdiğinde ilk olarak metnin ne hakkında yazılmış olduğunu anlamaya çalışır; ancak metni bütünüyle incelemeden isabetli belirlemeler yapmak güçtür. Okuma ya da iletişim eylemi bilinen bir tür ya da bağlamda, bilinçli bir seçimle başlatılmışsa birtakım öngörülere sahip olunabilir. Yine de bu, tüm metinlerin anlamsal dünyasının tahmin edilebilir olduğu anlamı taşımaz. Bu konuda sosyokültürel ögeler ve iletişim durumunun dil kullanıcıları açısından yol gösterici olduğunu söylemek mümkündür.

Konular; kültür, iletişimsel bağlam, sosyal roller ve konuşmacıların özellikleriyle ilişkilendirilebilir. Ayrıca katılımcıların hedef, ilgi, görüş ve tutumları da konunun belirlenmesinde etkilidir. Metnin konusunun ortaya çıkarılmasında belirleyici olan bağlamsal bilgiler ve stratejiler aşağıdaki listelenmiştir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 196-201):

Tablo 2.32
Konuyu Belirleyen Bağlamsal Bilgiler

1. Genel Kültür Bilgisi
a. Genel faaliyetler, kültürel grubun hedefleri (tarımsal vb.)
b. Belirli olaylar veya eylemler (ayinler vb.)
c. Belirli biyofiziksel koşullar (iklim, manzara, hayvanlar, bitkiler vb.)
d. Belirli nesneler (üretilmiş aletler vs.)
2. Sosyokültürel Durum
a. Durum türü (otobüs yolculuğu, ziyaret, mahkeme duruşması, evlilik vb.)
b. Katılımcı kategorileri
(i) İşlevler (otobüs şoförü, hâkim, doktor)
(ii) Roller (anne, arkadaş)
(iii) Sosyal özellikler (cinsiyet, yaş, vb.)
(iv) Bireysel özellikler (karakter, ilgi alanları, hedefler)
c. Tipik olaylar ve etkileşimler (yardım, danışma, ödeme)
d. Anlaşmalar (yasalar, kurallar, alışkanlıklar)
3. İletişimsel Durum
a. İletişimin genel hedefleri
b. Küresel ve yerel konuşma eylemleri
c. Gerçek göndergesel bağlam (kişilerin, nesnelerin varlığı)

van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. Academic kaynağından alınmıştır.

Tablo 2.33
Konuyu Belirleyen Bağlamsal Stratejiler

Genel Bağlama Uygunluk:	Anlamlandırma konuşmacının genel bağlamıyla sınırlandırılır.
Güncel Duruma Uygunluk:	Konu, mevcut durumun genel özellikleriyle sınırlandırılır.
Etkileşime Uygunluk:	Konuşmacının etkileşimsel ve pragmatik hedeflerine göre hangi konuların işlevsel olduğuna karar verilir.
Söylem Türü:	Beklenen söylem türüne göre karakteristik konular belirlenir.
Göndergesel Özgürlük:	Genel bağlam ve söylem türü dikkate alınarak hangi nesne veya olayların kim/kimler tarafından anlatılacağına karar verilir.

van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic kaynağından alınmıştır.

II. Metin İçi Göstergeler

van Dijk ve Kintsch, (1983), metnin önermesinin stratejik olarak inşa edilmesinde kullanılabilecek metinsel özellikleri şu başlıklar altında açıklamışlardır:

i. Yapısal İşaretler

Metnin anlamı, metinde ifade edilen önermeler ile dünya bilgisinden elde edilen bilgilerden türetilen yüksek düzeyde önermelerden oluşur. Bu önermelerin metnin yüzey yapısında

doğrudan ifade edilmesi gerekmez, anlamsal çıkarım yoluyla da ortaya çıkarılabilir. Tematik ifadeler metnin başında ya da sonunda bulunabildiği gibi tercihen metnin farklı yerlerinde de yer bulabilir. Yazılı metin türlerinde başlıklar ve alt başlıklar, anahtar kelimeler vs. yapısal işaretler olarak değerlendirilirken sözlü metinlerde tonlama, vurgu ve jestler öne çıkabilir. Bu bağlamsal bilgiler sayesinde iletişimsel durumun belirsizliği azalır ve anlam okuyucuya daha net bir şekilde iletilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 201-203).

ii. Söz dizimsel Stratejiler

Söz dizimsel işaretler, genellikle yerel anlamları belirtmek için kullanılan dil bilgisel unsurlardır. Bu unsurlar, metnin genel anlamına ulaşmada ikincil role sahiptir. Cümle yapısı, konu-yorum ataması, cümleler arası bağlantılar vs. metindeki önemli bilgilere dikkat çekmek için tercih edilen söz dizimsel araçlardır. Ancak bunlar metnin temel önermesinin doğrudan bir göstergesi değildir.

iii. Konu Değiştirim Belirleyicileri

Konu değiştirim belirleyicileri, genellikle paragraflar arasında dilsel ögelerle gösterilmektedir. Zaman, mekân, olay, konu veya kişilerin değiştiği durumlarda, metin içinde belirli kelime ve yapılar kullanılarak okuyucuya yeni bir konu veya bölümün başladığı sezdirilir. Bu belirleyiciler; metnin akışını düzenler, metnin anlaşılmasına ve içerik şemasının belirlenmesine yardımcı olur.

iv. Anlamsal Stratejiler

Dil kullanıcıları, iletişimde hızlı ve anlaşılır olmayı amaçlar. Bu amaçla başlangıç cümlelerinde eylemin katılımcıları, katılımcıların rolleri, yer ve zaman unsurları tanıtılır. Okuyucular, bu ilk ifadelerdeki ipuçlarına dayanarak çeşitli hipotezler geliştirir ve bu hipotezleri dünya bilgileriyle destekler. Bu hipotezler, metindeki sonraki cümlelerle doğrulanabilir. Yerel tutarlılığı sağlamak için kullanılan stratejiler; yer, zaman ve katılımcıların tutarlılığını hızlı bir şekilde değerlendirmeye imkân tanır. Bu sayede, metnin genel yapısı ve anlamı hakkında etkili bir yorumlama süreci gerçekleşir.

v. Şematik Stratejiler

Metni anlamada, yüzeysel yapı ve anlamsal bilgilerin yanı sıra şematik/ üst yapısal bilgiler de önemli bir role sahiptir. Bu durumun temel nedeni, şematik yapıların belirli bir düzene sahip olmaları ve aynı zamanda metnin genel anlamına tabi olmalarıdır. Örneğin, bir hikâyenin başlangıcı belirli bir şematik düzenlemeye sahipse metnin anlamına ilişkin bir dizi

durumu (katılımcıları, mekân ve zaman özelliklerini, olayın arka planını daha sonra gerçekleşecek eylemleri vs.) içerecektir. Bu tür bilgilere erişmek, metnin genel önermesini anlamak açısından önemli bir adımdır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 201-206).

van Dijk ve Kintsch (1983) büyük yapının stratejik inşasında kullanılabilecek metinsel özelliklerle ilgili aşağıdaki sonuçlardan bahsetmektedir:

1. Metinsel ve bağlamsal bilgi her düzeyde iç içe geçmiş durumdadır. İletişimsel bağlamın özellikleri (hedefler, söz edimleri, katılımcılar) olası konuların kapsamını sınırlandırır.
2. İletişimsel bağlam aynı zamanda olası konularla ilişkilendirilen metin türlerinde de belirleyicidir.
3. Metin türlerinin birçoğunda, metnin bölümlerine ilişkin başlangıç ifadeleri yer alır.
4. Başlangıç cümleleri tematik bir yapıya sahip olabilir. Bu cümleler makro önermenin temelini oluşturan ortam, hazırlık ya da planları ifade edebilir.
5. İlk cümleler, stratejik olarak katılımcılar, zaman ve mekânla ilgili önermeler içerebilir.
6. Edebî veya gündelik bazı metin türlerinde ilgi veya merak uyandırmak amacıyla makro önermenin anlaşılmasının erteleyen bazı retorik araçlara başvurulabilir.
7. Stratejik olarak doğrudan öneri sunmayan yerel ifadeler geçici olarak silinebilir.
8. Metinde ilk sunulan bilgilerle herhangi bir sonuca varılamıyorsa bu bilgiler metnin ilerleyen bölümlerinde işlenmek üzere bekletilebilir.
9. Makro önermeler standart şematik yapılarla ilişkilendirilebilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 221-222).

Sonuç olarak bir metnin anlamsal ve mantıksal açıdan tutarlı olabilmesi; temel bir izlek çerçevesinde gelişmesi, kişi, yer, zaman veya olguların tutarlılığı, metin içi gönderimlere sahip olması, yeni bilgilerle öncekiler arasında bağlantılı olması ve iyi bir biçimde düzenlenmiş olması gibi unsurlara dayanır (Günay, 2017, s. 122-125). Metnin iletisinin açık ve net bir şekilde aktarılması, okuyucunun konuya olan ilgisini canlı tutarak metinle kurduğu bağı güçlendirir. Ayrıca, büyük yapının anlaşılmasını kolaylaştıran belirli kategorilere ayırmak, metnin daha etkili bir şekilde çözümlenebilmesi açısından önemlidir; bu yaklaşım, karmaşık bir yapıyı daha anlaşılır hâle getirerek metnin çözümlenmesine yardımcı olur. Bu düzenlemenin dil bilimciler, edebiyat eleştirmenleri, eğitimcilere ve öğrencilere önemli katkılar sunacağı açıktır; ancak büyük yapıların belirli kategorilere ayrılması konusunda henüz uzlaşılmış bir yöntem bulunmamaktadır. Bu doğrultuda yapılan çalışmalar de

Beaugrande ve Dressler (1981), van Dijk ve Kintsch (1983), Günay (2017), Dilidüzgün (2008), Uzun Subaşı (2006), Şenöz Ayata (2005), Torusdağ (2013) çalışmalarından takip edilebilir.

Bu çalışmada metnin büyük yapısı; tematik yapı kategorisinde başlıklar, giriş cümlesi/paragrafı, anahtar kelimeler, konu, tema, ana düşünce başlıkları altında ele alınırken şematik yapı durum ve yorum başlıkları altında alt birimlere ayrılarak detaylandırılmıştır (bk. Şekil 2.7.).

2.2.6.1.1. Tematik Yapı

Tematik yapı, bir metnin en önemli bilgisine karşılık gelir. Bu yapının çözümlenmesi metindeki ana konu ve alt konuları belirlemenin yanı sıra bu konular arasındaki hiyerarşik ilişkilerin açığa çıkarılmasını gerektirir (van Dijk, 1988a, s. 72-73). Söz konusu yapının tamamlanması için yazarın niyetini ortaya koymuş olması yeterli değildir; metnin anlamlandırma sürecinde okuyucunun beklentileri de işleme girer. Dolayısıyla iletişim gerçekleşene kadar bu yapının çözümlenmiş olduğundan bahsedilemez.

Dil kullanıcıları, metnin anlamını zihinsel olarak organize ederken çeşitli stratejilere başvurur. Bu stratejiler arasında başlık, özet, ön söz, giriş, ana düşünce cümlesi gibi tematik hiyerarşiyi oluşturan yapılar önemli bir yer tutar. Ancak metinlerin anlamını oluşturan unsurlar sadece bu yapılarla sınırlı değildir (van Dijk ve Kintsch, 1983, van Dijk, 2001b). Bu konuda metnin büyük ve küçük yapısı arasındaki etkileşimler de önemli bir rol oynamaktadır. Bunun için metni oluşturan kelime ve cümlelerin metnin büyük anlamsal yapısına katkıları ortaya çıkarılmalı diğer taraftan bu işlemlerden elde edilen bilgiler metin dışı bağlamlarla da ilişkilendirilmelidir.

Okuyucular, genellikle belirli bir durumda veya metin türünde karşılaşabilecekleri olası temalar hakkında örtük beklentilere sahiptir. Örneğin; bir iş toplantısında, haber metninde veya psikoloji ders kitabında kullanılan dil, belirli temalar etrafında şekillenir ve bu temalar genellikle katılımcıların beklentilerine uygunluk gösterir. Edebî metin türleri için de az çok aynı durum geçerlidir. Edebî metinlerin iletileri, genellikle açık bir şekilde verilmez ve okuyucudan metnin dokusuna sindirilen bu anlamı ortaya çıkarması beklenir. Bu durum, okuyucunun örtük iletiyi anlamak için çaba göstermesi gerektiğine işaret eder (Özdemir, 2007, s. 25). Yazar, seçtiği temayı işleyerek kurgusal bir evren oluşturur. Bu evren; yazarın bakış açısını, duygularını ve düşüncelerini yansıtarak okuyucuyu da bu deneyime dâhil

etmeyi amaçlar. Bu doğrultuda, okuyucunun anlamasını kontrol edecek şekilde belirli bir anlamı vurgulayabilir hatta zihinsel modellerin oluşumunu etkileyebilir. Özetle dil kullanımı sadece bilgi aktarımı için değil etki ve manipülasyon için de güçlü bir araçtır.

Tematik yapı, metnin değişmez bir birimi olarak değerlendirilmemelidir. Nitekim metinler, toplumsal ve dil bilimsel bağlamlarda sürekli olarak yeni anlam ve boyutlar kazanabilmektedir. Bu durum hem tarihsel hem de eşzamanlı bağlamlar için geçerlidir (Göktürk, 1997, s. 34). van Dijk'ın sosyobilişsel yaklaşımı, anlam oluşturma sürecini dilin sosyal ve bilişsel etkileşimleri etrafında incelemektedir. Bu dinamik süreç, metninden edinilen bilgilerin işlenmesi ve zihinsel yapıda düzenlenmesinin bir sonucu olarak ele alınır. Metinleri anlamak için okuyucuların, bilgiyi etkili bir şekilde organize edebilme becerilerine sahip olmaları gerekmektedir.

2.2.6.1.1.1. Başlık

Başlıklar, ilk izlenimleri vermesi bakımından metinlerin en önemli parçasını oluşturur. Metinle ilk buluşma noktasında yer alan bu tematik bileşen, metin konusunu yansıtacak şekilde düzenlenerek okuyucu, içerik hakkında düşünmeye sevk edilir. Bu noktada metnin nasıl bir okuma deneyimi sunacağı konusunda okuyucunun ilgi ve merak duygusu uyandırılarak anlamlandırma süreci stratejik olarak başlatılmış olur. Başlıkların bazıları niteliklerine göre özet işlevi görebilirken bazıları ideolojik çağrışımlarla ana düşünceye göndermede bulunur.

Başlıklar metnin ana konusunu ifade etmesiyle bir tür başlangıç özeti görevi görmektir. Üst başlık, ana başlık, alt başlık gibi hiyerarşik düzen içinde de yer alabilen başlıklar genellikle metnin tematik cümlesiyle uyumludur. Böylece okuyucunun metni daha erken anlamasına ve içeriğin temel noktalarını kavramasına yardımcı olur (van Dijk, 1988b, s. 53). Başlıklar; okuyucuyu daha sonra olacaklara karşı uyarmak, merak, ilgi ve beklenti uyandırmak gibi işlevleri ile "önseme tekniği"nin (foreshadowing) bir parçası olarak düşünülebilir (Kuran, 2021, s. 32). Söz konusu yönleriyle anlatının başlangıcında ortaya çıkabilecek algıların biçimlenmesinde kritik bir rol oynar.

Başlıklar, kurmaca metinlerde gerçekliğin sona erdiği ve anlatının başladığı ilk yerdir. Anlatı metniyle ilgili sınırlı bir bilgilendirme alanı olarak da değerlendirmeye alınabilir. Genellikle diğer metinlerden ayırt edici ve dikkat çekici özellikler gösterir. Bu yönüyle okuyucunun metne yönelmesini sağlayan önemli bir işlev görür. Bu tematik öge, basit bir söz dizimi

olarak algılanmamalıdır; eleştirel okuyucu için kahraman, olay ya da metinde geçen önemli bir durumla ilgili ipuçları alınabilecek bir bilgi kaynağıdır. Kahraman, kahramanın toplumsal durumu, inanç dünyası, fiziksel ve ruhsal özelliklerini belirtilebilir. Olayın geçtiği yer, zaman ya da olgulara ışık tutabilir. En sık kullanılan başlık türü kahramanla ilgili olmakla beraber tamlamalar, bağlaç ve ilgeç öbekleri, cümleler, ünlemler, yinelemeler, sezdirimler, zamansal ve uzamsal betimlemeler biçiminde başlıklara da sıkça rastlanır (Günay, 2017, s. 61-65). Bu seçimler tesadüfî değildir, yazarın niyetine uygun şekilde öncelik verdiği seçimleri yansıtmaktadır.

Metnin girişinde rehber vazifesi gören başlıklar, büyük yapı kuralları aracılığıyla bilgiyi özetleyerek veya genelleştirerek okuyucunun metne konu olan olaylara odaklanmasını sağlar. Bu yönleriyle metne belli bir yönde giriş yapmayı sağlayan bir sunum olarak düşünülebilir (Özer, 2020, s. 95). Bunun yanı sıra sonraki iletişimin koşulları üzerinde de belirleyici bir güce sahiptir. Okuyucu, yazarın tutumunu buradan belirlemeye başlayabilir. Metnin ikna etmeye yönelik bir amaç taşıyıp taşımadığı, metnin duygu dünyası ya da ne tür bilgileri taşıdığının ilk ipuçlarını da başlıktan çıkarmak mümkündür.

2.2.6.1.1.2. Giriş

Metinlerin üretimine genellikle ne hakkında yazılacağı bilinerek başlanır. Ancak doğal ve günlük konuşmalarda gibi daha serbest söylem türlerinde bu anlamsal üretim stratejisi daha esnek uygulanabilir ya da hiç planlanmamış olabilir. Bu durumda anlık ve kendiliğinden bir gelişme kaydedilir. Ancak böyle bir serbestlik alanında dahi katılımcıların iletişime tutarlı bir şekilde katılımda bulunmaları beklenir. Dolayısıyla metnin önemli cümlelerinin anlamsal makro yapıların (konu veya tema) kontrolü altında üretildiği ve yorumlandığı kabul edilir. Bu bir bakıma küresel üretim planının bir parçasıdır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 272). Metnin giriş cümleleri ya da paragrafı planın ilk ve önemli adımlarını oluşturmaktadır. Söz konusu edebî metinler olduğunda yazarın kurgulama ve anlam oluşturma süreci daha fazla önem kazanır.

Olayların anlatılabilme değeri giriş ve sonuç bölümlerine atfedilen önemle doğru orantılıdır (Özer, 2020, s. 97). Metnin giriş cümleleri, okuyucu için bir motivasyon kaynağıdır. Okuyucunun metinle duygusal ve düşünsel bağ kurması ve metnin atmosferine de dâhil olabilmesi açısından da belirleyicidir.

Anlatı metinlerini başlangıç boyutları değişiklik gösterebilir; bir sözcük, bir cümle ya da bir paragrafla sınırlandırılabildiği gibi roman gibi daha hacimli metinlerde bir bölümün tamamı da başlangıç sayılabilir. Metin giriş bölümü kurmacada yazarın anlatıcıya sözü teslim ettiği anda başlar, konu ya da biçim değişikliği ile sona erer. Bu sona erme bir biçimi bir bölümün ya da paragrafın sonu, bir boşluk, sonuç değerindeki bir deyim ya da terimin kullanımı, anlatım tekniklerinde ya da bakış açısında bir değişim şeklinde kendini gösterebilir. Giriş cümlelerinin anlatı ile kurmaca dünya arasındaki ilk anlamlı buluşma olduğundan özel bir dikkat gerektirir. Bu buluşma, okuyucunun dünyası ile anlatı dünyası arasındaki ilişkide belirleyicidir. Yazar, daha ilk cümlelerden başlayarak son cümlelerin yanıt vereceği durumları sergiler ya da hikâyenin nasıl sonuçlanacağını bilse de ustalıkla gizleyebilir. Giriş cümleleri aracılılığıyla okuyucu hem sorunlarla karşı karşıya getirilir hem de bilgilendirilerek bir uzlaşı yaratmaya çalışılır. Bu yolla merak duygusu canlı tutularak okumayı sürdürme isteği oluşturulması amaçlanır (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 129-135). Giriş cümleleri bir metinde hangi kurgulama tekniğine başvurulduğunun da ilk işaretlerini verebilir. Klasik metinler genellikle belirli bir düzene göre başlarken modern metinlerde olayların sonucu gibi başlangıcı da belirsiz olabilir.

Olayların başlatılması genellikle üç şekilde gerçekleşir.

I. Baştan Başlama: Klasik kurgulama tekniğinde başlangıç bölümü genellikle bir varlık tasviri veya bir tahlil ya da olayın verilişi ile başlar.
II. Ortadan Başlama: Olaylar, genellikle gelişme bölümlerinden başlatılır. Geriye dönüş tekniğiyle geçmişte yaşanan olaylar aktarılır ve sonuçlara yer verilir.
III. Sondan Başlama: Olaylar sondan başa doğru ilerler ve başlamış olduğu yerde bitirilir (Çetin, 2012, s. 190).

Söz diziminde anlamın ifade edilmesi için yapılabilecek tüm düzenlemeler, metin düzeyindeki önermeler için de geçerlidir. Cümlelerde olduğu gibi ilk olarak metnin başında yer alan önermeler okunduğu için metnin geri kalanının yorumu üzerinde daha fazla denetime sahiptir. Gazetedeki haber başlıkları, sunuş özetleri ve bilimsel makalelerdeki başlık ve özetler bunun tipik örneklerdir. Bu nedenle, metindeki cümle veya paragraflar anlamsal yapıda ön plana veya arka plana yerleştirilebilir. Söylem düzenini denetleyen bu genel strateji, aynı zamanda metnin geleneksel olarak tanımlanan çeşitli kategorilerini de etkileyebilir (van Dijk, 2003, s. 70). Haber girişlerinde olduğu gibi hikâye metinlerinin giriş bölümleri, mikro hikâyeler olarak düşünülebilir. Bu bölümler; eğer okuyucuyu kurguya hazırlıyorsa kişiler, eylemler, yer, zaman hatta kanı ya da kararlara bile yer verebilir

(Bell'den aktaran Özer, 2020, s. 112). Bu şekilde, okuyucunun metne yoğunlaşması sağlanır. İlk cümleler genellikle büyük önermeler için önemli ipuçları sunar. Özellikle şaşırtıcı bilgiler verildiğinde okuyucu metinle daha iyi bir ilişki kurabilir. Yazarların metnin başlangıcına yerleştirdikleri bilgilerle okuyucuyu şaşırtarak onları gerçeklik ve kurmaca arasında bir ikilemde bıraktıkları da olur. Bu tür oyunların amacı yine okuyucunun ilgisini çekmek ve merak uyandırmaktır (Günay, 2017, s. 60).

Metnin başlangıç durumu genellikle işlevleri aşağıda yer alan yerine getirmektedir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 138-139):

I. Devam İzlencesine Hazırlama: Metnin türü, anlatıcı ve bakış açısı seçimleri üslup özellikleri, geleneksel ya da özgün tekniklerin kullanılması okuyucunun okuma motivasyonunu etkileyebilir.
II. Dikkat Çekme: Okuyucunun zihninde metnin devamına yönelik soru işaretleri uyandırabilir, okuyucuyu şaşırtabilir veya önceden kestirilemez bir belirsizlik içinde bırakabilir.
III. Kurmaca Bir Dünya Yaratma: Yer, zaman, nesneler, kahramanlar ve durumları konusunda bilgi veren bir başlangıç, okurun imgelemini harekete geçirebilir.

Metinlerin başlangıç biçimleri, farklı amaçlara hizmet eder. Sıralama stratejileri metin türleri arasında farklılıklar gösterebilir. Örneğin, bir haber metni oldukça genel, özetleyici bazı bilgilerle başlayarak ardından özelleştirme yoluna gidecektir. Kurgusal metinlerde ise zaman, mekân, hikâye kişileri ve bunların özellikleriyle ilgili ayrıntılara yer verilebildiği gibi hikâyenin çatışma unsurunun belirlenmesiyle de başlanabilir. Dolayısıyla, sıralamaya ilişkin ilk belirlemeler şematik yapının kontrolü altında şekillenir. Bağlamsal, pragmatik, retorik nedenlerden dolayı başka bir düzen gerektirmedikçe metnin doğal bir sıralamayı takip etmesi beklenir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 275-276). Bu sıralama biçimleri yazarın amacına uygun olarak farklı şekillerde oluşturulur:

I. Durağan Başlangıç: Olayların siyasal, ekonomik, toplumsal, kültürel ve tarihsel bağlamını vurgulandığı ve olayın geçeceği dekorun ustaca çizildiği başlangıç türüdür.
II. İlerleyen Başlangıç: Bu başlangıç biçiminde bilgiler aşamalı olarak dağıtılarak okuyucunun tüm sorularına hemen yanıt verilmez.

III. Devingen Başlangıç: Metne olayların ortasından girilir; olayın zamanı, yeri, kişiler ve durumları hakkında bilgi verilmez. Okuyucu, sanki önceden başlamış bir olayın tam ortasında kendisini bulur.

IV. Geciktirici Başlangıç: Az bilgi sunularak okuyucuya ilginç bir dil evreninin içinde olduğu hissettirilir.

V. Özgün Başlangıç: Alışılmadık, tuhaf, beklenmedik bir başlangıç durumuyla karşılaşılır (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 139-146).

Metnin giriş cümleleri, okuyucunun birtakım çıkarımlarda bulunmaya yönelten "ön varsayım tetikleyicisi" olarak görev yapabilir. Bu durumda okuyucu farkında olmadan yazarın niyeti yönünde birtakım kabullerle metne başlayacaktır. Bu stratejiler aynı zamanda okuyucunun metne dair beklentilerini belirli bir yönde şekillendirir. Kısacası yazarın bu yöndeki girişimleri anlamsal üretim planının bir parçasını oluşturmaktadır.

2.2.6.1.1.3. Anahtar Kelimeler

Kelimeler, en önemli dilsel birimlerdir. Büyük anlamsal yapının belirlenmesinde stratejik bir konumda yer alan bazı kelimeler, metnin başat unsurları hâline gelir. "Anahtar kelimeler" olarak adlandırılan bu anlamsal birimler, önemli görevlere sahiptir: İletişim bağlamına uygun söylemler üretmek, metnin içeriğini yansıtmak, ana düşüncesini pekiştirmek, özetlemeyi kolaylaştırmak ya da okuyucunun/dinleyicinin dikkat ve ilgisini çekmek ilk akla gelenler arasındadır.

Anahtar kelimeler, derlem dil biliminde başka bir metin veya derlemle karşılaştırıldıklarında istatistiksel açıdan öne çıkar. İşlevsellikleri bakımından yukarıda bahsi geçen katkılarının yanı sıra yazarın üslup seçimleri hakkında çıkarımda bulunmaya yardımcı olabildiği gibi kültürel ögelerin önemli bir göstergesi olarak da metinde yer bulabilir. Bu durumda söz konusu sosyokültürel yapı hakkında önemli bilgileri açığa çıkarılmasında kilit bir rol üstlenirler. Bu tür anahtar kelimeler genellikle isimler veya sıfatlar olmakla beraber öznel yollarla tanımlanırlar. Söylem çözümlemesi perspektifinden bakıldıklarında ideoloji ya da argümantasyon için bir işaret levhası görevi görürler. Anlamsal veya dil bilgisel sözcük grupları şeklinde de karşımıza çıkabilen bu kelimelere etiketler veya kodlar atanarak metindeki söylemlerin ortaya çıkarılması mümkün olabilmektedir (Baker ve Ellece, 2011, s. 66-67). Daha büyük metin kümeleri söz konusu olduğunda pratik bir seçenek olarak derlem

tabanlı söylem çözümlemesi yaklaşımı benimsenebileceği gibi tek bir metin üzerinde ele alındıklarında sözcüksel bağdaşıklığa başvurmak yerinde bir seçim olacaktır (bk. 2.2.5.2.).

2.2.6.1.1.4. Tema

Edebiyat araştırmalarında konu, tema ve ana düşünce terimlerinin birbirinin yerine kullanılması yaygın olarak karşılaşılan bir durumdur. Ancak, her birinin farklı anlam ve işlevlere sahip olması, bu terimlerin kendi bağlamlarında ayrı ayrı ele alınmasını gerektirir ve bu ayrım noktaları metnin daha iyi kavranmasına yardımcı olur. Bu çalışmada söz konusu kavramların ele alınmasında Aktaş (2011)'ın edebî metinleri çözümleme metodolojisi ve yapı-tema ilişkisi üzerine görüşleri esas alınmıştır.

Kökü Yunancaya dayanan tema kavramı; Latince "*théma"*, Fransızca "*théme"*, İngilizce "*theme"* şeklinde yazılmaktadır. Türkçede "tem" ve "izlek"ten ziyade "tema" kelimesi tercih edilmektedir (Çıkla, 2021, s. 43). Tema soyut ve geniş kapsamlıdır ve metnin boyunca farklı şekillerde ifade edilebilir. Tema, metnin bütününün ya da büyük bir bölümünün anlamını soyut olarak tanımlasa da başlık, giriş ya da konu/ana düşünce cümlesinde somut olarak varlık bulabilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 200). Yüzeysel ve anlamsal bilgilerin yanı sıra şematik yapının karakteristik özellikleri ve anlamsal sınırlılıkları da okuyucunun temayı belirlemesine yardımcı olur (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 206). Bu yapılar, bilgileri düzenleyerek okuyucuya metnin akışını takip etme imkânı sunar ve temanın tespit edilmesine yardımcı olur.

Temayı meydana getiren birimler arasındaki ilişkinin nitelikleri ve amaçları mutlaka sorgulanmalıdır. Her bir parçanın birbiriyle etkileşimini ve bütünün nasıl bir anlam taşıdığını kavramak için yapıyı anlamak esastır. Bu noktada bazı hususlar üzerinde durulması önemlidir. Edebî metinlerin analizi, olay örgüsünün çözümlemesiyle başlar; olay örgüsü kişilerin, mekânın ve zamanın işlevlerini anlamak için temel bir bileşendir. Planlanmış ve düzenlenmiş bir yapıdır. Dolayısıyla onun işlevleri dikkate alınmadan yapılan değerlendirmeler yanıltıcı olacaktır. Tema, edebî metindeki olay örgüsünü meydana getiren kategoriler aracılığıyla somut hâle getirilir. Edebî metnin temasını belirlemek için yapı çözümlemesi yapılması gereklidir; aksi takdirde tema, soyut bir kavram olmaktan kurtulamayacaktır. Ayrıca, edebî metni biçim ve öz olarak ayrı başlıklar altında incelemek yanıltıcı olabilir; biçim ve öz birbirini tamamlar, her biçim kendi özüne, her öz ise kendi biçimine sahiptir (Aktaş, 2011, s. 661). Edebî metnin biçimi, içerik unsurlarını yansıtmasıyla

anlam kazanır. Diğer taraftan içeriğin hangi biçim unsurlarıyla okuyucu karşısına çıkarıldığı da aynı derecede önem taşır. Yüksek düzeyde bir önerme (tema veya konu) zorunlu olarak daha alt düzeydeki önermelerden türetilir. Bu varsayım, temanın varlığının daha küçük anlamsal birimlere bağlı olduğu anlamına gelir. Diğer bir deyişle metnin yerel yapısındaki örtük ya da daha alt düzeydeki önerme veya önerme dizileri, metnin küresel anlamının oluşmasında önemli bir görev üstlenerek adım adım temaya yaklaştırır (van Dijk, 1988b, s.41).

Sonuç itibarıyla tema, konu ve ana düşünce metnin yüzey yapısında yer alan cümle ve cümle dizileri ve bunların sıralanışı aracılığıyla tanımlanır. Bu durum temanın metnin bütününe nüfuz eden bir varlık göstermesinden kaynaklanır. Bu bağlamda, tema ve ana düşüncenin tespiti, tüm çözümleme adımlarının eksiksiz bir şekilde tamamlanmasına kadar ertelenebilir.

2.2.6.1.1.5. Konu

Konu, metnin oluşumunu hazırlayan öge, üzerinde durulup söz söylenen, işlenip geliştirilen unsurdur. “Yazar neyi seçmiş? Yazısını ne hakkında oluşturmuş? Seçimi yaparken onu etkileyen ya da yönlendiren belirli bir nedeni var mı? Yazar neyin üzerinde duruyor? Ne hakkında söz söylüyor?” (Özdemir, 2018, s. 54-55) gibi soruların cevabını veren konu, iletilmek istenen mesajın etkili bir şekilde aktarılmasını sağlamanın önemli bir aracıdır.

van Dijk (1977)’a göre, belirli bir hiyerarşik düzen içerisinde organize edilmiş bir kavram veya kavramsal yapı -örneğin bir önerme- metnin veya söylemin konusu olarak kabul edilir (s. 133). Bu doğrultuda bir metinde yer alan kavramların ve ifadelerin sistematik bir şekilde sıralanması, onların bir söylem oluşturduğunun göstergesi olarak değerlendirilir. Söylemin konusu, bir dizi önermenin oluşturduğu ortak bir kavramdır. Eğer birden fazla önerme bu ortak kavramı ifade ediyorsa bunlar alternatifler olarak değerlendirilebilir ve birlikte bir "konu seti" oluştururlar. Konu, önerme dizisinin bütünsel anlamını belirler ve bu nedenle, bazı alt konuları da içerebilir. Bu alt konular, metnin tümünü kapsamasa da metnin anlamını oluşturan ana unsurlar olarak işlev görür (van Dijk, 1977, s. 133).

Soyut kavramları (kıskançlık, aşk, tabiat ve vatan sevgisi vs.) temsil eden temalar; olay örgüsü, kişiler, zaman ve mekân unsurlarıyla birleşerek belirgin bir değer kazanır. Bu şekilde temanın eserde somut olarak yer alması, eserin konusunu oluşturur (Aktaş, 2017, s. 69). Dolayısıyla konu, metnin yüzey yapısındaki hikâyeyi belirtir ve metnin neyle ilgili olduğunu açıklar.

Metnin konusunu belirlemek, cümlenin konusunu belirlemekten daha karmaşıktır. Bir cümlede, belirli ses bilimsel ve söz dizimsel yapılar değerlendirilebilir ve varsayılan konu-yorum eklemi takip edilebilir. Ancak metnin konusunu belirlemek, metnin bütününe yayılan ve genellikle daha uzun sürede, genel bir bakış açısına dayalı sezgisel bir yaklaşım gerektirir (van Dijk, 1977, s. 132).

Konu, metin yazılmadan önce gerçek dünyada var olan, ancak metinle birlikte yeniden şekil alan bir unsurdur (Çetin, 2012, s. 119). Gerçek yaşamdan kaynağını alan edebî metinler okuyucuların dünya hakkındaki görüşleri, düşünüş biçimleri, beklentileri ve varsayımlarıyla etkileşimde bulunur. Başka bir deyişle okuyucular, deneyim ve kültürel arka planlarının şekillendirdiği bilişsel süreçleri kullanarak metinleri anlamaya çalışırlar. Örneğin, bir hikâyenin gelişimi veya bir romanın karakterlerinin davranışları, okuyucuların gerçek yaşamda yaşadıkları veya gözlemledikleri durumlarla ilişkilendirilebilir. Bu ilişkilendirme, metnin içeriği ve yapısıyla etkileşime girerek konusunun belirlenmesine katkıda bulunur. Bu bağlamda metnin konusu, okuyucuların bireysel ve kültürel deneyimlerinin etkisiyle şekillenen bir anlam bütünlüğü olarak ortaya çıkar. Metni değerli kılan konunun kendisi değil, yansıtılış ve kurgulanış biçimidir. Konu gerçek yaşam ve deneyim dünyasından alınmış olsa da yazar bunu değiştirerek yaratma gücüne göre kurgusal evrene yansıtır. Okuyucunun dikkati bu dönüşümün nasıl gerçekleştiği üzerine yoğunlaştırılmalıdır (Özdemir, 2018, s. 112). Bu çerçevede, metnin değerini belirleyen yalnızca ele alınan konu değil aynı zamanda yazarın bu konuyu işleyiş biçimi ve metni oluşturma şeklidir. Bu durum, bağlamsal bilgilerin metnin anlamı üzerindeki etkisinden kaynaklanır. Öte yandan okuyucu açısından metnin tüm yapı unsurlarını ele almak konunun belirlenmesinde yeterli değildir; okuyucunun zihinsel ve duygusal süreçleri, yaşam deneyimleri, dünya algısı tematik yapı bileşenlerinin belirlemede tamamlayıcıdır.

Bağlamsal bilgiler, konuların nedensizce ortaya çıkmadığını gösterir (bk. Tablo 2.32). Dil kullanıcıları, sosyal üyeler olarak çevrelerinde yerel ve küresel yorumunda aktif rol oynarlar. Bu süreçte, gözlemci veya katılımcı oldukları durumlara ve etkileşimlere farklı kategoriler atfederler. Bu nedenle metinler bireysel, sosyal ve kültürel hedeflerin işlevsel parçaları olarak değerlendirilebilir. Daha çok doğal dilde seçilen konular, bu işlevsel rolü hem anlamsal hem de pragmatik olarak yansıtacaktır. Bu metinlerin konusunu belirlemek için kültürel veya sosyal olarak belirlenmiş bilgi ve inançlar arasında aramalar yapılabileceği gibi küresel ve yerel bağlamın hâlihazırda bir temsilinden de yola çıkılabilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 200).

Konu, metnin tematik yapısının hiyerarşik düzeninin önemli bir bileşenidir. Tema ve ana düşüncenin tespiti için konunun doğru bir tanımına ulaşmak gerekir. Bunun için çok yönlü stratejik bir ağ kurulur; iletişimsel ilkeler, dil kullanıcılarının beklentileri, soyut düşünme becerileri, dünya algısı, metnin daha geniş bağlamlarla kurduğu derin anlam ilişkileri bu ağın düğüm noktalarıdır. Diğer taraftan bu süreç dinamik bir akış hâlindedir.

2.2.6.1.1.6. Ana Düşünce

Okumak, iletişimsel bir etkinliktir. Yazar, metni oluştururken belirli bir iletişim konumundan hareket eder ve içinde yaşadığı anlam evrenini metne yansıtır. Okuyucu da metni anlama sürecinde yazarın sunduğu bu mesajı kendi deneyimleriyle ilişkilendirerek çözümlemeye çalışır. İletişimin gerçekleşmesi için yazar ve okuyucu arasında yaşam ve dil ortaklığının bulunması, yazarın sunduğu bildirinin alıcıda belli bir etki yaratması beklenir (Özdemir, 2018, s. 31). Ana düşünce, yazarın metinde ulaşmak istediği amacın özüdür ve metnin çatısını oluşturarak iletmek istediği mesaj veya deneyimi ifade eder. Yazar ve okuyucunun ortaklığı metin aracılığıyla etkili bir iletişim kurmak için temel bir gerekliliktir (Karatay, 2021, s. 94-95). Bu ortaklık, temanın başarılı bir şekilde iletilmesini ve anlaşılmasını sağlar.

Her edebî eserin bir yazılış amacı vardır. Yazarın niyeti, eserde işlenecek tema üzerinde belirleyicidir. Temanın doğru bir şekilde anlaşılması ise eserin yazılış amacına ulaşmasına yardımcı olur (Çıkla, 2021, s. 68). Yazarın niyeti ile tema arasındaki bağlantı, eserin anlamını aydınlatmada büyük bir öneme sahiptir. Ana düşünce temadan farklı olarak metinde daha net bir şekilde ifade bulabilir. Genellikle asıl anlatılmak istenen düşünceyi taşıyan bu unsur, metnin en önemli bilgisini temsil etme ve metni küresel olarak yönlendirme gibi önemli bir işleve sahiptir.

Ana düşünce; ipucu veren olaylar, nedenler ve örneklerle desteklenebileceği gibi metnin başlangıcında, ortasında veya sonunda açıkça da belirtilebilir (Karatay, 2021, s. 100-102). Konu/Ana düşünce cümlesi olarak da adlandırılan bu cümlelerin bilişsel işlevi büyük yapının inşasını okuyucuya bırakmak yerine doğrudan sunarak anlamayı kolaylaştırmaktır. Ana düşünce cümlesi bir önerme dizisinden yapı ve işlev bakımından ayrı tutulabilir. Söylenenlerin anlamsal özelliklerine ilişkin birtakım dil bilgisel unsurlardan yola çıkılabilir. Vurgu, tonlama, söz dizimsel yapı, cümle ve yan cümlelerin önermeleri, yüklemler, bağlaçlar vb. arasındaki belirli ilişkiler bunlardan bazılarıdır (van Dijk, 1977, s. 150). Farklı

metin türlerine bağlı olarak, ana düşünce cümlesinin değişiklik gösterebileceği ve metnin türüne uygun olarak çeşitli kurallara ve kısıtlamalara tabi olabileceği unutulmamalıdır.

Edebî metinler, genellikle belirli bir doğruyu ya da kesin bir anlamı ifade etmek yerine okuyucular için farklı yorumlara açık bir yapı arz eder. Bu nedenle, edebî metinlerin ana düşüncesine ulaşmak yoğun bir çaba gerektirebilir. Metnin yazıldığı dönemin koşulları ve okuyucunun güncel koşulları, deneyimleri, değer ve bilgileri, metnin anlamı üzerinde belirleyici olduğundan bu metinlerin anlamı kısmen metnin dışında yer alır (Günay, 2017, s. 126-127). Bu bağlamda kabul edilebilirlik, eleştirel okuyucu için metnin anlamını belirleyen önemli bir faktördür. Eleştirel okuyucu, metni çeşitli açılardan (içerik, dil kullanımı, anlatım biçimleri, tema vs.) inceleyerek öne sürülen düşüncenin doğruluğunu, tutarlılığını, geçerliğini ve inandırıcılığını test edebilir ve bunun sonucunda metne kendi anlamını atayabilir. Ancak bu anlamın doğrulanmasında metnin tutarlılığı ve bütünlüğü ölçü kabul edilmelidir. Bir metnin herhangi bir bölümüne yapılan yorum ancak diğer bölümler tarafından desteklendiğinde kabul edilebilir. Metnin başka bir bölümü tarafından çürütüldüğünde ise bu yorum reddedilmelidir (Eco, 1996, s. 75).

Ana düşüncenin yanı sıra metnin temel önermesini destekleyen ikincil destekleyicilere ve küçük ayrıntılara da yer verilebilir. Ana düşünce ve bu düşünceyi destekleyen yardımcı düşünceler genellikle örnekleme, karşılaştırma tanık gösterme, alıntı yapma, istatistiklerden yararlanma, betimleme gibi tekniklerle detaylandırılır (Karatay, 2021, s. 117). Bu teknikler retorik ve ikna stratejileri kategorisiyle doğrudan bir bağ kurar.

Yazarın iletisini okuyucuya ulaştırması metin aracılılığıyla kurulan iletişimin başarısını belirler. Bu noktada okuyucunun algı, tutum ve inanç dünyasının hedeflenen yönde değişim göstermesi beklenir. Yazar bu hedefe yönelik bir ikna süreci başlatacaktır, eleştirel okuyucu kendi düşünce ve deneyim süzgecinden geçirdiği etkin bir sürecin sonucunda yazarın sunduğu bilgileri kabul etme ya da reddetme kararına sahiptir.

2.2.6.1.2. Şematik Yapı

Metin türlerinin geleneksel yapılara sahip olduğu varsayılır. Bu yapıların oluşması için metnin içeriği belli bir hiyerarşik düzende sunulur; olay veya durumların sıralanışı, zamanın düzenlenmesi gibi ilk akla gelen yapısal planlamalar kadar önerme ve önerme dizilerinin sıralanışı, konu-yorum akışı ve temel ve yan cümle ilişkileri de bu organizasyonda belli

ölçüde görev yapar. Bunun yanı sıra bu yapıların bağlamsal taleplere de cevap vermesi beklenir.

Yapı incelemesi, bir sistemi meydana getiren unsurlar arasındaki ilişkileri ve bu ilişkilerin özelliklerini belirlemeyi hedefler (Aktaş, 2011, s. 659). Şematik yapılar, hiyerarşik olarak düzenlenen geleneksel kategorilerden oluşur. Bu kategoriler yalnızca yapısal değil anlamsal ve pragmatik birimler olarak düzenlenebileceği gibi retorik unsurlarla da bütünleşmiş durumdadır. Bu nedenle şematik yapı çözümlemesi, dil bilgisel organizasyonunun ötesine geçilerek daha detaylı bir çözümlemeye doğru genişletilmelidir.

Üst yapıda, metinlerin değişik biçimlerde birbirleriyle karşılaştırılması ya da genellenmesi söz konusudur. Şematik çözümleme aşamasında incelenen metnin hangi tür, tip ya da ton içinde bulunduğunu ortaya koymak gerekir (Günay, 2017, s. 214). Ancak metin türlerinin ne olduğu, bunların dil bilimsel yönden hangi ilkelerle tanımlanabileceği konusunda farklı görüşler ileri sürülmektedir. Bu görüşlerin bazı ortak noktaları mevcuttur. Özellikle, metnin dışına çıkılmasının gerekliliği, iki önemli unsura dikkat çekmektedir. Bu unsurlardan ilki, metnin hangi türe dâhil edileceğidir; ikincisi ise metnin iletişim bağlamıdır. Metinlerin sınıflandırılması (gazete haberleri, hikâyeler, denemeler, makaleler vb.) okuyucunun metne nasıl bir tutumla ve hangi beklentiyle yaklaşacağını belirler. İletişim bağlamı ise metnin ne zaman, hangi durumda, hangi söylem geleneği içinde yazıldığı, dil kullanıcılarının özellikleri, metinle kimin kime, neyi, nasıl ilettiği gibi faktörlerdir. Bu faktörler okuyucuyu belli bir iletişim konumuna koşullandırır. Metnin türü ve iletişim bağlamı birbiriyle daima bağlantılı olarak biçimlenir (Göktürk, 1997 s. 35-36). Ancak, metinleri kesin olarak sınıflandırmak ve metinde yalnızca tek bir tür örneği olduğunu söylemek zordur; yine de başat bir metin türü söz konusu olacaktır (Günay, 2017, s. 223).

Dil kullanıcıları, bir metnin bağlamı veya türü hakkında ipuçları edindiklerinde zihinlerinde var olan bir şemayı (anlam düzeni) devreye sokarlar. Bu şema, metnin ana fikirlerini ve önemli konularını belirlemede rehberlik eder. Aynı zamanda, metnin yerel ve küresel anlamlarını şekillendirerek bu anlamlar üzerinde bazı sınırlamalar (sosyal etkileşim ve bağlam, kültürel bilgi, pragmatik bilgi vd.) getirirler (bk. 2.1.4.2.3.). (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 16). Bu sayede metnin daha iyi anlaşılması ve organize edilmesi sağlanır. Bu yapıların atanması stratejik bir nitelik taşır ve ilk olarak kültürel bilgiye dayanır; dil kullanıcıları, kendi kültürel arka planlarından hareketle metinle pragmatik düzeyde etkileşime girer. Örneğin, bir hikâye anlatmak, bir davayı savunmak, ders vermek veya makale yazmak gibi durumlar belirli katılımcıları, hedefleri, normları ve değerleri içerir. Bu

bağlam türü ve metin türü hakkındaki bilgiler, şematik yapının nasıl şekilleneceğine dair stratejik yaklaşımlar sağlar. İkinci önemli nokta sosyal bağlam ve etkileşimdir. Sosyal parametreler, katılımcıların statüleri ve paylaştıkları bilgiler gibi faktörler, şematik yapılar hakkında ipuçları verir. Bu nedenle, katılımcılar, söylemin türüne ve tarzına göre uygun çıkarımlar yaparak duruma uygun bir tavır alır. Üçüncü önemli nokta ise pragmatik bilgidir. Etkileşimsel bağlam, konuşmacılar tarafından gerçekleştirilen olası söz edimleri hakkında makul çıkarımlara izin verir. Örneğin günlük bir konuşmada bir talebin giriş kategorisinde yer alması makul karşılanmaz. Bu tür örnekler hikâye metinleri için de geçerlidir. Beklenti ve değerlendirmelerin genellikle bir konunun, olayın/durumun bir parçası olması beklenir ve ekseriyetle metnin sonuç bölümü ile ilişkilendirilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 235-239). Ancak tüm metinler sabit geleneksel şemalara sahip olmak zorunda değildir. Klasik şiir genellikle belirli prozodik ölçülerle katı bir şekilde kategorize edilirken modern şiirin bu tür şemalara sahip olması beklenmez. Anlamsal ve pragmatik sınırlılıklar nedeniyle diğer metinler de geleneksel biçimin dışına çıkabilir (van Dijk, 1988b, s. 52). Böyle bir durumda okuyucunun basmakalıp bilgilerden uzaklaşarak daha esnek bir yaklaşım sergileyebilmesi önem arz eder. Ayrıca metin alışılmış şemalardan sapıyorsa bu durumun yazarın bilinçli bir tercihi olup olmadığı üzerinde durulmalıdır.

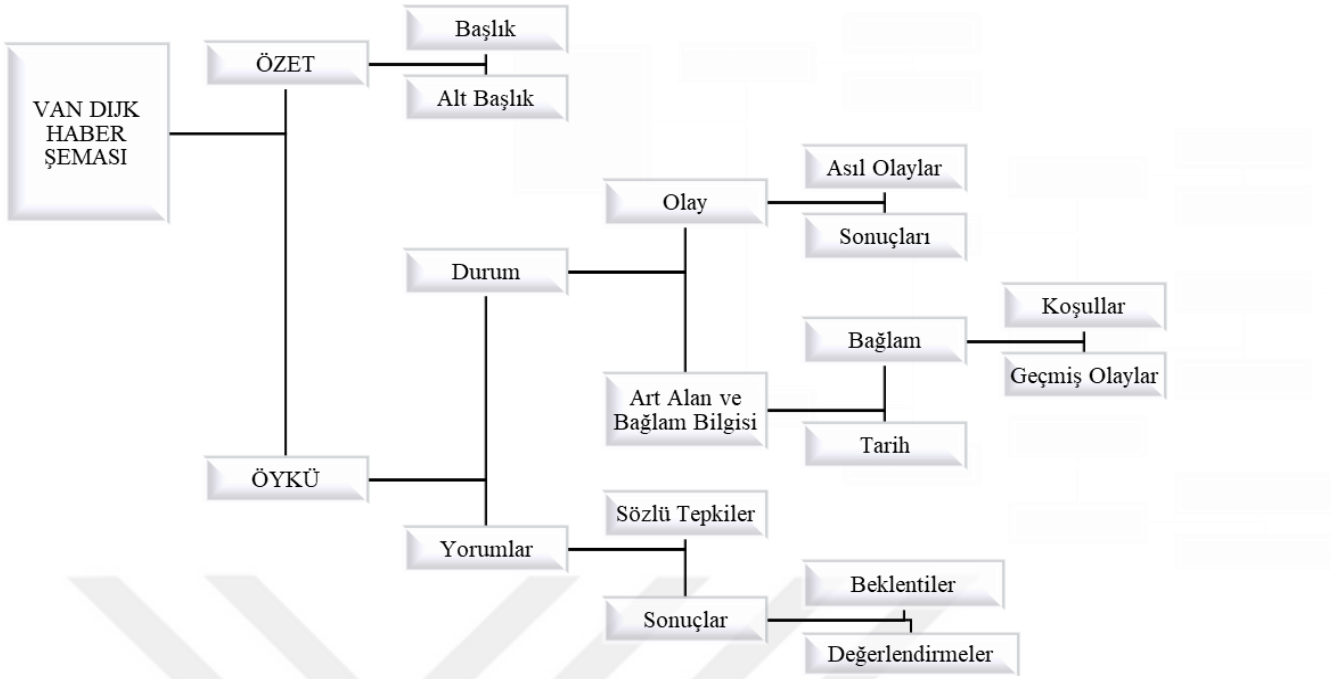
van Dijk'ın bilişsel modelinde şemaların önemli bir işlevi de söylemin anlaşılması, saklanması ve geri getirilmesinde oynadığı roldür. Her kültürde bu yapılar gelenekselleşmiş ve dil kullanıcıları tarafından öğrenilmiş olduğundan metni anlamaya yardımcı olur. Şematik yapılar yazarın söyleme en uygun yapıyı atamasını, okuyucunun metni uygun şekilde çözümlenmesini sağlar (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 235-237). Bu çerçevede şematik yapıların hem yazarın hem de okuyucunun iletişimdeki rollerini pekiştiren önemli araçlar olduğu söylenebilir.

Belirli söylem türleri, özellikle hikâyeler için şematik üst yapıların sosyalleşme yoluyla edinilebileceği ve söylemin anlaşılması, temsili ve geri çağrılmasında rol oynadığı öne sürülmektedir. Bu hususta ana noktalar van Dijk ve Kintsch (1983) tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

1. Hikâyeler; motivasyonlar, planlar, amaçlar ve hedefler gibi insan eylemlerinin özellikleriyle ilgilidir. Bilişsel bir modelde, bir hikâyeyi anlamak kısmen insan eylemlerini anlamayı içerir.

2. Dil kullanıcıları, eylemler hakkında genel bilgiye sahiptir ve bunu çeşitli görevlerde kullanır; bu nedenle, hikâye gramerleri ve anlama modelleri için özel eylem bilgisi gerekmez. Ockham'ın usturası prensibi burada uygulanabilir.
3. Hikâyeler, eylem söylemlerinin bir alt kümesidir; her hikâye bir eylem söylemi olmakla birlikte her eylem söylemi hikâye değildir; hikâyeler genellikle ilginç olaylar, alışılmadık durumlar, insan katılımcılar ve anlatıcı figürü içerir. Bu nedenle diğer eylem söylemlerinden belirli anlamsal ve pragmatik kısıtlamalarla ayrılır.
4. Her kültür, hikâyelerin anlamını ve pratik kullanımını şekillendirir, bu da katılımcıların belirli özellikleri norm olarak tanımasına yardımcı olur. Bu yapılar, kültürel normlara dayanarak anlam kazanır ve hikâye anlatımında ilginç olaylar veya eylemler ön planda tutulur; çünkü günlük eylemler genellikle anlatısal değeri olmadığı için hikâyede yer almaz.
5. Öyküler, eylemlerle ilgili bilgi sunarken her unsuru farklı şekilde ele alır. İlgi çekici veya bilinmeyen unsurlar detaylı anlatılırken diğerleri atlanabilir. Bu süreçte açıklama düzeyi, sıralama, stil ve bakış açısı gibi faktörler önemlidir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 56-57).

Bahsi geçen ilkeler, şematik yapıların sosyal etkileşimler yoluyla edinildiği, bilişsel şemalara yerleştirilmesinde ve geri çağrılmasında etkili olduğu mesajını verir. Dil kullanıcıları bir bakıma karşılaştığı metin hakkında belli ölçüde öngörülere sahiptir. Ancak bu, şematik yapının kavranmasında okuyucunun düşünsel altyapısının tek başına söz sahibi olduğu anlamına gelmemelidir. Şematik yapının yüzey yapıdaki görünümü dışında metnin derin yapısında etkili olan birtakım süreçlerin işleyişi de (anlatıcının anlatma sürecini ve okuyucu ile etkileşimi, bağlam ve zamanlama vs.) devam etmektedir. Büyük yapı ile şematik yapı bilişsel olarak birbirini tamamlayıcı niteliktedirler, bu birliktelik van Dijk'ın haber metinleri için ortaya koyduğu modelde önemli bir yer tutmaktadır.

Şekil 2.7. Haber şemasının varsayımsal yapısı Van Dijk, T. A. (1988a). *News analysis: Case studies of international and national news in the press*. Lawrence Erlbaum Associates kaynağından alınmıştır.

van Dijk'ın haber metinlerinin şematik yapısını temel alan bu model, hikâye metinlerine uyarlanarak araştırmaya dâhil edilmiştir. Bu bölümde, kurgusal metinlerin şematik yapısı, farklı disiplinlerden gelen bilgileri dikkate alan geniş bir perspektiften ele alınmıştır. Ancak, bu inceleme şematik yapılara dair çeşitli kuramların ayrıntılı bir değerlendirmesini içermemektedir. Bu konularda daha derinlemesine bilgi için anlatı teorisi, gösterge bilimi ve retorik yapı kuramı gibi ilgili alanlara başvurulması önerilmektedir.

Araştırma, ana olayların sunumunda anlatı biliminin yapısal yaklaşımını temel almakta ve Genette (2020), Jahn (2020) ve Bahardervişcemaloğlu (2016) gibi önemli kaynaklardan yararlanmaktadır. Diğer yandan metnin art alan ve bağlam bilgisinin ele alınması, çalışmayı yapısalcı çerçevenin ötesine taşımaktadır. "Durum" kategorisi ile birlikte "Yorum" kategorisinin de araştırılması, metindeki düşünsel ve kişiler arası anlamların incelenmesini sağlayarak çalışma, bağlam ve işlevsellik boyutlarıyla derinleştirilmiştir.

2.2.6.1.2.1. Durum

"Durum" boyutunda, "ana olayların sunumu, sonuçlar, art alan ve bağlam bilgisi" incelenmektedir. Olayların sunumu ve sonuç bölümleri, metnin iç yapısını ele alırken art

alan ve bağlam bilgisi, metnin dışındaki gerçek dünya ile bağlantılı unsurlara odaklanır. Böylece “durum” kategorisi, metin içi ve metin dışı bağlantıların kurulduğu bir çözümleme alanı olarak işlev kazanmaktadır.

2.2.6.1.2.1.1. Ana Olayların Sunumu

Araştırmanın bu bölümü, söylem çözümlemesinin çok disiplinli yapısının, anlatı biliminde özellikle “söylem anlatı bilimi”nde yoğunlaştığı bir alandır. Bu doğrultuda çözümlemenin yapısalcı yaklaşıma en yakın kategori olduğu söylenebilir. İlgili bölümde hem metnin içeriğini ve temsil ettiği dünyayı ifade eden "gösterilen" düzlemi hem de dil kullanımı, anlatım tarzı, anlatıcı ve bakış açısını yansıtan "gösteren" düzlemi göz önünde bulundurulmuştur. Bu yaklaşım, biçim ve içeriğin bir bütün hâlinde kazandığı anlamlara odaklanmaktadır.

2.2.6.1.2.1.1.1. Anlatıcı ve Bakış Açısı

Sözlü veya yazılı metinlerin değerlendirilmesinde yanıtı aranması gereken ilk soru; kimin, kime, neyi, hangi koşullarda, ne amaçla ve nasıl ilettiğidir. Metinsel iletişimin başarısında birtakım değişkenlerin önemli bir tamamlayıcı olduğunu göz önünde bulundurmak gerekir. Bunlar dil, üslup, yapı, düzen ve içerik gibi metin içi bağlamlarla ilgili olduğu kadar tarihsel ve kültürel koşullar, hedef kitlenin beklentileri ve kültürel geçmişi gibi metin dışı bağlamla da ilgilidir. Bu bölümde ise hikâyeyi kimin nasıl anlattığı sorusundan hareketle anlatıcının varlığı, bakış açısı, işlevleri, mesafesi, yetki ve sınırlılıkları vs. ele alınacaktır.

Metnin üretiminde yazar önemli bir rol oynasa da mesajın okuyucuya aktarılmasında yazarın varlığı doğrudan hissedilmeyebilir; burada anlatıcının aracılığı devreye girer. Yazar ve anlatıcı arasındaki bu karmaşık ilişki, söylem çözümlemesinde retorik süreçlerin önemli bir parçası olarak düşünülebilir. Bu aracılık, okuyucunun kurgusal dünyayı anlatıcının bakış açısından anlamlandırmasına neden olur. Bu yüzden araştırmacılar, çalışmalarında anlatıcı ve bakış açısına dair farklı kuram ve modellere geniş yer vermişlerdir.

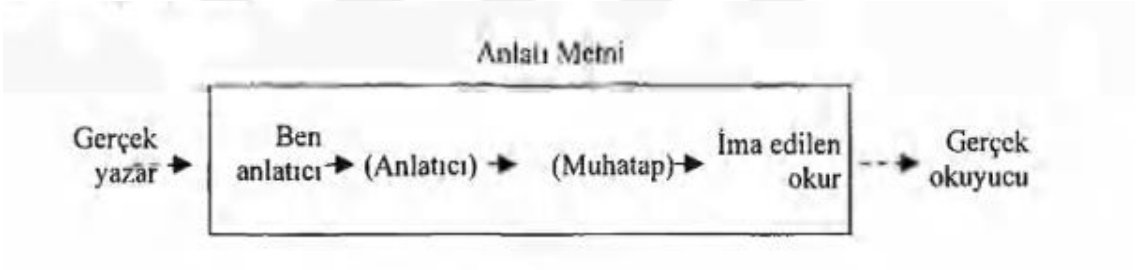
I. Anlatıcı

Anlatıcı, kurgusal metinlerde anlatma eylemine aracılık eden soyut bir varlıktır. Bazen olayları doğrudan yaşayan bir karakter bazen de dışarıdan bir gözlemci konumunda metinde yer alabilir. Ancak her durumda, anlatıcı metnin üreticisi tarafından belirlenmiş ve

görevlendirilmiş bir ögedir (Yücel Çetin, 2016, s.1). Otobiyografik eserler haricinde, anlatıcı ve yazar ayrı kimlikleri belirttiği göz önünde bulundurulmalıdır.

Anlatıcı, metin içerisinde varlık bulan ve eserin tamamlanmasıyla varlığı son bulan imgesel bir varlıktır (Günay, 2017, s. 144). Yazar ise olayların nihai tasarımcısıdır ve anlatıcının varlığı, önemi ve etkisi tamamen yazarın kontrolü altındadır; yazarın tercihlerine göre anlatıcı şekillenmektedir (Chatman, 2008, s. 29-30). Söylem çözümlemesinde, anlatıcının konumu ve bakış açısı, metnin anlamını şekillendiren temel unsurlar arasında yer alır ve bu unsurların etki alanı, metnin yorumlanmasında önemli farklılıklar meydana getirir.

Hikâyeler, iletişimsel açıdan sadece anlatıcı ve gerçek yazarla sınırlı değildir; ima edilen yazar ve ima edilen okuyucu gibi başka unsurlar da anlatma sürecine eklenir. Bu sürece anlatı-iletişim durumu şemasıyla açıklık kazandırmak mümkündür (Chatman, 2008, s. 141):

Şekil 2.8. Anlatı-iletişim şeması Chatman, S. (2008). *Öykü ve Söylem. Filmde ve kurmacada anlatı yapısı.* (Ö. Yaren, Çev.). Ankara: De ki kaynağından alınmıştır.

Bu çerçeve, ben anlatıcının ve ima edilen okurun anlatı içinde yer aldığını, ancak anlatıcı ile muhatabın isteğe bağlı bir biçimde var olabileceğini ortaya koymaktadır. Gerçek yazar ve gerçek okuyucu pratik anlamda varlıkları zorunlu olsa da bunlar anlatı sürecinde doğrudan rol sahibi değildir. Metnin anlam dünyasına nüfuz edilebilmesi için gerektiği takdirde metinde varlığı hissedilen her bir unsur ayrı ayrı ele alınmalıdır; nitekim bunların her biri okuyucunun hikâyeyi nasıl deneyimleyeceğine etki edecektir.

Anlatılar "yapma, görme ve söyleme" olmak üzere üç işlevden oluşmaktadır. Kahramanlar bazı şeyleri yaparlar; bu yapılanlar belirli bir perspektiften görülür ve görülenler aktarılır. Bu üç işlev sırasıyla eyleyen(yapan), odaklayıcı(gören) ve anlatıcıya(söyleyen) karşılık gelir (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 113). Bir metin ister yazılı ister sözlü düzenlenmiş olsun metinde kimin konuştuğu, anlatılanların kimin gözüyle görüldüğünü bilmek önemlidir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 182).

Söylem çözümlemesinde anlatıcı ve bakış açısının yapısalcı ve yeni anlatı bilimi perspektiflerinden ayrı ayrı değerlendirilmesi mümkündür. Gerard Genette, Franz Karl Stanzel, Mieke Bal, Gerald Prince ve Seymour Chatman, anlatıcıyı yapısalcı bir bakış açısıyla ele alırken Rimmon Kenan Shlomith, Monika Fludernik ve Wolf Schmid daha yenilikçi bir çerçevede ele almaktadır. Bu araştırmanın ana odak noktası anlatı bilimi olmadığından bu yaklaşımların derinlemesine analizi yapılmamıştır. Araştırmada, metnin yapısına ve temasına uygun olarak seçmeci bir tavır benimsenmiş; ancak anlatıcı ve bakış açısı konusunda Genette'in görüşlerine ağırlık verilmiştir.

Anlatma söz konusu olduğu sürece her zaman anlatan bir kimse, bir ses olmalıdır. Bu ses en az işitilir durumdan en çok işitilir duruma kadar uzanan geniş bir aralıkta yer alır (Chatman, 2008, s. 137). Geleneksel anlayışa göre bu ses şahıs zamirleri aracılığıyla takip edilebilir. Buna göre üç anlatıcı tipi söz konusudur (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 185-186; Tekin, 2016):

Tablo 2.34
Geleneksel Anlatıcı Tipleri

1. tekil kişi (Ben)	1. tip: Üçüncü tekil şahıs zamiri gibi, olayların dışında kalan, adı, yeri, cinsiyeti veya yaşı belirlenemeyen, yalnızca boşlukta var olan bir sesin sahibidir.
	2.tip: Metnin başkahramanı ve anlatıcısı olan bu kişi, "Ben" zamiriyle konuşur ve kolayca tanınabilir.
	3.tip: Olayların ikinci derecede kahramanı olan bu kişi, olaylara az veya çok karışabilir; ancak asıl görevi, olup bitenleri okuyucuya aktarmaktır.
3. tekil kişi (O)	Okuyucu bu anlatıcı hakkında bilgi sahibi değildir. Birçok işlevi birden üstlenebilir. Olaylar hakkında yorum yapabilir, gerekli gördüğü açıklamalarda bulunabilir, kahramana karşı duyduğu yakınlığa göre alaycı, yargılayıcı ya da eleştirel bir tutum takınabilir.
2. çoğul kişi (Siz)	Marjinal bir perspektife sahip olan bu anlatıcı yazar açısından oldukça sınırlandırıcıdır.

Şahıs zamirlerine dayalı geleneksel ayrımın yetersiz ve problemli olduğu yönündeki düşünceler, farklı görüşler ortaya çıkarmıştır.

Genette "Ses" başlığı altında anlatı düzeylerine göre belirlediği iki temel tip anlatı ve anlatıcıdan bahsetmektedir (Genette, 2020, s. 226-227).

Tablo 2.35
Genette Anlatı ve Anlatıcı Tipleri

Öykü İçi Anlatıcı	Öykü Dışı Anlatıcı
Anlatıcı, öyküde "ben anlatıcı" olarak yer alabilir veya yalnızca gözlemci rolünü üstlenebilir.	İki farklı durum söz konusudur: Anlatıcı, kendisinin içinde yer almadığı bir öyküyü anlatabilir ya da kendi hikâyesini anlatan biri olabilir.
Öykü İçi Anlatı	Öykü Dışı Anlatı
Anlatıcı, bir karakter olarak yer alıyorsa anlatım tarzı iki türden biri olabilir: Eğer anlatıcı, öyküde baş kahraman olarak rol alıyorsa bu "otodiegetik anlatı" yalnızca gözlemci rolündeyse "homodiegetik anlatı" olarak adlandırılır.	Anlatıcı öyküde karakter olarak yer almaz, eylem dünyası anlatıcının kendi dünyasından bağımsızdır.

Bunlara ek olarak ikinci dereceden bir anlatının içerisinde yer alan diğer bir anlatıyı da üst-öyküsel (metadiegetik) anlatılar da mevcuttur. Bu anlatılar çok katmanlı yapılara sahiptir.

Söylem araştırmalarında farklı kuramlar göz önünde bulundurularak çözümlemelere çok yönlü bir derinlik kazandırılması mümkündür. Rimmon Kenan (2002) da anlatıcı tipolojisini çeşitli ölçütler doğrultusunda belirleyerek hikâyede farklı anlatıcı tipleri arasında çapraz düzenlemelerin olabileceğini ifade eder (s. 95-106).

Tablo 2.36
Rimmon Kenan Anlatıcı Tipleri

Anlatı Düzeyi	Genette'in anlatı düzeyleri benimsenir; anlatıcı öykü içinde veya dışında yer alabilir
Hikâyeye Katılım Derecesi	Öykü içi ve dışı anlatıcılar, karakter olarak öyküde bulunmayabilir veya ana kahraman ya da başka bir kahraman olarak yer alabilirler.
Algılanabilirlik Derecesi	Anlatıcının rolü gizlilikten açıklığa kadar değişir; mekân tasvirleri, zaman, özetler ve kahraman yorumları bu noktada belirleyicidir.
Güvenilirlik Derecesi[1]	Güvenilir anlatıcı, hikâyeyi yetkili bir şekilde sunarken; güvenilmez anlatıcı, şüphe uyandırır. Güvenilmezliğin kaynakları arasında sınırlı bilgi, kişisel katılım ve sorunlu değerler bulunur.

Yazarın fikirlerini okuyucularına ulaştırma konusundaki tercihlerinin çoğu tür değil derece odaklıdır. Anlatıcının her şeyi bilip bilemeyeceğine pratikte karar vermek mümkün değildir. Asıl soru tam olarak ne kadar bilinçsiz olabileceğidir. Örneğin birinci tekil kişiler anlatıcı

[1] Güvenilmez anlatıcı kavramı günümüzde hâlâ tartışmaya açık olmasına rağmen anlatıcının bu yönde değerlendirilmesi söylem çözümlemesi açısından dikkate değer bir meseledir. Bu eksende yapılacak çalışmalarda güvenilmez anlatıcı kavramını literatüre kazandıran Booth'un "The Rhetoric of Fiction"(1983) adlı eserine başvurulabilir.

olarak kendisinin ne kadar bilincindedir ne kadar eksiksiz kayıt tutar ve ne kadar güvenilirdir? Hangi noktalarda gerçeği yansıttığı ve hangi noktalarda yargıda bulunamayacağı konusunda dikkatli olunmalıdır. Yazar açısından metnin üretimi sırasında önem kazanan bu hususlar okuyucunun anlamlandırma sürecinde de dikkat gerektirecektir. Booth, bu soruların genel kurallara bakılarak değil söz konusu metnin potansiyellerine göre cevaplanabileceği görüşündedir (Booth, 2012, s. 177). Söylem çözümlemesi açısından, anlatıcının bilinç düzeyi ve güvenilirliği, okuyucunun metni nasıl yorumlayacağına dair ipuçları sunarken yazarın tercihlerinin metnin potansiyellerine göre değerlendirilmesi, anlatıdaki derin anlam katmanlarını açığa çıkarmaya yardımcı olur.

Anlatıcının hikâye ile ilişkisi, metnin nasıl bir bakış açısıyla üretildiğini ortaya çıkarmak açısından önemli bilgiler taşır. Anlatıcı burada tarafsız anlatma rolünden ideolojik sorumluluklar üstlenmeye kadar tercihlerini genişletebilir. Genette, bu ilişkiyi mesafe kavramı üzerinden inceleyerek anlatıcının işlevlerini beş başlık altında toplar; ancak bu işlevler arasında net sınırlar koymak zordur (Genette, 2020, s. 255-256).

Tablo 2.37
Genette- Anlatıcının İşlevleri

Anlatıcının İşlevleri	
Anlatı işlevi	Anlatı işlevi, anlatıcı statüsüyle birleşen temel bir işlemdir; öğretici romanlarda anlatıcı, öykünün anlaşılması için gerekli bilgileri sunar.
Yönlendirme/ Yönetme işlevi	Metni yorumlamaya ve metnin iç düzenine göndermede bulunmaya dayanır.
İletişim işlevi	Anlatıcının, okuyucuyu etkilemek amacıyla iletişim kurma ve diyalogu sürdürme çabası bu işlevin merkezindedir.
Tanıklık/ Doğrulama işlevi	Anlatıcının olayların ve bilgi kaynakların doğru olduğunu güvenilirliğini okuyucuya hissettirir.
İdeolojik işlev	Anlatıcı didaktik bir yaklaşımla anlatılanlar hakkında doğrudan ya da dolaylı yollardan kişisel yorumlarını ortaya koyar.

Bu işlevlerin her biri, okuyucunun metne dair algısını ve yorumunu etkilerken metnin eleştirel analizi için de önemli bir temel sağlar.

II. Bakış Açısı

Literatürde odaklanma (focalization) ve perspektif gibi adlandırmalarla karşımıza çıkan bakış açısı, “Kim görüyor?” ve “Metindeki hâkim bakış açısının merkezinde kim yer alıyor?” sorularıyla ilişkilidir. Bakış açısı, işlevsel açıdan metinde yer alacak bilgileri seçme ve sınırlandırma sürecini tanımlar. Anlatmaya bağlı metinlerde metni yönlendiren

odaklayıcının bakış açısıdır. Metin, odaklayıcının düşüncelerine, bilgisine, gerçek ve hayalî algılamalarına, kültürel ve ideolojik eğilimlerine sıkı sıkıya bağlıdır (Dervişcemaloğlu, 2020, s. 68-69).

Anlatıcının varlığı ve bakış açısının sınırlarının çizmek üzere yapılan araştırmalar, farklı yaklaşımlar ve yöntemsel zorluklar nedeniyle net bir şekilde sonuçlandırılamamıştır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 122-125). Bu durum metnin anlamlandırılmasını da karmaşık hâle getirebilmektedir. Bakış açısını titizlikle ele almak isteyen bir araştırmacının öncelikle, kavramın çok anlamlılığını engellemesi gerekir. Bakış açısının alışılagelen kullanımında en az üç farklı anlam düşünülebilir (Chatman, 2008, s. 142).

Tablo 2.38
Bakış Açısının Anlamları

Düz Anlam:	Birisinin gözünden (algılama) John'un bakış açısıyla Coit Kulesinin tepesinden bakıldığında San Francisco körfezinin manzarası nefes kesiciydi.
Simgesel Anlam:	Birisinin dünya görüşünden (ideoloji, düşünsel sistem vb.) John kendi bakış açısından Nixon'un konumunun taraftarlarınca desteklense de asillikten uzak olduğunu söyledi.
Aktarılmış Anlam:	Birisinin çıkarıyla ilgili bakış noktası (kişinin genel çıkarını, kazancını, refahını, iyiliğini niteler). Zamanında farkına varmasa da John'un bakış açısından bu boşanma bir felaket olmuştu.

Bu ayrımın daha iyi anlaşılabilmesi için John'un bakış açısına odaklanıldığı görülmektedir. İlk cümlede, San Francisco körfezinin manzarası John'un gördüğü açıdan bahsedilirken ikinci cümlede ise John'un düşünceleri ve değerlendirmelerine yer verilmiştir. Üçüncü cümlede ise John'un farkına varmadığı bir durumdan bahsedilerek John'un bilgisinin sınırlılığı ve perspektifi hakkında ipucu verilmektedir.

"Anlatıcı/Ses" ile en sorunlu kavramlardan biri olan "bakış açısı" arasındaki farklılık şu şekilde açıklanabilmektedir: Bakış açısı, olaylarla ilişkili fiziksel yer, ideolojik konum ya da değer, inanç, yaşam tarzı ve hayata bakış açısını yansıtır. Diğer taraftan ses, olayların ve varlıkların iletişim aracı olarak kullandıkları yoldur. Bakış açısı ifade etmek değil ifadeyi biçimlendiren perspektiftir. Perspektif ve ifade yetkisi aynı insanda bulunmak zorunda değildir. Bu iki kavramın birçok kombinasyonunu görmek mümkündür (Chatman, 2008, s. 143).

Tablo 2.39
Anlatıcı/Ses ve Bakış Açısı

Bakış açısı		
	Olayların içsel analizi	Olayların dışarıdan gözlenmesi
Anlatıcı, öyküde yer alan bir karakterdir.	1. Ana karakter, kendi öyküsünü anlatır.	2. Yardımcı karakter, ana karakterin öyküsünü anlatır.
Anlatıcı, öyküde yer alan bir karakter değildir.	3. Her şeyi bilen yazar öyküyü anlatır.	4. Yazar, öyküyü bir gözlemci olarak anlatır.
	Ses	

Dervişcemaloğlu, B. (2016). *Anlatıbilime giriş*. İstanbul: Dergâh kaynağından alınmıştır.

Tabloda görüldüğü şekilde dikey hattakiler bakış açısı, yatay hattakiler ise ses ile ilgilidir. Genette'in "odaklanma" terimi ile karşıladığı bakış açısı bu alanda kabul görmekte ve yaygın olarak kullanılmaktadır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 98-99). Genette, "kip" başlığı altında yer verdiği odaklanma kavramını "Kim görüyor?" sorusuyla ifade ederek anlatıcının bakış açısını üç farklı şekilde tanımlamaktadır (Genette, 2020, s. 186-191; Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 242-249; Dervişcemaoğlu, 2016, s. 98).

Tablo 2.40
Genette- Anlatıcının Bakış Açısı

Sıfır Odaklanma	Sıfır odaklanmada anlatıcı karakterlerden daha fazla bilgiye sahiptir. Her zaman, her yerde bulunabilir ve bilme, görme yetkisi sınırsızdır.	
İç Odaklanma	Anlatıcı karakter kadar bilgi sahibidir. Okuyucunun her şeyi kahramanın gözüyle görmesi, onun duygu ve düşünce ve heyecanlarını paylaşması açısından ayrıcalıklıdır. Kendi içinde üçe ayrılır:	
		Sabit Odaklanma: Her şey belirli bir karakterin bakış açısına sabitlenerek anlatılır.
		Değişken Odaklanma: Farklı karakterlerin bakış açıları söz konusudur.
		Çoklu Odaklanma: Aynı olay farklı karakterlerin bakış açısından sunulur
Dış Odaklanma	Anlatıcı gözlemlerin nesnel bir şekilde aktarır ve karakterlerden daha az bilgiye sahiptir. Bu odaklanmada her türlü öznellik dışlanır.	

Bakış açısı; yazarın niyetini yansıtan algısal, psikolojik ve ideolojik boyutuyla çözümlemenin en kilit noktalarından birini oluşturur. Buradan yola çıkılarak metnin iletişim boyutuna yönelik önemli belirlemeler yapmak mümkündür.

Rimmon Kenan (2002), odaklanma kavramına görsel anlamda bakmanın yeterli olmadığı düşüncesine dayanarak bu kavrama farklı yönlerden açıklık getirir (s. 77-81):

Tablo 2.41
Rimmon-Kenan'ın Odaklanma Kavramı: Boyutlar ve Açıklamaları

Algısal boyut	Algı (görme, işitme, koku alma, vb.) uzam ve zaman tarafından belirlenir. Uzamsal odaklanma, kuşbakışı görünümden sınırlı gözlemcinin görüşüne değişebilir. Zamansal odaklanmada, dışsal odaklayıcı tüm zamansal boyutları kontrol ederken, içsel odaklayıcı karakterlerin 'şimdiki zamanı' ile sınırlıdır.
Psikolojik Boyut	Psikolojik boyut, zihinsel ve duygusal durumlarla ilgilenir. Duyusal bileşen öznellik ve nesnellik taşırken bilişsel bileşen ise bilgi sınırlarıyla ilişkilidir.
İdeolojik Boyut	Anlatıcı-odaklayıcının ideolojisi genellikle otorite kabul edilir ve metindeki diğer tüm ideolojiler bu 'üst' konumdan değerlendirilir.

Schmid'in (2010) modelinde ise anlatıcının benimsediği bakış açısı ile ilgili olarak önemli ayrıntılara odaklanılmaktadır (s. 99-104). Bu da söylem çözümlemesi açısından başvurulabilecek oldukça detaylı bir çerçeve ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 2.42
Schmid- Bakış Açısı ve Anlatım Parametreleri

Bakış açısının nesnesi açısından olaylar	Olaylar, seçici ve hiyerarşik bir bakış açısıyla hikâyeyi oluşturabilir. Gerçek bir olayı, ona atfedilebilecek sonsuz özellikten bir kısmını seçmeden tanımlamak imkânsızdır.	
Anlama ve temsil	Anlatımda "anlama" ve "temsil" farklı eylemleri yansıtır. Anlatıcı bir olayı anladığından farklı bir şekilde ifade edebilir. Figür merkezli anlatımda bu farklılık daha belirgindir.	
Bakış açısı parametreleri	Uzamsal Bakış Açısı	Mekânsal konum ve görüş açısındaki farklılıklar, gerçekliğin çeşitli yönlerinin algılanmasını sağlar. Uzamsal perspektif, olayların algılandığı konum ve bu konumun sınırlılıklarıyla sınırlıdır.
	İdeolojik bakış açısı	Gözlemci; bilgi, düşünme tarzı ve entelektüel bakış açısına dayanarak olayları değerlendirir; bu öznel faktörler, olayların farklı kavranmasına yol açar.
	Zamansal bakış açısı	Anlama ile temsil arasındaki boşluğu ve işlemeyle yorumlama arasındaki aralıkları yansıtır. Bakış açısının zamansal eksende değişmesi, olayların farklı değerlendirmelerine yol açar.
	Dilsel bakış açısı	Olayların betimlenmesinde dilsel seçenekler tercih edilir ve içsel durumlara uygun ifadeler ile tonlamalar kullanılır. Bu seçimler, dilsel bakış açısını yansıtır ve özellikle metaforik dilde söz dizimi, kelime ve ifadeler önemli bir rol oynar.
	Algısal bakış açısı	Bakış açısının en önemli faktörü, olayın algılandığı prizmadır. Algısal bakış açısı, "Anlatıcı dünyayı kimin gözünden görüyor?" ve "Hikâyedeki unsurları kim seçiyor?" sorularını cevaplar. Olaylar karakterin bakış açısından anlatıldığında tam zihinsel erişim sağlanırken anlatıcı karakterin algısını dikkate almadan da bilincini yansıtabilir.
Anlatımsal ve figürel bakış açısı	Anlatıcı bir olayı ya kendi bakış açısından ya da karakterlerden bir veya birkaçının bakış açısından anlatabilir. Schmid'e göre Genette'nin tipolojisindeki sıfır odaklayıcı gibi üçüncü bir olasılık yoktur.	

Kurgusal metinlerde anlatıcı ve bakış açısının varlığına bağlı olarak çeşitli kipler mevcuttur. Anlatıcı ilk olarak dolaysız anlatımı kullanır; ama hikâye kişilerin sözlerini aktarırken dolaylı anlatıma ya da serbest dolaylı anlatıma da başvurabilir. Okuyucu sözün hikâye kişilerine aktarıldığı yerlerde dolaysız bir iletişim imkânı yakalar. Diğer taraftan aktarma eylemleriyle anlatıcı dolaylı anlatımı da tercih edebilir. Burada anlatıcının öznelliği baskındır. Okuyucular hikâye kişileri hakkında hikâye kişilerinin sözlerini ve düşüncelerini

anlatıcının bakış açısından kavramış olur. Dolaysız anlatımlarda noktalama işaretlerinin yardımcılığı devreye girer ve tırnak işareti ya da virgülle ayrılan cümlelerden aktaran ve aktarılan söylemi ayırmak mümkün olur. Bu noktada yapılacak dil bilgisel ve mantıksal düzenlemeler söylem çözümlemesinde dikkate alınması gereken önemli noktalardır. Örneğin tırnak işaretiyle ayrık bir şekilde yer verilmiş söylemlerin sorumluluğunun alınmadığı okuyucuya sezdirilebilmektedir (Günay, 2017, s. 151-152). Odaklanmanın sözel göstergeleri olan bu eylemler yorum kategorisinin sözlü tepkiler bölümünde daha ayrıntılı ele alınmıştır (bk. Sözlü Tepkiler). Söylem araştırmacıları şayet konu kısıtlamasına giderek anlatıcı ve bakış açısında derinleşeceklerse yapısalcı ve çağdaş anlatı bilimin verilerine başvurarak mukayeseli bir çalışma yürütebilirler.

2.2.6.1.1.1.1.2. Olay Örgüsü

Anlatmaya bağlı edebî metinlerde, olay metnin temel unsuru olarak öne çıkar. Olayların anlatımında oluşturulan yapı, metnin olay örgüsünü teşkil eder. Olay örgüsü, olayların zamansal sıralanışı ve neden-sonuç ilişkisi bağlamında birbirleriyle ilişkilendirilmesi sonucunda oluşur. Metnin tutarlılığı açısından özellikle neden-sonuç ilişkisi belirleyici bir rol oynamaktadır. Geleneksel anlatı yapısında olay örgüsü, belirli bir düzen ve mantıksal akışla ilerlerken modern metinlerde bu yapı daha esnek ve deneysel bir hâle gelmiştir.

Olayların metin içinde göründüğü sıralama, normal bir akış, geriye dönüş veya ortadan başlama biçiminde olabilir (Chatman, 2008, s. 18). Olayların yapısı ve olay dizilerinin organizasyonu farklılık gösterebilir. Bu durum yalnızca bilinmeyen ya da ilginç durumların ve bunların arka planının anlatılması gibi pragmatik nedenlerden kaynaklanır. Bu noktada sıralama, üslup, bakış açısı ve diğer anlatım unsurları önemli hâle gelir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 57). Nitekim metinlerin oluşumu, insanların belirli şeyleri söylemeyi değil onları belirli bir biçimde ifade etmeyi seçmesiyle ilgilidir (Sartre, 2008, s. 34). Edebî metinlerin anlamsal içeriği ile retorik biçimi iç içe geçmiş olduğundan metnin soyut yapısındaki gizli anlamlara ulaşmak için biçim ve içerik bağıntısının dikkate alınması gerekir. Anlatı biliminde bu bileşenler; öykü ve söylem (Chatman, 2008), anlatı ve öykü (Todorov, 1981), öykü ve olay örgüsü (Forster, 2001), öykü, metin ve anlatma (Rimmon Kenan, 2002), öykü, anlatı, anlatma (Genette, 2020) gibi adlandırmalarla ayırt edilerek anlatıların daha detaylı analizine önem verilmiştir.

Hikâyeler basit bir biçimde olayları yansıtmaz, ne olabileceğini sorgular. Bir durumdan diğerine geçişi nesnel bir biçimde temsil etmekle sınırlandırılamaz; gerçekliği yeniden yapılandırır ve yorumlar. Bu noktada birey ve toplumun hayatında biçimlendirici yönü ön plana çıkar (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 47). Olayları aktaran kişinin bakış açısı, olaylarla münasebeti ve ifade edilmek istenen mesaj ile olan ilişkisi, seçimleri, zamanı ele alış tarzı olayların okuyucuya nasıl aktaracağını etkiler. Yazar, okuyucuyu metnin içine çekmek için kurmaca dünyayı mümkün olduğunca etkili bir şekilde sunmaya çalışır. Bunun yanı sıra metnin üretildiği dönemin normlarını, mensup olduğu edebî anlayışı ve okuyucu kitlesine uygunluğunu da gözetmek durumundadır (Aktaş, 1991, s. 52).

Olay örgüsünün çözümlemeyi kolaylaştırmak için bölümlere ayırmak yerinde bir tercih olur. İçeriğe ve sunulan olaylara bağlı olarak yapılabilecek bölünmenin yanı sıra anlatma biçimine anlatmaya bağlı tasarımlara bağlı olarak da gerçekleştirilebilir (Günay, 2017, s. 177). Klasik metinlerde, birbirine neden-sonuç ilişkisiyle bağlı olaylar belirli bölümler oluşturur; her olay, bir öncekinden doğar ve bir sonrakini tetikler. Ancak, farklı olaylar arasında belirgin bir ilişki gözlemlenmediğinde, yapılacak işlemler ertelenebilir (Chatman, 2008, s. 42). Bu tür metinlerde olay örgüsünü netleştirmek için paragraflar ve bölümler üzerinde odaklanarak giriş, gelişme ve sonuç aşamalarını takip etmek mümkündür. Zaman, mekân ve kişi birlikteliği içinde oluşan yapı, aşağıdaki unsurlar dikkate alınarak da bölümlendirilebilir:

I. Yazarın eserini telif ederken yaptığı bölümeler esas alınabilir.
II. Mekân dikkate alınarak eser parçalara ayrılabilir.
III. Olay zamanı ve anlatma zamanı esas alınarak parçalama işi gerçekleştirilebilir.
IV. Şahıs kadrosundaki değişiklikler dikkate alınabilir.
V. Muhtevada görülen değişikliklerden yola çıkılabilir (Aktaş, 2017, s. 41).

Yazarın olayları düzenleme biçimine bağlı olarak metnin akışı değişebileceğinden metinde görülen olay tipleri de çözümlemede dikkate alınmalıdır (Aktaş, 1991, s. 76-77):

Tablo 2.43
Olay Tipleri

Tek Zincirli Olay Örgüsü	Olaylar, birbirine zincirlenmiş bir bütünün parçaları olarak tek bir olay etrafında şekillenir.
Çok Zincirli Olay Örgüsü	Ana olay, iki veya daha fazla olay zincirinden oluşur ve bu zincirler, belirli noktalarda kesişerek geçişlere olanak tanır.
İç İçe Geçmiş Olay Örgüsü	Bir olay, başka bir olayın içinde sunulur; burada ilk olay, ikinci olaya çerçeve vazifesi görerek iç içe geçmiş olay zincirleri oluşturur

Yivli, (2019) olayların incelenmesinde hikâyenin başlangıç ve bitiş durumlarının dikkate alınmasının yetersiz olduğu savunmaktadır. Bu nedenle, anlatımı temel alan alternatif bir yaklaşım geliştirilmiştir:

Tablo 2.44
Anlatım Formları ve Kompozisyon

Kapalı Form	Klasik metinlerde hikâyenin bir noktadan başlayıp belli bir noktada bittiği metinler böyle bir düzene sahiptir.
Açık Form	Metinde klasik bir başlangıç ve son görülmez.
Yarı Açık Form	Klasik bir girişe sahip metinde klasik bir sona rastlanmaz ya da klasik bir girişe sahip olmayan metin klasik biçimde sonlanır.
Tersyüz Edilmiş Form	Zamansal ardışıklığının göz önünde bulundurulmadığı akronik metinler de bu düzene sahiptir.
Çevrimsel Form	Hikâyenin başladığı noktaya gelmesiyle tamamlanan başlangıç/bitiş modelidir.

Burada farklı adlandırmalarla yer verilen her form, felsefi anlayışlarla ve çağı algılayış şekliyle ilişkilidir. Klasik dönemde kullanılan kapalı form dünya merkezli bir görüşün; çevrimsel form ise döngüsel bir zaman anlayışının ürünüdür. 21. yüzyıldaki gerçeklik anlayışındaki kırılmalar ve mimesis karşıtı düşüncelerden kaynağını almaktadır. Tersyüz edilmiş biçim ise post modern anlatının ilerlemeci tarih ve zaman anlayışına karşı çıkan tavrının izlerini taşır (Yivli, 2019, s. 45-70). Dolayısıyla, yazarın tercihleri, metnin felsefi anlayış ve üslup çerçevesini belirlediğinden söylem çözümlemesi açısından önem kazanır.

Literatürde hikâye metinlerini incelenme biçimi çeşitlilik göstermektedir (Propp, 1928; Levi-Strauss, 1960, 1963; Barthes, 1966; Greimas, 1966; Todorov, 1968; van Dijk, 1972; Bremond, 1973; Gulieh ve Raible, 1977). Örneğin, Labov'un anlatı modelinde metin, özet işlevi gören cümlelerle başlar ve ardından olayları belirleyen cümlelerle sürdürülür. Bu kategoriler, olayların gerçekleştiği durum, zaman, yer ve katılımcılar hakkında bilgiler içerebilir. Diğer bir deyişle, metinde belirli bir işlevi olan ve belirli bir anlam bilgisine dayanan bölümler bulunmaktadır (van Dijk, 1988b, s. 49). Propp, halk masallarını incelerken başlangıçta işlevlerin sabit ve sınırlı olduğu düşüncesinden yola çıkarak masal kişilerinin işlevlerini metnin temel ögesi olarak ele almıştır. Daha sonraki araştırmacılar ise bunların esnek doğasına dikkat çeken farklı çalışmalar ortaya koymuşlardır. J.M.Adam, A.J.Greimas, P.Larivaille gibi bazı gösterge bilimciler olay örgüsü soyut bir model üzerinden ele almışlardır (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 441).

Anlatının başlangıç durumuyla bitiş durumu arasındaki bir geçiş ve dönüşüm gerçekleştiğine dayanan bir örnekçe de şu şekildedir:[1]

Şekil 2.9. Anlatının söz dizimsel yapısı Eziler Kıran, A., & Kıran, Z. (2021). *Yazınsal okuma süreçleri*. Ankara: Seçkin kaynağından alınmıştır.

Forster (2001) anlatmaya bağlı metinlerin belirli bir kalıba uydurma ya da önceden tasarlanıp planlama zorunluluğunun olup olmadığını değilse bağımsızca geliştirilebilme ya da açık bırakılabilme özgürlüğünü sorgulamaya alır. Yapıcı bir çabayla olay örgüsünü geri planda bırakan son dönem yazarlarını ve eserlerini ise ilginç ve eleştirmeye değer bulur (s.140). Kuşkusuz günümüzde bu deneysel metinlerin sayısı giderek artmış ve herhangi bir kurala ya da şekle kesin olarak dayandırılamayan örneklerini çoğaltmıştır. Söylem çözümlemesinin özerk çalışma alanında, araştırmacılar bahsi geçen geleneksel yapı ve kurallara bağlı kalmadan kendi özgün okuma ya da araştırma modellerini de geliştirebilir. Asıl olan benimsenen yaklaşımın metnin doğasına uygun, okuma amaç ve gereksinimlerini karşılayabilecek nitelikleri taşıyor olmasıdır.

Olay örgüsünü yapılandıran ve ilerleten temel bileşenlerden biri de çatışmadır. Çatışma ile merak unsurları, okuyucunun olayları anlamasını ve içselleştirmesini desteklerken bilişsel süreçlere de derinlik kazandırır. Kurmaca dünyada yer alan kahramanlar, insan veya nesne olarak bir ilişkiler ağı içinde tanımlanabilir (Bourneur ve Quellet, 1989, s. 141). Olay unsuru, genellikle bir sebeple birbiriyle etkileşim kurmak zorunda kalan en az iki bireyin karşılıklı ilişkilerinden doğar (Aktaş 2017, s. 41) Metindeki iletişim ve etkileşimsel durumlar neticesinde tespiti yapılan çatışmalar olay örgüsünü oluşturan birimler arasındaki önemli geçişlerin ve kırılmaların tahlili neticesinde de ortaya çıkarılabilir. Metnin anlamına ulaşmada merkezi bir role sahip olan bu çatışmaların her eserde farklı bir görünüm arz edebileceği unutulmamalıdır (Çıkla, 2021, s. 65). Bazı metinlerde çatışmalar, bireyin

[1] Daha fazla bilgi için bk. Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 441-447, Günay 2017, s. 194-208.

zihinsel ve duygusal deneyimlerinden kaynaklanan içsel süreçler olarak kendini gösterebilir. Bu çatışmalar, metnin anlamını çözümlemede kritik bir rol oynar. Fikir ayrılıkları, değer çatışmaları, güç ve statü gibi unsurlar, bireyler arası ve toplumsal kimliklerin şekillenmesine katkıda bulunur. İç çatışmalar, bireyin duygu ve düşünce dünyasındaki zorluklarla başa çıkma sürecini yansıtırken; sosyal çatışmalar, kişiler arası, cinsiyetler arası, nesiller arası, ekonomik çıkar, düşünce, askeri ve etnik farklılıklardan kaynaklanan karşılaşmalar olarak çeşitlenebilir (Çetin, 2012, s. 201-203).

Merak ögesi ise insan doğasının temel bir özelliği olup anlatmaya bağlı metinlerin dinamiklerinde önemli bir rol oynar. Olay örgüsü, okuyucunun akıl ve mantığına hitap eden yönüdür (Forster, 2001, s. 140). Merak, olay örgüsünün anlaşılmasında önemli bir motivasyon aracı olmasına rağmen zekâ ve bellek daha belirleyici bir role sahiptir. Meraklı okuyucu yeni olguları gözden geçirirken akıllı okuyucu bu olguları zihinsel olarak anlamaya çalışır. Okuyucu ve yazarın beklentilerinin karşılanabilmesi için merak, bellek ve zihinsel süreçlerin birlikte çalışması gereklidir. Her yeni olgu, önceki olaylarla ilişkilendirilerek değerlendirilmeli ve okuyucunu belleğine başvurularak gerekli bağlantıları kurulmalıdır (Forster, 2001, s. 128-131). Söylem çözümlemesinin amacı, merak duygusunu tatmin etmek değil metnin derinliklerine inmektir; yazar, bu isteği tetiklemek için merakı bir araç olarak kullanır. van Dijk'ın bilişsel süreçlere odaklanan modelinde de bu düşünce öne çıkar; bilişsel süreçler, okuyucunun metni etkin bir şekilde analiz etmesine olanak tanır. Dolayısıyla merak duygusunun yönlendirdiği okuma deneyimi, metnin anlam katmanlarını keşfetme yönünde derinleştirilmelidir.

Okuyucunun ilgi ve merakını uyandıran etkili araçlar olarak metinde bulunan boşluklar ve belirsizlikler, söylem çözümlemesinde önemli bir işlev üstlenmektedir. Kurgusallık edebî metinlere muğlaklık kazandıran özelliklerinden biridir. Bu durum, edebî metinlerin pratik bağlamları olmamasından kaynaklanır ve metni farklı yorumlamalara açık hâle getirir. Yazarlar bu muğlaklığa farkında olmadan düşebileceği gibi metni daha derinlikli hâle getirmek için bilinçli olarak da başvurabilir (Eaglaton, 2019, s. 135). Bu durum metnin zengin bir anlamsal potansiyele sahip olduğuna işaret eder. Bu durumda okuyucu metnin unsurlarını anlamak ve tutarlı bir yorum oluşturmak için işlevsel bir hipotez kurarak bu belirsizlikleri tedricen ortadan kaldırılabilir (Eaglaton, 2018, s. 103). Ancak bu her zaman kolay olmayabilir; metinde bırakılan boşluklar genellikle toplumsal bilişte yer etmiş ve rahatlıkla erişilebilecek türden olsa da dolaylı ve daha öznel bir temele dayanabilir ya da kapsamlı art alan bilgisi gerektirebilir. Söylem çözümlemesinde örtüklük/ima stratejisi

olarak adlandırılan bu durum karşısında okuyucunun metnin belirsizlik tasarımını aşmasına izin veren güçlü bir dikkate sahip olması gerekir.

2.2.6.1.1.1.1.3. Hikâye Kişileri

Söylemlerin en önemli belirleyici ögesi kişi ya da kişilerdir. Bir söylemden bahsedilecekse orada kuşkusuz bir öznenin varlığı söz konusudur. Eylemleri gerçekleştiren ya da eylemlerden etkilenen bu varlık, söylem çözümlemesinde aktör olarak isimlendirilir. Aktör, dili söze ve söyleme çeviren kişi, grup, kurum, hareket ya da düşüncedir. Söylem çözümlemesinin temel hedefi aktörler arasındaki ilişkilerin doğasını ortaya çıkarmaktır. Eleştirel bakış açısından metinler ekseriyetle çatışma ve karşılaşma temelinde ele alınır.

Kurmacada yer alan varlıklar için "karakter" terimi tercih edilerek gerçek dünyadaki kişilerden ayırt edilmeye çalışılmaktadır (Dervişcemaoğlu, 2016, s. 133). Bir bakıma gerçek dünyadaki kişileri temsil ettiklerinden "hikâye kişisi" teriminin kullanılması da anlamlıdır. Genellikle bir hakikatin peşine düşen bu kişiler aracılığıyla okuyucunun da kendi hakikat kaygılarına yönelmeleri sağlanır (Booth, 2012, s. 300). Bu kişiler, hikâye metinlerinde bir düşünce, toplumsal bir tip, karakter ya da mitolojik bir güç olarak okuyucu karşısına çıkarılabilirler. Belirli bir ruh hali ve düşünme biçimiyle kurgulanır; içinde bulundukları çevre, üstlendikleri roller, kimlikler, unvanlar ve sergiledikleri davranışlarla şekillenirler. Genellikle simgesel değeri olan özel bir ad, geçmiş, fiziksel özellikler, toplumsal konum, meslek, üslup, durağan ya da değişken ruh hali, yaş ve ideoloji gibi niteliklerle donatılmışlardır (Günay, 2017, s. 155-158). Bu kişilerin planlanarak tüm yönleriyle tanıtılma imkânı bulunduğundan gerçek yaşamdaki insanlardan daha açık oldukları söylenebilir. Bu da okuyucuya gerçek hayatında tecrübe edemediği ilişkilerin içinde bulunma fırsatı tanır (Forster, 2001, s. 86). Bu şekilde, okuyucu farklı ilişki dinamikleri üzerine düşünmeye sevk edilir. Hikâye kişilerinin iç dünyalarının izlenimsel açıklamaları, okuyucunun empati duygusunu tetikleyerek yazarın düşüncelerini benimsenmesini kolaylaştırabilir. Anlatı biliminde "karakterizasyon" olarak adlandırılan bu süreç, karakterlerin metinde nasıl ve hangi amaçlarla inşa edildiği, söylem çözümlemesinde önem kazanır.

Karakterleştirme sürecinde fiziksel betimleme, eylemler ve ilişkiler, diyalog, bilinçaltı yansımaları, çevreyle çatışmalar, olayları algılama ve yorumlama biçimleri ya da başkalarının düşünceleri aracılığıyla sunulması gibi teknikler kullanılmaktadır (Özdemir,

2018, s. 132). Söylem çözümlemesi açısından en önemli nokta, yazarın hikâye kişilerini hangi bakış açısıyla ve nasıl bir tutumla okuyucu karşısına çıkardığıdır.

Kurgusal kişilerin gerçeklikleri üzerine edebiyat dünyasında iki temel görüş vardır. Birincisi, bu kişilerin yalnızca kurmaca dünyaya ait olduğu ve gerçek dünyadaki kişilerle ilişkilendirilemeyeceği yönündedir. İkincisi ise, kurgusal kişilerin insanların bir yansıması olduğu ve bu nedenle gerçekliklerinin sorgulanabileceği görüşüdür. Gösterge bilimsel ve yapısal yaklaşımlar ilk görüşü benimser. Propp ve Greimas'ın modelleri, geleneksel kalıplarla inşa edilen halk edebiyatı ürünlerini analiz eden araştırmacılar tarafından kullanılır. Propp karakterleri hain, barışçı, yardımcı gibi rollere ayırırken Greimas gönderici, nesne, alıcı gibi eyleyici gibi şemalar ortaya koyar. Propp'un karakter sınıflaması, işlevlerin benzerliğine dayalı olup yaş, cinsiyet gibi özellikleri ikincil kılar. Ancak modern metinlerin gerçeklik ve kesinlik kavramlarını reddeden yapısını anlamak için bu sınıflamaların ötesine geçmek gerekebilir (Chatman, 2008, s. 103-104). Metne ve yazarın sanat anlayışına uygunluk, söylem çözümlemesi yapacak araştırmacıların hangi teoriyi seçeceği üzerinde belirleyici olacaktır.

Söylem çözümlemesinde, iletişimin katılımcıları; eylemleri, sosyokültürel pratikleri, örgütlenmeleri, statükoyu sürdürülmeleri ya da reddetmeleri, ekonomik koşulları, tarihsel rolleri ve ortak inanç dünyaları aracılığıyla metinlerin üretim ve tüketim süreçlerindeki rolleriyle merkezi bir öneme sahiptir. (van Dijk, 1988a, s. 19). Bu katılımcılar, metin dışı bağlamda yazar ve okuyucu, metin içi bağlamda ise hikâye kişileri olarak düşünülebilir. Bahsi geçen nitelikleriyle metinde bir düşüncenin temsilcisi veya karşıtı olarak yer alabilirler. Bu kişiler; adları veya soyadları, rolleri ya da grup adları, eylemleri, nitelikleri, konumları veya diğer insanlarla ilişkileri temelinde bireysel ya da sosyal üyeler olarak düşünülebilir. Bu aşamada genel ideolojik strateji, olumlu kendini sunma ve olumsuz ötekini sunma üzerine kuruludur (van Dijk, 2003, s. 79). Dolayısıyla metindeki tanımlar asla nesnel değildir; yazarın niyetini, düşüncelerini ve inançlarını retorik ve göreceli biçimde yansıtır. Bu noktada yazarın kullandığı zamirlerin metindeki kişilere nasıl atıfta bulunduğunun araştırılması işlevsel bir yol sunar (Wallace, 2003, s. 39). Yazarın bu tercihleri doğrultusunda oluşturduğu mesafeden okuyucunun odaklanmasını istediği kişilerin tespiti yapılabilir. Bu kişi ya da kişilerin yazarın yaşantısından izler taşıyıp taşımadığı belirlenebilir. Yazar ile hikâye kişileri arasındaki mesafeyi anlamak için metindeki zamirler, metne canlılık katan sözcükler ve adlandırmalar incelenir. Ayrıca, kişilerin metinde ortaya çıkış anları, görünme sıklıkları ve eylemleri de okuyucuda belirli duygular uyandırmak amacıyla dikkatlice

planlandığı da göz önünde bulundurulmalıdır. Ad ve diğer adlandırmalar (takma ad vb.), tanımlama ve kullanılan sözcüksel alanlar, ilk ortaya çıkış zamanı ve mekânı, okuyucunu kahramanı tanıma süreci ve anlatıya göre kahraman rolü gibi ölçütler bu bağlamda çözümlenebilir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 313). Hikâye kişilerinin nasıl betimlendikleri, tip veya karakter açısından gösterdiği özellikler gerçek kişilerle benzerlikleri, okuyucunun dikkatinin bu kişilerden birinin üzerinde birine odaklanıp odaklanmadığı hikâye kişilerinin çözümlenmesi açısından önemlidir (Günay, 2017, s. 117). Hikâye kişilerinin tipolojisi farklı araştırmacılar tarafından çeşitli adlandırmalarla ortaya koyulmuştur. Forster (2001) kişilerin yaşamdan romana aktarılmalarını yalınkat kişiler ve yuvarlak kişiler olarak tanımlarken (s. 108-124) Harvey (1965) ana karakter, fon karakter, kart karakter ve ip karakter olmak üzere dörtlü bir tasnifi ortaya koyar. Fishelov (1990) ise yapılandırma ve metin düzeyinde daha ayrıntılı bir sınıflandırma yapar.

Tablo 2.45
Hikâye Kişilerinin Tipolojisi

Forster (2001)	Yalınkat karakter	Bu kişiler, yazarın denetiminde tek bir özellik veya düşünceden oluşurlar ve metin tamamlandıktan sonra okuyucunun zihninde sabit bir şekilde yer ederler. Bu nedenle, eserin kalıcılığında önemli bir rol oynarlar.	
	Yuvarlak Karakter	Bu kişiler, birden çok nitelik taşıyan ve karmaşık özellikler gösteren karakterlerdir. Önceden tasarlandıkları izlenimini vermezler; değişken özellikleri ve çok boyutlu işlevleri, okuyucunun bu karakterleri peşin hükümlerle değerlendirmesini zorlaştırır.	
Harvey((1965)	Ana karakter		Yalınkat karakter
	Fon karakter		Yuvarlak karakter
	Kart karakter		Yalınkat ancak canlı ve gerçekçi kurulmuş karakterler
	İp karakter		Yuvarlak ancak tipik ve temsili karakterler
Fishelov (1990, aktaran Aşır, 2022:789).		Düz Yapılandırma Düzeyi	Yuvarlak Yapılandırma Düzeyi
	Düz Metinsel Düzey	Saf tip	Tip benzeri birey
	Yuvarlak Metinsel Düzey	Birey benzeri tip	Saf birey

Yazarın iletisini etkili bir şekilde okuyucuya ulaştırmasında hikâye kişileri önemli bir rol oynar; bu nedenle, yazarın karakter tercihlerini sorgulamak, söylem çözümlemesi açısından önemlidir. Yazarın kişileri tip veya karakter açısından oluşturmasının yanı sıra bu kişilerin inandırıcılıkları, olayların gelişimindeki ana ve yardımcı rolleri, bireysel bir yaşama sahip

olup olmadıkları, gerçek bir yaşamı ya da düşünceyi somutlaştırmak üzere geliştirilip geliştirilmedikleri de sorgulanacak diğer konular arasındadır (Özdemir, 2008, s. 132).

Hikâye kişileri sanatsal veya metin temelli bir ürün, kurmaca bir yaratmadır, alımlama sürecinde gerçek bir insanmış gibi tavır alınan bir varlıktır. Dil vasıtasıyla belirli kültürel ve tarihsel koşullarda ve edebî kurallar çerçevesinde vücuda getirilen bu varlıkların doğrudan gözlemleme imkânları yoktur; ancak karakterleşleştirme teknikleri vasıtasıyla bilinebilir hâle gelebilirler. Söylem çözümlemesinde bu tekniklere karşı uyanık olunmalıdır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 152-154):

Tablo 2.46
Karakterleştirme Teknikleri

Açık karakterleştirme	Karakterin özellikleri doğrudan ifade edilir. Karakteri kategorize eden, nitelendiren ve değerlendiren betimlere yer verilir. İç ve dış özelliklere, alışkanlıklara atıfta bulunulur.
Kapalı karakterleştirme	Karakterin özellikleri; davranışları, dili, fiziksel görünüşü ve alışkanlıkları aracılığıyla ima edilir, sözel ve sözel olmayan davranışlar ile ortaya çıkarılır.

Açık karakterleştirme, okuyucuların karakterleri daha kolay anlamalarını sağlar. Burada yazarın denetimi baskındır ve betimlemeler çeşitli amaçlar doğrultusunda gerçekleştirilir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 318).

Tablo 2.47
Kahramanın Betimlenme Amaçları

Kahramanın Betimlenme Amaçları	Açıklamalar
Göndergesel	Kahramanlığın ilk sunumudur; kahraman değişik yönleriyle betimlenir.
Açıklayıcı	Kahramanın evrimini sergiler; kahraman olaylar zinciri içinde belli bir aşamada gösterilir.
Değerlendirme	Kahramanın olumlu ve olumsuz yanları sergilenir.
Simgesel	Kahraman bireysel boyutları aşarak belirli inanç ahlak ve düşünsel yapıları temsil edebilir.
Canlandırma	Kahramanın portresi oluşturulur.
Bilgilendirme	Kahraman okuyucuya zaman, toplum, düşünce, yapısı, nesneler vs. hakkında bilgi verebilir.
Anlam düzenleme	Metnin anlamı kahramanlar aracılığıyla toplanır.
Edimsel Amaç	Kahraman okuyucunun dünya algısına etki edebilir.
Güzelduyusal amaç	Kahramanın sözcüklerle yaratılması sanatıdır.

Eziler Kıran, A., & Kıran, Z. (2021). *Yazınsal okuma süreçleri* (5. baskı). Seçkin kaynağından alınmıştır.

Kapalı karakterleştirme ise okuyuculara karakterleri kendi zihinlerinde inşa etme özgürlüğü tanıyan bir yöntemdir. Yazarın karakter inşasında yaptığı bu seçimler, okuyucunun metni anlama sürecini doğrudan etkilemektedir.

Yazarın kurgu ile karakterler arasındaki dengeyi kurma biçimi önemli bir sorgulama noktasıdır. Zaman, mekân ve olay örgüsü ile karakterler arasındaki ilişki, hikâyenin etkisini belirleyen temel unsurlardan biridir. Karakterlerin mekânın atmosferine uyumu, olayların gelişimindeki rolleri vb. hikâyenin bütünlüğü açısından değerlendirilmelidir. Kahraman, tek başına değerlendirilebilecek bağımsız bir yapı değil; metnin içinde yer aldığı karşıtlıklar dizisinin bir parçasıdır. Bu karşıtlıklar, kahramanı anlamlandırmak için diğer karakterlerle olan benzerlikler ve farklılıklar üzerinden şekillenir. (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 291 - 293).

2.2.6.1.1.1.1.4. Zaman ve Zamanın Sunumu

Kurgusal metinlerde zaman ve mekân, hikâye kişilerinin algılamaları aracılığıyla ya da anlatıcının verdiği bilgiler doğrultusunda okuyucunun hayalinde canlandırdığı zihinsel yapılardır (Chatman, 2008, s. 96). Bu metinlerde olaylar zamana yayılarak ilerler ve zaman bir olayın geçmişi, şimdisi ve geleceği hakkında okuyucuların zihninde farklı dünyalar inşa etmesine yardımcı olur (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 157).

Kurgusal metinlerde zaman noktasında üç ana perspektif söz konusudur: (I) zamansallığın genel, felsefi yönü ve bunun hikâye ve anlatma düzeyleri açısından önemi (II) hikâye ve anlatma düzeyleri arasındaki ilişki ve (III) dil bilgisel ve morfolojik araçlar ile bunların hikâye ve anlatma düzeyleri açısından önemi (Phelan, James and Booth, 2010, s. 609). Zaman, ontolojik bir kavram olarak insanın kendini ve evreni sorgulamasına açık, sınırsız bir düşünme alanı yaratır. Hikâye metinlerinde zamanın düzenlenişi ve sunuluşu yazarın dünya görüşü ve zihinsel tasarımları hakkında birtakım çıkarımlarda bulunmayı mümkün kılmaktadır. Yazarın zaman kavramını nasıl ve hangi amaçlarla niyetine aracı kıldığı da söylem çözümlemesi açısından üzerinden çalışması gereken önemli bir noktadır. Derinlikli çözümlemeler için bahsi geçen üç perspektifle çok yönlü değerlendirmeler yapılabilir.

Tablo 2.48
Zaman Kategorileri ve Anlatım İlişkisi

I.Gerçek zaman (Dış zaman)	II. Kurmaca zaman (İç zaman)	
Üretim zamanı, yayınlanma zamanı, okuma zamanı	Metindeki olayların geçtiği varsayılan ve genellikle anlatma zamanından daha uzun olan zaman	Anlatıcının daha önce tanık olduğu ya da duyduğu olayı anlatma süresince geçen zaman

Günay, V. D. (2017). *Metin bilgisi*. İstanbul: Papatya kaynağından alınmıştır.

Okuyucu, zamanı belirlemede zaman zarfları ve eylem zamanlarını takip edebilir. Eylemlerin zaman, kip ve görünüş açısından ayrı ayrı ele alınması, zaman algısının kurulmasında daha sağlam bir temel sağlar (bk. Cümle Yapısı). Metin bağlamında kurmaca zaman önemli iken sözceleme açısından gerçek zaman öne çıkar. Bu ayrıma dikkate etmek, metnin hem bir ürün hem de süreç olarak değerlendirilmesini sağlar.

Kurmaca zamanın belirlenmesinde şu yöntemler kullanılabilir (Tomaşeviski'den aktaran Tekin, 2016, s. 125):

Tablo 2.49
Kurmaca Zamanın Belirlenmesinde Yöntemler

Olayın kesin tarihi (yıl, ay, gün, saat veya mevsim) belirtilir ya da "o sırada", "iki yıl sonra" gibi ifadeler kullanılır.	Akşehir: 1919" (Küçük Ağa)
Zamanın süresini gösteren ifadeler, okuyucunun olayları bir bütün ve süreklilik içinde algılamasını sağlar.	"Öğleden sonra kiracıyı görmek için sokağa çıkmış, dönüşte Beyazıt kahvesine uğramıştı. Bu birkaç saatlik gezinti…" (Huzur)
Tarihsel dönemi hatırlatan iz ve işaretlerle olayların geçtiği zaman okuyucuya sezdirilir.	"Damat Ferit Paşa'nın nihayet sadrazam olduğu günlerdi" (Dersaadet'te Sabah Ezanları)

Kurmaca metinler, daha önce olmuş bir olaylar dizisinin anlatımı olduğundan geçmiş zaman içerisinde anlatılır. Ancak sözceleme durumuna bağlı zaman belirleyicilerinde tüm zamanların şimdiki zamana göre belirlenmesi gerektirir. Dolayısıyla zaman belirleyicileri dilin özel zamansallığından doğar ve buna göre çözümlenmelidir (Günay, 2018, s. 253). Bu noktada, anlatmaya dayalı edebi metinler zaman içerisinde yer alan olayları aktarırken anlatıcının anlatma zamanı ile ilgili yaptığı seçimlerin, metnin atmosferi ve okuyucunun

olayları algılama biçimi üzerindeki etkisi de dikkate alınmalıdır. Eziler Kıran ve Kıran (2021) anlatma zamanını belirleyen seçimleri dört ana başlık altında değerlendirmişlerdir:

Tablo 2.50
Anlatma Zamanını Belirleyen Seçimler

Artsüremsel öyküleme	Olaylar tümüyle sona erdikten sonra anlatılır.
Önsüremsel öyküleme	Henüz gerçekleşmemiş olayların anlatıldığı yöntemdir.
Eşsüremsel öyküleme	Olay zamanı ile anlatma zamanı adeta çakışır. Paralel bir öyküleme söz konusudur.
Katılımsal öyküleme	Olay anı ile anlatma aynı anda gerçekleşir. Mektup biçimindeki romanlar ve günlükler buna örnektir.

Artsüremsel öyküleme, olaylar sona erdikten sonra geçmişe dönük bir bakışla anlatılır ve olayların sonuçlarını bilerek daha kontrollü bir anlatı sunar. Önsüremsel öyküleme, henüz gerçekleşmemiş olayları anlatarak geleceğe dair gerilim yaratır. Eşsüremsel öyküleme ise olaylar yaşandıkça anlatılır, bu da okuyucunun olaylara anlık katılımını sağlar. Katılımcı öyküleme, olay anı ve anlatma anının aynı olduğu durumlarda kullanılır ve okuyucuya doğrudan, samimi bir okuma deneyimi sunar. Bu tür seçimler, yazarın metindeki duygusal tonu ve retorik etkisini güçlendirerek okuyucunun metne olan tepkisini yönlendirmeye yardımcı olur (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 331-337).

Gerard Genette (2020), metindeki zamansal ilişkiler hakkında üç kategori belirlemiştir: sıralama, süre ve sıklık. Sıralama, olayların sıralamasının yazarın dilediği şekilde düzenlemesidir. Zaman dizimine ve neden-sonuç ilişkilerine göre düzenlenen kurgusal metinlerde yazar bilinçli olarak bu düzeni geriye dönüş ya da ileriye sapma biçiminde değiştirilebilir. Bu koşulda okuyucu zaman dizimi ve olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkilerini kendi belleğinde kurmak durumundadır (Günay, 2017, s. 143-144). Okuyucunun kendisini zaman içinde uygun şekilde konumlandırması, metni anlamasını ve içselleştirmesi açısından gereklidir. Zamansal sapma iki durumda gerçekleşebilir. Geriye dönüş, daha önce olmuş bir olayın anımsanması için tercih edilirken ileriye sapmada henüz gerçekleşmemiş olayların anlatımının yapıldığı önceleme söz konusudur. Anlatısal sabırsızlığın da işareti sayılabilecek bu tekniğin okuyucunun merakını zayıflatma gibi bir riski vardır (Günay, 2017, s. 165-166.) Diğer taraftan her iki teknikle de yazar dikkat çekmek istediği noktaya işaret edebilir. Dolayısıyla akroninin asıl sebebini anlamak, yeni kanaatler edinmek açısından önemlidir (Aktaş, 1991, s. 129). Süre, metni okuyup tamamlamak için gerekli olan zaman

ile olayların gerçekleşip tamamlanması için gerekli olan zaman arasındaki ilişkiye bakılarak yorumlanır. Burada beş farklı durum söz konusudur (Genette, 2020, s. 89-103):

Tablo 2.51
Genette-Süre Kategorileri

Özet:	Olup bitenin sunumu olayların gerçekleştiği zamandan kısadır.
Eksilti:	Olup biten tüm ayrıntılar anlatıma yansımaz.
Sahne	Olaylar ve anlatma zamanı eşittir.
Esnetme	Anlatma zamanı olayların olup bitme zamanından uzundur.
Duraklama:	Betimleme vb. sebeplerle olaylar dursa da anlatma devam eder

Yazar, zamanı manipüle ederek söz konusu süre kategorilerini okuyucunun metinle olan etkileşimini etkileyecek biçimde düzenler (bk. Retorik ve İkna Stratejileri). Okuyucunun zaman algısında gerilim ya da hareketlilik, ön görü, merak, sonsuzluk ya da huzursuzluk gibi değişimler uyandırabilir. Metni okuma hızını artırabilir veya bazı noktalarda metni yavaşlatarak dilediği noktada okuyucunun yoğunlaşmasını sağlayabilir. Zamanın sunumuna odaklanmak, yazarın neyi hangi etkiyle anlatmak istediğini kavramak açısından önemli bir analiz noktasıdır.

2.2.6.1.1.1.1.5. Uzam/ Mekân

Dilin mekânla ilişkisi, iletişim ve anlam oluşturma süreçlerinde öne çıkan bir konudur. Dil uzam içinde açılarak kendini ifade eder, tercihlerini ve figürlerini burada belirler ve burada varlık kazanır. Dolayısıyla uzam yalnızca metaforlar aracılığıyla değil aynı zamanda dilin kendi özelliği olarak da ele alınmalıdır. Uzaklık ve mesafe gibi kavramlar günümüz edebiyatının temel temaları olmaktan çıkmıştır (Foucault, 2014, s. 154). Dilin, mekânın anlamlandırmasındaki rolü ve mekânın ise dil kullanımını ve anlamları etkileme gücüne artık daha fazla odaklanılmaktadır.

Mekân, söylemi oluşturan ve şekillendiren bağlamdır. Metnin temasını, mesajını ve ideolojik yönelimlerini destekler; okuyucunun algısını ve tepkisini yönlendirebilir, metnin anlamını ve alımlanışını etkiler. Kimlik, toplumsal roller, kültürel kodlar, sosyal eşitsizlikler gibi eleştirel söylem çözümlemesinde önem kazanan pek çok önemli konu üzerinde belirleyici bir rolü vardır.

Mekân, edebî metinlerde olayların ve kişilerin hareketlerine ayrılmış bir sahne olarak tanımlanabilir. Olayların gelişiminde ve karakterlerinin derinleştirilmesinde mekânın ne oranda işlevsel olduğu üzerinde durulması gereken bir konudur (Çetin, 2012, s. 129). Mekân ilk akla gelen işlevleri arka plan ya da dekor oluşturma olsa da esas olan hikâyenin gelişimindeki rolüdür. Olaylar hikâye kişilerinin bulunduğu belirli mekânlarda gelişir. Bu kişilerin davranışlarının, ilişki ve deneyimlerinin mekân aracılılığıyla sunulması, okuyucunun izlenimlerini biçimlendirir. Metindeki göç, sürgün, hastalık veya yolculuk gibi sebeplerle yer değiştirmeler aracılılığıyla farklı coğrafyalar, farklı tarihi ve kültürel bağlamlar sunularak okuyucuda geniş bir dünya görüşü oluşturulabilir. Diğer yandan mekânlar doğrudan metnin öznesi, yardımcısı ya da engelleyicisi konumunda da yer alabilir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 382). Bu durumda mekân, söylemin asıl aktörü hâline gelir.

Hoffman, mekân unsurunun ayrıntılarını ortaya çıkarılmasında üç boyutlu işlevsel bir çerçeve sunmaktadır (Hoffman'dan aktaran Dervişcemaloğlu, 2016, s. 185):

Tablo 2.52
Hoffman-Üç Boyutlu Mekân Çerçevesi

Ruh haline bağlı olarak mekân	Mekânlar ve nesneler atmosfer ile ilgili sembolik bir işleve sahiptir.
Eylem açısından mekân	Karakterlerin eylemleri için bir çerçeve sağlar.
Gözlemlenen mekân	Durağan ve panoramik bir bakış sağlar.

Bu çerçeve, mekânın edebiyatta çok boyutlu bir öge olarak ele alınması gerektiğini ortaya koyar. Nitekim mekân fiziksel bir yer olmanın ötesinde anlam, duygu ve eylemlerle sıkı bir ilişki içindedir. Gaston Bachelard (1996) "Mekânın Poetikası" adlı eserinde, mekânın fenomenolojik yönlerine derinlemesine bir bakış sunulmakta ve bu olgunun daha öznel boyutlarına (anılar, duygular, hayal gücü, algı ve deneyimler vs.) vurgu yapmaktadır.

Mekânlar belirgin karşıtlıklar (kapalı-açık, sınırlı-sınırsız, arzu edilen-arzu edilmeyen, çevreleyen-çevrelenen vb.) oluşturması açısından da işlevseldir. (Günay, 2017, s. 176). Okuyucuya olayların geçtiği ortam hakkında duygusal izlenimler verir. Kapalı bir mekân, gerilimli ya da boğucu bir atmosferi yansıtabilirken açık mekânlar umut, özgürlük veya iyimserlik duygularını pekiştirebilir. Mekân açısından öznel betimlemeler yazarın duygusal ve düşünsel dünyasını temsil eder, nesnel betimlemeler ise objektif ve tarafsız bir tavır sergilediğini gösterir.

Uzam/mekân ile ilişkili karşıt metaforlar incelendiğinde keyfî olmadıkları görülecektir. Bu metaforların fiziksel ve kültürel tecrübeden kaynaklandığı yukarı-aşağı karşıtlığı ile somutlaştırılabilir. Kontrol ya da güç sahibi yukarıda, kontrole yahut güce maruz kalan ise aşağıdadır: Gücünün *doruğunda*/Kontrolüm *altında*. Erdemli olan yukarıda erdemsizlik aşağıdadır. *Yüce* gönüllü/Yapılan şey *alçakçaydı.* Bu karşıt yönelimler doğada fiziksel olsa da metaforları kültürden kültüre değişiklik gösterecektir (Lakoff ve Jahnson, 2022, s. 45-51). Dolayısıyla çözümlemelerde toplum dilbilimi açısından önemli noktalara ışık tutabilir.

Mekân unsuru kadar, mekânın metne nasıl dâhil edildiği de dikkate değerdir. Bu süreç farklı şekillerde gerçekleştirilebilir. Bu, büyük ölçüde bakış açısı/odaklanma ile ilgilidir; algısal, psikolojik ve ideolojik boyutlarda belirginleşebilir (bk. Tablo 2.41.). Dervişcemaloğlu (2016) mekânla ilgili algısal boyutta "harita stratejisi" ya da "gezinti stratejisi" olarak adlandırılan ve sınırlılıkları değişen iki yöntemden bahsetmektedir. Harita stratejisinde ilahi bakış açısının her şeyi görme yetkisi vardır. Bu strateji ile okuyuculara daha bütünsel bir bakış sunulduğu gibi anlatıcının dikkati kendi engin konumuna çekmesi söz konusudur (Chatman, 2008, s. 210). Gezinti stratejisi ise mekânı dinamik yollardan canlandırır ve harita stratejisine göre daha somut tecrübelere dayanır (Dervişcemaloğlu, 2016, s. 186-188). Okuyucu bu noktada kendi zihinsel modellerine başvurarak hikâye kişilerinin hareketlerini mekân içinde kavrayıp gözünde canlandırabilir. Mekânın sunumundaki bu tercihler, okuyucunun katılımını ve hikâyeyi deneyimleme şeklini belirlediğinden belirli düşünceleri veya duyguları benimsetme aracı olarak başvurulabilecek niteliklere sahiptir.

Sanatta, zamansal ve uzamsal belirlenimler birbirinden ayırılamaz ve daima duygu ve değerlerin izini taşır. Sanatsal ifadelerin zamansal ve uzamsal ilişkilerinin içkin bağlantılığı "kronotop" olarak tanımlanır. Sanat ve edebiyat, çeşitli derece ve kapsamlarda zaman-uzamsal değerlerle doludur. Örneğin, "Yol" rastlantısal karşılaşmalar için uygun bir yerdir. Yolda, farklı insanların izledikleri uzamsal ve zamansal patikalar kesişir. Toplumsal mesafelerin kaybolmasıyla birlikte insanların yazgıları giderek karmaşık bir hâl alırken aynı zamanda birbirleriyle farklı şekillerde bileşir. Yol hem yeni başlangıçların hareket noktası hem de olayların sonuçlandığı yerdir. Zaman adeta uzamla kaynaşarak uzamın içine akar ve yolu şekillendirir. Dolayısıyla, sanatsal yapıtın her motifi, ayrı ayrı her yönü değer taşır (Bakhtin, 2000, s. 316-317). Özellikle edebî metinlerde dilin zaman ve mekânla ilişkisi her metinde yeniden biçimlenmektedir.

Özetle, "gösterme belirticileri" adı verilen, söylemin anlaşılmasında ve söylem çözümlemesinde önemli işlevlere sahip olan kişi, zaman ve uzam ögelerinin her birinin ayrı

ayrı incelenmesi önemlidir (Günay, 2018, s. 249). Kurgusal metinlerde yazar öznelliğini kişi, zaman ve mekân birlikteliğine dayalı zihinsel tasarımları aracılığıyla ortaya koyar ve okuyucuyla iletişimini bu ögeler üzerinden gerçekleştirir.

2.2.6.1.2.1.2. Sonuçlar

Sonuç kategorisi, birçok metin türünde rutin olarak ortaya çıkan bölümdür. Bu bölüm okuyucuyu olayların gerçek veya olası sonuçları üzerinde düşünmeye sevk ederek metnin nedensel tutarlılıklarının ortaya çıkarılmasını sağlar. Sonuç kategorisinin öne çıktığı metinlerde bu bölüm, metnin en önemli kısmı hâline gelir ve aynı nedenle başlıkta da yer bulabilir. Metinde gerçekleşecek olaylar, çevre, zaman ve kişiler genellikle yazarın önceden belirlediği sona göre düzenlenir. Dolayısıyla metinleri şekillendiren esasen sonuç durumudur (van Dijk, 1988b, s. 54). Bu özellikler doğrultusunda söylem çözümlemesinde sonuçlar, metnin yapısını ve anlam ilişkilerini belirleyici bir unsur olarak yer edinir.

Metnin sonlandırılma biçimleri; "başlangıç durumuna dönüş, mutlu son, umutsuz acıklı son, acıklı ama mutlu son, düşündürücü son" şeklinde görülebilir. Olayın gelişimi, başlangıçta belirsizliğin hâkim olduğu bir durumdan olayların neticelendiği bir duruma evrilir. Okuyucu kendi kültürüne, bilgisine ve okuma alışkanlıklarına bağlı olarak bu değişimleri takip eder ve metindeki boşlukları ortadan kaldırmak için bitiş durumuna başvurur (Eziler Kıran ve Kıran 2021, s. 151-154). Başlangıç ve bitiş durumları arasındaki fark, okuyucunun metnin etkisini daha derin bir şekilde anlamasına ve metni kendi deneyim ve bilgi birikimi çerçevesinde yorumlamasına olanak tanır.

Geleneksel anlatılarda sonuç bölümü, genellikle bir sorunun çözümüne odaklanır. Roland Barthes bu işlevi "yorumsal" olarak tanımlamaktadır. Yorumlama, "bir soruyu, onun cevaplarını ve bu soruyu oluşturan ya da yanıtını geciktiren olayların farklı olasılıklarını" ele alır. Burada, temel soru "Ne olacak?" sorusudur. Ancak, modern anlatının olay örgüsünde vurgu başka bir noktada yer alır; söylemin işlevi, bu soruyu sormak veya sorunun cevabını vermekten ziyade hikâyedeki durumu açığa çıkarmaktır. Bu tür metinlerde olaylar, mutlu ya da trajik bir biçimde son bulmak yerine gelişmelerin sergilenmesiyle ilerler (Chatman, 2008, s. 43-44). Metnin çözüm kısmının belirsiz bırakılması eleştirel düşüncenin gelişimi açısından okuyucuya özgür bir alan bırakır.

Modern metinlerde, bazı unsurlar birbirini geçersiz kılacak veya etkisiz hâle getirecek şekilde tasarlanmıştır. Bu durum, belirgin bir karşıtlık oluşturmadan kesin bir hipotezin ya

da genel bir anlamın oluşumunu engeller. Post-yapısalcı eleştirmenler, bu durumu "karar verilemezlik" veya "okunamazlık" olarak adlandırır ve bunu edebiyatın temel özelliklerinden biri olarak kabul eder (Rimmon Kenan, 2002, s. 121). Söylem çözümlemesinde, okuyucudan beklenen geleneksel ve modern anlatıların farklı yapılarına odaklanarak bu metinlerin sunduğu anlam çeşitliliği ve belirsizliklerle başa çıkabilmesidir.

Sonuç bölümü, metnin bütününe dair izlenim ve yazarın yazınsal başarısının değerlendirilmesi açısından son derece kritik bir işlev üstlenir. Metnin kapanışına yaklaşıldıkça yazarın anlatı üzerindeki kontrolünün zayıflaması, karakterlerin otorite alanından çıkarak bağımsızlaşması veya metni sonlandırma çabasının hissedilmesi gibi etkenler, yapısal ve anlatısal kusurların ortaya çıkmasına yol açabilir (Forster, 2001, s. 140). Bu durumun metnin başlangıç durumundan itibaren okuyucuyu etkisi altına almayı başarabilen yazarın başarısını sekteye uğratma ihtimali vardır. Öte yandan, güçlü ve tatmin edici bir sonuç metnin tematik açıdan pekiştirecek, metnin ucu açık bırakılsa dahi yönlendirme gücü yüksek bir son okuyucunun büyük anlamsal yapıya ulaşması açısından düşünsel yollar açacaktır.

Sonuç bölümünün taşıdığı özellikler okuyucuyu belirli bir niyet doğrultusunda harekete geçirebilme kapasitesine sahiptir. Bu açıdan söylem çözümlemesinde söz konusu bölümün dil ve iletişimsel başarısına odaklanmak dikkate değerdir.

2.2.6.1.2.1.3. Art Alan ve Bağlam Bilgisi

Söylem çözümlemesi bağlamı esas almasıyla karakterizedir. Bu yönüyle metinleri yapısal bir perspektiften ele alan dil bilimsel çözümlemelerden ayrılır. Söylem çözümlemesinde dil, nesnel bir inceleme malzemesi değil iletişim olgusu olarak görülür. Dolayısıyla oldukça dinamik bir süreci öngörür.

van Dijk'ın söylem çözümleme modeli; söylem, biliş ve toplum üçgeninde temellendirilmiştir; soyut ve içe dönük yaklaşımların aksine söylemin üretiminde ve anlaşılmasında bağlamın temel bir rol oynadığı kabul edilir. Art alan ve bağlam bilgisi kategorisinde asıl amaç, metinleri kültürel ve tarihsel bağlamlara yerleştirerek metnin daha derin, kapsamlı ve eleştirel yorumuna ulaşmaktır. van Dijk, yerel ve küresel yapılar arasındaki ayrıma benzer şekilde bağlamları da iki farklı şekilde değerlendirir. Küresel bağlamlar, iletişimsel olayın gerçekleştiği sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılardır. Bu yapılar genellikle söylem çözümlemesinin eleştirel gerekçesini oluşturur. Yerel bağlam ise

iletişimsel olayın gerçekleştiği anlık, etkileşimsel durumun özelliklerini yansıtır. Bu durumda katılımcılar ve onların niyetleri, hedefleri, bilgileri, normları vd. önem kazanır (van Dijk, 2001b, s. 108). Söylem çözümleme modelinin şematik yapı kategorisinde yer alan art alan ve bağlam bilgisi kategorisi, metni oluşturan ana olayların bu karmaşık ağın içine gömülü olduğu varsayılır. Art alan daha kapsamlı bir niteliğe sahip olup bağlam bu geniş çerçevenin zamansal ve mekânsal açıdan sınırlandırılmış bir parçası olarak tanımlanır (van Dijk, 1988b, s. 53-54). Bu bağlam kategorilerinin birbirinden ayrı düşünülmesi oldukça güçtür. Bu nedenle genellikle bir arada değerlendirmeye alınır.

Metin ve bağlam arasındaki karşılıklı ilişkiye önemle dikkat çeken yaklaşımlardan biri de Fairclough'un Diyalektik-İlişkisel yaklaşımıdır. Sosyokültürel pratikler dikkate alınarak söylemlerin belirli koşullar altında nasıl oluştuğu bu yaklaşımın da odak noktasını oluşturur (bk. Şekil 2.6.). Söz konusu yaklaşımda toplumsal sorunların gizlenmiş veya meşrulaştırılmış yönlerinin aydınlatılması hedeflenir. Ayrıca metnin dönüştürücü, değiştirici ve özgürleştirici potansiyeli de olur açığa çıkarılmış olur (Özüdoğru, 2016, s. 94-95). Eleştirel bakış açısına sahip okuyucular, metindeki toplumsal mesajları keşfederek metnin bir toplumsal dönüşüm aracı olabileceğini fark edeceklerdir.

Okuyuculara daha geniş düşünme alanı sunan noktalardan biri de metnin evrensel ve kültürel ikilemler doğrultusunda değerlendirilmesidir. Metnin insanlık adına ortak bir anlayış oluşturup oluşturmadığını sorgulanması ya da kültür, kimlik ve aidiyet gibi kavramların benimsetilmesi ve korunması yönünde bir amaç benimsenip benimsenmediğine dair belirlemeler metnin küresel bağlamdaki duruşunu açığa çıkarır. Yine metinde öne sürülen görüşlerin kim tarafından, ne şekilde öne sürüldüğü ve gerçeklikle örtüşme derecesi de dikkate alınması gereken noktalardır.

Dil ve kültür arasındaki güçlü bağlantılar, toplumsal söylemin temelini oluşturan bilgilerin dikkate alınmasını gerektirir (van Dijk, 2001b, s. 114). Bilgi, değer, inanç, normlar ve değerler gibi sosyobilişsel açıdan paylaşılan gerçekler saptanmadan metinler anlaşılır olmayacaktır (van Dijk, 1988b, s. 74). Özellikle edebî metinlerde kültür-edebiyat bağını görmezden gelemeyeceğimiz açıktır. Örneğin Millî edebiyat anlayışıyla üretilen metinlerde "onlara karşı biz" diğer bir deyişle "grup içi bağlılık ve dayanışma" (van Dijk, 2003, s. 83) söylemlerinin gizlendiği ifadeleri çözümlemek ulus birliği ve çıkarlarını vurgulayan söylemleri ortaya çıkaracaktır. Bunun yanı sıra metnin ait olduğu edebî dönem, akım, gelenek, toplumsal bağlamlar ve metinler arası ilişkiler de göz önünde bulundurulmalıdır.

Metinlerin belirli bir edebî, felsefi ya da estetik anlayışın etkisi altında olup olmadığı da titizlikle incelenmelidir.

Edebî metinlerle bağlamlar arasındaki karşılıklı ilişki şu şekilde izah edilebilir (Mills'ten aktaran (Erden, 2002, s. 69):

Şekil 2.10. Mills-Yazınsal metin ve bağlam Erden, A. (2002). *Kısa öykü ve dilbilimsel eleştiri*. İstanbul: Gendaş kaynağından alınmıştır.

Art alan ve bağlam bilgisi kategorisinde; çözümlemenin önemli birer parçasını da metin, yazar, okuyucu ve toplum arasındaki ilişkiler oluşturmaktadır. İletişimin katılımcıları arasındaki ilişkiler metindeki hangi bilgilerin açık ya da örtük şekilde sunulacağını belirler. Örtük bilgilerin anlama sırasında okuyucunun dünya bilgisi doğrultusunda harekete geçirildiği varsayılır. Dünya bilgisi; deneyimler, eğitim durumu, kültürel arka plan, değer yargıları, inançlar ve daha fazlasını içerir (van Dijk, 1988b, s. 102). Yazarlık ise bir toplumun içindeki belirli söylemlerin varlık, dolaşım ve işleyiş biçimini belirleyen bir karakteristiğe sahiptir (Foucault, 2014, s. 235). Dolayısıyla yazar metni kendi ideolojisi, inanç ve bakış açıları doğrultusunda biçimlendirebilir. Tarihsel ve toplumsal olaylara kurgu yoluyla yanlılık katabilir. Ancak yazarın metne belirli bir anlam yükleme yetkisine sahip olduğu kadar okuyucunun da metni belli bir ölçüde denetleyebilme ayrıcalığına sahip olduğu unutulmamalıdır (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 23). Anlama sırasında okuyucu kendi dünya bilgisini etkinleştirir, uyarlayarak ya da değiştirerek uygulamaya geçirir. Metinde sunulan bilgi ve argümanları dikkatlice değerlendirdikten sonra kendi düşünce sürecine kabul edebilir veya reddedebilir. Yazarın bilgi ve tecrübesinin metnin dönemine ışık tutacak yeterlikte olup olmadığını, sunduğu bilgilerin güvenilirliği ve geçerliğini sorgulayabilir. Her okuyucu, kendi bilişsel yapısına göre metni anlamlandıracaktır. Bu noktada okuyucu merkezli metinsellik ölçütleri (amaçlılık, kabul edilebilirlik, bilgisellik, durumsallık ve

metinler arasılık) çözümlemeye dâhil olur. Okuyucunun metinle ilgili gereksinim duyduğu bilgiler, metinde varsayılan bilgilere erişimi, metnin hedef kitlesinin bir üyesi olup olmadığı düşüncesi, okuma motivasyonu, yazar ve okuyucu arasındaki ortak referans noktaları, yazarın sunduğu bilgilerin okuyucunun zihnindeki temsillerle uyumu vs. okuyucunun metinle kuracağı iletişimde önemli bir role sahiptir. Ancak okuyucunun bilişsel yapısı ne olursa olsun metne tamamen keyfi yaklaşamayacağı da bir gerçektir. Nitekim yazarın ne niyetle metni ürettiği büyük anlamsal yapının oluşturulmasında normatif bir rol oynamaktadır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 193). Bunların yanı sıra iletişimdeki dinamikler ve bağlamın değişkenliğinin sürekli olarak güncellenen yeni anlamlar ortaya çıkaracağı da göz önünde bulundurulmalıdır.

Son olarak yerel tutarlılık, zamirler, metaforlar gibi metnin dil bilimsel ve retorik pek çok ögenin bağlam içinde tanımlanması gerektirdiği vurgulanmalıdır (van Dijk, 2001b, s. 114) Metnin anlamını oluşturan bütün bu unsurları bir araya getiren bağlam bilgisi, metnin her bölümüne sezgisel olarak yayılmıştır.

2.2.6.1.2.2. Yorum

van Dijk'ın söylem çözümleme modelinde yorum kategorisi; haber söylemi, gazetecinin veya medya kuruluşunun öznel yorumlarını ve değerlendirmelerini içerir. Olgu ve görüşlerin karıştırılmaması gerektiği yönündeki kanaatlere rağmen yorumlar dolaylı bir biçimde de olsa haber metinlerde sıklıkla yer bulur. Kurgusal metinlerde ise bu durum daha belirgindir; olgu gibi görünen ifadelerin çoğunun yoğun bir değerlendirme yükü taşıdığı söylenebilir (Booth, 2012, s. 190). Bu durum, okuyucunun metni eleştirel bir perspektiften analiz etmesini zorunlu kılar.

Yorum kategorisinde, yazarın niyetini, onun okuyucu üzerinde nasıl bir etki yaratmak istediğini ve metin aracılığıyla hangi mesajı aktarmayı amaçladığını çözümlemek esastır. Beşerî bilimlerin temel amacı, öznenin nesnesiyle olan ilişkisini açıklamak, açık veya örtük biçimde var olan her şeyi incelemektir (Günay, 2018, s. 241). Yazarı metne dâhil eden unsurlar, yazma sürecinde bireysel tercih ve düzenlemelerle şekillenir. Bu unsurlar; aktarılacak bilginin kapsamı, üslup seçimleri, metnin türü ve tonu gibi kişisel yaklaşımlarla yapılan seçim ve düzenlemeleri içerir. Bu süreçler doğrultusunda, yazarın değer yargıları, inançları, düşünce yapısı, ideolojisi ve dünya görüşü metne yansır (Günay, 2017, s. 22). Söylemin bir yazar adına sahip olması, onun rastgele üretilmiş, gündelik ve hızlıca

tüketilebilecek bir söz olmadığını; aksine, belirli bir tutumla anlaşılması gereken ve içinde bulunduğu kültür çerçevesinde anlam ve değer kazanan bir yapı olduğunu ifade eder. Yazar anlamın kaynağı değil bir bakıma anlamın çoğalmasının karşısında anlamı tekleştiren ideolojik bir figürdür. Dolayısıyla "kurgunun mutlak anlamda serbest hâlde, herkesin hizmetinde olduğu bir kültürün zorunlu ya da kısıtlayıcı bir figüre atıfta bulunmadan gelişebileceğini hayal etmek saf romantizm olur." (Foucault, 2014, s. 234, 249). Yazarın sesinden arındırılmak istenirse göze çarpan her kişisel müdahaleden, açıkça edebî olan her anıştırmadan, metafordan, mit ya da simgelerden metni arındırmak gerekecektir. Bunların hepsinde örtük değerlendirmeler ve yazarın dayatmalarını bulmak mümkündür (Booth, 2012, s. 422) Metin ile yazar arasındaki bu özdeşleşme, yazarın metnin anlamı üzerindeki belirleyici rolünü araştırmayı gerekli kılmaktadır. Her ne kadar Barthes (1968) "Yazarın "Ölümü"nü ilan etmişse de Foucault (2014) yazarın ideolojik bir figür olarak hâlâ görev yaptığını öne sürmektedir. Söylem çözümlemesinde kabul gören görüş de bu yöndedir. Ancak bu kabul yazarın niyetine öncelik tanımaz ve metnin çok anlamlılığının önüne geçmez; okuyucuların bireysel deneyimleri ve algıları doğrultusunda söylemler farklı bir anlam üretim sürecine dâhil olur.

van Dijk'ın söylem çözümleme modelinde "Yorumlar" kategorisi iki alt başlıkta incelenir: "Sözlü Tepkiler" ve "Değerlendirme ile Beklentiler". Değerlendirme, olaylara yönelik kişisel görüşleri, beklentiler ise bu olayların olası sonuçlarına dair öngörüleri kapsar. Bu kategoride metin, yazarın dünya görüşünü ve insan ilişkilerini yansıttığı bir alan olarak görülür. Yazarın seçtiği bilgileri nasıl dönüştürdüğü ve metni hangi yollarla okuyucuya sunduğu, ayrıca açık veya örtük müdahalelerle okuyucuyu belirli bir yöne yönlendirip yönlendirmediği analiz edilir. Booth (2012)'a göre, tarafsız görünen metinler bile söyledikleri ve söylemedikleriyle ahlaki, siyasi veya dini yargılara dayanabilir (s. 429). Bu anlamda modern metinler belirsizlik ve boşluklara daha fazla alan tanırken geleneksel metinlerde açık göndermelere daha sık rastlanabilmektedir.

"Sözlü Tepkiler" kategorisi, olaylara ya da duruma karşı verilen dilsel yanıtları ifade eder. van Dijk (1988), haber metinlerinde gazeteci ve haber aktörlerinin yorumlarının doğrudan veya dolaylı alıntılarla sunulduğunu, ancak bu alıntıların seçiminin tarafsız olmak zorunda olmadığını vurgular (s. 56). Edebî metinlerde ise anlatıcı ve karakterlerin olaylar üzerindeki gözlem, değerlendirme ve beklentilerinin aktarıldığı her türlü dilsel eylem bu yönde incelenebilir (Özer, 2020, s. 111). Dilin düşünsel ve kişiler arası işlevlerinin analiz edildiği bu kategori, metnin iletişimsel boyutuna odaklanır. Metnin her zaman bir niyete göre

düzenlendiği ve bilişsel süreçlerin etkileşimiyle oluşturulduğu kabul edilmelidir. Booth (2012) kurmaca metinlerde yazarın hem kendi sesiyle hem de karakterler aracılığıyla ideolojik dayatmalar yapabileceğine dikkat çekmektedir (s. 29). Bu durumda hikâye kişilerinin yargıları, tutum ve davranışları, değer ve inanç dünyası vs. yazarın niyetine aracılık eder. Söylem çözümlemesinde kurgusal kişiler aracılılığıyla sunulan her türlü bilgi yazarın öznel bakışını yansıtması bakımından dikkate alınmalıdır.

Yazarın söylemi, dilin sunduğu olanakları kullanarak ifadesini oluşturma sorumluluğuyla başlar. Yazar, metin aracılığıyla okuyucuyla iletişim kurar ve bu süreçte kipsel yapılara başvurarak düşüncelerini, niyetlerini ve tavrını metne yansıtır. Booth (2012)'a göre pek çok eleştirmen genellikle yazardan tarafsız, nesnel ve eşit mesafede olmasını beklerken bazıları ise tutkulu, müdahil ve katılımcı bir tavır sergilemesini arzu eder. Bu iki uç arasında kalan eleştirmenler, yazarın hitap ettiği kitle ve kurmaca dünya ile arasındaki mesafeyi uygun bir şekilde ayarlamasını bekler. Okuyuculardan beklenen tutumlar da genellikle yazardan beklenenlerle aynıdır (s.48). Tıpkı yazar gibi okuyucunun da metnin konusuna karşı nasıl bir tavır aldığını belirleyen birçok etkenden bahsedilebilir. Söylem çözümlemesi, söylemler gibi söylemlerin işlenmesi esnasındaki etkileşimleri de anlamın bir parçası olarak görür. Bu etkileşimlerde dil kullanıcıların motivasyonları, hedefleri ve rolleri konum ya da ortam farklılıkları olabilir; dolayısıyla bir metnin işlenmesi sırasında onun pragmatik işlevlerinin göz önünde bulundurulması gerekir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 7-8). İletişimin tüm boyutları dikkate alınmasının ön gören bu yaklaşım hem kurgusal hem de gerçek hayattaki dil kullanıcıları için düşünülebilir.

Haynes (1989), hikâyenin iletişim yapısını "söylem düzlemi" olarak adlandırarak metnin bu bileşenini, fikirlerin aktarımının yapıldığı bir alan olarak iki ana düzlemde ele alır: (I) Yazar ile okuyucu arasındaki iletişimi sağlayan düzlem (öykünün kendisi) ve (II) Öyküdeki kişiler arası iletişimi sağlayan söz eylem ilişkileri. Benzer şekilde, Schmid'e göre, anlatmaya dayalı bir metinde bildirişim üç temel düzeyde gerçekleşir: (I) Eylem düzeyinde karakterler arasında, (II) Kurgusal aracılık düzeyinde anlatıcı ve dinleyiciler/okuyucular arasında ve (III) Kurgusal olmayan bildirişim düzeyinde gerçek yazar ve gerçek okur arasında. Bunlardan ilk ikisi metin içi düzey ile ilgiliyken üçüncüsü metin dışı düzey olarak nitelendirilir (Schmid'den aktaran Dervişcemaloğlu, 2016, s. 65). Bu tespitler, söylem çözümlemesinde yazarın yorumlarının farklı şekillerde aranabileceği anlamına gelir. Bu nedenle, tüm bildirişim düzeylerini dikkate almak gerekir. Kuşkusuz metin içi veya metin dışı düzeyde dilin sosyal, kültürel ve pragmatik boyutlarıyla ele alınması metnin anlamına

ilişkin önemli sinyaller verecektir. Ancak metnin anlamının içerdiği tüm çıkarımsal süreçleri keşfetmeye çalışmanın pratik olmayacağı bilinmelidir. Bu noktada belirgin veya olağandışı durumların çözümlenmesine yoğunlaşılmalıdır (Clark, 2023, s. 166) Araştırmanın derinliğini artırarak daha can alıcı bulgular elde edilmesi açısından seçici olmak gerekecektir.

Söylemler, bağlamda var olur ve yorumla anlam kazanır; yorum olmadan ise söylem bir hiçtir (Sözen, 2017, s. 157). Kurgusal metinlerde yazarın yorumlarını dolaşıma sokma şekli, geleneksel metinlerde olduğu gibi her zaman nihai bir yorum şeklinde ortaya çıkmaz. Yazarın yorumları, genellikle metnin içinde dolaylı yollarla ifade edilir ve okuyucunun kendi çıkarımlarını yapmasına olanak tanır. Yazarın metinde kimin aracılığıyla düşündüğü ve konuştuğu çeşitlenebilir. Bir karakterin olaylara verdiği zihinsel ve fiziksel tepkiyi yansıtmak için yazarın kullanabileceği bazı stratejiler vardır (bk. Retorik ve İkna Stratejileri). Bunlar özetlenmiş yorum, doğrudan aktarım, karakterin düzensiz zihinsel izlenimlerinin bilinç akışı aracılılığıyla sunumu vb. çeşitlilik gösterebilir (Toolan, 1990, s. 73). Yazarların konuşma ve düşünce aktarımında kullandıkları teknikler öznelerin duygu ve düşüncelerini ve diğerleriyle iletişim biçimlerini ortaya çıkarır. Sözcelemenin çok sesli kuramına göre, kurmaca metinlerde bir önerinin sözce öznesi (hikâye kişisi) tarafından açıklanmadığı, bu önerinin asıl kaynağının sözceleme öznesi (yazar) olduğu kabul edilir (Günay, 2018, s. 143). Bu durumda, çözümleyici her iki öznenin de üstlendiği sorumlulukları araştırmalıdır. Ayrıca, dolaylı aktarımın söz konusu olduğu cümlelerde üçüncü bir özne ortaya çıkabilir. Özneler arasındaki ayrım, söylenen ile söyleme biçimi arasındaki ilişkiler incelenerek ortaya çıkarılabilir. Anlatısal söylemlerdeki farklı özneler arasındaki etkileşimlerin incelenmesi için genellikle üç temel strateji kullanılır (Genette, 2020, s. 168; Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 206; Günay, 2018, s. 264):

Tablo 2.53
Aktarılan Söylemler

Doğrudan Aktarılan Söylem	Aktarılan söylem bağımsızlığını korur; anlatıcının karakterin sözlerini en mimetik biçimi sunar. Tırnak içinde veya konuşma çizgisiyle gösterilir. Metne gerçeklik ve canlılık katar.
Dolaylı Aktarılan Söylem	Aktarılan söylemin özerkliği kaybolur. Anlatılanların gerçekliğini ve doğrudan deneyimlenmesini zayıflatır. Söylemin sorumluluğu tamamen anlatıcıya aittir.
Dolaylı Serbest Aktarılan Söylem	Doğrudan ve dolaylı söylem özellikleri birbirine karışır; aktarılan sözlerin anlatıcıya mı yoksa kahramana mı ait olduğu belirsizleşir. Bağlama bağlı olarak anlatıcı ile karakteri birbirine yakınlaştırır.

Konuşma ve düşünce aktarımları metin boyunca geçişler göstererek anlam ve yorumlama açısından değişiklikler yaratabilir. Bu aktarımların doğal konuşmaları ne ölçüde yansıttığı, dil bilimsel ve edebî değerleri açısından değerlendirilmelidir (Özünlü, 2001, s. 179-181). Ayrıca, kurgusal metindeki tüm söylemlerin yazarın kontrolünde olduğu unutulmamalıdır; yazarın dil ve üslup tercihleri hem anlatının etkisini hem de okuyucu ile karakterler arasındaki etkileşimi şekillendirir.

van Dijk'a göre metindeki kişi, grup ve kurumlar arasındaki ilişkiler, sözlü tepkiler aracılığıyla analiz edilerek sosyal ve güç dinamiklerine dair somut veriler elde edilebilir. Fairclough'un "etkileşimsel kontrol" adını verdiği bu yaklaşımda, sosyal ilişkilerin sosyal pratiklere yansıması incelenir; diyalogların kim tarafından yapılandırıldığı, sıra alışları, soru-cevap döngüleri gibi söz edimleri ile güç mübadelesi, sosyal kimlikler, söylemin kontrolü ve katılımcılar arasındaki hak ve yükümlülükler değerlendirilebilir (Fairclough, 2006 , s. 152-166).[1] Bu tespitler, yazarın bakış açısını şekillendiren değer ve ilkeleri, karakterlerin kimlikleri üzerinden ele alma olanağı sağlar. Çalışmanın derinleştirilmesi için edim biliminin yöntemlerinden faydalanılması önemlidir. Kişiler arası ilişkilerin merkeze alındığı bir çözümleme yapılacaksa Grice[2], Leech[3] ve Lakoff'un[4] Brown & Levinson'un[5] çalışmaları takip edilerek daha kapsamlı analizler gerçekleştirilebilir. Burada Grice'in iş birliği ilkelerini de içine alan kişiler arası retorik ilkeleri vermekle yetinilecektir. Bu ilkelerin ayrıntılarını açıklamak araştırmanın sınırları dışındadır.

[1] Daha geniş bilgi için Norman Fairclough'un "Discourse and Social Change" adlı eserine başvurulabilir.
[2] Grice, Herbert Paul (1975). "Logic and Conversation". Syntax and Semantics 3: Speech Acts. In P. Cole et al. (eds.). 41-58.
[3] Leech, Geoffrey Neil (1983). Principles of Pragmatics. Longman Linguistics Library No: 30, New York: Longman.
[4] Lakoff, Robin Tolmach (1973). "The Logic of Politeness: or, Minding Your p's and q's", Papers from the 9th Regional Meeting of the Chicago Linguistic Society, Ed. C. Corum, T. Cedric Smith-Stark, & A. Weiser. Chicago: Linguistic Society. 292-305.
[5] Brown, P. and Levinson, S. C. (1978). Universals in Language Usage: Politeness Phenomena. In Goody, E., (editor) içinde, Questions and Politeness: Strategies in Social Interaction, pages 56-324. Cambridge: Cambridge University.

Tablo 2.54
Kişiler Arası Retorik İlkeler

Temel İlkeler	Üst Düzey İlkeler	Yardımcı İlkeler.
İş Birliği İlkeleri		Nicelik.
		Nitelik.
		Bağıntı.
		Tutum.
Nezaket İlkeleri		Düşüncelilik Cömertlik
		Onaylama Alçakgönüllülük
		Uzlaşım Sempati İlişkisellik?
	İroni Takılma	
Merak İlkesi Pollyanna İlkesi		

Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics* (1st ed.). London: Longman kaynağından alınmıştır.

Kurmaca metinlerdeki konuşmalar; yazarın ideolojik ya da estetik kaygıları doğrultusunda toplumdaki gerçek kişilerin konuşmalarının sanatsal, izleksel amaç ve uzlaşmalarla biçimlendirilmiş yapay bir şeklini temsil eder (Erden, 2002, s. 165). Toolan (1990) kurgusal konuşmaların üslup biliminde büyük bir potansiyel değere sahip olduğunu ifade ederek bu metinlerdeki konuşmaların budunsal yöntem, söylem çözümlemesi, imaj ve nezaket ilkeleri, iş birliği ilkeleri doğrultusunda incelenebileceğini fikrinin destekler (s. 273-274). Erden (2002), Finegan, Toolan ve Grice gibi kuramcıların önerilerine dayanarak kurgusal konuşmaların incelenmesi ve betimlenmesi için dört aşamalı bir yöntem sunmuştur: I. Dizgesel yapıların betimlenmesi, II. İş birliği ilkesine uyan bölümlerin saptanması, III. İş birliği ilkesine uymayan bölümlerin saptanması, IV. Konuşmalardaki gülmece ve eleştiri özellikleri taşıyan cümleler, dil bilgisel yapılar, anlamlar (düz söz) ve bu cümlelerin toplumsal işlevlerinin (edim söz) belirlenmesi. Bu yöntem, kurmaca metinlerdeki konuşmaların hem yapısal özelliklerini hem de toplumsal işlevlerini ayrıntılı bir biçimde ele alması bakımından işlevseldir.

Konuşmalarda; dil kullanıcılarının hedeflerine yönelik hem metinsel hem de paratextual (sözel olmayan) düzeydeki özelliklerinin stratejik olarak işlenmesi gerekir. Sözlü iletişimde başlangıç, sıra alışlar, duraksamalar gibi konuşma stratejilerine eşlik eden sözsüz iletişim ögeleri (jest ve mimikler, beden dili vb.) söylemi üretme ve anlama stratejilerini kolaylaştırmaktadır. Kurgusal metinlerde, betimlemeler sözsüz iletişim ögelerinin

aktarmanın başlıca yolunu oluşturur (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 18). Söylem çözümlemesi; konuşma stratejileri, söz dizimi ve sözsüz iletişimi inceleyerek metnin anlamını ve karakterler arası ilişkileri netleştirir, toplumsal ve kültürel boyutları açığa çıkarır. Ancak, söylemin çok anlamlı yapısı nedeniyle, iletişim ve etkileşimin kendisinden ziyade kişiler arası anlam mübadelelerine odaklanmak gerekir (Sözen, 2017, s. 84). Karşılıklı konuşmalarda mübadelenin nasıl başlatıldığı, nasıl geliştiği, geri bildirimlerle nasıl desteklendiği ve cümlelerin, cümle dizilerinin, kelimelerin hangi işlevi yerine getirdiği incelenmelidir. Paylaşılan bilgilerin anlaşılması ve çıkarımların yapılmasında edim biliminin önemli bir rolü vardır (Günay, 2018, s. 146). Kurgusal metinlerde, dil ve dil dışı dünya arasındaki ilişkiler belirsiz olabilir, ancak bu metinlerdeki tüm sözlerin yazarın kontrolünde gerçekleştiği kabul edilir. Metindeki her bir sözdeki niyet ve beklentilerin açığa çıkarılması söz konusu olduğunda Austin (1962)[1] ve Searle (1980)[2]'tarafından ortaya koyulan söz edimleri kuramına (speech acts) başvurulabilir.

Tablo 2.55
Söz Edimleri

Düz Söz	Anlamlı bir ifade üretmeyi ve aktarmayı ifade eder; seslendirme, dillendirme ve anlamlandırma gibi üç temel alt edimi içerir.
Etki Söz	Gönderici alıcı üzerinde doğrudan veya dolaylı bir etki yaratır; inandırma, ikna etme, yönlendirme veya vazgeçirme gibi eylemleri içerir.
Edim Söz	Aktarılan konuşmaya bağlı olarak yapılan eylemi belirtir; tebrik etme, teşekkür etme veya özür dileme gibi hem sözel hem de eylemsel boyutlara sahiptir.

Bunun dışında edim bilimiyle ilişkilendirilen kiplikler (emir, soru, kesinleme vb.), dil ile bağlam arasındaki ilişkiye dayanan yer, zaman, kişiye dair gösterim ifadeleri/gösterme belirticileri,[3]iletişim bağlamında dil kullanıcılarının benzer çıkarımlar yapmalarına olanak sağlayan ima ve varsayımlar, dilin işlevleri, art ve ön gönderimler vs. iletişimdeki dinamiklerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olur.[4]

[1] Austin, J.I. (2007). Söylemek ve Yapmak. (Çev. Levent Aysever). İstanbul: Metis Yayınları
[2] Searle, J. (2000). Söz Edimleri (çev. R.Levent Aysever) Ayraç: Ankara
[3] Daha fazla bilgi için bk. Günay, V. D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya.
[4]Daha fazla bilgi için bk. Levınson S. C. (2000). Pragmatik. M. Wiese (çev.). Tübingen: Max Niemeyer Verlag (Orijinal baskı tarihi 1983); Leech, Geoffrey Neil (1983). Principles of Pragmatics. Longman Linguistics Library No: 30, New York: Longman.

Eleştirel okumada yazarın iletişim niyeti ile ilgilenilse de asıl odağa alınan bunun etkileridir. Bu ilgi, yazarın düşüncelerine öncelik tanımak anlamına gelmez; aksine eleştirel okuma metnin dayattığı düşünce kalıplarını bozmak veya bunlara meydan okumaktır. Nitekim yazar bir metnin tek ve nihai hakemi değildir. Ancak kendi bakış açısına göre pozisyon almak yazarın öne sürdüğü düşüncelerden daha doğrusunun ortaya koyulduğunu da ifade etmez. Bu yüzden eleştirel okuyucular meta eleştiri de yapmak durumundadırlar başka bir deyişle metne ilişkin kendi duruşlarına da meydan okuyabilmelidirler (Wallace, 2003, s. 42). Söylem çözümlemesini diğer çözümleme biçimlerinden ayıran temel fark da buradadır. Refleksivite, okuyucunun ya da araştırmacının döngüsel bir hareketle, kendi önyargılarını ve bakış açılarını eleştirme sürecidir (Sözen, 2017, s. 99). Eleştirel bir okuyucu, metnin okuyucu üzerinde nasıl bir etki oluşturduğunu sorgularken diğer yandan metnin kendi üzerinde oluşturduğu etkileri hem de kendi yorumlarıyla oluşturabileceği etkileri de dikkate alan bütüncül bir bakış açısıyla metne yaklaşmış olur.

2.2.6.2. Küçük Yapı (Mikro Yapı/ Yerel Yapı) Çözümlemesi

Edebî metinlerin dili, doğal dil üstüne kuruludur. Yazarlar dile getirmek istediklerini bu dili değişikliğe uğratarak gerçekleştirir. Doğal dil, söz dizimsel ve anlam bilimsel açıdan kolaylıkla izlenebilirken edebî dilde bu ögeler birbirinin alanına taşar ve kompleks bir varlık kazanır. İçerik ve biçim arasındaki bu organik bağ, edebî eserin ifade ettiği duygu ve düşüncelerin dil bilgisel unsurlardan ayrı tutulamayacağına işaret eder (Göktürk 1997, s. 20-22). Söz diziminin anlam biliminden bağımsız olduğu şeklindeki erken dönem Chomskyan görüş benimsenmedikçe çözümlemelerde söz varlığı, cümle bilgisi, telaffuz ya da diğer biçimlerdeki çeşitliliklere ya da farklılıklara yazarın amaçladığı anlamları iletmek üzere başvurduğu kabul edilir (Toolan, 1990, s. 16). Edebî eserlerin çok katmanlı yapısını oluşturan niteliği, biçim ve içeriğin ayrılmaz şekilde iç içe geçmiş olmasıdır.

Birey ve toplum arasındaki ilişkileri değerlendirmede geleneksel dil bilimi ve geleneksel edebiyat eleştirinin her ikisinin de yanıltıcı tarafları bulunmaktadır. Dil bilimi, anlamların nesnel ve paylaşılabilir olduğunu varsayar. Geleneksel edebiyat eleştirisi ise metinlerin yaygın olarak kabul edilen yorumunu ayrıcalıklı kabul eder (Toolan, 1990, s. 10). Metinlerin duygu ve estetik değerlerinin tamamen kuralsız ve kalıpsız bir şekilde oluşturulduğunu savunan bazı edebiyat eleştirmenlerinin aksine, dil bilimsel çalışmalar metinlerdeki dil kullanımının yazarın belirli kurallar çerçevesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır

(Özünlü, 2001, s. 41). Çağdaş dil bilimi bugün artık anlamın bağlamsallığı görüşünü de benimsemiş durumdadır. Özgün okumaların karşısındaki yerleşik yanılgıların önüne geçilebilmesi için artık çağdaş dil bilimi ve edebiyat eleştirisinin potansiyel olarak birbirini tamamlayıcı olduğu kabul edilmelidir. Söz konusu iş birliği olmaksızın öznel ve sansürcü değerlendirmeler yapılmaya devam edecektir.

Küçük yapı (micro structure/local structure) kategorisi, metnin dilsel özelliklerinin incelendiği aşamayı karşılar. Kelimeler, etiketler(labels), cümle yapıları, geçişlilik (transitivity), kip (mod), kiplik (modality), referanslar (references), önerme (propositions) ve önerme dizileri (proposition sequences), ön varsayımlar (presupposes) ima ve çıkarımlar (implications), yerel uyum (local coherence), üslup ve retorik (style and rhetoric) vb. kavramlar metinde birbiriyle bütünleşmiş şekilde işler (Demircan ve Yücel Çetin, 2024, s. 404). Bu noktada, okuyucuların gelişmiş dil bilgisine sahip olmaları önemlidir; yüzey yapılar okuyucuya estetik deneyim yaşattığı kadar metnin yorumunda da yadsınamaz bir değere sahiptir. van Dijk'ın modelindeki küçük yapı kategorisi, dil bilimi ve edebiyat eleştirisini birleştiren söylem dil bilimcileri haklı çıkarmaktadır. Söylem dil bilimciler üç genel meseleye odaklanma eğilimindedir. "İlk olarak dili üretme ve anlamada dil kullanıcıları tarafından başvurulan bilişsel kaynaklar ve süreçler nelerdir? İkinci olarak dilin kullanıldığı etkileşimsel durumların dinamikleri ve bu etkileşimde bulunanların sosyal ve/veya kültürel normları ve hedefleri nedir? Son olarak ise işlevsel söylem ile dil bilgisi ilişkisi nasıl açıklanabilir?". Bu üç hususun birbiriyle ilişkisi çok boyutlu ve karmaşıktır (Cumming, S., Ono, T., ve Laury, R., 2011, s. 8-9). Burada dil kullanıcılarının belirli bir bağlamda anlam oluşturabilmesi için hem seçilmiş bir yapı hem de seçilmiş içerik söz konusudur. Bunlardan herhangi biri dışarıda tutulduğunda metnin tam bir yorumuna ulaşmak imkânsız hâle gelir.

Dilin toplumsal boyutu, dil bilimcilerin toplumsal olgulara daha duyarlı hâle gelmelerini sağlarken eleştirel analizlerde Halliday'in sistemik işlevsel dil bilimine yapılan atıflar, dil biliminin bu yaklaşımlarla olan ilişkisini güçlendirmektedir (Wodak, 2001b, s. 8). Son yıllarda dil bilimi ile eleştirel yaklaşımların arasındaki yakın ilişkinin varlığını doğrulayan çalışmalar giderek yaygınlaşmaktadır. Halliday'in sistemik işlevsel dil bilimi ile toplumsal yapı ve güç ilişkilerine dil üzerinden açıklık kazandıran van Dijk'in geliştirdiği model arasında güçlü ortaklıklar bulunmaktadır. Bu düşünceden hareketle van Dijk'ın çerçeve modelini uygulamak isteyen araştırmacıların küçük yapı kategorisinde daha fazla seçeneği değerlendirmeleri mümkündür. Halliday ve Hasan'ın (1976) dil bilgisel bağdaşıklık ve tutarlılık düzenekleri, tüm metinlere sosyal bağlamları içinde bakmanın yollarını

göstermektedir. Bu yaklaşımla, dilin alan, tenör ve kip ile ilgili olan geçişlilik, kip, kiplik ve bağdaşıklık gibi dil bilgisel özellikleriyle örneklenen düşünsel, kişiler arası ve metinsel işlevleri, üretici ile alıcı arasındaki ilişkilerin ve retorik yapıların ortaya çıkarılması sağlanabilir (Wallace, 2003, s. 32). Ancak çözümlemelerde işlevsel dil bilgisinin tüm ayrıntılarına başvurmak gerekli değildir (Thompson, 2014, s. 264). Söylem çözümlemesi dil bilimsel bir teori değildir; dilin söz dizimsel, ses bilimsel veya diğer dil bilimsel unsurlarının her bir parçasını incelemeyi gerektirmez. Bunun yerine, metnin eleştirel bir bakış açısından en ilginç özelliklerine yoğunlaşır. Metindeki her kavram söylem çözümlemesinde eşit derecede öneme sahip değildir (Huckin, 1997, s. 80). Hangi araçlara başvurulacağı çözümlemenin amacına, metnin türüne ve bağlamına göre belirlenmelidir.

Söylemler, birey ya da toplulukların bilinçli bir şekilde iletişim kurmak amacıyla yönlendirdiği eylem biçimleri olarak tanımlanır. Bu bağlamda, dili söyleme dönüştüren özne, dili kendi amaçları doğrultusunda kullanır (Günay, 2018, s. 260). Dil kullanıcılarının belirli anlamları ifade etmek için farklı ses, cümle kalıpları ya da kelimelere başvurması, üslubun temelini oluşturur (van Dijk, 1988b, s. 72-73). Üslup, aynı düşüncenin alternatif yollarla ifade edilmesi sonucu ortaya çıkan seçimlerle belirlenir. Bu tür tercihlerin hem yazarın kişisel tarzını hem de olaylar karşısındaki ideolojik duruşunu yansıttığı ifade edilebilir (van Dijk, 2002, s. 116). Üslup, dil bilgisel unsurların yanı sıra metafor ve ironi vd. gibi retorik figürlerin kullanımını da kapsar. Bu figürler, yazarın dili kullanma becerisini yansıtır.

Söylemler; ses bilimi, sözcük bilim, biçim bilimi ve anlam bilimi çalışmalarının aşamalı olarak gerçekleştirilmesi sonucu ortaya çıkarılabilir. Cümle sınırlarının aşan bu yapı, dil biliminin sınırlarını aşan bir genişliğe sahiptir; dilsel ve dil dışı birimlerin birlikteliğini esas alır. Metnin küçük yapı analizi gerçekleştirilirken bu boyutların göz ardı edilmesi çalışmayı yetersiz kılacaktır (Günay, 2018, s. 72-73). Söylem çözümlemesinde asıl amaç; dilin sosyal bağlamda nasıl kullanıldığını, anlamın nasıl oluşturulduğunu ve iletişim süreçlerinde nasıl işlev gördüğünü inceleyerek metni daha geniş bağlamlarda ele almaktır. van Dijk'ın önerdiği söylem çözümleme süreci, küçük yapı ile büyük anlamsal yapının entegrasyonunu teşvik eder. Metnin küçük yapısını çıkış noktası kabul ederek sözlü ya da yazılı iletişim biçimlerindeki açık ya da örtük anlamları ortaya çıkarmayı amaçlar.

2.2.6.2.1. Kelime Seçimi

Kelimeler dilsel göstergelerdir. Saussure, dilsel göstergeyi iki yanlı bir yapı olarak tanımlar. Göstergenin bir yanını ses diğer yanını soyut durumları belirten kavram oluşturur. Göstergeler, gösteren ve gösterilen olmak üzere aralarında nedensizlik bulunan iki ögeden oluşur. Gösteren dilsel göstergenin görünen kısmı, gösterilen ise anlamsal içeriğidir (Günay, 2007, s. 52). Söylem çözümlemesinde bu bilgilerin ötesinde gösteren ve gösterilen arasında uzlaşılmış bir ilişkiden yola çıkılmaz; söz konusu iki öge arasındaki ilişkinin bağlama göre biçimlenen esnek ve değişken doğasından hareket edilir.

Kelime seçimleri, büyük ölçüde retorik stratejiler tarafından kontrol edilmektedir. Bu yönüyle üslup araştırmasının merkezinde yer alır. Bu seçimler, metnin üslubunu belirlemenin yanı sıra metnin içeriğiyle bağlantı kurulmasına da yardımcı olur (van Dijk, 1988b, s. 109). Başlangıçta dil incelemelerinin özel bir dalını belirten kelimeler; mantıkçıların ve ruh bilimcilerin de ilgisiyle üç ayrı bilimin ortak sorunu hâline gelmiştir. Ruh biliminde "Gösterge nedir? Niçin ve nasıl iletişim kurarız? İletişim esnasında bizim ve karşımızdakinin zihninde neler olup biter? Bu işlemin dayanağı, fizyolojik ve ruhsal düzeneği nedir?" sorularına cevap aranır. Mantıksal açıdan "Göstergenin gerçekle bağlantıları nelerdir? Bir gösterge hangi koşullarda anlatmakla görevli olduğu nesne ya da duruma uygulanabilir? Anlamlandırılmanın doğru bir şekilde gerçekleşmesini sağlayan kurallar nelerdir?" gibi sorulardan hareket edilir. Dil biliminde ise göstergeler dizgesinin temel niteliklerinden ve işlevinden doğan kendine özgü sorunları vardır. "Sözcük nedir? Bir sözcüğün biçim ve anlamı arasındaki bağıntılar, sözcüklerin birbirleriyle ilişkileri nelerdir? Sözcükler işlevlerini nasıl yerine getirir?" gibi sorular temel alınır. Bu üç kullanım alanı birbirleriyle sürekli olarak etkileşim hâlindedir (Guiraud, 1999, s. 16-17). Söylem çözümlemesi dil ve söylem karşıtlığından doğan bir disiplinle kelimelerin dil bilgisel yapılarının ötesine geçen anlamsal zenginlik alanını hedef alır. Kelimelerin çağrıştığı duygusal anlamlardan sosyal yapı ve kültürel faktörlerin ortaya çıkardığı anlamsal çeşitliliğe kadar çalışma alanını genişleten çözümlemeler, aynı zamanda çıkarımların tutarlılık kontrolüyle ilgilenir. Bu yönleriyle mantık, psikoloji, toplum dilbilimiyle ortaklaşa çalışır.

Kelimeler; göndergesel, toplumsal ve duygusal/duyuşsal anlamlara sahiptir. Gerçek dünyada yer alan bir varlık ya da nesneye işaret etmesiyle gönderegel anlamlar taşır. Tespit edilmesi en kolay anlam budur; ancak çözümlemeler için yeterli görülmez. Çünkü kelimelerin yalnızca tek bir göstergesi yoktur. Sosyal ve duygusal anlamlar çağrışım gücü ve bağlamsal etkilerle kelimelere farklı anlam boyutları kazandırır. Kelimelerin sosyal anlamları;

eylemleri, durumları ve zihinsel süreçleri temsil etmesinin yanı sıra dil kullanıcılarının kimliğini, sosyal statüsünü ve etnik kökenini işaret edebilir. Belirli bir duruma yönelik duygu tutum ve görüşlerini ifade eden duygusal anlamlar ise geniş bir anlam çeşitliliğine sahiptir. Burada açıkça duygusal nitelik taşıyan kelimeler ve dil bilgisiyle erişilemeyen anlamlar yer alır. Duygusal anlamların nasıl işlediği henüz tam olarak açıklık kazanmamıştır (Finegan, 2008, s. 174-177). Söylem çözümlemesi kelimelerin iletişimin derinliğini artıran bu üç boyutuna da atıfta bulunur.

Söylem çözümlemesinde kelimelerin paylaşılan anlamlarından çok çağrışım değerleriyle ilgilenir. Dolayısıyla kelime seçimleri, dil bilgisel kurallardan çok söylem tarzıyla (siyasi söylem, edebî söylem vs.) ilişkilendirilir. Belirli kelimeler; dil kullanıcılarının arasındaki ortak ilişkiyi, söylemin grup ya da kurumsal temelli oluşunu ya da tutum ve ideolojileri işaret etmesi sebebiyle tercih edilir. Bu seçimler, özellikle haber metinlerinde öznenin olumsuz eylemlerini anlatırken "hafifletme ve kaçınma stratejileri" olarak başvurulan rutin bir prosedürdür (van Dijk, 1988b, s. 81). Gallie (1993), bu tür sözcükleri gerçeğin kontrol altına alınmasında önemli bir araç olarak değerlendirerek bunları "temelde uzlaşılamayan sözcükler" olarak adlandırır. Dil kullanıcıları bu tür sözcüklere kendi dünya görüşleri doğrultusunda bir anlam yükler (Aktaran Özüdoğru, 2016, s. 144). Bu durum edebî metinlerde de benzer şekilde işlemektedir. Kelimelerin sözlük anlamları tarafsız anlamları ifade ederken yan anlamlar yazarın özel eğilimleri ve iç dünyalarını yansıtmaları bakımından da kişisel ve simgesel bir değer taşır (Erden, 2002, s. 17).

Kelime seçiminin, öncelikle dil kullanıcılarının olay ve durum modelleri ile bağlam tarafından belirlendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak, insanlar olay modellerindeki bilgileri en doğru şekilde ifade eden kelimeleri tercih ederler. Bu nedenle, metnin yüzey yapısındaki kelimeler, durumsal ve toplumsal bağlama duyarlı bir şekilde analiz edilmelidir. Sözcük seçiminde çeşitli bağlamsal kategoriler söz konusudur (van Dijk, 2008, s. 172-173).

Tablo 2.56
Kelime Seçiminde Bağlamsal Kategoriler

Durum tipi:	Resmî dile karşı gayri resmî dil (konuşma dili, popüler dil vb.); kamusala karşı özel, kurumsala karşı kurumsal olmayan vs. (Adam yerine hergele; tuvalet yerine lavabo .)
Bölgesel-diyalektik çeşitlilikler:	İngiliz İngilizcesine karşı ABD İngilizcesini vurgulayan seçimler (Apartment yerine flat)
Sosyal kimlik ve stereotipleme:	Cinsiyet, sınıf, etnik köken, yaş vb. bağlı seçimler. (Kadınlar için tanrıça; gençler için havalı, cool, zenci, ahbap vs.)
Uzmanlaşmış ve uzmanlaşmamış kullanımlar:	Katılımcı rolleri ve eğitimini vurgulayan seçimler: (Tıbbî dil, hukuk dili vs.: Gribe karşı influenza; aspirine karşı asetilsalisilik asit)
Sosyal konum:	Katılımcı statüsü, güç ve unvanına işaret eden seçimler: (Ekselansları, Sayın Yargıç, Efendim, Madam, güç ve dayanışma zamirleri)
Sosyal ilişkiler:	Arkadaşlığa karşı düşmanlık, yakınlığa karşı mesafe vb. ilişki durumunu belirten seçimler:(Sevgilim, canım, dostum)
Değerlendirmeler, takdirler:	Görüş, tutum ve ideolojiye işaret eden seçimler: [Olumsuz kelimeler yerine örtmece ifadeler (öldürmek yerine katletmek, sivil ölümlere karşı tali hasar), abartılı ifadeler]
Konuşmacılar ve Dinleyici Tasarımı:	Duygu ifade eden isim ya da filler (sevgi, nefret vs.) sıfatlar (sevimli)
İdeoloji:	Konuşmacının ve/veya dinleyicinin bakış açısı, inançları ve görüşleri ve tasarımları (Terörist yerine özgürlük savaşçısı, asi, isyancı, radikal, gerici vb.; Bize karşı onlar/ötekiler, cinsiyetçi ve ırkçı söylemler)
Bilgi:	bk. Katılımcı rolleri, uzmanlaşmış kullanım; eğitim durumu vb, (Akuzatif, baryum…karıncayiyen…Zeugma, zigot vs.)
Etkinlik türü	Söylem tarafından ne tür bir sosyal eylemin gerçekleştirildiğini gösteren eylemsel ve edimsel ifadeler (Sizleri karı koca ilan ediyorum.)
Hedefler:	Konuşmacının/yazarın niyetlerini, amaçlarını, hedeflerini belirten tüm isimler, fiiller, zarflar vb. (Bu dersle şunu yapmayı umuyorum"; "Bu kitabın amacı ..." .)

Çeşitli bağlamların kontrolü altında oluşturulan bu sınıflandırma, tüm bağlam kategorilerinin bir tür sözcüksel ifade biçimi ortaya koyduğunu göstermektedir. Dilin farklı kullanım alanlarını anlamak ve yorumlamak amacıyla bu tür sınıflandırmalar üzerinde daha kapsamlı ve deneysel araştırmalara ihtiyaç duyulmaktadır. Zira kelime seçimleri ve taşıdığı anlamlar aynı nesil, dil veya kültür içerisinde dahi çeşitli değişkenlerin etkisiyle hızla değişmektedir.

Araştırmanın odak noktasında yer alan edebî bağlamlarda kelimelerin yaratıcı kullanımı daima yeni keşif ve deneyimlere açıktır. Özellikle modern şiir, algı kapılarını zorlayan metinler üreterek kendini kuran gerçekliği dilin ve imgelerin arkasına gizler. Bu tür metinler, kolektif bir sözlükten veya kültürel kodlardan ziyade şairlerin oluşturduğu özgün dil ve

imgeler sisteminden beslenir ve okuyucular tarafından yeni anlamlarla tamamlanır (Kurt, 2018, s. 42, 49). Edebî metinlerin sunduğu bu çok katmanlı anlam yapıları, dilin dinamik doğasının ve bireysel deneyimlerin önemini ortaya koymaktadır. Kelimeler, dil kullanıcılarının yaşadığı kişisel deneyimler ve bağlamlarla şekillenerek sürekli evrilmekte bu da iletişimdeki derinliği ve çeşitliliği beslemektedir.

Kelime seçiminde, sözcük türlerinin işlevsel özellikleri, söylemin etkisini belirlemede merkezi bir rol oynar. İçerik sözcükleri; isimler, fiiller, sıfatlar ve zarflar gibi somut nesnelere ve kavramlara atıfta bulunur; bu sözcükler, belirli bağlamların özelliklerini yansıtmanın yanı sıra dil kullanıcılarının duygu ve tutumları hakkında da bilgiler sunar. Öte yandan işlevsel sözcükler de (bağlaçlar, edatlar, zamirler, ünlemler vb.) cümle içinde çeşitli görevler üstlenerek metnin yapısını şekillendirir. Bu sözcüklerin her biri, sosyal ve duygusal çağrışımlar yaratarak iletişimin dinamiklerini zenginleştirir ve okuyucunun metinle kurduğu anlam dünyasını etkiler (Finegan, 2008, s. 177). Metindeki isimler dil kullanıcılarının sabit göndergeler oluşturma ve bunları söylem boyunca takip etme ihtiyacıyla ilişkilendirilir. Fiiler ise belirli bir süreç içinde gerçekleşen eylemleri ifade etme ve zaman içinde ileriye taşıma gerekliliğiyle bağlantılıdır (Cumming, S., Ono, T., ve Laury, R., 2011, s. 15). Bu eylemlerin nasıl gerçekleştiğinin vurgulanması metindeki koşulları belirginleştirmesi yönünden ise zarflara başvurulur. Bu yönüyle zarflar Halliday'in işlevsel dil bilgisi modelinde kipliklere eşlik eden kelimeler olarak değerlendirmektedir (Wallace, 2003, s. 39; Özüdoğru, 2016, s. 139-140). Söylem çözümlemesinde sıfatlar, önüne getirildiği ifadenin olumlu veya olumsuz algılanmasında önemli bir işlev kazanır. Belirli tanımlamalar, ideolojik üretime zemin hazırlayarak okuyucunun olayların baş aktörünü tanımlamasına veya belirli bir bakış açısı geliştirmesine yardımcı olabilmektedir (Özer, 2020, s. 101). Metnin ideolojik boyutunu çözümlenmesindeki önemli yardımcılardan biri de eylemler ve isimleştirmelerdir. "Avrupa Birliğinin genişlemesinin beraberinde bazı toplumsal sorunları getireceği bir gerçektir." cümlesinde "genişlemek" ve "getirmek" eylemleri isimleştirilerek anlatılanların kuşkuya yer bırakmayacak şekilde sabit doğrular olarak aktarıldığı görülür. Eylemlerin isimleştirilmesi, okuyucunun bu kelimelerin taşıdığı anlamı yakalamasını ve sorgulamasını güçleştirmekte eylemi gerçekleştiren ve eylemden etkilenen kişileri belirsizleştirmektedir (Özüdoğru, 2016, s. 151; Çakır, 2020, s. 87). Bu tür seçimlerin metnin ideolojik yapısını gizleyerek okuyucunun eleştirel bir bakış açısıyla değerlendirme yapmasını zorlaştırabileceği dikkate alınmalıdır.

Kelime seçimi kategorisinde pragmatik belirteçler olarak da adlandırılan söylem belirleyicilerini/işaretleyicilerini (discourse markers), [1] de dikkate almak gerekir. "Peki, yani, aslında, temelde, tamam, çünkü vs." gibi söylemin düzenlenmesinde başvurulan bu kelimeler, küresel anlamlarla bağ kurulmasında etkilidir. Söylem belirteçleri, dilsel olmayan unsurlara atıfta bulunacak şekilde genişletilebilir (Baker ve Ellece, 2011, s. 34). Söylem işaretleyicileri metinde farklı bileşenleri bir araya getirerek anlamlı ve tutarlı bir yapı oluşturulmasına da yardımcı olur (Schifrin, 1987, s. 330). Bu bakımından yerel uyum kategorisiyle de ilişkilidir. Nitekim bu işaretleyiciler, cümleler veya cümlecikler arasında geçiş sağlamak, neden-sonuç ilişkilerini göstermek, bir fikri desteklemek veya zıtlık oluşturmak gibi söz dizimsel ve anlamsal işlevlere de sahiptir.

Zamir kullanımları; toplumsal, kültürel ve ideolojik bağlamları yansıttığı için söylem çözümlemesinde belirleyici bir öneme sahiptir. Bu doğrultuda anlamsal ve üslupsal açıdan psikoloji, sosyoloji, dil bilimi ve edebiyat çalışmalarının ilgi alanları arasındadır (Brown and Gilman, 1960, s. 252). Brown ve Gilman (1960)[2] "Güç ve Dayanışma Zamirleri" adlı çalışmalarında iletişimde bulunan tarafların kendilerini ve ötekileri nasıl konumlandırdığını ve bu konumlandırmanın iletişimdeki güç dinamiklerini nasıl etkilediğini göstermek için zamirlerden yola çıkmıştır. Bu çalışma; zamirleri alt ve üst gruplar, eşitlik, yakınlık, samimiyet, sosyal hiyerarşi gibi durumları belirginleştirmesi yönünden ele alarak araştırmacılara sosyolojik ve kültürel odaklı çözümlemelerinde başvurulabilecekleri önemli bilgiler sunmaktadır. Metinlerdeki kişi zamirleri genellikle bilinen veya adlandırılmış katılımcıların yerine kullanılan alternatif biçimlerdir (Toolan, 1990, s. 148). Metin içinde sağladıkları süreklilik sayesinde, önemli ipuçları sunarak metnin anlamlandırılmasına yardımcı olmaktadır. Bunun dışında "ben" ve "biz" zamirlerinin kullanımı metinde görecelik ya da benimsemenin önemli birer ifadesidir. Biz zamiri ile oluşturulan söylemlerde bir grup adına konuşulduğu varsayılır. Ben zamirinde konuşan özne göreceliğin baskın olduğu bir anlatım biçimine sahiptir (Günay, 2018, s. 230). "Bana Göre", "Düşünüyorum ki", "Bana Kalırsa" gibi anlatımlarla öznenin kipsel öznelliğini belirttiği ifadeler söylem çözümlemesinde önem kazanır. Bu tür sözcüklerin vericinin ideolojisine bağlı olarak üretildiği varsayılır (Günay,2018, s. 236). Özetle; zamirler değer yargıları, ideolojik

[1] Daha fazla bilgi için bk. Schifrin, Deborah (1987). Discourse Markers. Cambridge: Cambridge University.
[2] Daha fazla bilgi için bk. Brown, R. & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. T. Sebeoki (Haz.) içinde, Style in language (ss. 253-276). Cambridge: MIT.

eğilimler, güç ilişkileri, toplumsal kimlikler gibi örtük anlamların ortaya çıkarılmasında işlevseldir.

Söylem çözümlemesinde yalnızca kelimeler değil kelimeler arasındaki bağlantıların incelenmesi ve bu bağlantıların metin bütünlüğüne katkısı da ele alınmalıdır. Nitekim sözcükler, metnin anlamını şekillendiren dil içi bağlamın temel bileşenleridir. Bu noktada (Halliday ve Hasan, 1976)'ın sözcüksel bağdaşıklık için önerdiği yinelemeler (reiteration) ve eş dizimlilikten (collocation) oluşan çerçeve takip edilebilir (s. 288). Kelimelerin birbirleriyle kurduğu farklı türdeki ilişkiler, üst kavram-alt kavram, parça-bütün ilişkisi, eş anlamlılık, zıt anlamlılık ve çok anlamlılık gibi kavramlarla ifade edilmektedir. Ayrıca metaforlar, referanslar ve kişi, zaman veya mekâna işaret eden göstericiler vb. unsurlar da kelime seçimlerinde bağlama göre anlam kazanan önemli bileşenlerdir. Sonuç olarak kelime ve kelime grupları, kelimelerin bağlamsal ve işlevsel özellikleri, dizisel ve dizimsel ilişkiler metnin ihtiyaçlarına uygun olarak ele alınması gereken önemli dil bilimsel konular arasında yer almaktadır.

2.2.6.2.2. Cümle Yapısı

Dil kullanıcıları dünya bilgisinin yardımıyla dil bilgisel sistemin sunduğu olanaklar dâhilinde çeşitli seçimler yaparak sınırsız sayıda anlam üretebilir. Bu anlamlar biçim birimlerden sözlük birimlerine ve söz dizimine uzanarak söylemleri taşıyan metinleri meydana getirir.

Geleneksel dil bilimi, dilin yapısal yönlerine odaklanan ve bu yapıların teorik tanımlarıyla ilgilenen bir yaklaşımı öngörür. Bu anlayışa göre dil bir dizi kuralın belirlediği soyut ve değişmez bir yapıya sahiptir; bu anlayışta tarihsel ve sosyal bağlamlar göz ardı edilir. Söylem çözümlemesi geleneksel dil biliminin ihmal ettiği bu noktadan yola çıkar. Yüzeysel yapıların altta yatan anlamsal ve pragmatik temsillerini ve bunların bilişsel ve sosyal işlemlerle olan bağlarını bir yandan cümle yapıları diğer cümle dizilerinin oluşturduğu bütünsel metin yapıları üzerinden ele alır. Bu bakış açısı Saussure'ün ortaya koyduğu gösteren/gösterilen düzlemlerinin ötesindedir. Nitekim cümleler, kendi anlamı dışında metnin bütünüyle ve iletişimsel bağlamla kurulan çoklu bağlara sahiptir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 284-285).

van Dijk (1988a) haber metinlerinin karmaşık ve birden fazla önerme içerecek şekilde düzenlendiğini dolayısıyla bu cümlelerin anlaşılmasının oldukça yoğun bilişsel bir çaba gerektiğini ifade eder (s. 11). Cümle yapısını; söz dizimi, kelime sırası, ilişkisel işlevler

(özne-nesne) veya aktif-pasif formların kullanımı üzerinden ele alır. Edebî metinler, haber metinlerinden daha derinlikli bir yapıya sahiptir. Bu tür metinlerin incelenmesinde cümlelerin kurallı, devrik, soru, olumlu ya da olumsuz, ünlem, mantık, uyak ve ritim, karşılaştırma, analoji, eğretileme, ironi, eksiltili değerleri taşıyıp taşımadıklarının saptanması gerekir (Özünlü, 2001, s. 25). Ayrıca, cümle yapısı incelenirken aktif-pasif yapı, geçişlilik, cümle türleri, cümlelerin pragmatik ve anlamsal boyutları gibi yerel anlam biliminin temel kavramları (önerme, önerme dizileri, imalar) da dikkate alınır. Buna ek olarak söz edimleri, aktarma cümleleri, aktarılan ifadelerin ana cümleye katılım biçimleri, kip ve kiplik gibi unsurlar da analiz sürecini zenginleştiren kritik bileşenler arasında yer alır.

Söz dizimi tarafından belirlenen kurallar çerçevesinde kelimelerin ne şekilde bir araya getirildiği cümlenin yapısı, anlamı ve işlevi üzerinde belirleyicidir. İşlevsel dil bilgisinin metne bakışında cümle ögelerinin sıralanışı üç tür incelemeyi gerektirir (Özünlü, 2001, s. 66-67):

Tablo 2.57
Cümle Yapısının İşlevsel Analizi: Konulama, Bilgi ve Belirleme

Konulama(thematization):	<u>Öznelik</u>	<u>Yüklemlik</u>
Cümlede öznelik (theme)ve yüklemlik(rheme) durumunun incelenmesidir. Cümlede öncelenen öge öznelik olabilir. Yüklemlik öznelikten sonra cümlenin geriye kalan bölümüdür.	Mektubu Ona Gönderdim	ona gönderdim. mektubu gönderdim. mektubu ona.
Bilgi(information):	<u>Bilgi</u>	<u>Eklenen</u>
Cümle yapısı bilinen ve eklenen olmak üzere ikiye ayrılır.	Oğluna / Bir gemi	bir gemi aldı. aldı oğluna.
Belirleme(identification):	O adam gazeteleri okudu. Gazeteleri okuyan o adamdı.	
Konulama ve bilgi işlevlerinin yardımı ile ortaya çıkan bu bölümünde başka bağlamlarda kullanılabilecek cümle seçenekleri ortaya çıkar.	O adam gazeteleri okuyan kişiydi. Gazeteler o adamın okuduğu şeylerdi vb.	

Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. İstanbul: Multılıngual kaynağından alınmıştır.

Bazı yazarlar karmaşık cümle yapıları kullanarak yan cümleler ve isimlendirmelerle birden fazla önerme içeren cümleler oluştururlar (van Dijk, 1988b, s. 76-80). Bu tür cümlelerde, önermeler kelime anlamları ve söz dizimsel yapılar temelinde inşa edilir. Cümlede ilk yer alan özne veya zamir, cümlenin geri kalan kısmı analiz edilmeden önce bile stratejik olarak etken konumuna atanmış olur (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 14). Örneğin, (1)" Profesör,

söylemi anlama üzerine bir tez yazmış olan asistanı işe aldı.” Cümlesinde işe alma eylemi öne çıkan önermedir; tez yazma eylemi ise daha az önemlidir. Bu odak, farklı yüzey yapıları kullanılarak değiştirilebilir:

(2) Profesör bir asistanı işe aldı. Asistan söylemin anlaşılması üzerine bir tez yazmıştı.

Bu yapı, iki bağımsız cümle olarak iki farklı olguyu sunar: profesörün asistanı işe alması ve asistanın tez yazması. Her iki olgu da eşit derecede vurgulanır ve cümlenin karmaşıklığı azaltılmıştır.

(3) Söylemi anlama üzerine tez yazan asistan, profesör tarafından işe alındı.

Burada, asistanın tez yazma eylemi öne çıkar. İşi alma eylemi, tez yazma bilgisiyle bağlam içinde sunulur. Bu yapı, asistanın özelliklerine vurgu yapar ve profesörün eylemi arka planda kalır.

(4) Profesörün işe aldığı asistan söylemi anlama konusunda bir tez yazmıştı.

Bu yapı, tez yazma eylemini daha belirgin hâle getirir. Burada asıl vurgu, asistanın tez yazma eyleminde olup profesörün işe alması bilgiye eklenmiş bir detay olarak sunulur.

Bu örneklerden, farklı yüzey yapıları kullanılarak çeşitli anlamsal ve pragmatik yorumlar elde edilebileceği gözlemlenebilir, (2) bağlaç kullanmadan iki bağımsız olguyu sunar, (3) ve (4) karmaşık cümle yapıları ve önermeler içerir ancak odak noktaları farklıdır. Bu durum, cümle yapılarının gerçeklerin algılanma biçimini ve iletişimsel bağlamda hangi unsurların öne çıkarıldığını gösterir. Dolayısıyla, cümle yapısı hem anlamın düzenleniş biçimini hem de öncelik sıralamasını ifade eder ve iletişim sürecinde önemli bir rol oynar (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 121-122). Metnin anlamını ortaya çıkarmada yalıtılmış önermeler veya cümleler yeterli değildir; önerme dizilerini dikkate alarak bütünsel bir analiz yapmak gerekir (bk. Yerel Uyum). Söz dizimi ve anlam bilimi arasında her zaman uyum olmayabilir; bazı cümlelerde dil bilgisel yapı ve anlam bilimsel özellikler çelişebilir. Bu nedenle, metindeki ifadelerin anlamsal özellikleriyle birlikte pragmatik, üslupsal, retorik, bilişsel, etkileşimsel ve sosyal özellikleri de göz önünde bulundurulmalıdır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 109). Cümlelerin kiplik (modality) doğrultusunda yorumlanması, dil bilgisel yapıları aşmayı gerektirir. Öznenin eylemleriyle ilişkisini belirlemek için kipsel yapılardan yola çıkılır. Dil kullanıcılarının öznelliği farklı biçimlerde ifade bulur: algı belirtme, buyruk, dilek, gereklilik, inanma, istek, kanı bildirme, karar verme, kesinlik, niyet, olasılık, soru, şüphe yargıda bulunma, zorunluluk vs. Bu noktada kişisel bir eylem(sanmak), kişisel bir belirtece

(ihtimaldir ki…) ya da dil bilgisel bir kipe (emir kipi) başvurulabilir. Metindeki durumlar, dil kullanıcılarının tutumu, eylemlerin zamanı ve eylem çekimleriyle ilgilidir. Kiplerin bazıları zamanı belirtirken diğerleri dilek, istek, gereklilik ve emir gibi duygu durumlarını ifade eder. Cümlelerin dil bilgisel yapılarının ötesinde konuşmacının niyeti, bağlam ve sosyal etkileşimler dikkate alınarak dil kullanıcılarının öznelliği veya nesnelliği ortaya koyulabilir (Günay, 2018, s. 296; Günay, 2017, s. 95-96). Önermelerin '…mesi/ması gereklidir', '…mesi/ması olasıdır' veya '…diği biliniyor' gibi kipliklerle tanımlanması, dil kullanıcılarının dünyayı temsil etme biçimiyle ilgilidir. Ayrıca, dolaylı konuşmalar yoluyla açıklığın veya belirsizliğin yönetilmesi, kaçınma ifadeleri, muğlak yanıtlar, resmiyeti hafifletme, örtmece ve dolaylı yadsıma gibi stratejiler de dikkatle incelenmelidir (van Dijk, 2003, s. 65-66).

Söz eylem kuramına göre, insanların eylemleriyle cümlelerinde ifade ettiği anlam her zaman uyumlu değildir. Cümlenin ifade ettiği anlamın değerlendirilmesi için, cümlenin ötesinde yer alan anlam ilişkileri de (ön varsayım, sezdirim vb.) dikkate alınmalıdır (Özünlü, 2001, s. 69). İma, ön varsayım ve belirsizlik gibi örtük ya da dolaylı ifadeler, cümleden metin düzeyine kadar uzanan bir anlam yapısı oluşturarak okuyucuya metnin bağlamı ve yapısı aracılığıyla iletilir. Bu tür ifadeler, metinde doğrudan belirtilmeyen, ancak bağlam veya metin yapısı sayesinde okuyucu tarafından anlaşılan anlamları içerir. Özellikle varsayımlar, okuyucuyu kabule zorlayan retorik gücü yüksek yapılardır. Yazarın başvurduğu bu stratejiler, doğrudan anlatılanların ötesindeki gizli anlatıya olanak tanıyarak muhatapların paylaşmaktan kendilerini alamadıkları değerleri onaylar (Chatman, 2008, s. 196). Altta yatan inançlarla ilgili olan örtük anlatımlar, ideolojik amaçlarla bilinçli bir şekilde silikleştirilmiş bilgiler sunar ve çeşitli bağlamsal nedenlerle doğrudan ifade edilmeyen bilgileri barındırır (van Dijk, 2001b, s. 104). İç grupların olumlu imajlarıyla uyuşmayan bilgiler örtük bırakılırken dış grubun olumsuzlukları hakkında açıkça bilgi verilebilir (van Dijk, 2003, s. 60). Ayrıca, kültürel örtüklüğe başvurularak toplumsal grup veya düşünce akımlarının belirli kavramlarla açıklanan yan anlamsal kullanımları metinde yer alabilir (Günay, 2017, s. 90). Örtük anlatım, yazarın okuyucusuyla kimin, neyi, ne kadar bildiği ve neyin sorulamaz olduğu konularında kurduğu yakınlık ve dilsel sırdaşlıktan kaynaklanır. Yazar, okuyucunun bilişsel yeteneklerini, dikkat düzeyini ve bilgiye ne ölçüde ihtiyaç duyacağını göz önünde bulundurarak dilsel düzenlemeler yapar (Doğan, 2009, s. 103). İyi bir okuyucu; bağlamsal ipuçlarını, imaları, varsayımları ve dilin çok anlamlılıklarını dikkate alarak belirsizlikleri çözümleyebilmelidir. Eco'nun "çıkarımsal yürüyüş" olarak nitelendirdiği bu süreç,

entelektüel bir bakış gerektirir. Ancak yapılan çıkarımlar, söylemin anlaşılmasında önemli bir rol oynasa da metnin yanlış yorumlanmasına da yol açabilir (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 49). Bu aşamada metnin iç tutarlılığı devreye girer.

van Dijk, söylem çözümlemesinde söz dizimsel analizi güvenilir bir dayanak olarak görür. Özellikle aktif ve pasif cümle kullanımı, hikâye kişilerine yönelik fail veya örtülü özne duruşları hakkında önemli bilgiler sağlamaktadır. Pasif cümlelerde özne, örtülü kalır ve daha az dikkat çeker; bu nedenle bu tür söz dizimsel işaretlerin söylem çözümlemesinde dikkate alınması önemlidir. İdeolojik bakış açısı, cümle yapıları yanı sıra söz dizimi ve anlam biliminin ışığında ortaya çıkarılabilir. Söz dizimi, bir olaydaki katılımcıların kelime sırasına göre anlamsal rolleri veya aktif/pasif formların kullanımı yoluyla yazarın bakış açısını ortaya koyar. Örneğin, "Polis göstericiyi öldürdü." cümlesi polisi özne konumuna getirerek polisin fail rolünde olduğunu ifade eder. "Gösterici polis tarafından öldürüldü." cümlesinde polis faildir, ancak pasif yapı polisin rolünü silikleştirir. Son olarak, "Gösterici öldürüldü." gibi bir cümle söz dizimsel bir muğlaklık yaratır ve polisin rolünü ima yoluyla ifade eder. Bu tercihler, görsel açıdan kameranın perspektifiyle eşdeğerdir (van Dijk, 1988b, s. 81).

Söylem çözümlemesinde başvurulan söz dizimsel analizlerde ele alınan geçişlilik (transitivity) kavramı ise geleneksel dil bilgisindeki nesne ve yüklem ilişkisinden daha fazlasını ifade eder. Cümlede belirtilen eylemlerin ve bu eylem sürecinde yer alan ögelerin fiziksel, zihinsel, ilişkisel durumlarını açığa çıkarılmasını hedefleyen bu araç, Halliday'in sistemik işlevsel dilbilim teorisine dayanan üç bileşen çerçevesinde çözümlemelere dâhil edilebilir:

Tablo 2.58
Geçişlilik Fonksiyonları

Katılımcılar (Participants)	Cümlede eyleme dâhil olan özneleri ve nesneleri işaret eder.
Süreçler (Processes) Eylem ya da olayın türüne işaret eder.	Maddi Süreçler (*Material Processes*): Fiziksel eylemlerle ilgili süreçler
	Zihinsel Süreçler (*Mental Processes*): Düşünme, hissetme ve algılama ile ilgili süreçler
	Sözel Süreçler (*Verbal Processes*): Konuşma ve iletişim ile ilgili süreçler
	İlişkisel Süreçler (*Relational Processes*): Kimlik, özellik ve durumla ilgili süreçler.
	Davranışsal Süreçler (*Behavioral Processes*): Hem fiziksel hem zihinsel eylem bildiren süreçler
	Varlıksal Süreçler (*Existential Processes*): Varlık bildiren süreçler
Durumlar (Circumstances)	Eylemlerin / olayların gerçekleştiği koşulların (zaman, yer, durum) anlama katkısını ifade eder

Halliday, M., ve Matthiessen, C. (2004). *An introduction to functional grammar*. Routledge kaynağından alınmıştır.

Cümle yapısı kategorisinde aktarım cümleleri de önemli bir değerlendirme konusudur. Konuşulanların yazıya aktarılması, yazarın dilsel tercihleriyle şekillenir. Yazarlar, geleneksel anlatım biçimlerinin (doğrudan/dolaysız ve dolaylı aktarılan söylemler) dışında yeni anlatım teknikleri geliştirerek (dolaylı serbest aktarılan söylem, iç monolog vs.) metnin etkisini artırmayı amaçlamışlardır (bk. Sözlü Tepkiler, Retorik ve İkna stratejileri). Karakterlerin ve anlatıcıların söz edimleri arasındaki kompleks ilişkilerin analizi, iletişim kuran konuşma (dış ses) ya da düşünce (iç ses) biçimlerini anlamayı gerektirir (Chatman, 2008, s. 185) Doğrudan aktarılan söylemler, gerçeklerin olduğu gibi yansıtıldığı izlenimini uyandırır. Bu tür söylemleri belirtmek için genellikle tırnak işareti ("…"), konuşma çizgisi (-…) ya da *italik harfler* kullanılır. Serbest aktarılan söylemlerde ise aktarılan sözlerle aktaran sözler arasında ton (keyifli, sakin, coşkulu vb.) ve ahenk (kesintili, yinelemeli vb.) gibi unsurların yanı sıra dil düzeyi (ölçünlü dil, teklifsiz dil, kaba dil vb.) ve noktalama işaretlerinin varlığı ya da yokluğu ayırt edici özellikler olarak öne çıkar (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 206-210). Dil düzeyindeki bu farklılıklar, söylemlerin sosyal ve kültürel bağlamlarını belirginleştirirken noktalama işaretlerinin kullanımı ya da eksikliği metinlerin ritmini ve akışını etkileyerek okuma deneyimlerini zenginleştirir.

Cümle yapısına dayalı stratejiler, temel özelliklerle sınırlı kalmamalıdır; her dilin kendine özgü yapıları ve kullanım biçimleri, dil bilgisel farklılıklar, kültürel referanslar ve söz edimleri gibi unsurlar, çözümleme süreçlerinde göz önünde bulundurulmalıdır.

2.2.6.2.3. Yerel Uyum (Local Coherence)

"Metin, kendi içinde bütünlük arz eden bir sistem hüviyetiyle karşımıza çıkar. Onu meydana getiren parçalar, farklı seviyelerde, çeşitli bakımlardan birbirleriyle ilişkilidir." (Aktaş, 1998 s. 48). Yerel uyum kategorisi, metnin küçük yapısındaki cümle içi ve cümleler arası ilişkilere göndermede bulunur. Metnin okuyucu tarafından kolay bir şekilde takip edebilmesi için tüm birimlerin uyum içinde düzenlenmiş olması gerekir.

van Dijk'e göre (2003) yerel tutarlılık, metindeki anlamların birbirleriyle ilişkisi temelinde iki farklı boyutta incelenebilir (s. 61): küresel tutarlılık (global coherence) ve yerel tutarlılık (local coherence). Küresel tutarlılık, metnin genelinde ortak bir konunun varlığıyla ilgilidir. Yerel tutarlılık/uyum ise metindeki her bir cümlenin önceki ve sonraki cümlelerle mantıklı ve anlamlı bir ilişki içinde olmasını ifade eder. Ancak bu ayrım, metne bütüncül bakışın ihmal edilmesi anlamına gelmez; aksine, yerel tutarlılık, küresel tutarlılığa katkıda bulunarak metnin temel önermesine ulaşılmasını sağlar (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 90).

Yerel tutarlılık, ilgili cümleler arasındaki karmaşık önermelerin ortak bir gerçekliği ifade etmesi olarak da tanımlanabilir. Metnin ardışık cümleleri arasında anlamlı bağlantılar kurabilmek bazı stratejileri takip etmeyi gerektirir. Bu nedenle, bilişsel bir modelde, yerel tutarlılığın stratejik olarak kurulması, dil kullanıcısının önermeler tarafından ifade edilen gerçekler arasında olası bağlantıları mümkün olduğu kadar etkin bir şekilde kurabilmesine bağlıdır. Bu strateji, bir önermedeki argümanlardan birinin, önceki önermedeki argümanlardan biriyle özdeş olup olmadığını aramaktır. Bunun için cümle sıralaması, bağlaçlar, referanslar ve uzun süreli bellekten gelen bilgilere başvurulur (van Dijk ve Kintsch, 1983, s.15). Ancak dünya algısından kaynaklanan bilgi ve inançlar gönderici ve alıcı açısından farklı olabileceğinden yerel tutarlılığın da bu öznellikten etkilenebileceği bilinmelidir. Bu durum metnin yalnızca dilsel olmadığını aynı zamanda bilişselliğe de dayandığını gösterir. Dolayısıyla bir metnin yerel ya da küresel düzeydeki tutarlılığı ancak dil kullanıcıları tarafından netleştirilebilecek bir olgudur (van Dijk, 1988b, s. 62). Sonuç olarak metinde dil bilgisel açıdan aydınlatılamayan her nokta, iletişimsel bağlamın

bileşenleri aracılığıyla açıklığa kavuşturulabilir. Yerel düzeyde yapılan belirlemeler küresel düzeydeki anlamların kontrolü altında gerçekleştirilmelidir.

Yerel önermeler, küresel/makro önermelerle benzerlik gösterir ve genellikle bir yüklem ile çeşitli gerekçelerden oluşur. Örneğin, "Belki de John, Mary'nin yeni kitabını Peter'a vermek zorunda kalacağına inanıyordu." cümlesi farklı anlamsal yapılarla temsil edilebilir ve içindeki öğeler çeşitli anlamsal rollere sahiptir: John ve Mary, aracılar; Peter, alıcı; kitap ise nesne rolündedir. Cümleler, basit bir önermeden birkaç bağlantılı önermeye kadar uzanabilir. Bu ilişkiler dil bilgisel yapılarla anlam bilimi arasındaki sistematik bağa işaret eder. Metnin anlamını açıklarken tekil önermeler yerine önerme dizilerine bakmak gereklidir. Örneğin, "John, Mary'yi akıllı olduğu için seviyor" ifadesi, tek bir cümle içinde karmaşık bir önermeyi içerirken "John, Mary'yi seviyor. O akıllı" ifadesi, iki ayrı iddiayı temsil eder. Bu iki örnek arasında pragmatik ve bilişsel farklılıklar vardır. İlk örnek, John'un Mary'yi sevme nedenine odaklanırken ikinci örnek dinleyicinin çıkarım yapmasını gerektirir, çünkü iki önermenin arasında doğrudan bir bağ yoktur. Dinleyici, art alan bilgisine dayanarak bu bağlantıyı kurar (van Dijk, 1988a, s. 60-61). Yerel uyum bağlamında, dil bilgisel yapıların ve anlamsal rollerin bütünselliğini dikkate almak oldukça önemlidir.

Yüzey yapı tarafından işaret edilen gerçeklerin inşası pragmatik ve bilişsel kriterlere bağlıdır. Cümle içi veya ardışık cümleler arası ilişkiler, çeşitli anlam ilişkileriyle birbirine bağlanabilir. Bu noktada "bu nedenle, o hâlde, sonuç olarak vb." gibi bağlayıcı unsurlara başvurulabilir ya da aynı zamanı, yeri veya konuyu paylaşabilir. Cümle dizilerinin yapısı, olgu dizilerinin yapısıyla eş biçimli veya doğrusal olduğunda metin zamansal olarak sıralanmış olguları ifade eder. Ancak çoğu durumda metinlerde söz edilenler, pragmatik ve bilişsel nedenlerden dolayı gerçeklerden farklı bir düzene sahiptir (van Dijk, 1977, s. 103). Bu özelliklerin yerel yapılara da etkisi vardır. Örneğin hikâye anlatımında esas olan neden/sonuç ilişkileri ya da zamansal ilişkiler yerini işlevsel ilişkilere bırakabilir. Bu özel yapı nedeniyle ardışık önermeler her zaman doğrudan bağlantılı olmayabilir. Bu durum okuyucunun metin boyunca parçaları çözmesini ve bunları konuya uygun şekilde şematik kategorilere yerleştirmesini gerektirir (van Dijk, 1988a, s. 65). Dolayısıyla yerel tutarlılığın sonraki cümlelerle sınırlı olmadığını ardışık olmayan cümlelerde ifade edilenlerin de aynı olgunun parçası olabileceği unutulmamalıdır.

Cümlelerin neden-sonuç ve amaç ilişkileri gibi mantıksal bağlantılarının analiz edilmesi, yerel uyumun önemli bir boyutunu oluşturur. Anlatıdaki cümleler hem kendi iç tutarlılıkları hem de diğer cümlelerle kurdukları ilişkiler bağlamında ele alınmalıdır. Bu tür

mantıksal ilişkilerin gözlemlenebilmesinde esas dayanak noktası dil bilgisel ilişkilerdir. Aynı şekilde yönlendirme ve değerlendirme cümlelerinin fark edilebilmesi de dil bilgisel ilişkilerin gözlemlenmesiyle mümkündür. Bu sayede söylem çözümlemesi, anlatıcının kullandığı dili irdeleyerek anlatının oluşum sürecini ortaya çıkarmaya çalışır (Zeyrek, 1991, s. 110) Yerel uyumda, metinlerin anlamlı bir bütün oluşturabilmesi için çeşitli bağlantı türleri öne çıkar: nedensel, işlevsel ve referansal ilişkiler. Nedensel ilişkiler, cümle içindeki ve cümleler arasındaki neden-sonuç bağlarını incelemeyi gerektirir. Bu tür ilişkiler, genellikle metnin anlatı yapısıyla ilgili olup olayları ve durumları birbirine bağlayarak anlam derinliği oluşturur. İşlevsel ilişkiler ise ikinci cümlede sunulan bilgilerin, birinci cümledeki bilgileri nasıl açıkladığı, özelleştirdiği, genelleştirdiği, ekleme ya da düzeltme yaptığı ya da karşıtlık ve alternatif olarak kullanılıp kullanılmadığını ortaya çıkarır. Bu, bir B önermesinin önceki bir A önermesine göre belirli bir işlevi olduğu anlamına gelir. Ayrıca burada, ideolojik bulgulara da rastlanabilmektedir. Kavramsal/referansal ilişkide ise bir cümlede yer alan bir kavramla sonraki cümle arasındaki 'kayıp bağlar'ın[1] kurulup kurulmadığına bakılır. Kullanılan bazı kavramlar anlamsal bir buz dağı oluşturmaktadır (van Dijk, 1988a, s. 61; Özer, 2020, s. 88). Örneğin; "uçuş", "havaalanı", "yasa dışı" ve "serbest bırakma" ifadeleri, hava yolculuğu ve tutuklama senaryolarıyla ilişkilidir. Bu tür senaryolar hakkında sahip olduğumuz ortak sosyal bilgi, metindeki kavramlar ve önermeler arasındaki birçok eksik bağlantıyı kurmamıza olanak tanır. Ancak bu durum, yalnızca bir kısmının ifade edildiği bir bağlamda gerçekleştiğinden okuyucuların dünya bilgisiyle etkileşime geçerek öznel ve ideolojik bir anlam oluşturmasına da yol açabilir. Bu bağlamda, metnin içerdiği kavramsal yapılar, okuyucuların kendi deneyimleri ve ön yargılarıyla harmanlanarak farklı yorumlara açık hâle gelir. (van Dijk, 2002, s. 112). Metin boyunca büyük anlamsal yapının kontrolü altında cümle konusu edilen bu tür kavramlar yerel tutarlılığa katkıda bulunur (van Dijk, 1988a, s. 80). Kayıp bağların kurulmasında, metindeki anlamsal tutarlılığı net bir şekilde ortaya koyan işaretler olarak genellikle zamirlerle yapılan göndermelere başvurulmaktadır. (van Dijk, 1988b, s. 104). Göndermeler açık ya da örtük biçimlerde metinde yer alabilir. Zamir ya da belirteçler aracılığıyla yapılanlar açık göndermelerdir. Metin dışı ilişkilendirmeler gerektiren gönderimler ise örtük yapıdadır (Günay 2017, s. 81-82). Kayıp bağlar esasen bir metnin yalnızca söylenenler değil söyleyenlerden de meydana geldiğini

[1] van Dijk (1977:95) bir metnin tutarlılığını sağladığı varsayılan ancak metinde açıkça dile getirilmeyen ögelere "kayıp bağlar" adını vermektedir.

gösterir açık göndermeler yoluyla bu bağlar daha hızlı kurulurken örtük göndermeler çağrışımlar, ön varsayımlar, çıkarımlar gibi daha dolaylı yollardan sağlanır.

Yazar, kendine özgü varsayımları, inanç ve düşünceleri metnin yüzeysel yapısında süreç, katılımcı ve koşullardan oluşan bir çerçeveye yerleştirir. Bunları birbiriyle kaynaştırmada ise farklı dil kullanımlarına başvurulur. Metni oluşturan dizgelerin anlaşılmasında, "ve", "ile", "gibi", "rağmen", "-den sonra", "çünkü" gibi geçiş ya da bağlayıcılık belirten ifadelerin tespiti önemlidir. Bu ifadeler; öncelik-sonralık, neden-sonuç, amaç-sonuç ilişkilerini ortaya koyarak metnin akışını ve anlam bütünlüğünü sağlar. Bu yöntem metnin oluşturulma, anlaşılma ve yorumlanma aşamalarında yazarın inanç ve ideolojileriyle ilgili önemli bilgiler sunar (Erden, 2002, s. 285). Bağlaçlar; cümledeki yerleri ile işlevleri aracılığıyla bağladıkları ögeler arasında çeşitli anlam ilişkileri (karşılaştırma, sıralama, güçlendirme, kabullenme, benzerlik, özetleme, üsteleme vs.) kurar (Korkmaz, 2003, s. 1091-1134). Bunun dışında bazı içerik özellikleri de cümleler arasındaki anlam ilişkisini sağlamada yeterli olabilmektedir (Karahan, 2008, s. 94). Düşünsel gelişim, detaylara inildiği zaman belli olur; daha çok detay ve daha fazla ilişki ve nedensellik bağı metni kavranır hâle gelir. Bağlaçlar dildeki en büyük devrimdir; mantık gerektirir ve bu mantık biliş düzeyine ihtiyaç duyar. Bu bakımdan bağlaçların anlam yeteneğini ve kavrayışı güçlendiren yapılar olduğu söylenebilir (Vygotsky, 2018, s. 88).

Yerel uyum kategorisindeki çözümlemeler büyük ölçüde cümle içi ve cümleler arası ilişkilere dayanır ancak burada kastedilen metni oluşturan tüm cümlelerin ve cümle dizilerinin incelenmesi değildir. Daha önce de ifade edildiği üzere söylem çözümlemesi dil bilimsel bir analiz değildir; söylemin oluşumunda etkili olan yüzeysel yapılardan yalnızca belirgin durumlara odaklanmalıdır. Bu kategoride amaç, eleştirel bir analize aracılık eden önemli detayları ortaya çıkarmaktır.

2.2.6.2.4. Retorik ve İkna Stratejileri

Retorik, söz söyleme sanatı başka bir ifadeyle söylem sanatıdır. Söylemin amaçlarını, üretimini, ikna stratejilerini inceleyen bir bilim dalı olarak dil ile ilgili kurallarla ilgilenen güzel konuşma sanatı olarak tanımlanabilir (Günay, 2018, s. 101). Söylemin etkisini ve iletişimi güçlendirmek için retorik yapılara başvurulur. Bu işlevleri gereği stratejiktirler. Anlamın oluşumunda doğrudan rol almasalar da söylemi anlama ve üretme süreçlerini kolaylaştırmaları açısından önem arz eden yapılardır (van Dijk ve Kintsch, 1983, s. 18).

İnsanlık tarihi kadar eskiye dayanan retorik sanatının başlıca amacı etkili konuşmak ve ikna etmektir. Bu amaç doğrultusunda belirlenen kural ve stratejiler; ses bilgisi, biçim bilgisi, söz dizimi ve anlamsal düzeylerde belirli söylem biçimlerini ortaya çıkarır. Kafiye, aliterasyon, tekrarlama, karşıtlıklar, metafor, ironi veya konuşmaya dayalı prozodik özelliklerin formüle edilmesi de retoriğin ilgi alanındadır. Dolayısıyla edebî metinlerin retorik çözümlemeler açısından ayrıcalıklı bir yeri vardır.

Retorik ve ikna stratejileri bağlamında, metinler yazarın okuyucuyu etkileme ve ikna etme amacı doğrultusunda şekillenen bir iletişim biçimi olarak incelenir. Metnin özellikleri, bağlam ve yazarın kimliği, okuyucunun metni anlama ve etkileşim kurma biçimini etkileyebilir, hatta bazı okuyucuları marjinalleştirebilir. Bilgi, değer ve tutumların paylaşım düzeyi, metnin sunduğu açıklık ve detaylandırma ile belirlenir. Örtük varsayımlar içeren metinler, okuyucunun anlama sürecini zorlaştırabilir ve eğer okuyucu yazarın hedef kitlesinde değilse bu durum okuyucuyu "kulak misafiri" konumuna taşır (Wallace, 2003, s. 16-17). Okuyucunun metninde katılımcı olarak yer almasını engelleyen bu durum metnin ideolojik, kültürel, etnik vb. varsayımları hakkında daha keskin eleştirel bir okuyucu tutumu teşvik edebilir.

Metnin iletişim değeri açısından sözün kim tarafından, nerede, ne zaman ve hangi amaçla söylendiğini anlamak önem taşır. Bu soruların yanıtları, iletişim sürecinin dinamiklerini kavramak için temel bir çerçeve sunar ve Aristoteles'in ikna sürecinde temel referans olarak ele aldığı üç kavram üzerinden değerlendirilebilir: ethos, pathos, logos. Burada, yazarın ya da anlatıcının kimliği, karakteri ve güvenilirliği (ethos); hedeflenen okuyucu kitlesinin bilişsel ve duygusal özellikleri ile entelektüel taleplerine göre etkileşim kurma biçimi (pathos); iletişimin şekli, amacı ve görüşlerin sunumu ise (logos) olarak öne çıkar (Aristoteles, 1987). Bir metinde ethos unsuru, yazarın toplumsal itibarı, dil yetkinliği vs. ile güçlendirilebilirken pathos unsuru okuyucunun umut, endişe, hayranlık gibi duygularına hitap eden söylemlerle pekiştirilebilir. Logos ise sunulan argümanların sağlam bir mantıksal yapıya sahip olması ve tutarlı bir şekilde desteklenmesi ile ikna edici bir etki yaratır. Bu stratejilerin etkili bir biçimde kullanılması, metnin amacına ulaşmasını ve okuyucunun metnin önermesini kabul etmesini kolaylaştırır.

Retorik yapıların kullanımı, iletişimin hedeflerine ve yaratılmak istenen etkiye göre biçimlenir. Bir olay ya da durum hakkında dile getirilenlerin metinsel ifadesi, okuyucu veya dinleyici tarafından amacına uygun şekilde anlaşılmalıdır (van Dijk, 1988b, s. 82). Edebî eserler, toplumdaki birçok iletişim yolundan biridir. Bu eserler, kendine özgü bir iletişim

biçimiyle okuyucuya sunulur ve iletmek istedikleri mesajın okuyucu tarafından anlaşılmasıyla iletişim gerçekleşmiş olur (Göktürk, 1997, s. 15). Bu metinler; iletişim dizgesi, kendine özgü kuralları ve göstergeleri ile alışılmış yapılardan farklılık gösterir; özerk dil kullanımı ile yeni bir biçimde var olur (Göktürk, 1997, s. 23). Bu metinlerin ikna edici etkisini kendi dil kullanım biçimi içinde değerlendirmek önemlidir. Bu dil kullanımları arasında kelimeler ve dilsel kalıplar, söz sanatları ve metne özgün ve estetik bir görünüm kazandıran biçimsel özelliklerin incelenmesi önemlidir (Günay, 2017, s. 119).

Okuma deneyiminde yazar, anlatıcı, karakterler ve okuyucu arasında zımni bir diyalog söz konusudur. Bu ilişkiler ahlaki, düşünsel, estetik, fiziksel ya da herhangi bir değer ekseninde, özdeşleşmeden tamamıyla karşıt olmaya kadar farklı şekillerde ortaya çıkabilir (Booth, 2012, s. 167). Yazar alıcıyı tarafsız, dost ya da yanlı ve karşıt bir konuma yerleştirebilir. Varsayımsal kanıtlarla okuyucuyu belli bir davranışa yönlendirebilir. Bu noktada metin, yazar ile okuyucudan oluşan iki kutup arasında bir güç merkezi hâline gelir (Günay, 2018, s. 273). Yazarın iletişimdeki niyeti ve tavrı okuyucunun metne nasıl yaklaşması gerektiğini belirlemektedir. Yazar bir dizi retorik araca başvurarak metinini biçimlendirir. Okuyucusuyla sen-ben ilişkisini kurarak samimi bir atmosfer oluşturabilir ve onunla bir şeyler paylaşma ve hemfikir olma eğilimine gösterebilir. İletişimde kullandığı hitap biçimleri ve 2. şahıs ekleriyle okuyucusuyla aynı toplumsal deneyimi paylaştığı izlenimi uyandırabilir (Erden, 2002, s. 161-163). Diğer taraftan, okuyucu iletilmek istenen mesajı çok iyi anlamış olsa bile yazarın amacına ulaştığını söylemek mümkün değildir; çünkü okuyucunun mesajı kabul etmesi, iddia edilenlere inanması ve istenen eylemleri gerçekleştirmesi beklenir. Bu durum, ikna sürecinin yazarın hedeflediği biçimde işlediğini gösterir (van Dijk, 1988b, s. 82). Bu süreçte okuyucuların kendi düşünceleri, değerleri ve motivasyonlarının da en az yazarın niyeti ve tavrı kadar belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir.

Booth (2012) kurmaca metinlerde teknik manipülasyona uygun olan değerleri genel olarak üçe ayırmıştır:

I. Düşünsel: Olgular, doğru yorumlar ve gerçek nedenler hakkında okuyucunun sahip olduğu ilgiler ya da kendisinde uyandırılan merak, onu eserin dünyasındaki gerçeği keşfetmeye yönlendirir.
II. Niteliksel: Okuyucunun bir biçimin tamamlanmasını ve bir niteliğin gelişimini deneyimleme yönündeki güçlü arzuları, merak dışında birçok farklı ilgiyi içerebilir. Bu ilgiler arasında neden-sonuç ilişkileri, geleneksel beklentiler, soyut biçimler

(ölçü, uyak, şiirsel araçlar gibi) ve devamının geleceği zımnen vadedilmiş nitelikler (ironi, derinlik, muğlaklık vb.) bulunabilir.

III. Pratik: Gerçek hayattaki insanlar ile kurgusal eserlerdeki karakterlerin zihinsel, fiziksel ve ahlaki özellikleri, okuyucu üzerinde benzer duygusal etkiler yaratılır. Bu durum, okuyucuda karakterlere yönelik destekleme veya karşı çıkma gibi ahlaki seçimler yapma hissini uyandırabilir (s. 135).

van Dijk'ın medya metinleri için ortaya koymuş olduğu modelde ikna stratejileri özel amaç ve işlevlere sahiptir. Bu metinlerde içeriğin temsil edilmesi için daha fazla düzenlemeye ihtiyaç vardır. Yapılan araştırmalar sonucunda ortaya çıkan bulgular, edebî metinlerde kullanılan dil özelliklerinin (yineleme, sapma, koşutluk, devrikleşme vb.) reklam dilinde, politik söylemlerde, hukuk metinlerinde vb. sıkça karşılaşılan bir durum olduğunu ortaya koymaktadır (Özünlü, 2001, s. 93). Bu ortaklıklar, günlük konuşmalar da dâhil olmak üzere her metnin açık ya da örtük biçimde retorik yapılar barındırdığının önemli bir göstergesidir. Dolayısıyla, van Dijk'ın medya metinleri için belirlediği ikna stratejileri, diğer metin türlerinin kendine özgü dil kullanım biçimlerine uyarlanarak kullanılabilir.

van Dijk(1988b)' ın haber metinlerinin inandırıcılık görünümlerini arttırmak için öne sürdüğü bazı stratejiler [(a) Olayların Açıkça Tanımlanması (b) Metin içi güçlü neden-sonuç bağlantıları kurma (c) Metnin Tutumsal/ Duygusal Sunumu] aşağıdaki şekilde açıklanabilir:

a) Olayların Açıkça Tanımlanması

   1. Süregelen olayların doğrudan açıklamaları
   2. Yakın görgü tanıklarının kanıtlarını kullanmak
   3. Diğer güvenilir kaynaklardan (otoriteler, saygın kişiler, profesyoneller) elde edilen kanıtları kullanmak
   4. Sayılar gibi kesinlik belirten işaretlere, kişilere, zaman ya da olaylara vb.ye vermek
   5. Özellikle görüşler söz konusu olduğunda kaynaklardan doğrudan alıntılar kullanmak (van Dijk,1988b, s. 84).

Retorik stratejiler, temel olarak inandırıcılığı hedeflediğinden metnin kesinliğini ve doğruluğunu vurgulamak için kullanılır. Bu stratejiler arasında doğrudan gözlemler, görgü tanıklarıyla yapılan görüşmeler, alıntılar, sahne betimlemeleri ve özellikle sayılara başvurmak gibi teknikler yer alabilir (van Dijk, 1988b, s. 114). Bu retorik stratejiler, metinde sunulan bilgilerin okuyucular tarafından kabul edilme olasılığını artıracaktır.

Bilgi “Olgu, doğru ya da ödev olarak görülen bir şeye ilişkin açık algı. Bilinçte bulunup da bir şekilde haklı kılınan ve böylelikle doğru diye değerlendirilen her şey” olarak tanımlanır (Cevizci, 1999, s. 123). Kurmacadaki her cümle kurgulanmış değildir; gerçek dünyada kanıt gerekmeksizin doğru kabul edilen mantıksal gerçekleri, ampirik genellemeleri ve varsayımları ifade edebilir. Örneğin, “7 bir asal sayıdır” ve “tüm insanlar ölümlüdür” önermeleri, bir romandaki karakter tarafından dile getirilse bile doğrudur. Ancak anlatılarda, gerçek yaşamdaki tartışmalarda olduğu gibi, bu önermelerin değerlendirilmesi mutlak doğruluğuna göre değil kurmaca bağlama nasıl uyduklarına bağlıdır (Chatman, 2008, s. 227-228).

Eleştirel söylem çözümlemesinde, bilgiye erişimdeki farklılıkların toplumdaki eşitsizlikleri derinleştirdiği ve bazı ayrıcalıklı grupların söylemleri kontrol etme gücüne sahip olduğu kabul edilir. Edebî metinlerde de bir bakıma yazarın bilgiyi sunma ve yorumlama biçiminin okuyucular üzerinde yönlendirici bir etki oluşturduğu söylenebilir. Ayrıca, metinde sunulan bilgilerin bir ulus, toplumsal grup veya kurum içindeki ilişkilerle bağlantılı olması, bilginin belirli grupların ideolojisine hizmet ettiği anlamına gelir. Bu doğrultuda metinde yer alan bilgiler, yazar, metin ve okuyucu arasındaki güç dinamiklerinin önemli bir parçasını oluşturmaktadır.

Edebî metinlerin gücünü artıran unsurlardan biri, okuyucuların dünya görüşlerini ve gerçeklik algılarını şekillendirmesidir. Eziler Kıran ve Kıran, (2021) “gerçeklik izlenimi” konusunda önemli görüşlere sahiptir. Yazarlar gerçek göndergeyi daha belirgin hâle getirmek için düş ve imgelem gücünden yararlanır. Yazar, kendi duyarlılığı ve amacına uygun olarak göndergenin belirli özelliklerini vurgulayarak okuyucuda gerçeklik etkisi uyandırmayı hedefler. Bu süreçte gerçeklik, yanıltıcı ayrıntılar arasına sıkıştırılabilir. Ayrıca yazar, okuyucunun kurmaca evreni benimsemesi için güçlü ortak göndergeler kullanmaya çalışır. Okuyucu ise kavramsal ve duygusal deneyimlerini birleştirerek basit bir göndergeye bile yeni boyutlar kazandırabilir. Okuyucunun kültürü, hayal gücü ve tepkileri, yazar ile okur arasındaki iletişimi destekler. Bu noktada, yazarın hedef kitlesini dikkate alarak metnindeki olay, kişi, yer ve zaman unsurlarını okuyucusuyla aynı toplumsal ve kültürel bağlama oturtması, ikna edicilik açısından önem kazanır. Bununla birlikte, söz konusu unsurlar belirli bir kişi, yer veya zamanla sınıflandırılmayacak evrensel göndergelerle de sunulabilir. Bu tür göndergeler, anlatılanların her zaman ve her yerde karşılaşılabilecek durumlar olduğu mesajını taşır. Örtük anlatıma başvurulması ise gerçek bir durumun açığa çıkmasından endişe duyulduğu izlenimi uyandırarak okuyucunun gerçeklik duygusunu güçlendirmede

etkili olabilir (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 120-121). Gerçeklere dayalı referanslar, okuyucunun konuya olan ilgisini çekmede etkili bir retorik stratejidir. Bu yaklaşım, okuyucu ile yazar arasında bir güven bağı oluşturarak sunulan düşüncelerin ve ileri sürülen fikirlerin kabul edilebilirlik derecesini artırır.

Medya metinlerinde, yakın görgü tanıklarının ifadeleri genellikle haberlerin doğruluğunu ve güvenilirliğini artırmak için kullanılır. Benzer şekilde, edebiyat alanında da yazarların gerçek gözlemlere dayalı olarak karakterleri, mekânları ve olayları betimlemesi, okuyucuda daha canlı ve gerçekçi bir algı uyandırır. Yazarın gözlemsel temellere dayanan anlatım tarzı, metnin hem estetik hem de bilişsel değerini yükselterek okuyucunun metinle kurduğu duygusal ve bilişsel bağlantıyı derinleştirir.

Pek çok dil kullanıcısı, verdiği örnekleri doğrulamak amacıyla çeşitli otoritelerden, genellikle tanınmış kuruluşlardan, deneyimli kişilerden, uzmanlardan veya toplumsal liderlerden alıntılar yaparak yardımcı araçlara başvurur (van Dijk, 2003, s. 80). Edebî metinlerde ise bu doğrulama, edebiyat eleştirmenleri, tarihî belgeler, mektuplar ve biyografiler gibi kaynaklardan yapılan alıntılarla sağlanabilir. Tarihsel ve kültürel referanslara (olaylar, kişiler, dönemler vb.) yer vermek, metnin inandırıcılığını ve derinliğini artırır. Bu çerçevede kalıplaşmış ifadeler (deyimler, atasözleri, ikilemeler vs.) metnin toplumsal ve kültürel bağlamda anlam kazanmasını sağlayan önemli retorik araçlar olarak değerlendirilmektedir.

b) Metin İçi Güçlü Neden-Sonuç Bağlantıları Kurma

1. Önceki olayların koşullarından ve sebeplerinden bahsetmek, sonraki olayların olası veya gerçek sonuçları hakkında bilgi vermek
2. Olguları iyi bilinen durumlarla desteklemek
3. İyi bilinen senaryoları ve o senaryoya ait kavramları kullanmak
4. Anlatı gibi iyi bilinen yapılarda daha fazla düzenlemeye başvurmak (van Dijk, 1988b, s. 85).

Edebî metinlerde nedensellik ilişkilerinin kurulması, hem metin içi bağlamda mantıklı ve tutarlı bir ilerleme sağlar hem de olayların gerçek dünya koşullarıyla ilişkilendirilmesini destekler. Geleneksel metinlerde, güçlü nedensel bağlar, okuyucunun metni anlamasını ve metnin inandırıcılığını pekiştirir. Buna karşılık post modern metinler bu bağları zayıflatarak veya ortadan kaldırarak yeni retorik yaklaşımlar geliştirebilir. Bu nedenle farklı anlayışlarla üretilen metinlerde nedensellik ilişkileri uygun yaklaşımlarla ele alınmalıdır.

Retorik stratejilerden biri de bir olgunun haklılığının herkesçe kabul edildiği başka olgularla ilişkilendirilmesidir. Medya metinlerinde "paralel yapılar stratejisi" olarak adlandırılan bu yöntem edebî metinlerde benzetme veya mecaz ilgileri ile bir duyguyu, çağrışımı veya soyut bir olguyu açıklamaya çalışırken bilinen görüntü ve nesnelerin dolayımından yararlanma şeklinde ortaya koyulabilir (Solak, 2011, s. 11). Anlama veya söze dayalı sanatlar, edebî metinlerde retorik etkisine en sık başvurulan dilsel araçlardır. Örneğin okuyucunun mevcut bilgi ve kültürel birikimini harekete geçiren telmih sanatı, metinde ileri sürülen fikirlerin daha kolay kabul etmesini sağlayacaktır. Konuya açıklık getiren kısa hikâye ya da anlatı biçiminde bu tür somut örnekler hayal edilebilme ve iyi hatırlanabilme gücüyle metne canlılık kazandırır. Bu örneklerin retorik etkisi, anlatılanların zihinsel bir modele yerleşerek okuyucuyu daha kolay ikna edebilme gücüne dayanır. Burada dikkat edilmesi gereken husus tipik ve temsili olmalarıdır. Bahsi geçen konunun tarihte daha önce meydana gelmiş olaylarla karşılaştırılabilir olması ve genelleme yapabilmenin önünü açması metnin etkisini artıracaktır (van Dijk, 2003, s. 88-92). Retorik stratejilerin arasında en fazla ikna ediciliğe sahip olanlar ise metaforlardır. Soyut, karmaşık, bilinmedik, yeni ya da duygusal anlamlar metaforlar aracılılığıyla daha somut ve anlaşılır hâle getirilmektedir (van Dijk, 2003, s. 98). Örtük olarak iki gösterge arasında yapılan bu karşılaştırmalar metne ikna edici bir güç kazandırır (Günay, 2017, s. 344). Bu durum, okuyucunun zihninde somut ve etkileyici görüntüler oluşturarak metnin evrenine daha fazla dâhil olmalarını sağlar. Bunlara ek olarak yazarın sanatçı olarak yetkinliğini ve metnin entelektüel derinliğini sergileyerek okuyucunun takdirini kazanmasını sağlar. Anlatıcı, yazarın okuyucuyu ikna etme sürecinde merkezi bir rol üstlenir. Anlatıcının retorik çabası, okuyucuyu anlattıklarının doğru olduğuna inandırmaya yöneliktir. Bunun için tüm söylemi ilginç, kabul edilebilir, kendi içinde tutarlı ve ustalıklı bir şekilde kurmaya yönelir (Chatman, 2008, s. 212). Bu amaç, farklı anlatım teknikleri ve biçimleriyle desteklenebilir. Kurgusal metinlerde ağırlıklı anlatım biçimi öyküleme olmakla beraber betimleme, açıklama, diyalog vb. anlatım yöntem ve tekniklerine de yer verilir. Bu anlatım biçimlerine bağlı başvurulan devinim imgeleri; metni dinamik ve akıcı hâle getirirken izlenim imgeleri görme, dokunma, tatma, işitme duyularını harekete geçirerek okuyucuya canlı, duygusal ve çok boyutlu bir okuma alanına çağırır (Özdemir, 2018, s. 176). Yazarın diyalog, iç konuşma, bilinç akışı ve iç çözümleme gibi anlatma ve gösterme tekniklerine başvurması, okuyucu üzerinde çeşitli düşünsel ve duygusal değişikliklere neden olabilir. Bu teknikler, okuyucuda doğallık, gerçeklik, duygusal katılım, empati gibi etkiler oluşturabilir. Anlatının ritmi (duraksama, sahne, özetleme, eksilti) ise

okuyucunun duygusal tepkilerini yönlendirebilir. Özellikle betimlemelere dayalı zaman duraksamalarda, dikkatsiz bir okuyucu, metindeki kelimeleri gerçek dünya ile karıştırarak gerçeklik hissini derinleştirir. Bu tür teknikler; yazarın bilgi üstünlüğü sağlaması, okuyucuyu merak ve hayranlık duygularına sürüklemesi, estetik duyumları artırması ve ruhsal güdülenmeleri harekete geçirmesi gibi çeşitli retorik etkiler ortaya çıkarır (Eziler Kıran ve Kıran, 2021, s. 77-80). Özetlemeler ise yazarın dilediği detayları öne çıkarmasını ve okuyucu üzerinde belirli bir etki yaratmasını sağlar. Bu süreçte yazar, bazı unsurları geri plana atarak metne gizem katabilir veya ritmi hızlandırarak metne gerilimli bir atmosfer kazandırabilir. Özetle metnin akışını, atmosferini ve yoğunluğunu belirleyerek okuyucu üzerindeki genel etkisini şekillendirir.

c) Metnin Tutumsal/ Duygusal Sunumu
    1. Olayların güçlü duygular içermesi ve okuyucuda aynı duyguları uyandıracak etkiye sahip olması
    2. Olaylar hakkında farklı geçmiş veya ideolojilere sahip görüşlerden alıntı yapılırken yakın olanlara ve olası görüş kaynaklarına öncelik verilmesi (van Dijk, 1988b, s. 85).

Okuyucuda duygusal ve ruhsal etkiler uyandıran durumlardan en önemlisi, metnin tonudur. Tonlama, konunun ele alınış biçiminde yazarın duygularını, niyetini, duyarlıklarını, değer yargılarını ve metindeki konumunu belirten ögelerin bütününü ifade eder. Okuyucu üzerindeki etkisine göre farklı metin tonlarından bahsedilebilir. Bunlar; öğretici, esenlikli, içsel, dokunaklı, dramatik, ağlatısal, destansı, düşlemsel, kalem kavgasına yatkın, gülmece vs. şeklinde sınıflandırılabilir (Günay, 2017, s. 225). Metinlerin daha güçlü duygular taşıması ya da uyandırması hâlinde okuyucuda gerçeklerin en iyi şekilde temsil edildiği düşüncesi oluşur. Ancak söylenenlerin etkisinin artırmak için duygulara gereğinden fazla yer veriliyorsa amaçlananının aksine metnin inandırıcılığını da zayıflatabilir.

Metinlerde farklı ideolojilere sahip kişilerin görüşlerine yer verilmesi, olayların doğruluğunu ve nesnelliğini artırma açısından önemli bir strateji olarak değerlendirilebilir. Bu yaklaşım, okuyuculara çeşitli bakış açıları sunarak olayların çok yönlü ve objektif değerlendirilmesine katkıda bulunur. Ancak, genellikle metinlerde benzer ideolojilere sahip görüşlere öncelik verilme eğilimi vardır (van Dijk, 1988b, s. 85). Bu eğilim, metnin tutarlılığını koruma veya belirli bir mesajı vurgulama amacı taşır. Metinlerde farklı söylem gruplarının olumlu ve olumsuz temsilleri, kutuplaşmalar, zamirler ve adlandırmalar, özdeşleşme ifade eden kimlik beyanları, marjinalleştirme ve doğrudan ya da dolaylı olarak sunulan değerlendirme ifadeleri

gibi unsurlara rastlanabilir. Ayrıca; başlıkların seçimi, ön plana çıkarma, kelime veya paragraf sıralaması, aktif cümleler, tekrarlar, hiperboller, metaforlar gibi çeşitli dilsel ve yapısal unsurlar da bu bağlamda kullanılabilir. Olumsuzlukları hafifletmek için ise örtmece ifadeler, pasif cümleler, arka plan bilgisi, küçük harf kullanımı veya örtük bilgilere başvurulabilir. Bu bağlamda, yapılacak retorik çözümlemelerde söylem, biliş ve toplum bütünlüğü büyük önem taşır.

Retorik çözümlemelerde ele alınabilecek özelliklerden biri de doğal konuşma biçimleridir. Bu doğrultuda tonlama, sıra alışlar, düzeltmeler, duraklamalar ve tereddüt gibi unsurlar, iletişimin duygusal derinliğini artırır. Doğal konuşma özellikleri, metinlerin akıcılığı ve samimiyeti üzerinde etkili olup okuyucunun metinle etkileşimini güçlendirir. Bu yaklaşım, yazılı metinlerde konuşma dilinin ve doğal etkileşimlerin nasıl yansıtıldığını anlamak açısından önemlidir. Dil kullanıcılarının niyetlerini, ruh hâllerini, olaylara bakış açılarını ve diğer katılımcılar hakkındaki görüşlerini yansıtarak iletişimsel olayların 'pragmatik' yönlerini ortaya koyar. Olumlu bir benlik sunumu ve izlenim oluşturma gibi etkileşimsel kaygılar da bu bağlamda önemli rol oynar (van Dijk, 2001b, s. 106). Yüz yüze iletişimde görülen bedensel işaretler (jest, mimik, yüz ifadeleri, fiziksel yakınlık vb.) de incelenebilir. Yazılı metinlerde yazarlar karakterlerin duygusal durumlarını ve etkileşimlerini somut hâle getirmek için bu tür bedensel işaretleri tasvir edebilir.

Farklı söylem biçimlerinin ilgi odaklarına göre araştırdığı özel retorik yapılar söz konusudur. Örneğin van Leeuwen (1966)'in sosyal aktörler yaklaşımında toplumsal dinamikleri etkileyen birey, grup ya da kurumların temsil edilme yolları genelleştirmeler, özelleştirmeler, rol dağılımları, dışlamalar, gayri şahsileştirmeler, belirsizlik ya da aşırı tanımlama gibi retorik yapılarda yola çıkılarak araştırılır (bk. Tablo 2.25) Söylem-Tarihsel yaklaşımda ise bilgi, güç/iktidar ilişkileri yoğunlaştırma ya da hafifletmeler(hiperbolller, litotlar vs.); yüklemeler (değerlendirici atıflar, çağrışımlar, üyelik kategorizasyonları vs.), argümantasyonlar vb. retorik yapılara öncelik verir (bk. Tablo 2.24). Kısacası metnin retorik ve ikna stratejileri açısından ele alınması çok boyutlu bir çözümleme gerektirir. Bu analiz; metnin temel amacını belirleme, hedef kitleyi tanımlama, dil ve üslup seçimlerini inceleme, yapı ve organizasyonu gözden geçirme, kullanılan anlatım tekniklerini anlama, ikna stratejilerini değerlendirme ve kültürel/sosyal bağlamı dikkate alma gibi çeşitli unsurları içerir. Ayrıca, metnin görsel ve biçimsel unsurları gibi metnin gerektirdiği daha pek çok unsuru dikkate almak gerekebilir. Metnin anlamını pekiştiren metnin her bölümüne sezgisel olarak yayılmıştır.

Bilgi, inanç ve önermelerinin kabulü karmaşık bir süreçtir. Yeni sunulan önermelerin okuyucunun mevcut bilgi ve inançlarla makul düzeyde bir tutarlılığa sahip olması beklenir. Temel inançların sağlam neden-sonuç ilişkileri ve kanıtlar sunulmadan değiştirilmesi mümkün değildir. Metinde, okuyucunun kendisine sunulanları kabul etme noktasında yürüttüğü bilişsel süreci etkilemek için açık veya örtük iddialara yer verilir. Retorik, okuyucunun bu iddiaları kabul etme noktasında işlev kazanır (van Dijk, 1988b, s. 83). Diğer yandan eleştirel okuyucular retorik yapıların manipülatif etkilerine karşı dirençlidir. Metinden bağımsız düşünme, yanlılıkları belirleme, metinler arasılığa başvurma, kanıtları değerlendirme, konuyla ilgili çeşitli bakış açılarını dikkate alma, bağlamı ve kültürel referansları kavrama, iddiaların tutarlılığını kontrol etme gibi dikkatler bu konuda yardımcıdır. Retorik, yazar ve okuyucu arasındaki karşılıklı etkileşimi içeren dinamik bir süreç olarak görülmelidir. Özetle retorik ve ikna stratejileri okumayı, estetik bir deneyimden eleştirel düşünme eylemine dönüştüren ve en yoğun çabanın gösterildiği çözümleme boyutudur.

BÖLÜM 3

YÖNTEM

Bu bölümde, araştırmada kullanılan model, evren ve örneklem, veri toplama araçları ile verilerin toplanması ve analizi konularına dair açıklamalar sunulmaktadır.

3.1. Araştırmanın Modeli

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisini inceleyen bu araştırmada, kuramsal çerçeve betimsel araştırma modeli ile oluşturulmuş, uygulama çalışmaları ise deneysel desene dayandırılmıştır. Nicel ve nitel veri toplama ve analiz yöntemlerinin birlikte kullanıldığı tasarım, karma araştırma modeli olarak tanımlanır. Karma araştırma modeli, araştırma problemlerini daha kapsamlı bir şekilde anlamak amacıyla bu iki veri toplama yöntemini birleştirerek araştırma probleminin daha iyi aydınlatılmasını sağlar (Creswell, 2021, s. 3). Araştırmada, nicel yöntemin ilk sırada yer aldığı ve çalışmanın amacını ele alırken daha büyük bir paya sahip olduğu; nitel yöntemlerin ise nicel sonuçları açıklamaya yardımcı olmak için takip edildiği bir modelden hareket edilmektedir (Creswell, 2021, s. 63). Araştırmacının aynı zamanda uygulayıcı rolünü üstlenmesi, çalışmayı eylem araştırması özellikleriyle tamamlamaktadır. Katılımcı eylem araştırmasının en güçlü yönü; eğitsel yaşamın ve çalışmaların nasıl yürütüldüğüne dair özel erişime sahip olmasıdır. Katılımcı araştırmacı; uygulayıcıların pratiklerin iç dinamiklerini kavramaları ve geliştirmeleri, eleştirel tartışmalarına katılarak ortak bir dil kurmaları ve iletişim becerilerini geliştirmeleri için gerekli koşulları sağlama ayrıcalığına sahiptir. Aynı zamanda; "irrasyonel, sürdürülemez ve eşitsizlik" yaratan durumlarla yüzleşip bu durumları dönüştürerek uygulamaların etkinliğini artırabilir (Kemmis ve McTaggart, 1988, s. 5). Bu yaklaşım araştırmanın kuramsal bilgiyle temellendirilmiş çözümler geliştirilmesine ve teori ile uygulamanın bütünleştirilmesine olanak sağlamıştır.

3.2. Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini, ortaöğretim kurumlarında Türk dili ve edebiyatı dersini alan öğrenciler oluşturmaktadır. Örneklem ise 2022-2023 eğitim-öğretim yılının II. döneminde Bilecik'in Bozüyük ilçesindeki Kumral Abdal Anadolu Lisesinin Türkçe-Matematik alanında öğrenim gören 11. sınıf öğrencilerinden seçilmiştir. Deney ve kontrol gruplarının oluşturulmasında bir önceki eğitim-öğretim döneminde elde edilen Türk dili ve edebiyatı ders başarı ortalamaları esas alınmıştır. Araştırmanın başlangıcında uygulanan katılımcı bilgi formlarından elde edilen veriler, öğrencilerin Türk dili ve edebiyatı dersine ilişkin düşünce ve beklentileri açısından benzer özellikler taşıdığını ortaya koymaktadır. Ayrıca ön test sonuçları da başarı düzeylerindeki eşitliği doğrulamıştır. Bu bağlamda, deney grubu (5 erkek, 15 kız) ve kontrol grubu (5 erkek, 15 kız) olmak üzere, her biri 20 öğrenciden oluşan gruplar oluşturulmuştur.

3.3. Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu başlık altında, araştırmada kullanılan nicel ve nitel verilerin toplanma ve analiz süreçleri detaylandırılmıştır. Öncelikle, deneysel sürecin öncesinde gerçekleştirilen çalışmalar ele alınmış; bu çerçevede testlerin geliştirilmesi ve ön uygulamaların gerçekleştirilmesi gibi aşamalara odaklanılmıştır. Ayrıca testin geçerlilik ve güvenilirlik çalışmaları ile madde analizine dair bilgiler sunulmuş; madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri üzerinden testin uygunluğu değerlendirilmiştir. Uygulama sürecinin ayrıntıları ise bu bağlamda, elde edilen verilerin analizinde izlenen yöntemlerle birlikte aktarılmıştır.

3.3.1. Nitel Verilerin Toplanması ve Analizi

Araştırma konusuyla ilgili bilgiler, literatür taraması ve doküman analizi yöntemleriyle derlenmiş; kuramsal çerçeve önceden belirlenen tematik çerçeveye göre sistematik olarak düzenlenmiş, özetlenmiş ve yorumlanmıştır. Kuramsal çerçevenin oluşturulmasında söylem çözümlemesi ve eleştirel okuma alanlarından edinilen bilgiler bir araya getirilerek bütüncül bir yapı geliştirilmiştir. Bu çerçevede, eleştirel okuma uygulamalarında kullanılmak üzere etkinlikler, eleştirel okuma başarı testi ve dereceli puanlama anahtarı oluşturulmuştur. Katılımcı araştırmacı rolüyle gözlem ve görüşmelerden edinilen bilgi ve izlenimler ile

öğrencilerin eleştirel okuma başarı testine verdiği yanıtlar nicel verileri açıklama, derinleştirme ve detaylandırmada tamamlayıcı bir unsur olarak kullanılmıştır (bk. 3.5.).

3.3.2. Nicel Verilerin Toplanması ve Analizi

Nicel veriler; katılımcı bilgi formu, eleştirel okuma başarı testi ve dereceli puanlama anahtarı aracılığıyla toplanmıştır. Öğrencilerin süreç içindeki gelişimlerini izlemek amacıyla belirli aralıklarla gözlem formları kullanılarak uygulama süreci desteklenmiştir. Eleştirel okuma başarı testinin ve dereceli puanlama anahtarının geliştirilmesi ve analizi için geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, normallik analizi, test-tekrar test, korelasyon analizi, madde analizi ve parametrik testler gerçekleştirilmiştir. Toplanan veriler, SPSS 23 paket programına kodlanarak analiz edilmiştir. Araştırmada elde edilen bulgular, nicel analizlerin ön sırada yer aldığı "NİCEL→nitel" (Creswell, 2021, s. 63) değerlendirme yöntemlerine başvurularak analiz edilmiştir.

3.3.2.1. Deneysel Süreç Öncesi Çalışmalar

Bu bölümde, araştırmanın deneysel sürecine geçmeden önce gerçekleştirilen ön çalışmalar detaylandırılacaktır.

3.3.2.1.1. Başarı Testinin Geliştirilmesi

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesi uygulamalarında alana katkı sağlayacak ve bu konuda çalışma yapacak araştırmacılar için yararlı olacak özgün bir başarı testi geliştirilmesine karar verilmiştir. Bu süreçte, öğrencilerin eleştirel okuma başarılarını ölçmeye yönelik geçerli ve güvenilir bir araç oluşturmak amacıyla ilk olarak ölçülecek yapının kapsamı ve sınırları belirlenmiştir.

i. Belirtke Tablosunun Hazırlanması

Belirtke tablosu, test geliştirme sürecinin her aşamasında önemli bir referans aracı olarak görev yapmaktadır. Bu bağlamda, alan uzmanlarıyla birlikte belirtke tablosu hazırlanmıştır. Tablo 3.1. Belirtke tablosu oluşturulurken konu alanının kapsamı ile Bloom'un yenilenmiş taksonomisi çerçevesindeki düşünme süreçleri birlikte değerlendirilmiştir. Bu yaklaşım, testin hedeflediği hatırlama, anlama, uygulama, çözümleme ve değerlendirme düzeylerinde

ölçüm yapılmasını amaçlamaktadır. Böylece başarı testinin içeriği, öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini çok yönlü biçimde yansıtacak şekilde tasarlanmış ve ölçülen alanın değerlendirilmesine olanak tanınmıştır. Sonuç olarak elde edilen verilerin geçerliliği ve güvenilirliği artırılarak sonuçların eğitimsel anlamda daha etkin kullanımı sağlanmıştır.

Tablo 3.1
Belirtke Tablosu

HEDEFLER / KONULAR			ÖĞRENME ÇIKTILARI	Soru maddesi	Bilişsel Alan/Soru Maddesi: Hatırlama	Anlama	Uygulama	Çözümleme	Değerlendirme	Yaratma	Toplam Soru Sayısı
BÜYÜK YAPI	Tematik Yapı	Başlık	1.Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar.					1			5
		Giriş Cümlesi/Paragrafı				1					
		Tema ve Konu						1			
		Ana Düşünce							2		
	Şematik Yapı	Durum: Ana Olayların Sunumu	2.Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, pragmatik ve sosyokültürel açıdan değerlendirir. 2.1.Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular.					3	2		9
		Durum: Sonuçlar						1			
		Durum: Art Alan ve Bağlam Bilgisi						3			
		Yorum: Sözlü Tepkiler Beklenti ve Değerlendirmeler	2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir.					2	1		3
KÜÇÜK YAPI	Kelime Seçimi		3.Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.					2			8
	Cümle Yapısı		4.Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.					1			
	Yerel Uyum		5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.						1		
	Retorik ve İkna Stratejileri		6.Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.					2	2		
Toplam Soru Sayısı						1		16	8		25

ii. Eleştirel Başarı Okuma Testi Soru Havuzunun Oluşturulması

Soru havuzu oluşturulurken çalışmanın sınırlılıkları göz önünde bulundurulmuş ve sınav metni olarak Oğuz Atay'ın "Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya" hikâyesi seçilmiştir. Kuramsal çerçeve, ilgili araştırmalar ve uzman görüşleri dikkate alınarak 40 maddelik soru havuzu hazırlanmıştır. Maddeler, van Dijk'ın eleştirel söylem çözümleme modeli ve mevcut öğretim programı okuma kazanımları temel alınarak oluşturulmuştur.

Başarı testinde açık uçlu sorular tercih edilmiş; maddelerin uygunluğunu değerlendirmek amacıyla alan uzmanlarının görüşleri alınmıştır. Yapılan incelemeler sonunda görüş birliğine varılan 25 maddenin eleştirel okuma başarı testine alınmasına karar verilmiştir.

iii. Aday Ölçek Formlarının Hazırlanması ve Uzman Görüşlerinin Alınması

Ölçeklerin hedeflenen davranışları yeterince yansıtması, geçerlilik ve güvenilirlik açısından kritik bir önem taşımaktadır. Kapsam geçerliliğini değerlendirmek amacıyla ölçme aracındaki her bir sorunun konu ile ilgili davranışları temsil etme düzeyinin, deneyimli öğretmenler ve uzmanlardan alınan görüşlerle örnekleme yöntemiyle incelenmesi gerekmektedir (Küçükahmet, 2003, s. 197-198). Bu doğrultuda geliştirilen eleştirel okuma başarı testi ve bu test için oluşturulan dereceli puanlama anahtarının kapsam geçerliliği uzman görüşlerine başvurularak değerlendirilmiştir. Çalışmaya katılan uzmanlar, erişim kolaylığı açısından uygun örnekleme yöntemi kullanılarak Gazi Üniversitesi Eğitim Fakültesi akademik kadrosundan seçilmiştir. Uzmanların alan ve unvanlarına göre dağılımı Tablo 3.2'de sunulmaktadır.

Tablo 3.2
Uzman Kadrosunun Alan ve Akademik Unvan Dağılımı

	Akademik Ünvan			
Alan	Prof.Dr.	Arş.Gör. (Dr)	Uzman Öğr. (YL)	Toplam
Türk Dili ve Edebiyatı	2		1	3
Ölçme ve Değerlendirme		2		2
Toplam	2	2	1	5

Uzmanlardan, eleştirel okuma başarı testi ve dereceli puanlama anahtarındaki her bir maddenin hedeflenen yapıya ve ölçme değerlendirme ilkelerine uygunluğunu değerlendirmeleri istenmiştir. Kapsam geçerlilik oranlarının hesaplanabilmesi için uzmanların, maddeleri "Uygun", "Düzeltilmeli" ve "Çıkartılmalı" seçenekleriyle değerlendirmeleri talep edilmiştir. Ayrıca, düzeltilmesi önerilen maddeler için görüşlerini ve

çıkartılması istenen maddeler için gerekçelerini belirtmeleri istenmiştir. Uzmanlardan elde edilen geri dönüşler doğrultusunda, maddelerin kapsam geçerliliği Lawshe tekniği kullanılarak değerlendirilmiş ve her bir madde için hesaplanan Kapsam Geçerlilik Oranı (KGO) değerleri ile örnek ölçeğin geneline yönelik Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGİ) değeri Tablo 3.3'te sunulmuştur

Tablo 3.3
Maddelerin Kapsam Geçerliliği ve KGO Değerleri

Madde	Uygun	Düzeltilmeli	Çıkarılmalı	KGO	Düzeltme	KGİ (Lawshe)	Düzeltme
1	5	0	0	1,00		1,00	
2	5	0	0	1,00		1,00	
3	5	0	0	1,00		1,00	
4	5	0	0	1,00		1,00	
5	5	0	0	1,00		1,00	
6	2	3	0	-0,20	*	0,40	*
7	5	0	0	1,00		1,00	
8	4	1	0	0,60		0,80	
9	5	0	0	1,00		1,00	
10	5	0	0	1,00		1,00	
11	5	0	0	1,00		1,00	
12	3	2	0	0,20		0,60	
13	5	0	0	1,00		1,00	
14	4	1	0	0,60		0,80	
15	4	1	0	0,60		0,80	
16	5	0	0	1,00		1,00	
17	4	1	0	0,60		0,80	
18	4	1	0	0,60		0,80	
19	3	2	0	0,20		0,60	
20	5	0	0	1,00		1,00	
21	1	3	1	-0,60	*	0,20	*
22	5	0	0	1,00		1,00	
23	5	0	0	1,00		1,00	
24	5	0	0	1,00		1,00	
25	4	1	0	0,60		0,80	
Uzman Sayısı	5						
KGO	0,99	Lawshestd KGİ	0,8				
KGİ	0,92						

Uzman görüşleri doğrultusunda, Kapsam Geçerlik Oranı (KGO) 0,99; Kapsam Geçerlilik İndeksi (KGİ) ise 0,92 olarak hesaplanmıştır. Elde edilen bulgular, başarı testinin kapsam geçerliliğinin istatistiksel olarak anlamlı olduğunu göstermektedir. Uzmanların 6. ve 21. maddelerde önerdikleri değişiklikleri yapıldıktan sonra, test yeniden uzmanların değerlendirmesine sunulmuştur. Uzmanların görüş birliğine varmasının ardından başarı testinin deneme uygulamasına geçilmiştir. Bu süreçte, 6. ve 21. maddelerde yapılan değişiklikler, dereceli puanlama anahtarında da uygulanmıştır. Sonuç olarak, uzmanların yeniden değerlendirdiği ölçeklerin, hedeflenen yapıyı yansıttığına dair görüş birliği sağlanmıştır.

3.3.2.1.2. Ön uygulamaların Gerçekleştirilmesi

Araştırma ve veri toplama araçları için ilgili kişi ve kurumlardan gerekli izinler alındıktan sonra uygulama süreci başlatılmıştır (bk. Ek-9). Başarı testinin geçerliliği ve güvenilirliğinin temin edilmesi amacıyla ön uygulamalar gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte, test maddeleri hedef kitleye uygulanmış ve alınan geri bildirimler doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılmıştır.

3.3.2.1.2.1. Test-Tekrar Test Yöntemi ve Geçerlik, Güvenirlik Çalışmaları

Eleştirel okuma başarı testi ve dereceli puanlama anahtarının güvenilirliğini ve zamana bağlı tutarlılığını incelemek için test-tekrar test yöntemi uygulanmıştır. Bu süreç, çalışma grubuyla aynı okulda öğrenim gören 44 kişiden oluşan 11. sınıf öğrencileri üzerinde dört hafta arayla gerçekleştirilmiştir. Değerlendirmede aralarında araştırmacının da bulunduğu yüksek lisans eğitimini tamamlamış 3(üç) Türk dili ve edebiyatı öğretmeni görev almıştır. Test-tekrar test puanlayıcılarının akademik unvan dağılımı Tablo 3.4.'te görüldüğü gibidir. Değerlendirme öncesinde, puanlayıcılara araştırmanın amacı, yöntemi ve ölçme-değerlendirme konularında bilgi verilmiştir (bk. 3.4.4). Puanlama sonrası elde edilen ölçümler arasındaki ilişki, Pearson Momentler Çarpımı Korelasyon Katsayısı kullanılarak hesaplanmıştır.

Tablo 3.4
Test- Tekrar Test Puanlayıcılarının Akademik Unvan Dağılımı

Alan	Uzman Öğretmen (YL)	Başöğretmen (YL)	Toplam
Türk Dili ve Edebiyatı	2	1	3

Tablo 3.5
Test-Tekrar Test Korelasyon Değerleri

		Test	Tekrar test
Test	Pearson Correlatıon	1	,989**
	p (2 yönlü)		,001
Tekrar Test	Pearson Correlatıon	,0989	1
	p (2 yönlü)	,001	
** Korelasyon 0,05 Anlamlılık Düzeyi			

İki uygulama arasındaki korelasyon katsayısı r=0,989 p<0,05 olarak saptanmıştır. Bu değerler uygulanan testler arasında pozitif ve yüksek şiddette bir ilişkinin varlığını göstermektedir. İki uygulamada elde edilen puanlar arasındaki korelasyon katsayısı +1.00'a yaklaşması testin güvenirlik düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir.

Tablo 3.6
Test- Tekrar Testi Güvenirlik Analizi

	Puanlayıcı	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
		Test	
Test	1	,772	25
	2	,802	25
	3	,792	25

	Puanlayıcı	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
		Tekrar test	
Tekrar Testi	1	,764	25
	2	,801	25
	3	,795	25

Puanlayıcıların değerlendirme sonuçları, her iki ölçüm ve her bir puanlayıcı açısından güvenilirlik katsayılarının 0,70'in üzerinde olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, kullanılan ölçeklerin güvenilir olduğunu ve ölçüm sonuçlarının tutarlılık sergilediğini kanıtlamaktadır. Cronbach Alfa değerlerinin bu düzeyde olması, araştırmanın geçerliliğini artırmakta ve elde edilen verilerin güvenilirliğini pekiştirmektedir.

3.3.2.1.2.2. Madde Analizi: Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik İndeksleri

Güvenirlik ve geçerlik açısından uygun bir başarı testi elde etmek amacıyla eleştirel okuma başarı testine ayrıca madde analizi uygulanmıştır. Bu analizle, her bir test maddesinin güçlük ve ayırt edicilik düzeyleri incelenmiştir.

Tablo 3.7
Madde Güçlük ve Ayırt Edicilik İndeksleri

MS	MG	MA
M1.	0,53	0,42
M2	0,59	0,58
M3	0,56	0,16
M4	0,59	0,42
M5	0,46	0,50
M6	0,44	0,33
M7	0,52	0,42
M8	0,60	0,50
M9	0,35	0,42
M10	0,44	0,33
M11	0,50	0,33
M12	0,45	0,42
M13	0,43	0,33
M14	0,35	0,25
M15	0,56	0,42
M16	0,51	0,42
M17	0,55	0,42
M18	0,40	0,33
M19	0,21	0,25
M20	0,36	0,33
M21	0,42	0,33
M22	0,53	0,42
M23	0,38	0,33
M24	0,40	0,42
M25	0,57	0,50

MS: Madde Sayısı MG: Madde Güçlük, MA: Madde Ayırt Edicilik

Madde güçlüğü, dereceli puanlamada kullanılan güçlük indeksi formülüne göre hesaplanmıştır. Güçlük indeksi değerlerinin $0{,}00 \leq Pj \leq 1{,}00$ aralığında olması beklenmektedir. Eleştirel okuma başarı testi için bu değerler $0{,}21 \leq Pj \leq 0{,}60$ aralığında bulunmuş olup maddelerin kolaydan zora doğru dağılım gösterdiği tespit edilmiştir. Alan uzmanlarının değerlendirmesi sonucunda bu dağılımın uygun olduğuna karar verilmiştir.

Madde ayırt edicilik indeksi değerleri -1 < rjx(d) < 1 arasında değişmektedir. 0,19 ve daha düşük değere sahip soruların ayırt ediciliği zayıf olduğundan bu maddelerin tamamen düzeltilmesi gerekmektedir. 0,20-0,29 arasındaki değerler, üzerinde çalışılması gereken maddeleri gösterirken; 0,30-0,39 arasındaki değerler oldukça iyi kabul edilmektedir. 0,40 ve üzeri değerler ise yüksek ayırt ediciliğe sahip maddeler olarak değerlendirilmektedir.

Madde güçlük ve ayırt edicilik indeksleri birlikte değerlendirildiğinde, 3. maddenin düşük ayırt ediciliğe (r<0.19) sahip olduğu tespit edilmiş ve bu maddenin düzeltilmesine karar verilmiştir. Ayrıca, 14. ve 19. maddeler 0.20-0.29 aralığında ayırt edicilik değerlerine sahip olduğundan bu maddeler üzerinde yeniden çalışılması uygun bulunmuştur. Alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda, 3. madde ölçülecek özelliği temsil edecek şekilde yeniden oluşturulmuş, 14. ve 19. maddelerde ise ayırt etme gücünü artırmaya yönelik düzenlemeler yapılmıştır. Bu düzenlemelere paralel olarak dereceli puanlama anahtarı da revize edilmiş ve son düzenlemeler sonrası uzman görüşü alınarak ölçeklerin uygunluğu ve uygulamaya geçilmesi konusunda görüş birliği sağlanmıştır.

3.3.2.2. Uygulama Süreci

Deney öğrencilerinin uygulama süreci, araştırmacının hazırladığı Tablo 3.8.'de yer alan "Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma İzlencesi" ve Ek-1'de yer alan eleştirel okuma etkinlikleri çerçevesinde yürütülmüştür. Kontrol grubu öğrencileri de eş zamanlı olarak 2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programı hikâye ünitesi doğrultusunda öğrenim görmüşlerdir. Her iki grubun eğitimleri de seçmeli Türk dili ve edebiyatı dersinde gerçekleştirilmiş olup haftada 3 ders saati olacak şekilde 9 haftalık süreçte tamamlanmıştır. Deney grubunun eğitimi araştırmacı tarafından yürütülürken kontrol grubunun eğitimi ders öğretmeni tarafından gerçekleştirilmiştir. Her iki grupta yer alan öğrencilere de uygulayıcı öğretmenler tarafından süreç boyunca rehberlik yapılmış ve öğrencilerin ilerlemeleri düzenli olarak izlenmiştir. Eleştirel okuma başarı testi, deneysel işlem öncesinde ve sonrasında her iki gruba da uygulanarak eğitim sürecinin etkileri değerlendirilmiştir.

Deney grubunun uygulama süreci; öğrenme çıktıları, süre, içerik ve açıklamaları Tablo 3.8.'de görüldüğü gibidir:

Tablo 3.8
Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Okuma İzlencesi

DERSİN ADI	Türk Dili ve Edebiyatı
DERSİN AMACI	Orta öğretim öğrencilerini söylem çözümlemesi alanıyla tanıştırmak ve öğrencilerin metinleri dil bilgisel, anlamsal, pragmatik boyutlarıyla değerlendirerek eleştirel okuma becerilerini geliştirmelerini sağlamak.

HAFTA	DERS SAATİ	KONU	ÖĞRENME ÇIKTILARI	ÖĞRENME-ÖĞRETME ETKİNLİKLERİ
1.	3	GİRİŞ	1. Dersin işleyiş sürecini kavrar. 2. Dersin içeriğini kavrar. 3. Öğrenme çıktılarının niteliklerini ve önemini kavrar. 4. Öğrenme-öğretme sürecindeki sorumluluklarını fark eder.	• Dersin amacı, kapsamı ve işleyiş süreci tanıtılır. • Öğrenme çıktıları açıklanır. • Ön test uygulanır.
2.	3	SÖYLEM ÇÖZÜMLEMESİ VE ELEŞTİREL OKUMAYA	1. Söylem çözümlemesi ile ilgili terim, kavram ve olguları kavrar. 2. Söylem çözümlemesinin 'Betimleyici' ve 'Eleştirel' amaçlarını kavrar. 3. Söylem çözümleme biçimlerini tanır. 4. Teun van Dijk'ın söylem çözümleme modelinin kapsam ve sınırlılıklarını tanır. 5. "Metin, Metin Dilbilim, Metinleşme Süreçleri ve Metinsellik Ölçütleri"ni tanır. 6. Eleştirel okumanın tanımı ve kapsamı, okuma yöntem ve teknikleri ile eleştirel okuma yaklaşımlarını kavrar. 7. Eleştirel okumanın eğitimdeki yeri hakkında anlayış geliştirir.	• Söylem çözümlemesi ve kapsamı tanıtılır. • Söylem çözümlemesinin temel kavramları belirlenir. • Teun van Dijk'ın söylem çözümleme modelinin dayandığı sosyobilişsel yaklaşım açıklanır. • Eleştirel okumanın ilkeleri açıklanır. • Eleştirel okumanın bireye ve topluma kazandırdıkları tartışılır. • Eleştirel okumayı destekleyen eğitim ortamının önemi tartışılır.
3.	3	Söylem Çözümlemesi-Büyük Yapı -BACAYI İNDİR BACAYI KALDIR -I-		➢ Toplumcu gerçekçi anlayışla yazılan hikâye metninin büyük yapısı *(tematik ve şematik yapı)* çözümlenir.
			1. Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar.	• Başlık ve metnin içeriği arasındaki ilişkiyi (tematik uyum, ideolojik çağrışımlar, ilgi ve merak uyandırma, yönlendirme vb.) ortaya çıkarır. • Metnin giriş paragrafının işlevlerini (dikkat çekme, özetleme, kurmaca dünya yaratma, devam izlencesine hazırlama, vs.) inceler. • Metnin tema ve konusunu belirler; tema-konu ve tema-yapı ilişkisini kavrar. • Metnin yazılış amacını, hedef kitlesini, sunduğu düşüncelerin kaynaklarını, geçerliliğini ve güvenirliğini vb. değerlendirir.
			2. Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, dil bilgisel ve pragmatik açıdan değerlendirir. 2.1. Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular.	• Anlatıcı ve bakış açısının metnin anlamına etkilerini, anlatıcı tipolojisi, anlatı düzeyi ve bakış açısı parametreleri vd. unsurlar açısından inceler. • Metnin yapılandırılma biçimini (olayların birbirleriyle ilişkisini ve sıralanışı, merak ve entrika ögeleri, çatışma ve çözüm süreçleri, zaman düzenlemesi, kurgu vs.) çözümler. • Hikâye kişilerinin rol dağılımı ve karakterleştirilme biçimi, aidiyet, statü ve rol gibi sosyokültürel kimlik unsurlarının yanı sıra değerler, inançlar, motivasyon ve hedefler gibi kişilik özelliklerinin metnin anlamına olan etkisini değerlendirir. • Metinde zaman ve mekânı; işlev, sunum, tematik vurgu ve sembolik temsiller açısından inceler. • Metnin sonuç bölümünün yapısal ve anlamsal etkilerini; açık-kapalı form, yorumsallık, nedensel bağlantılar, çelişkiler, belirsizlikler vb. açısından değerlendirir. • Metni sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılar açısından küresel bağlamda ve iletişim olayının gerçekleştiği anlık etkileşimsel durumlar açısından yerel bağlamda değerlendirir. • Kendi art alan bilgisinden (eğitim ve bilgi düzeyi, kişisel deneyimler, edebî ve düşünsel temel vs.) hareketle metnin öngördüğü art alan bilgisine (toplumsal normları, kültürel referansları, tarihsel olaylar vs.) ulaşır.

			2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir.	• Yazarın öznel tavrının metne yansımalarını bakış açısı, dil kullanımı, özdeşleşme, söylemin kontrolü vb. açılardan değerlendirir. • Yazarın bakış açısını biçimlendiren değer ve ilkeleri (sanat ve edebiyat çevresi, estetik anlayış, kişisel deneyimler, toplumsal norm ve değerler vs.) değerlendirir. • Yazarın metinle ulaşmak istediği bireysel ve/veya toplumsal hedefleri (yaratıcı deneyim, anlam arayışı, bağ kurma, toplumsal bilinç ve eğitim, sosyal değişim ve reform, dayanışma ve empati vs.) değerlendirir.
4.	3	Söylem Çözümlemesi-Küçük Yapı BACAYI İNDİR BACAYI KALDIR -II-	3. Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	➢ Toplumcu gerçekçi anlayışla yazılan hikâye metninin küçük yapısını çözümlenir. • Kelime ve kelime gruplarının anlam ve duygu değerlerini (sözcük türleri, adlandırmalar, unvanlar, söylem işaretleyicileri vs.) kullanım bağlamında inceler. • Kelime seçimlerinin retorik etkisini (toplumsal ilişkiler, ideolojik temsiller, isimleştirmeler, sosyal kimlikler, kültürel kodlar vs.) ortaya çıkarır. • Kelime ve kelime gruplarının (eş dizim, yineleme, anlamsal ilişkiler vs.) metnin tutarlılığına katkısını belirler.
			4. Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	• Cümlelerin yapı, anlam ve işlevlerini açıklar. • Cümlelerin zaman, kip, çatı ve görünüş özelliklerinin anlama katkısını değerlendirir. • Örtük anlatımları (varsayımlar, imalar, belirsizlikler vd.) açıklığa kavuşturur.
			5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.	• Cümle içi ve cümleler arasındaki anlam ve biçim bağını sağlayan ögelerin (bağlaçlar, referanslar, zaman kip uyumu, nedensellik, konu-yorum ilişkisi vs.) metnin tutarlılığına katkısını değerlendirir. • Yerel bağdaşıklığın (local coherence) genel bağdaşıklığa (global coherence) katkısını belirler.
			6. Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.	• Metnin üslup özelliklerinin (anlatım biçim ve yöntemleri, söz sanatları, deyim ve atasözleri vb.) anlama katkısını değerlendirir. • Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı fikir, bilgi ve yöntemlerin (güvenilir kaynaklar, istatistikler, nedensel ilişkiler, iletişim ögeleri, yapısal düzenlemeler, metnin tonu vb.) anlama etkisini inceler. • Bilgi, duygu ve düşünceleri doğrultusunda metinde sunulanları mantık, tutarlılık ve geçerlilik açısından değerlendirir.
5.	3	Söylem Çözümlemesi ON DÖRT YAŞINDA BİR ADAM	1. Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar.	➢ Millî edebiyat zevk ve anlayışını yansıtan hikâye metninin büyük yapısını (tematik ve şematik boyutlar) çözümlenir. • Başlık ve metnin içeriği arasındaki ilişkiyi (tematik uyum, ideolojik çağrışımlar, ilgi ve merak uyandırma, yönlendirme vb.) ortaya çıkarır. • Metnin giriş paragrafının işlevlerini (dikkat çekme, özetleme, kurmaca dünya yaratma, devam izlencesine hazırlama, vs.) inceler. • Metnin tema ve konusunu belirler; tema-konu ve tema-yapı ilişkisini kavrar. • Metnin yazılış amacını, hedef kitlesini, sunduğu düşüncelerin kaynaklarını, geçerliliğini ve güvenirliğini vb. değerlendirir.
			2. Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, pragmatik ve sosyokültürel açıdan değerlendirir. 2.1. Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular.	• Anlatıcı ve bakış açısının metnin anlamına etkilerini, anlatıcı tipolojisi, anlatı düzeyi ve bakış açısı parametreleri vd. unsurlar açısından inceler. • Metnin yapılandırılma biçimini (olayların birbirleriyle ilişkisini ve sıralanışı, merak ve entrika ögeleri, çatışma ve çözüm süreçleri, zaman düzenlemesi, kurgu vs.) çözümler. • Hikâye kişilerinin rol dağılımı ve karakterleştirilme biçimi, aidiyet, statü ve rol gibi sosyokültürel kimlik unsurlarının yanı sıra değerler, inançlar, motivasyon ve hedefler gibi kişilik özelliklerinin metnin anlamına olan etkisini değerlendirir. • Metinde zaman ve mekânı; işlev, sunum, tematik vurgu ve sembolik temsiller açısından inceler. • Metnin sonuç bölümünün yapısal ve anlamsal etkilerini; açık-kapalı form, yorumsallık, nedensel bağlantılar, çelişkiler, belirsizlikler vb. açısından değerlendirir. • Metni sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılar açısından küresel bağlamda ve iletişim olayının gerçekleştiği anlık etkileşimsel durumlar açısından yerel bağlamda değerlendirir. • Kendi art alan bilgisinden (eğitim ve bilgi düzeyi, kişisel deneyimler, edebî ve düşünsel temel vs.) hareketle metnin

				öngördüğü art alan bilgisine (toplumsal normları, kültürel referansları, tarihsel olaylar vs.) ulaşır.
			2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir.	• Yazarın öznel tavrının metne yansımalarını bakış açısı, dil kullanımı, özdeşleşme, söylemin kontrolü vb. açılardan değerlendirir. • Yazarın bakış açısını biçimlendiren değer ve ilkeleri (sanat ve edebiyat çevresi, estetik anlayış, kişisel deneyimler, toplumsal norm ve değerler vs.) değerlendirir. • Yazarın metinle ulaşmak istediği bireysel ve/veya toplumsal hedefleri (yaratıcı deneyim, anlam arayışı, bağ kurma, toplumsal bilinç ve eğitim, sosyal değişim ve reform, dayanışma ve empati vs.) değerlendirir.
			3.Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	➢ Millî edebiyat zevk ve anlayışını yansıtan hikâye metninin hikâye metninin küçük yapısını çözümlenir. • Kelime ve kelime gruplarının anlam ve duygu değerlerini (sözcük türleri, adlandırmalar, unvanlar, söylem işaretleyicileri vs.) kullanım bağlamında inceler. • Kelime seçimlerinin retorik etkisini (toplumsal ilişkiler, ideolojik temsiller, isimleştirmeler, sosyal kimlikler, kültürel kodlar vs.) ortaya çıkarır. • Kelime ve kelime gruplarının (eş dizim, yineleme, anlamsal ilişkiler vs.) metnin tutarlılığına katkısını belirler.
			4. Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	• Cümlelerin yapı, anlam ve işlevlerini açıklar. • Cümlelerin zaman, kip, çatı ve görünüş özelliklerinin anlama katkısını değerlendirir. • Örtük anlatımları (varsayımlar, imalar, belirsizlikler vd.) açıklığa kavuşturur.
			5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.	• Cümle içi ve cümleler arasındaki anlam ve biçim bağını sağlayan ögelerin (bağlaçlar, referanslar, zaman kip uyumu, nedensellik, konu-yorum ilişkisi vs.) metnin tutarlılığına katkısını değerlendirir. • Yerel bağdaşıklığın (local coherence) genel bağdaşıklığa (global coherence) katkısını belirler.
			6. Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.	• Metnin üslup özelliklerinin (anlatım biçim ve yöntemleri, söz sanatları, deyim ve atasözleri vb.) anlama katkısını değerlendirir. • Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı fikir, bilgi ve yöntemleri (güvenilir kaynaklar, istatistikler, nedensel ilişkiler, iletişim ögeleri, yapısal düzenlemeler, metnin tonu vb.) anlama etkisini inceler. • Bilgi, duygu ve düşünceleri doğrultusunda, metinde sunulanları mantık, tutarlılık ve geçerlilik açısından değerlendirir.
6.	3	Söylem Çözümlemesi BİR YOL	1. Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar.	➢ Bireyin iç dünyasını esas alan hikâye metninin büyük yapısı (tematik ve şematik boyutlar) çözümlenir. • Başlık ve metnin içeriği arasındaki ilişkiyi (tematik uyum, ideolojik çağrışımlar, ilgi ve merak uyandırma, yönlendirme vb.) ortaya çıkarır. • Metnin giriş paragrafının işlevlerini (dikkat çekme, özetleme, kurmaca dünya yaratma, devam izlencesine hazırlama, vs.) inceler. • Metnin tema ve konusunu belirler; tema-konu ve tema-yapı ilişkisini kavrar. • Metnin yazılış amacını, hedef kitlesini, sunduğu düşüncelerin kaynaklarını, geçerliliğini ve güvenirliğini vb. değerlendirir.
			2. Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, pragmatik ve sosyokültürel açıdan değerlendirir. 2.1. Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular.	• Anlatıcı ve bakış açısının metnin anlamına etkilerini, anlatıcı tipolojisi, anlatı düzeyi ve bakış açısı parametreleri vd. unsurlar açısından inceler. • Metnin yapılandırılma biçimini (olayların birbirleriyle ilişkisini ve sıralanışı, merak ve entrika ögeleri, çatışma ve çözüm süreçleri, zaman düzenlemesi, kurgu vs.) çözümler. • Hikâye kişilerinin rol dağılımı ve karakterleştirilme biçimi, aidiyet, statü ve rol gibi sosyokültürel kimlik unsurlarının yanı sıra değerler, inançlar, motivasyon ve hedefler gibi kişilik özelliklerinin metnin anlamına olan etkisini değerlendirir. • Metinde zaman ve mekânı; işlev, sunum, tematik vurgu ve sembolik temsiller açısından inceler. • Metnin sonuç bölümünün yapısal ve anlamsal etkilerini; açık-kapalı form, yorumsallık, nedensel bağlantılar, çelişkiler, belirsizlikler vb. açısından değerlendirir.

				• Metni sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılar açısından küresel bağlamda ve iletişim olayının gerçekleştiği anlık etkileşimsel durumlar açısından yerel bağlamda değerlendirir. • Kendi art alan bilgisinden (eğitim ve bilgi düzeyi, kişisel deneyimler, edebî ve düşünsel temel vs.) hareketle metnin öngördüğü art alan bilgisine (toplumsal normları, kültürel referansları, tarihsel olaylar vs.) ulaşır.
			2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir.	• Yazarın öznel tavrının metne yansımalarını bakış açısı, dil kullanımı, özdeşleşme, söylemin kontrolü vb. açılardan değerlendirir. • Yazarın bakış açısını biçimlendiren değer ve ilkeleri (sanat ve edebiyat çevresi, estetik anlayış, kişisel deneyimler, toplumsal norm ve değerler vs.) değerlendirir. • Yazarın metinle ulaşmak istediği bireysel ve/veya toplumsal hedefleri (yaratıcı deneyim, anlam arayışı, bağ kurma, toplumsal bilinç ve eğitim, sosyal değişim ve reform, dayanışma ve empati vs.) değerlendirir.
			3. Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	➢ Bireyin iç dünyasını esas alan hikâye metninin hikâye metninin küçük yapısını çözümler. • Kelime ve kelime gruplarının anlam ve duygu değerlerini (sözcük türleri, adlandırmalar, unvanlar, söylem işaretleyicileri vs.) kullanım bağlamında inceler. • Kelime seçimlerinin retorik etkisini (toplumsal ilişkiler, ideolojik temsiller, isimleştirmeler, sosyal kimlikler, kültürel kodlar vs.) ortaya çıkarır. • Kelime ve kelime gruplarının (eş dizim, yineleme, anlamsal ilişkiler vs.) metnin tutarlılığına katkısını belirler.
			4. Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	• Cümlelerin yapı, anlam ve işlevlerini açıklar. • Cümlelerin zaman, kip, çatı ve görünüş özelliklerinin anlama katkısını değerlendirir. • Örtük anlatımları (varsayımlar, imalar, belirsizlikler vd.) açıklığa kavuşturur.
			5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.	• Cümle içi ve cümleler arasındaki anlam ve biçim bağını sağlayan ögelerin (bağlaçlar, referanslar, zaman kip uyumu, nedensellik, konu-yorum ilişkisi vs.) metnin tutarlılığına katkısını çözümler. • Yerel bağdaşıklığın (local coherence) genel bağdaşıklığa (global coherence) katkısını belirler.
			6. Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.	• Metnin üslup özelliklerinin (anlatım biçim ve yöntemleri, söz sanatları, deyim ve atasözleri vb.) anlama katkısını değerlendirir. • Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı fikir, bilgi ve yöntemlerin (güvenilir kaynaklar, istatistikler, nedensel ilişkiler, iletişim ögeleri, yapısal düzenlemeler, metnin tonu vb.) anlama etkisini inceler. • Bilgi, duygu ve düşünceleri doğrultusunda, metinde sunulanları mantık, tutarlılık ve geçerlilik açısından değerlendirir.
7.	3	Söylem Çözümlemesi KARANFİLSİZ	1. Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar.	➢ Modernizmi esas alan hikâye metninin büyük yapısı çözümlenir. • Başlık ve metnin içeriği arasındaki ilişkiyi (tematik uyum, ideolojik çağrışımlar, ilgi ve merak uyandırma, yönlendirme vb.) ortaya çıkarır. • Metnin giriş paragrafının işlevlerini (dikkat çekme, özetleme, kurmaca dünya yaratma, devam izlencesine hazırlama, vs.) inceler. • Metnin tema ve konusunu belirler; tema-konu ve tema-yapı ilişkisini kavrar. • Metnin yazılış amacını, hedef kitlesini, sunduğu düşüncelerin kaynaklarını, geçerliliğini ve güvenirliğini vb. değerlendirir.
			2. Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, pragmatik ve sosyokültürel açıdan değerlendirir. 2.1. Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular.	• Anlatıcı ve bakış açısının metnin anlamına etkilerini, anlatıcı tipolojisi, anlatı düzeyi ve bakış açısı parametreleri vd. unsurlar açısından inceler. • Metnin yapılandırılma biçimini (olayların birbirleriyle ilişkisini ve sıralanışı, merak ve entrika ögeleri, çatışma ve çözüm süreçleri, zaman düzenlemesi, kurgu vs.) çözümler. • Hikâye kişilerinin rol dağılımı ve karakterleştirilme biçimi, aidiyet, statü ve rol gibi sosyokültürel kimlik unsurlarının yanı sıra değerler, inançlar, motivasyon ve hedefler gibi kişilik özelliklerinin metnin anlamına olan etkisini değerlendirir. • Metinde zaman ve mekânı, işlev, sunum, tematik vurgu ve sembolik temsiller açısından inceler.

				• Metnin sonuç bölümünün yapısal ve anlamsal etkilerini; açık-kapalı form, yorumsallık, nedensel bağlantılar, çelişkiler, belirsizlikler vb. açısından değerlendirir. • Metni sosyal, politik, kültürel ve tarihsel yapılar açısından küresel bağlamda ve iletişim olayının gerçekleştiği anlık etkileşimsel durumlar açısından yerel bağlamda değerlendirir. • Kendi art alan bilgisinden (eğitim ve bilgi düzeyi, kişisel deneyimler, edebî ve düşünsel temel vs.) hareketle metnin öngördüğü art alan bilgisine (toplumsal normları, kültürel referansları, tarihsel olaylar vs.) ulaşır.
			2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir.	• Yazarın öznel tavrının metne yansımalarını bakış açısı, dil kullanımı, özdeşleşme, söylemin kontrolü vb. açılardan değerlendirir. • Yazarın bakış açısını biçimlendiren değer ve ilkeleri (sanat ve edebiyat çevresi, estetik anlayış, kişisel deneyimler, toplumsal norm ve değerler vs.) değerlendirir. • Yazarın metinle ulaşmak istediği bireysel ve/veya toplumsal hedefleri (yaratıcı deneyim, anlam arayışı, bağ kurma, toplumsal bilinç ve eğitim, sosyal değişim ve reform, dayanışma ve empati vs.) değerlendirir.
			3. Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	➢ Modernizmi esas alan hikâye metninin hikâye metninin küçük yapısı çözümlenir. • Kelime ve kelime gruplarının anlam ve duygu değerlerini (sözcük türleri, adlandırmalar, unvanlar, söylem işaretleyicileri vs.) kullanım bağlamında inceler. • Kelime seçimlerinin retorik etkisini (toplumsal ilişkiler, ideolojik temsiller, isimleştirmeler, sosyal kimlikler, kültürel kodlar vs.) ortaya çıkarır. • Kelime ve kelime gruplarının (eş dizim, yineleme, anlamsal ilişkiler vs.) metnin tutarlılığına katkısını belirler.
			4. Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir.	• Cümlelerin yapı, anlam ve işlevlerini açıklar. • Cümlelerin zaman, kip, çatı ve görünüş özelliklerinin anlama katkısını değerlendirir. • Örtük anlatımları (varsayımlar, imalar, belirsizlikler vd.) açıklığa kavuşturur.
			5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.	• Cümle içi ve cümleler arasındaki anlam ve biçim bağını sağlayan ögelerin (bağlaçlar, referanslar, zaman kip uyumu, nedensellik, konu-yorum ilişkisi vs.) metnin tutarlılığına katkısını değerlendirir. • Yerel bağdaşıklığın (local coherence) genel bağdaşıklığa (global coherence) katkısını belirler.
			6. Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.	• Metnin üslup özelliklerinin (anlatım biçim ve yöntemleri, söz sanatları, deyim ve atasözleri vb.) anlama katkısını değerlendirir. • Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı fikir, bilgi ve yöntemlerin (güvenilir kaynaklar, istatistikler, nedensel ilişkiler, iletişim ögeleri, yapısal düzenlemeler, metnin tonu vb.) anlama etkisini inceler. • Bilgi, duygu ve düşünceleri doğrultusunda, metinde sunulanları mantık, tutarlılık ve geçerlilik açısından değerlendirir.
8.	3	Söylem Çözümlemesi MERDİVEN	1. Metinde tematik hiyerarşiyi oluşturan yapıları çözümleyerek büyük anlamsal yapıyı yorumlar. 2. Metnin üst yapı kategorilerini; anlamsal, pragmatik ve sosyokültürel açıdan değerlendirir. 2.1. Metinlerin yapısal unsurlarının anlam üzerindeki etkilerini sorgular. 2.2. Yazarın düşünsel ve edebî kimliğinin metne yansımalarını değerlendirir. 3. Yazarın kelime seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir. 4. Yazarın cümle seçimlerinin metnin anlamına katkısını değerlendirir. 5. Cümle içi ve cümleler arası dil bilgisel ve anlamsal ilişkileri çözümler.	➢ Küçürek hikâye metninin büyük yapısını (tematik ve şematik boyutlar) ve küçük yapısı (Kelime seçimi, cümle yapısı, yerel uyum, retorik ve ikna stratejileri) çözümlenir. • "Öğrenmeyi öğrenme" ilkesinden hareketle öğrencilerin bağımsız çalışmaları sağlanır. • Öğrenciler hikâye hakkında değerlendirme yazısı yazar ve yazdığı metni arkadaşlarıyla tartışır.

			6. Retorik ve ikna stratejilerinin metnin anlamı üzerindeki etkisini değerlendirir.	
9	3	Ölçme-Değerlendirme DEMİRYOLU HİKÂYECİLERİ-BİR RÜYA	Söylem çözümlemesi aracılığıyla metni dil bilgisel, anlamsal ve pragmatik boyutlarıyla değerlendirir. Eleştirel okuma ders sürecini değerlendirir.	• Gözlem formlarından elde edilen sonuçlar raporlanır. • Son test uygulanır. • Öğrenci görüşmeleri gerçekleştirilir.

YÖNTEM VE TEKNİKLER	Anlatım, Soru-Cevap, Okuma, Buluş, Tartışma, Beyin Fırtınası, Problem Çözme, Kavram Haritası, Grup Çalışmaları, Bilgisayar Destekli Öğretim, Bireysel Öğretim Teknikleri, Araştırma-İnceleme vd.
EĞİTİM-ÖĞRETİM MATERYALLERİ	Akıllı Tahta, Türk Dil Kurumu Sözlükleri, Bilgi Notları, Türk Dili ve Edebiyatı Ders Kitabı, Eleştirel Okuma Etkinlikleri, Öğrenci Ürün Dosyası, Web Araçları, Hikâye Metinleri.
ÖLÇME-DEĞERLENDİRME	Bilgisayar Destekli Ölçme-Değerlendirme, Gözlem Formu, Açık Uçlu Sorular, Diyagramlar (*listeleme, işlem-akış döngüsü, karşılaştırma tabloları, zaman çizelgesi, hiyerarşik ilişkiler, matris ve piramit şablonları* vb.), Eleştirel Okuma Başarı Testi, Dereceli Puanlama Anahtarı.
KAYNAKLAR	• Ertem, S. (2014). *Toplu öyküler*. Erzurum: Salkımsöğüt. • Karaosmanoğlu, Y. K. (1999). *Millî savaş hikâyeleri* (A. Özkırımlı, Haz.). İstanbul: İletişim. • Ağaoğlu, A. (2005). *Hadi gidelim*. İstanbul: Alkım. • Edgü, F. (2014). *Leş -Toplu öyküler*. İstanbul: Sel. • Atay, O. (2009). *Korkuyu beklerken*. İstanbul: İletişim. • MEB (2021). *Ortaöğretim Türk Dili ve Edebiyatı 11. Sınıf Ders Kitabı* (Tetik, M., & Ova, A. A., Haz.). Ankara: Gezegen.

Araştırmanın sınırlılıkları çerçevesinde, eleştirel okuma uygulamaları için seçilen metinler aşağıda belirtildiği gibidir:

Tablo 3.9
Eleştirel Okuma Eğitiminde İncelenen Metinler

Hikâyenin Adı	Hikâyenin Yazarı	Hikâye Anlayışı	Öğrenci Grubu
Bacayı İndir Bacayı Kaldır	Sadri Ertem	Toplumcu Gerçekçi	Deney
Harika Çocuk	Orhan Kemal		Kontrol
On Dört Yaşında Bir Adam	Yakup Kadri Karaosmanoğlu	Millî-Dinî Duyarlılıkları Yansıtan	Deney- Kontrol
Bir Yol	Ahmet Hamdi Tanpınar	Bireyin İç Dünyasını Ele Alan	Deney
Oğlumuz	Tarık Buğra		Kontrol
Karanfilsiz	Adalet Ağaoğlu	Modernist	Deney- Kontrol
Merdiven	Ferid Edgü	Modernist-Post Modern	Deney- Kontrol
Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya	Oğuz Atay	Modernist-Post Modern	Deney- Kontrol

Metin seçimi; "Ders Kitabına Alınacak Metinlerin Nitelikleri" (MEB, 2018, s.16-17) ve Tablo 3.2.'de yer alan Türk dili ve edebiyatı alan uzmanlarının görüşleri doğrultusunda

gerçekleştirilmiştir. Öğrencilerin ilgi ve talepleri, gelişim ve öğrenme düzeyleri ile bireysel farklılıkları da göz önünde bulundurulmuştur.

Eleştirel okuma uygulamalarında, klasik olay hikâyelerinden post modern hikâyelere kadar çeşitlilik gösteren metin örnekleri tercih edilmiştir; bu çeşitliliğin, öğrencilere edebiyatın çok boyutlu doğasını kavrama fırsatı sunacağı öngörülmüştür (bk. Tablo 3.9.). Klasik olay hikâyeleri, öğrencilere daha erişilebilir dil ve anlatım teknikleriyle başlangıç imkânı sağlarken giderek daha karmaşık metinlere geçiş yapılarak analiz süreçlerinin derinleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu süreç; metinlerin dil, anlam, yapı, bağlam vd. boyutlarıyla incelenmesini teşvik etmiş; farklı edebî dönemler, akımlar, gelenek ve topluluklar açısından yapılan değerlendirmeler öğrencilerin çeşitli edebî, felsefi ve estetik anlayışlar üzerinde tartışmalar yürütmelerine olanak tanımıştır.

Söylem çözümlemesi uygulamaları, belirlenen hikâyeler üzerinden gerçekleştirilmiş olup etkinlikler (bk. Ek-1) katılımcı araştırmacı tarafından hazırlanmıştır. Okuma etkinliklerinde, söylem çözümlemesinin teorik altyapısının içerdiği karmaşık bilgiler, sezdirim seviyesinde tutulmuş; öğrencilerin önceden sahip oldukları bilgi ve deneyimlerle bağ kurmalarını teşvik edecek şekilde düzenlenmiştir. Uygulama süreci, geleneksel yöntemlerin ötesinde keşif odaklı bir yöntemle yürütülmüş ve öğrenci ile öğretmenin iş birliği ve aktif katılımı gözetilmiştir. Bu yaklaşımla pedagojik süreçlere odaklanarak daha erişilebilir bir öğrenme deneyimi sunulması amaçlanmıştır.

3.4. Veri Toplama Araçları

Bu bölümde, araştırmada kullanılan veri toplama araçları açıklanmaktadır. Araştırmada öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini değerlendirmek amacıyla çeşitli araçlar kullanılmıştır. Bu kapsamda eleştirel okuma etkinlikleri ve öğrenci ürün dosyaları, eleştirel okuma başarı testi ve dereceli puanlama anahtarı gibi veri toplama araçları araştırmanın temel dayanaklarını oluşturmuştur.

3.4.1. Eleştirel Okuma Etkinlikleri ve Öğrenci Ürün Dosyaları

Araştırmacı; söylem çözümlemesi alanına yönelik öğretim materyali geliştirmek, öğretme-öğrenme sürecini düzenlemek, değerlendirmek ve geliştirmek amacıyla eleştirel okuma etkinlikleri oluşturmuştur. Bu etkinlikler, uygulama süreci boyunca hem dijital ders

materyali olarak kullanılmış hem de basılı şekilde öğrencilere sunularak ürün dosyası oluşturulmaları sağlanmıştır (bk. Ek-1). Söylem çözümlemesi çerçevesinde öğrencilerin metinlere nasıl yaklaştıkları, hangi analiz stratejilerini benimsedikleri ve bu stratejilerin eleştirel okuma becerilerine etkileri önemli bir yer tutmaktadır. Bu süreçte ürün dosyaları; yansıtıcı düşünme, bireyselleştirilmiş öğrenme, öğrenme-öğretme sürecinin izlenmesi ve geliştirilmesi amacıyla kullanılmış olup öğrencilerin eleştirel okuma becerilerinin ölçülmesinde eleştirel okuma başarı testinden elde edilen bulgular esas alınmıştır.

3.4.2. Eleştirel Okuma Başarı Testi

Eleştirel okuma başarı testi (bk. Ek-2) belirtke tablosu doğrultusunda (bk. Tablo 3.1.) araştırmacı tarafından mevcut Türk dili ve edebiyatı öğretim programında yer alan okuma kazanımları ve van Dijk'ın söylem çözümleme modeli göz önünde bulundurularak hazırlanmıştır. Ölçme ve değerlendirme sürecinde, ön test 1. Hafta son test 9. Hafta gerçekleştirilmiştir. Ön test ve son testte her iki gruba da aynı metin ve sorular kullanılmıştır.

Başarı testi için Türk dili ve edebiyatı alan uzmanlarının görüşleri alınarak Oğuz Atay'ın "Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya" adlı hikâyesi seçilmiştir. Söz konusu metnin seçiminde; biçim ve içerik açısından dilin sınırlarının zorlayan post modernist özelliklere sahip olması (üst kurmaca, ironi, anlatıcı güvenilmezliği, gerçeklik-kurmaca çelişkisi, metinler arasılık, vd.), toplumsal ve bireysel temaların iç içeliğiyle okuyucuyu çok boyutlu eleştirel bir perspektiften metni sorgulamaya davet etmesi gibi sebepler etkili olmuştur. Başarı testinde metin bütünlüğünün korunmuş, açık uçlu 25 soru maddesinden oluşan öncüllü sorulara yer verilmiştir.

Ölçme sürecinde 2018 Türk dili ve edebiyatı öğretim programı ölçme ve değerlendirme esaslarında belirtildiği üzere "bireysel farklılıklara ilişkin hassasiyetler" göz önünde bulundurularak "esneklik anlayışıyla" hareket edilmiş; metne daha derinlemesine yaklaşabilmeleri için öğrencilere 3 ders saatine uzanan bir süre tanınmıştır.

Başarı testinin oluşturulması, geçerlik, güvenirlik çalışmaları araştırmacı tarafından gerçekleştirilmiştir. Metnin büyük (tematik yapı, şematik yapı) ve küçük ölçekli yapılarının detaylı analizini içeren eleştirel okuma başarı testinin yapısı Tablo 3.10'da gösterildiği gibidir.

Tablo 3.10
Eleştirel Okuma Başarı Testinin Yapısı

Metnin büyük yapısını oluşturan maddeler	Tematik yapı	1-2-3-4-25
	Şematik yapı	5-6-7-8-9-10-11-12-13-14-23-24
Metnin küçük yapısını oluşturan maddeler	15-16-17-18-19-20-21-22	

3.4.3. Gözlem Formu

Gözlem formu; araştırmacı tarafından hazırlanmış, öğrenci katılımı ve etkileşimin izlenmesi, öğrenme-öğretme sürecinin iyileştirilmesi ve öğretim stratejilerinin etkinliğinin artırılması amacıyla kullanılmıştır (bk. Ek-6). Öğrencilerin metinlerle etkileşimleri, soru sorma pratikleri, tartışmalara katılımları ve bireysel düşüncelerini ifade etmeleri gözlemlenmiştir. Bu süreçte, öğrencilerin hangi alanlarda desteğe ihtiyaçları bulunduğu belirlenmiş ve tüm öğrencilerin katılım süreçlerinin güçlendirilmesi için gerekli önlemler alınmıştır. Bu yaklaşım, öğrenme-öğretme sürecinin iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik somut adımların atılmasına olanak tanımıştır.

3.4.4. Dereceli Puanlama Anahtarı

Çalışmanın nicel verileri, açık uçlu öncüllü sorudan oluşan 25 maddelik başarı testi ve bu soruların puanlanmasında araştırmacı tarafından hazırlanan bütüncül dereceli puanlama anahtarı yardımıyla toplanmıştır. Eleştirel okuma başarı testinin ve dereceli puanlama anahtarının geliştirilme aşamaları 3.3.2.1.'de açıklandığı gibidir.

Araştırmada, eleştirel okuma başarı testine ve seçilen metne özgü, geçerli ve güvenilir bir puanlama anahtarı geliştirilmesi önemli görülmüştür. Dereceli puanlama anahtarı, öğrencilerin metinle olan etkileşimlerinde çeşitli perspektiflerden verecekleri yanıtlara açık ve esnek bir yapıda tasarlanmıştır. Öğrencilerin metinleri farklı açılardan ele alarak yeni anlamlar ve yorumlar geliştirmeleri teşvik edilmiş; öznel ve eleştirel düşüncelerini yansıtan yanıtlarına açık bir yaklaşım benimsenmiştir. Öğrenciler ölçme öncesi değerlendirme esasları ve performans kriterlerinden haberdar edilmiştir.

Değerlendirmeler, aralarında araştırmacının da bulunduğu yüksek lisans mezunu 5(beş) Türk dili ve edebiyatı öğretmeni tarafından gerçekleştirilmiştir. Ön test-son test puanlayıcılarının akademik unvan dağılımı Tablo 3.11.'de belirtildiği gibidir.

Tablo 3.11
Ön Test-Son Test Puanlayıcılarının Akademik Unvan Dağılımı

Alan	Uzman Öğretmen (YL)	Başöğretmen (YL)	Toplam
Türk Dili ve Edebiyatı	4	1	5

Değerlendirme yapacak uzmanlara, dereceli puanlama anahtarındaki cevapların yalnızca örnek niteliğinde olup tek referans olarak değerlendirilmemesi gerektiği hatırlatılmıştır. Eleştirel okuma sürecinin doğasında yer alan çoklu yorum ve perspektiflerin önemine dikkat çekilerek bu çeşitliliğin değerlendirme sürecine de yansıtılmasının önemi ve gerekliliği vurgulanmıştır.

Puanlama anahtarında, mutlak doğru veya yanlış cevaplar yerine her bir sorunun okuma düzeylerine göre değerlendirilmesini sağlayan bütüncül dereceli puanlama anahtarı geliştirilmiştir. Puanlamada her maddenin kendi bağlamında değerlendirilebilmesi için soruya özgü değerlendirme kriterlerine yer verilmiştir. Üçlü derecelendirme sistemine göre yapılandırılan bu ölçek, metnin yüzey yapısından soyut anlam katmanlarına doğru ilerleyen bir değerlendirme sürecini içermektedir.

Dereceli puanlama anahtarına ilişkin örnek soru ve puanlama düzeyleri Tablo 3.12.'de görüldüğü gibidir (Tamamı için bk. Ek-3).

Tablo 3.12
Dereceli Puanlama Anahtarı Soru Örneği

1. Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uyumu değerlendiriniz.	
CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin başlığı ile içeriği arasındaki uyumu, konuyu, kelime bağdaşıklığını ve anahtar kelimeleri analiz ederek belirler. Başlıktaki tüm sözcüklerin derin anlamlarını sorgular. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Evet, uygundur. Metin, bir dağ kasabasında demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyecinin yaşamlarını konu alır. (*Başlıkta yer alan kelimelerden bağlam, kişiler ve durumları hakkındaki ironik durumu sezinler.)* • "*Bir Rüya*" ifadesi metnin kurgusal dünyasına ve/veya atmosferine gönderme yapar. "*Demiryolu*" ve "*hikâyeci*" kelimeleri ile aynı kavram alanına giren "*tren, vagon, yolcu, istasyon ve istasyon şefi*, vb." ile "*hikâye, hikâye satıcılığı, yazmak, yazış biçimi, okuyucu, konu vb*." kelimeler başlık ve içerik uygunluğunu ortaya koymaktadır.	2
Geliştirilmeli	
Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu metnin konusu üzerinden değerlendirir. Başlıktaki sözcüklerin anlamını yüzeysel yapıyla sınırlar. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *(Hayır, uygun değildir cevabı verip tutarlı bir açıklama getirilebilir.)* *Örnek Cevaplar:* Evet uygundur. Çünkü metnin konusu bir dağ başı kasabasında, demiryolu istasyonunda geçer.	1
Yetersiz	
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	0

Yetersiz (0) düzeyi, metnin yeterince anlaşılamadığı, tutarsız, ilgisiz veya belirsiz yanıtlara yönelik değerlendirme düzeyini ifade eder. Geliştirilmeli (1) düzeyindeki yanıtlar, metnin yalnızca yüzeydeki anlamına ve açık ifadelerine odaklanan sınırlı bir bakış açısını yansıtırken Üst Düzey (2) yanıtlar ise metnin yüzey yapısından derin yapısına doğru ilerleyen analitik bir okuma sürecini temsil etmektedir.

Puanlama anahtarının eleştirel okuma başarı testiyle uyumlu ve güvenilir olduğunu belirlemek amacıyla yapılan geçerlik ve güvenirlik çalışmaları, deneysel süreç öncesindeki testlerin geçerlik ve güvenirlik analizlerine paralel olarak gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte başarı testinin ve puanlama anahtarının geçerliliği ve güvenilirliği sürekli bir döngü içerisinde bütüncül yaklaşımla test edilmiştir. Test-tekrar test çalışmasında, ilk testin gerektirdiği tüm değişiklikler hem eleştirel okuma başarı testine hem de dereceli puanlama anahtarına uygulanmıştır. Bu değişikliklerden sonra yapılan tekrar test uygulamasında her bir puanlayıcı için güvenilirlik katsayılarının 0,70'in üzerinde olması, puanlama anahtarının güvenilir olduğunu ve eleştirel okuma başarı testinin değerlendirilmesinde tutarlı bir ölçüm aracı olarak kullanılabileceğini ortaya koymuştur.

Kapsam geçerliğini sağlamak amacıyla Lawshe tekniğinden faydalanılmıştır. Bu doğrultuda, kapsam geçerliği çalışması beş alan uzmanı ile gerçekleştirilmiş ve Kapsam Geçerlilik Oranı (KGO) 0,99 olarak hesaplanmıştır. Uzman grubuna ilişkin tanımlayıcı bilgiler Tablo 3.2.'de yer almaktadır. Uzmanların görüşleri doğrultusunda, eleştirel okuma başarı testinde gerekli görülen tüm değişiklikler dereceli puanlama anahtarına yansıtılarak sürecin bir bütün olarak yürütülmesine dikkat edilmiştir. Yapılan düzenlemelerin ardından yeniden uzman görüşüne başvurulmuş ve bu değerlendirmeler sonucunda puanlama anahtarının görüş birliği ile uygunluğuna karar verilmiştir.

3.5. Verilerin Analizi

Araştırma sürecinde toplanan veriler nicel ve nitel analiz yöntemleri kullanılarak incelenmiştir. Nicel verilerin analizinde; aritmetik ortalama, frekans ve standart sapma gibi temel istatistiksel yöntemler uygulanmıştır. Deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılması amacıyla bağımsız örneklemler t testi; deney ve kontrol gruplarının ön test ve son test sonuçlarının karşılaştırılması için ise bağımlı örneklemler t testi kullanılmıştır. Nitel verilerin tema ve kodlarının belirlenmesinde, araştırmanın amaç ve teorik çerçevesine uygun şekilde önceden belirlenen van Dijk'ın eleştirel söylem çözümlemesi modelinin ana ve alt

kategorileri (bk. Tablo 2.31.) ve dereceli puanlama anahtarının yüzey yapı/derin yapı karşıtlığı (bk. Ek.3) dikkate alınmıştır. Öğrencilerin eleştirel okuma başarı testine verdikleri yanıtların yorumlanması bu doğrultuda gerçekleştirilmiştir. Ancak araştırmanın modelinde de belirtildiği üzere ölçme ve değerlendirmede nicel sonuçlar esas kabul edilmiş olup nitel yöntemlerin kullanımı, nicel bulgulara açıklık kazandırmak ve öğrencilerin kavrayış düzeylerini daha somut örneklerle açıklamak amacıyla tercih edilmiştir.

Eleştirel okuma başarı testine katılan deney ve kontrol grubu öğrencilerine ait veri seti üzerinde ilk aşamada güvenirlik analizi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları Tablo 3.13'te sunulmuştur. Tabloya göre, eleştirel okuma başarı testi sorularının hem ön test hem de son test için hesaplanan Cronbach Alfa değerleri 0,70'in üzerinde bulunmuştur. Bu bulgular, test sorularının yüksek düzeyde iç tutarlılığa sahip olduğunu ve dolayısıyla testin güvenilir olduğunu göstermektedir.

Tablo 3.13
Eleştirel Okuma Başarı Testi Güvenirlik Analizi

	Cronbach Alfa	Madde Sayısı
Ön Test	,765	25
Son Test	,941	25

Tablo 3.14
Normallik Analizi Sonuçları

	Shapiro-Wilk		
	İstatistik	sd	p
Küçük Yapı Ön Test	,949	40	,064
Büyük Yapı Ön Test	,968	40	,302
Şematik Yapı Ön Test	,976	40	,531
Tematik Yapı Ön Test	,946	40	,053
Küçük Yapı Son Test	,947	40	,057
Büyük Yapı Son Test	,960	40	,080
Şematik Yapı Son Test	,964	40	,114
Tematik Yapı Son Test	,949	40	,060

Eleştirel okuma başarı testinin alt boyutlarına verilen puan ortalamalarının karşılaştırılmasından önce, testin alt boyutları için normallik analizi gerçekleştirilmiştir. Normallik analizi, bir veri setinin normal dağılıma uygunluğunu değerlendirmek amacıyla yapılan istatistiksel testtir. Normallik analizi sonuçları Tablo 3.14'te sunulmuştur. Analiz bulguları, alt boyutların hem ön test hem de son test puanlarının normal dağılım gösterdiğini

(p> 0,05) ve parametrik testlerin kullanılabileceğini göstermektedir. Bu doğrultuda, deney ve kontrol gruplarının karşılaştırılması için bağımsız örneklemler t testi; ön test ve son test sonuçlarının karşılaştırılmasında ise bağımlı örneklemler t testi kullanılmasına karar verilmiş ve bu analiz yöntemleriyle araştırmanın nicel bulguları elde edilmiştir.

BÖLÜM 4

BULGU VE YORUMLAR

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerileri üzerindeki etkisini belirlemek, araştırmanın temel problemini oluşturmaktadır. Bu bölümde, araştırma problemi doğrultusunda gerçekleştirilen uygulamalardan elde edilen bulgular ile bu bulgulara ilişkin yorumlara yer verilmiştir.

4.1. Birinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin küçük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4.1
Metnin Küçük Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test-Son Test Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Ön Test	20	,975	,321	19	9,828	,001
Son Test	20	1,663	,219			

($p<0,05$)

Metnin küçük yapısı açısından deney grubu öğrencilerinin ön test ve son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.1'de sunulmuştur. Deney grubunun ön test başarı ortalaması $\bar{X}$ =,975 iken son test başarı ortalaması $\bar{X}$ =1,663 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t=. 9,828; $p<0,05$). Bu sonuçlar, söylem

çözümlemesine dayalı eğitimin, deney grubu öğrencilerinin metnin küçük yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.2
Metnin Küçük Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön-Son Test Sonuçları

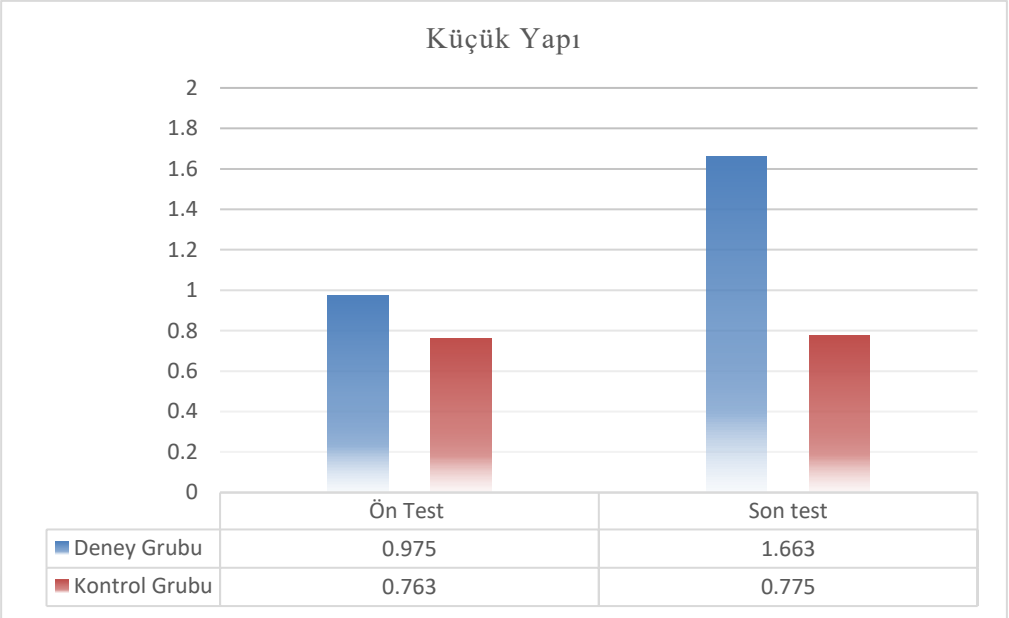
	N	X̄	ss	sd	t	p
Ön Test	20	,763	,194	19	,188	,853
Son Test	20	,775	,265			

(p<0,05)

Metnin küçük yapısı açısından kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.2'de sunulmuştur. Kontrol grubunun ön test başarı ortalaması X̄ =,763 iken son test başarı ortalaması X̄ =775 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık bulunmadığını göstermektedir (t=. 188; p>0,05).

Bu sonuçlar, mevcut öğretim programına dayalı eğitimin, kontrol grubu öğrencilerinin metnin küçük yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde kayda değer bir etkisinin bulunmadığını göstermektedir.

Metnin küçük yapısı açısından deney ve kontrol ve grubuna uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test -son test başarı ortalamaları, grafik 4.1.'de görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.1. Metnin küçük yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test -son test sonuçlarının karşılaştırılması.

Metnin küçük yapısı açısından deney grubunun ön test-son test aritmetik ortalamasında önemli bir artış kaydedilirken kontrol grubunun ortalamaları arasında anlamlı bir fark görülmemektedir.

Öğrencilerin eleştirel okuma başarı testi üzerinde yapılan incelemeler doğrultusunda deney ve kontrol gruplarının metnin küçük yapı ve büyük yapısına (tematik ve şematik yapılar) yönelik sorulara verdikleri yanıtlardan örnekler seçilmiştir. Burada yer verilen örnekler, çalışma gruplarının (deney ve kontrol) genel bir temsili olarak yer bulmaktadır. Söz konusu örnekler grup içi öğrencilerin ortak eğilimlerini, başarı düzeylerini, okuma stratejilerini ve özgün yanıtlarını yansıtırken; gruplar arasındaki benzerlikler, farklılıklar ve genel performans düzeylerinin karşılaştırılmasında önemli bir rol oynamaktadır.

Öğrencilerin eleştirel okuma başarı testinde küçük yapıya yönelik verdikleri yanıtlar aracılığıyla elde edilen nitel verilere ait örnek ve açıklamalar:

Tablo 4.3

Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Küçük Yapı Karşılaştırması

	DENEY GRUBU	KONTROL GRUBU
KELİME SEÇİMİ	Ö-14/S-17: *"'O' ve 'biz' zamirleri karşı düşünceleri ve kişileri ifade ediyor. Buradan alt ve üst grupları algılıyoruz. Yazar 'o' zamirini kullanarak istasyon şefini ifade ediyor. O zamiri ile ötekileştirme yapıyor. Kendini 'biz' zamiri ile ifade ettiği hikâyecilerin arasına katıyor. 'O' zamiri ile gerçek hayatta otoriteyi ve otorite sahibi kişileri ifade ediyor. 'Biz' ile otorite düzeyi düşük alt statüye işaret ediyor. Bu zamirler ile toplumdaki statülerini ve yetkilerini anlayabiliyoruz. 'O' zamirinin özne olduğu cümleler (tehdit ediyordu gibi) baskıcı eylemleri barındırıyor. 'Biz' zamirinin özne olduğu cümleler (karışık duygular içindeydik gibi) kısıtlanma, ümitsizlik duygularını barındırıyor. Egemen güç 'O' zamiri ezilen taraf ise 'Biz' zamiridir."*	Ö-32/S-17: *"O, zamiri ile memuru yöneten sınıfı temsil ediyor. Biz zamiriyle hikâyecileri yönetilen sınıfı temsil ediyor."*
	Ö-17/S-16: *"Esnaf nitelendirmesi sanatın tamamen maddi amaçlarla yapılan bir iş olduğunu gösteriyor. Aslında sanat manevi değeri olan bir meslektir. 'Müşteri, ücret, pahalı, ucuz, taze, bayat' gibi sözcükler sanat eserlerini satılacak bir eşya gibi göstermektedir. Anlatıcı, bu etiketlemelere karşı çıkar. Sanatçıların bir esnaf ya da memur olmadığını ve daha ayrıcalıklı olması gerektiğini savunur. Hikâyede memur adlandırması, istasyon şefinin de baş memur olduğunu, onun emrinde çalışmak zorunda olduklarını göstermektedir."*	Ö-39/S-16: *"Memur hikâyeciler derken sanata verilen değerin az olduğunu görüyoruz. Yani her şeyin sanki devlete bağlı olduğunu söylemek istemiş. Esnaf hikâyeciler derken de daha çok küçümsemiştir. Anlatıcı başından beri kendisinin sanatçı olduğunu kabul ettirmeye çalışıyor."*
CÜMLE YAPISI	*Ö-1/S-18: "Bu cümlede birden fazla yargı vardır. Birleşik yapılı bir cümledir. Bunun nedeni yazarı çok fazla şey anlatmak istemesi. Yapı olarak olumlu olsa da filden olumsuz anlam olduğu anlaşılıyor. Nesne durumunda olan hikâyeciler vurgulanmıştır. Yani onların tehdit edildiğine dikkat çekilmiş. Etken fiil çatısı kullanılmıştır. Dolaylı olarak anlatılmış, istasyon şefinin cümleleri bizzat verilmemiştir. Burada yazar istasyon şefinin etkisini azaltmayı amaçlamıştır. Kip eki olarak şimdiki zamanın hikâyesi kullanılmıştır. Buradan da tehdit etmek fiilinin belirli bir süre sürdüğünü anlıyoruz."*	Ö-24/S-18: *"Birleşik yapılı cümle. Yoğun anlam taşımakta. Özne belli yükleme öznenin başındaki ifadeyi desteklemekte, dolaylı bir aktarım vardır."*
	Ö-12/S-18: "Bu cümleyi bu cümlenin yapısına baktığımızda girişik birleşik yapılı olduğunu görürüz. Bu yapı 'sürdürmeye, çalıştığımız, yaşayışımızda, yaratmak, yazacağını, söyleyerek' fiilimsileri ile sağlanmış. Okuyucu yoğun bir anlatımla karşılaşmaktadır. Öge dizilişine baktığımızda kurallı bir cümledir. Bizi zamirin yüklemin önüne gelerek vurgulanmış. Tehdit edilen hikâyeciler olduğu öne çıkarılmıştır. Yeni bir endişe kaynağı derken bunun öncesinin olduğunu anlatmak yani örtük anlatımdan yararlanmak istenilmiştir."	Ö-37/S-18: *"Birleşik cümle, etken. Zarf tümleci, zarf tümleci, belirtili nesne, yüklem. Vurgu belirtili nesne üzerindedir. Dolaylı anlatım. Yapı olarak olumlu, anlam olarak olumsuz cümle. Kurallı cümledir."*
YEREL UYUM	Ö-8/S-19: "*Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayıldık…' cümlesiyle kabul etme ve onay verme ifadesi kullanılmıştır. Demiryolunda çalıştıkları için bunu kabul etmişlerdir. Fakat memur hikâyeciler olarak değerlendirmeyi bir diğer cümleleriyle kabul etmediklerini görüyoruz. Bu yüzden o cümlede gerçek anlamda bir onay yok. İronik bir dille söylendiği için onay ifadesi gibi görünüyor. 'Biz' sanatçıydık derken genelleme yapılmıştır. Hikâyecilerin de birer sanatçı olduğuna vurgu yapılmıştır. Öteki sanatçılar ve satıcılar karşılaştırma tekniği kullanılarak öteki satıcılar geri plana atılmış ve ötekileştirilmiştir."*	Ö-29/S-19: *"İstasyon şefi gülerek 'memur hikâyeciler' diyordu bize. (Genelleştirme var) 'Biz de öteki sanatçılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için.'(Karşılaştırma) 'Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirmek istemiyorum; biz sanatçıydık.'(Özelleştirme)"*
	Ö-15/S-19: *"Kip ekleri geçmişi anlatarak zaman birliği sağlıyor. 'Biz' zamirinin kelime ve ekler hâlinde tekrarlanması, olayların aynı şahıslar etrafında gerçekleştiğini gösterir. 'Evet' ve 'üstelik' diyerek istasyon şefinin dediklerini onaylıyor aslında bu bir ironidir, burada bir zıtlık vardır. Diğer satıcılar ve hikâyeciler arasında bir karşılaştırma var, burada sıradan halka temel ihtiyaçları satan satıcılar ile aydın kesime eser vermeye çalışan sanatçılar karşılaştırılmıştır ve aslında bu iki taraf bir tutulmuştur. Bence bu sanatçılara haksız muameledir. Son cümledeki amaç ilişkisi de ironiktir. Sanatçının maddi dünyaya istemeden girmek zorunda olduğuna dikkat çeker."*	Ö-28/S-19: *"Karşılaştırma-Neden Sonuç- Karşıtlık gibi yöntemler kullanılmıştır. Bu yöntemler metnin daha anlaşılır ve net olmasını sağlamıştır. Memur hikâyeciler denilirken genelleme yapılıyor ve bundan şikayetçiler. Bu yöntemler bu anlatımı destekliyor. Sonra bağlacı cümleye neden-sonuç ilişkisi katmıştır."*

RETORİK VE İKNA STRATEJİLERİ	Ö-4/S-15: *"Toplum güncelliğini korumayan, kendilerine hitap etmeyen sanat eserlerine, farklı yaklaşımlara saygılı biçimde o pencereden bakma tekniğini kullanarak değil, onu yererek, aşağılayarak yaklaşır. Örneğin yataklı vagon yolcusunun hikâyeler için dediği 'çok basmakalıp ve modası geçmiş' sözleri de toplumun sanat eserlerine olan yaklaşımını ortaya koymuştur. Yine istasyon şefinin yazılan aşk hikâyelerini kızdığı için 'demiryolları sayesinde ekmek yediklerini' ileri sürmesi toplumun sanatı eserine karşı olan tutumunu bir kez daha ortaya koyar."*	Ö-23/S-15: *"Suratlarına fırlatma deyimiyle aslında saygı ve önemsenmenin önemi kalmamış onlar için. Yolcular güncel ve taze bilgi istiyor. Bu nedenle de işine yarayamayacağını bildiği şeyleri istemiyor. (4. Paragraf) 'Ayrıca sık sık karartma yapılıyor.' cümlesinde de sık sık kelimesi, sürekliliği ve altında da bıkkınlığı temsil ediyor."*
	Ö-7/S-20: *"Metnin iç içe anlatımı olması bakımından mektup türüyle ilişkilendirilebilir. Anlatıcının cümlelerinden de bunu çıkarmaktayız. Anlatıcı geçmiş zamandan şimdiki zamanda sıçrama yapmış, onu 16. paragrafta şimdiki zamana geçilmiş. Ayrıca metnin son cümlesi de mektubu andırıyor. Mektup yazarken birine hitap edersin, seslenirsin metinde de aynı şekilde yapılmış (18. Paragraf). Samimiyet kurulup anlatım etkili kılmak istenmiş."*	Ö-22/S-20: *"Bu metin okuyucuya bir mektup, çünkü 9. paragraftaki 'Şimdi' diye başlayan cümlede diğer cümlelerin aksine şimdiki zaman kullanılmıştır. Şimdi yazılan bir mektupta geçmişteki bir hikâye anlatılıyor yani. Aynı zamanda anı türüyle de çok benziyor. Sonuçta bu olaylar yazarın başından geçmiş olaylar."*
	Ö-9/S-21: *"Metinde anlatılmak istenilen sorunlara ironik bir üslup ile yaklaşılarak çoğu anlamlar üretilmiştir ve bu sayede metni her okuyanın farklı anlamlar çıkarması sağlanmıştır. Aynı zamanda yazar yani Oğuz Atay entelektüel yaklaşımını yansıtan bir şey olarak ironik üslubu tercih etmiştir. İronik üslubun diğer tercihi ise söylemlere karşı koyma, itiraz ve suçlama gibi tepkilerin önüne geçebilmektedir. Kısacası Oğuz Atay eleştiriden 'kaçınma' stratejisi olarak ironik üsluba başvurmuştur."*	*Ö-21/S-21: "Üst kesimle ilgili düşüncelerini yazar, kapalı üslubuyla, alaylamayla bize aktarmıştır. Yani otoriteye karşı gizli bir eleştirme vardır. Düşüncelerini açıkça anlatmak yerine çekinceyle anlatmıştır."*
	Ö-18/S-22: *"'Biz' söylemindeyken anlatıcı, genç kadın ve Yahudi vardı sanatçı olduklarını savunuyordu ve kendini bu gruba ait hissediyordu. Metnin sonlarında ise yalnızlaşıyor ve 'ben' söylemine geçiyor metnin sonunda istasyon şefinin yerine geçmesi otoriter gücün artık kendisi olduğunu gösterir. Oğuz Atay anlatıcının özgürlüğüne kavuşmasının yalnızlıkta olduğuna işaret etmek istiyor olabilir. Anlatıcının özgürleşmesini bedeli yalnız kalmasıdır."*	Ö-24/S-22: *"Biz söylemi kullanırken genç kadın ve Yahudi ile birlikteydi. Metnin sonuna gelindiğinde Yahudi'nin ölmesi ve genç kadının gitmesiyle yalnızlaşıyor ve ben söylemine geçiyor."*

Ö: Öğrenci kodu S: Soru maddesi

"Küçük Yapı" metnin dil bilgisel özelliklerini ifade eder. Kelime seçimleri, cümle yapıları, geçişlilik, kip/kiplik, referanslar, önerme ve önerme dizileri, ön varsayımlar, ima ve çıkarımlar, üslup, retorik stratejiler vd. dilsel unsurlar bu aşamada çözümlenir. Metni dilsel olarak okumak, okuyucunun anlamsal büyük yapı hakkında çıkarımlar yapması için yöntemsel bir çıkış noktası oluşturur. Metnin küçük yapısı ile büyük yapısı arasındaki ilişki, karmaşık ve çok yönlüdür. Bu durum, dilsel işaretlerin ötesinde pragmatik unsurların da takibini gerektirir. Metinler rastgele oluşturulmuş yapılar değildir; belirli bir konu, bağlam, iletişimsel ortaklar, paylaşılan bilgi, inanç, norm ve değerler çerçevesinde şekillenir. Yazarların üslup seçimleri bu faktörlerin etkisiyle yön bulur. Okuyucunun görevi, bu kurallara göre çıkarımda bulunmaktır.

Öğrencilerin "Kelime Seçimi" alt kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 16. ve 17. sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla değerlendirilmiştir. Kelimeler; göndergesel, toplumsal ve duygusal anlamlar taşır; söz varlığı, duygular, değerler ve normlar, ilgiler, tercihler, çatışma ve uzlaşmalar, kültürel ve sosyal kimlikler vb. hakkında önemli bilgiler sunar. Bu bağlamda, kelimelerin retorik stratejiler tarafından şekillendirildiği söylenebilir.

Deney grubu öğrencilerinin ilgili sorulara verdiği cevaplarda yazarın ve metinde ima edilen referans gruplarının bakış açılarına dair belirgin tespitler gözlemlenmiştir. Öğrencilerin, yazarın kelime seçimlerini sosyal ve ideolojik bağlamda ele almaları, art alan bilgisiyle bütünleşen bir eleştirel okuma pratiğine işaret etmektedir. Bunun yanı sıra öğrenciler, metinde aynı kavram alanına giren kelimeleri kullanarak yerel ve küresel tutarlılığı destekleyici bir tutum sergilemişlerdir. Bu dikkatleri, metnin büyük anlamsal yapısının gözden kaçırılma riskini de ortadan kaldırmıştır. Öğrencilerin kelimelerin duygusal ve anlamsal değerleri üzerine düşünmeleri, retorik işlevlerini keşfetmeleri, anlam inşasında zamirlerin kullanımına dayalı olarak söylemlerin bireysel veya grup temelli oluşunu dikkate almaları eleştirel okuma becerilerinin diğer önemli göstergeleri olarak değerlendirilebilir. Kontrol grubu öğrencilerinin ise kelimelerin göndergesel, toplumsal ve duygusal anlamlarını tespit ettikleri ancak kelimeleri ağırlıklı olarak metin içinde geçtiği durumla ilişkilendirdikleri görülmüştür.

Öğrencilerin "Cümle Yapısı" alt kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 18. soruya verdikleri cevaplar aracılığıyla değerlendirilmiştir. Cümleler; soyut ve bağlam dışı birimler değil, söylemin önemli taşıyıcılarıdır. Bu doğrultuda cümlelerin yapısal, pragmatik, retorik vb. birçok işlevi göz önünde bulundurulur. Bu aşamada; aktif ve pasif formların kullanımı, kelimelerin sırası, konulaştırma, vurgu ve bağlayıcılar, eylem-zaman ilişkileri, kipleştirme vs. gibi dil bilgisel unsurlar ile yerel anlam biliminin bazı temel kavramlarının (önerme, önerme dizileri, imalar, ön varsayımlar, dolaylı ifadeler vs.) birlikte düşünüldüğü karmaşık bir süreç takip edilir. Deney grubu öğrencilerinin ilgili soruya verdikleri cevaplarda aktif ve pasif cümle yapılarından hareketle metindeki kişilerin temsil ettikleri niteliklere dair örtük duruşlarını araştırdıkları görülmüştür. Bu yaklaşımları, söylemin düzenlenmesindeki üretici rollerini yerine getirdiklerine işaret etmektedir. Geçişlilik stratejisini temel alarak metindeki eylemler, koşullar ve etki alanlarını yorumlamaları; dolaylı ve doğrudan anlatım cümleleri aracılığıyla anlatıcının iletişim ve mesafe kontrolünü keşfetmeleri, yazarın okuyucuyu ikna etme stratejilerine yönelik dikkatlerini göstermektedir. Buna ek olarak, metnin kip ve kiplik özelliklerini analiz etmeleri, dil bilgilerinin geleneksel sınırların ötesine taşındığını göstermektedir. Özetle, yüzey yapıdaki görünümler üzerinden cümlelerin taşıdığı birden fazla önermeyi analiz eden öğrencilerin anlam bilimi ile söz dizimi arasında sistematik ilişkiler kurarak eleştirel okuma becerilerini üst seviyeye taşıdıkları söylenebilir. Kontrol grubu öğrencilerinin ise genellikle cümlelerin temel yapılarını, söz dizimini, vurgu ve ifade düzenini, bağlaç kullanımını, koşul ve ilişkilendirme yapılarını, özne-yüklem ve nesne-

yüklem ilişkisini inceledikleri ancak yapısal tespitleri anlamsal düzeyle ilişkilendirme noktasında sınırlı kaldıkları tespit edilmiştir.

Öğrencilerin "Yerel Uyum" alt kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 19. soruya verdikleri cevaplar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Yerel uyum kategorisi, cümle ve cümle dizileri ile açıklanan önermeler arasındaki ilişkileri tanımlamaktadır. Önermeler arasında nedensel, işlevsel (özelleştirme, genelleme, karşıtlık, açıklama vb.) veya referansal ilişkiler aracılığıyla tutarlı bir yapı meydana getirilir. Cümlelerin sıralanışı, ardışıklığı ve bağlanışı, ortak kip ve şahıs ekleri, konu-yorum akışı, gönderim ögeleri vs. yerel uyumun kurulmasında işlevseldir. Bu aşamada metni oluşturan cümle içi ve cümleler arası potansiyel anlam bağlantıları ortaya çıkarılarak metnin temel önermesine ulaşılmaya çalışılır. Deney grubu öğrencilerinin bu kategorideki soruya verdiği cevaplarda; açıklama, ayrıntılandırma, genelleme, karşılaştırma, karşıtlık gibi cümleler arası işlevsel ilişkileri çözümlemede bağlantı ögelerine başvurdukları dikkat çekmektedir. Diğer taraftan metnin bütününü dikkate alarak çağrışımsal gönderimler ve art/ön gönderimler, ortak kip/şahıs ekleri aracılılığıyla referansal ilişkileri ve olaylar/durumlar arasındaki zamansal/nedensel ilişkilere dayalı tutarlılıkları çözümledikleri görülmektedir. Bu kategoride öğrenciler, tutarlılık ilkesinin ardışık cümlelerle sınırlı olmadığı bilgisini eyleme dökerek yerel uyumu küresel yapının kontrolü altında çözümlemişlerdir. Bu bağlamda öğrencilerin aralarında etkileşimsel ilişkiler olan önermeler dizisinden metnin bütününe uzanan eleştirel bir bakış edindiklerini söylemek mümkündür. Kontrol grubu öğrencileri ise genellikle cümlelerin dil bilgisel yapısına, bağlaçların kullanımına ve cümlelerin sıralanışına odaklanmışlar; metin içerisindeki işlevsel ve daha derin anlam ilişkilerini analiz etme konusunda sınırlı bir yaklaşım sergilemişlerdir. Bu durum, kontrol grubu öğrencilerinin metni dilsel açıdan okuma becerilerinin bilgi ve kavrama düzeyinde kaldığına işaret etmektedir.

Öğrencilerin "Retorik ve İkna Stratejileri" alt kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 15, 20, 21 ve 22. sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Retorik ve ikna stratejileri kategorisinde, metin her şeyden önce bildirişim aracı olarak ele alınmalıdır. Retorik yapılar, metinde öne sürülen önermelere karşı okuyucuda duygu, düşünce, inanç ve kanaat değişiklikleri meydana getirmenin amaçlandığı karmaşık bir sürece işaret eder. İdeolojik metinleri pragmatik olarak kontrol eden belirli söylem yapıları (meşrulaştırılma, olumlu-olumsuz temsiller, hiperboller, kutuplaşmalar vs.) olduğu gibi, özellikle edebî metinlerde değer kazanan başka retorik yapılardan da bahsedilebilir. Bu unsurlar; imge, imaj ve çağrışımlar, kurgu, yapı, ironi, örtmece, ahenk unsurları, anlatım yöntem ve teknikleri,

metinler arasılık ve metnin tonu gibi yazarın okuyucusuna iletmek istediği duyguyu etkili bir biçimde yansıtan üslup tercihleri olarak öne çıkar. Edebî metinlerin okuyucu üzerindeki retorik etkisi, dil ve üslup aracılığıyla biçimlenir. Bu bağlamda, ele alınan metinlerde büyük ve küçük yapıların tüm alt boyutlarında retorik figürlerin izleri sürülebilir. Eleştirel bir okuyucu, metnin belirli bir niyetle oluşturulduğunu kabul etmekle birlikte asıl hedefi yazarın niyetine ayrıcalık tanımak değil kendi art alan bilgisi doğrultusunda metni anlamlandırmaktır. Bu çözümlemeler, okuyucunun estetik, ahlakilik, gerçeklik gibi çok boyutlu beklentileri doğrultusunda şekillenir. Eleştirel okuyucunun metnin retorik ve ikna edici etkisine direnebilmesi, yazarın dil ve anlatım oyunlarını çözümleyebilme yeteneğine bağlıdır.

Deney grubu öğrencilerinin bu kategorideki sorulara verdikleri yanıtlar; metnin temasını, yazarın amacını, bakış açısını ve hedef kitlesini göz önünde bulunduran çok boyutlu eleştirel bakış açısı edindiklerine işaret etmektedir. Öğrencilerin olgu ve gerçekler arasındaki benzerlik ve farklılıkları belirleyebilme, post modernist tekniklerle (üst kurmaca, metinler arasılık, belirsizlik, ironi vb.) başa çıkabilme, neden-sonuç ilişkileri kurabilme, ima ve varsayımları fark edebilme, kalıplaşmış ifadeleri toplumsal ve kültürel bellekle ilişkilendirebilme, basmakalıp yargılara karşı durabilme, metnin tonunu keşfederek duygusal etkilerini değerlendirebilme, metni kişisel deneyimleriyle ilişkilendirme ve ben/biz söylemindeki sosyokültürel ve ideolojik arka planı değerlendirebilme gibi eleştirel okuyucudan beklenen beceriler göstermeleri söylem çözümlemesinin eleştirel okumadaki etkisini yansıtmaktadır. Kontrol grubu öğrencilerinin ilgili sorulara verdikleri yanıtlardan, metindeki kalıplaşmış ifadelerin anlamlarını çözdükleri, ancak bu ifadelerin toplumsal ve kültürel bağlamdaki derin işlevlerini ayrıntılı olarak incelemedikleri ayrıca metnin ironik üslubunun ve ben/biz zamirlerini eleştirel boyutta tam olarak kavrayamadıkları görülmüştür. Genel olarak metnin yüzey yapısında sunulan hikâyeye göre retorik yapıları yorumlamaları öğrencilerin yüzeysel kabullere yöneldiklerine ve kendi görüşlerini göz ardı ettiklerine işaret etmektedir.

Metnin küçük yapı çözümlemesine ilişkin bu bulgular söylem çözümlemesinin eleştirel okumadaki olumlu etkisini yansıtmaktadır. Mevcut öğretim programı açısından değerlendirildiğinde ise dilin işlevsel kullanımına dair daha yöntemsel bir yaklaşıma ihtiyaç olduğu ifade edilebilir.

4.2. İkinci Alt Probleme İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin büyük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4.4
Metnin Büyük Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları

	N	X̄	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,141	,296	19	11,111	,001
Son Test	20	1,809	,171			

(p<0,05)

Metnin büyük yapısı açısından deney grubu öğrencilerinin ön test ve son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.4.'te sunulmuştur. Deney grubunun ön test başarı ortalaması X̄ =1,141 iken son test başarı ortalaması X̄ = 1,809 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t=. 11.111; p<0,05). Bu sonuçlar, söylem çözümlemesine dayalı eğitimin deney grubu öğrencilerinin metnin büyük yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

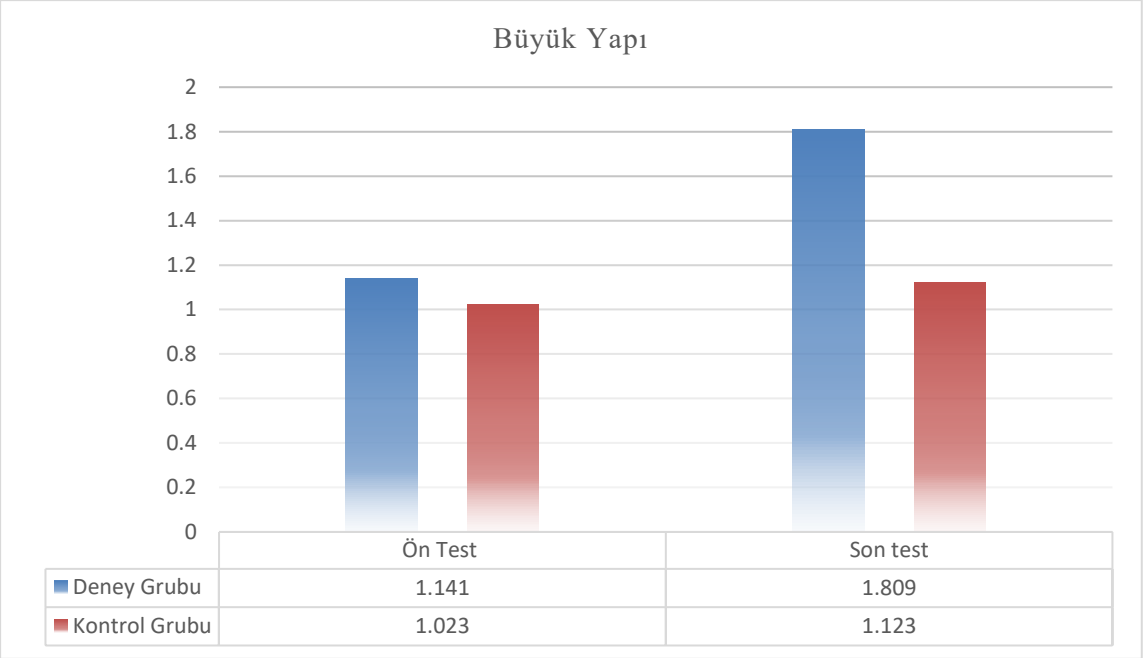
Tablo 4.5
Metnin Büyük Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları

	N	X̄	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,023	,254	19	2,008	,046
Son Test	20	1,123	,257			

Metnin büyük yapısı açısından kontrol grubu öğrencilerinin ön test ve son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.5.'te sunulmuştur. Kontrol grubunun ön test başarı ortalaması X̄ =1,023 iken son test başarı ortalaması X̄ =1,123 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t=. 2,008; p<0,05). Bu sonuçlar, mevcut öğretim programına dayalı eğitimin kontrol grubu öğrencilerinin metnin

büyük yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Metnin büyük yapısı açısından deney ve kontrol ve gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test başarı ortalamaları, grafik 4.2.'de görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.2. Metnin büyük yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test sonuçlarının karşılaştırılması.

Metnin büyük yapısı açısından her iki grubun da ön test-son test aritmetik ortalamasında artış kaydedilirken deney grubundaki artışın kontrol grubunun önemli ölçüde ilerisinde olduğu görülmektedir.

Büyük yapı, metnin genel anlamını belirleyen üst düzey yapılar olarak bilişsel bir temele dayanır. Bu yapılar, metin okuma ve anlama sürecinde zihindeki şemaları ve genel kavramsal çerçeveleri içerir. Büyük yapı, tematik ve şematik yapı olmak üzere iki alt boyuta sahiptir. Tematik yapıda metnin anlamsal yapısının hangi kategorik ilişkilerle kurulduğu incelenirken şematik yapıda metnin organizasyonu ve bağlamsal koşullar ele alınır. Metnin büyük yapısı açısından her iki grubun da ön test-son test aritmetik ortalamasında artış kaydedilirken deney grubundaki artışın kontrol grubunun önemli ölçüde ilerisinde olduğu görülmektedir. Bu bulgular, söylem çözümlemesi temelli eğitimin mevcut öğretim

programına kıyasla metnin büyük yapısının çözümlemede daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

Metnin büyük yapısını oluşturan tematik ve şematik yapı alt kategorilerine ilişkin bulgular ise şu şekildedir:

2.1. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin şematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4.6
Metnin Şematik Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,129	,317	19	10,120	,001
Son Test	20	1,833	,183			

($p<0,05$)

Metnin şematik yapısı açısından deney grubu öğrencilerinin ön test ve son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.6.'da sunulmuştur. Deney grubunun ön test başarı ortalaması $\bar{X}$ =1,129 iken son test başarı ortalaması $\bar{X}$ = 1,833 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t=. 10,120; $p<0,05$). Bu sonuçlar, söylem çözümlemesine dayalı eğitimin deney grubu öğrencilerinin metnin şematik yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

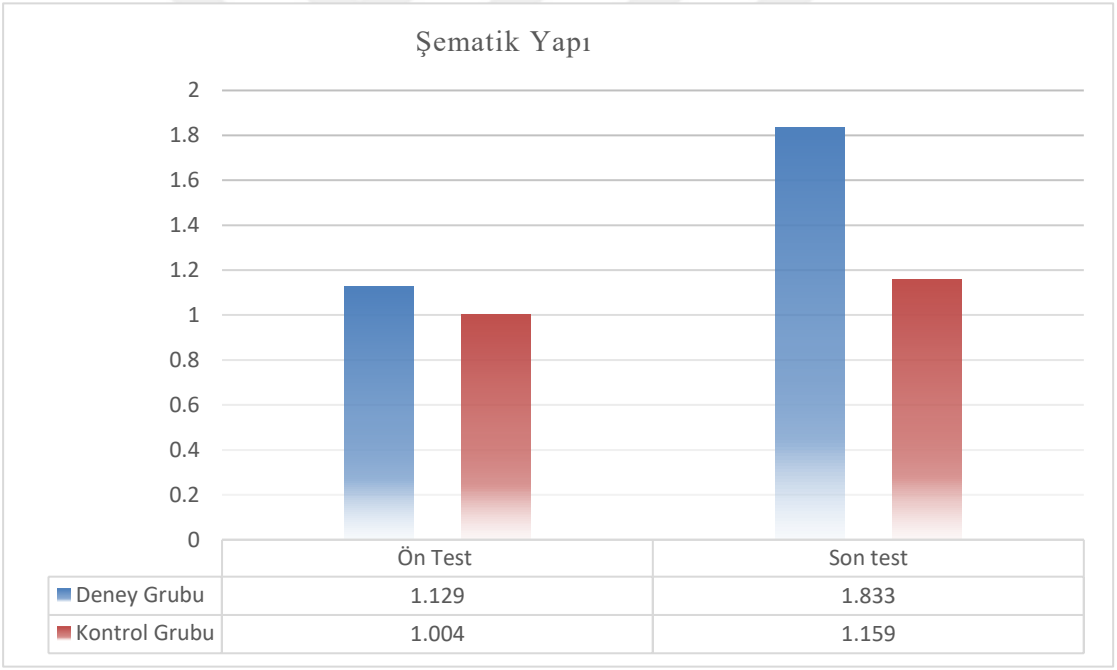
Tablo 4.7
Metnin Şematik Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları

	N	$\bar{X}$	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,004	,257	19	2,684	,015
Son Test	20	1,159	,309			

($p<0,05$)

Metnin şematik yapısı açısından kontrol grubu öğrencilerinin ön test-son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.7.'de sunulmuştur. Kontrol grubunun ön testteki başarı ortalaması $\bar{X}$ =1,004 iken son testteki başarı ortalaması $\bar{X}$ = 1,159 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t=. 2,684; p<0,05). Bu sonuçlar, mevcut öğretim programına dayalı eğitimin kontrol grubu öğrencilerinin metnin şematik yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Metnin şematik yapısı açısından deney ve kontrol ve gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test başarı ortalamaları, grafik 4.3.'de görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.3. Metnin şematik yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test sonuçlarının karşılaştırılması.

Metnin şematik yapısı açısından her iki grubun da ön test-son test aritmetik ortalamasında artış kaydedilirken deney grubundaki artışın kontrol grubunun önemli ölçüde ilerisinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin eleştirel okuma başarı testinde şematik yapıya yönelik verdikleri yanıtlar aracılığıyla elde edilen nitel verilere ait örnek ve açıklamalar:

Tablo 4.8

Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Şematik Yapı Karşılaştırması

		DENEY GRUBU	KONTROL GRUBU
DURUM	Ana Olayların Sunumu	Ö-10/S-5: *"Bu hikâyeyi anlatıcı birinci tekil şahıs zamiri ile okuyucuya duyurmaktadır. Metnin başında 'biz' zamiri ile başlar (biz üç hikâyeciydik). Yani kahramanımız metnin içinde yer alarak bizlere anlatmak isteneni dile getiriyor. Fakat daha sonra metnin dışına taşınıyor. Yazar, bu anlatıcıyı seçerek okuyucunun metni kavrayabilmesi açısından kolaylık sağlamıştır. Yazar burada sanatçının yanında olarak öznel bir tutum sergilediğini gösterir. Anlatıcı olaya kahraman bakışı ile yaklaşır. Bu sayede kahraman ile okuyucu arasında önemli bir bağ kurulmuştur. Ayrıca okuyucuda inandırıcılık, değer, duygu ve düşüncelerin de ortaya çıkmasına vesile olmuştur."*	Ö-21/S-5: "*Kahraman anlatıcıyla yazılmış. Hikâyeyi okurken anlatıcının açısından olayları dinlemek hikâyeyi daha gerçekçi yapıyor. 17. paragrafa geldiğimizde anlatıcı hâlâ değişmemiştir, 'korkuyorum' gibi ifadelerle sürdürülmüştür ve kendi duygu-düşüncelerini okuduğumuz için öznel bakış açısıyla yazıldığı yorumuna varabiliriz."*
		Ö-12/S-6: *"Metin üst kurmacaya dayalıdır. Birden fazla anlama sahip olması söz konusudur. Yazar metninde derin yapı/somut düzey olmak üzere çok anlamlı oluşturmuştur. Bunun nedeni ise okuyucuya var olan bir durumu açık açık anlatmak yerine bu yöntem ile tepkisini, olanları duyurmak istemiştir. Okuyucuya, metne bunalımlı bir hava oluşturarak temayı, anlatılmak isteneni daha iyi kavramasını sağlamıştır Metindeki zaman genel olarak sıralı bir şekilde devam etse bile ara ara geçmişe dönük cümlelere, anlatımlara yer verilmiştir."*	Ö-27/S-6: "*Metinde (11.) paragraftan sonra anlatıcı kendisiyle çatışmaya başlıyor, düşünceleri karışıp birbirine giriyor. Bunlar metnin akışını bozuyor. (12.) paragrafta zamanı ve ne olup bittiğini unutuyor, kafası karışıp sürekli geriye dönüyor. Serim ve düğüm bölümü var, çözüm bölümü yok."*
		Ö-10/S-7: *"Kahraman anlatıcı ile istasyon şefinin arasında geçen çatışmalar ile yazarın asıl anlatmak istediği düşünce ortaya çıkmıştır. Yazar, toplumun sanatı benimsemesini istasyon şefinin küçümseyici tavırlarıyla anlatmıştır (Gülerek, 'memur hikâyeciler' diyordu.) Yazar sanatı geri plana atarak toplumun ve otoriter yönetici kesimin sanat hakkındaki görüşlerini ortaya çıkarıyor. Oğuz Atay ile bu hikâyedeki anlatıcının özellikleri benzerlik göstermektedir. Oğuz Atay kendi düşüncelerini bu kahraman aracılığıyla dile getirmiştir."*	Ö-29/S-7*: "İstasyon şefinin üzerine yoğunlaşmıştır. İstasyon şefinin onlara yaptığı baskıyı, onları istemediğini ve kötü davrandığını yoğun bir şekilde anlatmıştır. 'istasyon şefi beni atacağını artık bir işe yaramadığımı söylediği zamanlar endişeleniyordum mesela' (15)"*
		Ö-3/S-8: "Temel çatışma hikâyeciler ve istasyon şefi arasında gördüğümüz geçim/hayatta kalma/güç çatışması denebilir. Bu 'hikâyeciler' 'istasyon şefi' metaforları derine inildiğinde bulunduğumuz durum ve zamana göre 'temel otorite ve sanatçı' şeklinde de yorumlanabilir. Metinde yan çatışmalar olarak hikâyecilerin diğer sanatçılar ile içinde bulunduğu çekişmeli rekabet, tanınmış ünlü bir eleştirmen ile demiryolu hikâyecilerinin konum farkları, seyahat eden yolcular ile devamlı istasyonda kalmaya mecbur kalmış hikâyeciler gibi örnekler verilebilir. 'İstasyon şefi' tek adam denilerek otoriteyi üst mevkiyi temsil eder. Vagonlarla gelen yolcular sanatçıların eserlerinin ulaştığı halkı, sıradan kesimi temsil eder. Hikâyeciler dışındaki satıcılar da tıpkı hikâyeciler gibi hayatlarını devam ettirmeye mahkûm alt kesimi/halkı temsil eder. Son olarak hikâyeciler eser ortaya koyan, beğeni toplayıp bununla geçinmeye çalışan sanatçıları temsil eder."	Ö-24/S-8: "*Temel çatışma şefle hikâyeciler arasında. İstasyon şefi otoriteyi hikâyeciler ise sanatçıları temsil etmekte. Diğer çatışmalar yataklı vagon yolcuları üst sınıf normal vagonlardaki yolcular ise halk."*
		Ö-9/S-9: *"Mekân olarak demiryolu istasyonunu tercih edilmesinin bu istasyona her sınıftan ve düzeyden insanın gelmesini nedeniyle seçildiğini düşünüyorum. Bu sayede sınıfsal çatışma daha net yansıtılabilmiştir. Zaman olarak 1. Dünya savaşı yıllarının seçilmesi, savaşın ardından geleneksel değerlerin hiçe sayılıp kapitalist bir düşünceyle hareket eden ülkeleri, kültürel sömürüyü ve haksızlıkların başlamasının sembolik anlamlarıdır. (Geçmiş hikâyeleri yazdığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak 'Bunları biliyoruz yeni şeyler yok mu? diyerek bayat hikâyelerimizi yüzümüze fırlatıyorlardı.') (Satışlar iyi gitmiyordu. Savaş yıllarıydı. Ekmek bile pahalıydı. Ayrıca sık sık karartma yapılıyor...)"*	Ö-22/S-9: "*Demiryolu istasyonu: bekleyiş, umut, ulaşmak/ulaşamamak, Savaş yılları: bekleyiş (iyi mi sonuçlanacak, kötü mü) umut/ umutsuzluk."*

Sonuçlar	Ö-7/S-13: *"Bence istasyon şefinin kıyafetlerin üstünde olması kaybedilmişliği anlatıyor. Kahramanın isteyerek o kıyafeti giydiğini düşünmüyorum, istasyon şefi orayı terk ettiği için giyiyor, ayrıca anlatıcı sanatçıdır şef olmak gibi bir düşüncesi yoktu. Şefin orayı terk etmesi otorite sahibi kişinin üzerinde baskı kurabileceği kimsenin kalmadığını gösteriyor. Yani demiryolundaki insanları kaybetmişler. Herkes orayı terk etmiş bu yüzden kazanan bir taraf görmüyorum. Kahramanın da orayı terk etmek istemesi fakat yapmaya korkması (17. Paragraf) baskının insanın üzerindeki etkilerini gösteriyor."*	Ö-35/S-13: "*Artık zorluklara karşı kimsenin dayanamayıp gitmesi, istasyon şefinin bile üst makam bir insan olup gitmesi, genç kadının bir gece ansızın gitmesi (15). Yahudi gencin hastalığına yenik düşmesi (15) 'Giderken yerine beni bırakmış olmalı' derken tren istasyonu da artık kimsenin kalmadığını anlıyoruz. Yani başlangıçta çok kişi olup hikâye sonunda tek kişi kalması hayatın daha zor olduğunu anlatıyor."*
Art Alan ve Bağlam	Ö-6/S-14: *"Sanata ve sanatçıya değer verilmemesi sanatçının özgürlük sorunu, sosyal sınıflar arasındaki ayrım metinde sıradan ulaştırılan başlıca toplumsal sorunlardır. Metinde bahsedilen istasyon şefinin anlatıcı ve diğer yazarları kendi istediği konuda yazılar yazmaya zorlaması, onları küçük görmesi, sanatçıların sanatlarını yapabilmeleri için gereken ortam sağlanmaması (istasyonun iyi aydınlatılması, şehre uzak olması) gibi şeyler bunları kanıtlar niteliktedir."*	Ö-40/S-14*:"Otorite kendi yararına olacak maddeleri kullanabiliyorken sanatçıyı koruyacak hiçbir madde yoktur. Sanatçı açlıkla savaşırken istasyon şefi bunu umursamamış bile. (1. paragraf 'uyandırmıyor.') Aksine onların yaptığı sanata karışmıştır. Onları asla rahat bırakmamıştır. Durumu gayet yerinde olan yataklı vagon müşterileri, sanatçının eserini alabildikleri için kendilerinde sanatçıyı eleştirme hakkı görmüştür."*
	Ö-15/S-23: *"Sanatçının yaşadığı toplum okuma-yazma bilmeyen, cahil, sanata ve sanatçıya saygısı olmayan bir toplumdur. Hikâyelerinin onlar için maddi-manevi hiçbir değeri yoktur. Görüldüğü gibi sigara sarmak için kullanıyorlar. Sanatçılar toplumun aydınlık yüzü ama onlar halk tarafından hak ettiği değeri görmüyorlar. Çünkü Maslow'un hiyerarşisine göre insanlar ilk önce temel ihtiyaçlarını karşılar, sonra sanat, hobi vb. işlerle ilgilenirler. Buradaki insanların çoğu temel ihtiyaçlarını zar zor karşılamaya çalışıyor. O yüzden sanata ve sanatçıya hak ettiği değeri gösteremiyorlar."*	Ö-31/S-23: *"Sanatçı topluma sanatını anlatmaya çalışır fakat yaşadıkları zamandan dolayı halk cahildir ve bu yüzden yazarın yazdıkları çok da dikkatlerini çekmez ve hikâyelerini sigara kâğıdı olarak kullanırlar. İnsanlar sanatçıların eserlerinden bir şey anlamadıkları için uyuyakalırlar."*
	Ö-12/S-24: *"Bu verilen cümleler ile dönemin savaş yıllarında ve bir krizin ortasında olduğunu anlamaktayız. Top seslerinin bizim ülkeye yaklaşmamış olması, dünya meselelerinden uzak ve mesafeli olduğunuzu gösterebilir. İstasyonun hep aynı yerde kaldığını söylediğine göre, yaşanılan ülkenin aslında ilerleme kaydetmediği, gelişmelere kayıtsız kaldığını veya Batı'nın gerisinde olduğumuzu çıkartabiliriz. Aynı zamanda bunları bir Yahudi'nin ağzından duymak ironili anlatımın olduğunu da göstermekte."*	Ö-25/S-24: *"Yazar ve arkadaşlarının bir dağ başı kasabasında yaşamaları ve gerçek hayattan uzak bir hâle gelmeleri hayattan korktuklarını, umarsızlaştıklarını gösteriyor. Çünkü dünyada olan bir savaştan bile haberdar olamayacak duruma gelmişlerdir."*
YORUM	Ö-20/S-10: *"Oğuz Atay, modernist bir yazar ve eserleriyle edebiyatımızda çok şey kattığını düşünüyorum. Hikâyesinde bu bunalımı tema edinmesi ve zorlukları anlatmak istemesinin altında onun hayatında da bunlara dikkat çekip insanlara anlatma çabasından geldiğini düşünüyorum. Hikâye de bu şekilde seslenmesi insanları sorgulamaya, davet etmesini istediğini düşündürüyor. Buradan inancının devam ettiğini anlıyoruz. 'Ama gene de ona yazmak, hep onun için yazmak, ona durmadan anlatmak, nerede olduğumu bildirmek istiyorum.' çabasının her zaman devam ettiği bu şekilde de bize gösteriliyor."*	Ö-25/S-10: *"Bu cümle ile okuyucusuna karşı bir arayışta olduğu, serzenişte bulunduğu görülür."*
	Ö-1/S-11: *"Üst sınıfı/otoriteyi temsil eden istasyon şefi alt sınıfının(sanatçılar) üstünde baskı kuruyor, istediğini yaptırıyor, kendine mecbur bırakıyor. Alt sınıf temsil eden hikâyeciler ise mecbur oldukları için onun davranışlarına göz yumup her istediğini yapıyorlar. Bu durumda kahramanlar üzerinden toplumdaki düzensizliklere göndermede bulunulmuştur."*	Ö-21/S-11: "*İstasyon şefi konumunu kullanarak hikâyeciler ve seyyar satıcılar üzerinde bir otorite kurmuş bulunmakta. Bu yüzden çalışan kesim artık 'Artık bir çırpıda biten ve beni telaşla peşinden koşturan kısa hikâyeler yazmak istemiyorum.' ifadeleriyle yazmak istemediği bir şeyi yaparak bu otoriteye boyun eğmiş hâlde düzenlerinin bozulmaması için çabaladıklarını çıkarımına varabiliriz."*
	Ö-6/S-12: *"Başlarda anlatıcının belleği ve zihni oldukça net iken zamanla bunu kaybederek ilk topluma hemen ardından da kendisine yabancılaşıyor. Yazarın kişinin kendine olan yabancılaşmasını yazmasının en önemli nedeni bize temada bahsettiğimiz umutsuzluk ve yabancılaşmayı daha derinden hissettirebilmektir. Bunu yazarak biz okuyuculara anlatıcının ne kadar kötü bir durumda olduğunu göstermeye çalışmıştır. Yazar bunu bilinçli ve amaçlı yapmıştır."*	Ö-/S-12: *"Genç Yahudi ölmüş sevgilisi onu terk etmiş kendi yalnızlığında boğulmuş biri olarak hayatına devam etmeye çalışıyor. Yanında olan kunduracının dediklerini bile hatırlamayacak vaziyete geliyor. Bunalımı yaşıyor. Zihinsel olarak tükenmişlik içinde bu da metinle çelişmiyor uyumlu ilerliyor."*

Şematik yapı, metnin yapısal unsurlarının birbirleriyle etkileşim içinde sistematik bir şekilde düzenlendiği çerçevedir. Bu yapı, metin içerisindeki anlam ilişkilerini ve bu ilişkilerin hiyerarşik düzenini belirleyerek metnin iç bütünlüğünün sağlanmasında önemli bir rol oynar. Öğrencilerin "Ana Olayların Sunumu" kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri; 5, 6, 7, 8, ve 9. sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Bu kategori; olay örgüsü, kişi, zaman ve mekân unsurları ile anlatıcı ve bakış açısının incelenmesi ve yazarın gerçekliği nasıl kurguladığını ortaya koymaya yöneliktir. Deney grubu öğrencileri; anlatıcının kim olduğu, hangi mesafeden konuştuğu, metindeki konumu ve tutumu gibi önemli unsurları bir arada değerlendirmişler ve tespitlerini metnin retorik yapısıyla ilişkilendirmişlerdir. Diğer taraftan öğrenciler metnin yapısını yazarın niyetiyle ilişkilendirerek olay örgüsündeki belirsizlikleri ortaya çıkarmış, sebep-sonuç ilişkilerini araştırmış ve çatışmaları daha geniş bir bağlam çerçevesinde değerlendirmişlerdir. Bunun yanı sıra zaman, mekân ve kişi unsurlarının sembolik kodlarını çözümlemiş ve derin yapıdaki ideolojik anlamların analizine yönelmişlerdir. Kontrol grubu öğrencilerinin de olay örgüsünü, kişi, zaman ve mekân unsurlarını, anlatıcı ve bakış açısına dair isabetli çıkarımları söz konusudur. Ancak tespitlerini metinde açıkça belirtilen unsurlara dayanarak değerlendirmişlerdir. Bu yaklaşım, derin anlam katmanlarına yönelik daha ileri düzeyde bir analiz gerçekleştirme konusunda kontrol grubu öğrencilerinin okuma becerilerinin geliştirilmesine ihtiyaç duyduklarını ortaya koymaktadır.

Öğrencilerin “Sonuçlar” kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 13. soruya verdikleri cevaplar üzerinden izlenebilmektedir. Sonuçlar, birçok metin türünde rutin olarak ortaya çıkan bir kategoridir. Bilhassa geleneksel metinlerde yazarın niyeti burada açıklığa kavuşmaktadır. Metnin mevcut veya olası sonuçlarının tartışılması, metindeki nedensel tutarlılıkları açığa çıkardığı gibi okuyucuların gerçek hayattaki sorunlara çözüm üretmelerine de yardımcı olmaktadır. Deney grubu öğrencilerinin başlangıç ve bitiş durumlarını birlikte değerlendirerek metindeki değişim ve dönüşüm süreçlerini analiz etmeleri, stratejik bir yaklaşım benimsediklerini göstermektedir. Ayrıca, yazarın teknik tercihlerini yorumlayarak metindeki sonuçsuzluk ve muğlaklığı aşabilmeleri ve yazarın okuyucu üzerindeki etkisini kavrayabilmeleri, eleştirel okumanın önemli göstergeleri olarak öne çıkmaktadır. Kontrol grubu öğrencileri, tespitlerini metnin başlangıç ve sonuçlarını doğrudan belirten cümle ya da paragraflar üzerinden gerçekleştirmişlerdir. Ancak öğrencilerin modern metinlerin “karar verilemezlik" veya "okunamazlık" olarak adlandırılan

çelişki ve belirsizlikler karşısında güçlük çektikleri ve yanıtlarını daha çok yüzey yapı özelliklerine göre belirledikleri tespit edilmiştir.

Öğrencilerin "Art Alan ve Bağlam Bilgisi" kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 14, 23 ve 24. sorulara verdikleri cevaplar üzerinden izlenebilmektedir. Bu kategori; yer ve zaman, katılımcılar ve eylemleri, sosyokültürel pratikler, paylaşılan inanç ve ideolojiler, bireysel ve toplumsal süreçler, metnin üretim veya algılanma koşulları, tarihsel yapı ve metinler arası ilişkiler gibi pek çok değişkenin birlikte değerlendirilmesini gerektirmektedir. Deney grubu öğrencilerinin ilgili sorulara verdikleri cevaplarda; sosyokültürel gerçeklikler, meşrulaştırmalar, toplumsal etkileşimler, güç ve dayanışma ilişkilerine yönelik tespitler dikkat çekmektedir. Öğrencilerin daha geniş bağlamlar doğrultusunda metne nüfuz etme çabaları söylem çözümlemesinin eleştirel bakış açısı kazandırmadaki potansiyelini göstermektedir. Kontrol grubu öğrencilerinin cevaplarından daha çok metin içi bağlama odaklandıkları, ancak daha geniş sosyokültürel ve tarihsel bağlamlarında derinleşemedikleri gözlemlenmiştir. Bu durum, öğrencilerin metinde sunulan yüzeysel bilgilere odaklanmalarından kaynaklanmış ve metni tüm yönleriyle değerlendirebilmelerinin önüne geçmiştir.

Öğrencilerin "Yorum" kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 10, 11 ve 12. sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Bu kategoride, yazarın dil dışı dünyadan hangi bilgileri seçtiği, bu bilgileri nasıl dönüştürdüğü ve okuyucuya hangi biçimde sunduğu araştırılır. "Sözlü Tepkiler" ile "Beklenti ve Değerlendirmeler" alt boyutlarından oluşan bu kategoride; yazarın metne açık ya da örtük müdahaleleri değerlendirilir. Deney grubu öğrencilerinin ilgili sorulara verdikleri cevaplarda; dilin eylem ve etkileşim boyutlarına dayanarak toplumsal kimlikler, kişiler arası ilişkiler ve metindeki olgu ve görüşlere yönelik yaptıkları yorumlar dikkat çekicidir. Deney grubu öğrencileri bu aşamada gerçekleştirdikleri analizlerde; yazar, anlatıcı, okuyucu ve hikâye kişilerinin iletişim pratiklerini bütüncül olarak değerlendirmişlerdir. Öğrencilerin, metnin dışına çıkarak kişilerin bağlama kattıklarını, "öne çıkarma ve geri plana atma" stratejilerinden hareketle yazarın bakış açısını biçimlendiren değer ve ilkeleri analiz etmeleri ise önemli bulgular ortaya çıkarmıştır. Ayrıca, metin ile yazarın hayatı ve edebî kişiliği arasındaki referansların keşfi, söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisi üzerindeki etkisi açısından anlamlıdır. Kontrol grubu öğrencileri de ilgili sorulara verdikleri cevaplarda yazarın dünya görüşü, sosyal kimlikler ve metnin toplumsal gerçeklikle ilişkisini kavrayabilmeleri açısından önemli bir temele sahip olduklarını göstermişlerdir.

Bu bulgular, söylem çözümlemesine dayalı eleştirel okuma eğitiminin mevcut öğretim programına kıyasla metnin şematik yapısının çözümlenmesinde daha etkili olduğunu ortaya koymaktadır.

2.2. Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin tematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark var mıdır?

Tablo 4.9
Metnin Tematik Yapısı Açısından Deney Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test-Son Test Sonuçları

	N	X̄	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,170	,339	19	8,744	,001
Son Test	20	1,750	,259			

(p<0,05)

Metnin tematik yapısı açısından deney grubu öğrencilerinin ön test -son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.9.'da sunulmuştur. Deney grubunun ön test başarı ortalaması X̄ =1,170 iken son test başarı ortalaması X̄ = 1,750 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t= 8,744; p<0,05). Bu sonuçlar, söylem çözümlemesine dayalı eğitimin, deney grubu öğrencilerinin metnin tematik yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Tablo 4.10
Metnin Tematik Yapısı Açısından Kontrol Grubuna Uygulanan Eleştirel Okuma Başarı Testinin Ön Test -Son Test Sonuçları

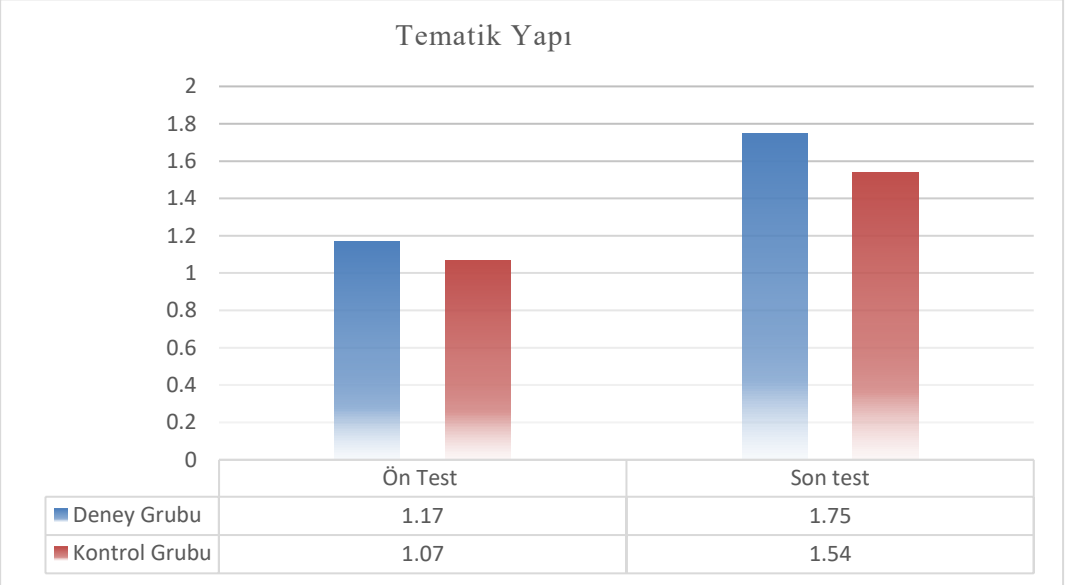
	N	X̄	ss	sd	t	p
Ön Test	20	1,070	,369	19	6,963	,001
Son Test	20	1,540	,245			

(p<0,05)

Metnin tematik yapısı açısından kontrol grubu öğrencilerinin ön test-son test başarılarının karşılaştırılması için yapılan bağımlı örneklemler t testi sonuçları Tablo 4.10.'da sunulmuştur. Kontrol grubunun ön testteki başarı ortalaması X̄ =1,070 iken son testteki başarı ortalaması X̄ =1,540 olarak ölçülmüştür. Bulgular, ön test ve son test başarı puanları

arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık olduğunu göstermektedir (t= 6,963; p<0,05). Bu sonuçlar, mevcut öğretim programına dayalı eğitimin kontrol grubu öğrencilerinin metnin tematik yapısına ilişkin eleştirel okuma başarıları üzerinde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Metnin tematik yapısı açısından deney ve kontrol ve gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test-son test başarı ortalamaları, grafik 4.4'te görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.4. Metnin tematik yapısı açısından deney ve kontrol gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test -son test sonuçlarının karşılaştırılması.

Metnin tematik yapısı açısından her iki grubun da ön test-son test aritmetik ortalamasında artış kaydedilirken deney grubundaki artışın kontrol grubunun önemli ölçüde ilerisinde olduğu görülmektedir.

Öğrencilerin eleştirel okuma başarı testinde tematik yapıya yönelik verdikleri yanıtlar aracılığıyla elde edilen nitel verilere ait örnek ve açıklamalar:

Tablo 4.11

Deney ve Kontrol Gruplarının Eleştirel Okuma Başarı Testi Yanıtları: Tematik Yapı Karşılaştırması

	DENEY GRUBU	KONTROL GRUBU
BAŞLIK	Ö-5/S-1: *"Başlık başlı başına bir eleştiri olarak ele alınabilir. Demiryolu, istasyon gibi sanatla aslında uzaktan yakından alakası olmayan bir mekânın hikâye kelimesiyle yan yana getirilmesi sanata ve sanatçıya verilen değeri gösteriyor. İlk paragrafta hikâye kelimesiyle hep 'bedava', 'seyyar', 'istasyon' gibi kelimelerin kullanımı bunu destekler niteliktedir. Yani metnin içeriğiyle başlık uyumludur. Bir rüya sözcüklerinin başlıkta kullanılması aslında olmaması gereken bir durumun anlatısıdır."*	Ö-28/S-1: *"Evet bence metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor. Çünkü hikâye demiryolu istasyonunda yaşayan üç hikâyeciden bahsediyor. Hikâyenin neredeyse her kısmında bunu gayet açık şekilde fark edebiliriz. Bir Rüya: Bir Rüya başlığı açık seçik hissettirilmese de yazarın bir rüyada olduğunu düşünürsek; her iki başlık da hikâyeye uygundur."*
	Ö-8/S-1: "*Metinde tren, istasyon, demiryolu, ekspres, vagon kelimeleri tekrarlanmaktadır. Bu tür benzer kelimelerin kullanılması ise sözcüksel bağdaşıklıkla desteklenmiş oluyor. Ayrıca başlıkta 'Bir Rüya' demesinin sebebi de hayalle gerçek arasında bir alana okuyucuyu çekmeye okuyucuyu soyutlanmış kurgusal bir metin olduğunu düşündürmeye itiyor. 'Öteki sanatçılar, yataklı vagon yolcuları' gibi sembolik olarak belirli bir şeyi temsil eden ifadelere de yer verilmiştir.*	Ö-31/S-1*: "Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor, çünkü metnin ana karakteri olan yazar bir demiryolu istasyonunda kendisi gibi yazar olan arkadaşlarıyla birlikte, içerisinde gündelik hareketlerin de bulunduğu kısa hikâyeler yazmaktadır ve bu hikâyeleri demiryolunda zorluklar olmasına rağmen satmaya çalışırlar. Hikâyede bu konu ele alındığı için başlığı yansıtmaktadır. Başlığın Bir Rüya kısmı uymamış bence çünkü rüya kavramı ile ilgili metinde bir şey bulamadım. 'Ülkenin büyük şehirleri uzak bir dağ başı kasabasında, bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyeciydik.' 'Ben, genç Yahudi, genç kadın seyyar hikâye satıcılığı yapıyorduk.'*
GİRİŞ	Ö-3/S-2: *"'Büyük şehirlere uzak dağ başı, kasabası' "olarak verilen mekân unsuruyla başlaması ve 'uzak' ifadesinin vurgulanması yaşanacak iletişimsizliğin mesajlarını ilk cümleyle göstermektedir. Kahramanların betimlemesinin de ilk paragraftan yapılıyor olduğunu, okuyucuya karakterlerde ötekileştirmesi gereken ile benimseyip kendini yerine koyacak kadar bütünleşeceği kahramanları gösterebilmek için karakter bilgilendirmesinin yapıldığını görüyoruz. Mallarının yani hikâyelerini satabilmek için diğer satıcılarla içinde bulundukları rekabet durumunun yanında seyrek uğrayan trenlerin işlerini zorlaştırdığını, istasyon şefinin kurduğu düzen karşısında bulundukları, küçümsedikleri konumu ayrıca şef ile olan 'sorunlu' ilişkilerinin hikâyecilere yaşattığı fazladan sorunların bilgilerinin giriş paragrafından öğreniyoruz."*	Ö-22/S-2: *"Metinde anlatılan üç karakterin giriş paragrafında yalnızlığı vurgulanmış. Büyük şehirlerden uzak, dağbaşı şeklinde tanımlanmış bulundukları mekân çok fazla gelen gidenin olmadığı anlatılmış ki zaten metnin sonunda da kimse gelmemeye başlıyor, Yahudi ölüyor, kadın ise ana kahramanımızı terk ediyor, istasyon şefi gidiyor aslında giriş paragrafında da bunlar sezdirilmiş. O umutsuzluk, yalnızlık okuyucuya hissettirilmiş. Belli idi yani o istasyonun geleceğinin pek parlak olmayacağı. İstasyon şefinin tenezzül edip onları uyandırmaması zaten metnin 10.paragrafında istasyon şefinin aslında onları en başından beri küçümsediği şeklinde açıklanıyor."*
	Ö-18/S-2: *"Metnin giriş paragrafında kişi (genç Yahudi, anlatıcı; genç kadın) mekân (büyük şehirlere uzak bir dağ başı kasabası) yapılan iş (seyyar hikâye satıcılığı) gibi bilgiler okuyucuya sunulmaktadır. Okuyucuya bu bilgiler verilerek okuyucunun metne hazırlanması amaçlanmıştır. Çok fazla heyecan yaratma kaygısı bulunmamakla birlikte yazar birkaç çatışmayı da metnin başında sezdirmiştir. (İstasyon şefine yaranmak için sık sık bedava hikâye vermesi yazarların güç-otoritenin istasyon şefinde olduğunu belli ederken yazarlar mağdur durumdadır.) Bunun dışında giriş paragrafında benim en çok dikkatimi çeken şey kesinlikle anlatıcının yaptığı işti seyyar hikâye satıcılığı daha önce böyle bir meslek olduğunu bilmediğim için bu işin ne olduğunu öğrenme isteğim bana giriş paragrafının etkileyiciliğini göstermiş oldu."*	Ö-32/S-2: *"Metnin giriş paragrafında yer alan: kasaba, demiryolu, istasyon, seyyar hikâye satıcılığı sözcükleriyle metnin ilerisi için güzel ipuçları vermiş ve okuyucuyu hazır hâle getirmiştir. 'Ülkenin büyük şehirleri uzak bir dağ başı kasabasında bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikayeciydik.' 'Seyyar hikâye satıcılığı yapıyorduk.' (1)"*
TEMA-KONU	Ö-1/S-3: *"Tema: Yalnızlık/Yabancılaşma. Konu: Savaş yıllarında, herkesten uzak bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyecinin zamanla çevrelerine, birbirlerine hatta kendilerine yabancılaşmasıdır. Metnin 15, 16 ve 17. bölümlerindeki '…bir gün -bir süre önce-...' '…sepetime -ya da genç kadının sepetine ya da…' gibi ifadeleri anlaması güç olsa da bu, kahramanın yaşadığı akıl bulanıklığını aktarabilmek için bilerek yapılmıştır. Yazarın tema ve konuyu olay, mekân, zaman ve kişi unsurlarıyla başarılı bir şekilde aktardığını düşünüyorum."*	Ö-29/S-3: *"Tema: Ümitsizlik, baskı, yalnızlık, korku. Konu: Toplumun üst makamları tarafından baskı görmesi, sınıflara ayrışması, yalnızlaşması. Aydın-halk çatışması. Yazar istasyon şefinin baskısını, seyyar satıcıların sorunlarını anlatması, hikâyenin tren istasyonunda ve I. Dünya Savaşı zamanını seçmesi de temayı bize daha net anlatıyor ve hissettiriyor."*

	Ö-19/S-3*: "Metnin teması, topluma yabancılaşma, yalnızlaşma, hayal-hakikat çatışması, gerçekliği yitirme, modernizmin ve savaşın etkileri, hızlı değişim, adaletsiz yönetim, karamsarlık, bunalım, iletişimsizlik, anlaşılamaması, sanatın değersizleştirilmesi, ötekileştirme, baskı, esaret gibi ifadeler üzerine inşa edilmiştir. Aydınların, sanatçıların temsili olup toplumdan dışlanan, hor görülen hikâyecilerin, sanatlarını gerçekleştirmesi çabası, çalıştıkları istasyonda şef, seyyar satıcı, otorite ile çatışmaları konulan kuralların arasında hak elde etmek yerine sorumluluk yüklenmesi, sansür (paragraf 10) baskı, savaşın tesirleri, ekonomik ve sosyal sıkıntılarla mücadelesi konu edinilmiştir…" 'Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık.' ifadesi ile sanatçı kimliğiyle, mesleğiyle var olma çabasının ifadesi metindeki karamsarlık duygusu bunu yansıtmaktadır. Metnin en sonunda Oğuz Atay'ın hikâyeyi bir kenara bırakıp bizzat okuyucuya seslenmesi 'Bu hikâyemi' 'okuyucularıma' gibi ifadeler kullanması postmodernist tekniklerin kullanıldığını göstermektedir. 17. Paragrafta kendini ifade etme isteğini, çabasını, toplumdan uzaklaşarak gerçek dünyadan koptuğunu, yalnızlaştığını, yabancılaştığını, kendi düşüncelerini anlatamadığını kendine ait sanal bir dünya yarattığını, okuyucunun da kendini anlamak için çabalamasını, Atay'ın gözünden bakmasının istediğini ifade etmektedir. Bu düşünce metnin temasıyla uyumludur. Oğuz Atay kendisini hikâyeci ile özdeşleştirerek sık sık toplum dışına itildiğini, kendisini anlatamadığını, baskı gördüğünü anlatmaktadır. Yalnızlığa, yabancılaşmaya, karamsarlığa, özgürlüğe, sanatın asıl amacına gönderme yaparak konu ve temayı bağdaştırmaktadır."*	Ö-32/S-3*: "Metnin teması, yalnızlık. Metnin konusu, yalnızlık içinde yaşamıyla mücadele etmesi. 'Yani genç kadın bir süre önce gitmişti. Evet kulübesi boştu.' (15) Genç Yahudi'nin ölümünden sonra sevgilisini de onu terk etmesiyle derin bir yalnızlığa boğuldu. 'Ekspres uzaklaştıktan sonra yorgun argın istasyon binasına döner; bekleme odasında, yataklı vagon yolcularının verdikleri kurabiyeleri yerdik.' Seyyar hikâye satıcılığı yaptıkları için net bir gelirleri yoktur, bu da onları zor durumda bırakıyor hatta bazı günler aç uyumalarına neden oluyordu."*
	Ö-4/S-4: *"Metnin ana düşüncesi: 'Toplumsal gelişmenin getirdiği değişimlerin sanatçıyı ve sanat eserinin özgürlüğünü kısıtlıyor olmasıdır. Yazarın savunduğu özgün sanat eserlerinin çıkması için sanatçıların özgürlüğünün kısıtlanmaması gerektiği fikrine katılıyorum. Sanatçı ortaya koyacağı eseri toplumdaki gelişmelere bağlı, modernleşme kaygısı içinde oluşturursa eserin değerini kaybedeceğini düşünüyorum. Bu kaygılar zamanla sanatçıyı kısıtlar ve verimli eserlerin ortaya çıkmasını engeller. Metinde 'Bu şartlar altında bizden ne beklenebilirdi?' cümlesiyle bu yargımı pekiştirdim. Bu cümlede seyyar hikâye satıcılarının bulunduğu yerin ve bu yerdeki insanların onları kısıtladığı için verimli bir eser veremedikleri anlaşılıyor."*	Ö-25/S-4: *"Metnin ana düşüncesi, sanatçıların toplumda baskı altında olmaması, daha iyi koşullarda yaşaması ve yalnızlığa terk edilmemesi gerektiğidir. Yazar, sanatçıların toplumda normal insanlarmış gibi görülmelerine isyan eder. Bunun 2.paragrafta net bir şekilde görebiliriz. Ona göre sanatçılar daha iyi koşullarda baskıdan uzak bir şekilde yaşamalıdır. Bu görüşüne katılıyorum çünkü sanatçıların özgürlüğünü kısıtlar ve kötü şartlarda yaşamalarına müsaade edersek sanatçılarımız kaybederiz*."
ANA DÜŞÜNCE	Ö-14/S-25: *"Metnin derininde ideal bir toplum yatıyor. Bunlar sembolik ifadeler ile okuyucuya iletilmiştir. Sanatçıya daha çok değer verilen, özgürlük sağlanan, hakları korunan bir toplum istiyor. 'İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi.' cümlesinde bir otorite, sanatçının nerede, ne yapacağına karışıyor. Oysaki sanatçının siyasetten, otoriteden ve baskıdan uzak, özgür bir şekilde yazı yazması gerekiyor. 'Sucuk-ekmekçi ve diğer satıcıların okuma yazma bilmemeleri', 'Ayrıca sık sık karartma yapılıyor istasyonun ışıkları eserlerimizi büsbütün aydınlatmaz oluyordu.' cümlesi cehaleti, eğitimsizliği gösteriyor. Eğer yenileşmemizi eğitim üzerine yapmış olsaydık her türlü, halk eğitimli ve bilgili olacaktı. 'Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırda uyukluyordu.' cümlesi halkın yenileşmeye karşı bakış açısını sergiliyor. Uyuklamak yerine araştırmamız öğrenmemiz gerekiyor. Bir okuyucu olarak eleştirel bakış açısı ile metinleri okursam, verilen mesajı daha iyi anlarsam, metine çok yoğun yaklaşırsam sanata ve sanatçıya duyduğum saygıyı herkese gösterebilirim. İyi bir okur olmak, gelişmeleri takip etmeme yardımcı olacaktır. Böylece kendinden sonraki kişilere de aktarabileceğim kalıcı bilgiler edinmemi ve faydalı olmamı sağlar."*	Ö-35/S-25: *"5. paragrafta hikâyecinin hikâyelerini diğerlerini okuması çok güzel ama diğerlerinin onu dinlememesi, sanata ve sanatçıya önem vermemesi, sanata olan önemin az olduğunu bize anlatıyor. Ya da şehirden uzakta dağ başında, kasabada değil de şehre yakın toplumla, toplum içinde olaylarla iç içe olabilirdi. Sanatı daha iyi yerlere getirebilirdi. Sanatı insanlara tanıtmak, sevdirmek gibi yollar denenebilirdi."*

Öğrencilerin “Tematik Yapı” kategorisine ilişkin eleştirel okuma becerileri 1, 2, 3, 4 ve 25. sorulara verdikleri cevaplar aracılığıyla takip edilebilmektedir. Genel olarak metnin ne hakkında olduğunu temsil eden bu yapı, metnin içeriğinin önemli bileşenlerinin belirlenmesi ve bu bileşenler arasındaki ilişkilerin değerlendirilmesiyle ilgilidir.

Deney grubu öğrencilerinin tematik hiyerarşiyi oluşturan başlık, giriş, anahtar kelimeler gibi parametrelerden geçerek metnin derin anlamlarına ulaştıkları görülmektedir. Öğrenciler başlık ve metin arasındaki anlamsal bağı araştırma, giriş paragrafının işlevlerini kontrol etme, anahtar kelimelerin sunduğu ipuçlarını araştırma gibi stratejik yollar takip etmişlerdir. Bu doğrultuda öğrencilerin metnin tematik yapısını çözümlemedeki başarılarının sezgisel bir yaklaşımdan çok yöntemsel bir okumanın ürünü olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan öğrencilerin yapı-tema ve art alan ilişkisini temel alarak yazarın amacını ve yeterliliğini sorgulama, metnin etki gücünü keşfetme ve okuyucu olarak bununla başa çıkabilme gibi bir dizi eylemi yerine getirmeleri de eleştirel bakış açısıyla hareket ettiklerinin önemli işaretlerindendir. Kontrol grubu öğrencileri de metnin tematik yapısına yönelik doğru ve geçerli tespitlerde bulunmuşlardır. Ancak bu başarılarının metodolojik olmaktan ziyade sezgisel bir yaklaşımdan kaynaklandığı söylenebilir. Öğrencilerin tespitlerini genellikle metnin açık ve belirgin bölümlerine dayandırmaları, genelleştirilmiş ve yüzeysel yorumlar ortaya çıkarmıştır. Kontrol grubunun tematik çözümlemedeki başarı düzeyi, mevcut öğretim programının olumlu sonuçlarını yansıtmakla birlikte eleştirel okumada öğrencilerin metne daha derinlikli ve yöntemsel yaklaşabilmeleri açısından desteklenmeleri gerektiğini ortaya koymaktadır.

Bu bulgular, söylem çözümlemesine dayalı eğitimin mevcut öğretim programına kıyasla metnin tematik yapısının çözümlenmesinde daha etkili olduğu sonucuna ulaştırmaktadır. Son olarak deney ve kontrol grubu öğrencilerinin bağımlı örneklemler t testi sonuçlarının bağımsız örneklemler t testi sonuçları doğruladığını gösteren bulgular aşağıda sunulmuştur.

- Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin ön test sonuçlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız örneklemler t testi sonuçları ise Tablo 4.12’de sunulduğu gibidir.

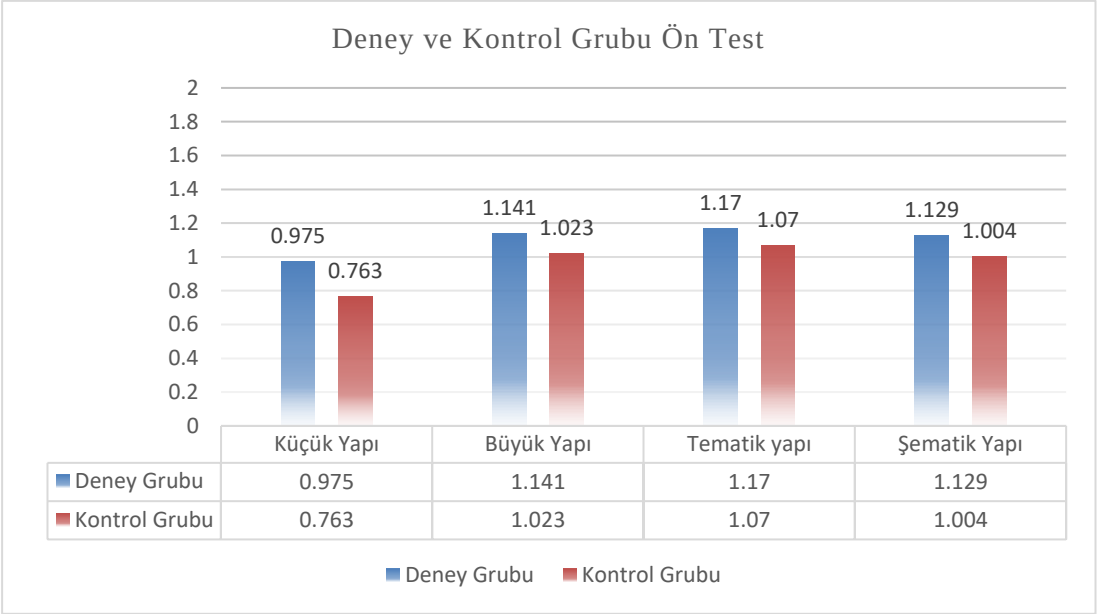
Tablo 4.12
Deney-Kontrol Gruplarına İlişkin Ön Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

	Grup	N	X̄	ss	sd	t	p
KüçükYapı	Deney	20	,975	,3208	38	2,534	,016
	Kontrol	20	,763	,1940			
BüyükYapı	Deney	20	1,141	,2959	38	1,349	,185
	Kontrol	20	1,023	,2541			
TematikYapı	Deney	20	1,170	,3388	38	,893	,377
	Kontrol	20	1,070	,3686			
ŞematikYapı	Deney	20	1,129	,3170	38	1,369	,179
	Kontrol	20	1,004	,2571			

Kontrol grubunun metnin küçük yapısına ilişkin ön test başarı ortalaması X̄ =,763 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄ = ,975 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin büyük yapısına ilişkin ön test genel başarı ortalaması X̄ =1,023 iken deney grubunun başarı ortalaması X̄ =1.141 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin tematik yapısına ilişkin ön test başarı ortalaması X̄=1,070 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄=1,170 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin şematik yapısına ilişkin ön test başarı ortalaması X̄=1,004 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄ = 1,129 olarak ölçülmüştür.

Bu bulgular, metnin küçük yapısı açısından deney ve kontrol gruplarının ön test sonuçları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu ($p < 0,05$), ancak metnin diğer yapılarının ön test sonuçları açısından deney ve kontrol grupları arasında anlamlı bir farklılık bulunmadığını ($p > 0,05$) göstermektedir. Bu durumda, uygulamanın başlangıcında deney ve kontrol gruplarının metnin küçük yapısı dışında eşit başarı düzeyinde olduğu söylenebilir. Ön testte metnin "küçük yapısı" açısından deney ve kontrol grupları arasında deney grubu lehine olan farklılık, son testten alınan bulgulara göre şu şekilde izah edilebilmektedir: Deney grubunun metnin küçük yapısına ilişkin başarı ortalamasındaki puan artışı 0,687 iken, kontrol grubunun başarı ortalamasındaki artış 0,013'tür. Bu durumda, deney grubunun küçük yapıya ilişkin başarı düzeyinde belirgin bir artış gözlemlenirken kontrol grubunda anlamlı bir artış söz konusu değildir.

Deney ve kontrol ve gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin ön test başarı ortalamaları şekil 4.5.'te görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.5. Deney ve kontrol gruplarına ilişkin ön test sonuçlarının karşılaştırılması

- Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin son test sonuçlarının karşılaştırılması için yapılan bağımsız örneklemler t testi sonuçları, Tablo 4.13'te sunulduğu gibidir.

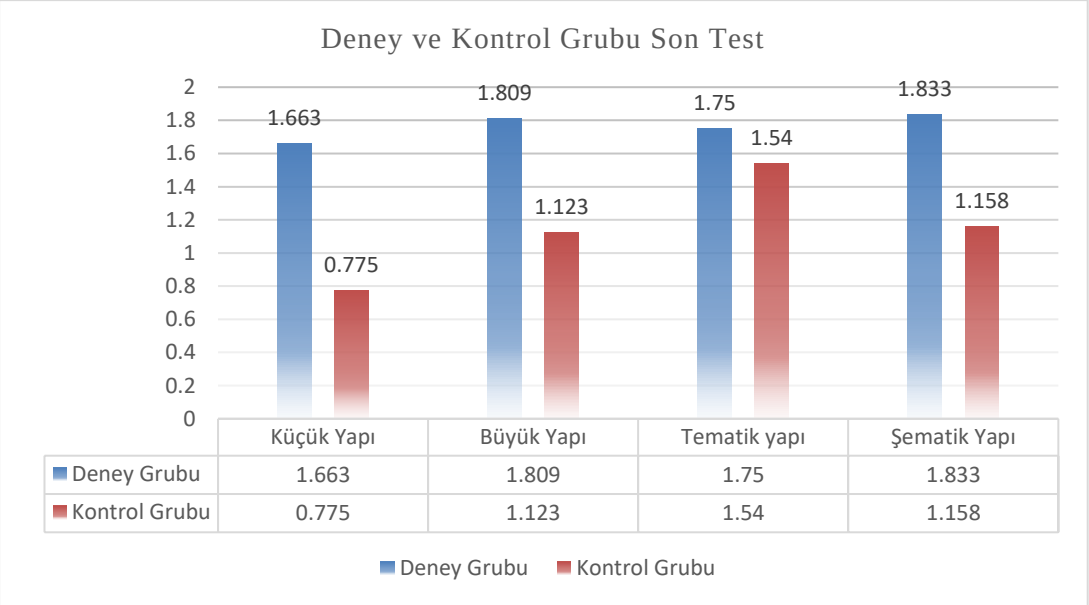
Tablo 4.13
Deney-Kontrol Gruplarına İlişkin Son Test Sonuçlarının Karşılaştırılması

	Grup	N	X̄	ss	sd	t	p
KüçükYapı	Deney	20	1,663	,218	38	11,558	,001
	Kontrol	20	,775	,264			
BüyükYapı	Deney	20	1,809	,170	38	9,944	,001
	Kontrol	20	1,123	,256			
TematikYapı	Deney	20	1,750	,258	38	4.166	,001
	Kontrol	20	1,540	,245			
ŞematikYapı	Deney	20	1,833	,183	38	8,395	,001
	Kontrol	20	1,158	,309			

Kontrol grubunun metnin küçük yapısına ilişkin son test başarı ortalaması X̄ =,775 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄ = 1,663 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin büyük yapısına ilişkin son test genel başarı ortalaması X̄ =1,123 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄ =1,809 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin tematik yapısına ilişkin son test başarı ortalaması X̄ =1,540 iken deney grubunu başarı ortalaması X̄ =1,750 olarak ölçülmüştür. Kontrol grubunun metnin şematik yapısına ilişkin son test başarı ortalaması

$\bar{X}$ =1,158 iken deney grubunu başarı ortalaması $\bar{X}$ =1,833 olarak ölçülmüştür. Bu bulgular, metnin tüm yapıları açısından deney ve kontrol grupları arasında deney grubu lehine istatistiksel olarak anlamlı bir fark olduğunu (p <0,05) göstermektedir.

Deney ve kontrol ve gruplarına uygulanan eleştirel okuma başarı testinin son test başarı ortalamaları, şekil 4.6.'da görsel olarak ifade edilmiştir.

Şekil 4.6. Deney-kontrol gruplarına ilişkin son test sonuçlarının karşılaştırılması

Sonuç olarak söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretim programının uygulandığı kontrol grubu öğrencileri arasında yapılan ön test ve son test ölçümlerine göre, metinlerin tüm yapıları açısından deney grubu lehine anlamlı farklılıklar bulunmuştur (p<0,05). Deney grubunun metnin küçük ve büyük yapılarındaki (tematik yapı ve şematik yapı) başarı ortalamaları, kontrol grubuna kıyasla yüksek değerlere sahiptir. Bu bulgular, söylem çözümlemesinin öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini geliştirmede mevcut öğretim programına göre daha etkili bir yaklaşıma sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

BÖLÜM 5

SONUÇ, TARTIŞMA VE ÖNERİLER

Türk dili ve edebiyatı eğitiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisini araştıran çalışmada, 9 haftalık uygulama sonrası söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubunun ve mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubunun başarıları, eleştirel okuma testi ile değerlendirmiştir. Araştırmanın bulguları ile öğrenme kazanımları ve öğrenme-öğretme süreci birlikte düşünülerek sonuç, tartışma ve öneriler ortaya koyulmuştur.

5.1. Sonuçlar

"Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisi Üzerindeki Etkisi" başlığını taşıyan bu araştırma, söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisini geliştirmede etkili bir yaklaşım olup olmadığına dair problem durumundan hareketle gerçekleştirilmiştir. Söylem çözümlemesi; disiplinler arası yaklaşımıyla eleştirel okuma alanında güçlü bir teorik temel sunmakla beraber farklı bağlamlara ve metin türlerine uyarlanabilecek çeşitli işlevsel araçlara sahiptir. Bu çerçevede araştırmanın hedefleri doğrultusunda Teun van Dijk'ın sosyobilişsel söylem çözümleme modeli benimsenmiştir. Araştırmada, disiplinler arası kuramsal çerçeveyi izleyen deneysel süreçler gerçekleştirilmiştir. "Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisi nedir? sorusu doğrultusunda sosyobilişsel söylem çözümleme modeline dayanan ve yöntemle bütünleşen alt problemlere yönelik aşağıdaki sonuçlara ulaşılmıştır.

- Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin küçük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna ilişkin araştırma bulgularının işaret ettiği sonuçlar şu şekildedir:

Metnin küçük yapısı açısından kontrol grubunun ön test aritmetik ortalaması 0,763, son test aritmetik ortalaması ise 0,775 olarak belirlenmiştir. Deney grubunun ise ön test aritmetik ortalaması 0,975, son test aritmetik ortalaması ise 1,663 olarak ölçülmüştür. Bu bulgular, deney grubu öğrencilerinin dil bilimsel yöntemleri etkili bir şekilde uyguladıklarını ve bu süreçte kayda değer bir gelişim gösterdiklerini ortaya koymaktadır. Kontrol grubunun ön test ve son test aritmetik ortalamaları arasında ise anlamlı bir fark bulunamamıştır.

Metnin küçük yapısı; yüzeysel dil unsurları ile anlam biliminin temel kavramlarını (önerme, önerme dizileri, ön varsayımlar vb.) kapsayan betimsel okuma aşamasıdır. Metnin dil bilgisel ve anlamsal bütünlüğünün dikkate alındığı bu yapı; kelime seçimi, cümle yapısı, yerel uyum, retorik ve ikna stratejileri gibi alt boyutlardan meydana gelmektedir.

Deney grubu öğrencileri küçük yapı çözümlemesinde; kelime seçimleri, cümle yapıları, geçişlilik, kip/kiplik, referanslar, önerme ve önerme dizileri, ön varsayımlar, ima ve çıkarımlar, referanslar, üslup, retorik vb. kavramlar üzerinden işlevsel dil biliminin araçlarına başvurarak çözümlemelerini gerçekleştirmişlerdir. Bu yaklaşım ile öğrenciler; dilin kim tarafından, kime yönelik ve nasıl kullanıldığını, hangi dil yapılarının seçildiği ve bu seçimlerin metin derin anlam yapısını nasıl yansıttığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Deney grubu öğrencilerinin dilsel yapılar üzerinden metnin duygusal ve düşünsel alt yapısını ortaya çıkarması dili yalnızca bir iletişim aracı olarak değil, toplumsal dinamikleri biçimlendiren bir araç olarak gördüklerini ifade etmektedir. Bu tür bir yaklaşım soyut dil bilgisi kurallarının sınırlarını aşan eleştirel derinliğe sahiptir. Öğrencilerin dil bilgisel unsurlarının her bir parçasını incelemek yerine, metnin en belirleyici özelliklerine yoğunlaşmaları da eleştirel söylem çözümlemesinin hedefe yönelik seçmeci metodolojisini benimsediklerini göstermektedir. Dilin sosyal bağlamda nasıl kullanıldığını, anlamın nasıl oluşturulduğunu ve iletişim süreçlerinde nasıl işlev gördüğünü inceleyen öğrenciler, metnin küçük yapısını çıkış noktası kabul ederek metindeki derin anlamları ortaya çıkarmada başarılı olmuşlardır.

Kontrol grubu öğrencileri ise metnin dil bilgisel yapısına dair belirlemelerinde soyut dil bilgisi kurallarına odaklanarak dili kullanım bağlamından bağımsız ele almışlardır. Bu durum iletişimsel amaçların, sosyokültürel bağlam ve etkileşimlerin göz ardı edildiği ve dilin yalnızca yapısal boyutlara indirgendiği bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Bu durum, mevcut öğretim programının "eleştirel dil farkındalığı" noktasında geliştirilmesi gerektiği yorumunu ortaya çıkarmıştır.

- Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin büyük yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna ilişkin araştırma bulgularının işaret ettiği sonuçlar şu şekildedir:

Metnin büyük yapısı açısından kontrol grubu ön test aritmetik ortalaması 1,023 iken son test aritmetik ortalaması 1,123'e yükselmiştir. Deney grubu ön test aritmetik ortalamasının ise 1,141 iken son test aritmetik ortalamasının 1,809'a yükseldiği görülmüştür. Deney grubunun lehine olan bu bulgular, söylem çözümlemesinin metnin büyük yapısı açısından eleştirel okuma becerisi üzerindeki olumlu etkileri olduğu sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

"Büyük Yapı"; metnin içeriği, kurgulanışı ve söz eylem dizilerinin birbirleriyle ilişkilendirilmesi sonucu meydana gelmektedir. Büyük yapının çözümlenmesi, metni oluşturan ilk cümleden son cümleye kadar anlamsal ve mantıksal bağın takip edilmesini gerektirir. Bu çözümleme; konu, tema ve ana düşünce gibi anlamsal büyük yapılar ile metnin üst yapı özelliklerinin toplumsal, kültürel ve kişisel bağlamlarda açıklığa kavuşturulması şeklinde tamamlanır. Bu doğrultuda metnin dilsel, yapısal, anlamsal, pragmatik, retorik vs. stratejilere başvurularak çözümlenmesi gerekir.

Metnin büyük yapısının alt boyutlarının oluşturan tematik ve şematik yapılarda öğrencilerin eleştirel okuma becerilerine yönelik sonuçlar aşağıda ayrı ayrı ele alınmıştır.

- Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin tematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna ilişkin araştırma bulgularının işaret ettiği sonuçlar şu şekildedir:

Metnin tematik yapısı açısından kontrol grubu ön test aritmetik ortalaması 1,070 iken son test aritmetik ortalaması 1,540'a yükselmiştir. Deney grubu ön test aritmetik ortalamasının ise 1,170 iken son test aritmetik ortalamasının 1,750'ye yükseldiği görülmüştür. Deney ve kontrol grubu öğrencilerinin başarılarındaki dikkate değer artışın söylem çözümlemesinin ve mevcut öğretim programının tematik yapıya yönelik eleştirel okuma üzerindeki olumlu etkilerine işaret etmektedir.

Tematik yapı çözümlemesinde metinlerin anlamsal büyük yapıları hiyerarşik bir düzen içinde ele alınmaktadır. Bu yapının analizinde amaç, metnin ana düşüncesini açık bir şekilde

ortaya koymaktır. Tematik yapı, dil kullanıcılarının metni üretirken ve anlamlandırırken oluşturdukları ortak anlamı temsil etmektedir. Özellikle edebî metinlerde doğrudan gözlemlenemeyen bu yapı; başlık, giriş, anahtar kelimeler ve tematik cümleler gibi stratejik araçlarla çözümlenebilir.

Başlık ve metnin içeriği arasındaki ilişki (tematik uyum, ideolojik çağrışımlar, ilgi ve merak uyandırma, yönlendirme vb.), metnin giriş paragrafının işlevleri (dikkat çekme, özetleme, kurmaca dünya yaratma, devam izlencesine hazırlama, vs.), tema ve konusunun belirlenmesi ve tema-yapı ilişkisi, metnin yazılış amacı, hedef kitlesi, sunduğu düşüncelerin kabul edilebilirliği vb. bu aşamada değerlendirilir. Ayrıca metnin diğer yapılarının tematik yapının kontrolü altında şekillendirildiği de göz önünde bulundurulur.

Deney grubu öğrencileri tematik hiyerarşiyi oluşturan başlık ve giriş bölümlerinin tematik uyumunun değerlendirilmesinde; yazarın başvurduğu yönlendirme stratejilerini, ideolojik yansımaları, öne çıkarılan yer, zaman ve olguları keşfetmişlerdir. Kelime ve kelime gruplarını söz dizimsel, anlamsal ve pragmatik düzeyde çözümleyerek metnin derin anlam katmanlarına yönelik bir öngörü geliştirmişlerdir. Metnin giriş bölümünde yazarın kurgulama tekniklerine dair ilk işaretleri, başlangıç durumunun işlevlerini, ima ve varsayımları keşfederek tematik unsurların işlevlerinden hareket etmişlerdir. Öğrencilerin metinle ilk buluşma noktasında sergiledikleri bu yaklaşım; metinle etkileşim kurmaya yönelik güçlü bir başlangıç yaptıklarını, yazarın okuyucuya nasıl bir okuma deneyimi sunacağı konusunda bilinç geliştirdiklerini ve metnin devamına yönelik eleştirel bir tutum takındıkları ortaya koymuştur. Metnin tema, konu ve ana düşüncesine yönelik çözümlemelerinde çok boyutlu bir bakış açısından hareket eden öğrenciler; küçük yapı, şematik yapı ve büyük anlamsal yapı arasındaki sistematik ilişkilerden hareketle çözümlemelerini sürdürmüşlerdir. Ayrıca yazarın metnini oluştururken nasıl bir iletişim konumundan hareket ettiğini, hangi retorik ve ikna stratejilerine başvurduğunu takip etmeleri de eleştirel okuma becerileri açısından önemli göstergelerdir. Öğrencilerin tematik yapıya ilişkin tespitlerini; kendi, bilgi, değer ve deneyimleri doğrultusunda değerlendirmeleri de eleştirel okuma konusunda bilinçli bir yaklaşımı yansıtmaktadır. Metni yeniden yorumlayarak anlam üretiminde aktif bir rol üstlenen öğrenciler; metnin derin yapısındaki ideolojik, toplumsal ve kültürel katmanları keşfetmeye yönelik sistematik bir okuma süreci yürütmüşlerdir.

Kontrol grubu öğrencilerinin tematik hiyerarşiyi oluşturan bölümlere yönelik çözümlemeleri, kurmaca dünya ile anlamlı bağlar kurduklarını ve metnin devamına yönelik

ön görü geliştirdiklerini göstermekte; ancak tespitlerinin yalnızca metin içi bağlamla ilişkili olması, öğrencilerin metnin derin anlam katmanlarını keşfetme noktasında daha sınırlı bir bakış açısına sahip olduklarını ifade etmektedir. Dolayısıyla öğrenciler; metnin tema, konu ve ana düşüncesine dair belirlemelerinde daha çok yüzey yapı odaklı, sezgisel ve genellemelere dayalı sonuçlara ulaşabilmişlerdir. Öğrencilerin metnin farklı yorumlarını, yazarın niyetini ve alternatif bakış açılarının derinlemesine sorgulamaksızın metnin sunduğu görüşü benimsemeleri ise eleştirel okumada sınırlık bir yetkinlik gösterdiklerini ortaya koymaktadır.

- Söylem çözümlemesinin uygulandığı deney grubu öğrencileri ile mevcut öğretimin uygulandığı kontrol grubu öğrencilerinin deneysel işlem öncesi ve sonrası ölçümlere göre okudukları metinlerin şematik yapısı açısından eleştirel okuma becerileri arasında anlamlı bir fark olup olmadığı sorusuna ilişkin araştırma bulgularının işaret ettiği sonuçlar şu şekildedir:

"Şematik Yapı", hiyerarşik olarak düzenlenmiş bir dizi kategoriden oluşmaktadır. Yazar, bu aşamada yapısal, anlamsal ve pragmatik stratejiler izler. Gelenekselleşmiş bu yapılar aynı zamanda okuyucunun metni algılama ve yorumlama süreçlerine yardımcı olur ve metinle ilgili bilişsel beklentilerini yönlendirir. Metnin büyük yapısının alt kategorisinde yer alan şematik yapı "durum" ve "yorum" olmak üzere iki alt boyuta sahiptir. Durum boyutunda "ana olayların sunumu, sonuçlar, art alan ve bağlam bilgisi" ele alınırken yorum boyutunda "sözlü tepkiler ile beklenti ve değerlendirmeler" araştırılmaktadır. Metni oluşturan yapı unsurlarının tanımlanması, birimlerin tespiti, bu yapıların toplumsal, kültürel ve kişisel bağlamlarda hangi işlevleri yerine getirdiğinin ortaya çıkarılması da bu aşamada gerçekleştirilmektedir.

Metnin şematik yapısı açısından kontrol grubu ön test aritmetik ortalaması 1,004 iken son test aritmetik ortalaması 1,159'a yükselmiştir. Deney grubu ön test aritmetik ortalamasının ise 1,129 iken son test ortalamasının 1,833'e yükseldiği görülmüştür. Ulaşılan bu değerler, söylem çözümlemesinin şematik yapı açısından mevcut öğretim programına kıyasla eleştirel okuma becerileri üzerindeki daha etkili olduğunu göstermektedir.

Deney grubu öğrencileri şematik yapı çözümlemesinde yapı-tema ilişkilerinden hareketle anlamın nasıl bir şema içinde biçimlendiğini incelemiş diğer taraftan şematik yapının tematik yapının kontrolü altında olduğu farkındalığıyla çözümlemelerini sürdürmüşlerdir. Öğrenciler metnin içeriğinin belirli bir hiyerarşik düzende sunulduğu yapısal planlamalar

kadar küçük yapıya ait önermelerin ve önerme dizilerinin sıralanışı, konu-yorum akışı vb. unsurların da metin organizasyonunda görev yaptığını dikkate alarak şematik yapı ve küçük yapı arasındaki ilişkileri gözetmişlerdir. Öğrenciler "Durum" boyutunda olayların sunumu ve "Sonuçlar" bölümünde metnin iç yapısını ele alırken "Art Alan ve Bağlam Bilgisi"nde anlatılanların gerçek dünya ile ilişkisine odaklanmışlar. "Yorum" boyutunda ise yazarın niyetini, okuyucu üzerinde nasıl bir etki yaratmak istediğini, ideolojik yönlendirmelerini vs. hem metin dışında yer alan yazar ve okuyucu düzleminde hem de kurgusal evrendeki kişilerin motivasyonları, davranışları, dilsel eylemleri üzerinden çözümlemişlerdir. Öğrencilerin bu yaklaşımları metnin yalnızca yapısal değil, anlamsal ve pragmatik birimler olarak düzenlenebileceğini ve retorik unsurlarla bütünleşmiş olduğu bilgisinden hareket ettiklerini ortaya koymuştur.

Kontrol grubu öğrencileri de metnin yapısal düzenlemesinin ortaya koymada başarı göstermekle birlikte belirlemelerin metnin yüzey yapısında yer alan kişi, zaman, mekân, olay ve durumlara ilişkin olduğu ancak bunların toplumsal ve kültürel bağlamlarda nasıl bir anlam kazandığını ve hangi toplumsal yapı ve ilişkileri temsil ettiklerinin konusunda derin bir farkındalık geliştiremedikleri görülmüştür. Diğer bir deyişle kontrol grubu öğrencilerinin dili ve metinleri pragmatik açıdan anlamlandırmada sınırlı bir bakış açısına sahip olduklarını söylemek mümkündür. Bunun sonucunda metnin derin anlam katmanları ve yazarın niyetine yönelik yaklaşımları da sınırlı bir çerçevede kalmıştır.

Özetle metnin tüm yapıları açısından ön test son test aritmetik ortalamaları arasında deney grubu lehine anlamlı bir farklılık olduğu tespit edilmiştir. Söylem odaklı bir okuma eğitimi deneyimleyen deney grubu öğrencilerinin bağımsız okuma becerisi geliştirdiklerini bu çerçevede; okuma amacına, metnin tür, tip ya da tonuna göre farklı stratejilere başvurma, kendi yöntem ve araçlarını belirleyebilme, metinleri hem kurgusal hem de gerçek dünya bağlamında okuyabilme gibi sosyobilişsel becerilerini güçlendiren çok boyutlu eleştirel bakış açıları edindiklerini söylemek mümkündür. Bu bakımdan araştırmanın eleştirel okuma ve çözümleme becerilerinin çok boyutlu bir bağlamda güçlendirilmesi hedefine ulaşıldığı ifade edilebilir. Bu gelişmeler, söylem çözümlemesinin okuma pratiğine dönüştürülmesi hâlinde, öğrencilerin eleştirel okuma becerilerinin daha ileri bir seviyeye taşınabileceğini göstermektedir. Ancak söz konusu bulgu, yorum ve sonuçların hangi bağlamda elde edildiği dikkate alınmalıdır. Söylem çözümlemesi, yeni ve gelişmekte olan disiplinler arası bir alandır; bu alanda ortaya koyulan her araştırma, alana sunduğu katkılar açısından büyük öneme sahip olmakla birlikte belirli bir bağlamda ve belirli koşullar dâhilinde kuramsal ve

metodolojik tercihlerin etkisiyle biçimlendiği göz önünde bulundurulmalıdır. Buna bağlı olarak her araştırma gibi belirli sınırlılıklara sahiptir. Bu araştırma, Türk dili ve edebiyatı öğretimine disiplinler arası bir yaklaşım kazandırarak öğrencilerin eleştirel okuma becerilerini çok yönlü bir şekilde güçlendirme hedefiyle ortaya koyulmuştur. Kuramsal açıdan tamamlayıcı bilgiler sunan bu araştırmanın uygulama boyutunda, katılımcı araştırmacı ve eğitimci olarak kayda değer bilgi, gözlem ve deneyimler edinilmiştir. Söz konusu alanlarda yapılacak çalışmaların farklı değişkenlerle ilişkilendirilerek sürekliliğinin sağlanması daha geçerli ve güvenilir sonuçlara ulaştıracaktır. Bilimsel ilerlemeye katkı sağlayabilmek için bir sonraki bölümde araştırmacılara, öğretmenlere, eğitim kurumları ve politikalarına yönelik araştırma alanının süreç, sonuç ve gelecek perspektiflerini detaylandıran tartışma ve önerilere yer verilmesi önemli görülmüştür.

5.2. Tartışma ve Öneriler

Bu bölümde bulgu ve yorumlar doğrultusunda araştırmanın ilgili literatürdeki yerine işaret eden tartışmalara yer verilmiş ve Türk dili ve edebiyatı öğretiminde eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesi konusunda araştırmacılara, öğretmenlere ve kurumlara yönelik öneriler sunulmuştur.

5.2.1. Metodolojiye ve Araştırmacılara Yönelik Tartışma ve Öneriler

1. Dil ve edebiyat alanlarının birbirlerine sunacağı imkânların geç farkına varılmıştır. Bir yandan söylem çözümlemesinin yalnızca doğal dil ve sözlü iletişim bağlamında gerçekleştirilebileceği düşüncesi öte yandan dil bilimi ilkelerine göre metne yaklaşmanın soyut ve indirgemeci olduğu kanaati bu durumun başlıca sebeplerindendir. Günümüzde hem dil bilimsel hem de hem de edebî eleştiride mutlak kabul edilen ayrımlar artık dirençsizdir. Derrida'dan sonra söze karşı yazı; şiire karşı roman, diyaloğa karşı anlatı; dil bilimine karşı edebiyat eleştirisi gibi ikili kategorizasyonlar yapı bozumuna uğratılmaya açık hâle gelmiştir (Toolan, 1990, s. 2). Dil ve edebiyatta disiplinler arası iş birliği ilkesinin kabul görmesiyle edebiyat alanındaki söylem çalışmaları da hız kazanmıştır. Ülkemizde söylem çözümlemesi alanındaki mevcut çalışmalar genellikle teorik bir perspektifi benimserken eğitim bilimleri alanındaki lisansüstü uygulamalı çalışmaların çoğu yabancı dillerde gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların Türk dili ve edebiyatı eğitiminde ana dilde

yaygınlaştırılması; lisans ve lisansüstü eğitim programlarında yerini alması gerekmektedir.

2. Dil ve dil incelemeleri, ulusal ve uluslararası düzeyde modern çağın tartışmasız en önemli meselesidir. Kullanımdaki dili inceleyen söylem çalışmalarının medya, kültür, tarih, sosyal psikoloji, iletişim, eğitim vd. alanları uzmanlaşılmayı beklemektedir. Türk dilinin geleceği ve uluslararası akademik alanlarda güçlü bir yer edinmesi açısından eğitim araştırmacılarının daha gelişmiş teorik anlayışlara ve analizlere yönelmesi gerekmektedir.
3. Söylem çözümlemesinde metinlerin dil bilgisel, pragmatik, etkileşimsel, üslupsal, retorik, semiyotik, anlatısal ya da sözel ve sözel olmayan düzenlenme biçimleri, strateji ve işlevleri dikkate alınmak zorundadır. (van Dijk, 2001b, s. 99). Ancak bu genişlikte bir çalışmanın tek bir araştırmacı tarafından eksiksiz şekilde gerçekleştirilebilmesi pratik anlamda mümkün değildir. Türk dilinin büyük eserlerinin ve külliyatların bütünlüklü bir incelemesini ortaya koyabilmek için farklı kuramların tamamlayıcı rollerinin dikkate alınması gerekmektedir. Türk dili ve edebiyatının korunması ve yükseltilmesi için farklı alanlardaki araştırmacıların ortak amaçlarda birleşmesi stratejik bir girişim olacaktır.
4. van Dijk (2001), karmaşık kuramların ve analizlerin jargon gerektirmediğini ve derin kavrayışların gizli formülasyonlara ihtiyaç duymadığını vurgulamaktadır. Ezoterik üslup, söylem çözümlemesinin şeffaflık ve paylaşıma açıklık ilkesiyle çelişkili bir durum ortaya çıkarmaktadır (s.97). Anlaşılır bir dil kullanılmadığında bilhassa eğitim uygulamalarının amacına ulaşması söz konusu değildir. Erişilebilir bir öğrenme ortamı sağlamak açısından hem akademik dilde hem de öğretim dilinde mümkün olduğunca yalınlığa ve terim birliğine yer verilmelidir.
5. Söylem çözümlemesine yönelen araştırmacılar, çok sayıda söylem yapısı arasından hangilerini çalışılacağı konusunda bağlama uygunluk ilkesini gözetmelidir. Bunlar öncelikli olarak akademik amaçlara, araştırma sorularına, hedef kitlenin beklentilerine ve araştırmanın sosyal uygunluğuna daha sonra iletişim bağlamındaki amaçlara, katılımcıların sosyal rolleri, konumları ve ilişkileri, kurumsal sınırlılıklar vb. gibi unsurlara bağlıdır (van Dijk, 2001b, s.106). Standartlaştırışmış bir söylem çözümleme biçiminden henüz bahsedilememektedir. Dolayısıyla araştırmacılar mutlak bir yöntem arayışı yerine kendi araştırma ve eğitim bağlamlarına uygun seçmeci bir yaklaşım benimseyebilir.

6. Son yıllarda sosyal bağlamın dil ve söylem üzerindeki etkisine yönelik artan bir farkındalık söz konusudur. Bu çalışmada toplum, biliş ve söylem bileşenlerinden oluşan sosyobilişsel yaklaşım temel alınmıştır. Türk dili ve edebiyatı ve diğer alanlarda yapılacak ileriki çalışmalarda sosyal bağlama odaklanan Söylem-Tarihsel Yaklaşım, Derlem Dil Bilimi Yaklaşımı, Sosyal Aktörler Yaklaşımı, Dispozitif Yaklaşım, Diyalektik-İlişkisel Yaklaşım gibi teorik arka plana dayanan söylem çözümleme biçimlerine başvurulabilir. Bu çalışmaların deneysel çalışmalarla desteklenmesi dilin gerçek dinamiklerini ortaya çıkarılmasına katkıda bulunacaktır. Dil ve dil kullanımıyla ilgili tüm söylemlerin uygulamalar doğrultusunda anlam kazanacağı göz ardı edilmemelidir.
7. Bu araştırmada, söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerilerine etkisi 11. sınıf öğrencileri ve hikâye metinleri doğrultusunda değerlendirmiştir. Benzer araştırmaların diğer sınıf seviyeleri ve farklı metin türlerine yönelik yürütülmesi ayrıca yaş, cinsiyet, sosyoekonomik düzey, aile yapısı, kültürel farklılıklar, teknoloji kullanımı, öğretim programları, öğrenme motivasyonu gibi değişkenlerin analizlere dâhil edilmesi yoluyla araştırmalara daha geniş bir perspektif kazandırılması mümkündür. Söylemler dinamik yapılardır ve sosyal etkileşimler başta olmak üzere birçok nedenle değişime tabidirler. Söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerilerini geliştirip geliştirmediği diğer eğitimsel değişkenlerle ilişkilendirilerek değerlendirilmeye devam edilmelidir.
8. Söyleşi/Söyleşim çözümlemesi tercihen doğal dil temelinde gerçekleştirilen ve sözlü iletişimi odağa alan söylem çözümleme biçimidir. Sözlü iletişim becerilerinin (konuşma ve dinleme) geliştirmesinde söz konusu söylem çözümleme biçiminin işlevsel bulgular sunacağı düşünülmektedir. Dili; bağlam ve dil kullanıcıları açısından ele almayı amaçlayan bu yaklaşım fiziksel koşullar, jest ve mimik, prozodi, sıra alışlar, duraklamalar, düzeltmeler, soru-cevap döngüsü gibi dil dışı unsurların iletişim bağlamındaki etkilerini izleme fırsatı sunacağı ön görülmektedir. Başka bir açıdan bakıldığında Sesmerkezcilik'in ürettiği söz/yazı, ses/sessizlik, varlık/yokluk vb. ikilikler matriksinde ilk terim değişmez şekilde ayrıcalıklıdır ve sözlü iletişimde konuşanın bilincindeki mevcut anlamları daha iyi temsil ettiği düşüncesi hâkimdir (Derrida'dan aktaran Mutlu, 1995, s.298) Bu bakış açısından yola çıkılarak konuşmacıların kendi öznelliklerini ortaya koyuş biçimleri de araştırılabilir.

9. Türk dili ve edebiyatı öğretiminde gerçekleştirilen çalışmalar genellikle ders konuları ve dört dil becerisi üzerinde yoğunlaşmaktadır. Söylem çözümlemesinin sunduğu araçlar, eğitim kalitesinin iyileştirilmesinde etkili olabilecek çok sayıda konunun detaylandırılmasında işlevsel niteliklere sahiptir. Bunların başında eğitim yönetimi ve iletişim dili, kurum kültürü, öğretmen-öğrenci etkileşimi, sınıf içi kültürel farklılıklar, sınıf ve okul söylemleri, vb. gibi konular gelmektedir. Bu alanlarda özellikle söyleşi çözümlemesi, içerik çözümlemesi, sözceleme yöntemi, söylem ve kiplik belirleyicileri gibi yollar takip edilerek çalışmalar somutlaştırılabilir. Ancak söylem çözümlemesi gibi sistemin meşrulaştırılan ve gizlenen yönlerinin açığa çıkarılmasını teşvik eden eleştirel yaklaşımların kurumsal alanlarda kabul görmemesi ya da sınırlandırılması gibi zorluklar mevcuttur. Alanda yapılacak araştırmaların yaygınlaştırılması için araştırmacıların kolaylaştırıcı düzenlemelere ve problem çözme becerilerini geliştirmelerine ihtiyaçları vardır. Eğitim araştırmalarında söylem çözümlemesine başvurulması; toplumsal, kültürel, tarihsel vd. faktörlerin eğitim yaşantılarına etkisine dair anlayışımızı geliştirecektir.
10. Metin türleri geleneksel edebiyat tarihçiliğinin belirlediği edebî türler kavramının dar alanının dışına çıkmış ve edebî metinler artık hem edebî hem de edebiyat dışı iletişim dizgelerin oluşturduğu ortak dil tabanında irdelenmeye başlanmıştır. Artık edebî araştırmaların çalışma alanlarını yeniden gözden geçirip yeni yöntemler ve dizgeler kurmasına ihtiyaç vardır (Göktürk, 1997, s. 35). Buna ek olarak metinler arası ve türler arası geçişkenlikler de daha esnek okuma ve yorumlama biçimlerinin düşünülmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda söylem çözümlemesinin ortak bir okuma biçimi olarak yeniden yapılandırılması mümkündür. Söylem çözümlemesi disiplinler arası benzer ilgi ve sorunların bir uzantısı olarak çok boyutlu bir yaklaşım sergilediğinden bugünkü metin türlerinin tarihsel süreçteki ortalıklarla yeniden bağlantı kurulmasında esnek ve işlevsel bir okuma yöntemi olarak yeniden yapılandırılabilir.
11. Türk dili ve edebiyatı eğitimi ve sosyal bilimler alanlarında söylem araştırmacılarının sürdürebileceği diğer çalışmalar şu şekilde sıralanabilir:

- Sözlü iletişimde prozodik ögelerin (vurgu, tonlama, ritim) üretim ve alımlanma süreçleri açısından incelenmesi
- Sözlü ve yazılı kültür ürünlerinin aktarımında etkileşime dâhil olan dil içi ve dil dışı bağlamların karşılaştırılması/ Metnin alımlayıcısının okuyucu, dinleyici veya izleyici

olmasından kaynaklanan değişkenlerin (fiziksel ortam, sosyokültürel bağlam, ses düzeni veya görsel tasarım, iletişim stratejileri, alıcı ile etkileşim vs.) anlam oluşumuna etkisinin araştırılması

- Gerçek yaşam deneyimlerini aktaran çocuk anlatıları ile çocuk edebiyatı ürünlerinin dil bilimsel, toplum bilimsel ve pragmatik açılardan karşılaştırılması
- Okuyucunun edebî metinlerin anlamını çoğaltan dilsel, düşünsel ve estetik deneyim alanlarının araştırılması
- Edebî eserlerin tercüme ve adaptasyonları, yayınevlerinin kaynak metinden hedef metin üretimine uzanan retoriksel yeniden biçimlendirme (rhetorical re-formulation) süreçlerinin ve düşünsel eğilimlerinin çözümlenmesi
- Yazarların taslak metinleri ile yayımlanan metinleri arasındaki söylemsel stratejilerin (belirsizlik, düzeltme, ton, tekrarlar, örtmece ifadeler, isimleştirme süreçleri vs.) değerlendirilmesi
- Edebiyat ve ideoloji ilişkisini belirleyen destekleyici ve karşıt görüşteki "yorumlayıcı toplulukların" edebî eserleri üzerinde karşılaştırmalı çalışmalar yaparak ideolojik bakış açılarının edebî üretimler ve sosyokültürel bağlam üzerindeki etkilerinin incelenmesi
- Ortak bir temaya, ortak bir sanat ya da fikir akımına dayanan edebî eserlerin açık metinler arası (manifest intertextuality) ve kurucu metinler arası (constitutive intertextuality) söylem çalışmalarının yapılması
- Yan metin ögelerinin (yazarın biyografisi, ön söz, son söz, dipnotlar, içindekiler, kapak bilgi ve görselleri, arka kapak tanıtıcı yazıları vs.) metni anlamlandırma süreçlerine etkisinin araştırılması
- Söylem çözümlemesi yoluyla öğretmen ve/veya öğretmen adaylarının pedagojik etkileşim süreçlerinin (hikâye anlatımı, sınıf içi diyaloglar ve monologlar, öğretim üslubu vd.) değerlendirilmesi
- Söylem çözümlemesi aracılığıyla verilen okuma eğitiminin öz yeterlik, öz denetim ve öz düzenleme gibi duyuşsal alan becerilerine etkisinin araştırılması

Türk dili ve edebiyatı öğretiminde eleştirel okuma becerilerinin dil ve düşünce temelinde nasıl geliştirileceği üzerinde daha çok çalışılması gereken deneysel bir sorundur.

5.2.2. Öğretmenlere ve Öğrenme-Öğretme Sürecine Yönelik Tartışma ve Öneriler

1. Türk dili ve edebiyatı öğretimi programında, metin öğrenmeye karşı metinle öğrenme ilkesi benimsenmiştir. Aynı tutum eleştirel okumada kullanılacak yöntem için de geçerlidir. Her ikisi de nitelikli okuyucular yetiştirmede birer araç hükmündedir. Eleştirel okuma becerilerinin kazanımı için düzenli bir yol tutulması ve bir dizi uygulama yapılması gerekecektir. Bu noktada, benimsenen okuma modeli sorgulanabilir ve biçimlendirilebilir olup standartlaştırılmış bir dizi prosedür olarak görülmemeli, öğrenciye ve metne dayatılmamalıdır. Farklı öğrenciler, metinler ve öğrenme ortamlarından doğan sonuçlar beklenen sonuçlarla her zaman uyumlu olmayacaktır. Eleştirel okumanın yoğun bir çabayı temel aldığı gerçeğinin kabulü, başarı motivasyonunu daha gerçekçi eğitim hedefleri üzerine temellendirecektir.
2. Eleştirel okuma eğitiminde öğretmenin ders öncesi hazırlıkları, yarı yapılandırılmış ders planı, eleştirel okumada seçilen metin türüne ve metnin konusuna uygun geliştirilebilir soru listesi, çağdaş öğretim teknikleri (tartışma, rol yapma/benzetim, grup çalışmaları vb.) ve dijital destekli materyal tasarımları öğretme süreci açısından destekleyicidir. Diğer taraftan öğrencinin metne yönelik zihinsel ve duyuşsal hazırlıklarını yapabilmesi için metinden ve ders içeriğinden haberdar edilmesi ve okuma öncesi stratejileri kullanmaya teşvik edilmesinin daha derinlikli okumaların önünü açacağı düşünülmektedir.
3. Geleneksel eğitim anlayışında metinler ön planda yer alır; öğrenme materyallerinin çoğu ders kitapları, talimatlar, kılavuzlar, hikâyeler, sınıf içi diyaloglar vb. sözlü ve yazılı metin türlerinden oluşur (van Dijk, 1981, s.1-2). Türk dili edebiyatı öğretiminde ağırlıklı olarak dil bilgisi ve edebî metin odaklı bir anlayış sürdürülür. Ancak kabul edilmelidir ki dijital ortamların ortaya çıkardığı anlık geri bildirim sistemleri, hiperlinkler, multimedya içerikler, sanal turlar, simülasyonlar vb. yeni ve farklı türden iletişim biçimleri, eğitimde hedeflenen bilişsel ve duyuşsal değişikliklerde basılı kaynaklardan daha ilgi çekici ve biçimlendirici olmaktadır. Burada eğitimi popüler kültürle birleştirmek değil bilgi ve iletişim teknolojilerindeki dönüşümünün eğitim yaşantısına sağlıklı biçimde yansıtılması söz konusudur. Bu yaklaşım MEB'in PISA 2018 Türkiye Ön Raporu' nda etkileşim şekli bakımından durağan ve dinamik metin ayrımında da yansımıştır. Ayrıca metinleri kaynakları bakımından tek kaynaklı ve çok kaynaklı metinler; metin şekli bakımından

sürekli(gazete haberleri, inceleme yazıları ve mektuplar vb.)ve süreksiz metinler(listeler, tablolar, grafikler, diyagramlar), karışık metinler(resimli paragraflar, açıklayıcı göstergeler vb.); metin türlerini ise betimleme (kataloglar, haritalar, teknik kılavuzlar vb.) hikâye, açıklama, tartışma (editöre mektupları, forumlarda yer alan e-postalar), yönerge (ilk yardım işlemleri, bilgisayar yazılımının kılavuzu vb.) ve etkileşim (anketler ve mülakatlar, toplantı çağrı mesajları vb.) şeklindeki sınıflandırması da okuma eğitiminin uluslararası standartlara kavuşturulması için öğretim programlarında yer almalıdır.

4. Araştırmada öğrencilerin öğrenme süreçleri ürün dosyaları ve gözlem ve görüşme formları ile takip edilmiş olup eleştirel okuma başarısı, sonuç odaklı bir ölçme aracı olan açık uçlu sorulara verdiği cevaplara göre belirlenmiştir. Süreç temelli ölçme araçlarının söylemin canlı ve etkileşimsel doğasına daha elverişli olduğu düşünülmektedir. Gelecekteki araştırmalarda; öğrencilerin akademik başarı düzeyi ürün dosyaları, sunumlar, öğrenme günlükleri, proje çalışmaları vb. aracılığıyla ölçülmelidir. Ayrıca öğrencilerin duyuşsal alandaki gelişimlerini yakından ölçme ve değerlendirmeyi hedefleyen çalışmalarla (ilgi, tutum, benlik kaygı ölçekleri, ilgi envanterleri vs.) ile öğrenme-öğretmen süreci desteklenmelidir.
5. Söylem çözümlemesinde metnin betimsel düzeyde ele alınabilmesi dil bilimsel yeterlilik gerektirmektedir. Bu durumda öğrencilerin temel eğitimden getirdiği ön bilgilerin, dil bilgisine ilişkin tutumlarının ve anlamsal çağrışım becerilerinin yeni öğrenme yaşantısının gereklerine uygun olması gerekir. Türk dili ve edebiyatı öğretim programında dil bilgisinin konu anlatıma girilmeyeceği ve metinlerden hareketle dil bilgisi çalışmalarının yapılacağı ilkesi benimsenmiştir. Öğrencinin hazırbulunuşluk düzeyindeki yetersizlik karşısında öğretmenin geleneksel eğitim anlayışından yardım alması (düz anlatım yöntemi, ödev vd.) durumunda iletişim temelli dil öğretimden beklenen öğrenme çıktılarına ulaşılması mümkün olmamaktadır. Buna ek olarak Türk dili ve edebiyatı öğretiminde henüz çağdaş dil bilimi pratiklerinin (işlevsel dil bilimi, metin dilbilimi vd.) yeterince yer bulamaması gibi değişkenler eleştirel dil öğretimi uygulamalarını güçleştirmektedir. Bununla birlikte araştırmalar metinler aracılığıyla gerçekleştirilen dil öğretiminin sürdürülebilirliğini doğrulamaktadır. Buradan hareketle söylem çözümlemesi gibi kullanımdaki dili inceleyen yaklaşımların mevcut sorunları aşmak için yeni açılımlar getireceği inancıyla hareket etmek daha yapıcı sonuçlara ulaştıracaktır.

6. Son yıllarda dil eğitiminde iletişim becerilerine odaklanan program geliştirme çalışmaları artış göstermiştir. Bu programlar, öğrencilerin kişisel ve sosyal bağlamlarda işlevsel iletişim becerileri kazanmalarını hedeflemekte ve bağlam, üslup, retorik gibi unsurları göz önünde bulundurarak üretici dil becerilerini geliştirmeyi amaçlamaktadır. Ancak, bu tür bir eğitim için gerekli ders kitapları ve öğretmen eğitimi eksik kalmaktadır (van Dijk, 1981, s. 17). Öte yandan sınıf içi iletişim sisteminin düzenlenmesi bu becerilerin kazandırılabilmesinin ön şartıdır. Bu noktada sınıf yaşamının üç özelliği -müfredat dili, yönetim dili ve kişisel kimlik dili- önem kazanmaktadır. Dil kullanım kalıpları neyin bilgi sayılacağını ve neyin öğrenme olarak gerçekleşeceğini nasıl etkiler? Dil kalıpları eğitimde fırsat eşitliğini ya da eşitsizliğini nasıl etkilemektedir? Dil kalıpları hangi iletişim becerilerini varsaymakta ve/veya teşvik etmektedir? soruları öne çıkmaktadır (Cazden, 2001, s.3). Bu çerçevede öğretmenlerin etkili insan ilişkileri ve çatışma çözümleme gibi alan bilgisini tamamlayıcı iletişim becerilerini geliştirmeleri ve ders kitapları ve diğer eğitim araçları hazırlama konusunda eğitim almaları bu yönde atılacak bütüncül bir adım olacaktır.
7. Eleştirel topluluğun bir parçası olmak hem öğretmenin hem de öğrencilerin metinlerle birlikte sınıf içi etkileşimlerde de sürekli olarak yeniden üretilen güç dinamiklerinin nasıl işlediğine dair farkındalık geliştirmelerini gerektirir (Wallace, 2003, s. 93). Dolayısıyla öğretmen otoritesini vurgulayan ve monolojik iletişime dayalı gelenekçi anlayışın yerine birlikte öğrenme ortamında diğer bir ifadeyle "öğrencileşen öğretmenler", "öğretmenleşen öğrenciler" olarak öğretmen-öğrenci çelişkisinin olmadığı demokratik bir ortamda sağlıklı iletişim sağlanabilecektir (Küçükahmet, 2003, s.209). Bu noktada söylem çözümlemesi uygulamalarının dinamik bir düzene oturtulmuş fiziksel ortamda bilgi paylaşımı, katılım eşitliği, iş birlikçi çalışmalarla sürdürülmesi ele alınan metnin hem bireysel hem de müzakere edilmiş anlamlarının ortaya çıkarılmasını kolaylaştıracağı düşünülmektedir.
8. Kelimeler ve düşünceler birbiriyle etkileşim hâlindedir, bir konudaki algılarımız farklılaştığında ve derinleştiğinde dinamik ve karşılıklı tepkimeler başlar. Böylece farklı alanlarda meydana gelmiş öğrenmeler, ilişkili olduğu kavramlar ölçüsünde zihinsel dönüşümlerin önünü açmış olur (Vygotsky, 2018, s.87) Söylem çözümlemesinin terminolojisinin art alanında dil felsefesi, dil bilimi, sosyoloji, edebiyat, bilişsel bilim, anlatı bilimi, metin dil bilimi, gösterge bilimi, edim bilimi

vd. disiplinler yer almaktadır. Bu terimler arasında söylem, bağdaşıklık, şema, gönderim, önerme, ima, ön varsayım, bağlam ve retorik gibi daha kolay kavranabilir olanlar mevcuttur. İkincil tutmak kaydıyla öğrenme-öğretme süreçlerinde söz konusu kavramlara yer vermenin dil ve düşünce bağlantısını kurmada ve dilin çok boyutlu doğasını anlamada öğrenciler açısından yol gösterici olacağı, disiplinler arası bağlantıları kolaylaştıracağı ve konuyu daha yönetilebilir hâle getireceği düşünülmektedir.

9. Yabancılaşma sorunu; çağdaş psikoloji ve sosyolojide bireylerin kendisine, içinde yaşadığı topluma hatta tüm çevresine duyduğu yabancılık hissini ifade eder (Cevizci, 1999, s. 908). Eğitim ve öğretim ortamlarında, öğrencilerin hem özel olarak kendisinden uzaklaşması hem de toplumun norm ve değerlerinden kopma probleminin üstesinden gelebilmek için toplumsal yapıları ve eleştirisini merkeze alan eleştirel söylem çözümlemesine başvurulabilir. Metin çözümlemeleri yoluyla desteklenen eleştirel süreçlerin öğrencilerin yaşadığı uyum problemlerinin ortaya çıkarılmasına ve toplumla ilişkilerini yeniden yapılandırmalarına yardımcı olacağı düşünülmektedir.
10. Günümüzde medya ve iletişim ağı; kimlik krizini tetikleyen en güçlü söylem araçlarına sahiptir. Erikson'a göre psikolojik ve sosyolojik boyutlarla iç içe olan benlik duygusundaki bu krizler, toplumsal rolün henüz net biçimde şekillenmediği ergenlik çağında yaygın olarak görülür (Marshall, 1999, s.408). Türk dili ve edebiyatı öğretimi; hedef kitlesi amaç ve ilkeleri ile öğretim içeriği dolayısıyla bu noktada önemli sorumluluklar taşımaktadır. Alana özgü beceriler arasında medya okuryazarlığının yer almasına rağmen öğretim programının bu metinlerin doğasına yanıt verecek herhangi bir yaklaşım sunulmaması önemli bir boşluk oluşturmaktadır. İdeolojik yönlendirme gücü yüksek olan bu metinler hem bireysel hem de kolektif kimlikleri tehdit altına almaktadır. Söylem çözümlemesinde sosyal etkileşimlerde dil kullanıcılarının hangi kimlikleri hayata geçirdiği, başkalarının kimliklerini nasıl konumlandırdığı ve onları hangi kimlikleri üstlenmeye davet ettiği de sorgulanması gereken konular arasındadır (Gee, 2011, s. 89). Bu yönleriyle Türk dili ve edebiyatı eğitiminde başta medya metinleri olmak üzere her türlü metnin çözümünde başvurulabilecek bu yaklaşım; öğrencilerin kimliklerini doğru bir bağlamda konumlandırmasının desteklenebileceği düşünülmektedir.

11. Okuma, yazma, dinleme ve konuşma becerileri söylemin üretilmesinden algılanmasına kadar tüm süreçlerinde ayrılmaz bir şekilde birbirine bağlıdır. Eleştirel düşünmenin en önemli araçlarından biri de yazma eylemidir. Bu bakımdan araştırmanın uygulama sürecinde öğrenci ürün dosyalarının önemli eğitimsel katkıları gözlemlenmiştir. Ürün dosyaları; ders öncesi bilgi erişimini sonrasında ise edinilen bilgilerin analiz edilip yeniden yapılandırılmasını destekleyerek zaman yönetimi ve öğrenme sürecinin sistematik ilerleyişini sağlamıştır. Bunun yanı sıra bireysel öğrenmeyi teşvik etmesi ve sözlü iletişimde eksik kalan noktaları yazılı olarak ifade etme imkânı sunması açısından da sürece önemli katkıları olmuştur. Öğrencinin ürün dosyası aracılığıyla okuma öncesi ve sonrası kendi eleştirel pratiklerini değerlendirmesi, söylem çözümlemesinin önerdiği refleksivite (yansıtırlılık) ya da meta-analiz ilkesi ile de örtüşmektedir. Öğrenciler eleştirel okumada benimsediği bakış açısını, art alan bilgisini, başvurduğu yöntem ve stratejileri kendi söylemlerine de uygulayarak eleştirel okumayı çok yönlü deneyimleme imkânı elde etmişlerdir.
12. Okuyucunun metnin üretim sürecinde başvurulan kural ve stratejilerine aşina olması yazı yazma deneyimi ile yakından ilişkilidir. Öğrencinin farklı metin türlerinde edindiği yazma becerileri yazarın söylemini metinleştirme süreçlerinde nelere odaklanabileceği konusunda öngörü sağlar. Bu yolla okuma eyleminin yaratma temelinde gerçekleştirilmesi sağlanabilir. Metnin türüne özgü yapı ve dil anlatım özellikleri, söylemin organizasyonu, metnin üretilme ve paylaşılma amaç ve sorumlulukları açısından bir metinden neler beklenebileceği hakkında fikir sahibi olan öğrenciler, kendi üretim süreçlerini göz önünde bulundurarak daha içselleştirilmiş okumalar gerçekleştirebilecektir.
13. Söylem çözümlemesi analiz, değerlendirme, yeni ve özgün fikirler üretme gibi üst düzey beceriler isteyen ve henüz lisans/lisansüstü düzeyde dikkate alınan bir öğrenme ve araştırma alanıdır. Bu açıdan orta öğretim seviyesinde gerçekleştirilen bu araştırmayı başarıya taşıyan hususların tartışılması önem kazanmaktadır. Yapılandırmacı yaklaşımın temel aldığı önemli isimlerden biri olan Vygotsky'nin ortaya attığı "yakınsak/proksimal gelişim alanına" göre diyalektik yaklaşımın benimsenmesi üst düzey öğrenmelerin gerçekleştirilmesine yardımcı olmuştur. Proksimal gelişim alanı, ileriye dönük zihinsel gelişimi karakterize etmekte ve öğrencinin dinamik gelişimini dikkate alarak olgunlaşma sürecinde olan öğrenmelere

izin vermektedir (Vygotsky, 2020, s. 91-92). Eleştirel okuma uygulamalarında öğrencilerin yaşadığı bilişsel ve duyuşsal zorlanmalar, araştırmacı/öğretmenin kontrollü bir biçimde destekleyici rehberlik faaliyetleri ve sosyal etkileşimden beslenen akran iş birliği gibi özel öğrenme yollarına başvurularak giderilmeye çalışılmıştır. Bu doğrultuda ip ucu, yönlendirme ve geri bildirim, etkileşimli değerlendirmeler, modelleştirme, proje çalışmaları, drama, konuşma halkası vb. yöntemlere başvurulması önerilmektedir.

14. Türk dili ve edebiyatı öğretmeninin metin-yazar ile öğrenci arasında uzlaştırıcı bir rolü vardır. Bu sebeple öğretmenin her türden metinle nasıl iletişime geçileceğinin yollarını bilmesi önceliklidir. Söylem çözümlemesi ve eleştirel okuma gibi yeni alanlara ilgi duyan öğretmenlerin eleştiri kuramları, dijital okuryazarlık, metin dilbilimi, bilişsel dilbilimi gibi ilgili disiplinlerde kendini yetiştirmesi; kişisel ve mesleki gelişimlerini formal (seminerler, toplantılar ve çalıştaylar) ve informal yaşantılar (mesleki yayınları takip etme, bilimsel motivasyonu artıracak eğitim ağlarına katılım vb.) yoluyla desteklemesi modern çağın yeni okuyucularına yardımcı olabilmesi açısından önem arz etmektedir.
15. Söylem çözümlemesi, okuyucuları etik bir duruşa ve yapıcı eylemlere teşvik etmekte sosyal eşitsizliklere, demokratik olmayan uygulamalara ve diğer adaletsizliklere karşı çözüm üretmeye özendirmektedir (Huckin, 1997, s.88). Bu süreçte esnek öğrenme ortamı sağlanarak öğrencilerin mutlak anlamlar peşine düşme, genelleme yapma, tarafsızlık çabası ve otoriteye ya da çoğunluğa bağlılık gibi eleştirel düşünceyi engelleyebilecek eğilimlerinin önüne geçilmelidir. Öğretmenler, bu konularda her ne kadar cesaret ve inançla teşvik edilirseler de sıklıkla çatışan bakış açılarıyla karşı karşıya kalmaktadır. Öğrencilerin bu tür bir eleştirel düşünme deneyimine hazır olmamaları ve zihin karşılıklarına sebebiyet verilmemesi gerektiği gibi rasyonalizasyonlarla eleştirel düşünme süreçleri sınırlandırılmaktadır. Esasen bağımsız düşünme tüm öğretmenlerin ve öğrencilerin en temel hakkı ve sorumluluğudur (Smith, 2004, s. xi). Öğrencilerin potansiyellerini en üst düzeye çıkarabilmesi için öğretmen özerkliği (teacher autonomy) geliştirilmelidir. Bu doğrultuda öğrencilere yeni fikirler üretme ve paylaşma fırsatı sunan faaliyetlerle (münazara, panel, sempozyum, görüşme, proje ve sergi vb.) topluma dönük süreçleri deneyimleme fırsatı sunulmalı; eleştirel okuyucunun özgürlük alanı ve dönüştürücü gücü uygulamalı olarak kavratılabilmelidir.

5.2.3. Kurumlara Yönelik Tartışma ve Öneriler

1. Eğitim gibi önemli bir sosyal alanda yalnızca teoriler oluşturmanın yeterli olmadığı açıktır. Araştırmalarda, eğitim uygulamaları ve hedefleri hakkında sahip olunan temellerin üstüne yeni fikirler ve yöntemler önermeye çalışmalı aynı zamanda mevcut eğitim uygulamalarını sistematik bir eleştirisi sunulmalıdır. Yeni hedefleri daha iyi gerçekleştirecek yeni yöntemler, içerikler, ders kitapları ve diğer materyal ve uygulamalar geliştirilmelidir (van Dijk, 1981). Bu bütüncül bir bakış açısı ve yenilikçi bir programlamanın ürünü olmalıdır. Eğitim programları öğrenme yaşantısının düzenlenmesidir; bu yaşantıda rol alan her türlü etkenin program geliştirmenin ilgili aşamalarında rol alması önemlidir. Program geliştirme uzmanları, konu alanı uzmanları, yöneticiler, öğretmen ve öğrenciler, veliler başta olmak üzere iş dünyası, dijital dönüşüm uzmanları, strateji ve yönetim danışmanları, genç aktivistler vd. iş birliğiyle çok yönlü çalışmalar yapılmalıdır.
2. Türk dili ve edebiyatı öğretmenleri, dil eğitimin en önemli uygulayıcılarıdır. Büyük ölçüde anlama ve çözümleme çalışmalarına dayanan bu eğitim; sözlü ve yazılı metinlerin yanı sıra sözlü olmayan iletişim şekillerinin de metin kavramına eklenmesiyle alanını genişletmiştir. Bu gelişmeler karşısında öğretmenlerinin çağdaş dil biliminin farklı kuram ve uygulama alanları (gösterge bilimi, işlevsel dil bilimi, metin dilbilimi, edim bilimi, toplum dilbilimi vd.) hakkında kuramsal ve uygulamalı bilgilere hâkimiyeti önemlidir. Türk dili ve edebiyatı öğretmenlerinin yukarıda bahsi geçen öğretim programlamada uzmanlık düzeyinde çalışmalar yürütebilmesi için gerekli eğitimleri alması sağlanmalıdır. Bu yetkinlikler, öğretmenin dil ve edebiyat öğretiminin temelini oluşturan ders kitapları, öğretim ilke ve yöntemleri, materyaller geliştirme vd. noktasında daha etkili performans göstermelerini sağlayacaktır.
3. Söylem çözümlemesi, dil ve eğitimle ilgili uygulamalı dil bilimi alanlarında öne çıkmaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri hem eğitim amacı ve aracı olarak hem de sosyal değişim ve kontrol aracı olarak kullanımdaki dilin incelenmesidir. Dil, bir varoluş meselesidir. Söylem çözümlemesinin bu alana özel katkıları; kullanımdaki dil kalıplarını ve bunların ilişkili olduğu koşulları (katılımcılar, durumlar, amaçlar, sonuçlar) bilinçli ve sistematik şekilde incelemek, araştırmalarının ortaya çıkardığı bulguların eleştirisini yapmaktır (Trappes-Lomaks, 2004, s.133). Söylem çözümlemesinin teorik ve pratik çalışmaların çoğunda dil biliminin belirleyici bir yeri vardır. Bu yönüyle dil ve edebiyat alanlarının bütünleştirilmesinde önemli

araçlar sunacağı açıktır. Türk dili ve edebiyatı öğretiminin söz konusu olduğu tüm alanlar (akademik/mesleki eğitimler, ana dili ve ikinci dil öğretimini esas alan tüm öğretim kademeleri vs.) söylem çözümlemesi ve eleştirel okuma ilkeleriyle uyumlu hâle getirilmelidir.

4. Türk dili ve edebiyatı öğretiminde metinler, merkezî bir role sahiptir. Eğitim gündemindeki özel yerini koruyan eleştirel okumanın derinleştirilmesi için metinler hakkında daha fazla kavrayışa ihtiyaç vardır. Temel eğitim düzeyinde metinlerle daha çok somut deneyimler üzerinden iletişim kurulurken öğrencilerin dilsel gelişim düzeylerindeki artışla beraber daha soyut metinlere geçiş yapılmakta giderek daha fazla bağımsızlaşan öğrenme davranışları hedeflenmektedir. Metin Tahlilleri dersi ortaöğretim kademesinde eleştirel okuma ve metin konusunda daha derinlikli analizlerin yapılabileceği bir alandır. Bu derste öğrenciler, metnin yapısı ve içeriğini konusunda daha detaylı analizlere teşvik edilmelidir. Metin tahlillerinin doğasına ve çalışma yöntemlerine dayanan eleştirel okuma, analitik düşünme ve eleştirel ifade etme becerilerine dayanan öğretim programının öğrencileri dil biliminin temel kavram ve yöntemleri (metin yapılarının içerdiği dilsel düzenlemeler, retorik yapılar, metinleşme süreçleri, metinsellik ölçütleri) ile tanıştırması yönünde geliştirilmesi ve derinleştirilmesi önerilmektedir. Ayrıca zorunlu ders kapsamına alınması ve daha işlevsel öğrenme ortamlarında yapılmasının planlanması da (okuma salonları, üniversite kütüphaneleri, edebiyat müzeleri, dijital platformalar vs.) daha nitelikli bir öğrenme yaşantısı oluşmasının sağlayacaktır.
5. 21.yüzyıl becerileri çağın yeni ihtiyaçlarına uygun şekilde kendisini yenileyen bir nesli öngörmektedir. Okuryazarlık becerilerinin arasında bilgi, medya ve iletişim teknolojilerinin önemli bir yeri vardır. Bugün eğitimin hedef kitlesinin kritik bir bölümünü oluşturan genç kuşak, basılı materyallerden çok dijital kaynaklara aşinadır. Bu teknolojiler, okuryazarlıktaki rolünü her geçen gün daha da güçlendirmekte ve beraberinde getirdiği risklerle beraber okuma süreçlerini de kontrolsüzce biçimlendirmektedir. Bu önüne geçilebilir bir durum değildir ancak daha eğitimsel açıdan kabul görecek bir noktaya taşınması mümkündür. Medya bugün iletişim aracı olmaktan çok daha fazlasını ifade etmekte; söylemleri üretme, yönlendirme ve yaymadaki hâkim gücü her geçen gün daha fazla hissedilmektedir. Okuma eğitiminin bu gerçeklerden hareketle düzenlenmesi oldukça önemlidir. Türk dili ve edebiyatında öğretiminde eleştirel okuma çerçevesinin medya metinleri,

dijital metinler doğrultusunda genişletilmesi gerekmektedir. Bu noktada söylem çözümlemesinin dâhil edilmediği bir eğitim eksik kalacaktır. Öğrencilerin haber, reklam, basın bültenleri, sosyal medya içerikleri, multimedya içerikleri, bloglar, podcastler, artırılmış gerçeklik uygulamaları, infografikler, çok modlu metinler vb. metinler üzerinde söylem çözümlemesine dayanan eleştirel okumalar gerçekleştirmeleri medya metinlerini daha denetimli ve sağlıklı bir zeminde kullanma imkânı sunacaktır. Söylemler, dilsel ve dilsel olmayan geniş iletişim bağlamlarında varlığını sürdürmektedir. Bu noktada "Metin ve söylem çalışmalarında dilsel ve dilsel olmayan konular arasında bir sınır koymak anlamsızdır." (Toolan, 1990, s.28).

6. Eğitimde en çok ihmal edilen nokta duyuşsal alandır. "Duygular, duyular, tercihler, dikkat edişler, kimliklenişler, roller, sosyal beceriler vb. duyuş kapsamında değerlendirilir." (Bacanlı, 2006, s.7). Bu kavramlar söylemlerin psikoloji, felsefe ve sosyolojiyle kurduğu güçlü ilişkilerle anlamlı bir paralellik göstermektedir. Başka bir yönden duyuşsal eğitimin en önemli ölçütlerinden biri eğitimin gerçek yaşam ile bağlantılar kurmasıdır. Bunun en yakın ve erişilebilir alanı sınıf yaşantısıdır. Öğrenme-öğretme süreçlerinin semantiği ve pragmatiği eğitimin bilişsel hedefleriyle etkileşim içinde olmalıdır. Anlam oluşumundaki tutarlılığın en belirleyici ölçütü dünya bilgisi, bakış açısı ve ilgi alanlarıdır (van Dijk, 1981, s. 12). Türk dili ve edebiyatı öğretim programlarının bu tür motivasyonları merkeze alarak eğitim hedeflerini duyuşsal boyutta yoğunlaştırması gerekir. Ölçme ve değerlendirme yöntemleri de bu doğrultuda açıkça tanımlanmalıdır. Aksi hâlde öğretmenler haklı çekincelerle duyuşsal öğrenme etkinliklerini düzenleme ve değerlendirmeden uzak duracaklardır.
7. Kaynağını Batı'dan alan genç çalışma alanlarının gelişimi, uluslararası bilgi birikimine erişimi zorunlu kılmaktadır. Bu amaçla, farklı alan uzmanlarının yer aldığı komisyonlar kurulmalı, devlet desteği ve teşviki ile tercüme faaliyetleri sürdürülmelidir.
8. Eleştirel okuma becerilerinin geliştirilmesine özgürleştirici eğitim anlayışına ihtiyaç vardır. Söylem çözümlemesinin toplumsal konular üzerine düşünce üretimini desteklemesi ile eleştirel pedagojinin öğrencilerin toplumsal reformun temsilcileri konumuna taşınması benzer amaçlara vurgu yapmaktadır. Ancak bu yöntemlerin geleneksel anlayışlarla sürdürülmesi mümkün değildir. Öğretmenlik bilgi aktarmak

değil bilginin üretimini desteklemektir. Eğitim süresince, öğretmen öğrenciyi şekillendiren özne ve öğrenci de onun tarafından şekillendirilen, mevcut bilgiyi alan nesne değildir. Öğrenme-öğretme sürecinde öğretmen yeniden biçimlenirken öğrenci de kendini biçimlendirmelidir (Freire, 1998, s.30). Öğretmenin görevi bilginin toplumsal, tarihsel ve kültürel kaynaklarını araştırma, üretim ve tüketim süreçleri üzerine düşünme zemini oluşturmaktır. Bu noktada eleştirel pedagojinin bazı ilkeleri doğrultusunda hareket edilmesi düşünülmesi gereken bir meseledir. Wallace (1998), bu yönde bir bütünleşmenin eğitimde eleştirel düşünme ve sorgulama becerilerinin geliştirmesine hizmet edeceğini vurgulamaktadır (s. 57). Bu bağlamda eleştirel pedagojinin özgürleştirici bakış açısı, eleştirel okuma eğitiminin tamamlayıcı bir unsuru olarak ele alınabilir.

KAYNAKLAR

Agamben, G. (2009). *What is an apparatus?* (W. Hamacher, Ed.; D. Kishik & S. Pedatella, Trans.). Stanford: Stanford University.

Akkoyun Koç, T. (2020). *Dede Korkut hikâyelerinde söylem çözümlemesi ve kültürel kimliğin öğretimi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Aksoy Serdaroğlu, Ö. (2020). Sadri Ertem'in *Bacayı İndir Bacayı Kaldır* adlı hikâyesini toprak etiği bağlamında okumak. [Özel Sayı] *RumeliDE Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi, Ö8,* 191-198. https://doi.org/10.29000/rumelide.821819 sayfasından erişilmiştir.

Aktaş, Ş. (1998). *Edebiyatta üslup ve problemleri üzerine* (3. baskı). Ankara: Akçağ.

Aktaş, Ş. (2011). *Edebiyat ve edebî metinler üzerine yazılar*. Ankara: Berikan.

Aktaş, Ş. (2013). *Anlatma esasına bağlı edebî metinlerin tahlili: Teori ve uygulama*. Ankara: Kurgan.

Alangu, T. (1959). *Cumhuriyet'ten sonra hikâye ve roman 1919-1930* (1. cilt). İstanbul: İstanbul.

Anderson, R. C., Híbert, E. H., Scot, J. A., & Wilkinson, I. A. G. (1985). *Becoming a nation of readers: The report of the commission on reading*. Washington DC: National Institute of Education.

Apaydın, M. O. (2021). Oğuz Atay'ın "demiryolu hikâyecileri-bir rüya" adlı öyküsünü alegorik bir metin olarak okumak. *Söylem Filoloji Dergisi, 6*(3), 509-524.

Aristoteles. (1987). *Poetika* (İ. Tunalı, Çev.). İstanbul: Remzi.

Austin, J. L. (1975). *How to do things with words*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University.

Ayata Şenöz, C. (2005). *Metindilbilim ve Türkçe*. İstanbul: Multilingual.

Aytaş, G. (2008). *Çağdaş gelişmeler ışığında şiir tahlilleri*. Ankara: Akçağ.

Bacanlı, H. (2006). *Duyuşsal davranış eğitimi* (3. baskı). Ankara: Nobel.

Bachelard, G. (1996). *Mekânın poetikası* (A. Derman, Çev.). İstanbul: Kesit.

Baker, P. (2006). *Using corpora in discourse analysis*. London: Continuum.

Baker, P., & Ellece, S. (2011). *Key terms in discourse analysis*. London: Continuum.

Bakhtin, M. (1981). *The dialogic imagination: Four essays by M. M. Bakhtin* (M. Holquist, Ed.; C. Emerson & M. Holquist, Trans.). University of Texas.

Bakhtin, M. (2000). *Karnavaldan romana* (C. Soydemir, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Barnet, S., & Bedau, H. (2011). *Critical thinking, reading, and writing: A brief guide to argument* (7th ed.). Boston, MA: Bedford/St. Martin's.

Barthes, R. (1979). *Göstergebilim ilkeleri* (M. Rifat &S. Rifat, Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı.

Barthes, R. (1996). *S/Z* (S. Öztürk Kasar, Çev.). İstanbul: Yapı Kredi.

Booth, W. C. (2012). *Kurmacanın retoriği* (B. O. Doğan, Çev.). İstanbul: Metis.

Bourneur, R., & Quellet, R. (1989). *Roman dünyası ve roman incelemesi* (H. Gümüş, Çev.). Ankara: Gaye.

Brown, G., & Yule, G. (1988). *Discourse analysis*. Cambridge: Cambridge University.

Brown, R., & Gilman, A. (1960). The pronouns of power and solidarity. In T. A. Sebeok (Eds.), *Style in language* (pp. 253-276). MA: MIT.

Browne, M. N., & Keeley, S. M. (2007). *Asking the right questions: A guide to critical thinking*. Pearson Education.

Bulut, M. A., & Pulat, A. (2022). Adalet Ağaoğlu'nun öykülerindeki karşı öznelerin çözümlemesi. *Avrasya Dil Eğitimi ve Araştırmaları Dergisi, 6*(1), 1-28.

Caldas-Coulthard, C. R., & Coulthard, M. (Eds.). (1996). *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis* (pp. 32-70). London: Routledge.

Cazden, C. B. (2001). *Classroom discourse: The language of teaching* (2nd ed.). Heinemann.

Cevizci, A. (1999). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.

Chafe, W. (2001). The analysis of discourse flow. In D. Tannen, D. Schiffrin, & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of discourse analysis* (pp. 673-688). Oxford: Blackwell.

Chatman, S. (2008). *Öykü ve söylem. Filmde ve kurmacada anlatı yapısı.* (Ö. Yaren, Çev.). Ankara: De ki.

Clark, B. (2023). Stylistics and relevance theory. In M. Burke (Ed.), *Routledge handbook of stylistics* (2nd ed., pp. 161-183). London: Routledge. https://researchportal.northumbria.ac.uk/ws/portalfiles/portal/120952842/ClarkB_2023_Stylisticsandrelevancetheory_accepted_version.pdf sayfasından erişilmiştir.

Creswell, J. W. (2021). *Karma yöntem araştırmalarına giriş* (M. Sözbilir, Çev.). Ankara: Pegem.

Cumming, S., Ono, T., & Laury, R. (2011). Discourse, grammar and interaction. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (2nd ed., pp. 8-35). London: Sage.

Çakır, A. (2020). *Söylem analizi ne demek istiyorsun?* Konya: Palet.

Çeliktaş, T. (2004). *A critical discourse stylistic study of the selected short stories of Sabahattin Ali*. Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Çetin, N. (2003). *Şiir çözümleme yöntemi*. Ankara: Öncü.

Çetin, N. (2012). *Roman çözümleme yöntemi*. Ankara: Öncü.

Çetinkaya, M. (2023). *Öykü karakteri çözümleme uygulamalarının öğrencilerin eleştirel okuma becerilerine etkisi*. Doktora Tezi, İstanbul Üniversitesi Cerrahpaşa Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İstanbul.

Çetişli, İ. (2006). Edebiyat eğitiminde edebi metnin yeri ve anlamı. *Milli Eğitim, 169*, 75-84.

Çıkla, S., & Kuran Büyükkavas, Ş. (2021). *Metin tahlilinde yeni yaklaşımlar-I.* Ankara: Çolpan.

Çiftçi, M. (2009). Eleştirel okuma. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten, 54*(2006/1), 55-80.

Çobanoğulları, F. (2021). *Alman gazete haberlerinin Almanca derslerinde kullanılmak üzere eleştirel söylem çözümlemesi bağlamında incelenmesi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Ankara.

Çobanoğulları, F., & Koçak, M. (2021). Eleştirel söylem çözümlemesi ve eleştirel okuma: Alman Bild gazetesi örneği. *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi, 38*(2), 452-468.

Dalton, D. F. (2009). Critical reading—an evaluation of a teaching approach. *2009 39th IEEE Frontiers in Education Conference*, 1-6. http://portal.acm.org/citation.cfm?id=1733818 sayfasından erişilmiştir.

De Beaugrande, R., & Dressler, W. (1981). *Introduction to text linguistics*. London & New York: Longman. http://library.lgaki.info:404/2017/De%20Beaugrande%20R.-A..pdf sayfasından erişilmiştir.

Demir, A. (2006). *Sosyal gerçekçilik anlayışı ve Sadri Ertem'in roman ve hikâyelerinde yapı, tema, anlatım*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.

Demir, A. (2008). Toplumcu gerçekçi objektiften yansıyan bir Anadolu fotoğrafı: Bacayı indir bacayı kaldır. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 5(1), 65-80.

Demircan, T., & Yücel Çetin, A. (2024). Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma öz yeterlik algısına etkisi. *The Journal of Social Sciences, 69*, 400-414. https://doi.org/10.29228/SOBIDER.75589

Dervişcemaloğlu, B. (2016). *Anlatıbilime giriş*. İstanbul: Dergâh.

Dilidüzgün, Ş. (2008). *Türkçe öğretiminde metindilbilimsel bağlamda uygulamalı bir yaklaşım*, Doktora tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Dobie, A. B. (2002). *Theory into practice: An introduction to literary criticism* (3rd ed.). Boston: Wadsworth.

Doğan, G. (2009). Söylemin yorumlanması. A. Kocaman (Ed.), *Söylem üzerine* içinde (s. 82-104). Ankara: ODTÜ.

Doğruer, S. (2010). *Critical discourse analysis and second language education*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Dressler, W., & De Beaugrande, R.-A. (1981). *Introduction to text linguistics*. London: Longman.

Eagleton, T. (2019). *Edebiyat nasıl okunur* (E. Ersavcı, Çev.). İstanbul: İletişim.

Eco, U. (1996). *Yorum ve aşırı yorum* (K. Atakay, Çev.). İstanbul: Can.

Elbirlik, T. (2015). *Söylem kuramı ve XVI. yüzyıl siyasetnamelerinde söylem analizi*. Doktora Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Manisa.

Elder, L., & Paul, R. (2006). *The miniature guide to the critical thinking concept and tools.* https://www.criticalthinking.org/files/Concepts_Tools.pdf sayfasından erişilmiştir.

Erden, A. (2002). *Kısa öykü ve dilbilimsel eleştiri*. İstanbul: Gendaş.

Eskimen, A. D. (2015). Oğuz Atay'ın "demiryolu hikâyecileri-bir rüya" öyküsünü metindilbilimsel bağdaşıklık ve tutarlılık görünümlerinden hareketle inceleme. *International Journal of Languages' Education and Teaching, 3*(3), 144-171.

Eziler Kıran, A., & Kıran, Z. (2021). *Yazınsal okuma süreçleri* (5. baskı). Ankara: Seçkin.

Fairclough, N. (1992). Discourse and text: Linguistic and intertextual analysis within discourse analysis. *Discourse & Society*, 3(2), 193-217.

Fairclough, N. (1995). *Critical discourse analysis: The critical study of language*. London: Longman.

Fairclough, N. (2006). *Discourse and social change*. Oxford: Polity.

Fairclough, N. (2016). A dialectical-relational approach to critical discourse analysis in social research. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (pp. 86-108). London: Sage. https://www.researchgate.net/publication/284725923_Methods_of_Critical_Discourse_Studies_3rd_edition sayfasından erişilmiştir.

Fairclough, N., & Wodak, R. (1997). Critical discourse analysis. In T. A. van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (Vol. 2, pp. 258-284). London: Sage.

Feyzioğlu, N. (2012). Köroğlu Destanı'nın batı kolları üzerinde eleştirel söylem çözümlemesi. *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları (HÜTAD)*, 16, 57-86.

Finegan, E. (2008). *Language: Its Structures and use* (5th ed.). Boston, MA: Wadsworth

Flowerdew, L. (2013). Corpus-based discourse analysis. In M. A. M. J. van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (pp. 130-146). London: Sage.

Fludernik, M. (2009). *An introduction to narratology* (P. Häusler Greenfield & M. Fludernik, Trans.). Londra: Routledge.

Forster, E. M. (2001*). Roman sanatı* (Ü. Aytür, Çev.). İstanbul: Adam.

Foucault, M. (2000). *Entelektüelin siyasal işlevi* (2. baskı). İstanbul: Ayrıntı.

Foucault, M. (2001). *Kelimeler ve şeyler* (M.A. Kılıçbay, Çev.). Ankara: İmge.

Foucault, M. (2014). *Yazar nedir?* (I. Ergüden, Çev.). *Sonsuza giden dil* içinde. İstanbul: Ayrıntı.

Fowler, R. (1991). *Language in the news: Discourse and ideology in the press*. London: Routledge.

Freire, P. (1998). *Pedagogy of freedom: Ethics, democracy, and civic courage*. Lanham, MD: Rowman & Littlefield.

Gee, J. P. (2005). *An introduction to discourse analysis: Theory and method* (2nd ed.). London: Routledge.

Gee, J. P. (2007). *An introduction to discourse analysis: Theory and method*. New York & London: Routledge.

Gee, J. P. (2011). *How to do discourse analysis: A toolkit* (3rd ed.). London: Routledge.

Genette, G. (2020). *Anlatının söylemi: Yöntem hakkında bir deneme* (F. B. Aydar, Çev.). İstanbul: Ayrıntı.

Göğüş, B. (1983). Anadili programlarının niteliği. *Türk Dili (Dil Öğretimi Özel Sayısı)*, 379-380, 40-49.

Göktürk, A. (1997). *Okuma uğraşı*. İstanbul: Yapı Kredi.

Göktürk, A. (2012). *Sözün ötesi*. İstanbul: Yapı Kredi.

Grellet, F. (1981). *Developing reading skills: A practical guide to reading comprehension.* Cambridge: Cambridge University.

Guiraud, P. (1999). *Anlambilim* (B. Vardar, Çev.). İstanbul: Multilingual.

Güder, F. Z. (2004). *On critical reading: A classroom approach*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Kültür Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Günay, V. D. (2007). *Sözcükbilime giriş*. İstanbul: Multilingual.

Günay, V. D. (2017). *Metin bilgisi* (5. basım). İstanbul: Papatya.

Günay, V. D. (2018). *Söylem çözümlemesi*. İstanbul: Papatya.

Gür, T. (2011). *Türkçe öğretmeni adaylarının dil tutumları ve dil kullanımlarının söylem çözümlemesi yöntemi ile betimlenmesi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1976). *Cohesion in English*. London: Longman.

Halliday, M. A. K., & Hasan, R. (1989). *Language, context and text: Aspects of language in a social-semiotic perspective* (2nd ed.). Oxford: Oxford University.

Halliday, M., & Matthiessen, C. (2004). *An introduction to functional grammar* (3rd ed.). London: Routledge.

Hawkes, T. (2004). *New accents: Structuralism and semiotics*. New York: Taylor & Francis.

Haynes, J. (1995). *Style*. London and New York: Routledge.

Huckin, T. (1997). Functional approaches to written text: Classroom applications. In T. Miller (Ed.), *Critical discourse analysis* (pp. 78-93). English Language Programs, Washington, D.C.: United States Information Agency.

Hymes, D. (1972). Models of the interaction of language and social life. In J. J. Gumperz & H. Dell (Eds.), *Directions in sociolinguistics: The ethnography of communication* (pp. 35-71). New York: Holt, Rinehart and Winston.

İmer, K., Kocaman, A., & Özsoy, A. S. (2011). *Dilbilim sözlüğü*. İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.

İnal, M. A. (1996). *Haberi okumak*. İstanbul: Temuçin.

Jäger, S. (2001). Discourse and knowledge: Theoretical and methodological aspects of a critical discourse and dispositive analysis. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 32-62). London: Sage.

Jäger, S., & Maier, F. (2016). Analysing discourses and dispositives: A Foucauldian approach to theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed., pp. 109-136). London: Sage.

Jahn, M. (2020). *Anlatıbilim: Anlatı teorisi el kitabı* (B. Dervişcemaloğlu, Çev.). Ankara: Dergâh.

Jakobson, R. (1987). Linguistics and poetics. In K. Pomorska & S. Rudy (Eds.), *Language in literature* (pp. 62-94). Cambridge-London: Belknap of Harvard University.

Kapanadze, D. Ü. (2016). *Söylem çözümleme yönteminin Türk Dili ve Edebiyatı öğretiminde kazandırılması hedeflenen becerilere etkisi*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Karabay, A. (2012). *Eleştirel okuma-yazma eğitiminin Türkçe öğretmeni adaylarının akademik başarılarına ve eleştirel okuma-yazma düzeylerine etkisi*. Doktora Tezi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Adana.

Karadeniz, A. (2014). Eleştirel okuma özyeterlilik algısı ölçeğinin geçerlilik ve güvenirlik çalışması. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 3(1), 113-140.

Karahan, L. (2008). *Türkçede söz dizimi*. Ankara: Akçağ.

Karaman, İ. (2008). *Discourse and poetry in literary communication*. Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Karatay, H. (2021). *Okuma eğitimi kuram ve uygulama* (4. baskı). Ankara: Pegem.

Kemmis, S., & McTaggart, R. (1988). *The action research planner*. Geelong, Australia: Deakin University.

Kocaman, A. (1998). Söylem çalışmaları ve Türkçe öğretimi (K. İmer & L. S. Uzun, Haz.), *Doğan Aksan Armağanı* içinde (s. 101-106). Ankara: Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi.

Kocaman, A. (2009). Dilbilim söylemi. A. Kocaman (Haz.), *Söylem üzerine* içinde (s. 1-11). Ankara: Hitit.

Korkmaz, Z. (2003). *Türkiye Türkçesi grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu.

Kudret, C. (1999). *Türk edebiyatında hikâye ve roman 3: Cumhuriyet dönemi (1923-1959)*. İstanbul: İnkılâp.

Kuran, Ş. (2021). Hikâyede önsemenin etkisi. S. Çıkla & Ş. Büyükkavas Kuran (Ed.), *Metin tahlilinde yeni yaklaşımlar- I* içinde (s. 31-43). Ankara: Çolpan.

Kurt, M. (2018). *Çağdaş Türk şiirinde modernizmin imgeleri* (1st ed.). Ankara: Çolpan.

Küçükahmet, L. (2003). *Öğretimde planlama ve değerlendirme*. Ankara: Nobel.

Lakoff, R. T. (1994). Nine ways of looking at apologies: The necessity for interdisciplinary theory and method in discourse analysis. In D. Schiffrin (Ed.), *Approaches to discourse* (pp. 199-214). Cambridge, MA: Blackwell.

Lakoff, G., & Johnson, M. (2022). *Metaforlar: Hayat, anlam ve dil* (Çev. G. Y. Demir). İstanbul: Minator.

Leech, G. (2000). Grammar of spoken English: New outcomes of corpus-oriented research. *Language Learning, 50*(4), 675–724.

Leech, G. N. (1983). *Principles of pragmatics* (1st ed.). London: Longman.

Maley, A., & Prowse, P. (2020). Uygulamalı dilbilim ve materyal geliştirme. B. Tomlinson (Ed.), (N. Yazıcı, Çev.) *Uygulamalı dilbilim* içinde (s. 165-183). Ankara: Nobel.

Marshall, G. (1999). *Sosyoloji sözlüğü* (O. Akınhay & D. Kömürcü, Çev.). Ankara: Bilim ve Sanat.

Marshall, J. (1994). *Ana dili ve yazın öğretimi* (C. Külebi, Çev.). İstanbul: Çağdaş.

May, C. E. (1989). Metaphoric motivation in short fiction: In "The beginning was the story." In S. Lohafer & J. E. Clarey (Eds.), *Short story theory at a crossroads* (pp. 62-73). Baton Rouge, LA & London: Louisiana State University.

McCarthy, M. (1991). *Discourse analysis for language teachers.* Cambridge: Cambridge University.

McEnery, T., & Hardie, A. (2012). *Corpus linguistics: Method, theory and practice.* Cambridge University. http://file.snnu.net/res/20138/27/92b778e1-7d52-485b-8e43-a22700a7c59b.pdf sayfasından erişilmiştir.

Mellor, B., & Patterson, A. J. (2004). Poststructuralism in English classrooms: Critical literacy and after. *International Journal of Qualitative Studies in Education, 17,* 102-85. https://eprints.qut.edu.au/7365/1/7365.pdf sayfasından erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (2011). *Türk edebiyatı dersi öğretim programı ve kılavuzu.* https://www.turkedebiyati.org/belge/download.php?file=8fddaab79e4067d31418df00ebced51 sayfasından erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (2018). *Türk dili ve edebiyatı dersi öğretim programı.* https://mufredat.meb.gov.tr/ProgramDetay.aspx?PID=353 sayfasından erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (2019). *PISA 2018 Türkiye ön raporu*. Ankara: MEB.https://pisa.meb.gov.tr/meb_iys_dosyalar/2023_05/15170226_PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf sayfasından erişilmiştir.

Millî Eğitim Bakanlığı (2021). *Ortaöğretim Türk dili ve edebiyatı 11. sınıf ders kitabı* (Tetik, M., & Ova, A. A., Haz.). Ankara: Gezegen.

Moran, B. (2002). *Edebiyat kuramları ve eleştiri*. İstanbul: İletişim.

Munby, J. (1978). *Communicative syllabus design: A sociolinguistic model for defining the content of purpose-specific language programmes*. Cambridge University.

Mutlu, E. (1995). *İletişim sözlüğü* (Genişletilmiş 2. baskı). Ankara: Ark.

Okay, M. O. (2015). Şahıs zamirlerinin yüklendiği mânalar ve Yahyâ Kemal'in şiirleri. *Sanat ve edebiyat yazıları* içinde (s. 201-214). İstanbul: Dergâh.

Önberk, N. (1991). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın hikâyelerinde rüya motifi. *Erdem, 7*(19), 229-240.

Özdemir, E. (2021). *Eleştirel okuma*. Ankara: Bilgi.

Özer, Ö. (2012). *Haberi eleştirmek: Araştırma alanlarına göre eleştirel haber çalışmaları*. Konya: Literatürk.

Özer, Ö. (2020). *Haber, söylem, ideoloji: Eleştirel haber çözümlemeleri*. Konya: Literatürk.

Özer, Ö. (2022). Eleştirel söylem çözümlemesi: Haber örnekleri üzerinden bir inceleme. *Etkileşim, 9*, 36-54. https://doi.org/10.32739/etkilesim.2022.5.9.154 sayfasından erişilmiştir.

Özonat, Z. (2019). *Çoklu ortama dayalı eleştirel okuma eğitiminin 6. sınıf öğrencilerinin eleştirel okuma becerilerine etkisi*. Doktora Tezi, İnönü Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Malatya.

Özüdoğru, M. (2016). *Eleştirel söylemden eleştirel okumaya*. Ankara: Anı.

Özünlü, Ü. (2001). *Edebiyatta dil kullanımları*. İstanbul: Multilingual.

Perfetti, C. A., & Marron, M. A. (1998). Learning to read: Literacy acquisition by children and adults. In D. A. Wagner (Ed.), *Advances in adult literacy research and development* (pp. 89-138). Philadelphia, PA: Hampton. https://files.eric.ed.gov/fulltext/ED396155.pdf sayfasından erişilmiştir.

Phelan, J., & Booth, W. (2010). Time of the narrating. In D. Herman, M.-L. Ryan, & M. Jahn (Eds.), *Routledge encyclopedia of narrative theory*. Routledge. https://atraf.ir/wp-content/uploads/2018/10/daneshname-nazariye-revayat.pdf.

Pratt, M. L. (1977). *Toward a speech act theory of literary discourse*. Bloomington, IN & London: Indiana University.

Reisigl, M., & Wodak, R. (2009). The discourse-historical approach (DHA). In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 87-121). London: Sage.

Richards, J. C., & Richards, S. (2002). *Longman dictionary of language teaching and applied linguistics*. England: Pearson.

Rimmon-Kenan, S. (2002). *Narrative fiction: Contemporary poetics* (2nd ed.). london: Routledge.

Ruhi, Ş. (2009). Söylem ve birey. A. Kocaman (Ed.), *Söylem üzerine içinde* (s. 12-26). Ankara: ODTÜ.

Sandıkkaya Aşır, A. (2022). Fishelov'un modeline göre memleket hikâyeleri'ndeki karakterlerin tespiti. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, (31), 785-798.

Sarfati, G.-É. (2005). *Éléments d'analyse du discours* (2nd ed.). Paris: Armand Colin. https://www.scribd.com/document/375599120/Elements-d-Analyse-Du-Discours

Sartre, J.-P. (2008). *Edebiyat nedir?* (B. Onar, Çev.). İstanbul: Can.

Sazyek, H. (2002). Türk romanında postmodernist yöntemler ve yönelimler. *Hece Türk Romanı Özel Sayısı*, 65/66/67, 493-509.

Sazyek, H. (2004). Romanda temel anlatım yöntemleri üzerinde bir sınıflandırma çalışması. *Folklor-Edebiyat*, 37(1), 103-118.

Schiffrin, D. (1987). *Discourse markers*. Cambridge: Cambridge University.

Schiffrin, D. (1994). *Approaches to discourse*. Cambridge, MA & Oxford: Blackwell.

Sever, S., Kaya, Z., & Aslan, C. (2008). *Etkinliklerle Türkçe öğretimi*. İstanbul: Morpa Kültür.

Simpson*, P. (2005). Language, ideology and point of view.* London and New York: Routledge.

Smith, F. (2004). *Understanding reading: A psycholinguistic analysis of reading and learning to read* (6th ed.). Lawrence Erlbaum.

Solak, Ö. (2011). Küçük Ağa romanının eleştirel söylem analizi. *Akademik Bakış Dergisi, 26*, 1-14.

Söylemez, Y. (2015). *Ortaokul öğrencilerine yönelik eleştirel temel dil becerileri ölçeklerinin geliştirilmesi*. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Erzurum.

Sözen, E. (2017). *Söylem (belirsizlik, mübadele, bilgi/güç ve refleksivite)*. İstanbul: Profil.

Şahin, S. (2006). Oğuz Atay'ın demir(den) yolu. *Eşik Cini*, 4, 77-82. http://sevalsahin.com/documents/87171319.pdf sayfasından erişilmiştir.

Şahin, U. (2013). Bir eleştirel söylem biçembilim uygulaması: Adalet Ağaoğlu'nun "Karanfilsiz" adlı hikâyesi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 17*(3), 79-104.

Şenöz Ayata, C. (1992). *Metindilbilim ve yabancı dil olarak Almanca öğretimi*. Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Şimşek, M. R. (2006). *A discourse analysis of two gothic stories through Halliday's functional grammar in language teaching*. Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylüler Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, İzmir.

Taşdelen, U. (2019). *Tahsin Yücel'in "mutfak çıkmazı" ve "bıyık söylencesi" romanlarının söylem çözümlemesi*. Yüksek Lisans Tezi, Doğu Akdeniz Üniversitesi, KKTC.

Tekin, M. (2016). *Roman sanatı*. İstanbul: Ötüken.

Thompson, G. (2014). *Introducing functional grammar* (3rd ed.). London: Routledge.

Todorov, T. (1981). *An introduction to narrative* (R. Howard, Trans.). University of California.

Toolan, M. (1990). *The stylistics of fiction: A literary linguistic approach*. London and New York: Routledge.

Torusdağ, G., & Aydın, İ. (2021). *Metindilbilim ve örnek metin çözümlemeleri* (5. baskı). Ankara: Pegem.

Trappes-Lomax, H. (2004). Discourse analysis. In A. Davies & C. Elder (Eds.), *The handbook of applied linguistics* (pp. 133-164). Blackwell Publishing.

Turhan, O. (2024). *Edebiyat eleştirisi uygulamasının Türkçe öğretmeni adaylarının eleştirel okuma ve eleştirel düşünme becerileri üzerindeki etkisi*. Doktora Tezi, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.

Türk Dil Kurumu. (2023). *Türkçe sözlük.* Ankara: TDK.

Uçan, H. (2016a). *Dilbilim, göstergebilim ve edebiyat eğitimi*. İstanbul: İz.

Uçan, H. (2016b). *Yazınsal eleştiri ve göstergebilim*. İstanbul: İz.

Uzun, M. (2022). A coherence analysis in an abridged text: *Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya* story. *Journal of History School*, *56*, 610–632.

Vallée, M. (2011). *Critical reading in the social sciences — Appendix: Detailed description of the four-step approach*. https://gsi.berkeley.edu/media/vallee-appendix.pdf sayfasından erişilmiştir.

van Dijk, T. A. (1977). *Text and context*. London: Longman.

van Dijk, T. A. (1981). Discourse studies and education. *Applied Linguistics*, 2(1), 1-26. https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-1981-Discourse-studies-and-education.pdf sayfasından erişilmiştir.

van Dijk, T. A., & Kintsch, W. (1983). *Strategies of discourse comprehension*. New York: Academic.

van Dijk, T. A. (Ed.). (1985). *Handbook of discourse analysis.* London: Academic.

van Dijk, T. A. (1988a). *New analysis: Case studies of international and national news in the press.* Lawrence Erlbaum Associates.

van Dijk, T. A. (1988b). *News as discourse.* New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

van Dijk, T. A. (1993). Principles of critical discourse analysis. *Discourse & Society*, 4(2), 249-283. https://doi.org/10.1177/0957926593004002006 sayfasından erişilmiştir.

van Dijk, T. A. (1997). The study of discourse. In T. A. Van Dijk (Ed.), *Discourse as structure and process* (pp. 1-34). London: Sage.

van Dijk, T. A. (2001a). Critical discourse analysis. In D. Tannen, D. Schiffrin, & H. Hamilton (Eds.), *Handbook of discourse analysis* (pp. 352-371). Oxford: Blackwell.

van Dijk, T. A. (2001b). Multidisciplinarity CDA: A plea for diversity. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 95–120). Lomdon: Sage.

van Dijk, T. A. (2002). The interdisciplinary study of news as discourse. In K. B. Jensen & N. W. Jankowski (Eds.), *A handbook of qualitative methodologies for mass communication research* (pp. 108-120). London, UK: Routledge.

van Dijk, T. A. (2003). Söylem ve ideoloji: Çok alanlı bir yaklaşım. B. Çoban & Z. Özarslan (Eds.), *Söylem ve ideoloji: Mitoloji, din, ideoloji* içinde (s. 112-113). İstanbul: Su.

van Dijk, T. A. (2008). *Discourse and context: A sociocognitive approach*. Cambridge: Cambridge University.

van Dijk, T. A. (2009). Critical discourse studies: A sociocognitive approach. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods for critical discourse analysis* (pp. 62-86). London: Sage.

van Dijk, T. A. (2011). Introduction: The study of discourse. In T. A. Van Dijk (Ed.), *Discourse studies: A multidisciplinary introduction* (pp. 1-8). London: Sage.

van Dijk, T. A. (2015). Critical discourse studies: A socio-cognitive approach. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse studies* (3rd ed., pp. 62-85). London: Sage. https://discourses.org/wp-content/uploads/2022/07/Teun-A.-van-Dijk-2015-Critical-discourse-studies.pdf sayfasından erişilmiştir.

van Leeuwen, T. (1996). The representation of social actors in discourse. In C. R. Caldas-Coulthard & M. Coulthard (Eds.), *Texts and practices: Readings in critical discourse analysis* (pp. 32-70). London, UK: Routledge.

Vardar, B. (2007). *Açıklamalı dilbilim terimleri sözlüğü*. İstanbul: Multilingual.

Vygotsky, L.S. (2018). *Düşünce ve dil* (B. Erdoğan, Çev.). İstanbul: Roza.

Vygotsky, L.S. (2020). *Zihinsel gelişim süreçleri* (F. Ergiz, Çev.). İstanbul: Roza.

Wallace, C. (1998). *Critical language awareness in the foreign language classroom* (Doctoral thesis). Institute of Education, University of London.

Wallace, C. (2003). *Critical reading in language education*. Houndmills, Basingstoke, Hampshire, UK: Palgrave Macmillan.

Wallace, M., & Wray, A. (2011). *Critical reading and writing for postgraduates* (2nd ed.). London: Sage.

Weber, J. J. (1992). *Critical analysis of fiction: Discourse stylistics*. Amsterdam and Atlanta: Rodopi.

Weiss, G., & Wodak, R. (Eds.). (2003). *Critical discourse analysis: Theory and interdisciplinarity* (pp. 1-34). London: Palgrave Macmillan.

Wellek, R., & Warren, A. (2001). *Edebiyat teorisi* (Ö. F. Huyugüzel, Çev.). İzmir: Akademi.

Wheeler, K. L. (1998). Critical reading of an essay's argument. http://web.cn.edu/kwheeler/reading_ sayfasından erişilmiştir.

Widdowson, H. G. (2004). *Text, context, pretext: Critical issues in discourse analysis*. Oxford: Blackwell.

Widdowson, H. G. (2007). *Discourse analysis*. Oxford: Oxford University.

Wodak, R. (2001a). The discourse-historical approach. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 63–95). London: Sage.

Wodak, R. (2001b). What CDA is about: A summary of its history, important concepts and its development. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 1-13). London: Sage.

Wodak, R. (2009). The semiotics of racism: A critical discourse-historical analysis. In *Discourse, of course: An overview of research in discourse studies* (pp. 311-326). Amsterdam: John Benjamins.

Wodak, R., & Meyer, M. (2009). Critical discourse analysis: History, agenda, theory, and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods for critical discourse analysis* (pp. 1-33). London: Sage.

Wodak, R., & Meyer, M. (2016). Critical discourse studies: History, agenda, theory and methodology. In R. Wodak & M. Meyer (Eds.), *Methods of critical discourse analysis* (pp. 1-23). London: Sage.

Wolf, M. (2008). *Proust and the squid: The story and the science of the reading brain* Cambridge, UK: Icon.

Yalçın, A. (2018). *Son bilimsel gelişmeler ışığında Türkçenin öğretimi yöntemleri*. Ankara: Akçağ.

Yıkmış, S. (2019). *Türkiye Türkçesinde empati dili (söylem çözümlemesi)*. Doktora Tezi, Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir.

Yılmaz, E. (2010). *Uygulamalı metin bilgisi*. Ankara: Pegem.

Yivli, O. (2019). *Öykü nasıl okunur: Modern öykü ve yöntem*. Ankara: Günce.

Young, R. (1992). *Critical theory and classroom talk*. Clevedon: Multilingual.

Yücel Çetin, A. (2009). *Türk halk hikâyelerinde anlatıcı tipolojisi*. İstanbul: Kitabevi.

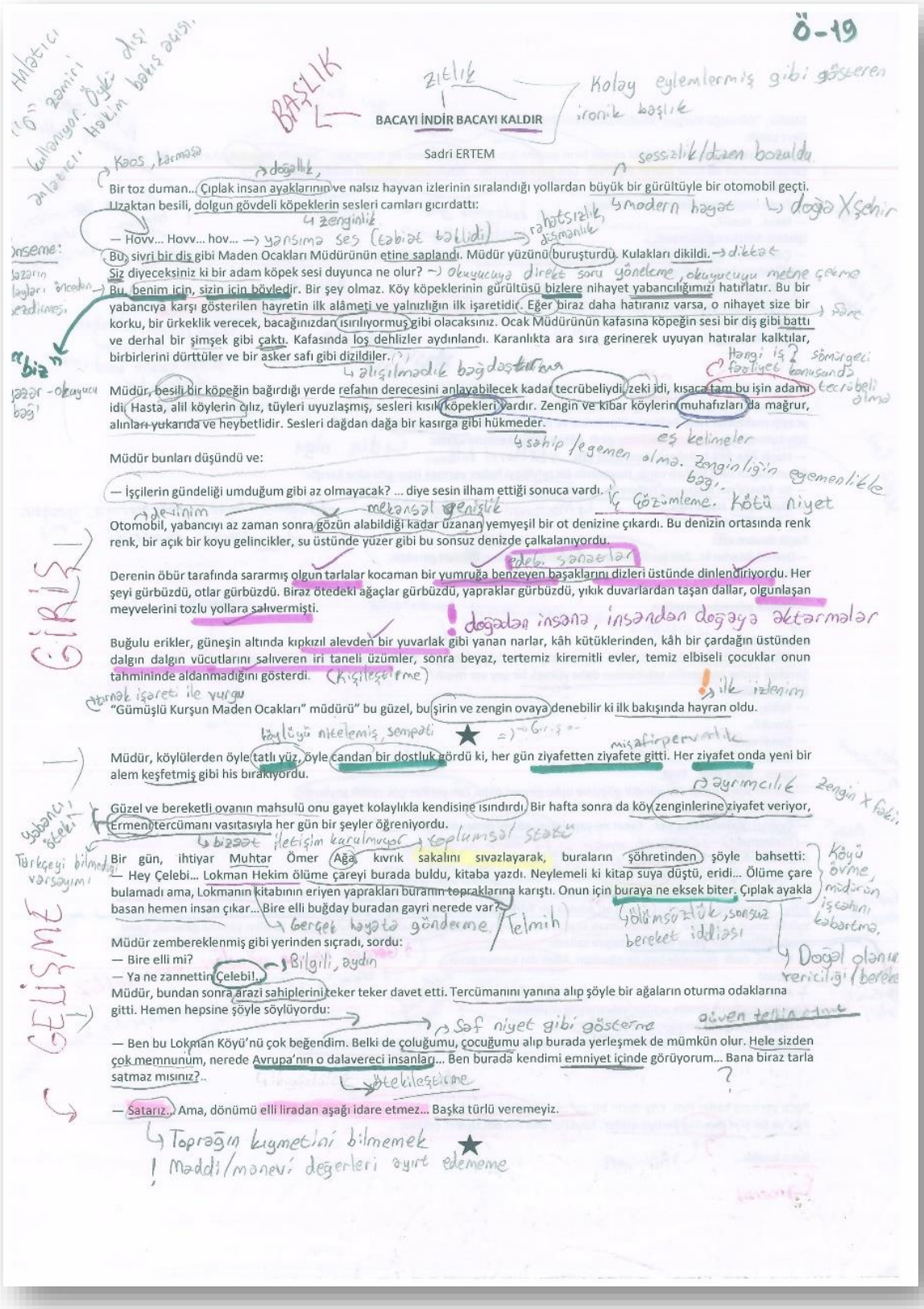
Zambak, F. (2017). Demiryolu hikâyecileri-Bir Rüya'yı yeniden görmek. *Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, *63*(1), 336-344.

Zeyrek, D. (1991). Göstergebilim, söylem çözümlemesi ve anlatı incelemesi. *Dilbilim Araştırmaları Dergisi*, 2, 105-112.

Zeyrek, D. (2009). Söylem ve toplum. A. Kocaman (Ed.), *Söylem üzerine içinde* (s. 27-47). Ankara: ODTÜ.

EKLER

Ek 1. Eleştirel Okuma Öğrenci Uygulamaları ve Görseller

Ö-19

BAŞLIK

BACAYI İNDİR BACAYI KALDIR

Sadri ERTEM

Bir toz duman... Çıplak insan ayaklarının ve nalsız hayvan izlerinin sıralandığı yollardan büyük bir gürültüyle bir otomobil geçti. Uzaktan besili, dolgun gövdeli köpeklerin sesleri camları gıcırdattı:

— Hovv... Hovv... hov...

Bu, sivri bir diş gibi Maden Ocakları Müdürünün etine saplandı. Müdür yüzünü buruşturdu. Kulakları dikildi. Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur? Bu, benim için, sizin için bövledir. Bir şey olmaz. Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır. Bu bir yabancıya karşı gösterilen hayretin ilk alâmeti ve yalnızlığın ilk işaretidir. Eğer biraz daha hatıranız varsa, o nihayet size bir korku, bir ürkeklik verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız. Ocak Müdürünün kafasına köpeğin sesi bir diş gibi battı ve derhal bir şimşek gibi çaktı. Kafasında loş dehlizler aydınlandı. Karanlıkta ara sıra gerinerek uyuyan hatıralar kalktılar, birbirlerini dürttüler ve bir asker safı gibi dizildiler.

Müdür, besili bir köpeğin bağırdığı yerde refahın derecesini anlayabilecek kadar tecrübeliydi, zeki idi, kısacası tam bu işin adamı idi. Hasta, alil köylerin cılız, tüyleri uyuzlaşmış, sesleri kısık köpekleri vardır. Zengin ve kibar köylerin muhafızları da mağrur, alınları yukarıda ve heybetlidir. Sesleri dağdan dağa bir kasırga gibi hükmeder.

Müdür bunları düşündü ve:

— İşçilerin gündeliği umduğum gibi az olmayacak? ... diye sesin ilham ettiği sonuca vardı.

Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözün alabildiği kadar uzanan yemyeşil bir ot denizine çıkardı. Bu denizin ortasında renk renk, bir açık bir koyu gelincikler, su üstünde yüzer gibi bu sonsuz denizde çalkalanıyordu.

Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu. Her şeyi gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti.

Buğulu erikler, güneşin altında kıpkızıl alevden bir yuvarlak gibi yanan narlar, kâh kütüklerinden, kâh bir çardağın üstünden dalgın dalgın vücutlarını salıveren iri taneli üzümler, sonra beyaz, tertemiz kiremitli evler, temiz elbiseli çocuklar onun tahmininde aldanmadığını gösterdi.

"Gümüşlü Kurşun Maden Ocakları" müdürü" bu güzel, bu şirin ve zengin ovaya denebilir ki ilk bakışında hayran oldu.

Müdür, köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan bir dostluk gördü ki, her gün ziyafetten ziyafete gitti. Her ziyafet onda yeni bir alem keşfetmiş gibi his bırakıyordu.

Güzel ve bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı. Bir hafta sonra da köy zenginlerine ziyafet veriyor, Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler öğreniyordu.

Bir gün, ihtiyar Muhtar Ömer Ağa, kıvrık sakalını sıvazlayarak, buraların şöhretinden şöyle bahsetti:

— Hey Çelebi... Lokman Hekim ölüme çareyi burada buldu, kitaba yazdı. Neylemeli ki kitap suya düştü, eridi... Ölüme çare bulamadı ama, Lokmanın kitabının eriyen yaprakları buranın topraklarına karıştı. Onun için buraya ne eksek biter. Çıplak ayakla basan hemen insan çıkar... Bire elli buğday buradan gayri nerede var?

Müdür zembereklenmiş gibi yerinden sıçradı, sordu:

— Bire elli mi?

— Ya ne zannettin Çelebi!..

Müdür, bundan sonra arazi sahiplerini teker teker davet etti. Tercümanını yanına alıp şöyle bir ağaların oturma odaklarına gitti. Hemen hepsine şöyle söylüyordu:

— Ben bu Lokman Köyü'nü çok beğendim. Belki de çoluğumu, çocuğumu alıp burada yerleşmek de mümkün olur. Hele sizden çok memnunum, nerede Avrupa'nın o dalavereci insanları... Ben burada kendimi emniyet içinde görüyorum... Bana biraz tarla satmaz mısınız?..

— Satarız.. Ama, dönümü elli liradan aşağı idare etmez... Başka türlü veremeyiz.

Müdür, "Gümüşlü Kurşun" Maden Ocakları İşletme Müdürüne rast geldi.
Dert yandı:
— Bilsen şurada bir çiftlik sahibi olmak hem maden için kârlı olacak hem de bizim için... Seninle de ortak olurduk... Bir çaresini bulsak da biraz toprak alabilsek. Çok para istiyorlar... Böyle satın almanın imkânı yok...
İşletme Müdürü:
— Fazla düşünceye lüzum yok... Kolay iş...
— Nasıl... Nasıl?..
İşletme Müdürü gülümsedi:
— Çok kolay... Bacayı şöyle biraz indirdin mi, iş bitti demektir. O zaman dönümünü on kuruşa pahalı deriz. "Kezzap", "Zaç yağı" nelere kadir değildir...
— Vallâh) sen dâhîsin. Fakat bacanın kısaltılması için bir sebep?...
— Düşündüğün şeye bak... Onu Haçik'e bırak... O, köylülerin ağzından girip, burnundan çıkmayı mükemmel becerir.
— Sahi yapar mı dersin?..
— İşten bile değil!..

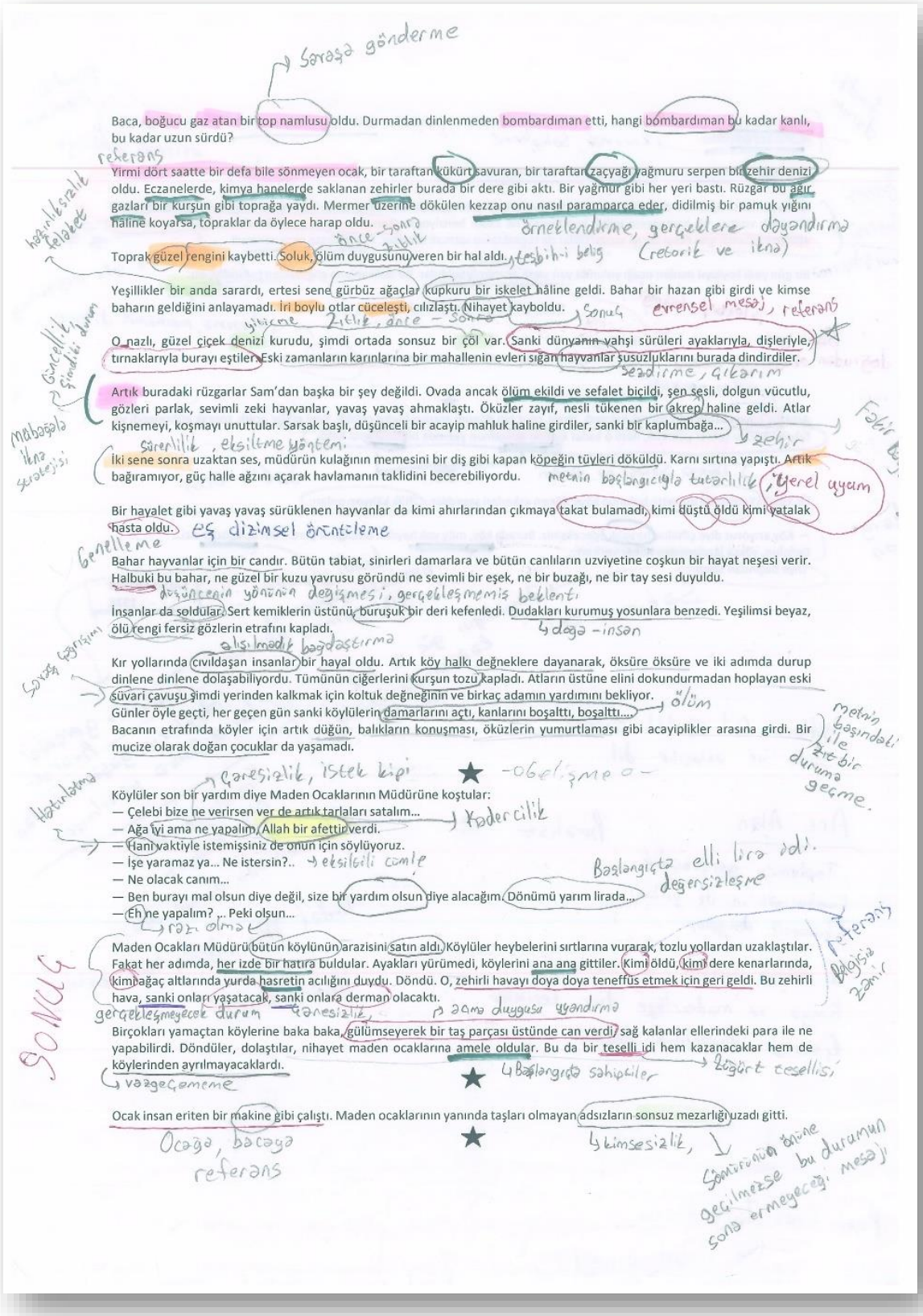
★

Haçik, köylüler arasında itibarlı adamdı. Onun için herkes "dinince dinlensin" derdi.
Haçik, kat kat kırışık ensesi, yağlı yakası, düşük kıranta bıyıkları, gür ve yozuna büyüyen sazlar gibi çarpık çurpuk kaşları ile bir acayip mahluktu. Hele Bektaşi nüktelerine ve nefeslerine bir Bektaşi babası gibi vakıftı.
Köy kahvesinde ağaların meclisine girdi. Kâhya tütün kesesini uzattı:
— Haçik Ağa, çek bakalım, diye iltifat etti.
Onun bugün sinsi bir hali vardı. Heyecanla bir tehlikeyi haber vermek ister gibi söze karıştı:
— Bir Mevla'nın kullarıyız. Yollarımız ayrı olsa da... (...)
— Öyle öyle... Haçik Ağa...
(...)
haçik devam etti:
—Demek isterim ki...Zati şeriflere hangi dinde olursa olsun hürmet gerekir.
—Öyledir Haçik Ağa...
Sesler:
—Yaman adamdır vesselâm..
(...)
Haçik, anlattı:
— Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın başı ucundaki şu selviyi... Bir de öteye bakın, koskocaman bacalı.. Şimdiye kadar zatı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?
Bütün köylüler:
— Yoktu...
— Şimdi?..
— Şimdi var...
— Baca...
— Baca... Baca evet... Evet.
— Acırım size.. Vallahi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Zatı şerifler çok celâlli şeylerdir.
Hep birden seslendiler:
— Doğru!.. Kabahatimiz var... Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?..
— Dinletmeli!
İnceli kalınlı, genç ihtiyar sesler:
— Doğru, doğru!.. Fakat firenk'tir anlamaz ki...
— Ben giderim.. Köylüler bacanın yarıya kadar indirilmesini istiyorlar, derim anlatırım... O da Müslümanların dinine hürmet eder... Müslüman dostudur. Piyer Loti adında bir Türk dostu vardı. Hani canım gazeteler hep resmini yaparlardı. İşte bizim müdür onun yeğenidir, yarı Müslüman sayılır. Amcasının evinde Allah hakkı için söylüyorum, iki elim yanıma gelecek, cami vardı. Kâhya okur yazar adamdı, başını salladı:
— Bilirim, dedi, gazetede ben de okudum. Allah din kısmet etsin..
— Amin!
— Amin!
Köylüler gözlerini ümitle açtılar, yalvarır gibi söylediler:
— Haçik Ağa, şunu bir yaptırsan yok mu?
— Yapıldı bilin... İnsanlar birbirleriyle dost olmalı. Bir Allah'ın kuluyuz. İyilikler yanımızda kalır...

★

Baca yarısına kadar indi. Köy derin bir nefes aldı. Bir felâketten kurtulmuş gibi sevindi. Direktör ve İşletme Müdürü, Haçik Ağa'ya bir şişe mastika hediye ettiler. Köylüler ona bol bol ziyafet çektiler...

Baca kısaldı...

Baca, boğucu gaz atan bir top namlusu oldu. Durmadan dinlenmeden bombardıman etti, hangi bombardıman bu kadar kanlı, bu kadar uzun sürdü?

Yirmi dört saatte bir defa bile sönmeyen ocak, bir taraftan kükürt savuran, bir taraftan zaçyağı yağmuru serpen bir zehir denizi oldu. Eczanelerde, kimya hanelerde saklanan zehirler burada bir dere gibi aktı. Bir yağmur gibi her yeri bastı. Rüzgar bu ağır gazları bir kurşun gibi toprağa yaydı. Mermer üzerine dökülen kezzap onu nasıl paramparça eder, didilmiş bir pamuk yığını haline koyarsa, topraklar da öylece harap oldu.

Toprak güzel rengini kaybetti. Soluk, ölüm duygusunu veren bir hal aldı.

Yeşillikler bir anda sarardı, ertesi sene gürbüz ağaçlar kupkuru bir iskelet hâline geldi. Bahar bir hazan gibi girdi ve kimse baharın geldiğini anlayamadı. İri boylu otlar cüceleşti, cılızlaştı. Nihayet kayboldu.

O nazlı, güzel çiçek denizi kurudu, şimdi ortada sonsuz bir çöl var. Sanki dünyanın vahşi sürüleri ayaklarıyla, dişleriyle, tırnaklarıyla burayı eştiler. Eski zamanların karınlarına bir mahallenin evleri sığan hayvanlar susuzluklarını burada dindirdiler.

Artık buradaki rüzgarlar Sam'dan başka bir şey değildi. Ovada ancak ölüm ekildi ve sefalet biçildi, şen sesli, dolgun vücutlu, gözleri parlak, sevimli zeki hayvanlar, yavaş yavaş ahmaklaştı. Öküzler zayıf, nesli tükenen bir akrep haline geldi. Atlar kişnemeyi, koşmayı unuttular. Sarsak başlı, düşünceli bir acayip mahluk haline girdiler, sanki bir kaplumbağa...

İki sene sonra uzaktan ses, müdürün kulağının memesini bir diş gibi kapan köpeğin tüyleri döküldü. Karnı sırtına yapıştı. Artık bağıramıyor, güç halle ağzını açarak havlamanın taklidini becerebiliyordu.

Bir hayalet gibi yavaş yavaş sürüklenen hayvanlar da kimi ahırlarından çıkmaya takat bulamadı, kimi düştü öldü kimi yatalak hasta oldu.

Bahar hayvanlar için bir candır. Bütün tabiat, sinirleri damarlara ve bütün canlıların uzviyetine coşkun bir hayat neşesi verir. Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu göründü ne sevimli bir eşek, ne bir buzağı, ne bir tay sesi duyuldu.

İnsanlar da soldular. Sert kemiklerin üstünü, buruşuk bir deri kefenledi. Dudakları kurumuş yosunlara benzedi. Yeşilimsi beyaz, ölü rengi fersiz gözlerin etrafını kapladı.

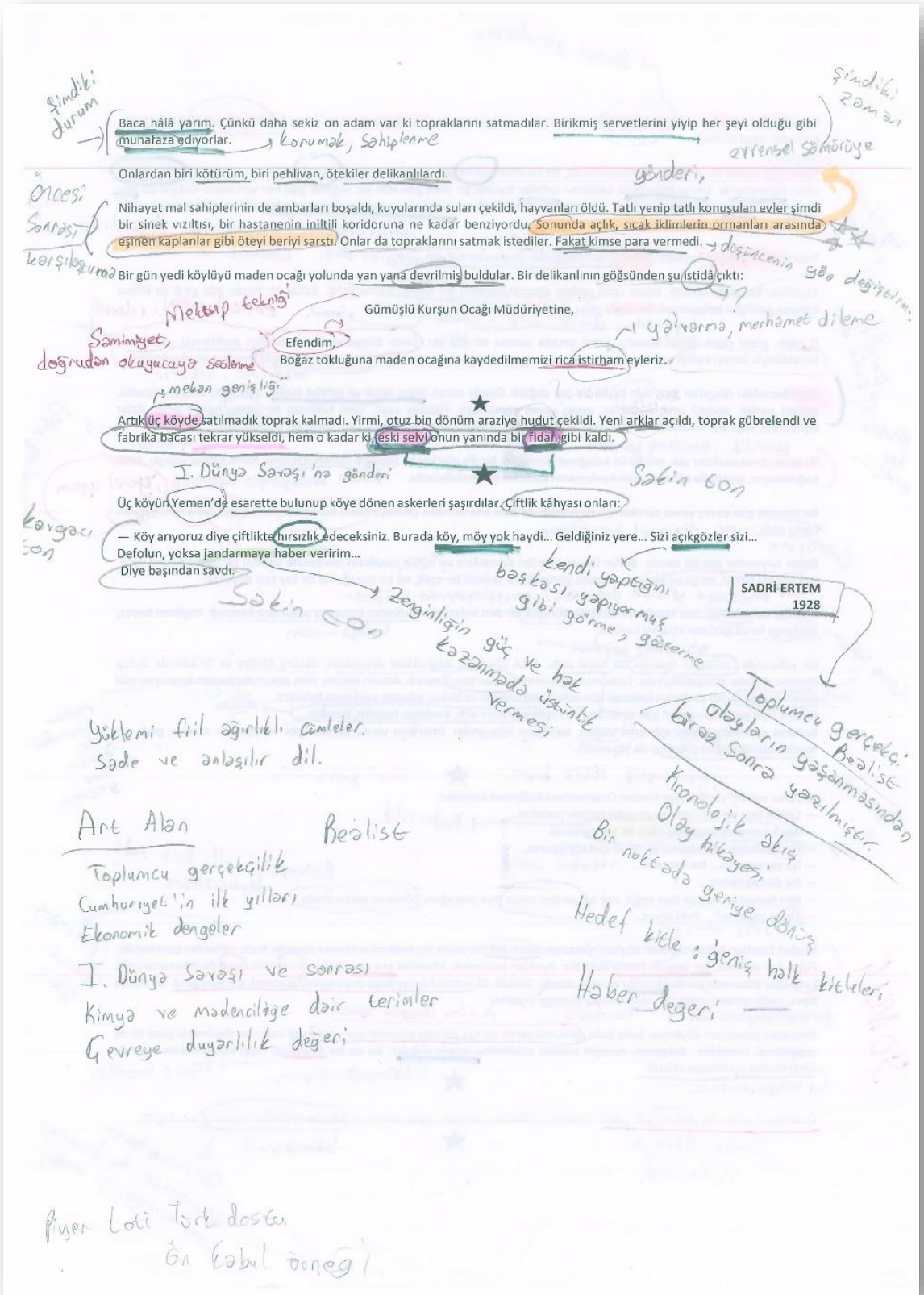
Kır yollarında cıvıldaşan insanlar bir hayal oldu. Artık köy halkı değneklere dayanarak, öksüre öksüre ve iki adımda durup dinlene dinlene dolaşabiliyordu. Tümünün ciğerlerini kurşun tozu kapladı. Atların üstüne elini dokundurmadan hoplayan eski süvari çavuşu şimdi yerinden kalkmak için koltuk değneğinin ve birkaç adamın yardımını bekliyor.
Günler öyle geçti, her geçen gün sanki köylülerin damarlarını açtı, kanlarını boşalttı, boşalttı....
Bacanın etrafında köyler için artık düğün, balıkların konuşması, öküzlerin yumurtlaması gibi acayiplikler arasına girdi. Bir mucize olarak doğan çocuklar da yaşamadı.

Köylüler son bir yardım diye Maden Ocaklarının Müdürüne koştular:
— Çelebi bize ne verirsen ver de artık tarlaları satalım...
— Ağa iyi ama ne yapalım, Allah bir afettir verdi.
— Hani vaktiyle istemişsiniz de onun için söylüyoruz.
— İşe yaramaz ya... Ne istersin?..
— Ne olacak canım...
— Ben burayı mal olsun diye değil, size bir yardım olsun diye alacağım. Dönümü yarım lirada...
— Eh ne yapalım? ... Peki olsun...

Maden Ocakları Müdürü bütün köylünün arazisini satın aldı. Köylüler heybelerini sırtlarına vurarak, tozlu yollardan uzaklaştılar. Fakat her adımda, her izde bir hatıra buldular. Ayakları yürümedi, köylerini ana ana gittiler. Kimi öldü, kimi dere kenarlarında, kimbağaç altlarında yurda hasretin acılığını duydu. Döndü. O, zehirli havayı doya doya teneffüs etmek için geri geldi. Bu zehirli hava, sanki onları yaşatacak, sanki onlara derman olacaktı.

Birçokları yamaçtan köylerine baka baka, gülümseyerek bir taş parçası üstünde can verdi, sağ kalanlar ellerindeki para ile ne yapabilirdi. Döndüler, dolaştılar, nihayet maden ocaklarına amele oldular. Bu da bir teselli idi hem kazanacaklar hem de köylerinden ayrılmayacaklardı.

Ocak insan eriten bir makine gibi çalıştı. Maden ocaklarının yanında taşları olmayan adsızların sonsuz mezarlığı uzadı gitti.

Baca hâlâ yarım. Çünkü daha sekiz on adam var ki topraklarını satmadılar. Birikmiş servetlerini yiyip her şeyi olduğu gibi muhafaza ediyorlar.

Onlardan biri kötürüm, biri pehlivan, ötekiler delikanlılardı.

Nihayet mal sahiplerinin de ambarları boşaldı, kuyularında suları çekildi, hayvanları öldü. Tatlı yenip tatlı konuşulan evler şimdi bir sinek vızıltısı, bir hastanenin iniltili koridoruna ne kadar benziyordu. Sonunda açlık, sıcak iklimlerin ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öteyi beriyi sarstı. Onlar da topraklarını satmak istediler. Fakat kimse para vermedi.

Bir gün yedi köylüyü maden ocağı yolunda yan yana devrilmiş buldular. Bir delikanlının göğsünden şu istidâ çıktı:

Gümüşlü Kurşun Ocağı Müdüriyetine,

Efendim,

Boğaz tokluğuna maden ocağına kaydedilmemizi rica istirham eyleriz.

Artık üç köyde satılmadık toprak kalmadı. Yirmi, otuz bin dönüm araziye hudut çekildi. Yeni arklar açıldı, toprak gübrelendi ve fabrika bacası tekrar yükseldi, hem o kadar ki, eski selvi onun yanında bir fidan gibi kaldı.

Üç köyün Yemen'de esarette bulunup köye dönen askerleri şaşırdılar. Çiftlik kâhyası onları:

— Köy arıyoruz diye çiftlikte hırsızlık edeceksiniz. Burada köy, möy yok haydi... Geldiğiniz yere... Sizi açıkgözler sizi... Defolun, yoksa jandarmaya haber veririm...

Diye başından savdı.

SADRİ ERTEM
1928

Şimdiki durum

Korumak, Sahiplenme

Şimdiki zaman

Arrensel Sömürüye

Öncesi / Sonrası / Karşılaştırma

gönderi,

değişenin yön değişimi

Mektup tekniği

Samimiyet, doğrudan okuyucuya seslenme

yalvarma, merhamet dileme

mekan genişliği

I. Dünya Savaşı'na gönderi

Sakin Son

Kavgacı Son

Sakin Son

Zenginliğin güç ve hal kazanmada üstünlük vermesi

kendi yaptığını başkası yapıyormuş gibi görme, gösterme

Toplumcu gerçekçi, Realist

olayların gerçekleşmesinden biraz sonra yazılmışlar.

Kronolojik akış

Olay hikayesi

Bir noktada geriye dönüş

Hedef kitle: geniş halk kitleleri

Haber değeri

Yüklemi fiil ağırlıklı cümleler.
Sade ve anlaşılır dil.

Ant Alan

Realist

Toplumcu gerçekçilik
Cumhuriyet'in ilk yılları
Ekonomik dengeler
I. Dünya Savaşı ve sonrası
Kimya ve madenciliğe dair terimler
Çevreye duyarlılık değeri

Piyer Loti Türk dostu
Ön kabul örneği

Ö-19

🕮 BACAYI İNDİR BACAYI KALDIR

BÜYÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ
«TEMATİK YAPI»
BAŞLIK

1. *"Bacayı İndir Bacayı Kaldır"* başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu değerlendiriniz. *Sözcüksel bağdaşıklıktan yardım alınız.*

Evet, yansıtıyor. "Baca" kelimesi birçok defa, başka kelimeler aracılığıyla da, tekrar etmektedir. Ocak, maden, duman vb. kavramlar örnektir. İndir ve kaldır arasındaki tezatlık temel çatışmayı yansıtmaktadır. Ayrıca alaylı bir söylem de var. Konuyu yansıtan bir başlık kullanılmıştır. Başlıkta kullanılan indirmek-kaldırmak eyleminin basit anlaşılmasına karşı işaret ettiği eylemin büyük olması ironiktir.

2. Metnin başlığında, hikâyenin yapı unsurlarından hangisi/hangileri öne çıkarılmıştır? Nedenlerini değerlendiriniz.

- [x] *Eylemler*
- [ ] *Eylemleri gerçekleştiren kişi/kişiler*
- [ ] *Mekân*
- [ ] *Zaman*

Toplumcu gerçekçi bir anlayışla yazılmış olay hikayesidir. Bu nedenle olaylar yani eylemler ön plandadır. Kişiler gizli ve arka planda kalmıştır. Asıl anlatılmak istenen toplumsal bir çatışma olduğu için eylemler ön plandadır.

3. Metne siz bir başlık vermek isteseniz nasıl bir seçim yapardınız? Uygun başlığı bulmak için konu, bakış açısı ve ana düşünce basamaklarını takip ediniz.

"Çelebiler ve Bacası Kısaltılanlar" Sömüren - sömürülen çatışmasını vurgulamak amacıyla bu başlığı seçtim. "Çelebi," ifadesi bilgili, aydın kişiler için kullanıldığı gibi görgülü, ince anlamında da kullanılmaktadır. Sömürülen kesimin cahilliğinden yararlanılarak açgözlüce sömürülmesine gönderme yaptım. Olayı, içerisinde barındıran bir başlık olduğunu düşünüyorum.

GİRİŞ CÜMLESİ/ PARAGRAFI

1. Okuduğunuz metnin giriş cümleleri için aşağıdakilerden hangisi/hangileri söylenebilir?

- [x] *Okuyucu olayların gerçekleştiği toplumsal, kültürel, ekonomik bağlam hakkında çıkarımda bulunabilir.* (dolgun gövdeli, besili gövdeli köpek)
- [ ] *Okuyucu, herhangi bir bilgi verilmeden kendini daha önce başlamış olayların ortasında bulur.*
- [x] *Okuyucu tuhaf ve beklenmedik bir başlangıç ile karşılaşır.*
- [x] *Okuyucu "Kim, Nerede, Ne Zaman, Nasıl, Niçin?" gibi soruların bazılarına yanıt alabilir.*
- [ ] *Okuyucu olayların sonucunu metnin başında öğrenir.*

2. *"Bir toz duman...Çıplak insan ayaklarının ve nalsız hayvan izlerinin sıralandığı yollardan gürüldeye homurdana bir otomobil geçiyor. Uzaktan besili, dolgun gövdeli köpeklerin sesleri camları gıcırdattı:*

— Hovv Hovv... hovv..."

Metnin giriş paragrafında zaman, mekân, nesneler, kahramanlar ve durumları hakkında ne tür ipuçları sunulmaktadır? Niçin?

Doğal bir mekan tasvir edilmiş, saflık ifade edilmiştir. Yabancı birinin bu doğallığa müdahale etmesini anlatıyor. Köpeklerin dolgun gövdeli olması kişin zengin iyi bir durumda olduğunu anlatıyor. Zaman olarak şimdiki zaman kullanılması yazarın olaylara bizzat şahit olduğu izlenimi vermektedir. Otomobil ise yabancılığı, orayа ait olmamayı ve medeniyeti yansıtıyor.

3. Metnin başlangıç biçimi ve işlevleri hakkında neler söylenebilir?

Hikayenin genel çatısı hakkında bir tanıtım yapılmaktadır. Mekan tasvir, çatışma yaşanması bunun göstergesidir. Ayrıca hikayeye merak unsuru vermiş, okuyucuyu metne çekmiştir.

4. a) Dünyaca ünlü Rus yazar Anton Çehov'un *"İlk bölümde duvarda asılı bir tüfek olduğunu söylüyorsanız ikinci ya da üçüncü bölümde o tüfek patlamalıdır. Eğer patlamayacaksa o tüfek orada asılı olmamalıdır."* sözünü açıklayınız.

Giriş içerisinde verilen nesne bir şeyi temsil eder ve metinde bir işlevi olduğu için o bölümde yer alır. Merak duygusu uyandırır. Metnin sonunda bu merak giderilir. Böylece hikayeye tamamlanmış hissiyatı verir.

b) Metnin girişinde anlatıcının *"besili, dolgun gövdeli köpekler"* hakkındaki yorumu okuyucuda nasıl bir beklenti oluşturmaktadır? İlerleyen bölümlerinde bu beklentileri karşılayan durumlara yer verilmiş midir? Açıklayınız.

Hakimiyetin, gücün onarın yerli halkında olduğunu ifade eder. İlerleyen bölümlerde köpeğin cılızlaşması güç dengesinin değiştiğini gösterir. Merak unsuru tamamlanmıştır.

ANAHTAR SÖZCÜKLER

1. Metni arkadaşlarınıza özetleyiniz. Özetleme işleminde diğer kelimelere göre hangi kelime ve kelime gruplarına daha çok başvurduğunuzu tespit ediniz.

Baca, maden ocakları müdürü, köylüler, güç, toprak, kerimsiz,

2. Metinde aynı, eş ya da yakın anlamlarıyla yinelenen sözcükleri tespit ediniz. Bu sözcüklerin metne katkısını değerlendiriniz.

(Köpek - muhafız, çelebi - müdür, baca - maden ocağı - selvi - kezzap - zaç yağı)
el adamı - firenk - Avrupa'nın dalaverici insanları, köylü - işçi - amele,

Baca, köy, müdür, para (zengin) Bu kelimelerin yinelenmesi verilen mesajı vurgulamak tadır. Anlatıcının konunun ana hatlarını oluşturmaktadır.

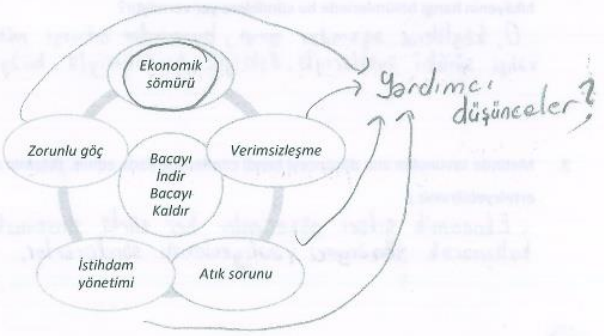
tekrar bak

3. Tespitleriniz arasından metnin konusunu en iyi temsil eden kelimeleri aşağıdaki diyagrama yazınız. Bu kelimeler ile aralarında güçlü bir anlamsal ilişki olan diğer kelimeleri altındaki boşluklara listeleyiniz.

KONU

1. a) Okuduğunuz metinde gerilimi ortaya çıkaran temel sebep diyagramda yer alan hangi kavramla açıklanabilir? İşaretleyiniz.

b) Bu tema hangi kişi/kişiler, zaman, mekân, olay ya da durumlar eşliğinde okuyucuya sunulmuştur? Anlatıcı ifade ve anlatma biçimiyle konuya taraftar mı yoksa karşı bir tutum mu sergilemektedir? Aşağıdaki diyagramı uygun şekilde doldurunuz.

c) Tespitleriniz doğrultusunda metnin konusunu bir cümle ile ifade ediniz. Sizce yazarın konu seçimini etkileyen ya da onu yönlendiren sebepler ne olabilir?

Lokman Köyü'nün, maden ocakları müdürü tarafından, I. Dünya Savaşı zamanlarında verimli toprakları için sömürüldüğünü konu alış

Toplumun gerçeklerine edebi çizgide dikkat çekmek, eleştirmek için sömürüyü konu edilmiştir.

ANA DÜŞÜNCE

1. Yazarın metni ortaya koyma amacı ve hedef kitlesi hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız. Sizce yazar kime, neyi duyurmak ya da düşündürmek istemektedir?

Toplumda yaşanan haksızlıklara karşı çıkmak, sömürüye dikkat çekmek amacıyla yazmıştır. Kitleleri harekete geçirmeye çalışır.
Geniş halk kitlelerini hedef kitle olarak seçmiştir.

2. Yazarın okuyucuya iletmek istediği mesajı metinde açıkça ifade eden veya sezdiren cümleleri tespit ediniz. Yazar, hikâyenin hangi bölümlerinde bu cümlelere yer vermiştir?

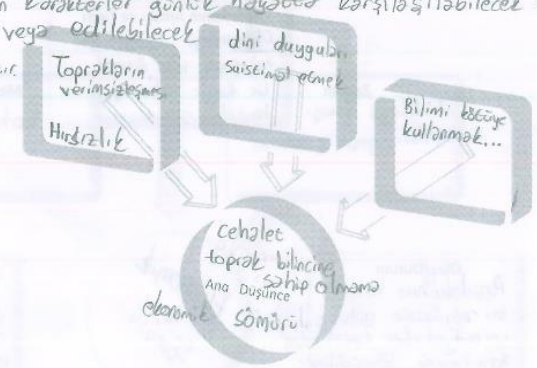
O, köylülerin ağzından girip, burnundan çıkmayı mükemmel becerir./Sonki dünyanın vahşi sürüleri ayaklarıyla, dişleriyle, tırnaklarıyla burayı eşeler.

3. Metinde savunulan ana düşünceyi kendi cümlenizle ifade ediniz. *(Metnin iletisini sağlamlaştırana kadar cevabınızı erteleyebilirsiniz.)*

Ekonomik çıkarı gözetenler her türlü suistimali, haksızlığı hatta bilimselliği kullanarak sömürgeci faaliyetlerini sürdürürler.

4. Metinde ana düşünceyi destekleyen ya da açıklayan hangi bilgi, fikir ya da tecrübelerden faydalanılmıştır? Bu unsurlar okuyucunun kolaylıkla ulaşabileceği şekilde düzenlenmiş mi?

Evet, kolay ulaşılabilen bir yöntem seçerek ana düşünceyi vermişler. Çünkü halka hitap ediyor. Sade, okuyan herkesin kolaylıkla anlayabileceği bir dil tercih edilmiştir. Seçilen karakterler günlük hayatta karşılaşılabilecek kişilerdir. Tecrübe edilmiş veya edilebilecek olaylar anlatılmıştır. Dönemin halkına ışık tutmuştur.

5. Bu metnin toplumdaki adaletsizliklere karşı çıkma ve direnme görevi üstlendiğini düşünebilir miyiz?
Evet. Metin, okuyucuda duyarlılık ve ezilene karşı acıma duygusu uyandırıyor. Hicap ettiği kişiler adeta halkı uyarıyor, harekete geçirmeye çalışıyor. Böylece kapitalist sermayedar çalışmasında, köylülerin yani ezilenlerin rızasını kullanarak yaşadığı haksızlığı gözler önüne seriyor.

6. Yazarın savunduğu ya da karşısında olduğu düşünceler günümüzde de geçerliliğini koruyor mu? Açıklayınız.
Evet. Dünya üzerinde hala bazı ülkeler sömürülmektedir. Afrika'yı örnek gösterebiliriz. Fabrikalarda bile işçiler, yöneticiler tarafından ezilmektedir.

7. Metni okuduktan sonra metnin konusuyla ilgili duygu ve düşüncelerinizde değişiklik oldu mu? Açıklayınız.
Evet. Bende sömürüye karşı harekete geçme isteği uyandırdı. Sömürülen kesime karşı acıma hissi duydum. Aynı zamanda cehalete karşı kızgınlık hissim arttı.

«ŞEMATİK YAPI»

DURUM> OLAYLARIN SUNUMU

ANLATICI VE BAKIŞ AÇISI

1. Anlatıcı her şeyi bilme, görme, sezme ve anlatma gücüne göre "ilahi" karakterli midir yoksa "beşeri" bir portreye mi sahiptir? Yazarın bu anlatıcıyı tercih etmesinin nedenlerini değerlendiriniz.
İlahi karakterlidir. Görmede, sezmede ilahi (hakim) bakış açısı kullanılır.
Okuyucuya sonsuz güven aşılar. Okuyucuya düşünceyi kesin olarak kabul ettirme, okuyucunun güvenini kazanmak için bu anlatıcı seçilmiştir.

2. Anlatıcı ve bakış açısıyla ilgili aşağıdaki soruların doğru cevaplarını listeden işaretleyiniz.
   I. Anlatıcı, hikâye kişilerinden bahsederken hangi şahıs zamirini kullanmaktadır?
   II. Anlatıcı öykü-içi anlatıcı mı yoksa öykü-dışı anlatıcı özelliği mi göstermektedir?
   III. Anlatıcı olayları hangi bakış açısıyla anlatmaktadır?

- ☐ *Anlatıcı "Ben" birinci kişi adılını kullanmaktadır.*
- ☑ *Anlatıcı "O" üçüncü kişi adılını kullanmaktadır.*
- ☐ *Anlatıcı hikâyenin içinde bir karakter olarak yer almaktadır.*
- ☑ *Anlatıcı hikâyenin dışında yalnızca bir ses olarak yer almaktadır.*
- ☑ *Anlatıcı her şeyi bilen gören sınırsız bir bakış açısına sahiptir.*
- ☐ *Anlatıcı olup bitenleri yalnızca izlemekle yetinen gözlemci bir bakış açısına sahiptir.*
- ☐ *Anlatıcı olaylara ve varlıklara kahraman bakış açısı ile bakmaktadır.*

3. Okuduğunuz metinden alınan aşağıdaki bölümlerde yer ve kişi unsurlarını kim görmekte ve kim betimlenmektedir? Anlatıcının öznelliği bu bölümlere ne şekilde yansımıştır? Açıklayınız.

Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu. Her şeyi gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti.	Lokman köyü hakim bakışı ile anlatılır. Yer ön planda. Lokman Köyü'nün zenginliğini okuyucunun da anlaması için bu öznellik kullanılmıştır.
Haçik, kat kat kırışık ensesi, yağlı yakası, düşük kıranta bıyıkları, gür ve yozuna büyüyen sazlar gibi çarpık çurpuk kaşları ile bir acayip mahluktu.	Kişi unsuru ön planda. Kötü bir kişiliği anlatıyor. Bu bölüm gözlemci bakış açısı ile yazılmıştır. Dışarıdan bakıldığında görüleni anlatmaktadır. Metne inandırıcılık katmıştır.

4. *"Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur? Bu, benim için, sizin için böyledir. Bir şey olmaz. Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır. Bu, bir yabancıya karşı gösterilen hayretin ilk alâmeti ve yalnızlığın ilk işaretidir. Eğer biraz daha hatıranız varsa, o nihayet size bir korku, bir ürkeklik verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız."* Bu parçada anlatıcı meddah üslubunu çağrıştıran anlatımı ile okuyucuda nasıl bir etki uyandırmayı amaçlamaktadır?

Hedef kitleye doğrudan seslenip, okuyucuyla sohbet havasında konuşarak samimiyetine inandırmak amaçlanmıştır.

Kendisini ve okuyucuyu aynı tarafta tutarak birliktelik oluşturmuştur.

5. *"Maden Ocakları Müdürü, bütün köylünün arazisini satın aldı. Köylüler, heybelerini sırtlarına vurarak tozlu yollardan uzaklaştılar. Fakat her adımda, her izde bir hatıra buldular. Ayakları yürümedi, köylerini ana ana gittiler. Kimi öldü, kimi dere kenarlarında, kimi ağaç altlarında yurda hasretin acılığını duydu, döndü. O zehirli havayı doya doya teneffüs etmek için geri geldi. Bu zehirli hava, sanki onları yaşatacak, sanki onlara derman olacaktı."*

Metinden alınan bu parçadan anlatıcının köylüye karşı nasıl bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır?

Anlatıcı kendini arka planda tutabilmiş (gizleyebilmiş), çok öznel olmayan bir anlatımla köylüye acıma duygusunu yansıtmaktadır. Köylünün tarafını tutmuştur. Köylünün yaşadığı zorlukları anlatır.

6. Metnin sonunda Yemen'de esarette bulunup köye dönen askerler nasıl bir manzara ile karşılaşmıştır? Kahraman bakış açısı ile Lokman Köyü'nün son halini yeniden betimleyiniz.

"Bereketli topraklar üzerinde kurulmuş ter tenimiz evlerimizin, üzümünden balına doldolu sofralarımızın, boyum kadar uzun buğdayların göz alabildiğince uzanan tarlalarımızın hasretini duyuyorum."

Anlama -> ana işlev

7. Metinde anlatıcının hangi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir? Örneklerle açıklayınız.

Postmoderndə kendi metni ile ilgili yorum yapması

✓ •ANLATMA İŞLEVİ: •Metinde olup biteni okuyucuya anlatması Metnin tamamında anlatma işlevi vardır. En baskın işlevdir.	•YÖNLENDİRME İŞLEVİ: •Metniyle ilgili yorumlara yer vermesi —
•İDEOLOJİK İŞLEV: •Bilgece yorumlar yapmak için metne müdahale etmesi Günler öyle geçti, her geçen gün sanki kaşıkların damarlarını açıp, kanlarını boşaltıcı, boşaltıcı...	İletişim → Okuyucuyla birebir •BİLDİRİŞİM İŞLEVİ: •Okuyucuya hitap ederek onunla ilişki kurması Giriş bölümünde yer alan "Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur?" cümlesinde var.

→ Onay

•DOĞRULAMA İŞLEVİ:
• Olayları ve bilgi kaynaklarını doğrulaması
3. bölümde yer alan Piyer Loti'nin müslüman dostu olduğunu Hacik ve gazeteler tarafından onaylanmaktadır.

Kişisel düşünce → duygu yok.

8. Metinde yer verilen öznel ve nesnel ifadeleri aşağıdaki diyagrama yazınız. Yazar, kişisel görüş ve düşüncelere dayalı değerlendirmelere mi yoksa herkesçe doğru kabul edilebilir gerçeklere mi daha fazla yer verilmiştir?

Genel itibariyle öznel bir metindir. Okuyucuda sömürülenlere karşı acıma duygusu uyandırmaktadır.

Çarpıcı

ÖZNEL	NESNEL
Müdür, köylülerden öğe tadı yüz, öyle candan bir dostluk gördü ki, her gün ziyafetten ziyafete gitti. Eğer biraz daha hatırınız varsa, o nihayet Size bir korku, bir ürperti verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız. Ovada ancak ölüm ekildi ve sefalet biçildi, şen sesli, dolgun vücutlu, gözleri parlak, sevimli, zeki hayvanlar, yavaş yavaş ahmaklaştı.	Direktör ve işletme müdürü, Hacik Ağa'ya bir şişe mastika hediye ettiler. Yirmi, otuz bin dönüm araziye hudut çekildi. Bana hala gerim. Çünkü daha sekiz on adam var ki toprak larını satmadılar.

öznel / nesnel

9. Anlatıcının varlığı yazarın metindeki örtük varlığını ne derece gizleyebilmektedir? Örneklerle Açıklayınız.

Anlatıcı yazar ile örtüşmektedir. Anlatıcı kahramanları yanlı bir biçimde anlatmaktadır. Yazar toplumcu-gerçekçi bir anlayışa sahiptir. Bu anlayış anlatıcıda nasıl bir şekilde görülmektedir. Toplumcu gerçekçi dolayısıyla realist anlayıştaki yazar varlığını saklamak ister. Ancak bu metinde bu ilke kısmen bir şekilde göz ardı edilmiştir.

OLAY ÖRGÜSÜ

motif, madde

1. a) Metnin bölümlerini ayıran belirticiler olarak ☆ işareti kullanmıştır. Bu işaretlerle ayrılmış her bir bölümün içeriğini "*Giriş, Gelişme ve Sonuç*" bölümlerine ait olma durumuna göre tabloya yazınız.

GİRİŞ: Köye bir yabancının gelmesi
Köyün köpeğinin huzursuzlanması
Müdürün Köyün zenginliği keşfetmesi

GELİŞME: Köylüler ile müdür arasında samimi gözüken bir ilişkinin oluşması ve müdürün kızla almak istemesi
İki: müdürün sömürge için plan yapması
Haçibi'in köylüleri kandırması
Bacanın kısalması ve köyün mahvolması

SONUÇ: Köylülerin bütün topraklarını müdüre satması,
Köylülerin boğaz tokluğuna ucuza amele olmak istemeleri
Yemen'den dönen askerlerin hırsız muamelesi görmesi ve köylerinden kovulması,

merak duygusu
Kronolojik → Düz, tek çizgi
Giriş Gelişme Sonuç
tek katmanlı metin.

2. Olayların akışını belirleyen anlatım planı aşağıda yer alan hangi seçeneklerle tanımlanabilir?

- *Metinde birden fazla hikayenin iç içe geçmesi söz konusudur.*
- *Metinde iki farklı hikaye belli bir noktada kesişerek birlikte sonlanmaktadır.*
- ✓ *Olay, tek bir zincir halinde nakledilmektedir.*
- ✓ *Olay ve anlatma düzlemleri kronolojik olarak birbirini yansıtır.*
- *Geriye dönüş ya da ileriye sıçramalarla kronolojik akış sık sık bozulmaktadır.* (Çok az bir yer var. Köpeğin durumunu anlatırken)

→ iç içe çok katmanlı
Hikaye

Paralel
x y
a b

3. c) Yazarın anlatım planı hikâyenin akışını ne şekilde etkilemektedir?
Toplumcu gerçekçiler halka seslendiği için basit, düz ve herkes tarafından anlaşılır bir anlatım sergiler. Bu hikâye de düz bir çizgide ilerleyen, kolay anlaşılır, basit yapılı hikâyedir.

4. Yazarın olay örgüsünde kasıtlı olarak belirsiz bıraktığı noktalar olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin? Bunları nasıl açıklığa kavuşturabiliriz?
Köylülerin cahilliklerinin üstü örtülmüş, hemen geçiştirilmiş. Kasıtlı olarak köylülerin bu hatasını görmezden gelmişsiz. Yazar da taraflı davranarak köylülerin cahilliğini ve paragözlü oluşunu gözardı etmiştir. Bu hususta daha geniş açıklama ile gerçekler gün yüzüne çıkarılmalıdır.

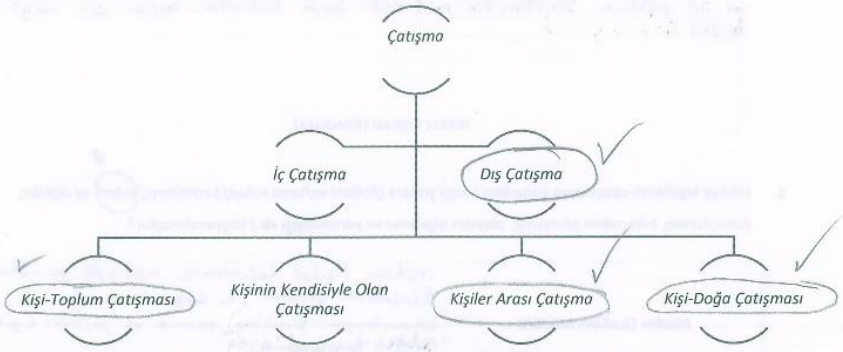
pacifistirilmiş

8

5. Merak, heyecan, korku, endişe vb. duygularınızı uyandırarak metni sizin için sürükleyici kılan sebepleri sıralayınız.

Bu metin bir olay hikâyesidir. Giriş, gelişme ve sonuç bölümü ile oluşturulmuş olay örgüsü merak duygumu canlı tuttu. Bacanın kısalması ile tasvir edilen köyün halinin adeta savaş alanı gibi olması bende acıma, endişe yarattı. Köyün geleceği son hali merak etmem bu yazıdan metin sürükleyiciydi.

6. a) Metinde anlatılanlar ne tür bir çatışma ekseninde kurgulanmıştır?

b) Tespit ettiğiniz çatışma türü *(güç, statü, duygu, fikir, değer, inanç, ihtiyaç vb.)* hangi farklılıklar sonucu ortaya çıkmıştır?

Statü farkı ile ortaya çıkmıştır. Maddi, ekonomik, bilgi konusunda güç farkı, inanç çatışması (Avrupalı x Müslüman), ihtiyaç çatışması vardır. Yerli x yabancı, cahil x aydın çatışmaları da göze çarpmaktadır.

Arzu nesnesi / peşine düşülen

7. Maden Ocakları Müdüründe Lokman Köyü'nün topraklarını satın alma isteği uyandıran sebepler nelerdir? Müdürün bu isteğini karşılaması için gerekli şartlar nasıl sağlanmıştır?

Bereketli, bol mahsüllü, verimli, çok para getirebilecek olan topraklara sahip olması. Mâden bilimi kendi çıkarları doğrultusunda kötüye kullanarak köyü zehirlemiştir. Haçik'ın köylüleri bacalarını kısaltmaları için ikna etmesini istemiştir.

8. *Haçik anlattı:*

- Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın başı ucundaki şu selviyi...Bir de öteye bakın kocaman baca... Şimdiye kadar zâtı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?

Bütün köylüler: (dini terim)

- Yoktu...
- Şimdi?...
- Şimdi var...
- Baca...
- Baca...Baca evet...Evet. (yemin, inanç için önemlidir.)
- Acırım size.. Vallahi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Zâtı şerifler çok celâlli şeylerdir.
Hep birden seslendiler:
-Doğru... Kabahatimiz var... Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?..

(dini terim)

a) Metinde geçen bu diyaloga göre Lokman Köyü'nü sömürüye açık hale getiren sebep nedir?

Dini duygu ve hassasiyetlerinin sömürülmesi. Cahil olmaları. Din hususunda ağzı laf yapan, biraz bilgili kimselere hemen güvenmeleri, inanmaları köylülerin sömürüye yol açan davranışlarıdır.

b) Güçlü ve eleştirel zekâya sahip ideal bir kahraman kurgulayarak metinde geçen bu diyalogu olayların akışını değiştirecek şekilde yeniden yazınız.

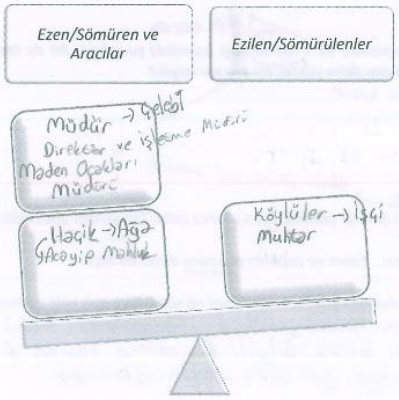
-Haçik Ağa, iyi söylersin hoş söylersin amə göyüzünə degən Allah'ın yaratdığı ağaçların yanında bizim boyumuz nolki zati şərif həzrətləri bizə kizsin, Hədi boyu biz dikdik benim boyum iki metreyi geçiklər. Zati şərflərin yanında bən uzun kalırım ben ne yapayım Allah'ın yaratmış olduğu boyu nasıl kisaltırım. Hem dinimiz hoşgörü dini değil midir? Boyu keyfimizden dikmedik ya, ne yapalım sehirlenelim mi? Zati şərif həzrətləri bunun için niye kizsın bizə?

Hikâye Kişileri (Kimlikler)

1. Hikâye kişililerini okuyucuya sunarken hangi yollara (*fiziksel ve/veya ruhsal betimleme, eylem ve ilişkiler, konuşturma, bilinçaltını gösterme, olayları algılama ve yorumlayışı vb.)* başvurulmuştur?

Maden Ocakları Müdürü	Müdürün fiziksel betimlemesi metinde yer almaz. Bilinçaltını gösterme, iç çözümleme yöntemine başvurulmuştur. Diyalog, mimik ve jestleri (yüz buruşturma) Müdürle konuşması,
Yardımcı kişi *Gümüşlü Kurşun Maden Ocakları İşletme Müdürü*	Eylem ve diyalogları, Boyu indirme fikri, bilimi kötü emelleri için kullanması
Haçik	Fiziksel betimleme (kat kat kırışık ensesi, yağlı yüzü...) Köylülerle konuşması, (Bektaşi nefesleri bilmesi, dini konularda konuşması)
Tiptir. *Köylüler*	Tipleştirilmiştir. Genel olarak cahil, sömürülmeye açık,

2. Hikâyenin çatışma ekseninde yer alan taraflarla isimlendirilen denge grafiğini metinde bu kişileri tanımlayan *(isim, sıfat, zamir, unvan, meslekî statü vb.)* ifadeler ile doldurunuz.

3. Hikâye kişilerinin tutum, davranış ve eylemlerinden hareketle hangi düşünceyi somutlamak amacıyla geliştirilmiş kimlikler olduğu söylenebilir? Yazarın bu kimliklere uygun söylemler ürettiğini düşünüyor musunuz?

Sömürücü tipi maden ocakları müdürü ile somutlaştırmıştır. Köylüler ile de sömürülen, cahil, ezilen tipi somutlaştırmıştır. Söylemler buna uygundur. Girişte "İşçilerin gündeliği umduğum gibi az olmayacak?" sözü örnek verilebilir. Ayrıca köylülerin "Doğru kabahatimiz var!" sözü de örnek verilebilir.

4. Yazarın metninde geliştirdiği kimliklere karşı kendini nasıl konumlandırdığını değerlendiriniz. Bu durum, okuyucuların hikâye kişilerine karşı tutumunu ne şekilde etkilemektedir?

Yazar, sömürücü olan müdür kimliğini ötekileştirerek karşısında durmuştur. Sömürülen köylü kimliğini ise sarınmış, kendini ve okuyucuyu köylü kimliğiyle aynı tarafa koymuştur. Okuyucuyu köylülerin safına yöneltmiştir.

5. Okuyucunun dikkati özel olarak hangi kişi ya da kişiler üzerine yoğunlaştırılmıştır? Bu kişi/kişiler ile yazar arasında benzerlik ya da karşıtlığa dayalı bir ilişkiden söz edilebilir mi? Açıklayınız.

Haçik ve Maden Ocakları Müdürü yoğunlaştırılmıştır. Bu iki karakter de yazarın karşıtı insanlardır. Müdürün köye geldiğinde köpek sesine verdiği tepkiye karşı "Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur? Bu, benim için sizin için böyledir." cümlesi ile müdürü yabancılaştırmıştır. Haçik karakteri ise acayip mahluk, Haçik Ağa şeklinde betimleyerek ötekileştiriyor.

6. Metinden köylülerin karakter özellikleri ve psikolojik derinlikleri hakkında bilgi edinmek mümkün mü? Nedenlerini değerlendiriniz.

Köylülerin özellikleri derine inilmeden, yüzeysel olarak verilmiştir. Çünkü köylüleri betimlerken genellikle gözlemci bakış açısı kullanılmıştır. Bazı özellikler biterek saklanmıştır. Bu nedenle derin psikolojik analizler yapılamamaktadır. Köylülerin "tip" özelliğini göstermeleri ortak özelliklerle ve toplu anlatılmalarının sebebi olabilir.

7. Metinde Maden Ocakları Müdürünün köylüler üzerinde kurduğu hâkimiyetin devamlılığı kim/kimler tarafından sağlanmaktadır? Bu kişi /kişilerin fiziksel yapısı ile psikolojik ve ahlaki yapısı arasında nasıl bir bağ kurulmuştur?

Haçik karakteri müdür ve köylüler arasında iletişimi sağlar. "Kat kat karışık ensesi, ... acayip bir mahluktu. Hele Bektaşi nüktelerine ve nefeslerine Bektaşi babası gibi vakıfı." ifadesi, köylülerle sinsi bir halde konuşması, köylüleri din söylemleri ile manipüle etmesi bir bütün oluşturmaktadır.

8. Metinde açıkça yer verilmediği halde varlığı sezdirilen bir kişi ya da bir şey var mıdır? Açıklayınız.

Küresel çapta yaşanan sömürü "Sonunda adık, sıcak iklimlerin ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öteyi beriyi sarstı." ifadesi ile sezdirilmiştir. Haçik'le bir şişe mastika hediye edilmesi ile rüşvet, kahyanın okur yazar olmasına rağmen Haçik'le konması ile sadece okur yazar olmakla cahillikten kurtulunmayacağı, cifelik kahyasının askerleri jandarmaya haber vermekle tehdit etmesi ile adaletin, hukukun zenginin kontrolünde olduğunu, müdürün Avrupalı insanlara dalaverecı demesi ile ikiyüzlülüğü, köylülerin verdiği ziyafete karşılığında müdürün zengin köylülere ziyafet vermesi ve köylüler ile tercüman aracılığıyla konuşması toplumsal ayrımı sezdirmektedir.

ZAMAN

1. a) Hikâyede olayların gerçekleştiği zamanın okuyucuya iletilmesinde hangi yol/yolların izlendiğini işaretleyiniz.

- ☐ *Yazar olayın geçtiği kesin tarihi bildirmiştir.*
- ☑ *Yazar zamanın ne kadar sürdüğünü gösteren ifadelerle okuyucunun olayları bir bütün olarak algılamasını sağlamıştır.*
- ☑ *Yazar tarihsel dönemi hatırlatan iz ve işaretlerle olayların geçtiği zamanı okuyucuya sezdirmiştir.*

b) Metinden aldığınız örneklerle zamanı tespit etmenize yardımcı olan unsurları belirtiniz.

"üç köyün yemende esaretçe bulunup dönen əsgerləri şaşırdılar" ifadesi ile hikayenin I. Dünya Savaşı döneminde geçtiği sezdirilmiştir.

"İki sene sonra, halbuki bu bahar, baca hala yarım" ifadeleri ile süreç anlatılmış.

2. Hikâyede zaman ifade eden sözcük, sözcük grubu ve kip eklerini inceleyiniz. Anlatıcının olayların gerçekleştiği zamanın ne kadar sonrasında anlatma eylemini gerçekleştirdiğini sezinliyorsunuz? Bu durumun metne katkısını değerlendiriniz.

- ☐ *Hikâyeyi oluşturan olaylar gerçekleşirken bir yandan da anlatılmaktadır.*
- ☑ *Hikâyeye konu olan olaylar olup bittikten kısa bir zaman sonra anlatma eylemi gerçekleştirilmiştir.*
- ☐ *Henüz olaylar olup bitmeden önce anlatma eylemine geçilmiştir.*

Yaşanan olayın etkilerinin hala sürüp sürmediğini öğrenmiş oluyoruz. Ayrıca olay etkisini, çarpıcılığını, güncelliğini kaybetmeden sürekli bir izlenim uyandırmıştır.

3. Okuduğunuz metinden ve metne ek olarak sunulan bilgilerden hareketle aşağıdaki tabloyu açıklamalara uygun şekilde doldurunuz.

Gerçek Zaman	***Kurmaca Zaman***	
Üretim zamanı, yayınlanma zamanı ve okuma zamanı.	***Olay zamanı:*** *Metindeki olayların geçtiği varsayılan zaman.*	***Anlatma zamanı:*** *Anlatıcının tanık olduğu olayları anlatması süresince geçen zaman.*
1928 2023	I. Dünya Savaşı zamanları	Olaylardan bir süre sonra. -10 dəqiqə kadar.

4. *"Baca hâlâ yarım. Çünkü daha sekiz on adam var ki topraklarını satmadılar. Birikmiş servetlerini yiyip her şeyi olduğu gibi muhafaza ediyorlar."* Geçmişte yaşanan olayların anlatıldığı bu metinde anlatıcının şimdiki zamanlı cümlelere başvurması nasıl değerlendirilebilir?

Olayın etkilerinin hala sürdüğüne dikkat çekmiştir. Olayın güncelliğini koruduğu izlenimini uyandırmıştır. Öyküleme eş zamanlıdır. Olayların gerçekleşmesi ve anlatılması aynı zamanda gerçekleşir. Bu durum metne inandırıcılık katmış, okuyucunun ikna edilmesi kolaylaşmıştır.

12

5. a) *"Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu. Her şeyi gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti.* Metinden alınan bu parçada olay ve anlatma zamanı arasındaki ilişkiyi en doğru tanımlayan ifade hangisidir?

-yordu → Şimdiki zamanın hikâyesi.

Olayların gerçekleşmesi anlatma eyleminin öncesinde yer alır.

Olayların akışını kesen anlatıcı betimlemelere ağırlık vererek anlatımı yavaşlatmıştır.

Anlatıcı bir olayın tümünü anlatmak yerine özetlemeyi ya da eksiltmeyi/geçiştirmeyi tercih ederek anlatımı hızlandırmıştır.

Hikâye kişileri arasındaki karşılıklı konuşmalar sahnelenerek olay ve anlatma zamanı eşitlenmiştir.

6. Metinde olay ve anlatma zamanının örtüştüğü bölümlerde yazarın neyi, hangi etkiyle anlatmak istediği söylenebilir? Metinden örnekler vererek açıklayınız.

"Bəcə hələ gərm. Çünkü dəhə səkiz on adam var ki, torpaklarını sərmədilər. Birikmiş servetlərini olduğu gibi muhafəzə ediyorlar." cümlesi ile yazar/anlatıcı olaylara bizzat şahit olmuş gibi davranmaktadır. Bu da durumun güncelliğini kavradığını gösterir ve yargı katar.

7. Yazar metinde hangi zamanı başlangıç noktası olarak seçmiştir? Nedenlerini değerlendiriniz.

Maden Ocakları Müdürünün köye geldiği zaman başlangıç noktası olarak seçilmişeir. Müdür köye geldiğinde köyün saflığı, doğal düzeni bozuluyor. Yabancı birinin köye gelip düzeni bozması hikayede yer alan olaylarına başlama nedenidir. Bu sebeple başlangıç noktası olarak bu zaman seçilmişeir.

"Üç köyün Yemen'de esarette bulunup köye dönen askerleri şaşırdılar. Çiftlik kâhyası onları:

— Köy arıyoruz diye çiftlikte hırsızlık edeceksiniz. Burada köy, möy yok haydi... geldiğiniz yere... Sizi açıkgözler sizi... Defolun, yoksa jandarmaya haber veririm, diye başından savdı." Metinde işaret edilen tarihsel dönem ile Yemen'den dönen askerlerin ruh hâli arasındaki ilişkiyi yorumlayınız.

Bu olay I. Dünya Savaşı döneminde gerçekleşiyor. Askerler savaşmış, esir düşüp bir hayli insanın içerisine girmişler, esir alınmışlardır. Böyle doğal ile iç içe, özgür, refah bir köyden savaşa gidip bir de esarette kalmaları eski özgürlüklerini aratmıştır. Umutla eski özgür köylerine dönmeyi bekleyen askerler köylerini savaş meydanı gibi bulup kayıtsız kalmış üstüne hırsız muamelesi görmüşlerdir. Savaşta arkadaşlarını, vatan topraklarını kaybeden askerler kendi köylerini, mallarını da kaybetmiş hatta işgalci konumuna düşmüşlerdir.

MEKÂN

1) Hikâye kişilerinin düşünce ve eylemlerinden hareketli Lokman Köyü'nün nasıl bir değere sahip olduğu söylenebilir?

Müdürün köye geldiği andan itibaren köyün köpeğinden Lokman Köyü'nün zengin olduğunu anlaması, Muhtar Ömer Ağa'nın köyün şöhretini hikâye ederek anlatması, köylülerin müdüre ayrı ayrı ziyafet vermesi Lokman Köyü'nün bereketli, zengin, önem verilen bir köy olduğunu gösteriyor.

2) *"Müdür, besili bir köpeğin bağırdığı yerde refahın derecesini anlayabilecek kadar tecrübeliydi, zeki idi, kısaca tam bu işin adamı idi. Hasta, yoksul köylerin cılız, tüyleri uyuzlaşmış, sesleri kısık köpekleri vardır. Zengin ve kibar köylerin muhafızları da mağrur, alınları yukarıda ve heybetlidir. Sesleri dağdan dağa bir kasırga gibi hükmeder. Müdür bunları düşündü ve:*

— İşçilerin gündeliği umduğum gibi az olmayacak? ... diye sesin ilham ettiği sonuca vardı." Başlangıç bölümünde Lokman Köyü'nün Maden Ocakları Müdürünün düşünceleri aracılığıyla okuyucuya sunulması metinde nasıl bir işleve sahiptir?

Müdürün iç çözümleme tekniğinden yararlanılarak anlatılması hem hikâyeye zenginlik katmıştır hem de müdürün asıl kişiliği (sinsi, açgözlü, sömürgeci...) olarak okuyucuya sunulmuştur. Okuyucuya net olarak müdürün kötü biri olduğu gösterilmiştir. Anlatıcı özel bir tutumla kendini göstermektedir.

3) *"Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözün alabildiği kadar uzanan yemyeşil bir ot denizine çıkardı. Bu denizin ortasında renk renk, bir açık bir koyu gelincikler, su üstünde yüzer gibi bu sonsuz denizde çalkalanıyordu."* Lokman Köyü'nün Maden Ocakları Müdürünün içinde olduğu otomobilin hareketleriyle dinamik yollardan yapılandırılması metne nasıl bir katkı sağlamıştır?

Köyün bereketli topraklarının çok geniş bir alan kapladığını mecazi sıfatlarla ve geldözelikten kurtararak ifade etmiştir. İzlemekten zevk alınan bir manzara olduğu ifade edilmiştir. Araya müdürün gözünden bakma imkanı sanmaktadır. Daha geniş bir alan okuyucunun zihninde canlanmaktadır.

4. *"Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu. Her şeyi gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti."* Başlangıç bölümünde yer alan geniş mekân tasvirleri ile Lokman Köyü'nün hangi özellikleri öne çıkarılmıştır?

Köyün çok bereketli ve verimli olduğu ön plana çıkarılmıştır. Su, bir köy için çok önemlidir, bu bölümde de derenin anlatılması, köyün iyi durumda olduğunu göstermektedir. Tozlu yollar kavramı ile de buranın kendi doğallığı içerisinde bulunduğu ifade edilmektedir. Gürbüz kelimesinin sık sık geçirilmesi de bereketi ön plana çıkarıyor.

5. Lokman Köyünün bacanın yarıya indirilmesinden önce ve sonra sunduğu yaşam koşullarından hareketle aşağıdaki karşıtlıklar tablosunu işaretleyiniz.

	LOKMAN KÖYÜ	
Değerler	*Bacanın Yarıya İndirilmesinden önce*	*Bacanın Yarıya İndirilmesinden Sonra*
Verimli	✓	
Verimsiz		✓
Ölüm		✓
Hayat	✓	
İçinde yaşanılan	✓	
Terk edilen		✓
Korku-Endişe		✓
Huzur- Rahatlık	✓	

6. Lokman Köyü'nün metnin başındaki ve sonundaki durumu köylülerin yerleşik hayatını, görünümlerini, çevreyi algılayış biçimlerini ve ruhsal durumlarını ne şekilde etkilemiştir? Mekân-insan ilişkisi bağlamında değerlendiriniz.

Metnin başında Muhtar Ömer Ağa köyünü Lokman Hekimin ölümsüzleğe göre bulduğu topraklar şeklinde bahsediyorken metnin sonunda köyü adeta bir savaş meydanı şeklinde tasvir ediliyor ve toprağın ölüm duygusu veren halinden bahsediliyor. Başlangıçta köpek iniyken sonrasında sesi çıkmaz hale geliyor. Köylüler başlangıçta arazi sahibiyken metnin sonunda köle durumuna düşmüşler.

7. Metinde mekân olarak Anadolu'da bir köyün seçilmesi ile yazarın edebiyat, sanat ve fikir anlayışı arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?

Yazar toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahiptir ve halkı seslenir. Halkın yaşadığı yer olan Anadolu'nun mekan olarak seçilmesi halkın yaşadığı sorunları ele alması ve yazarın fikir anlayışı bakımından önemlidir.

SOR

8. Tarihsel dönemin koşullarından günümüze gelindiğinde metindeki mekânın nasıl anlamlar kazandığı söylenebilir?

Hikayenin geçtiği dönem I. Dünya Savaşı zamanlarıdır. O dönemde de ülkeler arası sömürü vardır. Verimli topraklar olduğundan daha değerlidir. Günümüzde hala değerli topraklar sömürülüyor. Bu metin küresel boyuttaki güncelliğini hala koruyor. Bugün hala Anadolu'nun bazı yerlerinde dini duygu ve ekonomi yönünden sömürülmektedir. Hala cehaletin var olduğu köyler vardır.

SONUÇLAR

1. Okuyucunun metindeki olayların nasıl tamamlandığına tanıklık etmesi mi metnin sonunu çağrışım, sezgi ya da yeniden kurgulama yoluyla tamamlaması mı isteniyor? Nedenlerini açıklayınız.

Tanıklık etmesi isteniyor. Çünkü sonun herkes tarafından aynı çizgide anlaşılması istenmiştir.

2. Yazar metni ne şekilde sonlandırmayı tercih etmiştir? Metnin bu şekilde sona ermesi ile yazarın fikir ve sanat anlayışı arasındaki ilişkiyi değerlendiriniz.

- ☐ *Başlangıç durumuna dönüş*
- ☐ *Mutlu son*
- ☒ *Umutsuz acıklı son*
- ☐ *Acıklı ama umutlu son*
- ☒ *Düşündürücü son*

Verilen mesajın en etkili ve net biçimde halka ulaşması için metin bu şekilde sonlandırılmıştır. Yazar toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahiptir, hedef kitlesi halktır. Bu son en net biçimde halkın her kesimi tarafından anlaşılıp ana düşünceye ulaşılmasını sağlar.

3. Olayların bu sonuca ulaşmasındaki asıl neden sizce nedir? Açıklayınız.

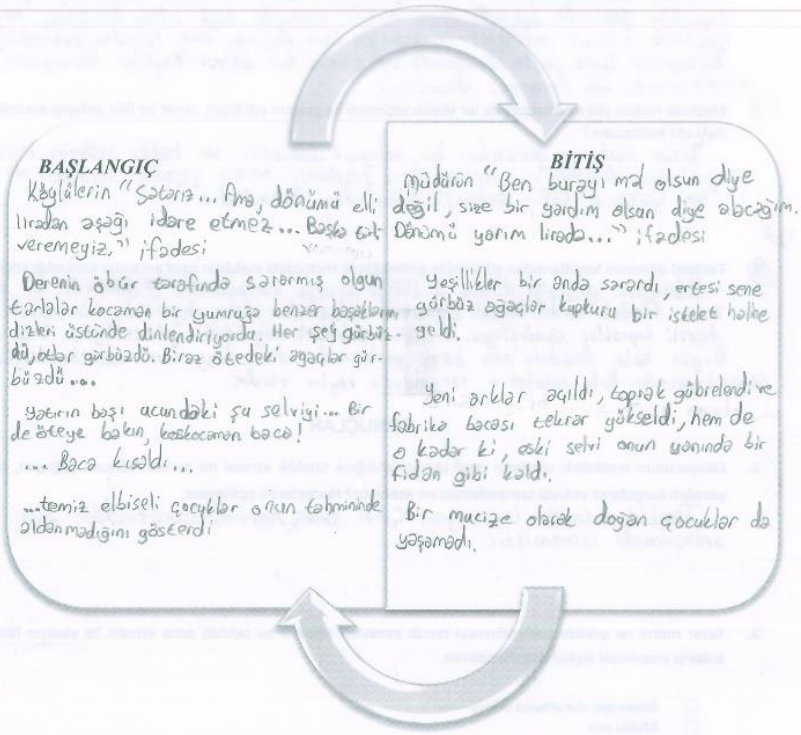
Yazarın vermek istediği mesajı en etkili biçimde iletmesi için olaylar böyle sonuçlanmıştır. Okuyucuya, sömürüye karşı gelinmez ise yaşanacak son budur düşüncesi verilmiştir. Sömürünün köylülerin cehaleti, bilgisizliği sonucunda yaşanması olayların bu sonuca ulaşmasındaki temel nedenlerdendir.

4. Sizce metne hikâye değerini kazandıran asıl neden yaşanan insanlık durumu mudur yoksa olayların geldiği sonuç mu? Açıklayınız.

İnsanlık durumu hikayeye değer kazandırsa bile asıl değer olayların geldiği sonuçtur. Çünkü asıl vurucu nokta ve ana düşüncenin netlik kazanması sonuç bölümünde verilmiştir.

15

5. Metnin başlangıç ve bitiş durumlarını karşılaştırarak bu süreçte meydana gelen değişimleri açık ve örtük biçimde belirten ifadeleri bulunuz.

6. Hikâyenin sonu beklentilerinizi karşılıyor mu? Yazarın belirlediği sonuç ele alınan konuyu yeniden düşünmenizi sağladı mı? Niçin?

Evet. Hikaye net bir sonuca bağlanmış, merak unsuru giderilmiştir. Vermek istediği sömürüye karşı durmalıyız yoksa köle oluruz mesajını çarpıcı bir şekilde vermiştir. Hikaye bitiğinde sömürüye karşı gelmek, harekete geçmek istedim.

7. a) Metinde gerçekleşen olayların sosyoekonomik sonuçları sizce haber değeri taşımakta mıdır? Neden?

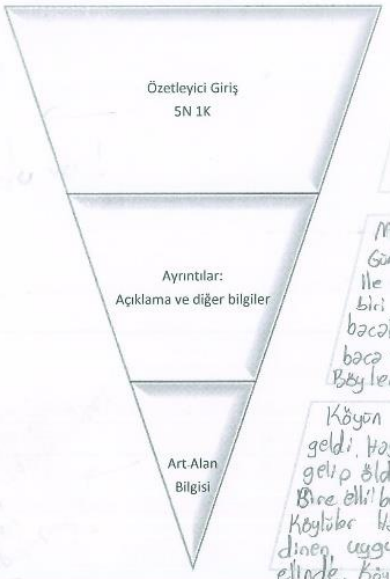
Evet. Koskoca ve bu kadar verimli bir köyün iki sene içerisinde adeta, sıfıra dönmesi ve yabancılar tarafından sömürülmesi toplumu ilgilendiren bir olaydır. Benzer durumda olan köylerin ve halkın haberdar edilmesi kamuoyunu bilinçlendirmek ve kamuoyunda tepki yaratmak için önemlidir.

Manşet

b) Metinde yer alan olayların günümüz koşullarında gerçekleştiğini düşününüz. Bir gazeteci gözüyle hikâyeyi ters piramit tekniği ile haber metnine dönüştürünüz.

Bir de Bin Buğday Veren Koskoca Lokman Köyü Yabancı Sermayedar Pençesinde!

BAŞLIK

Maden Ocakları Müdürü güzel ve bereketli köyün sakinlerini kandırarak koskoca Lokman Köyü'nü yok ederek topraklarına ocak inşaatı yapmak için kondu.

Maden Ocakları Müdürü ortağı olan Gümüştü Kurşun Maden Ocakları Müdürü ile plan kurmuş köylüler arasında itibarlı biri olan Hacik aracılığı ile köylüleri bacalarını kiralatmaya ikna etmiş, kiralan baca da köyü zehirleyerek mahvetmiştir. Böylece müdür dönemi "elli lira eden Lokman gerçekleri yarım liradan olmuştur

Köyün gürbüz yeşillikleri kupkuru hale geldi. Hayvanlar ve insanlar iskelet haline gelip öldü. Çocuklar doğmaz, doğanlarda ölür hale geldi. Bir de elli buğday veren topraklar ürün vermez oldu. Köylüler Hacik tarafından bacaların uzun olmasının dinen uygun olmadığına inandırıldı. Köy hala müdürlerin elinde. Köylülerin cahilliğinden yararlandılar ve dini duygular Çıkarları doğrultusunda kötü emeller için kullandılar.

c) Bu haberin yayımlanması sonrasında kamuoyundan beklentilerinizi sıralayınız.

Halkın bilinçlenmesi, statüsünü sömürü amaçlı kullananlara karşı sert, güçlü bir tavır, köyün topraklarının yabancılara satılması konusunda köylülerin şüpheyle yaklaşması ve toprakların satılmaması, dini konuları öne sürüp kamuoyunu bir şey yapmaya ikna edenlere karşı bilinçli, kararlı bir duruş beklerim.

d)Bu haberden memnuniyet ya da rahatsızlık duyan çevreler olacağını düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

Kesinlikle. Statüsünü sinsi, kötü amaçlar için kullananlar, yani sömüren kişiler, bu haberi memnuniyetsizlikle karşılar hatta haberi sansürlemeye, tarihten kaldırmaya çalışırlar. Diğer yandan köylünün, sömürülen kesimin cahilliği ile mücadele edenler, sömürülen tarafı bilinçlendirmeye çalışanlar bu haberden memnun olurlar. Böylesine bereketli, güzel bir köyün mahvedilmesi çevrecilerin tepkisine neden olur, sadece ekonomik çıkarlarını gözeten maden işletmecileri bu haberi memnuniyetsizlikle karşılar hatta bu haberin kaldırılmasını talep eder. Belki işlerinde hatasını anlayanlar da olabilir

17

Art Alan ve Bağlam Bilgisi

1. Sadri Ertem'in "*Bacayı İndir Bacayı Kaldır*" adlı hikâyesi 1928 tarihli "Resimli Ay" dergisinde yayınlanmış ve derginin düzenlediği en güzel hikâye yarışmasında birinci seçilmiştir. Hikâyenin yayımlandığı dönemde bu kadar ilgiyle karşılanmasının sebepleri neler olabilir? Metnin yazıldığı dönemin kültür ve sanat anlayışını doğrultusunda değerlendiriniz.

Dönemin sanat anlayışında toplumcu gerçekçi anlayış hakimdir denebilir. Bazarlar o dönemde halkın sesi olmuş, halkın sorunlarını anlatmışlar. Halkın yaşadığı zulmü anlatan bu metin çok çarpıcı bir anlatım ve çok sert, cesur bir eleştiri niteliği taşımaktadır. Bunun için halkın en güçlü sesi seçilmiş olabilir.

2. Toplumu yakından ilgilendiren güncel bir sorunun yazarın amacını etkilediği söylenebilir mi?

Metnin üretim ve/veya yayımlanma zamanını dikkate alarak cevaplayınız.

Evet. Metin I. Dünya Savaşı sonrasında geçiyor. I. Dünya Savaşı'nın çıkma sebebi de sömürgecilikti. O dönemde yabancı sermayedarların piyasaya, ekonomiye, ticarete egemen olduğu zamanlardır. Anadolu'da sömürülen köyler vardır. Bu durum yazarın amacını etkilemiştir.

3. Metindeki söylemlerin geçmişte yaşanan olaylarla ilgisi var mı? Metnin tarihsel dönemle ilişkisini değerlendiriniz.

Evet, gerçekten de I. Dünya Savaşı sonrasında cahil, aydın, zengin, fakir, ağa-köylü çatışmaları yaşanmış, cahil ve fakir olan halk sömürülmüştür. Metin gerçekten yaşanan olaylardan yola çıkılarak kurgulanmıştır. Metnin yazılma tarihi ile bu olayların yaşandığı dönem birbirine epeyce yakındır.

4. Anadolu'nun I. Dünya Savaşı yıllarındaki ekonomik, sosyal ve kültürel hayatı hakkında hangi bilgilere sahipsiniz?

Bu metinden edindiğiniz bilgiler ile okuma öncesi sahip olduğun bilgiler birbirleriyle örtüşüyor mu?

I. Dünya Savaşı yıllarında Anadolu özellikle Avrupa ülkelerince sömürge edilmek istenmiş ve işgal edilmişti. Bu dönemde köyler ağalar tarafından da sömürülmekteydi. Bilgilerim ile metin uyuşuyor. Hain kardeşleri gibi olan insanlar güven kazanarak köylüleri kandırmıştır.

5. Metinden ekonominin hukuk ve toplum düzeni, ahlak anlayışı, gelenekler, inanç dünyası vb. olgular üzerinde ne gibi etkileri takip edilebilmektedir?

Zengin ve güçlü olanlar hak kazanmada güçlü konumdadır. Köylülerin bütün topraklarını satmak zorunda kalması, savaşan dönen askerlerin hırsız muamelesi görerek köylerinden kovulması buna örnektir. Fakir köylü ise cahil kalmış böylece hem dini duyguları hem de gelenekleri konusunda sömürülmüştür. Köyün düştüğü kötü durumu "Allah bir afettir verdi." şeklinde yorumlayan köylüler buna örnektir.

6. Yazarın Anadolu insanının yaşadığı sancılı süreç hakkındaki bilgi ve tecrübeleri metni yorumlamanıza rehberlik etti mi?

Evet. Yazarın metin içerisinde yaptığı betimlemeler bu sancılı süreci en gerçekçi şekilde anlatmış, Anadolu insanının durumunu anlamamıza yardımcı olmuştur. Ayrıca örnek olmaları açısından kahramanlık savaşlarından dönen askerlerin durumu, bize metni yorumlamamız için ipuçları vermekte. Toplumcu gerçekçilerin gözlem gücü okuyucuya rehberlik etmektedir.

7. Metne ulaşmanızı zorlaştıran yeni veya beklenmedik bilgilerle karşılaştınız mı? Bu anlamda metnin bazı okuyucular tarafından daha ulaşılabilir olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

Kimya alanındaki kezzap, zaç yağı gibi kimyasalların kullanılması beklenmedik bilgi idi. Bu alanda eğitim görmüş kişiler için daha kolay ulaşılabilir bir bilgi. Pancarın boyunun işlevi de hiç düşünmediğim bir bilgiydi. Sanayi ile ilgili dikkatimi çekti.

8. Metindeki hangi ögeler yalnızca kültürel bir bağlam içinde anlam kazanabilir?

Köylerin muhafızlarının köpek olması, köylülerin ayrı ayrı müdüre ziyafet vermesi, muhtarın köyü ötmesi, "Hey Çelebi" hitabı, köy kahvesinde ağaların meclisi olması, tütün kesesinin verilmesini bir iltifat kabul etmeleri, kendileri gibi olmayanlarla din hakkında konuşup söylenenlere inanmaları, yabancılara frenk demeleri köylerinde emde durumuna düşmelerine rağmen köylerini terk etmemek istemeleri Anadolu insanını (köylüye) açıdan teşvir eder.

9. Metinde hangi toplumsal sorunların *(yoksulluk, zorlu yaşam koşulları, sınıf ayrımı vb.)* sıradanlaştırıldığına dikkat çekilmiştir?

Müdüre toprak sanayi hemen kabul etmeleri paraya olan düşkünlüğü, köyün kahvesinde ağaların ayrı meclisi olması köylüler arasında bile sınıf ayrımı olmasını, köylülerin sorunlarını kendi başına çözemeyecek kadar aciz olduğunu kabul etmeleri, yaşanan her şeyden sonra müdürün "Allah bir afetsin verdi" ifadesine inanmaları cehaletlerini sıradanlaştırmaktadır.

10. *"Bahar hayvanlar için bir candır. Bütün tabiat, sinirleri damarlara ve bütün canlıların uzviyetine coşkun bir hayat neşesi verir. Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu görünce ne sevimli bir eşek ne bir buzağı ne bir tay sesi duyuldu."* cümlelerinden hareketle metni çevreye ve canlıların yaşam hakkına saygı değeri çerçevesinde değerlendiriniz.

Doğaya yapılan müdahaleler hayvanların habitatını ve yaşamlarını doğrudan etkiler. Metinde hayvanların yaşam alanları tahrip edilmiş, besin kaynakları kurutulmuş, suladıkları hava zehirlenmiştir. İnsanın müdahalesi sonucunda yaşamı kısıtlanmış, zayıflamış hatta ölmüşlerdir. Gerçekten zehirli gazlar ile mahvedilmiş Bu durum çevreye müdahale eden müdürün kendi çıkarları için çevreye ve canlılara saygı duymadığını gösterir.

11. Okuduğunuz metin biçim ve içerik açısından daha önce okuduğunuz metinlerle benzerlik gösteriyor mu? Örneklerle açıklayınız.

Evet. Yaşar Kemal, Fakir Baykurt, Orhan Kemal benzer konularda eserlere sahiptir. Biçim olarak da hiciv, konuşma şekli bu eserlerle benzerlik göstermektedir. Ancak bazı eserlerde köylüler, köy ağzı ile konuşmaktadır, bu da bir fark olarak değerlendirilebilir. Bu metin durumu bir savaş sahnesi olarak betimliyor, bu da bir başka fark olarak söylenebilir.

YORUM

Sözlü Tepkiler
Beklenti ve Değerlendirmeler

1. Yazarın metne açık ya da örtük şekilde müdahale ettiğini düşünüyor musunuz? Bu müdahaleyi kim/kimlerin aracılığıyla gerçekleştirmektedir?

Evet. Metnin başında bizzat kendisi okuyucuya seslenmiş, "Bu, benim için, sizin için böyledir." ifadesi ile okuyucuyla kendisi arasında bir güven oluşturmuş, müdahale etkileştirmiş, okuyucunun metnin başından itibaren metne mesafeli yaklaşmasını sağlamıştır.

2. Metinde daha çok kim ya da kimlerin konuşmasına izin verilmektedir? Nedenlerini değerlendiriniz.

Daha çok statü olarak yüksek konumdaki kişiler konuşturulmuştur. Maden Ocakları Müdürü metin içerisinde en çok konuşturulan kişidir. Köylüler arasında da konuşan kişi en yüksek statüye sahip Muhcar Ömer Ağadır. Burada güçlünün sesi çıkar, lafı geçer anlamı verilmiştir.

Ancak anlatıcı anlatımıyla okuyucuyu en çok yönlendiren kişidir.

3. Metinde toplumsal sınıflar ekonomik düzey, kültür, eğitim, yaşam koşulları ve tarzları vb. bakımından nasıl resmedilmektedir? Yazarın yanlılığı/yansızlığı açısından değerlendiriniz.

Yüksek statüde olanlar, eğitimli, bilgili, zengin, güçlü, yabancı, açgözlü sömürgeci, çıkarcı, ikiyüzlü olarak resmedilmiştir. Buna karşı köylüler saf, cahil, her şeye inanmaya meyilli, parayı fazla değer veren, aciz dinlerini tanımayan, sorgulamayan, boyun eğen, cesur olmayan bir biçimde anlatılmıştır.

Yazar köylülerin kötü özelliklerini sıklayarak onların tarafını tutmuştur.

"Haçik, anlattı:
- Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın başı ucundaki şu selviyi... Bir de öteye bakın koskocaman baca!..
Şimdiye kadar zatı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?
- Bütün köylüler:
- Yoktu...
- Şimdi?..
- Şimdi var...
- Baca...
- Baca... Baca evet... Evet.
- Acırım size... Vallahi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Zatı şerifler çok kızgın şeylerdir. Hep birden seslendiler:
- Doğru... Kabahatimiz var... Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?..
- Dinletmeli!.."

4. Metindeki diyalog hangi bilgileri *(kahramanların konumları, karakter özellikleri, duygu ve düşünceleri vb.)* öne çıkaracak şekilde yapılandırmıştır?

Köylülerin cahilliğini, acizliği, söylenenlere hemen inanma özelliği resmedilmiştir. Haçik karakteri ise nabza göre şerbet veren, manipülatif özelliklere sahip, ikna edici, köylünün zaaflarını bilen, köylüleri yönlendiren biri olarak öne çıkmıştır.

5. *"Köylüler son bir yardım diye Maden Ocaklarının Müdürüne koştular:*
-Çelebi bize ne verirsen ver de artık tarlaları satalım...
-Ağa iyi ama ne yapalım, Allah bir afettir verdi.
-Hani vaktiyle istemişsiniz de onun için söylüyoruz.
-İşe yaramaz ya... Ne istersin?..
-Ne olacak canım...
-Ben burayı mal olsun diye değil, size bir yardım olsun diye alacağım. Dönümü yarım lirada...
-Eh ne yapalım? ... Peki olsun..." Toplumsal ilişkilerin oluşturulma ve sürdürülme biçimi metne nasıl yansıtılmıştır?

Statü olarak üstün olan ilişkiyi belirleyen kişidir. Burada güç dengesizliğini ve yüksek statüde olanın kibirli, kaçınmayıcı, üstten bakan, söylediğini kabul ettiren tavrını görüyoruz. Güçsüzler ise güçlünün dediklerine uyan, kendi fikrini belirtmekten aciz, uğradığı haksızlığa karşı çıkmayan bir profil çizmektedir.

6. *"Müdür, bundan sonra arazi sahiplerini teker teker davet etti. Tercümanını yanına alıp şöyle bir ağaların oturma odaklarına gitti. Hemen hepsine şöyle söylüyordu:*

— Ben bu Lokman Köyü'nü çok beğendim. Belki de çoluğumu, çocuğumu alıp burada yerleşmek de mümkün olur. Hele sizden çok memnunum, nerede Avrupa'nın o dalavereci insanları... Ben burada kendimi emniyet içinde görüyorum... Bana biraz tarla satmaz mısınız?

— Satarız. Ama, dönümü elli liradan aşağı idare etmez... Başka türlü veremeyiz." Parçada müdürün eylemlerinin öne çıkarılması köylülerin hangi özelliklerinin metindeki görünürlüğünü azaltmaktadır? Açıklayınız.

Köylülerin paraya düşkünlükleri sadece bir kelime ile geçilmiş, böylece geri plana atılmıştır, Müdür kötü, köylüler tamamen saf, suçsuz gösterilmiştir.

7. Yazarın metinde öne çıkardığı veya görmezden geldiği hangi durumlardan bahsedilebilir? Niçin?

Köylülerin cahilliği ve para düşkünlükleri hızlıca geçilmiş, üstü örtülmüş, görmezden gelinmiştir, Buna karşı müdürün sömürücülüğü, haksızlığı, kötü emelleri ön plana çıkarılmıştır, Böylece köylüyü tamamen saf, suçsuz, müdürü ise tüm kötülüklerin sorumlusu gibi göstermiştir, Okuyucuya köylünün saf tutturulmuş, okuyucunun fikirleri yönlendirilmiştir,

8. Yazarın bu metinle ulaşmak istediği bireysel ya da toplumsal hedefler nelerdir? Okuduğunuz metnin bu hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet ettiğini düşünüyor musunuz?

Halkın yaşadığı sorunları anlatarak farkındalık oluşturmak, halkın sesi olmak, dönemin eleştirisini yapmak, insanları sömürgeciliğe karşı bilinçlendirmek ve harekete geçirmek, ideal toplum düzenini anlatmak, I. Dünya Savaşı Dönemi'nin Anadolu penceresini yansıtmak gibi hedefler doğrultusunda başarılı bir hizmette bulunmuş, hedefine ulaşmıştır,

9. Metindeki söylemler farklı bakış açılarına göre hangi şekilde biçimlendirebilir ya da değiştirilebilir?

Köylülerin düştüğü durum kahraman bakış açısı ile ele alınabilir. Bu durumun sebebi olarak müdürü mü yoksa gerçekten müdürün dediği gibi Allah'ın verdiği bir afet olarak mı görüyorlar öğrenebiliriz. Metne madencilerin açısından bakıldığında köylüler topraklarını satmaya, vermeye isteklidir. Onlar da kendi ekonomik çıkarlarını gözetmektedir. Haçik'in bakış açısından bakıldığında ise köylüler, Müslüman olmayan bilgiyi bile din hakkındaki sözlerine inanarak cahillik göstermektedir.

10. Metinde yazarın karşıt anlamların oluşmasının önüne geçemediği boşluklar bıraktığını düşünüyor musunuz?

Evet, Köylülerin felakete sebebinin bilincinde olup olmadığı jandarmanın tarafını tuttuğu yoksa kandırıldığı mı, Haçik'in bu işteki çıkarı havada kalmıştır,

11. Yazar, metnin sonunu okuyucunun belirlemesine ya da kendi inanç ve değerlerine göre uyarlamasına fırsat tanımakta mıdır? Niçin?

Hayır, Çünkü yazarın vermek istediği spesifik bir mesaj vardır ve metni okuyan herkesin bu mesajı almasını istemiştir, Bunun için net bir son yazmıştır,

12. Metinde düşlenen toplumsal düzene dair nasıl bir beklenti olduğu seziliyor ? Açıklayınız.

Sınıfların güç dengesini belirlemediği sömürünün olmadığı, bağözlü bakmayan, köylülerin ezilmediği, dinin sömürülmediği, hırsızlığın olmadığı, adaletin parayla değil değerlerle sağlandığı, özgürlüğün olduğu, haksızlığın olmadığı, huzurlu bir toplum düzeni idealize edilmektedir,

KÜÇÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

«KELİME SEÇİMİ»

1. Metinde geçen cümlelerdeki italik yazılan kelimelerin anlamlarını metnin bağlamından hareketle tahmin ediniz. Tahminlerinizin doğruluğunu Güncel Türkçe Sözlük'ten kontrol ediniz.

"Kezzap", "Zaç yağı" nelere kadir değildir.

- *Tahminim:* Yakıcı özelliği olan kimyəsəl maddə.
- *Güncel Türkçe Sözlük:* Asit

Son ***menzilimiz*** Hak divânıdır.

- *Tahminim:* uzaklık, sınır
- *Güncel Türkçe Sözlük:* Yolculukta dinlenmek amacıyla durulan ya da konaklanan yer.(1) Bir merminin ulaşabildiği uzaklık, erim. (2)

Bütün tabiat, sinirleri damarlara ve bütün canlıların ***uzviyetine*** coşkun bir hayat neşesi verir.

- *Tahminim:* varlık, beden
- *Güncel Türkçe Sözlük:* Organizma

Bahar hayvanlar için bir ***haradır***.

- *Tahminim:* cennet, yaşam, canlılık, rahatlık
- *Güncel Türkçe Sözlük:* Ağaçların yetiştirildiği ve bakımlarının yapıldığı, hayvanların rahatça hareket etmelerini sağlayan alanların bulunduğu yer.

Metni anlamanızı zorlaştıran diğer kelime ve kelime grupları: istida: dilekçe

Maşatka: Yunanistan'a özgü, sakızla değişik bir tat verilmiş rakı.

Ark, Bağ, bahçe, tarla sulamak ereğiyle, içinden su akıtılmak için toprağı kazarak açılan su yolu.

2. Metinde hangi kelimelerin aynı, eş ya da yakın anlamlılarıyla etkin bir şekilde süreklilik gösterdiği söylenebilir? Bu kelimelerin duygu, düşünce ve anlam değerini tartışınız.

Müdür - Çelebi - Yabancı, Ağa, Köylü => Statü farkını vurguluyor.

Baca - Selvi - maden - Ocak => Sanayi, iş hayatı, sömürge, işçi - patron ayrımını ifade ediyor.

Ayrıca sık sık ölüm ve yaşamı sağrıştıran kelimeler kullanarak bu çatışma ile anlatım zenginleştirilmiştir.

3. Metinde kullanılan şahıs zamirleri nelerdir? Yazarın bu zamirler aracılığıyla "*biz ve ötekiler*" bağlamında bir strateji yürüttüğü söylenebilir mi? Metne dayanarak açıklayınız.

"Bu, benim için, sizin için böyledir." cümlesi ile "biz ve ötekiler" algısı yaratmış. Yazar ile okuyucu aynı görüşte birleştirilmiş, empatik ve samimiyet havası katmışlar. "Avrupa'nın dalaverecı insanları" ifadesi ile müdür köylülerde ben de sizdenim izlenimi uyandırmışlar. İki müdürün konuşmasında da "biz ve onlar" ayrımı verilmişler.

4. Metinde hangi sözcüklerin gerilim ve heyecana yol açtığı söylenebilir?

Baca kisəldı... Bacayı indirdin mi iş bitti demektir. Onu Haçik'le bırak... O, köylülerin ağzından girip burnundan çıkmayı mükemmel beceriı. Baca yarısına kadar indi. Baca, top namlusu oldu. Köylüler son bir yardım diye müdüre koşuldular, Müdür bütün köylünün arazisini satın aldı.

5. Metnin asıl konusu oluşturan kişi, varlık ya da nesnelerle birlikte kullanılan eylemler nelerdir? Belirteçler yoluyla bu eylemler nasıl detaylandırılmıştır?

Ocak insan eriten bir makine gibi çalıştı. Baca kisəldı... Baca top namlusu oldu. Bombardıman etti. Baca hala yarım. Baca tekrar yükseldi, hem de o kadar ki, eski selvi onun yanında bir fidan gibi kaldı. Eylemleri süre, durum, zaman olarak detaylandırmışlar.

6. a) Metinde hikâye kişilerine karşı yakınlık, hayranlık, acıma, kuşku, öfke gibi duygular uyandıran hangi kelime ve kelime gruplarından bahsedilebilir?

Maden Ocakları Müdürü	Tam da bu işin adamıydı. (öfke, antipati) Avrupa'nın o dalavereci insanları. Cikiyözlü
Gümüşlü Kurşun Maden Ocakları İşletme Müdürü	Bahalı deriz. (İşgüzar, kuşku)
Haçik	kat kat kırışık ense, yağlı yaka, düşük kıvrık bıyık, çarpık çurpuk kaş, acayip mahlük (İğrenme)
Köylüler	Gülümseyerek bir taş üzerinde can verdiler. Amele oldular. Yalvarır gibi söylediler. (Acıma)

b) Hikâye kişilerine ne tür özellikler atfedilmektedir? Bu nitelendirmelerin hangi bakış açısından sunulduğunu düşünüyorsunuz?

Haçik için itibarlı, acayip mahluk sıfatı. Köylülerin ağzından girer burnundan çıkar. dinince dinlensin betimlemeleri kullanılmışlar. Müdürler için zeki, dahi, tecrübeli, işin adamı, çelebi sıfatı, efendi hitabı ile betimlenmişler. Köylüler ise amele, işçi, hasta, aciz, salgın, ölü olarak anlatılmışlar. Bunlar yani bir bakış açısı kullanılarak sunulmuşlar. Ayrıca müdürün içyüzünü bilmeyen dışarıdan bir bakış açısıyla sunulmuşlar.

7. a) Aşağıdaki tabloya bacanın yarıya indirilmesinden önceki ve sonraki durumları anlatan kelime ve kelime gruplarını yazınız.

Bacanın Yarıya İndirilmesinden Önce	Bacanın Yarıya İndirilmesinden Sonra
Adlar: başak, buğday, bereket, ova, ot, ağaç, meyve, erik, nar, üzüm, ziyafet, dal, mahsul, şöhret, çare	**Adlar:** ölüm, sefalet, top namlusu, bor, kazzap, kükürt, kurşun, makine, kemik, hayalet, değnek, çöl, afet,
Sıfatlar: yemyeşil ot denizi, gürbüz ağaçlar, besili köpek, temiz kıyafetli çocuklar, cıvıldaşan insanlar dolgun gövdeli köpek	**Sıfatlar:** kupkuru istidat, insan eriten makine sürülenen hayvanlar, sert kemikler taşları olmayan mezarlık, zehirli hava
Eylem ve Eylemsiler: davet etti, idare etmez, hayran olmak	**Eylem ve Eylemsiler:** başından savdı, sarardı, ne verirsen ver, cüceleşti, bombardıman etti, kefenledi, amele olmak

b) Sütunlarda yer alan kelimeler sizde nasıl duygu ve düşünceler uyandırmaktadır?

Baca indirilmeden önceki kavramlar masalsı bir yaşantıyı andırıp huzur verirken baca indirildikten sonraki kavramlar savaşı çağrıştırıyor ve endişe, korku veriyor.

c)Yazarın zihninde kurduğu anlamı ifade etmek için alışılmamış bağdaştırmalara başvurduğu görülür. Tabloya (7a) yazdığınız kelime grupları arasından kullanımı yaygın olmayan bu ifadeleri işaretleyiniz. Bu bağdaştırmalar metinde nasıl bir işleve sahiptir?

Ot denizi, zehir denizi, soba insanlar, cıvıldaşan insanlar, insan eriten makine, kastanenin iniltili kavrulması... Anlama ve anlatıma zenginlik katmış, benzetme ve çağrışım gücüyle kelimenin etkisi artırılmıştır. İnandırıcı bir şekilde mübalağa anlamı katmıştır.

"- Doğru... Kabahatimiz var... Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?...
-Dinletmeli!..
İnceli kalınlı genç, ihtiyar sesler:
- Doğru, doğru!.. Fakat frenktir, anlamaz ki..."

8. a) Yukarıdaki parçada altı çizili kelimeler anlamı nasıl etkiliyor? Yazarın bu kelimeleri tercih etme nedenlerini değerlendiriniz.

Yabancı anlamına gelen, Avrupalılar için kullanılan bir sözcüğü, yabancı çağrıştıran bir sözcük olarak seçip kullanması yabancılığı vurgulamıştır. Ayrıca yabancı yerine frenk ve el adamı kelimelerinin kullanılması kültürel bir anlatım sağlamıştır.

b) Yazar, metinde toplumsal kimliği, yaşam ve algılama biçimlerini, inanç, tutum ve davranışları vb. öne çıkarmak maksadıyla başka hangi kelimelere yer vermiştir?

Mevla'nın kulları, Müslüman, okur yazar adam, ağa, direktör, zatı şerif, Avrupa'nın dadıcı insanları, Çelebi, Lokman Hekim, Fransız Çoçi, kahraman, pehlivan, Ermeni, tercüman, Allah'ın verdiği afet, amele, hırsız, çıplak insan ayakları

9. Metinde devinim ifade eden sözcükler kimin/kimlerin hangi olaylar karşısında harekete geçme durumunu karşılamaktadır?

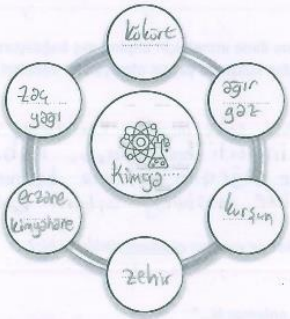
Birikmiş servetlerini yiyip her şeyi olduğu gibi muhafaza ediyorlardı. Müdürün sömürüsüne karşı toprakların koruyorlar. Direktör ve işleme müdürü, Hacık Ağa'ya bir şişe maskika hediye etsiler, Rüşvet misali... Köylüler gözlerini ümitle dağlar, yalvarır gibi, söylediler... Bu ifade ile köylüler yazarın çizdiği çaresiz köylü imajına uygun davranmışlardır.

10. Metindeki hangi eylemlerin isimleştirilmesi, eylemi gerçekleştiren özneleri gizlemiş ya da belirsizleştirmiştir? Açıklayınız.

Metin içerisinde eylemleri yapan kişiler belirlidir hatta vurgulanmıştır. Çelebi, müdür, Bünesi sıkça geçmektedir, yedi köylü direkt olarak "Gümüşlü Kurşun Ocağı Müdiriyetine" hitabı ile isimde yazmışlardır. Zaten metnin amacı da sömürgeyi ve sömürgecileri, sömürülenleri anlatmak, bilinç oluşturmaktır.
Fiilimsi yoluyla eylemler isimleştirilmemiştir.

11. a) Metinden alınan aşağıdaki parçada aynı kavram alanına giren sözcükleri işaretleyiniz. Bu sözcükler hangi bilim dalı ile ilişkilidir? Şekildeki boşlukları belirlemeleriniz doğrultusunda doldurunuz.

"Yirmi dört saatte bir defa bile sönmeyen ocak, bir taraftan kükürt savuran, bir taraftan zaç yağı yağmuru serpen bir zehir denizi oldu. Eczanelerde, kimyahanelerde saklanan zehirler burada bir dere gibi aktı. Bir yağmur gibi her yeri bastı. Rüzgâr bu ağır gazları bir kurşun gibi toprağa yaydı. "

vb. maddelerin yalnızca kötü tarafı yansıtılmıştır. Yazar, okuyucuyu burgaya yönlendirmiştir.

Ayrıca kükürt, kurşun alet bu maddeler asgari ve bilimin yapı taşlarıdır. Amacına uygun kullanıldığında bize yarar sağlar

b) Bahsi geçen bilim dalı üzerinden yazarın ihmal ettiği ya da üzerinde özellikle durduğu hususlar nelerdir? Bu kavramlardan seçtiklerinizi metinde göz ardı edilen yönlerini öne çıkaracak şekilde cümle içinde kullanınız.

Yazar toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahiptir ve hedef kitlesi halktır. Halk, bu kimyasal terimlere hakim olmayabilir. Metin içerisinde bu terimlerin işlevini de vermeliydi. Müdürlerin daha aydın bir kesim olması ve bilimi kötü amaçlar için kullanmaları metin içerisinde üzerinde durulan bir husus olmuşcur.

-Keskin ve boğucu kokulu kükürt gazı ve patlayıcı özelliktaki zaç yağı ile kimya bilgimizi köylü zehirleyebilir.
Zehirli köy demek bedava esirlik demek...

12. *"Baca, boğucu gaz atan bir top namlusu oldu. Durmadan dinlenmeden bombardıman etti, hangi bombardıman bu kadar kanlı, bu kadar uzun sürdü?"* cümlelerinde yazarın kelime seçimleriyle nasıl bir izlek oluşturduğunu ifade ediniz. Tespitiniz, metnin ana izleği ile anlamsal bir bağa sahip midir?

Top namlusu, bombardıman, kanlı, uzun sürdü ifadeleri ile savaş çağrıştırılmıştır. Aynı zaman diliminde sömürge sebebiyle I. Dünya Savaşının yaşanması ile anlamsal bir bağa sahiptir. Sömürünün savaş gibi felaket getirdiği anlamını sağlamaktadır.

CÜMLE YAPISI

1. a) Aşağıdaki cümleleri özne-nesne-yüklem ilişkisine göre inceleyerek tabloyu uygun şekilde doldurunuz.

	ÖZNE	NESNE	ÇATI	
			Etken-Edilgen	Geçişlilik
Ben bu Lokman Köyü'nü çok beğendim.	Ben (müdür)	bu Lokman Köyü'nü	Etken	Geçişli
Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafetler veriyor, Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler öğreniyordu.	(Müdür) O	bir şeyler	Etken	Geçişli
O, köylülerin ağzından girip, burnundan çıkmayı mükemmel becerir.	O (Hacalk)	köylülerin ağzından girip burnundan ç.	Etken	Geçişli
Maden Ocakları Müdürü bütün köylünün arazisini satın aldı.	maden ocakları müdürü (o)	bütün köylünün arazisini	Etken	Geçişli
Köylüler heybelerini sırtlarına vurarak, tozlu yollardan uzaklaştılar.	Köylüler	—	Etken	Geçişsiz
Döndüler, dolaştılar, nihayet maden ocaklarına amele oldular.	Onlar (Köylüler)	—	Etken	Geçişsiz

Nesne (etkilenen)

b) Bu cümlelerde öznelerin öne çıkarılmak istenen eylemleri nelerdir? Verilen cümlelerin özne ve nesne konumundaki öğeleri arasındaki ilişkilere dair neler söylenebilir?

Cümleler genel olarak etken çatılıdır. Özne ön plandadır. Zarflar kullanılarak fiiller detaylandırılmıştır. Öznenin amacını, hedefini, yaptığı işin yöneldiği kişi / durum / yeri açıklamıştır. Müdürün ziyafet vermesi, köyü beğenmesi, sevinmek köylülerin uzaklaşması, amele olması, Hacı'lık köylüleri kandırması öne çıkarılan eylemlerdir.

2. Metindeki eylemleri anlam özellikleri *(kılış, durum, oluş)* bakımından inceleyiniz. Bu eylemlerin cümlede ne tür süreçlere *(hareket, fikir/düşünce, duygusal/fizikî durum vb.)* karşılık geldiğini tartışınız.

Öznenin müdür olduğu cümleler kılış fiilleri kullanılmıştır. Yapılan işten etkilenenler vardır. Köylülerin özne olduğu cümleler durum bildirir, işten etkilenen yoktur. Köylüler pasif konumdadır.

3. a) Okuduğunuz hikâyeden alınan aşağıdaki cümleleri yapı bakımından inceleyiniz.

Bacayı şöyle biraz indirdin mi iş bitti demektir. (şart anlamı var)	Birleşik cümle
Köylüler bacanın yarıya kadar indirilmesini istiyorlar, derim anlatırım. (fiilimsi)	Birleşik cümle (İç cümleye yer verilmiş)
Yirmi dört saatte bir defa bile sönmeyen ocak, bir taraftan kükürt savuran, bir taraftan zaç yağı yağmuru serpen bir zehir denizi oldu.	Girişik cümle
Artık köy halkı değneklere dayanarak, öksüre öksüre ve iki adımda durup dinlene dinlene dolaşabiliyordu.	Girişik birleşik cümle
Müdür köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan dostluk gördü (ki) her gün ziyafetten ziyafete gitti.	Bağlı cümle
Günler öyle geçti, her geçen gün sanki köylülerin damarlarını açtı, kanlarını boşalttı, boşaltti...	Sıralı cümle, ... farklı yargılar

(*) mı, mi =) Soru edatı bazen şart anlamı katar.

(*) Fiilimsi girişik-birleşik anlamı bozar.

Kipler :

1-) Haber (Bildirme) Kipi => zaman bildirir.

2-) Dilek Kipi : zaman bildirmez. Şart, gereklilik, emir, dilek anlamı taşır.

b) Yazarın bu cümle yapılarını seçmesinde özel bir amaç var mıdır? Açıklayınız.

Metin içerisinde vurgulamak, öne çıkarmak istediği veya geri plana atmak istediği unsurları bu anlatımla sağlamıştır. Ayrıca cümle içerisinde öne çıkmasını istediği unsuru - olay, kişi, mekan, zaman - vurgulamıştır.

4. Cümle yapılarından hareketle metnin dil ve düşünce yönünden kolay ya da güç anlaşılabilirliği hakkında neler söylenebilir? Nedenlerini değerlendiriniz.

Kolay anlaşılabilir bir metindir. Zaten yazarın hedef kitlesi halktır. Basit bir anlatımla herkesin anlayabileceği bir üslup kullanmıştır. İfadeler kısa ve nettir. Uzun cümleler de ise beşimlemeler ağırlıklı olduğu için ve olay detaylı şekilde okuyucuya aktarılmıştır.

5. a) Metinde geçen cümlelerin eylemlerini zaman açısından sınıflandırınız.

BASİT ZAMANLI EYLEMLER	
Geçmiş zamanlı eylemler:	*Görülen geçmiş zaman:* Satın aldı, sevindi, kızdı, anlattı, geldi, koptu,
	Duyulan geçmiş zaman: —
Geniş zamanlı eylemler:	böyledir, hatırlatır, işaretidir, vardır, neybedilir, hükmeder, olur,
Şimdiki zamanlı eylemler:	Söylüyoruz, veriyor, görüyorum, görüyorsunuz, ediyorlar
Gelecek zamanlı eylemler:	alacağım, verecek, olacaksınız, olmayacak, olacak
BİRLEŞİK ZAMANLI EYLEMLER	
Hikâye birleşik zamanlı eylemler:	Şart Birleşik Zaman. Okuyordu, galebeleniyordu, dinlendiriyordu, bırakıyordu, Söylüyordu
Rivayet birleşik zamanlı eylemler:	—

b) Metinde duyulan geçmiş zaman ve rivayet birleşik zaman kipiyle çekimlenmiş eylemlere yer verilmemesi hangi nedenlere bağlanabilir?

Metne inandırıcılık ve güven katma bakımından bu kiplerin kullanılması uygun olmazdı. Yazar vermek istediği mesajı net, kararlı, açık bir şekilde veremezdi. Toplumu gerçeği anlayışta yazar gözlemci bakış açısıyla kendi gözlemlerine dayalı bir anlatım gerçekleştirir. Metinde rivayet birleşik zaman kipiyle eylemlerin çekimlenmemesi bu ilkeyle ilgilidir.

6. Metinden alınan örnek cümlelerdeki çekimli eylemleri zamansal işlevleri ile eşleştiriniz. *Hikâyede geçmişte olduğu varsayılan olaylar anlatıldığından kullanılan tüm zamanlar geçmiş zaman bağlamında düşünülmelidir.*

Bahar bir hazan gibi girdi ve kimse baharın geldiğini anlayamadı. (..C..)	*a. Geleceğe ilişkin görüş bildirme*
Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır. (..Ş..)	*c. Belirli/bilinen geçmiş*
Tatlı yenip tatlı konuşulan evler şimdi bir sinek vızıltısı, bir hastanenin iniltili koridoruna ne kadar benziyordu (..Ç..) Şimdiki zamanın hikâyesi	*ç. "Her zamanı" içine alan genel yargı*
Hem kazanacaklar hem de köylerinden ayrılmayacaklardı. (..D..)	*d. Geçmiş zamanda sürerlik*

7. Metindeki cümlelerde daha çok kim ya da ne özne konumunda kullanılmıştır? Nedenlerini değerlendiriniz.

Müdür, köylüler ve baca özne konumunda çok kullanılmıştır. Metnin konusu sömürüdür. Müdür sömüren, köylüler sömürülen, baca ise sömürülme şeklini temsil ettiği için özne konumunda kullanılmıştır. Köylüler pasif eylemleri gerçekleştiren özneler. Müdürün etkin olduğu cümlelerde köylüler nesne konumundadır.

27

8. Metinden alınan parçadaki cümleler anlam özelliklerine göre daha çok hangi eylemleri (*emir, istek, soru, onay, iddia, teşekkür vs.*) gerçekleştirmeye yöneliktir? Konuşanın muhatabı üzerindeki etkisini tartışınız.

Haçik, anlattı:
— Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın başı ucundaki şu selviyi... Bir de öteye bakın, koskocaman baca!.. Şimdiye kadar zatı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?
Bütün köylüler:
— Yoktu...
— Şimdi?..
— Şimdi var...
— Baca...
— Baca... Baca evet.. Evet.
Acırım size.. Vallahi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Zatı şerifler çok kızgın şeylerdir. Hep birden seslendiler:
— Doğru... Kabahatimiz var.. Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?..

Sahte merhamet — Onay — Onay — iddia? — Onaybma, teşekkür, ikna — Kabul — Aciziyet, yardım dileme

Soru cümlesi ile inandırıcılık katmış, eksiltili cümleler ile güven duygusu sağlamıştır. Acırım size ifadesi ile köylülerin tarafındaymış izlenimi vermiştir. Sorularının cevaplarını köylülere onaylatmıştır. Konuşmadaki ton ile köylüler üzerinde duygusal bir etki uyandırmış, köylüleri manipüle etmiştir. Eksiltili cümleler şaheli duruma yansıtır. "Doğru ..." "Evet..." köylülerin pasif şekilde her şeyi onayladığının ifadeleridir.

9. a) Metindeki farklı şekillerde altı çizilmiş cümleler arasında ton (*sakin, keyifli, içten, kavgacı vb.*) ahenk (*kısa, uzun, eksiltili vb.*) dil düzeyi (*resmî, argo, teklifsiz dil vb.*) bakımından ne gibi farklılıklar sezilmektedir? Bu cümleleri anlatıcıya ve hikâye kişisine ait olma durumuna göre ayırınız.

Sakin bir ton kullanılmıştır. Hikaye dışı anlatıcı vardır

Çiftlik kâhyası onları:
- Köy arıyoruz diye çiftlikte hırsızlık edeceksiniz. Burada köy möy yok haydi geldiğiniz yere... Sizi açıkgözler sizi...
Defolun yoksa, jandarmaya haber veririm...
diye başından savdı.

Kavgacı bir ton kullanılmıştır. Hikayede yer alan bir karakterin konuşması

Bu cümleler hikaye kişisi olan çiftlik kahyasına aittir. Ancak yazar, bu cümleleri söyletterek sömürgecileri hedef almıştır. Zira insan nasılsa karşısındakini de öyle görür. Bu cümlelerde suçlayıcı, tehdit edici, etiketleyici, aşağılayıcı bir ton sezilmektedir. Cümleler eksiltili kullanılmış; argo, tehdit, emredici dil düzeyi ile söylenmiştir.

b) Metinden alınan bu bölümde anlatıcı, hikâye kişilerinin sözlerini okuyucuya doğrudan aktarmaktadır. Metinden doğrudan anlatıma başka örnekler vererek bu cümle yapısının okur ile hikâye kişileri arasındaki mesafeyi nasıl etkilediğini değerlendiriniz.

Haçik anlattı: -Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın ucundaki şu selviyi... Bir de öteye bakın, koskocaman baca!.. Şimdiye kadar zatı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?... Hep birden seslendiler: -Doğru... Kabahatimiz var... Fakat ne yapalım el adamı dinler mi hiç?... -Dinletmeli!...
Haçik emredici, yönlendirici, baskın bir üslup kullanmıştır. Köylüler ise daha çaresiz, yardıma muhtaç, cahil tonda konuşmuşlardır. Haçik köylüleri etkilemiş, üst konumda yer almıştır. Eksiltili cümleler ve soru cümlesi ile söylediklerine inandırıcılık katmıştır.

10. Metinde ön varsayım değeri taşıyan cümlelere başvurulmuş mu? Bu cümlelerde hangi bilgilerin okuyucuya alternatifini düşünmeden kabul ettirilmeye çalışıldığı söylenebilir?

"Firmalar anlamaz ki..." cümlesi ile köylünün Avrupalılar karşısında güçsüz olduklarını kabul ettikleri anlamını vermektedir. Diğer müdürün "Bacayı söyle biraz indirdin mi, iş bitti demeler." söylemi yüksek statülerin amaçlarına ulaşmak için her zaman basit yolları vardır izlenimini vermektedir.
"üç köyün Yemen'den dönen istipdat askerleri şaşırdılar." "Ölüme göre bulamadı ama, Lokman'ın kitabının eriyen yaprakları bunun topraklarına karıştı." cümleleri ön varsayım değeri taşımaktadır.

YEREL UYUM

Nedensel ve İşlevsel İlişkiler

1. a) Metinden alınan aşağıdaki bölümlerde cümle içi ve cümleler arası **dilbilgisel ve anlamsal ilişkileri** aşağıdaki kavramlardan yardım alarak belirleyiniz.

*Koşul *Amaç *Nedensellik *Katkı/Sürerlik *Hatırlatma *Örneklendirme
*Karşılaştırma *Soru-Yöneltme-Cevap Alma *Karşıtlık

[Nedensellik] *Baca hâlâ yarım. Çünkü daha sekiz on adam var ki topraklarını satmadılar. Birikmiş servetlerini yiyip her şeyi olduğu gibi muhafaza ediyorlar.*

[Karşıtlık] *Bahar hayvanlar için bir haradır. Bütün tabiat, sinirleri, damarlara ve bütün canlıların uzviyetine coşkun bir hayat neşesi verir. Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu göründü ne sevimli bir eşek ne buzağı ne tay sesi duyuldu.* ↳ Karşılaştırma anlamı var.

[Katkı/Sürerlilik] *Güzel bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı. Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafetler veriyor, Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler öğreniyordu.*

[Amaç] *Kimi öldü, kimi dere kenarlarında, kimi ağaç altlarında yurda hasretin acılığını duydu. Döndü, o zehirli havayı doya doya teneffüs etmek için geri geldi.*

[Soru yöneltme-cevap alma] *Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur? Bu, benim için, sizin için böyledir. Bir şey olmaz. Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır.*

[Amaç] *Atların üstüne elini dokundurmadan hoplayan eski süvari çavuşu şimdi yerinden kalkmak için koltuk değneğinin ve birkaç adamın yardımını bekliyor.*

[Örneklendirme] *Rüzgâr bu ağır gazları bir kurşun gibi toprağa yaydı. Mermer üzerine dökülen kezzap onu nasıl paramparça eder, didilmiş bir pamuk yığını hâline koyarsa, topraklar da böylece harap oldu.*

[Hatırlatma] *Piyer Loti adında bir Türk dostu vardı. Hani canım gazeteler hep resmini yaparlardı, işte bizim müdür onun yeğenidir, yarı Müslüman sayılır.*

[Koşul] *İşletme müdürü gülümsedi:*
- Çok kolay... Bacayı şöyle biraz indirdin mi, iş bitti demektir.

29

2. Aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. Yazarın amaçları açısından hangi cümle asıl iddiayı taşımaktadır? Kendinden sonraki cümleler, bu cümlenin anlamsal yorumuna nasıl katkı sağlamaktadır?

"Baca yarıya kadar indi. Köy derin bir nefes aldı. Bir felaketten kurtulmuş gibi sevindi. Direktör ve İşletme Müdürü, Haçik Ağa'ya bir şişe mastika hediye ettiler. Köylüler ona bol bol ziyafet çektiler..."

"Baca yarıya kadar indi." cümlesi asıl iddiayı taşımaktadır. Bacanın inmesi kutlanacak kadar değerli, önemli bir olarak görülmüştür. Müdürlerin Haçik'le mastika hediye etmesi rüşveti anımsatıyor. Köylüler ise bu olaya sevinerek kendini aldıklarının farkında olmayan masum, iyi niyetli profili çizmektedir.

"Baca kısaldı...

Baca, boğucu gaz atan bir top namlusu oldu. Durmadan dinlenmeden bombardıman etti, hangi bombardıman bu kadar kanlı, bu kadar uzun sürdü?"

"Baca kısaldı..." cümlesi asıl iddiayı taşır. Bacanın kısalması felakete sebep olmuştur. Bacanın kısalması ile adeta savaş meydanı oluşmuş ve çok kişi felakete uğramıştır. Etkileri savaşın etkisinden bile uzun sürmüştür.

3. Metindeki hangi cümleler beklenti ile sonuç arasında karşıtlığa dayalı bir ilişkiye işaret etmektedir?

Bahar hayvanlar için candır. Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu görüldü ne sevimli bir eşek, ne bir buzağı, ne bir kaz sesi duyuldu.

4. Metindeki hangi cümleler kendisinden önce yer verilen olay, durum ya da bilgileri ayrıntılandırmaktadır?

"Bacayı şöyle biraz indirdin mi, iş bitti demektir. O zaman dönüp on kuruşa pabalı deriz. "Kezzâb", "Zaç yağı nelere kadir değildir... Onu Haçik'le bırak köylülerin ağzından girip, burnundan çıkmayı mükemmel becerir. Baca hâlâ yarım. Çünkü daha sekiz on adam var ki topraklarını satmadılar. Piyer Loti adında Türk dostu vardı. Hani canım gazeteler hep resmini yaparlardı.

5. Metindeki hangi cümleler bir kişi, topluluk, olay ya da durum hakkında genel hükümler içermektedir? Bu cümlelerin metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.

Hasta, ali köylerin sıtma, tüyleri uyuşmuş, sesleri kısık kepekleri vardır. Zengin ve kibar köylerin muhafızları da maşrut, alınları yukarıda ve heybetlidir. Sesleri dağdan dağa bir kazan gibi hükmeder. Metne ekonominin güç üzerinde etkili olduğu, ekonomik sınıfların keskin sınırları olduğu anlamını vermiştir. Köy kepeklerinin genelleşi bizlere muhafız gibi bacalığımızı hatırlatır. Metne köyün yerlisinin biz olduğumuz, asıl toprak sahibinin biz olduğu anlamını vermiştir.

6. Metinde hangi önermelerin ortaya çıkardığı gerekliliği belirten yargılara yer verilmiştir? (Gerekçeli cümle)

"Hani Vaktiyle istemiştiniz ya onun için söylüyorum." Bacanın kısalması, Bacanın hala yarım olması, Çünkü toprağını satmayan köylüler var. Kepeğin havalanması, Müdürün oranın bereketi sayesinde köye hemen ısınması ve sahip olmak istemesi.

7. Yazarın bağlantı ve geçiş ögeleri yoluyla metinde yaptığı dilsel düzenlemeler, ele aldığı konuyu değerlendirme biçimi hakkında ne tür ipuçları sunmaktadır? Genel olarak değerlendiriniz.

"Halbuki bu bahar, ne güzel bir kuzu yavrusu görüldü..." Bacanın indirilmesi ile köyün son halinin nasıl olması gerektiği ile karşılaştırarak anlatmıştır. Durumun olumludan olumsuza geçtiği sezdirilmektedir. Neden-sonuç ilişkilerini ortaya çıkaracak bağlantı ve geçiş ögelerine yer verilmiştir. (Çünkü)

"O" zamiri müdür için sıklıkla kullanılmış, ötekileştirme, yabancı anlamı katmıştır.
"Biz" zamiri yazar ve okucu için kullanılmış, birliktelik anlamı katar.
Avrupalı insanlar için "dalgın" ifadesinin kullanılması.

Referanssal İlişkiler

1. Metinde bilgi akışının sürekliliği sağlayan en önemli ögeler *(zamirler, sıfatlar, çağrışımlar vs.)* nelerdir? Örneklerle açıklayınız.

Dolgun, basili köpek

Müdür bunları düşündü... Otomobil, yabancıyı az zaman sonra gözden ebbildiği... müdür sordu... Ne zannedin Çelebi? Görüyorsunuz ya... Yaşlının başı omuzdaki şu selviyi... Bir de öteye bakın, beşkatından büyük... Yaşlının başı yeniden yükseldi, hem de öyle ki, o koca selvi onun yanında fidan gibi kaldı.

2. Metinden alınan aşağıdaki bölümde altı çizili zamirler neyi işaret etmektedir? Gönderimlerin yer aldığı bu cümlelerin hikâyenin izleksel gelişimine katkısını değerlendiriniz.

Lokman Köyü

Bir gün, ihtiyar Muhtar Ömer Ağa, kıvrık sakalını sıvazlayarak, buraların şöhretinden şöyle bahsetti:

- Hey Çelebi...

Lokman Hekim ölüme çareyi burada buldu, kitaba yazdı.

Neylemeli ki kitap suya düştü, eridi.

Lokman'ın kitabının eriyen yaprakları buranın topraklarına karıştı.

...buraya ne eksek biter, çıplak ayakla basan hemen insan çıkar...

Bire elli buğday buradan gayri nerede var?

Zamirler Lokman Köyü'nü işaret etmektedir. Muhtar, süretli bu zamirleri kullanarak köyün verimine abartılı bir vurguda bulunuyor. Müdürün köy hakkındaki düşüncelerini etkilemiş, madene ısrarla köyü beğendirmeye çalışmıştır. Köy sömürüye daha açık bir hale gelmiştir.

3. *Köylüler son bir yardım diye Maden Ocaklarının Müdürüne koştular:*

— Çelebi bize ne verirsen ver de artık tarlaları satalım...

— Ağa iyi ama ne yapalım, Allah bir afettir verdi.

— Hani vaktiyle istemişsiniz de onun için söylüyoruz.

— İşe yaramaz ya... Ne istersin?.. Diyalogda geçen altı çizili cümle, metnin öncesinde yer alan hangi olayla ilişkilendirilebilir?

Müdürün Lokman Köyü'nü çok beğenmesi, kendini burada güvende hissetmesi, çoluğu çocuğuyla buraya taşınmak istemesi bunun üzerine köylülerden tarla istemesi fakat söylenen fiyatı yüksek bulması, anımsatılmıştır.

4. *"İki sene sonra uzaktan ses, müdürün kulağının memesini bir diş gibi kapan köpeğin tüyleri döküldü. Karnı sırtına yapıştı. Artık bağıramıyor, güç halle ağzını açarak havlamanın taklidini becerebiliyordu."* Bu cümleyi anlamlandırmak için kendinden önce gelen hangi cümlelerin anlam ve yorumundan yararlanılabilir?

Hav... Bu, sivri bir diş gibi müdürün ecine saplandı. Köy köpeklerinin gösterisi bize yabancılığımızı hatırlatır. Eğer bizi daha hatırınız varsa, o nihayet size bir korku, bir ürkeklik verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız.

5. Metinde kişiler/sınıflar arası ekonomik temelli çatışmanın taraflarına göndermede bulunan ifadeleri belirleyerek aşağıdaki tabloya yazınız.

[SÖMÜREN]	*[SÖMÜRÜLEN]*
*Sanki **dünyanın vahşi sürüleri** ayaklarıyla, dişleriyle, tırnaklarıyla burayı eştiler.*	***Kimi** öldü, **kimi** dere kenarlarında, **kimi** ağaç altlarında yurda hasretin acılığını duydu.*
Sonunda ölülü, sıcak ışıklarla ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öteyi beriyi sinsice.	Birçokları yanmayan köylerine bakıp bakıp can verdi. Çoğu kalanlar ise maden ocaklarına ancak ölülerini işgüzarca gömdüleri umduğum gibi az olmayacak?
Ocak, insan eritten makine gibi çalışıyı	

«RETORİK VE İKNA STRATEJİLERİ»

1. Okuduğunuz metinde üslup mu içerik mi öne çıkmaktadır? Bu düşüncenizi yazarın ait olduğu edebî akım ya da topluluk açısından değerlendiriniz.

İçerik ön plandadır. Yazar toplumcu gerçekçi bir anlayışa sahiptir. Yazma amacı halkın sesi olmak, halkın sorunlarını anlatarak bu sorunlara dikkat çekmek, kamuoyunu bilinçlendirmektir. Metni basit bir dille yazmış, üslubu arka plana atmıştır.

2. *"Siz diyeceksiniz ki bir adam köpek sesi duyunca ne olur? Bu, benim için, sizin için böyledir. Bir şey olmaz. Köy köpeklerinin gürültüsü bizlere nihayet yabancılığımızı hatırlatır. Bu bir yabancıya karşı gösterilen hayretin ilk belirtisi ve yalnızlığın ilk işaretidir. Eğer biraz daha hatırınız varsa, o nihayet size bir korku, bir ürkeklik verecek, bacağınızdan ısırılıyormuş gibi olacaksınız. Ocak Müdürünün kafasına köpeğin sesi bir diş gibi battı ve derhal bir şimşek gibi çaktı. Kafasında loş dehlizler aydınlandı. Karanlıkta ara sıra gerinerek uyuyan hatıralar kalktılar, birbirlerini dürttüler ve bir asker safı gibi dizildiler."* Bu bölümde yazarın kendi duygu ve düşüncelerini okuyucuyla paylaşma ve onunla hemfikir olma eğilimi nasıl yorumlanabilir? Metinde yazar-okur arasındaki iletişimin başarıyla kurulduğunu düşünüyor musunuz?

Okuyucu ile kendini aynı tarafta, konumda göstermiştir. Benim ve sizin için böyledir derken okuyucuda "biz" algısı yaratmak istemiştir. Bu parçayı metnin başına koyması okuyucunun metin boyunca yazarın fikirlerine uyma eğilimi yaratmıştır. Ancak bu "biz" vurgusunu metnin ilerleyen bölümlerine koyarak hazırlatsaydı fikirlerini kabul ettirme bakımından daha başarılı olabilirdi.

3. Metinde "biz ve ötekiler" kavramları nasıl inşa edilmiştir? Kişi, grup ya da kültürler olumlama *(takdir etme, onaylama, empati vb.)* ve olumsuzlama *(eleştirme, yabancılaştırma, zayıflatma vb.)* biçiminde etiketleniyor mu?

Biz kavramını yabancı olmayan anlamı üzerine inşa etmiş, gerçi olan köylüler ile de bağdaştırmıştır. Biz de köylülerin tarafındayız, onları destekliyor, savunuyoruz anlamı vermiştir. Öteki ler kavramı yabancı olan anlamı üzerine kurulmuştur. Yabancı, onlar sömürgeci olarak da betimlenmiştir. Bu kavramla yabancı sermayedar örgütleşmiş etiketlenmiş, antipati duyulması sağlanmıştır.

4. Metindeki hangi sorular, savunulan düşüncenin geçerliliğine ve kabulüne yönelten örtük bir cevabı barındırmaktadır? Açıklayınız.

"Bire elli buğday burdan gayri nerede var?" "köyün bereketi" vurgulanmıştır. "Şimdiye kadar zaten gerilin seviyesinden daha yüksek bir şey var mıydı?", "Şimdi?" sözde soru cümleleri ile savunulan düşünce köylülere onaylatılmıştır, böylece köylüler daha kolay ikna edilmiştir. "En ne yapalım?" sorusu ile müdür kendini iyi niyetli göstermeye çalışmış, köylülerin güvenini kazanmak istemiştir.

5. *"Baca kısaldı...*
Baca, boğucu gaz atan bir top namlusu oldu. Durmadan dinlenmeden bombardıman etti, hangi bombardıman bu kadar kanlı, bu kadar uzun sürdü?

a) Metinden alınan bu parçada *"kim, kime neyi, hangi kanaldan söylüyor, amacı ne?"* Söylenenlerin hedef kitle üzerinde nasıl bir etki oluşturması beklenmektedir?

Yazar, hitap ettiği kitle olan halka sömürünün getirdiği kötülüğü anlatmak amacıyla, hikaye metni aracılığı ile mesajını iletmiştir. Bacanın kısalması üzerinden anlattığı sömürü olgusunu savaş meydanı tasvirine benzeterek etkisinin ne kadar çarpıcı, yıkıcı, felaketle sonuçlanan uzun süren yanlış bir olgu olduğunu anlatmıştır. Okuyucunun dikkatini çekmiş ve sömürü olgusu hakkında olumsuz düşüncelere sahip olmasını sağlamıştır.

b) Metinde olay, olgu ve süreçlerin algılanması ve amaçlanan anlam çerçevesine oturtulması için hangi söz sanatlarına başvurulmuştur? Tespitlerinizin okuyucuyu üzerindeki ikna edici etkilerini tartışınız.

Tebih, abartma, benzetme, kişileştirme, istiare, çağrışım sanatlarını kullanmıştır. ("Bire elli buğday" "Kahraman Hekim", "zehirler deve gibi aktı", "köylerin muhafızları, piyer loti") Fikirlerini bu yolla somutlaştırmış, sürekli tekrar ederek okuyucuyu ikna etmiş, düşüncelerini anlatmıştır.

6. Metinde abartma, aşırı genelleme, peşin hüküm, olumsuz bilgi ve yargıları öne çıkarma gibi yollara başvurulduğunu düşünüyor musunuz? Nedenlerini açıklayınız.

Evet. "Frenk'tir anlamaz", "Bu benim için, sizin için böyledir.", "Kezzap, zaç yağı nelere kadir değildir..." "Zatı şerifler çok celalli şeylerdir." ifadelerinde aşırı genelleme, peşin hüküm, olumsuz bilgi vb. yollara başvurulduğu gözlemlenmektedir.

7. Metindeki hangi kişi, varlık ya da nesnelere duyularınıza hitap eden bir etkileme gücü kazandırılmıştır? Gerekçeleriyle açıklayınız.

Bora ve köy. Köyün manzarası gözlem gücü eşliğinde uzunca betimlenmiştir. Bora'nın yol açtığı felaketler de uzun uzun tasvir edilmiştir.

8. Metinde gündelik dilde kullanılan biçimler nelerdir? Yazarın bu tercihleri anlatımı nasıl etkilemektedir?

Halk kendi ağzı ile konuşturulmuştur. Gündelik ifadelere rastlanır. Bu durumu yazarın toplumcu gerçekçi bakış açısıyla açıklayabiliriz. "Çelebi" hitabı, "Hey nidası, "gayrı", "bire elli", "çek bakalım", "vesselam" "el adamı", "frenk", "yaptırsan yok mu?", "rica istirham eylerim" ifadeleri örnek olarak gösterilebilir.

9. Metinde anlatım ilkelerinin *(açıklık, yalınlık, tutarlılık vs.)* yazar tarafından bilerek ihlal edildiği noktalar var mı? Nedenlerini değerlendiriniz.

Metinde anlatılanlar birbiriyle tutarlıdır. Ancak "özlülük" ilkesi ihlal edilmiş az sözle çok şey anlatmak yerine halkın anlaması için uzun uzadıya açıklamalar verilmiştir.

10. Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde deyim aktarmalarının hangi yolla gerçekleştirildiğini yanlarına yazınız. Yazarın bu tercihlerinin metne katkısını değerlendiriniz.

Zengin ve kibar köylerin muhafızları da mağrur, alınları yukarıda ve heybetlidir.	(İnsandan doğaya aktarım)
Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu.	(İnsandan doğaya aktarım)
İnsanlar da soldular.	Doğadan insana aktarım
Kır yollarında cıvıldaşan insanlar bir hayal oldu	Doğadan insana aktarım

=) Metnin başında son derece doğal, saf; insan ve doğa tasviri yapılmıştı. İnsan ve doğanın iç içe yaşadığı anlatılmaktaydı. Bu doğallığa müdahale edilmesiyle birlikte hem insan hem doğa bozulmuştur. Bu aktarımlar da insan ve doğanın iç içe, bütüncül bir yapıda olduğuna gösterir

11. Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde kullanılan deyimleri anlamlarıyla eşleştiriniz. Yazar hangi durumları vurgulamak için bu deyimlere başvurmuştur? Tabloyu örnekte görüldüğü şekilde doldurunuz.

DEYİM	METİNDEKİ İŞLEVİ	ANLAMI
Müdür yüzünü buruşturdu. Kulakları dikildi. - C -	Müdürün köpeğin sesinden köyün refah seviyesini anlamaya çalışmasını ifade eder.	a. *Heyecan, merak, üzüntü, korku veya endişe gibi duyguların etkisiyle uyuyamamak, uykusuz kalmak.*
O, köylülerin *ağzından girip burnundan çıkmayı* mükemmel becerir. [...f...]	Haçik'in ne yapıp edip köylüleri kesin ikna edeceğini ifade eder.	b. *'Öleyim ki doğru söylüyorum' anlamına gelen söz.*
Vallahi iki gündür *gözüme uyku girmez* oldu. [...a...]	Haçik'in köylüleri çok önemsediği onlar gibi olduğunu, bulunulan durumdan çok endişelendiğini anlatır.	c. *Dikkat kesilmek.*
Defolun yoksa, jandarmaya haber veririm... Diye *başından savdı*. [...d...]	Çiftlik kahyasının umursamaz, kaba, sert bir tavır ile askerleri kovduğunu ifade eder.	ç. *Türlü yollara başvurarak birini bir şeye razı etmek, kandırmak.*
Amcasının evinde Allah hakkı için söylüyorum, *iki elim yanıma gelecek*, câmi vardı. [...b...]	Haçik'in köylüleri sözüne inandırmak için köylülerin inançlarını kullanarak yemin etmesini ifade eder.	d. *Bir istekte bulunanı sözde bir sebeple uzaklaştırmak.*

Haçik anlattı:

- Söz aramızda... Görüyorsunuz ya... Yatırın başı ucundaki şu selviyi... Bir de öteye bakın kocaman baca... Şimdiye kadar zâtı şerifin selvisinden daha yüksek bir şey var mıydı?
Bütün köylüler:
- Yoktu...
- Şimdi?..
- Şimdi var...
- Baca...
- Baca...Baca evet...Evet...
- Acırım size... Vallahi iki gündür gözüme uyku girmez oldu. Zâtı şerifler çok celâlli şeylerdir.

12. Yukarıdaki parça metinde gösterme tekniğinin en çok öne çıkarıldığı bölümdür. Yazarın bu bölümde gösterme tekniğinin tipik bir uygulaması olan diyaloğa başvurmasının nedenlerini değerlendiriniz.

Yazar bu bölümde okuyucu tarafından bunlar sadece yazarın fikri değilmiş gibi algılanması istenmiştir. Gerçekçilik kazanarak okuyucu ikna edilmek istenmiştir. Yazar köylülerin inançları sömürülerek kandırıldığı bizzat okuyucuya gösterilmiş, okuyucu şahit edilmiştir. Verilmek istenen mesaj anlatıcının aradan çekilmesiyle doğrudan okuyucuya ulaştırılmıştır.

13. Metni hikâye kişilerinin diyalogları üzerine kuran yazarın bu teknikten yararlanarak toplum ve insan ilişkilerine yönelik ne gibi eleştirilerde bulunduğu söylenebilir?

Köylüler kendi topraklarını çok övüyorlar. Dini konuda konuşurken kendilerinden üstün mertebede gördükleri kişiler karşısında pasif kalıyor, tek kelimelik onay bekleyici cevaplar veriyorlar. Müdürlerin kendi aralarındaki konuşmalarında köylüler için bir hitap dahi kullanılmıyor, köylüler küçümseniyor. Metnin sonunda yer alan müdür - köylü diyaloğunda ise müdürün kibirli, küçümseyici tavrı dikkat çekiyor. "Ağa" hitabı ile toplumsal sınıf ayrımı gösterilmiştir.

Bir gün yedi köylüyü Maden Ocağı yolunda yan yana devrilmiş buldular. Bir delikanlının göğsünden şu istidâ çıktı:

Gümüşlü Kurşun Ocağı Müdüriyetine,

Efendim,

Boğaz tokluğuna maden ocağına kaydedilmemizi rica istirham eyleriz.

14. Metinde ele alınan konudan hareketle yazarın mektup tekniğine başvurmasındaki amacı değerlendiriniz.

Mektup kişisel bir yazıdır ve duygu yüklüdür. Mektup tekniği ile hikâye tekdüzelikten kurtarılmıştır. Köylülerin duygu ve düşünceleri en samimi biçimde okuyucuya sunulmuştur. Köylülerin o kadar da cahil olmadığı izlenimi verilmiştir. Köylü için acıma duygusu hissettirilmiştir.

15. Metinde anlatma tekniğinin ***'kişi tanıtımı' 'olay aktarımı'*** ve ***'iç çözümleme'*** gibi hangi teknik unsurlarına başvurulmuştur. Bu anlatım teknikleri metinde kişi, nesne, olay, olgu, süreç ya da eylemlere ilişkin okuyucunun hangi noktalar üzerinde yoğunlaşmasını sağlamaktadır?

İç çözümleme →	Müdürün kişiliği ve düşünceleri üzerine yoğunlaşılmıştır. Müdürün köyleri değerlendirme biçimi ve sömürü düşüncesi ön plana çıkarılmıştır. Toplumun ekonomik sınıflara ayrımına da dikkat çekilmiştir.	*Müdür, besili bir köpeğin bağırdığı yerde refahın derecesini anlayabilecek kadar tecrübeliydi, zeki idi, kısaca tam bu işin adamı idi. Hasta, yoksul köylerin cılız, tüyleri uyuzlaşmış, sesleri kısık köpekleri vardır. Zengin ve kibar köylerin muhafızları da mağrur, alınları yukarda ve heybetlidir. Sesleri dağdan dağa bir kasırga gibi hükmeder. Müdür bunları düşündü ve...*
Kişi tanıtımı →	Haçik karakteri tanıtılmıştır. Yapılan betimleme ile okuyucunun Haçik'le mesafeli yakınlaşması sağlanmıştır. Okuyucuda ilgisizlik, tiksinme hissi uyandırılmıştır. Ayrıca Haçik'in bilgili, köylülerden üstün özelliğine dikkat çekilmiştir.	*Haçik, kat kat kırışık ensesi, yağlı yakası, düşük kıranta bıyıkları, gür ve yozuna büyüyen sazlar gibi çarpık çurpuk kaşları ile bir acayip mahlûktu. Felsefeden, tasavvuftan bahsederdi. Hele Bektaşi nüktelerine ve nefeslerine bir Bektaşi babası gibi vakıftı.*
Olay aktarımı →	Müdürün köye ısınmasını, köyü beğenmesini, köyü sömürmek istemesine giden süreçi anlatılmıştır. Köylünün misafirperver, candan kişiliği ön plana çıkarılmıştır. Müdürün sınıf ayrımı yaptığı, köylülerle bizzat muhatap olmadığı, tercüman ile iletişim kurduğu dikkat çekmiştir.	*Müdür köylülerden öyle tatlı yüz, öyle candan dostluk gördü ki her gün ziyafetten ziyafete gitti. Her ziyafet onda yeni bir âlem keşfetmiş gibi bir his bırakıyordu. Güzel bereketli ovanın mahsulü onu gayet kolaylıkla kendisine ısındırdı. Bir hafta sonra o da artık köy zenginlerine ziyafetler veriyor, Ermeni tercümanı vasıtasıyla her gün bir şeyler öğreniyordu.*

16. *"Derenin öbür tarafında sararmış olgun tarlalar kocaman bir yumruğa benzeyen başaklarını dizleri üstünde dinlendiriyordu. Her şeyi gürbüzdü, otlar gürbüzdü. Biraz ötedeki ağaçlar gürbüzdü, yapraklar gürbüzdü, yıkık duvarlardan taşan dallar, olgunlaşan meyvelerini tozlu yollara salıvermişti. Buğulu erikler, güneşin altında kıpkızıl alevden bir yuvarlak gibi yanan narlar, kâh kütüklerinden, kâh bir çardağın üstünden dalgın dalgın vücutlarını salıveren iri taneli üzümler, sonra beyaz, tertemiz kiremitli evler, temiz elbiseli çocuklar onun tahmininde aldanmadığını gösterdi."*

a) Metinden alınan yukarıdaki parçanın anlatımıyla ilgili olarak neler söylenebilir? İşaretleyiniz.

- [x] Konu tartışma havasında ele alınmıştır.
- [x] Benzerliklerden yararlanılmıştır.
- [x] Gözlem gücüne ağırlık verilmiştir.
- [x] Olaylar devinim hâlinde verilmiştir.
- [x] Farklı duyularla algılanan ayrıntılara yer verilmiştir.
- [x] İzlenim kazandırma amacıyla yazılmıştır.
- [ ] Ayrıntılar objektif bir şekilde sunulmuştur.

b) Tespitlerinizden hareketle parçada hangi anlatım biçiminin ağırlık kazandığı ve bu yolla hangi ayrıntıların öne çıkarıldığı söylenebilir?

Betimleme anlatım biçimi ağırlık kazanmıştır. Köyün ne kadar bereketli olduğu ayrıntı verme ve gözlem gücünden yararlanmayla okuyucunun gözünde canlandırmak istenmiştir. Bereketi simgeleyen iri başaklar, gürbüz, büyük, iştah açısı meyve sebze ve temiz, sağlıklı yuva anlatılarıyla okuyucu inandırılmıştır.

17. Okuduğunuz hikâyede *"Piyer Loti, Lokman Hekim ve Yemen"* gibi göndergesi gerçek dünyaya ait olan yer ve kişi adları okuyucunun metni anlamlandırmasına nasıl bir katkı sağlamaktadır?

Metnin gerçekliğini, geçerliliğini pekiştiriyor. Sömürgenin o dönemde - I. Dünya Savaşı ve Sonrası - yaşandığını, hatta bunun küresel çapta yaşandığı anlatılmıştır. İnandırıcılık, güven sağlanmıştır. Bu yer ve kişilerin gerçek hayatta, tarihi kaynaklarda yer alması metne inandırıcılık katmış. Okuyucu ikna edilmeye çalışılmıştır.

18. *"Yirmi dört saatte bir defa bile sönmeyen ocak, bir taraftan kükürt savuran, bir taraftan zaç yağı yağmuru serpen bir zehir denizi oldu. Eczanelerde, kimyahanelerde saklanan zehirler burada bir dere gibi aktı. Bir yağmur gibi her yeri bastı. Rüzgâr bu ağır gazları bir kurşun gibi toprağa yaydı. Mermer üzerine dökülen kezzap onu nasıl paramparça eder, didilmiş bir pamuk yığını hâline koyarsa, topraklar da böylece harap oldu."*

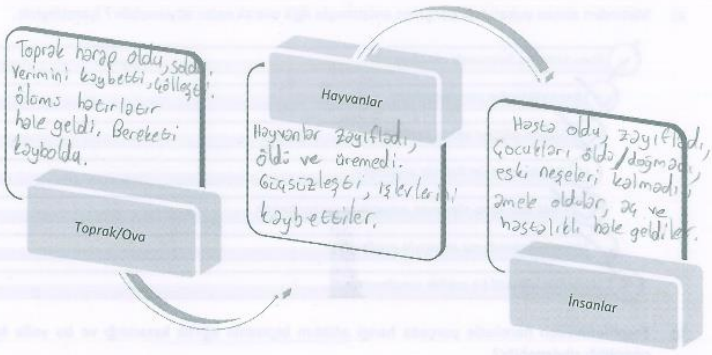
a) Ocağın çevreye verdiği zarar anlatılırken okuyucu yeni veya beklenmedik ne gibi bilgilerle karşılaşmaktadır? Bu durum okuyucuyu anlatıcının sunduğu bilgi ve tecrübelere güvenmek zorunda bırakıyor mu?

Kimya dalında yer alan terimler kullanılarak her okuyucunun bilemeyeceği bilgiler ile okuyucu şaşırtılmıştır. Genel olarak bilimin dediklerine önem verilip kabul edilmesinden dolayı yazar okuyucuyu kendine güvenmek zorunda bırakıyor, ikna ediyor. Yazar kendine "bilgili" imajı çizerek okuyucunun güvenini kazanmaya çalışıyor.

b) Yazarın iddialarını desteklemek için öne sürdüğü kanıtlar akademik bir metinde rastlanabilecek niteliklere sahip mi?

Evet. Kükürt ve zaç yağı (ve kurşun) zaten bir bilim dalı olan kimya alanına ait terimlerdir. Bunların zehirli olduğu, kimyahanelerde saklandığı, ağır gazlar olduğu, kezzabın mermeri parçaladığı akademik metinlerde yer alabilir.

19. a) Bacanın yarıya indirilmesinin neden olduğu durumları aşağıdaki diyagrama başlıklara uygun şekilde yazınız.

b) Metin içi güçlü neden-sonuç bağlantıları kurulmuş mu? Yazarın bu bağlantıları okuyucunun kolayca izleyebileceği şekilde düzenlediğini düşünüyor musunuz?

Evet kurulmuştur. Benzetme ve somutlama tekniklerinden yararlanılmıştır. Fakat "bu yüzden, çünkü, için ..vb." kavramlar kullanılarak bu bağlantıların anlaşılması kolaylaştırılabilirdi.

c) Yazar, ocağın çevreye verdiği zarara ilişkin iddialarını kanıt niteliğindeki olgularla desteklemekte midir? Bu kanıtlar ikna edici mi?

Yaptığı doğa betimlemeleri ile bu zararı tasvir etmiş ve somutlamıştır. Ayrıntılı ve uzun betimlemeler, ocağın öncesindeki ve sonrasındaki durum karşılaştırması yoluyla anlatılmıştır. Yeterince ikna edicidir. "Mermer üzerine dökülen kezzap onu nasıl paramparça eder, didilmiş bir pamuk yığını haline koyarsa, toprakları da öylece harap oldu." cümlesi bu duruma örnektir.

20. Lokman Köyü'nün başına gelen olumsuz durumların asıl nedeni sizce nedir? Olayların asıl sebebini bu olduğuna sizi inandıran sebep nedir?

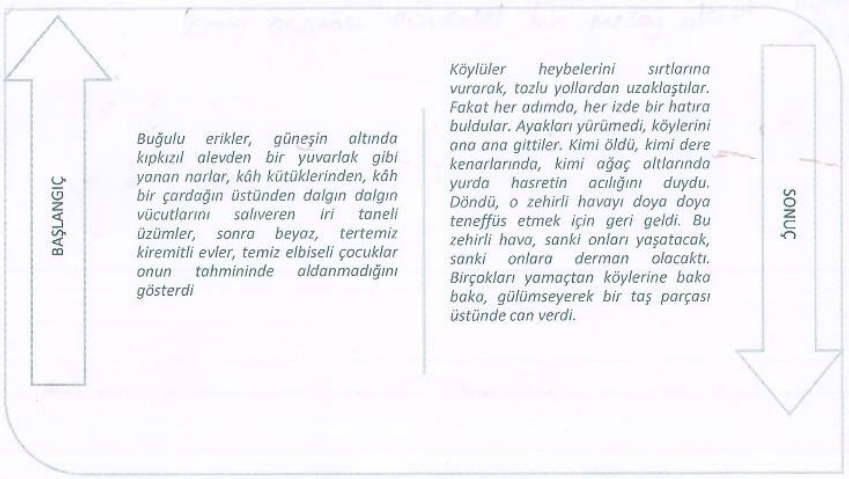
Bence köylülerin cahilliği, kör inançları ve para düşkünlükleri sömürülmelerinin asıl sebebidir. Çünkü müdür toprak satın almak istediğinde hemen satmayı kabul ettiler. Hacik'in dini konularda söylediklerini sorgusuz sualsiz kabul ettiler. Böyle davranmasalardı bu kadar kötü duruma düşmezlerdi.

21. Metinde duyurulmak/düşündürülmek istenen konunun hangi alanda/alanlarda *(sosyolojik, psikolojik, kültürel ve ekonomik vs.)* ~~eşitlen~~ ikna edici işlevi öne çıkmaktadır?

Ekonomik ve sosyolojik yönü ön plana çıkmaktadır. Sık sık zengin-fakir çatışması verilmiş, ekonomik güç dengesi çizilmiştir. Statüye vurgulayan müdür ve köylü kelimeleri anahtar sözcüklerdir. Sınıf ayrımını, güçler dengesini vurgulamaktadır. Sömürünün ekonomi ve sosyoloji alanındaki sebep ve sonuçları temel ilgilerdir.

22. Metinde Lokman Köyü'nün başından geçenler vasıtasıyla yerel boyuttan evrensel boyuta taşınan bir ikna söz konusu mudur? Açıklayınız.

Evet ama yeterli biçimde yansıtıldığını düşünmüyorum. "Sonunda açık, sıcak iklimlerin ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öceyi bekiyi sarsa." cümlesi ile bir göndermeye yapılmış ve başlangıçta Lokman Köyü'nden toprak alınırken sonunda üç köy tamamen satın alınmıştır. Açıkça yer verilmese de cehaletin ekonomik çıkarlar karşısında sömürüye kapı açması evrensel bir mesaj olarak metinden çıkarılabilir.

23. Metnin başlangıç ve sonuç bölümlerinden alınan bu parçalarda yazar okuyucuda nasıl duygular uyandırmayı amaçlamaktadır? Bölümler arasında metnin tonundaki bu farklılaşmanın sebeplerini değerlendiriniz.

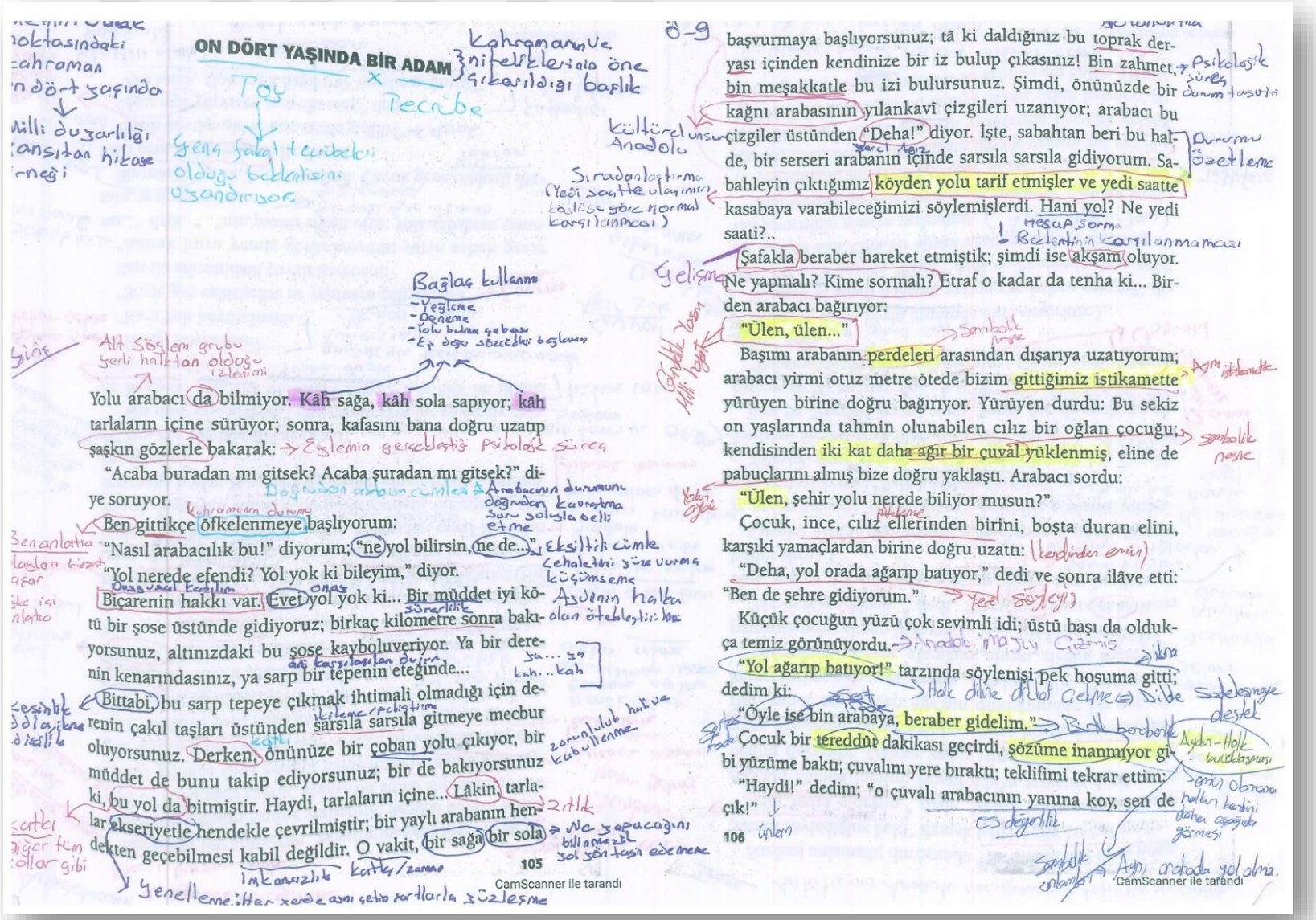
Yaşam ve ölüm duygularının çatışmasından yaralanılmış, üzüntü, acıma duygusu uyandırılmaya çalışılmıştır. Huzurdan huzursuzluğa doğru bir geçiş vardır. Sömürünün etkilerini okuyucuya hissettirmek amacıyla böyle bir ton geçişinden yararlanılmıştır.

24. Yazarın konuyu ele alma biçimi, niyeti, duygu ve duyarlılıkları doğrultusunda metne nasıl bir tonun (*acıklı, düşsel, kavgacı, içsel, öğretici vb.)* hâkim olduğundan bahsedilebilir? Açıklayınız.

Acıklı, dramatik, dokunaklı ve öğretici ton vardır. Metinde köyün ve köylünün durumu acıma duygusu uyandıracak biçimde detaylı ve duygusal şekilde anlatılmıştır. Metnin sömürge hakkında verdiği net bir mesaj vardır, bu nedenle öğretici ya da düşündürücü bölümlere sahiptir.

25. Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı başka hangi fikir, bilgi ve yöntemlerden bahsedilebilir?

Bilimsel terimlerin kullanılması (kezzap, zaç yağı, kurşun, kimya hane vb.), gerçek hayata yapılan göndermeler (Pierre Loti, Yemen'den dönen askerler, Lokman Hekim), kültürel unsurların kullanılması, somutlaştıran ifadelerin kullanımı, küresel sömürüye yapılan göndermeler ("Sonunda açık, sıcak iklimlerin ormanları arasında eşinen kaplanlar gibi öceyi bekiyi sarsa.").

ON DÖRT YAŞINDA BİR ADAM

Yolu arabacı da bilmiyor. Kâh sağa, kâh sola sapıyor; kâh tarlaların içine sürüyor; sonra, kafasını bana doğru uzatıp şaşkın gözlerle bakarak:

"Acaba buradan mı gitsek? Acaba şuradan mı gitsek?" diye soruyor.

Ben gittikçe öfkelenmeye başlıyorum:

"Nasıl arabacılık bu!" diyorum; "ne yol bilirsin, ne de..."

"Yol nerede efendi? Yol yok ki bileyim," diyor.

Biçarenin hakkı var. Evet, yol yok ki... Bir müddet iyi kötü bir şose üstünde gidiyoruz; birkaç kilometre sonra bakıyorsunuz, altınızdaki bu şose kayboluveriyor. Ya bir derenin kenarındasınız, ya sarp bir tepenin eteğinde...

Bittabi, bu sarp tepeye çıkmak ihtimali olmadığı için derenin çakıl taşları üstünden sarsıla sarsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz. Derken, önünüze bir çoban yolu çıkıyor, bir müddet de bunu takip ediyorsunuz; bir de bakıyorsunuz ki, bu yol da bitmiştir. Haydi, tarlaların içine... Lâkin, tarlalar ekseriyetle hendekle çevrilmiştir; bir yaylı arabanın hendekten geçebilmesi kabil değildir. O vakit, bir sağa bir sola

CamScanner ile tarandı

başvurmaya başlıyorsunuz; tâ ki daldığınız bu toprak deryası içinden kendinize bir iz bulup çıkasınız! Bin zahmet, bin meşakkatle bu izi bulursunuz. Şimdi, önünüzde bir kağnı arabasının yılankavî çizgileri uzanıyor; arabacı bu çizgiler üstünden "Deha!" diyor. İşte, sabahtan beri bu halde, bir serseri arabanın içinde sarsıla sarsıla gidiyorum. Sabahleyin çıktığımız köyden yolu tarif etmişler ve yedi saatte kasabaya varabileceğimizi söylemişlerdi. Hani yol? Ne yedi saati?..

Şafakla beraber hareket etmiştik; şimdi ise akşam oluyor. Ne yapmalı? Kime sormalı? Etraf o kadar da tenha ki... Birden arabacı bağırıyor:

"Ülen, ülen..."

Başımı arabanın perdeleri arasından dışarıya uzatıyorum; arabacı yirmi otuz metre ötede bizim gittiğimiz istikamette yürüyen birine doğru bağırıyor. Yürüyen durdu: Bu sekiz on yaşlarında tahmin olunabilen cılız bir oğlan çocuğu; kendisinden iki kat daha ağır bir çuval yüklenmiş, eline de pabuçlarını almış bize doğru yaklaştı. Arabacı sordu:

"Ülen, şehir yolu nerede biliyor musun?"

Çocuk, ince, cılız ellerinden birini, boşta duran elini, karşıki yamaçlardan birine doğru uzattı:

"Deha, yol orada ağarıp batıyor," dedi ve sonra ilâve etti: "Ben de şehre gidiyorum."

Küçük çocuğun yüzü çok sevimli idi; üstü başı da oldukça temiz görünüyordu.

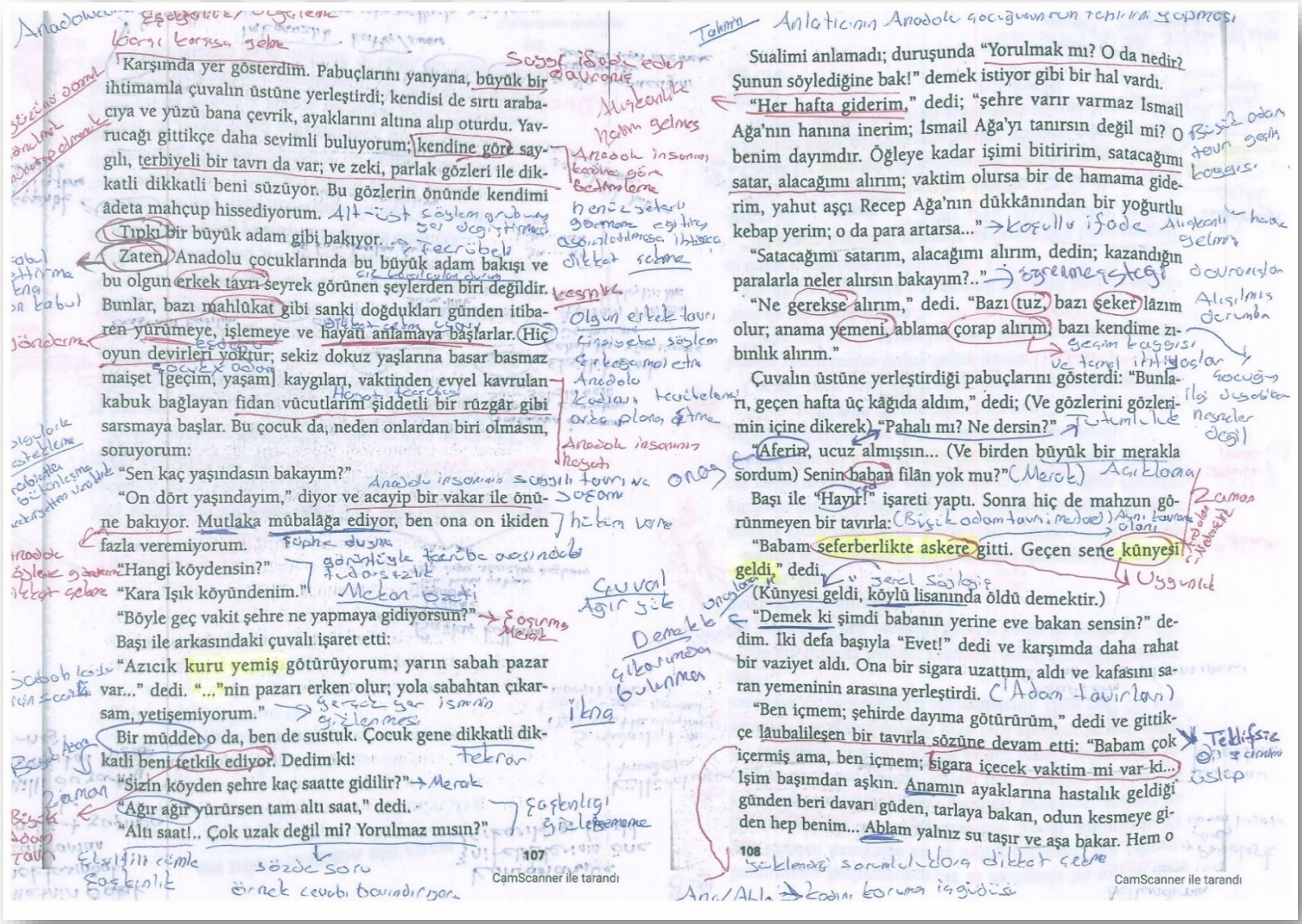
"Yol ağarıp batıyor!" tarzında söylenişi pek hoşuma gitti; dedim ki:

"Öyle ise bin arabaya, beraber gidelim."

Çocuk bir tereddüt dakikası geçirdi, sözüme inanmıyor gibi yüzüme baktı; çuvalını yere bıraktı; teklifimi tekrar ettim:

"Haydi!" dedim; "o çuvalı arabacının yanına koy, sen de çık!"

CamScanner ile tarandı

Karşımda yer gösterdim. Pabuçlarını yanyana, büyük bir ihtimamla çuvalın üstüne yerleştirdi; kendisi de sırtı arabacıya ve yüzü bana çevrik, ayaklarını altına alıp oturdu. Yavrucağı gittikçe daha sevimli buluyorum; kendine göre saygılı, terbiyeli bir tavrı da var; ve zeki, parlak gözleri ile dikkatli dikkatli beni süzüyor. Bu gözlerin önünde kendimi âdeta mahçup hissediyorum. Tıpkı bir büyük adam gibi bakıyor.

Zaten Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlûkat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar. Hiç oyun devirleri yoktur; sekiz dokuz yaşlarına basar basmaz maişet [geçim, yaşam] kaygıları, vaktinden evvel kavrulan kabuk bağlayan fidan vücutlarını şiddetli bir rüzgâr gibi sarmaya başlar. Bu çocuk da, neden onlardan biri olmasın, soruyorum:

"Sen kaç yaşındasın bakayım?"

"On dört yaşındayım," diyor ve acayip bir vakar ile önüne bakıyor. Mutlaka mübalağa ediyor, ben ona on ikiden fazla veremiyorum.

"Hangi köydensin?"

"Kara Işık köyündenim."

"Böyle geç vakit şehre ne yapmaya gidiyorsun?"

Başı ile arkasındaki çuvalı işaret etti:

"Azıcık kuru yemiş götürüyorum; yarın sabah pazar var..." dedi. "..."nin pazarı erken olur; yola sabahtan çıkarsam, yetişemiyorum."

Bir müddet o da, ben de sustuk. Çocuk gene dikkatli dikkatli beni tetkik ediyor. Dedim ki:

"Sizin köyden şehre kaç saatte gidilir?"

"Ağır ağır yürürsen tam altı saat," dedi.

"Altı saat!.. Çok uzak değil mi? Yorulmaz mısın?"

CamScanner ile tarandı

Sualimi anlamadı; duruşunda "Yorulmak mı? O da nedir? Şunun söylediğine bak!" demek istiyor gibi bir hal vardı.

"Her hafta giderim," dedi; "şehre varır varmaz İsmail Ağa'nın hanına inerim; İsmail Ağa'yı tanırsın değil mi? O benim dayımdır. Öğleye kadar işimi bitiririm, satacağımı satar, alacağımı alırım; vaktim olursa bir de hamama giderim, yahut aşçı Recep Ağa'nın dükkânından bir yoğurtlu kebap yerim; o da para artarsa..."

"Satacağımı satarım, alacağımı alırım, dedin; kazandığın paralarla neler alırsın bakayım?.."

"Ne gerekse alırım," dedi. "Bazı tuz, bazı şeker lâzım olur; anama yemeni, ablama çorap alırım, bazı kendime zıbınlık alırım."

Çuvalın üstüne yerleştirdiği pabuçlarını gösterdi: "Bunları, geçen hafta üç kâğıda aldım," dedi; (Ve gözlerini gözlerimin içine dikerek) "Pahalı mı? Ne dersin?"

"Aferin, ucuz almışsın... (Ve birden büyük bir merakla sordum) Senin baban filân yok mu?"

Başı ile "Hayır!" işareti yaptı. Sonra hiç de mahzun görünmeyen bir tavırla:

"Babam seferberlikte askere gitti. Geçen sene künyesi geldi," dedi.

(Künyesi geldi, köylü lisanında öldü demektir.)

"Demek ki şimdi babanın yerine eve bakan sensin?" dedim. İki defa başıyla "Evet!" dedi ve karşımda daha rahat bir vaziyet aldı. Ona bir sigara uzattım, aldı ve kafasını saran yemeninin arasına yerleştirdi.

"Ben içmem; şehirde dayıma götürürüm," dedi ve gittikçe lâubalileşen bir tavırla sözüne devam etti: "Babam çok içermiş ama, ben içmem; sigara içecek vaktim mi var ki... İşim başımdan aşkın. Anamın ayaklarına hastalık geldiği günden beri davarı güden, tarlaya bakan, odun kesmeye giden hep benim... Ablam yalnız su taşır ve aşa bakar. Hem o

CamScanner ile tarandı

bizde misafirdir. Başka köye gidecek! Geçen yıl nişanlandı."
Çok ciddîleşen mükâlememizi biraz değiştirmek için gülerek dedim ki:

"Sen de nişanlansana, bak bu kadar becerikli koskoca bir adam olmuşsun; hem karın da senin işlerine yardım eder, fena mı?"

Mahzun mahzun yüzüme baktı:

"Efendim nişanlanmıştım ama olmadı; olmayacak," dedi. "Kızın başına bir kaza geldi; düşman köyden çıkarken..."

"Ne diyorsun? Sahi mi? Ne kazası? Söyle, söyle!" diye haykırdım.

Utanarak başını önüne eğdi:

...

Artık çocuğun yüzüne bakamıyordum. Hayatın en mühim hâdiseleriyle boğuşmuş bu köylü yavrusunun karşısında ben artık hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan ve sanki korkunç bir masal dinliyormuş da tüyleri ürpermiş çesine bir köşeye sinmiş, otuz dört yaşında koca, ürkek bir küçücük çocuktum.

CamScanner ile tarandı

8-9

ON DÖRT YAŞINDA BİR ADAM

BÜYÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

«TEMATİK YAPI»

2.tik

1. *"On Dört Yaşında Bir Adam"* başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki anlamsal bağı değerlendiriniz.! *Sözcüksel bağdaşıklıktan yardım alınız.*

Evet yansıtıyor metindeki karakterin yaşı ile ilgili 13'e yakın konuşma geçmektedir. Çocuk ve adam zıtlığı üzerinden cümlelere yer verilmiştir. Örn: "Tıpkı büyük bir adam gibi bakıyor", "Zaten Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı". Başlık ve metin içeriği birbirini sınırlamaktadır.

2. Metnin başlığında, hikâyenin yapı unsurlarından hangisi/hangileri öne çıkarılmıştır? Niçin?

Metnin başlığında kişi unsuru ön plana çıkartılmıştır. Bu başlığın tercih edilme sebebi metnin içeriğinin idealize edilmesidir. Metindeki on dört yaşında ve Anadolu'lu olan çocuğun bir "adam" olarak ifade edilmesi onun yüklenmiş olduğu sorumluluğu temsil etmektedir.

3. Metne siz bir başlık vermek isteseniz nasıl bir seçim yapardınız? Metne en uygun başlığı bulmak için konu, bakış açısı ve ana düşünce basamaklarını takip ediniz.

"Yediden Yetmişe Türk Kemali" gibi bir başlığın küçük yaştaki bir çocuğun yaptığı cesurca ve olgunluğa uygun olduğunu düşünüyorum.

4. Okuduğunuz metnin giriş paragrafı zaman, mekân, nesneler, kahramanlar ve durumları hakkında size hangi bilgileri sunmaktadır?

Metnin giriş kısmında, anlatıcının birinci tekil kahraman olduğunu ve bu kahramanın öfkeli, huzursuz ve sabırsız olduğunu anlayabiliyoruz. Arabacının aciz ve kararsız olduğu aynı zamanda kahramana karşı alt sınıfta olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda ikili arasında sınıfsal bir çatışma olduğu söylenebilir.

Mekan olarak fakir, çorak ve yolu dahi olmayan bir Anadolu köyü resmedilmiştir.

5. Metnin başlangıç biçimi ve işlevleri hakkında neler söylenebilir?

Metnin yazılış tarihi olan 1921 ile bağlantılı olarak geleneksel metin yapısı biçiminde kurgulandığını gözlemliyoruz. Metnin giriş kısmında metnin devamına dair genel bilgiler verilmiştir (zaman, mekan, kişi). Bu sayede kurgunun devamı hakkında okuyucunun ön fikri oluşmuştur. Metinde "merak" unsuru süreç içerisinde okuyucuya hissettirilmiştir.

6. *"Şimdi, önümüzde bir kağnı arabasının yılankavi çizgileri uzanıyor; arabacı bu çizgiler üstünden "Deha!" diyor. İşte, sabahtan beri bu hâlde, bir serseri arabanın içinde sarsıla sarsıla gidiyorum. Sabahleyin çıktığımız köyden yolu tarif etmişler ve yedi saatte kasabaya varabileceğimizi söylemişlerdi. Hani yol? Ne yedi saati?.."* Metnin giriş bölümünde zaman ve mekâna dair verilen bu bilgiler okuyucuyu nasıl bir atmosfere hazırlamaktadır? Metnin ilerleyen bölümlerinde yaşananlar bu atmosferle uyumlu mudur?

şimdiki zaman — Sözel dil

Zaman olarak "kağnı arabası" ve "At arabası" kullanılmasından dolayı 20. ile 19. yüzyıl varsayımına ulaşılabilir. Mekan olarak sıradan, fakir bir Anadolu kasabası resmedilmiştir. Bu eser Milli Mücadele dönemi konu olmasına rağmen sıkıntılı, kaotik ve mücadeleli bir atmosfer sunulmuştur. Bu dönemde Anadolu halkı, 1. Dünya savaşının getirdiği küresel ekonomik buhran ve Kurtuluş savaşının yetirdiği hem mali yük ile çok zor şartlar altında kalmış, kimi zaman insanlarımız açlıktan ölmüştür. Bu açıdan metinde verilen atmosfer ilerleyen bölümlerdeki atmosferler ile uyumludur.

1

7. Metnin içeriğini en iyi temsil eden kelimeleri aşağıdaki diyagrama yazınız. Bu kelimeler ile aralarında güçlü bir anlamsal ilişki olan diğer kelimeleri altındaki boşluklara listeleyiniz.

8. Metnin tema ve konusunu belirleyiniz. Anlatıcı ifade ve anlatma biçimiyle konuya taraftar mıdır yoksa karşı bir tutum mu sergilemektedir?

» Tema: Milli Mücadele döneminde ki Anadolu insanının trajedisi
Konu: Atlı araba ile seyahat eden üst sınıf bir aydının zeki olmasına rağmen bir Anadolu köyünde karşılaştığı çocuğun acıklı hikayesi ve Anadolu insanı. Metinde anlatıcı aydın karakterin tarafındadır. Yazar, metni kendi hikaye anlayışı üzerinden genel bir milli duyarlılık üzerinden şekillendirmiştir.

9. Yazarın metni ortaya koyma amacı ve hedef okuyucu kitlesi hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız. Sizce yazar kime, neyi duyurmak ya da düşünmek istemektedir?

» Bu metin milli ve dini duyarlılık anlayışı ile 1921'de yazılmıştır. Metin de bu dönemlerde kurtuluş savaşı mücadelesi veren fakir Anadolu insanının yaşadıkları aydın kesimin gözünden, aydınların bu durumu anlayabilmesi adına yazılmıştır. Yazar bu tutumu ile ülkenin ve Anadolu insanının durumunu geniş kitlelere ulaştırmayı hedeflemiştir.

10. Yazarın okuyucuya iletmek istediği mesajı metinde açık ve kesin biçimde ifade eden ya da sezdiren cümleleri tespit ediniz. Yazar, metnin hangi bölümlerinde bu cümlelere yer vermiştir? Açıklayınız.

» Köyün yolunun olmaması, "Bilir bir oğlan çocuğu kendisinden ilk bakışta daha güçlü bir kuvvet yüklenmiş." "Çocuk, ince, ufak ellerinden birini, "İşim başımdan aşkın!" "Davarı güden, tarlaya bakan, aduna konmaya gideni hep benim". Yazar vermek istediği mesajı özellikle sonuç kısmında hissettirmiştir.

11. Metinde ana düşünceyi destekleyen ya da açıklayan hangi bilgi, fikir ya da tecrübelerden faydalanılmıştır? Bu unsurlar okuyucunun kolaylıkla ulaşabileceği şekilde düzenlenmiş mi?

» Anadolunun zor şartları (ulaşım, yol), onbeş yaşındaki bir çocuğun daha geçim derdi ve babasının ölmesiyle birlikte ailenin neredeyse tüm sorumluluğunu üstüne almaya, anlatıcı aba aydının Anadolu insanına karşı zeki ve yabancı olması, şehir ve köy arasındaki sınıfsal farklılıklar v.b bilgiler aslında düşünceyi destekleyebilir.

12. Metinde iletilen mesajı güncel bağlam içinde yeniden ele alınız.

» Metinde yaşanılan gerçeklik bugünlerde de aynı seviye de olmasa da geçerliliğini korumaktadır. Batılılaşma ve modernleşme etkisi altında köyden kente nüfus inanılmaz seviyelere ulaşıp köy ve kent arasında bir nüfus makası daha da açılmıştır. Teknolojinin ilerlemesi ile birlikte kentlerde bulunan imkanların birçoğu zamanla köylere de gelmeye başlamıştır fakat bireysel açıdan bugünün gençleri kaba bir adam/kadın olgunluğu taşımamaktadır. Kapitalist dayatmanın getirdiği koşullar itibarı ile örneğin doğal süt eşsiz değerini kaybetmiş olsa da doğal sütün önemini bilen insanların varlığı sürmektedir. Bu şekilde maddi ve manevi değerlerin korunması adına maalesef yeterli duyarlılığı gösteremeyip sistemin dayatmasına yenik düşüyoruz.

«ŞEMATİK YAPI»

DURUM> OLAYLARIN SUNUMU

Anlatıcı ve Bakış Açısı

1. Hikâyenin anlatıcısı her şeyi görme, sezme ve anlatma gücüne göre nasıl tanımlanabilir? Yazarın bu anlatıcıyı tercih etmesinin sebebini değerlendiriniz.

Yazarın metinde ki durumların yaşandığı sürecte şahitlik etmesi metine inandırıcılık ve gerçeklik katmasını sağlamıştır. Metinde kahraman bakış açısı kullanılmış olup bu tercih bakış açısı bakımından metine darlık katsa da metine inandırıcılık ve gerçeklik sağlamıştır. Anlatıcının olaylara sürec dışından yer alması samimiyet havası katmıştır.

2. Anlatıcı ve bakış açısıyla ilgili aşağıdaki soruların doğru cevaplarını listeden işaretleyiniz.

   - ✓ *Anlatıcı, hikâye kişilerinden bahsederken hangi şahıs zamirini kullanmaktadır?*
   - ✓ *Anlatıcı öykü-içi anlatıcı mı yoksa öykü-dışı anlatıcı özelliği mi göstermektedir?*
   - ✓ *Anlatıcı olayları hangi bakış açısıyla anlatmaktadır?*

Anlatıcı "ben zamiri" ile anlatımı tercih etmiş. Anlatıcı öykü-içi anlatım özelliği göstermektedir. Anlatıcı hikayenin içinde bizzat baş kahraman olarak yer alır. Metine kahraman bakış açısı ile bakmaktadır.

3. Okuduğunuz metinden alınan aşağıdaki bölümlerde yer ve kişi unsurlarını kim görmekte ve kim betimlenmektedir? Anlatıcının öznelliği bu bölümlere ne şekilde yansımıştır? Açıklayınız.

Başımı arabanın perdeleri arasından dışarıya uzatıyorum: Arabacı yirmi otuz metre ötede Başımı arabanın perdeleri arasından dışarıya uzatıyorum: Arabacı yirmi otuz metre ötede bizim gittiğimiz istikamette yürüyen birine doğru bağırıyor. Yürüyen durdu: Bu sekiz on yaşlarında tahmin olunabilen cılız bir oğlan çocuğu; kendisinden iki kat daha ağır bir çuval yüklenmiş, eline de pabuçlarını almış bize doğru yaklaştı.

Bu bölüm, kahraman bakış açısıyla aydın-halk çelişkisi kahramanın bizzat kendisinin görüp tatmlama ile oluşmuştur. Anlatıcı kendi gözlemi ile olusmuyor. Anadolu manzarasını aktarmıştır. Gerçekçi gözlem ile aktarılan bu bölüm öznel ilişkilere başvurulmamıştır.

Her hafta giderim, dedi; şehre varır varmaz İsmail Ağa'nın hanına inerim; İsmail Ağa'yı tanırsın değil mi? O benim dayımdır.

Bu bölümde on dört yaşında olan çocuk/aydın kökündeki kahraman anlatıcı gözünden aktarılmıştır. Burada gerçekçi bir gözlem kullanılmış ve nesnel bir anlatım sunulmuştur.

4. *"İşte, sabahtan beri bu hâlde, bir serseri arabanın içinde sarsıla sarsıla gidiyorum. Sabahleyin çıktığımız köyden yolu tarif etmişler ve yedi saatte kasabaya varabileceğimizi söylemişlerdi. Hani yol? Ne yedi saati?"* Bu parçada anlatıcının tavrı yazarın vermek istediği mesaja nasıl bir katkı sağlamaktadır?

Bu bölümde Aydın-halk ve üst-alt sınıf kavgalığı gözler önüne serilmiştir. Alt sınıf olan köylüler yolu ve varılabilecek saati doğru aktaramamış olup durumlarından dolayı bu bilgilere aslında tam olarak hakim olmadıkları görülmüştür. Bizzat bu aşamada aydınların, halkın gerçek halini anlamadığını tecrübe edemediğini görüyorum.

5. *"Pabuçlarını yan yana, büyük bir ihtimamla çuvalın üstüne yerleştirdi; kendisi de sırtı arabacıya ve yüzü bana çevrik, ayaklarını altına alıp oturdu. Yavrucağı gittikçe daha sevimli buluyorum; kendine göre saygılı, terbiyeli bir tavrı da var ve zeki, parlak gözleri ile dikkatli dikkatli beni süzüyor. Bu gözlerin önünde kendimi âdeta mahcup hissediyorum. Bu gözlerin önünde kendimi âdeta mahcup hissediyorum."* diyen anlatıcının köylüye karşı nasıl bir tutum içinde olduğu anlaşılmaktadır?

» Aydın kahramanın mahçup olmasının sebebi Anadolu'nun bağrında zorlu şartlar altında yetişmiş olan Türk evladını ille gördüğünde hafife almasıdır. Şöhret konuştuğu ve onu tanıdığı Anadolu insanının değerini bilmesidir. Bu durum okuyucunun gözünde Anadolu çocuğunun ve insanının değer kazanmasını sağlamıştır.

6. Anlatıcının tutumu yazarın düşünce ve kişilik özelliklerini çözümlemenize imkân tanıyor mu?

» Anlatıcının, metni gözlemci gerçekçi bakış açısı ile ele alması Yakup Kadri'nin fikir dünyasına dair izlenimler sunmaktadır. Yakup Kadri eserinde Anadolu ve Anadolu halkına değer bir yönelme sergilemiştir. Bu insanların yoksulluğunun onlara kazandırdığı sorumluluk ve güçlü anlatmaya çalışmıştır.

7. Metnin başlangıç ve bitiş durumları karşılaştırıldığında kahraman anlatıcının tutumunda ne gibi değişiklikler gözlemlenmektedir?

» Anlatıcı en başta Anadolu'nun şartlarına ve insanlarının karşı tahammülsüz ve öfkeli davranmıştır. Fakat yolda karşılaştığı çocuk onu derinden etkilemiş ve metnin sonunda düşünceleri karşısında mahçup olmuştur.
"Hani yol? Ne vedi saati?" "Artık çocuğun yüzüne bakmıyordum."

"Ben artık hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan... bir köşese sıranış, altı dört yaşında tok, ürkek bir küçücük çocuktum"

8. Metinde anlatıcının hangi işlevleri *(bildirişim, ideolojik, anlatma, doğrulama, yönlendirme)* yerine getirdiği söylenebilir? Örneklerle açıklayınız.

» Metinde temel olarak anlatma işlevi kullanılmıştır. Yaşananlar okuyucuya aktarılmıştır. İdeolojik işlevde ise baskın olarak Anadolu insanının güçlüğü paragraflarda kendini belli etmektedir.

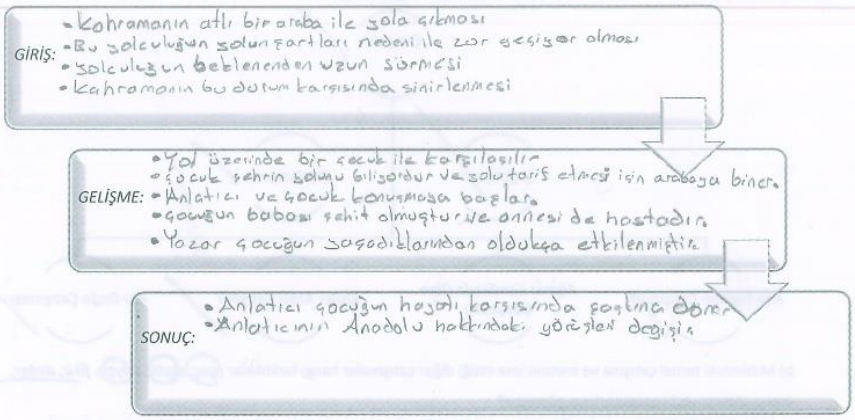
9. Metinde anlatıcının hikâyeyi bir dünya görüşü çerçevesinde anlattığı söylenebilir mi? Bu durum anlatıcının anlattığı hikâye ile mesafesini ne şekilde etkilemektedir? Örnek cümlelerle açıklayınız.

» Anlatıcı milli duyarlılıklara ve değerlere hizmet eden bir dünya görüşüne sahiptir. Anlatıcı ideolojik işleve başvurarak düşünceleri doğrultusunda okuyucuyu yönlendirmesi anlatıcının metin ile arasında yakın bir mesafe olduğunu göstermektedir.

4

OLAY ÖRGÜSÜ

1. Metnin olay örgüsünü belirleyerek aşağıdaki tabloya yazınız.

2. Hikâyenin akışını belirleyen anlatım planı aşağıda yer alan hangi seçeneklerle tanımlanabilir?

- *Metinde birden fazla hikayenin iç içe geçmesi söz konusudur.*
- *Metinde iki farklı hikaye belli bir noktada kesişerek birlikte sonlanmaktadır.*
- *Olay, tek bir zincir halinde nakledilmektedir.*
- *Olay ve anlatma düzlemleri kronolojik olarak birbirini yansıtır.*
- *Geriye dönüş ya da ileriye sıçramalarla kronolojik akış bozulmaktadır.*

3. Olay örgüsü aşamalı bir düzen içinde sunulmuş mu? Olayların ilgi çekici bir gelişim sırasına göre sunulduğunu düşünüyor musunuz?

Metin geleneksel metin yapısına sahip bir düz metindir. Belirli bir görüşün ortaya konduğu bir metin olduğu için anlatıcı her şeyi aktarmıştır. Bu doğrultuda olay örgüsü aşamalı bir düzende sunulmuştur. Olaylar mantıklı bir sıra ile işlenmiştir.

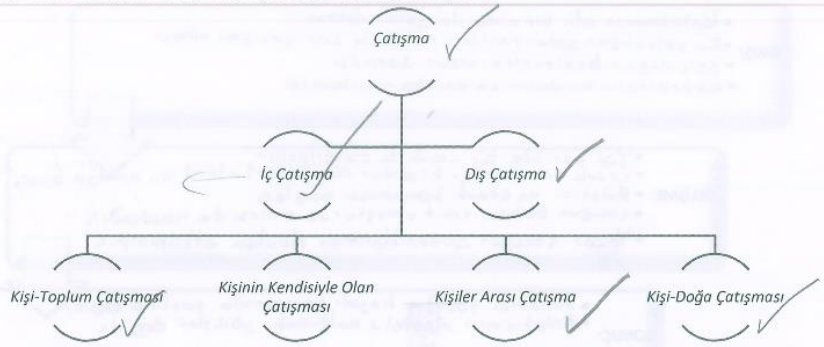
4. Yazarın olay örgüsünde kasıtlı olarak belirsiz bıraktığı noktalar olduğunu düşünüyor musunuz?

Bu metin geleneksel hikaye yapısına uygun düz bir hikayedir. Tezli olduğu için herşeyin açıkça anlatıldığı bir yapıya sahiptir. Bu metnin sonu net bir şekilde sonlanmıştır fakat devamında anlatıcı çocuğa karşı mahcup olduktan sonra ona yardım etmiş olabilir.

5. Merak, acıma, merhamet, endişe vb. duygularınızı uyandırarak metni sürükleyici kılan sebepleri sıralayınız.

Anlatıcının yolda olması okuyucu açısından meraklandırıcı bir durumdur. Günlük yolda başına ne geleceği veya yolun sonunda nereye varacağı belli değilken çocukla karşılaştıktan sonra neler yaşayacağı merak edilmiştir. Aynı zamanda çocuğun yaşadıkları göz önüne serildikten sonra acıma ve merhamet duygularına ağır basmıştır.

6. a) Metinde anlatılanlar ne tür bir çatışma ekseninde kurgulanmıştır?

b) Metindeki temel çatışma ve metnin ima ettiği diğer çatışmalar hangi farklılıklar *(güç, statü, duygu, fikir, değer, inanç, ihtiyaç vb.)* sonucu ortaya çıkmıştır?

Güç, statü ve şiirler başta olmak üzere birden fazla farklılık ile ortaya çıkmıştır. Aydınların aldığı eğitim, yaşadıkları coğrafya ve karşılaştıkları zorluklar sıradan Anadolu insanları ile çok keskin farklılıklar içerdiği için bu çatışma ortaya çıkmıştır.

7. Kahraman anlatıcının yolda karşılaştığı kişiyi arabasına davet etmesinin olay örgüsündeki işlevi nedir?

Bu olayın metindeki işlevi olayların gelişmeye başlayacağına dair merak unsurunun harekete geçmesidir. Bu olay gelişmenin başladığı olaydır. Bu olaya kadar durgun ilerleyen metin olay örgüsü bakımından hareketlenmeye geçmiştir.

8. *"Sen kaç yaşındasın bakayım?*

"On dört yaşındayım," diyor ve acayip bir vakar ile önüne bakıyor. Mutlaka mübalağa ediyor, ben ona on ikiden fazla veremiyorum.

"Hangi köydensin?"

"Kara Işık Köyü'ndenim."

"Böyle geç vakit şehre ne yapmaya gidiyorsun"

Başı ile arkasındaki çuvalı işaret etti:

"Azıcık kuru yemiş götürüyorum; yarın sabah pazar var..." dedi. "..." nin pazarı erken olur; yola sabahtan çıkarsam, yetişemiyorum." Kahraman anlatıcı ile çocuk arasında geçen konuşmaların olayların gelişimine etkisi nedir?

Bu bölüm aydın anlatıcının Anadolu insanı ile ilk tanışması ve onu tanımasıdır. Anlatıcı Anadolu insanının yaşadığı zorlukları çocuğun ağzından bizzat dinleyerek tanık olmuştur.

HİKÂYE KİŞİLERİ (KİMLİKLER)

1. Hikâye kişilerini okuyucuya sunarken hangi yollara (*fiziksel ve/veya ruhsal betimleme, eylem ve ilişkiler, konuşturma, bilinçaltını gösterme, olayları algılama ve yorumlayışı vb.*) başvurulmuştur?

Anlatıcının metnin başındaki fikir ve tavırlarının metnin sonunda değişmiş olması onun değişime açık bir karakter olduğunu göstermektedir. On dört yaşındaki çocuk ise ilk görüldüğünde aile bir ağlayan çocuğu ve sıradan bir çocuk olduğu resmedilmede ilerleyen süreçte onun sıradan bir çocuk olmadığı babasını kaybeden bir Anadolu çocuğu olduğu aktarılmıştır.

2. Hikâye kişileri canlı, dinamik ve geliştirilmeye açık özelliklere mi yoksa sabit ve sınırlı niteliklere mi sahiptir?

Anlatıcı aydın bir tip olarak verilmiştir. Aynı zamanda süreç içerisindeki fikirlerinin değişmesinden dolayı gelişime açık özellikte sahip olabilecek nitelikte yorumlanmıştır. Çocuk ise ideal bir Türk çocuğu tipidir. Bulunduğu kent ortamı ve dolayısıyla zorluklar yaşayan bir Anadolu çocuğudur. Anlatıcı ise sıradan bir Anadolu insanıdır.

3. Hikâye kişilerinin tutum, davranış ve eylemlerinden hareketle hangi düşünceyi somutlamak amacıyla geliştirilmiş kimlikler olduğu söylenebilir? Yazarın bu kimliklere uygun söylemler ürettiğini düşünüyor musunuz?

Metindeki çocuk karakter idealize edilmiş Anadolu çocuğu/insanıdır. Çocuğun ailesine bakması, kendi hayatından vazgeçmesi ve zorluklardan şikayetçi olmaması bu idealize edilmiş karakter niteliklerdir. Anlatıcının sergilediği sabırsız ve acele tavırlar çağın tiplemesinin somut hareketleridir.

4. Metinde asıl ilginin üzerinde toplandığı kişi/kişiler kimdir? Bu kişi/kişiler ile yazar arasında benzerlik ya da karşıtlığa dayalı bir ilişkiden söz edilebilir mi? Açıklayınız.

Çocuk ve aydındır. Yazarın yaşadığı çevreden etkilerle bu eseri kaleme aldığını söyleyebiliriz. Yakup Kadri o dönemin bürokrasisinde edebiyata hakim olan "sanat sanat içindir" anlayışının Türk toplumunun mevcut sosyal ve siyasi zemini değişimden dolayı aydının halk ile bütünleşmesi gerektiğine inanmış ve bu doğrultuda eser vermiştir.

5. Hikâyeye adını veren kahramanın fiziksel yapısı ile yaşam tecrübesi arasında ne gibi çelişkiler/tutarsızlıklar göze çarpmaktadır?

Metnin gelişme kısmının başında çocuk için "eli" tanımlaması yapılmıştır fakat metin ilerledikçe bu eli çocuğun omuzundan tasıdığı görüntü sorumluluğun ve hayat bilincinin ne denli büyük olduğu farkedilmiştir.

6. Kurgulamada ikinci planda yer alan karakterlerin hangi işlevlere sahip oldukları söylenebilir?

Abla ve annenin varlığı Türk kadınının kutsallığına örnek sıkıntılardır. "İsmail Ağa'yı tanırsın değil mi? O benim dayımdır." Burada çocuğun yaptığı ticaret işinin belirginleştirilmesi işlevi vardır. Babam sefaberlikle anlam gitti, geçen sene dönüşü gelsin, dedi." Burada ise çocuğun babasının şehit olduğu ve babasının sorumluluğunun çocuğun üzerine kaldığı aktarımına odaklanılmıştır.

7. *"Küçük çocuğun yüzü çok sevimli idi; üstü başı da oldukça temiz görünüyordu. "Yol ağarıp batıyor!" tarzında söylenişi pek hoşuma gitti; dedim ki:*

– Öyle ise bin arabaya, beraber gidelim.

Çocuk bir tereddüt dakikası geçirdi; sözüme inanmıyor gibi yüzüme baktı, çuvalını yere bıraktı; teklifimi tekrar ettim?" Bu konuşmadan tarafların ilk karşılaşmada birbirlerine karşı ne gibi tutum ve davranışlara sahip oldukları anlaşılmaktadır? Metnin devamında bu durumunda bir değişim gözlemlenmekte midir?

İki tarafında (Aydın-halk) birbirine karşı önyargılı yaklaştığı görülmektedir. Çocuk kendine yabancı bulmadığı, sıcaklığı çağrışımlarda ve hasıllarda yetişmiş anlatıcıya şüphe ile yaklaşmıştır. Bu durum süreç ilerledikçe yerini samimi bir ilişkiye bırakmıştır. İki taraf da birbirini hakkında yanlış düşüncelerden kopmalarıyla anlayışa düşüncelerinde değişikliğe gitmiştir.

ZAMAN

1. Hikâyede olayların gerçekleştiği zamanın okuyucuya iletilmesinde hangi yol/yolların (*kesin tarih, sürece işaret eden ifadeler, tarihsel dönemi hatırlatan iz ve işaretler vs.)* izlendiğini işaretleyiniz.

At arabasının kullanımı ve çocuğun babasının seferberliğe gitmesinden dolayı metinde geçen zamanın 1. Dünya savaşı yıllarında olduğunu tahmin edebiliyoruz. Ek olarak bir müddet şimdi, artık vb. ifadelerden hareketle olaylar bir bütün halinde takip edilebilmektedir.

2. Metinden aldığınız örneklerle zamanı tespit etmenizde size yardımcı olan unsurları belirtiniz.

Kip ekleri olarak: soru-yor, uzat-tı, hissedi-yorum, ol-uyor vb....
Zarflar ve sıfat ekleri: Derken, o vakit, şafakla beraber

3. Okuduğunuz metinden ve metne ek olarak sunulan bilgilerden hareketle aşağıdaki tabloyu açıklamalara uygun şekilde doldurunuz.

Gerçek Zaman	*Kurmaca Zaman*	
Metni okuduğum yıl: 2023	*Olay zamanı:*	*Anlatma zamanı:*
Metnin yazımlandığı yıl: 1947	Kurtuluş savaşı ve 1. Dünya savaş zamanları 1915-1923, 1914-1918	10 ila 15 dakika arası

4. Yazar metinde hangi zamanı başlangıç noktası olarak seçmiştir? Nedenlerini değerlendiriniz.

Anlatıcının atlı araba ile Anadolu'nun bozuk yollarında seyahat etmesi şimdiki zaman ifadesine başvurulmak aktarılmıştır. Bu tercih ile birlikte okuyucu metin ile samimi bir bağ kurmuştur. Aynı zamanda okuyucunun adeta olayın yaşandığı ana ve mekana gidip canlı bir şekilde izlemesine yardımcı olmuşlar.

5. *"Babam seferberlikte askere gitti. Geçen sene künyesi geldi, dedi. (Künyesi geldi, köylü lisanında öldü demektir.)"*
Metinden alınan bu bölüm olayın geçtiği zaman hakkında ne gibi ipuçları taşımaktadır?

Türkiye ve Osmanlı Devletlerinin seferberlik çağrısı tarihlerine bakıldığında 1.S temmuz hain darbe girişimi, Kurtuluş savaşı, 1. Dünya savaşı, Balkan harbi ve 93 Harbi gibi görece yakın tarihlerde seferberlikler görüyoruz. 93 harbinin Tanzimat dönemine dair gelmesi sebebiyle o dönemde olamayacağı görülmektedir. Bu eser 1923-1914 tarihleri arasında bir zamanı ele almaktadır.

6. Metnin üretim zamanı ya da yayınlanma zamanını karşılayan gerçek zaman ile olayların geçtiği varsayılan tarihî dönem arasında nasıl bir ilişki söz konusudur? Açıklayınız.

Bu eser Cumhuriyet ilanına yakın bir tarihte yazılmıştır bu doğrultuda bu dönemdeki eserlerin konusu Milli mücadele, Atatürk ilke ve inkılapları, aydın-halk çatışması vb. konulardır. Bu dönemde yazarlar "Realist" bir tavır takınmış olup "Maupassant" tarzı hikayeler kaleme alınmıştır. Bu nedenle metin yazıldığı ve aktardığı tarih bakımından paralellik göstarir.

MEKÂN

1. *"Bittabi, bu sarp tepeye çıkmak ihtimali olmadığı için derenin çakıl taşları üstünden sarsıla sarsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz. Derken önünüze bir çoban yolu çıkıyor, bir müddet de bunu takip ediyorsunuz; bir de bakıyorsunuz ki, bu yol da bitmiştir. Haydi, tarlaların içine... Lakin, tarlalar ekseriyetle hendekle çevrilmiştir; bir yaylı arabanın hendekten geçebilmesi kabil değildir. O vakit, bir sağa bir sola başvurmaya başlıyorsunuz; ta ki daldığınız bu toprak deryası içinden kendinize bir iz bulup çıkasınız!"* Metinde tasvirlerde mekânın hangi özelliklerine yoğunlaşılmıştır?

» Bu bölümde mekan tasvir ile Anadolu'nun içinde bulunduğu durum anlatılmaya çalışılmıştır. Küçük bir lokasyonda bu kadar şoşa ve farklı duyumun olması savaş sonrası Anadolu'nun merkezden uzak sıkıt dökük ve imkansız yapısına vurgu yapılmıştır.

2. Metinde tasvir edilen Anadolu coğrafyası ile çocuğun görünümü, çevreyi algılayış biçimi ve ruhsal durumu nasıl ilişkilendirilebilir?

» Solun bozuk olmasına rağmen çocuğun rahatsız yürümesi üstüne bunu sırtından kendisinden iki kat ağır bir çuval vurka yapması Anadolu insanının zor şartlara karşı boyun eğmediğini göstermektedir. Anadolu coğrafyasının getirdiği zorluklara karşı Anadolu insanının adapte olan sağladığı görülmektedir.

3. *"Biçarenin hakkı var. Evet yol yok ki... Bir müddet iyi kötü bir şose üstünde gidiyoruz; birkaç kilometre sonra bakıyorsunuz, altınızdaki bir şose kayboluveriyor. Ya bir derenin kenarındasınız ya sarp bir tepenin eteğinde...Bittabi, bu sarp tepeye çıkmak ihtimali olmadığı için derenin çakıl taşları üstünden sarsıla sarsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz. Derken önünüze bir çoban yolu çıkıyor, bir müddet de bunu takip ediyorsunuz; bir de bakıyorsunuz ki, bu yol da bitmiştir. Haydi, tarlaların içine..."* Mekânın, anlatıcının yolculuğu esnasında dinamik yollardan yapılandırılması metne nasıl bir katkı sağlamıştır?

» Yolun dinamik bir şekilde hareket halinde olduğu algısının anlatıcı tarafından aktarılması, okuyucunun Anadolu coğrafyasından çıkarımlar ile nelerle görüp hissedebileceği ve kendisinin katabileceği olanağı sağlamıştır. Yolların hareket halinde sunulması metne canlılık katmış ve geniş bir perspektif sunmuştur.

4. a) Metindeki ana mekânın işlevlerini aşağıdaki başlıklara göre belirleyiniz.

Ruh haline göre
Öfke, mecburiyet, bitkinlik, mahcubiyet, tahammülsüzlük
Eylem mekânı olarak
Sarsılmak, mecbur olmak, hareket etmek, gitmek
Gözlemlenen mekân
Dere kenarı, sarp tepe, çoban yolu, çakıl taşlarının üstü ...

b) Metindeki mekân yüklenen bu özellikler yazarın niyeti açısından nasıl bir işlevselliğe sahiptir?

» Yazar Anadolunun yollarını sembolik olarak kullanıp bu yola anlamlar yüklemiştir. Bu doğrultuda üst sınıfın değişimlerini Anadolu insanının yaşadıklarına bir nevi şahit olmasını sağlamış ve onlara karşı doğru duyarlı olmalarını istemiştir. Hissettirmek istediği olumsuz şartlar Anadolu insanının ruhsal ve fiziksel haline ışık tutmaktadır.

5. Metindeki mekân ve nesneler arasında nasıl bir ilişki kurulabilir? Metinde kişiler ve nesneler mekân ile uyum içinde sunulmuş mu? Bir aykırılık gözlemliyor musunuz?

Yolların bozuk olması ve Anadolu insanının kaderdeki zorluklar arasında sembolik bir anlam vardır. Bozuk yol, hendek, tarla, saz tepe Anadolunun çetin şartlarını anlatmaktadır. Anlatıcının "Başını perdeden dışarı uzatıyorum" demesi artık gerçekleri görebildiğini simgelemektedir.

6. Metinde mekân olarak Anadolu'da bir köyün seçilmesi ile yazarın edebiyat, sanat ve fikir anlayışı arasında nasıl bir ilişki söz konusudur?

Hikayenin aktarıldığı ve geçtiği dönem olan Milli Edebiyat dönemi hikaye elemanı kesten Anadolunun dışına çıkılmıştır. Bu tutum ve yazarın anlatmak istedikleri ele alındığında bu tercihin yazarın edebiyat, sanat şiir dünyası ile ilişkili olduğunu söyleyebiliriz. Aydının bizzat Anadolu'da bulunması, Anadolu ve aydın halkın bütünlemesi gerektiğine gizli vurgu olmuştur.

7. Tarihsel döneminin koşulları ile metni okuduğunuz dönemin güncel koşullarını karşılaştırarak mekân unsurunun anlam ve değerindeki değişimi/dönüşümü tartışınız.

Anadolunun özellikle 1. Dünya Savaşı ve sonrasında yaşanılanlar aynı zamanda devletin yaşadığı ekonomik buhran sebebiyle harap hale gelmesi sebebiyle yaşanılan zorluklar ezici Türk halkının ve devletin akıbeti ve faydaları politikalar ile kalkındırılması sayesinde Anadolu o dönemden bugüne kadar oldukça gelişmiştir. Teknolojinin getirdiği imkanlar neticesinde büyükşehirler ve Anadolu arasındaki makas gitgide kapanmıştır, günümüzde Anadolu geriti politikalar ile kalkındırılmaya devam edilmektedir.

SONUÇLAR

1. Okuyucunun metindeki olayların nasıl tamamlandığına tanıklık etmesine izin veriliyor mu?

Metnin yazılış dönemi olan Cumhuriyet Dönemi Türk edebiyatı eserlerinde Anadolunun aktif duruşundan dolayı sanatçılar memleket meselelerine yönelmiş ve bunu gerçekçi bir tavırla aktarmayı hedeflemişlerdir. Bu sebeple eserlerde olayların nasıl tamamlandığı aşıkça belli edilmiştir.

2. Yazar metni ne şekilde *(mutlu, umutlu, acıklı, düşündürücü, açık uçlu vs.)* sonlandırmayı tercih etmiştir? Niçin?

Metnin sonunda anlatıcının göçün karşısında utangaç bir hale düşerek gerçeklerin farkına varması, metnin sonunun umutlu ve düşündürücü sonlandığını göstermektedir. Bu doğrultuda aydın ve halk arasındaki kopukluğun giderilmesine umutla bakılabilir.

3. Yazarın belirlediği sonuçları gerçeklerden tarihî ve toplumsal gerçeklerden takip etmek mümkün mü?

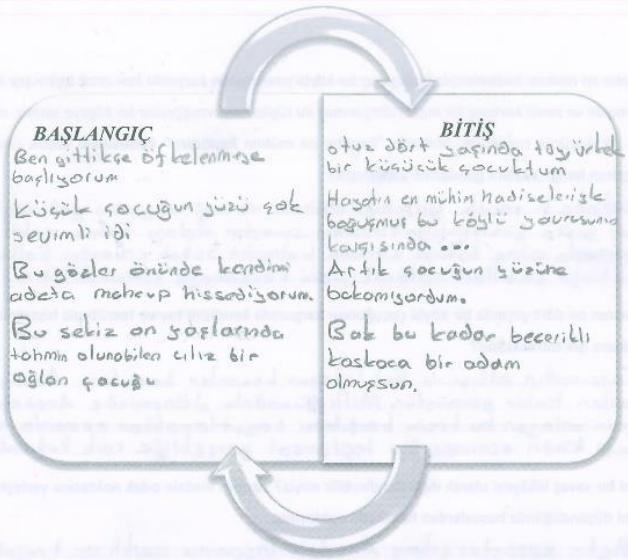
Kurtuluşun tek reçetesi olan Anadolu direnişinin olumlu sonuç vermesi ile tüm yurtta huzur sağlanmaya başlamış ve toplumun tüm sınıfları yeniden bir araya gelebilmiştir. Metnin yazılış dönemin aydın-halk ilişkisi gelişmeye başlamıştır. Bu gelişim metnin sonunda gözlemlenebilmektedir. Milli birlik ve beraberlik düşüncesi vurgulanmıştır.

4. Metinde sunulan bilgilerden başka hangi sonuçlar çıkarılabilir?

Metindeki aydın-halk çatışması somut bir olay yaşanılarak sonuçlanabilirdi. Anlatıcı ve çocuk yolun sonuna ulaşınca ders çıkarılabilecek ve mesajlar içeren bir hadise yaşanılabilirdi.

10

5. Metnin başlangıç ve bitiş durumlarını karşılaştırarak bu süreçte meydana gelen değişimleri açık ve örtük biçimde belirten ifadeleri bulunuz.

6. Yazarın belirlediği sonuç ele alınan konuyu yeniden düşünmenizi sağladı mı? Metnin sizin üzerinizdeki olumlu ya da olumsuz yansımalarını ifade ediniz.

Toplumsal sınıflaşmadaki sınıfların birbirleri hakkında önyargılı olduğunu ve bunun oldukça üzücü ve bir davranış olduğunu fark ettim çünkü hayatlar, yaşam şartları, ekonik durum vb. konular her sınıf özelinde farklı dahi olsa herkesin özünde insan olduğunu ve onların bir arada tutan paydanın asıl değer olduğu bilinmelidir.

ART ALAN VE BAĞLAM BİLGİSİ

1. Yazarın bu konuyu ele almasında etkili olan sosyal, politik, ekonomik vb. değişkenler olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin?

Yakup Kadri bu eserinde Türk devletinin ve toplumunun halihazırdaki sorunlarına dikkat çekmeye çalışmıştır. Bu sorun sınıfsal çatışma ve buna bağlı olarak sosyal, politik, ekonomik vb. konulardır. Yakup Kadri Anadolu halkının yaşadıklarını, cesaretlerini ve kudretini okuyucuya aktarmaya çalışmıştır.

2. Metindeki hangi ögeler yalnızca kültürel ya da tarihsel bir bağlam içinde anlam kazanabilir?

"Yaylı Arabu" (Tarihsel Bağlam), "Ülen ülen" (Sözel Ağız), "Kürşem geldi." (kültürel ifade), "Erkeğin evi geçindirmesi, kızların erken yaşta evlendirilmesi" (kültürel ve toplumsal eylem)

3. Yakup Kadri Karaosmanoğlu "*Millî Savaş Hikâyeleri*" adlı kitabının sonuna eklediği bir notta şu sözleri dile getirmektedir: "*Küçük hikâyeler adı altında neşrettiğim bu yazılar gerçek vakalara dayanır.*" Anlatıcının yolculuğu esnasında yaşadıkları yazarın şahit olduğu hangi gerçeklere ışık tutmaktadır?

11

Savaştan çıkmış Anadolu halkının vaziyeti ve insanlarının durumu aynı zamanda köylerin ekonomik yetersizliği gibi konulara ışık tutmaktadır.

4. *"Hayatın en mühim hadiseleriyle boğuşmuş bu köylü yavrusunun karşında ben artık hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan ve sanki korkunç bir masal diniyormuş da tüyleri ürpermişçesine bir köşeye sinmiş, otuz dört yanda toy, ürkek bir küçücük çocuktum.* Metinde *"hayatın en mühim hadiseleri"* ifadeleriyle küçük çocuğu zorlu şartlarla yüzleştiren hangi olaylara gönderme yapılmıştır?

Metindeki çocuk yaşadığı dönem ve coğrafyanın getirdiği zorluklarla erken yaşta yüzleşmiştir. Yaşanan savaştan dolayı babası şehit olmuş ve 14 yaşında evine bakmak zorunda kalmıştır. Sabah erkenden kalkıp kendisinden iki kat ağır çuvalları satarak para kazanmaya çalışmaktadır.

5. Anlatıcının on dört yaşında bir köylü çocuğunun karşısında kendisini toy ve tecrübesiz hissetmesi hangi toplumsal gerçeklere ışık tutmaktadır?

Tanzimatın etkisi ile Batılılaşan kesimler kendilerini Anadoludan soyutlamış ve onları hakir görmüştür. Milli Mücadele döneminde Anadolu halkının değerini anlayan bu kesim kendilerini soyutlamaktan zamanla vazgeçmiştir. Yalçın Kadri eserinde bu toplumsal gerçekliğe ışık tutmaktadır.

6. Metni bir savaş hikâyesi olarak değerlendirebilir miyiz? Yazarın metnin odak noktasına yerleştirdiğini ya da ihmal ettiğini düşündüğünüz hususlardan hareketle açıklayınız.

Metin savaştan çıkmış Anadolu insanının acıklı ve trajedik hayatı aktarılmış. Savaş arka plan olarak değerlendirilmiş ve savaşın sosyolojik etkileri üzerinde durulmuştur. Metin doğrudan savaşı ele almamaktadır.

7. Tanzimat Döneminde Şinasi ile başlayan halkın anlayabileceği bir dilde yazma düşüncesi, Genç Kalemler dergisinde «*Yeni Lisan*» adıyla ileri sürülmüş ve millî edebiyatın millî lisandan doğabileceği görüşü savunulmuştur. Yazar, okumuş olduğunuz metinle bu kültürel sürece nasıl bir katkıda bulunmuştur? Metinden örneklerle açıklayınız.

Metinde anlatılmak istenenleri herkesin anlayabilmesi için sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır. Halkın konuşma ağız özelliklerine dikkat edilmiştir. Örneğin; "ülenülen", "içinesi gelmek", "yol ağarıp batıyor" Servet-i Fünun Döneminde edebi dil ile halk dilinin birbirinden uzaklaşması sorunu bu metni okuduğumuzda Milli Edb. Döneminde çözümlü görülmektedir.

8. a) Metinde Anadolu insanın temsilcisi olarak kim gösterilebilir? Bu kişiden hareketle metnin yazıldığı dönemde edebiyatın biçimlendirmeye çalıştığı millî kimlik nasıl tanımlanabilir? Çocuk Türk kimliğini vurgulamak için kurgulanmış bir figürdür.

Çocuk küçük yaşına rağmen Anadolu insanını simgelemektedir. Çocuk Anadolunun milli mücadele yıllarındaki halini simgeler. Anlatıcı ile çocuk arasında geçen diyalogda evine bakmakla yükümlü olduğu ve yaşam savaşı için verdiği uğraş görülmektedir. Bu dönemde edebiyat "Fecr-i Ati" anlayışından sıkıp Milli edebiyat anlayışına geçmese başlanmıştır.

b) Yazarın metni aracılığıyla okuyucuyu *"ötekiler karşısında biz"* duygusunda birleştirme çabasının yazarın düşünsel ve edebî kimliği ile ilişkisini değerlendiriniz.

Anlatıcının bir aydın temsil etmesi ve metin boyunca Anadolu insanının hor görüş duyguçlar sergilemesi okuyucu tarafından etkileştirilmesine sebep olmuştur. Bu her türlü tabaası ve gelişimi Batıda göre yanlış bir aydın zihniyetinin karşısında durma durumudur. Ayrıca milli birliğin milli birlik ve beraberliğin önemsikarılması Batı karşısında "biz" düşüncesini desteklemektedir.

12

9. *"Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlûkat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar. Hiç oyun devirleri yoktur; sekiz, dokuz yaşına basar basmaz maişet kaygıları, vaktinden evvel kavrulan kabuk bağlayan fidan vücutlarını şiddetli bir rüzgâr gibi sarsmaya başlar."* cümleleri, metnin yazıldığı dönemin toplumsal gerçekliği ile günümüzün gerçekliği açısından nasıl anlamlar kazanmaktadır?

» O dönemin gençliğinin adeta DNA'sında bu özellikler bulunurken teknolojinin ve imkanların gelişmesi ile Anadolu çocuğu ile üst sınıf çocuğu arasında bariz farklılıklar görünmeye başlanmıştır. Türk çocuğunun yaşamında cesur ve savaşçı ruh hep bir mevcudiyetini bunun ortaya çıkması için gerekli koşullar oluşmalıdır.

10. Metin, şekil ve içerik açısından daha önce okuduğunuz metinlerle benzerlik gösteriyor mu? Açıklayınız.

» Halide Edip Adıvar'ın "Himmet Çocuk" adlı eseri ile büyük oranda benzerlik göstermektedir. "Himmet Çocuk" adlı eserde Anadolu halkının olan bitene hor sese rağmen kökü bir çınar gibi aşkta duruşu anlatılır. Bu açıdan iki eser birbiri ile aynı ana düşüncelere sahiptir. Peyami Safa'nın "Anadolu'da bir Gece" adlı eseri de aynı şekilde örnek gösterilebilir.

YORUM

1. Yazarın metne açıkça müdahale ettiğini düşünüyor musunuz? Bu müdahaleyi kimin aracılığıyla gerçekleştirmektedir?

» Yazar kendi düşünce ve idealarını aktarmak istediği için metne müdahale etmiştir. Metin bir bakıma yazarın düşünce ve kişiliğini yansıtmaktadır. "Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir."

2. Yazarın konu seçimini etkileyen ya da onu yönlendiren belirli bir nedeni olduğunu düşünüyorsunuz?

» Milli mücadele yıllarındaki sınıfsal ayrımlar ve Anadolu halkının durumu Yakup Kadri'nin bu eseri yazmasındaki ana etkendir. Yakup Kadri on dört yaşındaki çocuk üzerinden bu durumu anlatmaya çalışmıştır.

3. Metinde okuyucunun geliştirmesi, düzenlemesi ya da kendi inanç ve değerlerine göre uyarlamasına fırsat tanıyan boşluklar bırakılmış mı?

» Bu metin tezli olduğu için mesajlar içerdiği için kesin bir sonuca ulaşmıştır ve pek fazla boşluk bırakılmamıştır. Beni yani okuyucuyu düşünmeye sevk eden kısımlardan birisi anlatıcının çocuğa "Kuban filan yakmış" diye sorduktan sonra çocuğun mahzun olmayan net cevaplar ile sonlanmasıdır. Bu durum çocuğun psikolojisi üzerine düşünmemi sağladı.

4. Yazar, toplumsal sınıfları, ekonomik düzey, kültür, eğitim, yaşam koşulları ve tarzları vb. bakımından nasıl resmetmektedir?

» Yazar aydın sınıfın zorluklarla karşılaşmamış, Anadolu gerçeğinden habersiz fakat Anadolu insanını tanımaya duyarlı olduklarını imajını çizmiştir. Arabacıyı mahcup, itaatkar ve sabırlı olarak resmetmiştir. Çocuğu ise küçük yaşına rağmen büyük zorluklar görmüş Anadolu tipi insan olarak resmetmiştir.

5. Metinde karşılıklı konuşmaların yer verildiği bölümler, kişiler arası ilişkilere dair hangi çıkarımlara açıktır?

» Arabacı ve anlatıcı konuşmasında sınıfsal farklılık göze çarpmaktadır. Arabacı, aydının öfkesine ve isyankar tavırlarına karşılık verememiştir. Anlatıcı ve çocuğun konuşmasında anlatıcının çocuğa karşı önyargılı yaklaştığı ancak onu tanıdıktan sonra mahcup olduğu hatta "Bu küçük yaşımın ben artık hiçbir şey bilmeyen, hiçbir şey anlamayan ve sanki korkunç bir masal dinliyormuş gibi tüyleri ürpermiş gözlerine bir köşeye sinmiş, otuz dört yaşında tok, ürkek bir küçücük çocuktum" demiştir.

6. Kahraman anlatıcı yaşadığı durumlar karşısında tepkilerini nasıl dile getirmektedir? Yazarın bireysel ve/veya edebî kişiliğinin bu tepkilere kaynaklık ettiğini düşünüyor musunuz?

"Nasıl arabacılık bu, diyorum; ne yalbilirsin, ne de..." Yolcuda eşeği? Yoksa bilegim, dizgor." Buradan da anlaşılacağı üzere anlatıcının sabırsız ve salon beğenşendisi tavrı Yakup Kadri'nin Fecriati yıllarına işaret etmektedir. Metnin sonunda anlatıcının bu tavırdan uzaklaşması

7. *"Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlukat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar. Hiç oyun devirleri yoktur; sekiz dokuz yaşlarına basar basmaz maişet kaygıları, vaktinden evvel kavrulan kabuk bağlayan fidan vücutlarını şiddetli bir rüzgâr gibi sarsmaya başlar."* Bu bölümden yola çıkarak, yazarın düşünsel kimliğinin hikâyeye nasıl yansıdığını açıklayınız.

Bu bölümden de anlaşılıyor ki yazar gerçekçi bir gözlem gücüne sahiptir. Zaten, Anadolu insanının doğa ile iç içeliği ve mücadelesi gerçekçi bir dille doğadan benzetmelerle ile aktarmıştır. "Erkek tavrı" Anadolu insanının erkeğe daha cinsiyetçi bir yaklaşım sergilediğini söylemek mümkündür.

8. *"Ben içmem; şehirde dayıma götürürüm," dedi ve gittikçe lâubalileşen bir tavırla sözüne devam etti: "Babam çok içermiş ama ben içmem; sigara içecek vaktim mi var ki... İşim başımdan aşkın! Anamın ayaklarına hastalık geldiği günden beri davarı güden, tarlaya bakan, odun kesmeye giden hep benim... Ablam yalnız su taşır ve aşa bakar. Hem o bizde misafirdir. Başka köye gidecek! Geçen yıl nişanlandı."* Metinden alınan aşağıdaki bölümlerde yazarın açık ve örtük olarak sunduğu iletileri yazınız.

Bazı kesiş veren insanlarda zevk ve sefa meselesi olduğu için güç olanın ve zor şartlarla yüzleşenlerin bu gibi şeylerle haşir neşir olmayacağı mesajı örtük bir şekilde okuyucuya ulaştırılmıştır. Babanın olmadığı yerde evin erkek çocuğunun reislik yapması, kız çocuklarının asıl evinin evlendiği yer olduğu gibi geleneksel bir mesaj verilmiştir.

9. *"– On dört yaşındayım, diyor ve acayip bir vakar ile önüne bakıyor. Mutlaka mübalağa ediyor, ben ona on ikiden fazla veremiyorum.*

– Hangi köydensin?
– Kara Işık Köyü'ndenim.
– Böyle geç vakit şehre ne yapmaya gidiyorsun? Başı ile arkasındaki çuvalı işaret etti:
– Azıcık kuru yemiş götürüyorum; yarın sabah pazar var... dedi. "..." nin pazarı erken olur; yola sabahtan çıkarsam, yetişemiyorum. Yazar metninde yer verdiği aşağıdaki diyalogları kahramanın konumu, karakter özellikleri, duygu ve düşünceleri vb. hakkında hangi bilgileri öne çıkaracak şekilde yapılandırmıştır?

Acayip bir vakar derken kendinden beklenmeyecek ölçüde bir gurura sahip olduğu anlatılmaya çalışılmıştır. Mübalağa ediyor ifadesinden yaşından daha küçük ve kalbasa görünüşü ifadesi ön plana çıkartılmıştır. Çocuğun başı ile arkasındaki kuvalı işaret etmesi büyük adam tavrı göstergesi ön plana çıkarılmıştır.

10. *"Artık çocuğun yüzüne bakamıyordum. Hayatın en mühim hadiseleriyle boğuşmuş bu köylü yavrusunun karşısında ben artık hiçbir şey bilmeyen hiçbir şey anlamayan ve sanki korkunç bir masal dinliyormuş da tüyleri ürpermişçesine bir köşeye sinmiş, otuz dört yaşında toy, ürkek bir küçücük çocuktum."* Yazar bu son paragrafta kimi, niçin yüceltiyor ve kimin, niçin değerini azaltıyor?

Yazar, çocuğu yaşadıklarından dolayı yüceltmektedir aynı zamanda çocuğu ilk gördüğünde ki önyargılı tavrından dolayı anlatıcının yani aydının değerini azaltmıştır.

11. Yazarın bu metinle ulaşmak istediği toplumsal hedefler nelerdir? Okuduğunuz metnin bu hedeflerin gerçekleştirilmesine hizmet ettiğini düşünüyor musunuz?

Yazar, Milli Mücadele yıllarında ki Anadolunun vaziyetini okuyucuya aktarıp aydınlarını Anadolu üzerine çekmek istemiştir. Bunun sebebi ise Anadolunun her yönden kalkındırılması gerektiğidir. Bu eser etkisinin geçerli olduğu dönemde bu hedeflerin gerçekleşmesine hizmet etmiştir.

14

KÜÇÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

«KELİME SEÇİMİ»

1. Metinde geçen cümlelerde italik yazılan kelimelerin anlamlarını metnin bağlamından hareketle tahmin ediniz. Tahminlerinizin doğruluğunu Güncel Türkçe Sözlük'ten kontrol ediniz.

Bittabi, bu sarp tepeye çıkmak ihtimali olmadığı için derenin çakıl taşları üstünden sarsıla sarsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz.

- Tahminim: "sinede" anlamına gelir
- Güncel Türkçe Sözlük: Doğal olarak, doğallıkla

Çok ciddileşen ***mükâlememizi*** biraz değiştirmek için gülerek dedim ki:

- Tahminim: konuşma havası
- Güncel Türkçe Sözlük: Karşılıklı konuşma

Bir müddet iyi kötü bir ***şose*** üstünde gidiyoruz.

- Tahminim: Basit yol
- Güncel Türkçe Sözlük: kum dökülerek yapılan kara yolu

Metni anlamanızı zorlaştıran diğer kelime ve kelime grupları: Maişet

2. Metinde hangi kelimelerin duygu, düşünce ve anlam değeri diğer kelimelere göre öne çıkmaktadır? Bu kelimeleri okuyucuların tutku ve heyecanlarını hedef alan ifadeler olarak değerlendirebilir miyiz?

küngesi gelmek, Anadolu, vakur, bir masal, kıymak, taş, adam gibi kelime ve kelime gruplarına metinde anlatılmak istenenler bakımından duygu, düşünce ve anlamlar atfedilmiştir.

15

3. Metinde kullanılan şahıs zamirlerini nelerdir? Yazarın kendisini, hikâye kişilerine ve okuyucusuna karşı nasıl konumlandırdığını bu zamirler aracılığıyla yorumlayınız.

Metinde genel olarak 1. Tekil şahıs ifadelik zamiri kullanılmıştır. Bu nedenle metinde yazar ve anlatıcı bir bütündür. "O" zamiri ise genellikle çocuk için kullanılmış ve halkın karşısındaki aydın konumuna yer almıştır. Yakup Kadri de ülkenin aydını olarak burada konumlanır.

4. Metinde kişiler, nesneler, olay/durum, süreç ve eylemlere ne tür özellikler atfedilmektedir? Bu nitelendirmelerin hangi bakış açısından sunulduğunu düşünüyorsunuz?

Metnin başında yolun; bozuk, zor, engebeli olduğu tarif edilmiştir. Aynı şekilde yolculuğunda buna bağlı olarak zorlayıcı aktarılmıştır. Arabacı itaatkar, sabırlı bir tip olarak nesnedilmiştir. Çocuk ilk görünüş olarak cılız, gelişmiş sıradan bir çocuk olarak görünse de hayat hikayesini anlattıkça onun aslında on dört yaşında kocaman bir adam olduğu görülmüştür.

5. Metinde devinim ifade eden sözcükler hangi olay ve olguya karşı harekete geçme durumunu karşılamaktadır?

Metinde devinim ifade eden sözcükler arabacının yolu bulmaya çalışması esnasında önem kazanmıştır. Örn: "Yolu arabacı da bilmiyor. Kah sağa, kah sola sapıyor; kah tarlaların içine sürüyor." Bilmemek eylemi Anadolunun kestirilemez coğrafyasına işaret etmektedir. Sürmek ise birazdan okuyucunun bu yolda ilerlemesinin zorluğuyla yüzleştirilmesi içindir.

6. Kahraman anlatıcının zorlu yolculuğunu yansıtan kelime ve kelime gruplarını belirleyiniz. Bu kelimeler ile metnin ana izleği arasında nasıl bir anlamsal bağ kurulabilir?

Metnin ana izleği Anadolu insanının milli mücadele yıllarındaki meşakkatli yaşamıdır. Metinde yol ve yolculuk bunu simgelemektedir. Örnek: "kah sağa, kah sola" (Anadolu insanının ne yapacağını bilmeyen mücadeleci tavrını temsil etmektedir.) "şaşkın gözler" (Anadolu insanının savaş sonrası durumunu simgelemektedir.)

7. *"Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı <u>mahlukat</u> gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar. Hiç oyun devirleri yoktur; sekiz dokuz yaşlarına basar basmaz maişet kaygıları, vaktinden evvel kavrulan kabuk bağlayan fidan vücutlarını şiddetli bir rüzgâr gibi sarsmaya başlar."* Parçadaki altı çizili kelime anlamı nasıl etkiliyor? Yazarın bu kelimeyi tercih etme nedenlerini değerlendiriniz.

"Mahlukat" kelimesi zamanla anlam daralmasına uğrayarak insan dışındaki varlıklar için en çok da hayvanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Hayvanlar zorlu yaşam şartlarına kabuklaşmış uyuyanlar gibi hayatta kalabilmek için başka şansları yoktur. Bu yüzden yazar Anadolu halkını mahlukatlara benzetmiştir.

8. Metinde aynı kavram alanında yer alan kelimeleri gruplandırınız. Bu kelime ve kelime gruplarının metnin anlamına katkısını değerlendiriniz.

Yol, şose, dere kenarı, sarp tepenin eteği, hendek (Bu sözcükler yolun bozukluğu ve zorluğunu simgelemektedir.) Meşakkat, zahmet, sarsıla sarsıla (Anadolu insanının hayatını simgelemektedir.) Saygılı, terbiyeli, zeki, parlak gözler (Anadolu insanının ahlak yapısını simgeler.)

9. Metinde herhangi bir sosyal ya da mesleki dil grubu ile özdeşleşen kelime ve söyleyişler rastlanıyor mu? Metne katkısını değerlendiriniz.

Sosyal kelime ve söyleşişler; üleş, künyesi gelmek, deha, yol ağarıp batıyor gibi örnekler verilebilir. Herhangi bir meslek grubuna ait sözcük bulunmamaktadır. Sosyal dil grubu ile özdeşleşen kelimeler memleket edebiyatına uygundur. Yakup Kadri, halka yönelme ilkesi doğrultusunda Anadolu insanının gerçekliğini, aşkının halka sokulmasını desteklemiştir.

10. Yazar yöneliş ve tutkularına dair belirgin işaretler taşıyan hangi kelimelerden söz edilebilir?

"Çok sıdıklaşan mükâlemenin bir nebze değiştirmek için dedim ki" bu bölümde anlatıcının sıdıklaşıp acıklı hale gelen konuşmalarının yumuşatma isteği sezilmektedir. Bu yazarın yöneliş ve tutkuları hususunda Anadolu insanının çilelerini biraz olsun hafifletme isteğine karşılık gelmektedir.

16

«CÜMLE YAPISI»

1. Metinde hangi cümle yapılarının kullanıldığını inceleyiniz. Yazar bu cümle yapılarını hangi özel amaçlar doğrultusunda kullanmıştır? Metinden örnekler vererek açıklayınız.

YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE
- "öfkelenmeye başlıyorum" (Fiil)
- "Bişarenin hakkı var" (İsim)
- "Bir yasa üstünde gidiyoruz" (Fiil)
- "geçebilmesi kabil değildir" (İsim)
- "Bu yolda bitmiştir (Fiil)

YÜKLEMİN YERİNE GÖRE
- "Artık çocuğun yüzüne bakamıyordum" (kurallı)
- "O bizde misafirdi" (isim, kurallı)
- "Devrik cümleye rastlanmamaktadır.

ANLAMINA GÖRE
- "Yolu arabacı da bilmiyor" (Olumsuz)
- "Öyle ise bir arabaya beraber gidelim" (Olumlu)
- "Ülen, şehir yolu nerede biliyor musun?" (Soru)
- "Yol ağarıp batıyor!" (Ünlem)

YAPISINA GÖRE
- "Babam seferberlikte askere gitti" (Basit)
- "İşlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar" (Birleşik cümle)
- (Sıralı) "Çocuk bir tereddüt dakikası geçirdi, sözüme inanmıyor gibiydi yüzüme baktı"
- "Ona bir sigara uzattım, aldı ve kafasını saran zemmenin arasına yerleştirdi (Bağlı)

2. Cümle yapılarından hareketle metnin dil ve düşünce yönünden kolay ya da güç anlaşılabilirliği hakkında neler söylenebilir?

Yakup Kadri anlatmak istediklerini herkesine duyurabilmek için bu eserinde sade ve anlaşılabilir bir anlatım tercih etmiştir. Metinde genel olarak basit yapılı cümleler kullanılıp kolay anlaşılabilirliğe önem verilmiştir.

3. Metindeki cümleleri etken-edilgen ve geçişlilik bakımından inceleyiniz. Bu cümlelerde öznelerin öne çıkarılmak istenen eylemleri, bu eylemlerin etki alanında kim ya da nelerin bulunduğunu değerlendiriniz.

Cümlelere etken çatılı öznesi ve nesneyi ortaya çıkaracak özellikler sahiptir. Metnin "Yolu arabacı da bilmiyor" cümlesi ile başlaması, yol ve Anadolu insanının içinde bulunduğu durumu ortaya çıkarmak üzere "Aşıcan" yol" bulmasını etken yapılı cümlelerde

4. Kahraman anlatıcı, arabacı ve çocuk arasındaki konuşmalar kip/kiplik özelliklerine göre aralarında nasıl bir ilişkinin varlığına *(tutum, beklentisi, rica, istek, şüphe, iddia zorunluluk vb)*işaret etmektedir? Metinden örneklerle açıklayınız.

Kahraman anlatıcı sorular sorarak merak unsurunu ön plana çıkartmıştır. Çocuk ise net cevaplar vererek emin olunu belli etmiştir. Aynı zamanda çocuğun fiil kipleri ile kurduğu cümleler yaptığı işin bazı koşullara bağlı olduğunu göstermektedir.

17

5. Metnin derin yapısında geniş anlamlar bulunduran hangi cümlelerden bahsedilebilir? Açıklayınız.

"Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı sezgisel görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlukat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar." Bu cümlede anlatılmak istenen derin anlam türk insanının bulunduğu konjektüre bağlı olarak yaşadığı durumun nesiben nesilden devam ederek artık DNA kodlarına işlenmiş olmasıdır.

6. Metindeki hangi cümleler savunulan düşüncenin geçerliliğine ve kabulüne yönlendiren örtük bir anlamı barındırmaktadır?

"Şimdi, önümüzde bir kağnı arabasının silüeti çizilmeye uzanıyor." (Buradan bir kağnı arabası geçtiği varsayılmaktadır.)
"Böyle geç vakit şehre ne yapmaya gidiyorsun? (Geç vakitlerde bu bozuk yollarda şehre gitmenin alışılmamış olduğu kabul edilmiştir.)

7. Yazar emir, ünlem ve soru cümleleri vs. aracılığıyla hangi duygu, düşünce ve davranış biçimlerini metne yansıtmayı amaçlamaktadır? Açıklayınız.

Metinde soru cümleleri soru sormak, muhatabı heyecanlandırmak ve doğru cevabı verdirme amaçları ile kullanılmıştır. Emir ve ünlem cümleleri ise seslenme, küçümseme, şaşırma, cevaplama ve hoşnutsuzluk gibi anlamlar ile kullanılmıştır.

8. Metinde açıklama cümlelerine niçin başvurulmuştur? Açıklayınız.

Anlatılmak istenilenin tam olarak anlatılabilmesi için bilgilendirme olarak, duygu halin belli edebilmek için durum tasviri olarak ve karşı tarafın fiziksel betimlemesini yapmak için açıklama cümlelerine başvurulmuştur.

18

YEREL UYUM

1. a) Okuduğunuz metinden alınan cümleleri, cümle içi ve cümleler arasındaki anlam ilişkilerinden hareketle aşağıdaki karşılıklarıyla eşleştiriniz.

I.	Karşıtlık	IV.	Özelleştirme	VII.	Neden-Sonuç
II.	Karşılaştırma	V.	Zaman	VIII.	Amaç-Sonuç
III.	Genelleştirme	VI.	Koşul-Sonuç	IX.	Katkı

[1-7] *Haydi, tarlaların içine... Lâkin tarlalar ekseriyetle hendekle çevrilmiştir; bir yaylı arabanın hendekten geçebilmesi kabil değildir.* I / VII

Yavrucağı gittikçe daha sevimli buluyorum; kendine göre saygılı, terbiyeli bir tavrı da var ve zeki, parlak gözleri ile dikkatli dikkatli beni süzüyor.

[4] IV

Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışı ve bu olgun erkek tavrı seyrek görünen şeylerden biri değildir. Bunlar, bazı mahlukat gibi sanki doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar.

[3-4] III / IV

Öğleye kadar işimi bitiririm, satacağımı satar, alacağımı alırım; vaktim olursa bir de hamama giderim, yahut aşçı Recep Ağa'nın dükkânından bir yoğurtlu kebap yerim; o da para artarsa...

[9] VI / IX

Ablam yalnız su taşır ve aşa bakar. Hem o bizde misafirdir. Başka köye gidecek! Geçen yıl nişanlandı.

IX. / IV

[9-4] *Çok ciddileşen mükâlememizi biraz değiştirmek için gülerek dedim ki:...*

VIII.

[8]

b) Metinde cümle içi ve cümleler arası anlam ve biçim bağı sağlayan diğer ögeleri inceleyiniz.

"Demek ki şimdi babam yerine evde baban sensin" (Önceki cümlenin anlaşıldığını ve açığa kavuştuğunu ifade eder.) "Artık arkuşun sözüne bakamıyordum" (Önceki cümleden sonraki cümleye durum değişikliğini ifade eder.) "Bir müddet o da, bende suçtuk" (Zamanı ifade eder.)

2. Bağlantı ve geçiş ögeleri yoluyla yaptığı dilsel düzenlemelerden hareketle yazarın konuyu değerlendirme biçimi hakkında genel olarak neler söylenebilir? Metinden örneklerle açıklayınız.

Yazar geçiş ve bağlantı için kullandığı edat, bağlaç ve zarflarla ele aldığı konuya duruluk getirmiştir. Sebebi ise anlatmak istediğini herkesin anlamasını sağlamaktır. Bazı noktalarda öne çıkarım uygulamış ve bazı noktaları işaret etmiştir. Cümleler arası tutarlılık sağlayarak metnin daha anlaşılır ve açık hale gelmesini sağlamıştır.

3. *"Başımı arabanın perdeleri arasından dışarıya uzatıyorum: Arabacı yirmi otuz metre ötede bizim gittiğimiz istikamette yürüyen birine doğru bağırıyor. Yürüyen durdu..."* Parçada bahsi geçen kişi metnin devamında hangi gönderim ögeleriyle ifade edilmektedir?

Buradaki bahsedilen kişi çocuktur. Yürüyen biri olarak ifade edilmiş ilk karşılaşma anında söylenmiştir. Metnin devamında ise çocuktan zamanla değişik gönderimlerle bahsedilmiştir. Örneğin: "Tıpkı büyük bir adam gibi bakıyor." "koskoca bir adam".

19

4. Metinde Anadolu coğrafyası ve Anadolu insanının yaşamı ile ilgili zorluklarına gönderimde bulunan hangi ifadeler yer almaktadır?

"Kah soğa, kah sola sapıyor, kah tarlaların içine sürüyor", "Bir garezin hakkı var. Evet sol yakta", "Sırsıla sırsıla gitmeye mecbur oluyorsunuz", "Doğdukları günden itibaren yürümeye, işlemeye ve hayatı anlamaya başlarlar", "Hiç oyun devirleri yoktur", "Meşakkat başlarlar"

5. *"Demek ki şimdi babanın yerine eve bakan sensin." dedim. İki defa başıyla "Evet!" dedi ve karşımda daha rahat bir vaziyet aldı."* Bu cümlelerin anlam ve yorumu için metnin öncesinde yer alan hangi bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır?

"Senin baban şilan yok mu?" Başı ile bir "Hayır!" işareti yaptı. Sonra hiç de mahzun görünmeden bir tavırla: Babam seferberlikte askere gitti. Geçen sene künyesi geldi, dedi." Anlatıcı, okuyucuya bu bilgileri vermeden sonra çocuğun gerçek hayatını yorumlayabilmektedir. bu

6. Metindeki genellemelerin metnin anlamsal ve mantıksal bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.

Metindeki en belirgin genelleme anlatıcının Anadolu çocuklarını tasvir ettiği kısımdır. Ek olarak künyesi gelmeden köylü insanda ölüm demektir. İşaret genellemedir. Bu genellemelerin metne katkısı vardır. iletişime

«RETORİK VE İKNA STRATEJİLERİ»

1. Metinde edebî dil mi yoksa gündelik yaşamının nesnel dili mi ağırlık kazanmaktadır? Metnin bağlı olduğu edebî, felsefi, estetik anlayış doğrultusunda düşüncelerinizi açıklayınız.

Metinde her iki dil de görülmektedir. Fakat Yakup Kadri'nin bağlı bulunduğu edebi anlayıştan dolayı (Milli edebiyat) bu eserde gündelik yaşamın dili daha fazla kullanılmıştır. Bu tercih metnin düşünce değerini ön plana çıkarmaktadır. Bu eserde Milli Edebiyat dönemine dil yapısı tercihleri uygulanmıştır.

2. *"- Acaba buradan mı gitsek? Acaba şuradan mı gitsek, diye soruyor. Ben gittikçe öfkelenmeye başlıyorum:*

- Nasıl arabacılık bu, diyorum ne yol bilirsin ne de..." Bu bölümde kimin kim ile nasıl bir ton (*sakin, keyifli, içten, kavgacı vb.*), ahenk (*kısa, uzun, eksiltili vb.*) ve dil düzeyiyle *(resmî dil, teklifsiz dil, konuşma dili, argo vb.)* iletişimde bulunduğunu görüyoruz? Bu konuşmaların metne katkısını değerlendiriniz.

Bu bölümden anlatıcının arabacıya günlük konuşma dilini yakın bir dil kullandığı görülmektedir. Anlatıcının kavgacı ve sinirli bir üslup takındığı görülmektedir. Bunun sebebi ise Aydın'daki anlatıcının henüz gerçekleri, Anadolu insanının asıl durumunu anlamamış olmasıdır.

3. Metinde gündelik dilde kullanılan biçimler nelerdir? Yazarın bu tercihleri anlatımı nasıl etkilemektedir?

Yazar, metine sohbet havası katarak, genel ağız kullanarak, gündelik dil tercih edecek samimi bir gündelik dil oluşturmuştur. Örneğin; "Deha", "ülen ülen", "Ne diyorsun? Sahi mi? Ne kasası? ... Söyle söyle!", "Ne yapmalı? Kime sormalı? Etraf o kadar tenha ki"

4. Yazar, Realizm akımının ilkelerine uygun şekilde metindeki örtük varlığını gizleyebilmiş midir? Yazarın bu tutumunun metnin inandırıcılığına katkısı nedir?

Yakup Kadri bu eserlerinde bu eserinde de olduğu gibi realist bir tavır sergilemektedir. Toplumu karşı yabancılaşmış ve anlamsızlaşmış insanları sanki ait oldukları toplumu gerçek bir şekilde görülebilmektedir. Bu tavırını metne yansıtması realist olmasına neden olmuştur.

20

"Sen kaç yaşındasın bakayım?
"On dört yaşındayım," diyor ve acayip bir vakar ile önüne bakıyor. Mutlaka mübalağa ediyor, ben ona on ikiden fazla veremiyorum.
"Hangi köydensin?"
"Kara Işık Köyü'ndenim."
"Böyle geç vakit şehre ne yapmaya gidiyorsun"
Başı ile arkasındaki çuvalı işaret etti:
"Azıcık kuru yemiş götürüyorum; yarın sabah pazar var..." dedi. "..." nin pazarı erken olur; yola sabahtan çıkarsam, yetişemiyorum.
Bir müddet o da, ben de sustuk. Çocuk gene dikkatli dikkatli beni tetkik ediyor.
Dedim ki: - Sizin köyden şehre kaç saatte gidilir?
- Ağır ağır yürürsen tam altı saat, dedi.
- Altı saat!.. Çok uzak değil mi? Yorulmaz mısın?
Sualimi anlamadı; duruşunda "Yorulmak mı? O da nedir şunun söylediğine bak!" demek istiyor gibi bir hâl vardı."

5. Yazarın bu bölümde diyalog tekniğine başvurması kahramanların ruhsal ve sosyal durumlarının açıklanmasında nasıl bir işleve sahiptir?

» kahramanlara bizzat konuşmaları ve birinci ağızdan söylemlerini dile getirmesi ikna edicilik açısından önemli bir etkedir. Böylelikle karakterlerin birbiriyle olan çatışma ve düşüncelerini okuyucu doğrudan anlayabilmektedir.

6. Yazarın konu aldığı olayları ve durumları; duygu, düşünce ve deneyim süzgecinden geçirmesi okuyucu açısından metnin güvenirliğini artırmakta mıdır?

» Yazar bizzat gözlemlediği bu gerçeklerden hareketle Milli Mücadele dönemini eleştirel gerçekçi ama yer yer de romantik bir tutumla anlatmıştır. Bu tutum okuyucunun metne karşı daha güvenilir bakmasını sağlamaktadır. Masabaşında oturup değil olayların bizzat içerisinde olmasından dolayı inandırıcılık ve güvenirlilik kazanmıştır.

7. Metinde kullanılan anlatım biçim ve teknikleri aracılığıyla kişi, nesne, olgu/olay, süreç ya da eylemlere ilişkin belli noktaların üzerinde önemle durma ya da önemsizleştirme söz konusu mudur?

» Bu metin anlatma ve gösterme tekniklerinin iç içe kullanıldığı bir metindir. Kişilerarası ilişkiler, toplumsal statü ve roller daha çok diyalog tekniğine başvurularak verilmiştir (çocuk ve anlatıcının konuşmaları). Diyalog tekniğin kullanılması kişilerin psikososyal yönlerini, kültürel konuşma biçimi ve davranışlarını açığa çıkarmaktadır.

8. Metindeki betimlemeler fotoğrafsal bir gerçeklikle mi yoksa izlenimlere dayalı bir öznellikle mi sunulmuştur? Bu betimlemelerde hangi özel ayrıntılar üzerinde durulduğunu örneklerle açıklayınız.

» Yakup Kadri realist bir tavır takındığından dolayı metinde fotoğrafsal gerçeklik kullanılmıştır. Taşıtlar geç yer romantizmle ağır bastığı yazarlar ile birleşmiştir (Anadolunun ve insanlarının betimlenmesi)

9. Metinde olay, olgu ve süreçlerin amaçlanan anlam çerçevesine oturtulması için hangi söz sanatlarına başvurulmuştur? Metinden örneklerle açıklayınız.

» Tenasüp (seferberlik, künyesi gelmek, ölmek, oğlum, çocuk vb), Nida (ülen, deha) Mübalağa (Anlatıcının metnin sonunda çocuğun yüzüne dahi bakamaması) Metindeki abartmalar çocuğu yüceltirken değerini azaltmıştır.

10. Metinde toplumsal ve kültürel bellekle bağ kuran hangi kalıplaşmış ifadelere (*deyimler, atasözleri, bilmeceler, karşılama ifadeleri, dualar, beddualar vb.*) yer verilmiştir?

» "Ülen, ülen!", "Deha", "Gün ağarıp batıyor", "Dahalı mı? Ne dersin?" "Işın başından aşkın!", "künyesi gelmek", "Hastalık gelmek", "Aşa bakmak", "başına bir kaza gelmek", "Başını önüne eğmek", "yüzüne bakamamak"

11. Metindeki hangi söylemler toplumun ortak değerlerini öne çıkarmak suretiyle metnin okuyucu üzerindeki etkisini artırmaktadır? Bu söylemlerin yalnızca bir ulus, toplumsal grup ya da kurum içinde kurulan ilişkilerle sınırlandırıl

Anadolu insanına yüceltilmesi ve bu doğrultuda okuyucunun milli ruhunun harekete geçirilmesi. Çocuğun mücadele ve ruhunun bizlere özel olduğunu hissettirilmesi. Sadece Türk milletine mahsus bu özelliklerin dünyanın da uygun şekilde yorumlanmıştır.

12. Metinde kişi, grup ya da kültürler olumlama *(takdir etme, onaylama, empati vb.)* ve olumsuzlama *(yabancılaştırma, zayıflatma vb.)* biçiminde etiketleniyor mu?

Metin üzerinde Anadolu insanına karşı olumlamaya başvurulmuştur. Anlatıcı, arabacının şaka bulamaması üzerine sinirlenmiş ve küçümseyici, azarlayıcı tavırlarda bulunmuştur. Aşırı şekilde işinin zor olduğunu anlamsız olarak empati kurmuştur (Bizimkinin hakkı var. Evet yol çok kı)

13. Metindeki hangi ayrıntılar yazarın kendi görüşlerini bir realite olarak okuyucuya benimsetmeye çalıştığını göstermektedir?

Özellikle Anadolu çocuklarının övdüğü kısım. Zaten, Anadolu çocuklarında bu büyük adam bakışının yazarın realitesini benimsetmeye çalıştığını göstermektedir. Bu fikirler okuyucuya peşin bir hüküm kabul ettirilmiştir.

14. Yazar metindeki neden-sonuç ilişkilerini okuyucunun kolayca izleyebileceği şekilde düzenlemiş mi? Açıklayınız.

Bu metnin olay hikayesi olmasından dolayı olayların neden ve sonuçlarının kolayca takip edilebileceği şekilde zaman sırasına ve neden-sonuç ilişkisine dikkat çekilmiştir. Klasiktir.

15. *"Azıcık kuru yemiş götürüyorum; yarın sabah pazar var... dedi. "..." nin pazarı erken olur; yola sabahtan çıkarsam, yetişemiyorum."* Yazarın yer isimlerini gizlemesinin metnin inandırıcılığına katkısı nedir?

Yer isimlerinin gizlenmesi yazarın gerçek yer ve kişileri gizleme çabası mahremiyetine saygı duyma izlenimi vermektedir. Bu da o isimlere ulaşan okuyucunun onlara gerçek varlığına dikkat çekebileceği inancını güçlendirmiştir.

16. Yazarın konuyu ele alma biçimi, niyeti, duygu ve duyarlılıkları doğrultusunda metne nasıl bir tonun *(acıklı, düşlemsel, esenlikli, gülmece, içsel, öğretici vb.)* hâkim olduğundan bahsedilebilir? Açıklayınız.

Metnin başlarında kavgacı ve yüksek bir ton hakimdir. Bu kısım Türk ağının göz ardı ettiği gerçeklerle henüz yüzleşmediği kısımdır. Metnin devamında ise Anadolu insanının halini anlama, onunla hemhal olma, acıma ve merhamet gibi hislerle metnin tonu yumuşamıştır.

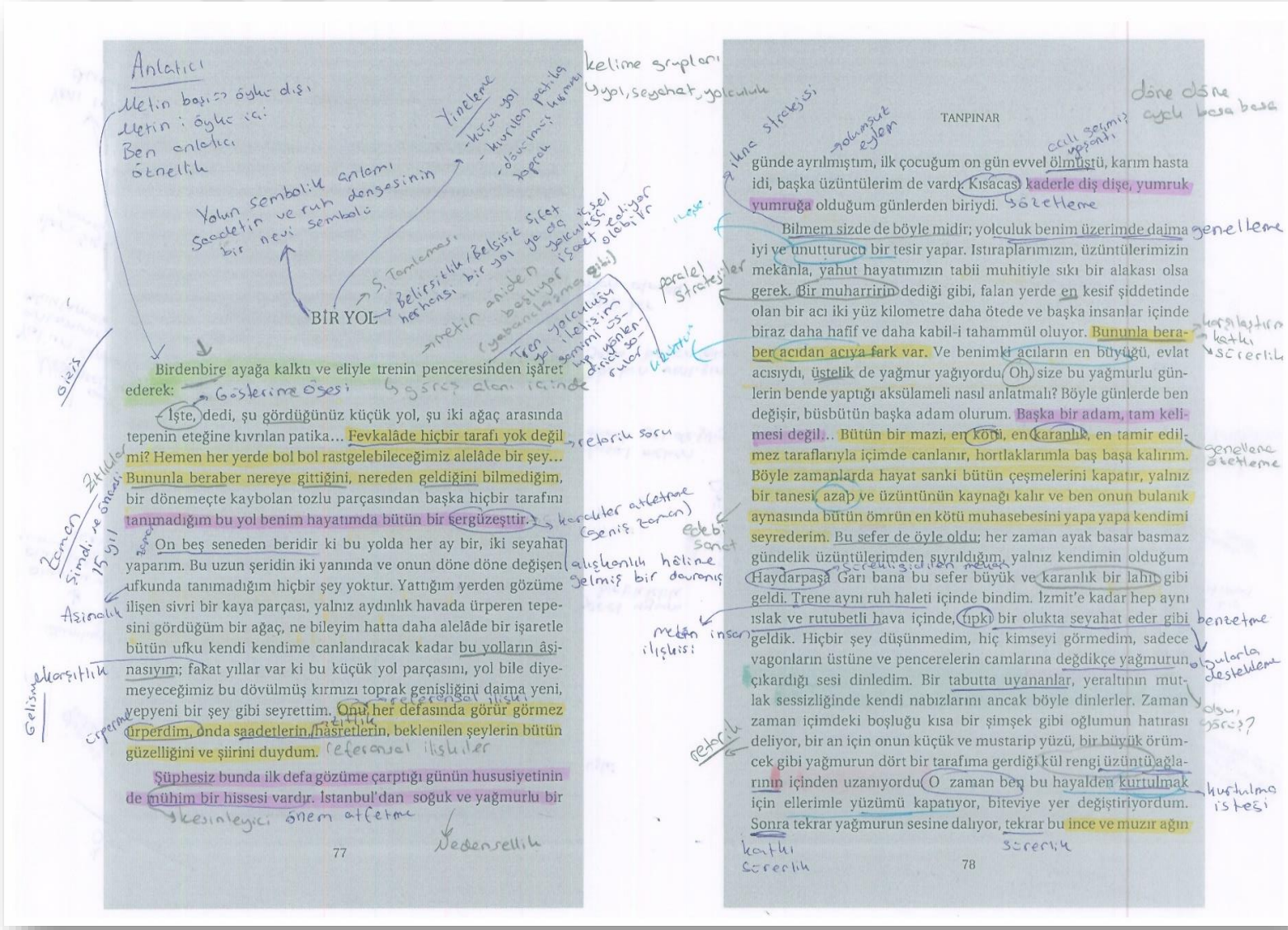
17. Metni teknik olarak modern hikâyeciliğin gerisinde bırakan hangi özelliklerden bahsedilebilir? Nedenlerini açıklayınız.

Modern hikayenin teknik unsurlarına başvurulmamış, metinde zaman sırasına uyulmuş sean düğüm çözüm bölümlerine göre düz bir şekilde tek bir olay sayandırılmıştır. Okuyucunun doldurulması istenilen söz sözla başlık bırakılmamıştır. Tezli bir metin olduğundan dolayı doğrudan okuyucuya mesaj iletme amacına yönelinmiştir.

18. Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı başka hangi fikir, bilgi ve yöntemlerden bahsedilebilir?

Anadolu insanı ve çocuğunun yaşadığı zorlukları daha iyi anlatabilmek amacıyla anlatıcının çocuğu ilk gördüğündeki "kendisinden iki kat daha ağır bir çuval yüklenmiş" bilgisi verilebilir. örneğin

22

BİR YOL

Birdenbire ayağa kalktı ve eliyle trenin penceresinden işaret ederek:

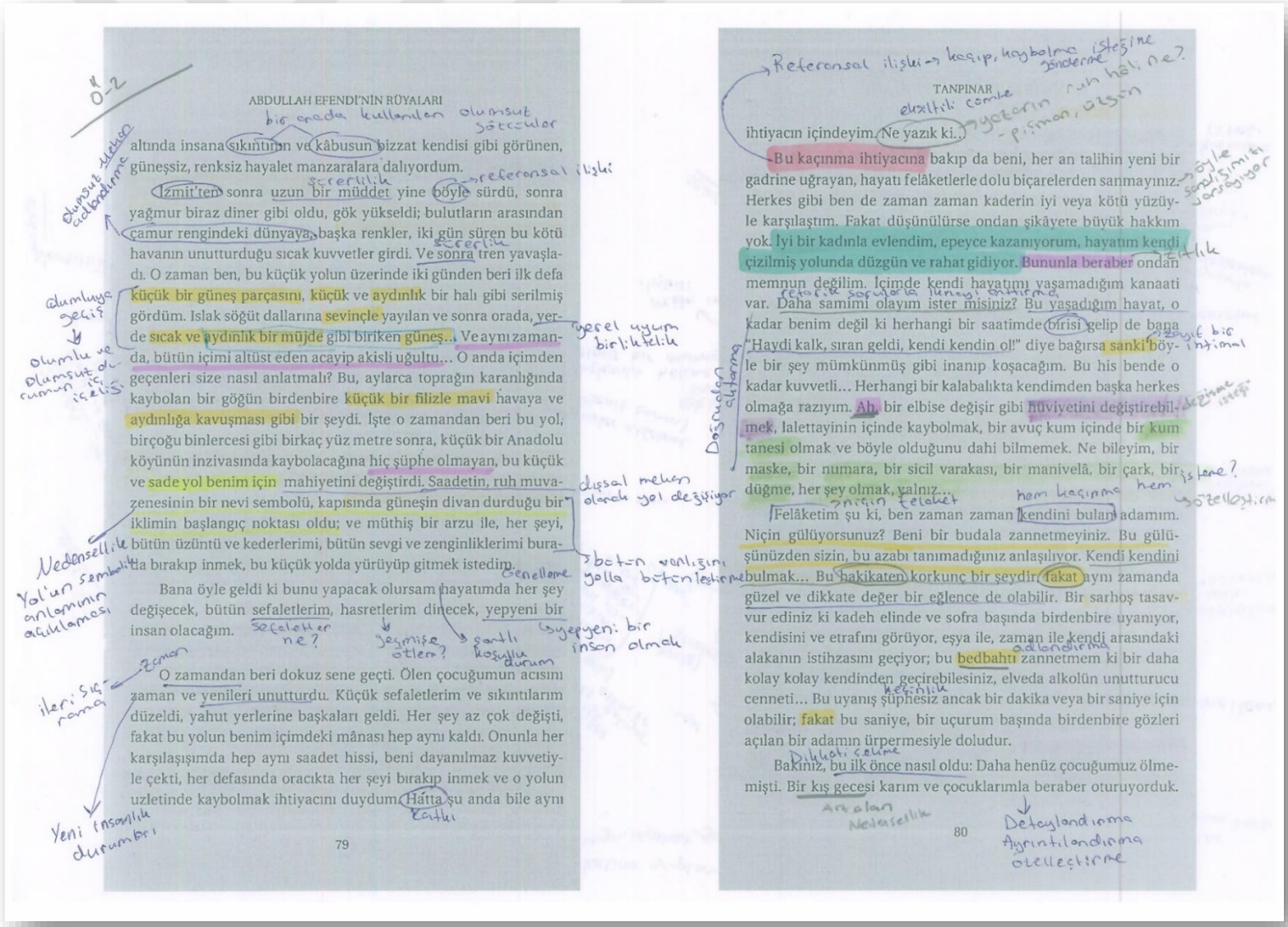
– İşte, dedi, şu gördüğünüz küçük yol, şu iki ağaç arasında tepenin eteğine kıvrılan patika... Fevkalâde hiçbir tarafı yok değil mi? Hemen her yerde bol bol rastgelebileceğimiz alelâde bir şey... Bununla beraber nereye gittiğini, nereden geldiğini bilmediğim, bir dönemeçte kaybolan tozlu parçasından başka hiçbir tarafını tanımadığım bu yol benim hayatımda bütün bir sergüzeşttir.

On beş seneden beridir ki bu yolda her ay bir, iki seyahat yaparım. Bu uzun şeridin iki yanında ve onun döne döne değişen ufkunda tanımadığım hiçbir şey yoktur. Yattığım yerden gözüme ilişen sivri bir kaya parçası, yalnız aydınlık havada daha alelâde bir işaretle bütün ufku kendi kendime canlandıracak kadar bu yolların âşinasıyım; fakat yıllar var ki bu küçük yol parçasını, yol bile diyemeyeceğimiz bu dövülmüş kırmızı toprak genişliğini daima yeni, yepyeni bir şey gibi seyrettim. Onu her defasında görür görmez ürperdim, onda saadetlerin, hasretlerin, beklenilen şeylerin bütün güzelliğini ve şiirini duydum.

Şüphesiz bunda ilk defa gözüme çarptığı günün hususiyetinin de mühim bir hissesi vardır. İstanbul'dan soğuk ve yağmurlu bir

günde ayrılmıştım, ilk çocuğum on gün evvel ölmüştü, karım hasta idi, başka üzüntülerim de vardı. Kısacası kaderle diş dişe, yumruk yumruğa olduğum günlerden biriydi.

Bilmem sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar. Istıraplarımızın, üzüntülerimizin mekânla, yahut hayatımızın tabii muhitiyle sıkı bir alakası olsa gerek. Bir muharririn dediği gibi, falan yerde en kesif şiddetinde olan bir acı iki yüz kilometre daha ötede ve başka insanlar içinde biraz daha hafif ve daha kabil-i tahammül oluyor. Bununla beraber acıdan acıya fark var. Ve benimki acıların en büyüğü, evlat acısıydı, üstelik de yağmur yağıyordu. Oh, size bu yağmurlu günlerin bende yaptığı aksülameli nasıl anlatmalı? Böyle günlerde ben değişir, büsbütün başka adam olurum. Başka bir adam, tam kelimesi değil... Bütün bir mazi, en kötü, en karanlık, en tamir edilmez taraflarıyla içimde canlanır, hortlaklarımla baş başa kalırım. Böyle zamanlarda hayat sanki bütün çeşmelerini kapatır, yalnız bir tanesi, azap ve üzüntünün kaynağı kalır ve ben onun bulanık aynasında bütün ömrün en kötü muhasebesini yapa yapa kendimi seyrederim. Bu sefer de öyle oldu; her zaman ayak basar basmaz gündelik üzüntülerimden sıyrıldığım, yalnız kendimin olduğum Haydarpaşa Garı bana bu sefer büyük ve karanlık bir lahit gibi geldi. Trene aynı ruh haleti içinde bindim. İzmit'e kadar hep aynı ıslak ve rutubetli hava içinde, tıpkı bir olukta seyahat eder gibi geldik. Hiçbir şey düşünmedim, hiç kimseyi görmedim, sadece vagonların üstüne ve pencerelerin camlarına değdikçe yağmurun çıkardığı sesi dinledim. Bir tabutta uyananlar, yeraltının mutlak sessizliğinde kendi nabızlarını ancak böyle dinlerler. Zaman zaman içimdeki boşluğu kısa bir şimşek gibi oğlumun hatırası deliyor, bir an için onun küçük ve mustarip yüzü, bir büyük örümcek gibi yağmurun dört bir tarafıma gerdiği kül rengi üzüntü ağlarının içinden uzanıyordu. O zaman ben bu hayalden kurtulmak için ellerimle yüzümü kapatıyor, biteviye yer değiştiriyordum. Sonra tekrar yağmurun sesine dalıyor, tekrar bu ince ve muzır ağın

ABDULLAH EFENDİ'NİN RÜYALARI

altında insana sıkıntının ve kâbusun bizzat kendisi gibi görünen, güneşsiz, renksiz hayalet manzaralara dalıyordum.

İzmit'ten sonra uzun bir müddet yine böyle sürdü, sonra yağmur biraz diner gibi oldu, gök yükseldi; bulutların arasından çamur rengindeki dünyaya başka renkler, iki gün süren bu kötü havanın unutturduğu sıcak kuvvetler girdi. Ve sonra tren yavaşladı. O zaman ben, bu küçük yolun üzerinde iki günden beri ilk defa küçük bir güneş parçasını, küçük ve aydınlık bir halı gibi serilmiş gördüm. Islak söğüt dallarına sevinçle yayılan ve sonra orada, yerde sıcak ve aydınlık bir müjde gibi biriken güneş... Ve aynı zamanda, bütün içimi altüst eden acayip akisli uğultu... O anda içimden geçenleri size nasıl anlatmalı? Bu, aylarca toprağın karanlığında kaybolan bir göğün birdenbire küçük bir filizle mavi havaya ve aydınlığa kavuşması gibi bir şeydi. İşte o zamandan beri bu yol, birçoğu binlercesi gibi birkaç yüz metre sonra, küçük bir Anadolu köyünün inzivasında kaybolacağına hiç şüphe olmayan, bu küçük ve sade yol benim için mahiyetini değiştirdi. Saadetin, ruh muvazenesinin bir nevi sembolü, kapısında güneşin divan durduğu bir iklimin başlangıç noktası oldu; ve müthiş bir arzu ile, her şeyi, bütün üzüntü ve kederlerimi, bütün sevgi ve zenginliklerimi burada bırakıp inmek, bu küçük yolda yürüyüp gitmek istedim.

Bana öyle geldi ki bunu yapacak olursam hayatımda her şey değişecek, bütün sefaletlerim, hasretlerim dinecek, yepyeni bir insan olacağım.

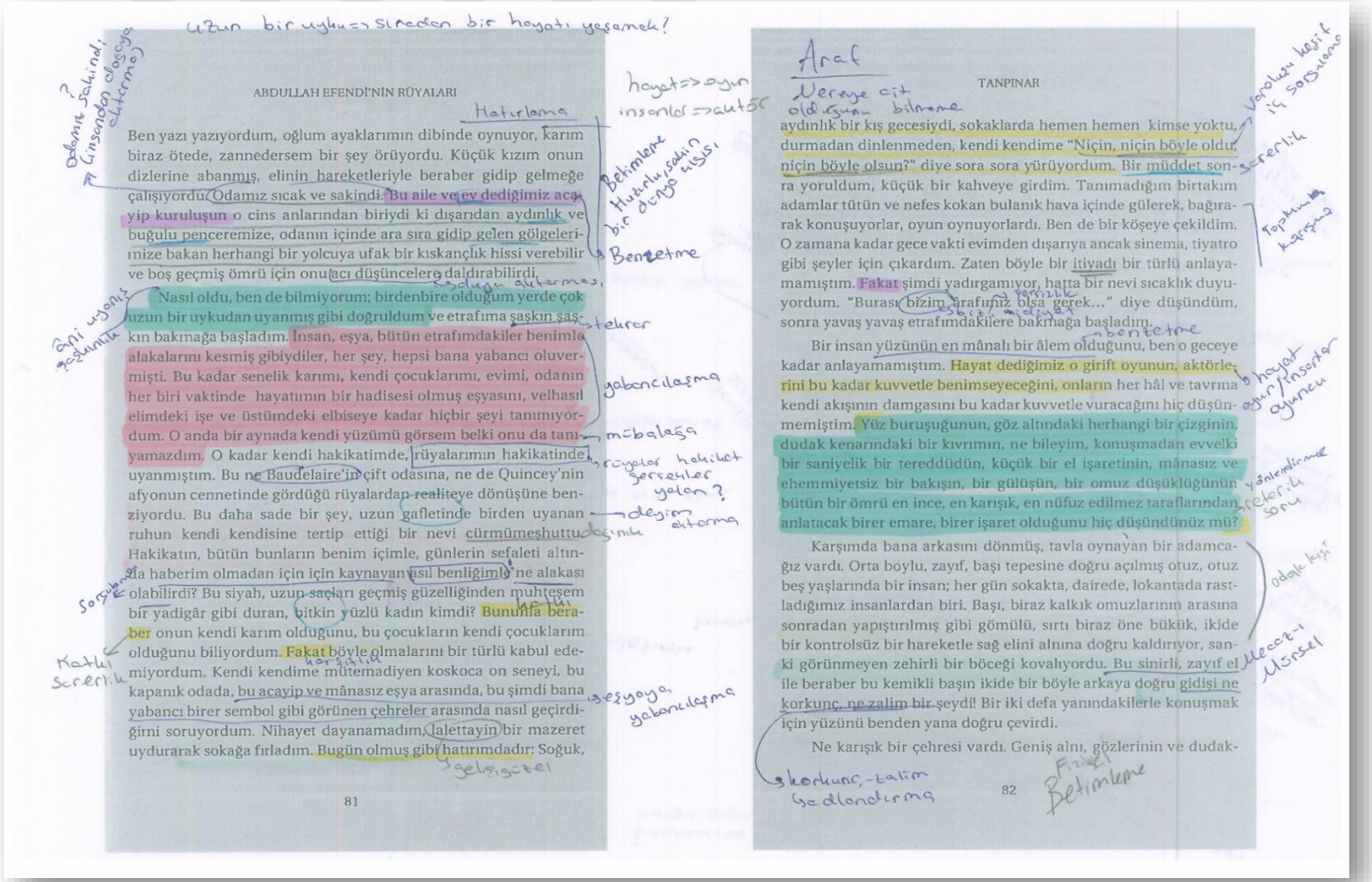
O zamandan beri dokuz sene geçti. Ölen çocuğumun acısını zaman ve yenileri unutturdu. Küçük sefaletlerim ve sıkıntılarım düzeldi, yahut yerlerine başkaları geldi. Her şey az çok değişti, fakat bu yolun benim içimdeki mânası hep aynı kaldı. Onunla her karşılaşışımda hep aynı saadet hissi, beni dayanılmaz kuvvetiyle çekti, her defasında oracıkta her şeyi bırakıp inmek ve o yolun uzletinde kaybolmak ihtiyacını duydum. Hâtta şu anda bile aynı

ihtiyacın içindeyim. Ne yazık ki...

-Bu kaçınma ihtiyacına bakıp da beni, her an talihin yeni bir gadrine uğrayan, hayatı felâketlerle dolu biçarelerden sanmayınız. Herkes gibi ben de zaman zaman kaderin iyi veya kötü yüzüyle karşılaştım. Fakat düşünülürse ondan şikâyete büyük hakkım yok. İyi bir kadınla evlendim, epeyce kazanıyorum, hayatım kendi çizilmiş yolunda düzgün ve rahat gidiyor. Bununla beraber ondan memnun değilim. İçimde kendi hayatımı yaşamadığım kanaati var. Daha samimi olayım ister misiniz? Bu yaşadığım hayat, o kadar benim değil ki herhangi bir saatimde birisi gelip de bana "Haydi kalk, sıran geldi, kendi kendin ol!" diye bağırsa sanki böyle bir şey mümkünmüş gibi inanıp koşacağım. Bu his bende o kadar kuvvetli... Herhangi bir kalabalıkta kendimden başka herkes olmağa razıyım. Ah, bir elbise değişir gibi hüviyetini değiştirebilmek, lalettayinin içinde kaybolmak, bir avuç kum içinde bir kum tanesi olmak ve böyle olduğunu dahi bilmemek. Ne bileyim, bir maske, bir numara, bir sicil varakası, bir manivelâ, bir çark, bir düğme, her şey olmak, yalnız...

Felâketim şu ki, ben zaman zaman kendini bulan adamım. Niçin gülüyorsunuz? Beni bir budala zannetmeyiniz. Bu gülüşünüzden sizin, bu azabı tanımadığınız anlaşılıyor. Kendi kendini bulmak... Bu hakikaten korkunç bir şeydir, fakat aynı zamanda güzel ve dikkate değer bir eğlence de olabilir. Bir sarhoş tasavvur ediniz ki kadeh elinde ve sofra başında birdenbire uyanıyor, kendisini ve etrafını görüyor, eşya ile, zaman ile kendi arasındaki alakanın istihzasını geçiyor; bu bedbahtı zannetmem ki bir daha kolay kolay kendinden geçirebilesiniz, elveda alkolün unutturucu cenneti... Bu uyanış şüphesiz ancak bir dakika veya bir saniye için olabilir; fakat bu saniye, bir uçurum başında birdenbire gözleri açılan bir adamın ürpermesiyle doludur.

Bakınız, bu ilk önce nasıl oldu: Daha henüz çocuğumuz ölmemişti. Bir kış gecesi karım ve çocuklarımla beraber oturuyorduk.

ABDULLAH EFENDİ'NİN RÜYALARI

Ben yazı yazıyordum, oğlum ayaklarımın dibinde oynuyor, karım biraz ötede, zannedersem bir şey örüyordu. Küçük kızım onun dizlerine abanmış, elinin hareketleriyle beraber gidip gelmeğe çalışıyordu. Odamız sıcak ve sakindi. Bu aile ve ev dediğimiz acayip kuruluşun o cins anlarından biriydi ki dışarıdan aydınlık ve buğulu penceremize, odanın içinde ara sıra gidip gelen gölgelerimize bakan herhangi bir yolcuya ufak bir kıskançlık hissi verebilir ve boş geçmiş ömrü için onu acı düşüncelere daldırabilirdi.

Nasıl oldu, ben de bilmiyorum; birdenbire olduğum yerde çok uzun bir uykudan uyanmış gibi doğruldum ve etrafıma şaşkın şaşkın bakmağa başladım. İnsan, eşya, bütün etrafımdakiler benimle alakalarını kesmiş gibiydiler, her şey, hepsi bana yabancı oluvermişti. Bu kadar senelik karımı, kendi çocuklarımı, evimi, odanın her biri vaktinde hayatımın bir hadisesi olmuş eşyasını, velhasıl elimdeki işe ve üstümdeki elbiseye kadar hiçbir şeyi tanımıyordum. O anda bir aynada kendi yüzümü görsem belki onu da tanıyamazdım. O kadar kendi hakikatimde, rüyalarımın hakikatinde uyanmıştım. Bu ne Baudelaire'in çift odasına, ne de Quincey'nin afyonun cennetinde gördüğü rüyalardan realiteye dönüşüne benziyordu. Bu daha sade bir şey, uzun gafletinde birden uyanan ruhun kendi kendisine tertip ettiği bir nevi cürmümeşhuttu. Hakikatın, bütün bunların benim içimle, günlerin sefaleti altında haberim olmadan için için kaynayan asıl benliğimle ne alakası olabilirdi? Bu siyah, uzun saçları geçmiş güzelliğinden muhteşem bir yadigâr gibi duran, bitkin yüzlü kadın kimdi? Bununla beraber onun kendi karım olduğunu, bu çocukların kendi çocuklarım olduğunu biliyordum. Fakat böyle olmalarını bir türlü kabul edemiyordum. Kendi kendime mütemadiyen koskoca on seneyi, bu kapanık odada, bu acayip ve mânasız eşya arasında, bu şimdi bana yabancı birer sembol gibi görünen çehreler arasında nasıl geçirdiğimi soruyordum. Nihayet dayanamadım, lâlettayin bir mazeret uydurarak sokağa fırladım. Bugün olmuş gibi hatırımdadır: Soğuk,

aydınlık bir kış gecesiydi, sokaklarda hemen hemen kimse yoktu, durmadan dinlenmeden, kendi kendime "Niçin, niçin böyle oldu, niçin böyle olsun?" diye sora sora yürüyordum. Bir müddet sonra yoruldum, küçük bir kahveye girdim. Tanımadığım birtakım adamlar tütün ve nefes kokan bulanık hava içinde gülerek, bağırarak konuşuyorlar, oyun oynuyorlardı. Ben de bir köşeye çekildim. O zamana kadar gece vakti evimden dışarıya ancak sinema, tiyatro gibi şeyler için çıkardım. Zaten böyle bir itiyadı bir türlü anlayamamıştım. Fakat şimdi yadırgamıyor, hatta bir nevi sıcaklık duyuyordum. "Burası bizim tarafımız olsa gerek..." diye düşündüm, sonra yavaş yavaş etrafımdakilere bakmağa başladım.

Bir insan yüzünün en mânalı bir âlem olduğunu, ben o geceye kadar anlayamamıştım. Hayat dediğimiz o girift oyunun, aktörlerini bu kadar kuvvetle benimseyeceğini, onların her hâl ve tavrına kendi akışının damgasını bu kadar kuvvetle vuracağını hiç düşünmemiştim. Yüz buruşuğunun, göz altındaki herhangi bir çizginin, dudak kenarındaki bir kıvrımın, ne bileyim, konuşmadan evvelki bir saniyelik bir tereddüdün, küçük bir el işaretinin, mânasız ve ehemmiyetsiz bir bakışın, bir gülüşün, bir omuz düşüklüğünün bütün bir ömrü en ince, en karışık, en nüfuz edilmez taraflarından anlatacak birer emare, birer işaret olduğunu hiç düşündünüz mü?

Karşımda bana arkasını dönmüş, tavla oynayan bir adamcağız vardı. Orta boylu, zayıf, başı tepesine doğru açılmış otuz, otuz beş yaşlarında bir insan; her gün sokakta, dairede, lokantada rastladığımız insanlardan biri. Başı, biraz kalkık omuzlarının arasına sonradan yapıştırılmış gibi gömülü, sırtı biraz öne bükük, ikide bir kontrolsüz bir hareketle sağ elini alnına doğru kaldırıyor, sanki görünmeyen zehirli bir böceği kovalıyordu. Bu sinirli, zayıf el ile beraber bu kemikli başın ikide bir böyle arkaya doğru gidişi ne korkunç, ne zalim bir şeydi! Bir iki defa yanındakilerle konuşmak için yüzünü benden yana doğru çevirdi.

Ne karışık bir çehresi vardı. Geniş alnı, gözlerinin ve dudak-

larının kenarı, kırışık ve çizgi içindeydi. Bununla beraber yalnız bir bakışını tuttuğum gözleri ne kadar genç ve iri idi. Müthiş bir hareket bolluğu içinde, kızararak, konuşarak, şansa lânet ederek oynuyordu. Birdenbire zarları bıraktı. Müthiş bir şey olmuş gibi bir an durdu, düşündü, sonra hafif bir omuz kaldırışıyla ayağa kalktı, yukarıda bahsettiğim el işaretiyle fikrisabitini bir kere daha kovdu. Oyun arkadaşıyla hesabını görerek, yine başı omuzlarına gömülü, kendi içine katlanmış hüviyetiyle, fakat bu sefer nisbeten daha sakin bir yüzle kahveden çıkıp gitti. Niçin oyun ortasında zarları bıraktı? Ayakta neyi düşündü ve neye karar verdi? Niçin bir dakika evvel omuzları o kadar çökük ve mahkûmdu ve neden kahveden çıkarken bütün hüviyetinde bir nevi sükûnet ve kayıtsızlık vardı? Muamma.

Tam karşımda ayak ayak üstünde oturan bir başkası hiç durmadan sol ayağını sallıyor, bir taraftan da mütemadiyen tırnaklarını kemiriyordu. Ne garip bir adamdı bu! Küçücük yüzü, insana bir çekmece hissini verecek kadar kilitli idi. Kim bilir kaç uzun tahammül ve zillet senesi bu yumruk kadar küçük yüzden, bu acayip ve sır sızmaz maskeyi çıkarmıştı. Bir başkası konuşurken ellerinin ve kollarının mübalâğalı işaretleriyle kendisini âdeta dört bir tarafa dağıtır gibiydi.

Size o gece gördüklerimin hepsini anlatmağa kalksam bu geceyi beraber geçirmemiz lazım gelecek. Halbuki yolumuzun sonuna yaklaşıyoruz. Kimdi bunlar, nasıl adamlardı, hangi cehennemden buraya fırlamışlardı? Böyle bin türlü, akla hayale gelmez hareketlerle hangi korkunç düşünceden, hangi zalim ısrardan kurtulmak istiyorlardı?

Bütün bunları düşüne düşüne eve döndüm. Bu sessiz ıstırabı, bu âdeta tabii addedilen cehennemi görmek beni biraz teskin etmiş, kendi hayatımla aramda biraz evvel bozulmak üzere olan muvazeneyi iade etmiş gibiydi. Bununla beraber o muvazeneyi bir

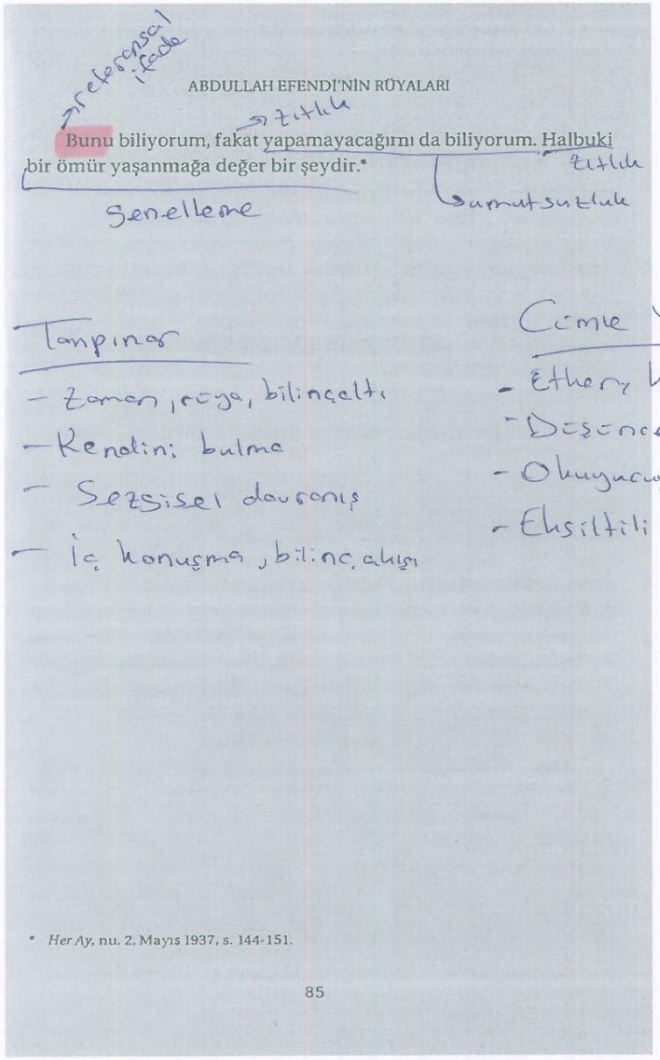
daha hiçbir zaman bulamadım. Olan olmuştu. Artık bundan sonra bu, bende bir itiyat oldu.

Hayatımın üzerinde düşünmeğe başlamıştım. Bütün iradem, bütün gayretim bir daha o eski sükûneti bana iade ettiremedi. Gündelik hayatımla arama, yaşanmamış rüyaların azabı girmişti. Hayat oyununu en büyük ciddiyetle oynamağa hazırlandığım bir anda geçmiş yıllar, karşıma dikiliyor ve benden hesabını soruyordu. O günden sonra artık bir an bile yalnız değildim; soframda, yatağımda, çalışma masamda bir misafir, dişleri hiddet ve kinden kısık, gözlerinde boşa gitmiş bir ömrün bütün bıkkınlığı toplanan bir zavallı vardı ve bana pişmanlığın şuuruyla kısılmış sesi durmadan fısıldıyordu: 'Ömrünü, ömrünü ne yaptın?' Ve ben bütün uzviyetimde bir yılan gibi gezen bu zehirli sesin tembihi altında yapacağımı unutuyor, anı ve mekânı unutuyor, başta kendim olmak üzere her şeyden, yaşanmış ömrümden, gelecek senelerimden, bütün etrafımdan nefret ediyor, kaçmak, kaybolmak, kurtulmak istiyordum.

Artık uyku bile benim için bir şifa değildi. Çünkü onda da rüyaların zalim ısrarı vardı. Size bu rüyaları nasıl anlatmalı? Hemen her safhasında vaktiyle sevilmiş bir genç kızın, şimdi nerede olduğunu, nasıl bir talihle yaşadığını bilmediğim sarı saçlı, büyük mavi gözlü, nergis boyunlu genç bir kızın bir nevi "laytmotif" gibi dolaştığı bu rüyalar... Bu, hasta kafanın kendi vehim ve gölgelerinden yarattığı değişici ve korkunç âlem...

İşte bu yol, bu küçücük acayip yol, ben bu ruh haletinde iken karşıma çıktı ve benim için birdenbire yepyeni bir hayat imkânının, kendi kendimi bundan sonra olsun gerçekleştirebilmek imkânının bir nevi müjdesi gibi oldu.

Evet, pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam, onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz, yepyeni, mesut bir adam olacağım.

referansal ifade

ABDULLAH EFENDİ'NİN RÜYALARI

zıtlık

Bunu biliyorum, fakat yapamayacağını da biliyorum. Halbuki zıtlık
bir ömür yaşanmağa değer bir şeydir.*

Genelleme

Somutsuzluk

Tanpınar

- Zaman, rüya, bilinçaltı
- Kendini bulma
- Sezgisel davranış
- İç konuşma, bilinç akışı

Cümle Yapısı

- Ethem'in karışık cümle yapısı
- Düşünceye sevk eden uzun cümle
- Okuyucuyu aktif kılan yorucu cümleler
- Eksiltili ve soru cümleleri?

* *Her Ay*, nu. 2, Mayıs 1937, s. 144-151.

85

K_2
D

🕮 BİR YOL

BÜYÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ
«TEMATİK YAPI»

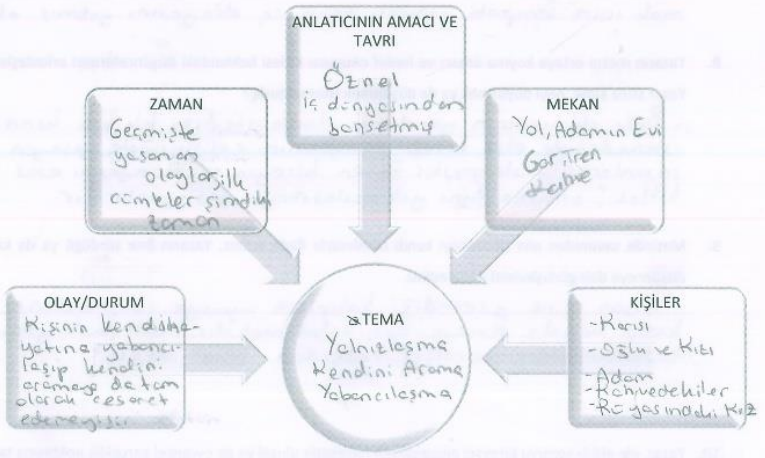
1. "Bir Yol" başlığının metnin içeriğiyle uygunluğunu değerlendiriniz. *Sözcüksel bağdaşıklıktan yardım alınız.*
Metinde yol betimesi ve yolculuk temaları (patika, kaçış, yol) sıkça kullanılmıştır. Ayrıca burada kişinin içsel yalnızlığı ve kaçış isteği yansıtılmış ve yol metafor kullanılmış.

2. Metindeki psikolojik süreçleri öne çıkaran bir başlık koymak isteseniz nasıl bir başlık tercih ederdiniz?
"Tek Yön" "Geneşiz Patika" gibi kaçış isteği ve yolculuğun kısır döngüsünü gösteren, sıkıştığı takdirde hiçbir şeyin aynı kalmayacağını anlatan başlıklar seçerdim.

3. Yazar metnin giriş paragrafında zaman, mekân, nesneler, kahramanlar ve durumları vb. hakkında hangi bilgilere yer vermiştir? Sunulan bilgiler arasında ilgi ve dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?
Yazar metne yola dikkat çekerek başlıyor ve metin bu yol metaforu üzerinden ilerliyor.

4. *"- İşte, dedi, şu gördüğünüz küçük yol, şu iki ağaç arasında tepenin eteğine kıvrılan patika ... Fevkalade hiçbir tarafı yok değil mi? Hemen her yerde bol bol rastgele bileceğimiz alelade bir şey ..."* Başlangıçta anlatıcının okuyucuyu söylemin katılımcısı olarak metnin içine çekmesi ve onunla paylaşımda bulunma çabası metne dair nasıl bir izlenim uyandırmaktadır?
Metnin devamında da okuyucuyla konuşmuş ve kendisini onaylamasını istemiş. Zaten metin sanki birisi bir arkadaşına bir olay anlatıyormuş gibi yetilmiş. Yazar yalnızdır, anlaşılmak, duyulmak ve onaylanmak istiyor ve başka bir bakış açısı sunmaktan hissettiriyor.

5. a) Okuduğunuz metin temasını belirleyiniz. Bu tema, hangi kişi, zaman, mekân, olay ya da durumlar eşliğinde okuyucuya sunulmuştur? Anlatıcı ifade ve anlatma biçimiyle konuya taraftar mı yoksa eleştirel bir tutum mu sergilemektedir? *Diyagramı tespitleriniz doğrultusunda doldurunuz.*

b) Tespitlerinizden hareketle metnin konusunu bir cümle ile ifade ediniz.

Anlatıcının mevcut düzeninden ve rutinleşmiş hayatından bunaldığında yaptığı yolculuklarla mekan değiştirirken ruhu da değişir

6. Metnin konusunu en iyi temsil eden kelimeleri aşağıdaki diyagrama yazınız. Bu kelimeler ile aralarında güçlü bir anlamsal ilişki olan diğer kelimeleri altındaki boşluklara listeleyiniz.

7. Yazarın konu seçimini etkileyen ya da onu yönlendiren özel bir nedeni olduğu düşünüyor musunuz?

Yazar kendi yabancılaşmasını, içindeki o ne sidebilecek cesareti ne de kalmaya güç olan insanını bu kahramana yüklemiş olabilir veya kendini terk eden birini kendi içinde hakli çıkarmak için empati yaparak onun iç dünyasını yetmiş olabilir

8. Yazarın metni ortaya koyma amacı ve hedef okuyucu kitlesi hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız. Yazar sizce kime, neyi duyurmak ya da düşünmek istemektedir?

Belki de yazarın yardımcı olmak istediği tek kişi kendisidir ancak istemeden de olsa kendi dünyasının çelişkisinde yaşayan başkalarına sesleniyor. Zaten bireyin iç dünyasını esas alabilmek için kitlesi, onunla aynı yabancılaşmayı yaşayanlardır

9. Metinde savunulan ana düşünceyi kendi cümlenizle ifade ediniz. Yazarın öne sürdüğü ya da karşısında olduğu düşünceye dair görüşlerinizi ifade ediniz.

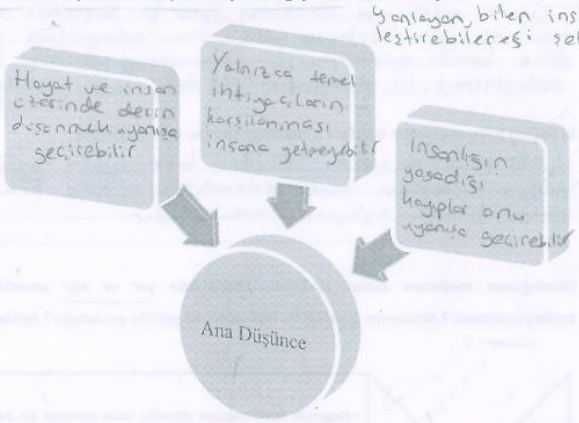
İnsan içine sinmediği kalıplara uymaya çalışmaktansa ötelere kaçıp, kendisi olmaya geç kalmamalıdır. Haklı bulmuyorum. Kimse toplumunlara verdiği rollerden ibaret değil!

10. Yazar, ele aldığı konuyu bireysel gerçeklikten hareketle ulusal ya da evrensel gerçeklik noktasına taşıyabilmiş mi?

Evrenseldir. Yabancılaşma, kendini bulma, tüm insanlığın geçirdiği bir evredir. Varoluşumuz, onun nedenini bulma isteğimiz tetikler. Her insan arayıştadır.

11. Metinde ana düşünceyi destekleyen, açıklayan ya da kanıtlayan hangi bilgi, fikir ya da tecrübelerden faydalanılmıştır? Bu unsurlar okuyucunun kolaylıkla ulaşabileceği şekilde düzenlenmiş mi?

yanlayan, bilen insanların içselleştirebileceği şekilde yazılmıştır

12. Metni okuduktan sonra metnin konusuyla ilgili duygu ve düşüncelerinizde değişiklik oldu mu? Niçin?

Toplumun karşı olan sorumluluklarımız, tahammülümüz, rollerin ardında gizliden gizliye kendimizi arayışımız ve korkumuz, yabancılaşma ve birlikteliği içinde hissettiğimiz (hissettiğimiz) yalnızlık bu metinde de anlatılmış, düşüncelerim değişmemiş, yazılmıştır.

13. Metinde olay, kişi, zaman, mekân ile duygu ve düşüncelerin terkibi konusunda yazarın estetik başarısını değerlendiriniz.

Yabancılaşmaya en yakını dan konusundan başlaması, değişim ve yalnızlığını hep yaşadığın hissetmesi, kendini eşit hissetmediğini anlatışı ve bunu sahilde hayalinde zaman kırılmalarına başvurarak yazması etkileyici ve başarılıdır.

«ŞEMATİK YAPI»
DURUM> OLAYLARIN SUNUMU
Anlatıcı ve Bakış Açısı

1. a) Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Anlatıcının görme ve sezme gücünün sınırlılıklarını ve bunların metne katkısını değerlendiriniz.

Öykü-içi anlatıcıyla anlatılmış yatay bir karakter olarak vardır ve onu okuyan herkese değil onu dinleyenlere seslenmiştir, sadece kendi gördüklerini yorumlamış ve bizi kendi dünyasında dolaştırmış. İlk paragrafta öykü dışı anlatıcı vardır. Anlatıcı çalıştığı öykü-yde yer almıyor

b) Seçilen bakış açısı metin boyunca süreklilik gösteriyor mu? Açıklayınız.

Metnin başında "Birden bire oyuğa kalktı ve eliyle trenin penceresinden işaret ederek" kısmında 3. kişi kullanılmıştır ama kalanı öykü-içi anlatımdır

2. Okuduğunuz metinden alınan aşağıdaki bölümlerde yer ve kişi unsurlarını kim görmekte ve kim betimlenmektedir? Anlatıcının öznelliği bu bölümlere ne şekilde yansımıştır? Açıklayınız.

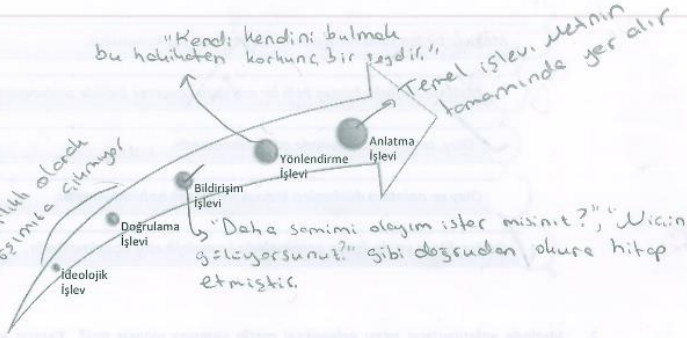
Öykü-içi anlatım, kahraman yer yer fikrini söyler Betimleme yapılmıştır Ben anlatıcı vardır öznedir

- *Karşımda bana arkasını dönmüş, tavla oynayan bir adamcağız vardı. Orta boylu, zayıf, başı tepesine doğru açılmış otuz, otuz beş yaşlarında bir insan; her gün sokakta, dairede, lokantada rastladığımız insanlardan biri. Başı biraz kalkık omuzlarının arasına sonradan yapıştırılmış gibi gömülü, sırtı biraz öne bükük, ikide bir kontrolsüz bir hareketle sağ elini alnına doğru kaldırıyor, sanki görünmeyen zehirli bir böceği kovalıyordu. Bu sinirli, zayıf el ile beraber bu kemikli başın ikide bir böyle arkaya doğru atılışı ne korkunç, ne zalim bir şeydi! Bir iki defa yanındakilerle konuşmak için yüzünü benden yana doğru çevirdi.*

3. kişi anlatımı ve dolaylı anlatım? bu yönden nesnel ilk cümlede öykü dışından nakim bir bakış açısı da vardır sonra söz doğrudan alıntımla kahraman anlatıcıya devredilmiş örneğidir.

- *Birdenbire ayağa kalktı ve eliyle trenin penceresinden işaret ederek: -İşte, dedi, şu gördüğünüz küçük yol, şu iki ağaç arasında tepenin eteğini kıvrılan patika... Fevkalâde hiçbir tarafı yak değil mi? Hemen her yerde bal bol rastgelebileceğimiz alelade bir şey... Bununla beraber nereye gittiğini, nereden geldiğini bilmediğim, bir dönemeçte kaybolan tozlu parçasından başka hiç bir tarafını tanımadığım bu yol benim hayatımda bütün bir sergüzeşttir.*

3. Metinde anlatıcının ağırlıklı olarak hangi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir? Örneklerle açıklayınız.

4. *"Bilmem sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar. Istıraplarımızın, üzüntülerimizin mekânla yahut hayatımızın tabii muhitiyle sıkı bir alakası olsa gerek."* Metinde anlatıcının bildirişim işlevine sıkça başvurması anlatıcı ile okuyucu arasındaki ilişkileri nasıl etkilemektedir?

Söylem ve eserin yaratımında sadece yazara görev düşmemektedir. Okur da bunlar üzerinde aynı şekilde sorumludur. Bildirişim işlevi yazarın okuyucuyla iletişime geçme çabasıdır. Okuyucu ve yazar metnin ve söylemin oluşmasında etkindir.

5. "Yol ve yolculuk" kavramlarının bir başkasının bakış açısından hangi anlamlara gelebileceğini yazınız.

Yol, yolculuk yazarın olduğu yerden hareket, gitme, yolda kendini bulma isteğini ifade edenler bazı insanlar için yol eve dönüştür ve yazarın ruhuna huzur sağlabilir. Bir düşünce yapısını da ifade edebilir, onu anlatış biçimini de.

6. Tanpınar'ın, *"Hayır muhakkak ki biz bu eski şeyleri kendileri için sevmiyoruz. Bizi onlara doğru çeken bıraktığı boşluğun kendisidir. Ortada bizi bulsun veya bulmasın, içimizdeki didişmede kayıp olduğunu sandığımız tarafımızı onlarda arıyoruz"* (Beş Şehir- Tanpınar 2011: 127) Yazarın bu sözleri ile kahraman anlatıcının geçmiş hakkındaki duygu ve düşüncelerini arasında benzerlikler sezinliyor musunuz? Bu doğrultuda yazar ve anlatıcı arasındaki ilişkiyi nasıl yorumlanabilir?

Yazar, kendini kahraman vesilesiyle ifade etmiştir. Ona göre, eski eşyalar bize sahiplerini, kaybettiğimiz sandığımız eski kişiliğimizi, dertsiz olduğumuz zamanları, o zamanki hislerimizi hatırlatır ve bir zamanlar o kişiler olduğumuzu tescillerler. Yazar ve anlatıcı arasındaki ilişki örtüşür

7. Metinde anlatıcı ile anlattıkları arasındaki mesafenin zaman ya da mekân yönünden daraltıldığ noktalar var mı? Nedenlerini değerlendiriniz.

Metnin ilk paragrafında anlatıcıyla aynı zaman aralığındayız. Metnin başında bize yolu sözetmiş ve ondan bahsetmiş, sonra daha uzak zaman aralıklarına gidip, en başta bahsettiği yol üzerine konuşmuştur. "İşte" dedi, şu gördüğünüz hüzünlü yol" diyerek yolun fiziksel olarak yakınlığına dikkat çekilmiş

Olay Örgüsü

1. Anlatıcının anlatım planı aşağıda yer alan hangi seçeneklerle tanımlanabilir?

- Metinde birden fazla hikayenin iç içe geçmesi söz konusudur.
- Metinde iki farklı hikaye belli bir noktada kesişerek birlikte sonlanmaktadır.
- ✓ Olay, tek bir zincir halinde nakledilmektedir.
- Olay ve anlatma düzlemleri kronolojik olarak birbirini yansıtır.
- ✓ Geriye dönüş ya da ileriye sıçramalarla kronolojik akış bozulmaktadır.

2. Metinde anlatılanların sırası geleneksel metin yapısına uyuyor mu? Yazarın anlatım planı hikâyenin akışını ne şekilde etkilemektedir?

Geleneksel hikaye anlatımına uymuş. Zaten metnin giriş, gelişme sonuç yapısı bir olaydan başlamıştır ve olaydan çok olayın ona hissettirdiklerine odaklanmış ve iç dünyasını anlatmış. Metnin amacına uygun bir anlatım şeklidir. Zaman kavramını dışındırmak için zaman kırılmalarına yer verilmiş

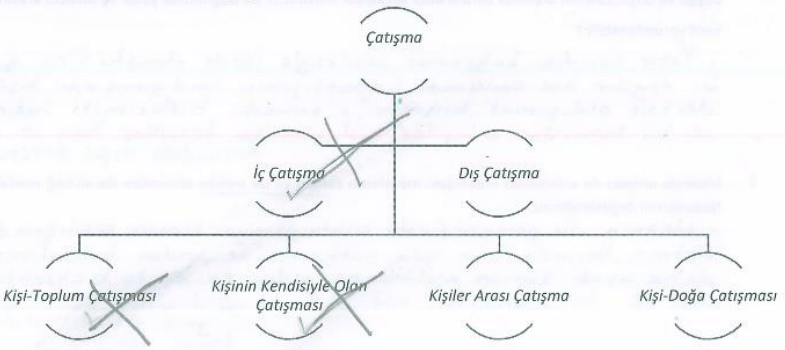
3. Kurguda belli yerlerin öne çıkarılması ya da geri plana atılması hangi sebeplere bağlanabilir?

Konsını, evini yani hayatının somut tarafını daha ön planda tutmuştur. Sebebi asıl anlatmak istediğinin hayatının şöyle olan değil hissettiği taraf olmasıdır.

4. Metin sizde merak, endişe, korku, heyecan vb. duygular uyandırıyor mu? Metni sizin için ilgi çekici kılan sebep nedir?

Çok heyecanlı, merak uyandıracak bir metin değil. İlgimi çeken, hissetmiş olduğum yabancılaşmayı güzel ifade edebilen bir yazarın kaleminden okumak beni "Keşke en sevdiği bu kapanık odada bu acayip ve manasız eşya arasında, bu şimdi bana yabancı, biter sembol gibi görünen şehirler arasında nasıl geziyordum" cümlesi etkiledi

5. a) Metinde anlatılanlar ne tür bir çatışma ekseninde kurgulanmıştır?

b) Tespit ettiğiniz çatışma türü hangi farklılıklar (*güç, statü, duygu, fikir, değer, inanç, ihtiyaç vb.*) sonucu ortaya çıkmıştır?

» Yetar yaşamından memnun değildir ancak onu değiştirme cesareti yoktur. Kendi hayatındaki rollerini (eş, baba, gazi "erkek adam") oynayamamaktadır ve bu konuda onu anlayan biri de yoktur. "O zaman ben bu hayaldan kurtulmak için ellerimle gözümü kapatıyor, biteviye yer değiştiriyordum." Ayrıca yetar kendini bulma ihtiyacından ve bunun ne kadar gerekli olduğundan da bahseder.

6. Metinde kahraman anlatıcıda ruhsal gerilime sebep olan durum nedir?

» Evinde yalnız bir uyanış yaşıyor ve hayatı, çevresi her şey yabancılaşıyor, donup kalıyor ve ne yapacağını bilemez hâlde kendini "yol"a atıyor. "Nasıl oldu ben de bilmiyorum. Her şey hepsi bana yabancı oluverdi." Açıklanamayan, sezgisel bir sebeple uyanış başlamıştır

7. Kahraman anlatıcının gerçek dünyadan düşler ya da hatıralar evrenine geçişi metnin kurgusunda nasıl bir işleve sahiptir?

» Yetar kendi içindeki çelişkiyi metindeki hayal ve gerçek çatışmasıyla söstermektedir. Bu zaman ve mekan yönünde olduğu gibi bakış açısı değişmelerinde de (yabancılaşma) görülmektedir.

8. *"O zamandan beri dokuz sene geçti. Ölen çocuğumun acısını zaman ve yenileri unutturdu. Küçük sefaletlerim ve sıkıntılarım düzeldi yahut yerlerine başkaları geldi. Her şey az çok değişti, fakat bu yolun benim içimdeki manası hep aynı kaldı."* Kahraman anlatıcının hayatındaki önemli değişimlere rağmen yolun manasının değişmemesini nasıl değerlendiriyorsunuz?

» Çünkü yol ne olursa olsun vardır. Yol aslında hayattır. Yaşanan olaylar gidişatı değiştirebilir ama yaşanan her şey "yol"da yaşanır.

9. Yazarın olay örgüsünde kasıtlı olarak belirsiz bıraktığı noktalar olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin? Bunları nasıl açıklığa kavuşturabiliriz?

» Karısıyla hiçbir diyalog yok. Onunla yaşadığı hayata ait hissetmediği için ondan kaçıyor olabilir. Bu başlık yaşadığı hayata yabancılaştırıcı değindirmek içindir.

10. "Bir Yol" adlı metinde verilen mesaj, hikâye türü dışında başka hangi metin türlerinde ortaya koyulabilir? Açıklayınız.

» Kişinin hislerinden ve bunu biriyle konuşarak yatmasından mektup havası veriyor. Yatın tamamı psikolojiktir. Bu yazardan psikolojiyi türüyle ele ilişkilidir. Bilimsel bir metinle olabilir. Geçmişe ait yaşantılar günlük ve otobiyografi şeklinde sunulabilir.

Hikâye Kişileri(Kimlikler)

1. Yazar, hikâye kişilerini inandırıcı kılmak için hangi yollara (*fiziksel ve/veya ruhsal betimleme, eylem ve ilişkiler, konuşturma, bilinçaltını gösterme, olayları algılama ve yorumlayışı vb.)* başvurmuş, bunlardan hangisini ağırlıklı olarak kullanmıştır?

Kahraman tamamen ruhsal olarak tanıtılmıştır, çevresindeki kişiler ise eylemleriyle anlatılmış ve kahramanla ilişkili dir. Yeşilçam Kahvedeki adam oyunu kaybedeceğini anlayınca kalkıp gitmiş, kahramanın kendi hayatıyla yapmak istediği gibi. Metinde diyalog yoktur, herkes yalnızdır. okuyucu anlatıcı kahramanın bilinçaltında yolculuk yapıyor. Betimleme de vardır

2. Metinde hangi düşünceyi somutlamak amacıyla geliştirilmiş kimlikler yer almaktadır? Hikâye kişilerinin tutum, davranış ve eylemlerinden hareketle açıklayınız.

İnsanın yabancılaşması anlatılmış ve bize kendi sorgulamalarımızı farkettirmek istenmiş. Hikaye kişileri tanıtılırken (kahvedeki adam vs.) hayatın monotonluğuna ve her birimizin farklı dertleri olduğuna, bir bilinmeze dikkat çekilmiştir.

3. Yazar metninde geliştirdiği kimliklere karşı kendini nasıl konumlandırmaktadır? Niçin?

Yazar anlatmak istediklerini kolayca anlatabilmek için kahraman olmuştur. Geliştirdiği diğer kimlikleri itiliyor ve yorumluyor. İçten içe kendini ustaca gizlemektedir. Fakat diğer karakterler hayatın monotonluğundaki o yola çıkmış ve kendini aramaktadır. Yine de sıradan insanların da iç bunalımına yer vermiştir.

4. Hikâye kişilerinin metindeki temsil gücünü tip ve karakter açısından değerlendiriniz.

Kahvedeki insanlar tip olarak monoton, normal toplumu temsil eder. Baş karakter ise sorgulayışı, gözünün açılması, derin düşünceleri sebebiyle bu tipten sıyrılır ve karakterleşir.

5. a) Okuyucunun dikkati özel olarak bir kişi üzerine yoğunlaştırılmış mıdır? *Yazarın bu kişi/kişiler hakkında sunduğu bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız.*

Aslında anlatıcı, kendini geliştirmiş olan kahramana da, kahvedeki adama da odaklanarak, her insanın (cinsiyet, kültür düzeyi farketmeksizin) bu dönemden geçtiğine dikkat çekmek istemiş.

b) Yazar bu kişi ya da kişileri kendi dünya görüşünü okuyucuya iletmek için aracı kıldığını düşünüyor musunuz?

Tanpınar, psikolojiye önem vermese de insan bilincini anlatmakla yetinmeyip onu toplumsal rollerle harmanlayıp yazan bir yazardır. Şiirlerinde de sık değindiği rüya, bilinçaltı konuları burada da anlatılmış. Yani anlatmak istediklerine uygun bir metindir.

6. Hikâye kişilerinin öne çıkarılan güçlü ya da zayıf yönleri nelerdir? Yazarın bu kişiler hakkında ihmal ettiği/görmezden geldiği hususlar var mıdır? Niçin?

Kahraman iç dünyası, içindeki konuşmalarında gözlemci, zekidir ancak hayatında, eyleme uydurmayan zayıf bir karakterdir, hikaye boyunca çatışmadan kaçınılmıştır. Toplumun ademe ettiği laflar, onların düşünceleri anlatılmamış, sözü edilmiş. Sadece kahramanın kendisi hakkında hiss-etiklerini anlatılır.

7. Kahraman anlatıcının kahvede karşılaştığı insanların metindeki işlevi nedir? Bu kişilerin ruh hali ile fiziksel yapısı arasında nasıl bir bağ kurulmuştur?

Kahraman usta onların monotonluklarını kendi karmaşasıyla karşılaştırmış veya kendisine benzer olarak görüyor ve bu yüzden hareketlerini incelemeye çalışıyor olabilir. Dış görünüşlerinden ise ruh durumlarını yorumlamaya çalışmıştır.

8. Metindeki hangi detaylar kahraman anlatıcının içe dönük/ sezgisel bir kişilik tipine sahip olduğunu göstermektedir? Kahraman anlatıcının ortaya koyduğu bu kişilik tipi ile kendi kişiliğiniz arasında ne gibi benzerlik ya da farklılıklar olduğunu düşünüyorsunuz?

Karşıyla yüzleşmek yerine bahane bulup dışarı kaçması insanlarla konuşmak yerine onları gözlemesinden anlayabiliriz. Çok sayıda düşünüyor ve bunun buhranını yaşıyor. İnsanlarla yüzleşebilirim ama ben de sezgici olabiliyorum. İç konuşma da yapıyor. "Bana öyle geldi ki bunu yapacağım olursam hayatımda her şey değişecek."

9. Metinde açıkça yer verilmediği halde varlığı sezdirilen bir kişi ya da bir şey var mıdır? Bu kişi ya da şeyler metinde nasıl bir işleve sahiptir?

Açıkça söylenmese de yer yer çekirdeği, hayaleti, mutluluğuyla yol, hayat anlamına gelir. Bu yüzden metnin bir yerinde yazılmış "herhangi bir yolcu" bu hayattaki (yoldaki) bir insandır. "Ömrüne ne yaptın ömrüne" cümlesinde hayat ona seslenmektedir ama belki de bu hayalleri olan, seçmiştedi hatanın sesi olabilir.

10. Anlatıcı kahramanın sahip olduğu karakter canlı, değişken ve zenginleştirilmeye açık özellikler gösteriyor mu?

Kahvecideki diğer insanlar basit olsa da kahraman derinleştirilebilir bir kişilik. Şu an yolun başında olduğu için karmaşık ve buhranlıdır ama sonrasında bu kişilik değişebilir.

Mekân /Zaman

1. *"Bilmem sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar. Izdıraplarımızın, üzüntülerimizin mekânla yahut hayatımızın tabii muhiti ile sıkı bir alakası olsa gerek. Bir muharririn dediği gibi, falan yerde en kesif şiddetinde olan bir acı iki yüz kilometre daha ötede ve başka insanlar içinde biraz daha hafif ve daha kabil-i tahammül oluyor."* Bu cümlelerde anlatıcı mekân unsuru hakkında okuyucuya nasıl bir mesaj iletmektedir?

Mekan değişikliğinin, uzaklığın insanın duygu durumunu nasıl etkileyebildiğine dikkat çekilmiş. Ruh yalda dinlenir. Ayrıca insan ve mekan ilişkilerine ve değişkenliğe vurgu yapıyor.

2. *– İşte, dedi, şu gördüğünüz küçük yol, şu iki ağaç arasında tepenin eteğine kıvrılan patika...Fevkalâde hiçbir tarafı yok değil mi? Hemen her yerde bol bol rastlayabileceğimiz alelade bir şey... Bununla beraber nereye gittiğini, nereden geldiğini bilmediğim, bir dönemeçte kaybolan tozlu parçasından başka hiçbir tarafını tanımadığım bu yol benim hayatımda bütün bir sergüzeşttir."*

a) Metinde altı çizili gösterimsel ifadelerden hareketle anlatıcının hâlihazırdaki mekâna karşı fiziksel olarak nasıl konumlandığı söylenebilir? Bu konumlanmanın metne katkısını değerlendiriniz.

Yazar yolu göstermek için "işte" şu şuracıkta" diyerek işaret edebilecek kadar yakındır. Bu kadar yakınsa hâlâ "yol"da olduğunu anlıyoruz. Daha canlı betimleme yaptığına inanıyoruz.

b) Metnin girişinde yer verilen bu cümleler ile mekân unsuru hakkında okuyucuya sezdirilmek istenen nedir?

Metin direkt olarak yoldan bahsedilerek başlamıştır. Yani önseme yapılarak yolun metinde önemli bir yer kaplayacağı sezdirilmiştir.

3. a) Metindeki ana mekânın işlevlerini aşağıdaki başlıklar doğrultusunda değerlendiriniz.

Ruh haline bağlı mekân olarak yol:

Birdenbire yepyeni bir hayat imkanının kendi kendimi gerçekleştirebilmek imkanının bir nevi müjdesi gibi oldu.

Eylem mekânı olarak yol:

Sitmek, kendini bulmak, seyretmek, güzellik duymak, düşüncelere dalmak

Gözlemlenen mekân olarak yol:

"Kocaman yol." "Şu iki ağaç arasında tepenin eteğine kıvrılan patika"

b) Yazar mekân unsurunun en çok hangi işlevinden yararlanmaktadır? Niçin?

Kahramanın iç dünyasına hitap edişinden yararlanılmış ve bu yazılmıştır. Ruh haline etkisinin üzerinde de durmaktadır

4. "Yol" unsurunun toplumsal sınıf, statü, güç, egemenlik vb. ayrımı yapmaksızın her tür insana açık bir alan olmasının metnin anlamına katkısı nedir?

Herkesin, nasıl bir statü veya şöhret olması önemsiz, bu yoldan geçmesinden, yolun evrensel olduğunu söyleyerek. Yol yaşamın kendisidir ve herkes geçer ve tüm insanlar kendini bulma ihtiyacı duyuyor

5. *"Onu her defasında görür görmez ürperdim, onda saadetlerin, hasretlerin, beklenilen şeylerin bütün güzelliğini ve şiirini duydum. Şüphesiz bunda ilk defa gözüme çarptığı günün hususiyetinin de mühim bir hissesi vardır. İstanbul'dan soğuk ve yağmurlu bir günde ayrılmıştım."* cümleleriyle yazar "yol"u ilk gördüğü günü ve ruh haline etkisini anlatır. Metindeki diğer mekânların anlatıcının ruh halini hangi şartlarda ve ne şekilde etkilediğini aşağıdaki diyagrama yazınız.

Haydarpaşa Garı: Büyük ve karanlık bir lahit

Tren: Yaşadıklarını unutturan, iyi hissettiren. Bakan da sar ona kötü hissettirince tren de öyle hissettirir. (Okulda seyahat eder gibi)

Ev: Yabancı hissettiği uyanış yaşadığı yer

Sokak: Kendini sorguladığı yer

Kahve: Kendini diğer insanlardan farklı sördüğü yer. Gözlem yaptığı alan

6. *"Bütün bunları düşüne düşüne eve döndüm. Bu sessiz ıztırabı, bu adeta tabii addedilen cehennemi görmek beni biraz teskin etmiş, kendi hayatımla aramda biraz evvel bozulmak üzere olan muvazeneyi iade etmiş gibiydi."* Anlatıcının *"tabii addedilen cehennem"* olarak nitelendirdiği bu durumu mekân ve insan ilişkisi bağlamında değerlendiriniz.

Dışardaki monoton hayatı, kahveddeki insanları görerek onu biraz da olsun onu teselli etmiş ve böyle bir cümle kurmuştur ama toplum hayatı ona yabancıdır bu yüzden yaban ellerden bir yeri cehennemdir

7. Yazar metinde hangi zamanı başlangıç noktası olarak seçmiştir? Nedenlerini değerlendiriniz.

Ne kadar metin düz bir çizgide ilerlemese de metnin başı şimdiki zamanla yoldan (metnin kült metafonundan) başlamış ve onun üzerinden devam etmiş

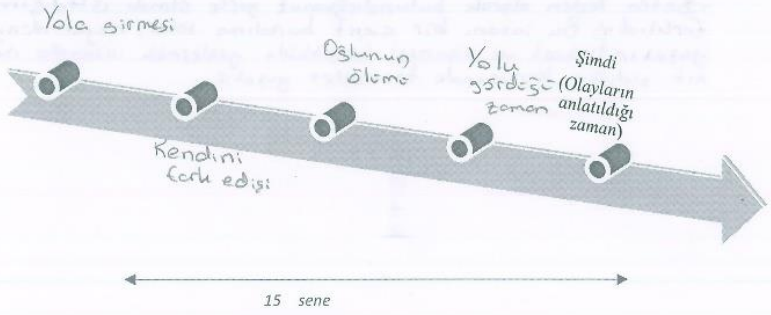
8. a) Metindeki olay zamanıyla anlatma zamanı arasında öncelik-sonralık ilişkisini aşağıdaki ifadelerden hangisi doğru tanımlamaktadır?

- ☑ *Hikâyeye konu olan olaylar olup bittikten bir zaman sonra anlatma eylemi gerçekleştirilmiştir.*
- ☑ *Hikâyeyi oluşturan olaylar gerçekleşirken bir yandan da anlatılmaktadır.* Iyer ger
- ☐ *Henüz olaylar olup bitmeden önce anlatma eylemi gerçekleştirilmiştir.*

b) Metinde zamanı tespit etmenizde size yardımcı olan unsurları belirtiniz.

"O zamandan beri dokuz sene geçti." "On beş seneden beridir." "İlk sarkışım on gün evvel olmuştu" gibi cümlelerden anladım

9. a) Anlatıcının olayları anlattığı andan itibaren geriye dönüşlerini zaman çizelgesi üzerinde gösteriniz.

15 sene

c) Metindeki geriye dönüşlerin olayların akışı içindeki belirleyici rolü nedir?

Hatırlama, okuyucuyu bir sorgulama sürecine sokma, yönlendirme ve ima etme rolünde. Zaman sorgulama.

10. Yazarın zaman akış düzenini değiştirmeye yönelten sebepler nelerdir?

Metne farklı bir boyut katandırmaktır. Durum hikayelerinde zaten zaman, gidiş seyişine sonuç çok dikkate alınmaz. Bu şekilde okuyucu yönlendirilmiş de olur. Zaman-mekan-insan ilişkisine dikkat çekmek istemiştir

11

11. Anlatıcı kahramanın mazi ile bugün arasındaki kararsız gidiş gelişleri nasıl yorumlanabilir? Kahraman anlatıcı için geçmişi bu kadar çekici kılan şey sizce nedir?

Unutamadığı ve bir yere ait hissettiği zamanlara dönmek ister içinde olduğu kimlik bunalımını yaşamadığı zamanları ötler, zaman ve gerçeklik algısından kopmuştur. Eski benliğini ve değerini kaybetmenin etkisini yaşamaktadır.

12. *"Nasıl oldu ben de bilmiyorum; birdenbire olduğum yerde çok uzun bir uykudan uyanmış gibi doğruldum ve etrafıma şaşkın şaşkın bakmağa başladım. İnsan, eşya, bütün etrafımdakiler benimle alakalarını kesmiş gibiydiler, her şey, hepsi bana yabancı oluvermişti. Bu kadar senelik karımı, kendi çocuklarımı, evimi, odanın her bir vaktinde hayatımın bir hadisesi olmuş eşyasını, velhasıl elimdeki işe ve üstümdeki elbiseye kadar hiçbir şeyi tanımıyordum."* Hikâyede kişi-zaman-mekân birlikteliğini bozan bu durum kahraman anlatıcının bilinç ve iç dünyasını nasıl etkilemektedir?

Ona yüklenmiş bazı rollerden (eş, baba) uzaklaşmış, yabancılaşmış ve içsel hesaplaşması başlamıştır.

13. Metinde zaman ve mekân unsurları arasında birbirinden ayrı değerlendirilemeyecek ölçüde sıkı bağlar kurulmuştur. Metinde bu birlikteliğinin nasıl sağlandığını değerlendiriniz.

Kurulan metafor olan yol olayların kopuklaşmasını engellemiştir. Yolun ilerlemesi olayların ve zamanın ona göre ilerlemesini sağlar. Yol mekan olarak geçmişteki ve şimdiki hayat arasında köprü kurmuştur.

14. Okuduğunuz metin fiziksel mekân-zihinsel mekân ikilemi hakkında size neler düşündürmektedir?

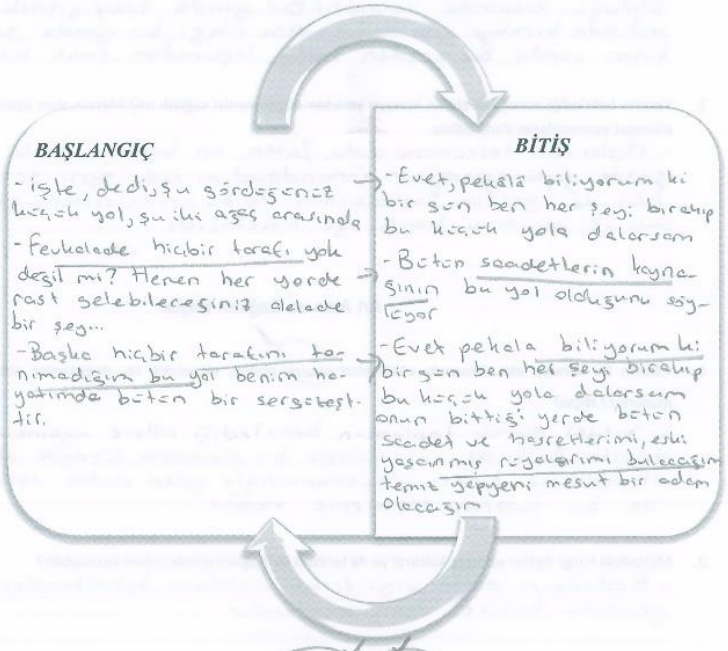
Bazen beden olarak bulunduğumuz yerle olmak istediğimiz yer farklıdır. Bu insanı bir çeşit bunalıma sokar, hayal dünyasında yaşatır. Fiziksel ve zihinsel karşıtlıkla yüzleşmek insanda nereye ait olduğu konusunda tereddüt yaratır.

Sonuçlar

1. Okuyucunun metindeki olayların nasıl tamamlandığına tanıklık etmesine izin veriliyor mu? Yoksa okuyucunun metnin sonunu çağrışım, sezgi ya da yeniden kurgulama yoluyla tamamlaması mı bekleniyor? Nedenlerini açıklayınız.

Metnin ucu açık kalmıştır. Yol hala devam ettiği için hikayenin son bulması zaten mümkün değildir. Okuyucunun metnin sonunu o sırada yolculuğunda bulunduğu konuma göre getirmesi beklenmiş olabilir.

2. Metnin başlangıç ve bitiş durumlarını karşılaştırarak bu süreçte meydana gelen değişimleri açık ve örtük biçimde belirten ifadeleri bulunuz.

3. Yazar metni ne şekilde *(mutlu, umutlu, acıklı, düşündürücü, açık uçlu vs.)* sonlandırmayı tercih etmiştir? Niçin?

Mutluluğunu bulmuş olsa da ona gidecek cesareti yoktur. Metin de "yapamayacağımı biliyorum halbuki sonra yapamamaya değerdir" şeklinde bir pişmanlık ile bitiyor.

4. Sizce metne hikâye değerini kazandıran asıl neden yaşanan insanlık durumu mudur yoksa olayların/durumların geldiği sonuç mu? Açıklayınız.

İnsanlık durumudur. İnsanın kendini bulması sırasındaki o devam eylemleri insanın kendini ermesi süreci daha önemlidir. Yolun bitmesi değil yolun kendisi mühimdir.

5. Hikâyenin sonu beklentilerinizi karşılıyor mu? Metni okuduktan sonra duygu ve düşüncelerinizde nasıl bir değişiklik olduğunu yazınız.

Metnin sonunda kahramanın yolunu bulmaya cesaret edebileceğini düşündüm ama sonu net açık bırakılmıştı. Okuduktan sonra beni sorgulamaya itti. Kendi yolumda hangi konumda olduğumu düşündürdü.

6. *"Evet, pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz, yepyeni, mesut bir adam olacağım. Bunu biliyorum, fakat yapamayacağımı da biliyorum. Halbuki bir ömür yaşanmağa değer bir şeydir."* Metnin sonunda ifade edilen düşüncelerin kahraman anlatıcının içinde bulunduğu duruma bir çözüm getirdiğini düşünüyor musunuz?

Çözüm bulmuştur ama bunun için cesareti gerçekleştirmek gerekir. Olduğu konumda kalmıştır. Bir yanda koşup gitmek, her şeyi arkasında bırakıp yola devam etme isteği, bir yanda şüpheleri korkuları vardır. Bu yaştan kaçıp, toplumdan farklı hissediyor.

7. Yazarın belirlediği sonuç ele alınan konuyu yeniden düşünmenizi sağladı mı? Metnin sizin üzerinizdeki olumlu ve olumsuz yansımalarını ifade ediniz.

Hislerimin tercümanı oldu. Zaten en başında kötü bir değişiklik yapmayacağının farkındaydım. Sanki aynı süreçlerden ben de geçtim. Başkalarının da bu süreçlerden geçtiğini bilmek ve okumak bana iyi hissettirdi.

Art Alan ve Bağlam Bilgisi

1. Yazarın bu konuyu ele almasında etkili olan sosyal, politik, ekonomik vb. değişkenler olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin?

Sosyal olarak toplumun belirlediği rollere uyamaması etkili olmuştur. Belki de çok yüksek bir ekonomik düzeyde olmaması istediklerine hemen ulaşamamasıyla gelen ekstra sorumluluk da bu bunalımı tetiklemiş olabilir.

2. Metindeki hangi ögeler yalnızca kültürel ya da tarihsel bir bağlam içinde anlam kazanabilir?

Kadınların evde örgü örmesi, insanların kahvehanelerde zaman geçirmesi kültürel ögelerimizdendir.

3. Metni anlamlandırmanızı zorlaştıran bir söz, olay ya da olgudan bahsedilebilir mi? Bu anlamda metnin bazı okuyucular tarafından daha ulaşılabilir olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

"Baudelaire", "Quincey" gibi isimlerin bahsi geçmiş. Bilmeyenler için anlaşılması zor olabilir. Kahve kültürüne veya psikolojiye çok uzak olan insanlara kahramanın hisleri, anlattıkları yabancı gelebilir.

4. *"Hayatımın üzerinde düşünmeğe başlamıştım. Bütün iradem, bütün gayretim bir daha o eski sükuneti bana iade ettirmedi. Gündelik hayatımla arama yaşanmamış rüyaların azabı girmişti. Hayat oyununu en büyük ciddiyetle oynamaya hazırlandığım bir anda geçmiş yıllar, karşıma dikiliyor ve benden hesabını soruyordu.* Kahraman anlatıcının yaşadığı ruhsal duruma geçmişte yaşanan hangi olaylar sebep olarak gösterilebilir?

Belki de hayatını değiştirme şansı verken verip pişman olduğu ve şu an hayatının menfaatsiz olmasını sağlayan bazı kararlar vardır. O anlara dönmek ve "yaşanmamış rüyaları" yaşamak için farklı hareket etmek istemiştir.

5. İnsanın geçmiş ve şimdi arasında yaptığı zihinsel yolculuk hakkında sunulan bilgi ve tecrübeler metni yorumlamanıza rehberlik etti mi?

Ne kadar kahramanın ruh hâli ve bunalımı açıklayıcı anlatılmış olsa da onu bu noktaya getiren hayatındaki kilit noktalara yer verilmemiştir. Ancak yine de kahramanın zihni empati yapabileceğimiz kadar anlaşılırdır.

6. Kahraman anlatıcının yaşadığı değişim ya da belirsizliğin üstesinden gelebilmek için nasıl bir yol izlenebilir? Kendi yaşantı ve deneyimlerinizden hareketle cevaplandırınız.

Aslında o hiç bitmeyecek sorgusun en yoğun dönemleri olduğunu düşünüyorum. Belki de profesyonel yardım alınırsa en az zarar ve bilinçli şekilde aşılabilir. Depresif hâl kimlik bunalımını yalnızca daha derin hâle getirir. Mantıklı ve bilinçli çözülmelidir.

7. Metinde okuyucuyu kendi yaşantısı ile ilişki kurmaya yönelten herhangi bir ifadeye yer verilmiş mi? Açıklayınız.

Metindeki "Bu gözlerden sonra bu azabı tanımadığını anlayacaksın" diyerek okuyucuyu kendini sorgulamaya ve düşünmeye yönlendirmiştir.

Yorum

1. Yazarın seçimlerini etkileyen ya da onu yönlendiren güncel bir sorun ya da felsefeden bahsedilebilir mi?

» Yazar, zaman etkileşimlerini dönel zamana göre yapmaktadır. Aynı zamanda setçiselliği görüyoruz. Bir şeyi olduğu şekliyle değil kahramana nasıl hissettirdiğiyle anlatıyor. Kendi iç dünyası ve setçilerini duyuyoruz.

2. Metne hâkim olan duygu ve düşünceler kim ya da kimlerin konuşmaları aracılığıyla sunulmuştur? Bu kişi/kişilerin söylemleri okuyucuların bakış açısına ne şekilde etki edebilir?

» Yazar kendini doğrudan kahramana konumlandırmış ve bu şekilde yönlendirebilmiş. "Başta kendim dahil, her şeyden, yaşanmış önceden gelecek senelerimden nefret ediyor... kaçmak, kaybolmak istiyordum" diyerek okuyucuya kendi his ve buhranını hissettirmiş.

3. Yazar, toplumsal sınıfları, ekonomik düzey, kültür, eğitim, yaşam koşulları ve tarzları vb. bakımından nasıl resmetmektedir? Niçin?

» Kahvedeki insanların tavla oynamaları, kavgasına evde ödev sonrası onların orta sınıf olduklarını; adamın ise kahveyi cehennem olarak tanımlayıp kahvenin toplu ve samimi bir ortam olmasına rağmen uyum sağlayamaması kendini gerçekleştirme yolunda biri olarak onu toplum dışında tutar

4. Kahraman anlatıcı yaşadığı durumlar karşısında tepkilerini nasıl dile getirmektedir? Yazarın bireysel ve/veya edebî kişiliğinin bu tepkilere kaynaklık ettiğini düşünüyor musunuz?

» Tanpınar'ın "rüya, zaman" gibi temalarını sıkça işlediğini biliyoruz. Bu saptamalarını da bu metinde vermiştir. "Kaçmak, kaybolmak, kurtulmak istiyordum" "her şey hepsi boğa yabancı duvarmıştı." gibi sözcüklerde bunu görüyoruz.

5. Yazar metnin okuyucusuyla olan ilişkisini nasıl ortaya koymaktadır? Örneklerle açıklayınız.

» Okuyucuya sorular sorarak, onay bekleyerek ilişkiyi güçlendirip okuyucunun metinle bütünleşmesini sağlamış. "Bilmem sizde de böyle midir?" gibi cümleler örnektir.

6. Yazarın kendi görüş ve değerleri doğrultusunda kişi, nesne, olgu, eylem ya da süreçlere ilişkin belli noktaların üzerinde önemle durması ya da önemsizleştirmesi söz konusu mudur? Metinden örneklerle açıklayınız.

» Yol olgusu, yolda oluş, kendini aramak ve gerçekleştirmek metinde öne çıkarılsa da, kahramanın, bir çok insanın yapmaya çalıştığı hayata sahip olmasına rağmen onu önemsizleştirdiğini görüyoruz.

8. Metinde kişisel görüş ve beğenilere dayalı değerlendirmelere mi yoksa herkesçe doğru kabul edilebilir gerçeklere mi daha fazla yer verilmiştir? Bu durum metnin anlamını nasıl etkilemektedir?

» Tamamen kişisel görüş ve beğenilere dayalıdır. Yazar hayatında o an bulunduğu konumu ve ona hissettiklerini yazmıştır. Herkes kendini onun yerine koyabilse de herkes için geçerli değildir.

7. *"Seyahat denen yalnızlık mektebi. Hep aynı hızla çok uzaklara sıçrayan, geldikleri yerde dönmek veyahut büsbütün kaybolmak için bir yığın şeyin bize gelmesi, bize çarpması, bir taraflarınızı kanatması, acıtması." (Ahmet Hamdi Tanpınar-Yaşadığım Gibi/Paris Tesadüfleri IV).* Sözlerinden hareketle kahramana anlatıcının yazarın düşünce veya kişiliğiyle örtüşen yönleri olduğu söylenebilir mi?

» Söylenebilir. Anlatıcı karakter, dış ve iç dünya arasında seçip eşiyor, kendisiyle hesaplaşamıyor, korkuyor. Yolda oluşu onu bir yalnızlığa sürüklüyor, yol insanın kendisiyle başbaşa kalıp, kendini aradığı bir yolculuk sürecini gösteriyor.

8. *"Nasıl oldu ben de bilmiyorum; birdenbire olduğum yerde çok uzun bir uykudan uyanmış gibi doğruldum ve etrafıma şaşkın şaşkın bakmağa başladım. İnsan, eşya, bütün etrafımdakiler benimle alakalarını kesmiş gibiydiler, her şey, hepsi bana yabancı oluvermişti. Bu kadar senelik karımı, kendi çocuklarımı, evimi, odanın her bir vaktinde hayatımın bir hadisesi olmuş eşyasını, velhasıl elimdeki işe ve üstümdeki elbiseye kadar hiçbir şeyi tanımıyordum."* Kahraman anlatıcının fiziksel varlığına yabancılaşmasının yazarın inanç ve değer dünyasına dair neler düşündürmektedir?

» fiziki ve ruhi varlığı çok ayrı noktalarda yaşamaktadır. Geçmişin "acaba"ları, gelecek korkusu, olduğu yeri sevmemek, içsel yalnızlığın, kendini geç, eleştirmenin ilk adımı olan bu eyleye bu metinde de rastlıyoruz

9. *"Felaketim şu ki, ben zaman zaman kendini bulan adamım."* Kahraman anlatıcı niçin kendini bulmayı bir felaket olarak nitelendiriyor? Bu sözlerin anlık bir duygulanış, heyecan ya da önyargıdan kaynaklandığı düşünülebilir mi? Niçin?

» Anlık olmadığı, temeli sağlam, derin felsefi düşüncelerden bahsediliyor. Kahramanın bu noktaya gelebilmesi için öncesinde uzun soluklu bir sorgulama yaşaması gerekir. Kendini bulmak felakettir çünkü kendini bulmadan önce sahip olduğu her şeye acılı yabancıdır.

10. *"Ne karışık bir çehresi vardı. Geniş alnı, gözlerinin ve dudaklarının kenarı, kırışık ve çizgi içindeydi. Bununla beraber yalnız bir bakışını tuttuğum gözleri ne kadar genç ve iri idi. Müthiş bir hareket bolluğu içinde kızararak, konuşarak, şansa lanet ederek oynuyordu. Birdenbire zarları bıraktı. Müthiş bir şey olmuş gibi bir an durdu, düşündü. Sonra hafif bir omuz kaldırışıyla ayağa kalktı, yukarıda bahsettiğim el işaretiyle fikri sabitini bir kere daha koğdu. Oyun arkadaşıyla hesabını görerek, yine başı omuzlarına gömülü, kendi içine katlanmış hüviyetiyle, fakat bu sefer nispeten daha sakin bir yüzle kahveden çıkıp gitti. Niçin oyun ortasında zarları bıraktı? Ayakta neyi düşündü ve neye karar verdi? Niçin bir dakika evvel omuzları o kadar çökük ve mahkumdu ve neden kahveden çıkarken bütün hüviyetinde bir nevi sükûnet ve kayıtsızlık vardı? Muamma."* Metindeki bu boşluk/bilinmezlik, metnin içeriği ve yazarın okuyucuyu yönlendirdiği yapıya uygun şekilde nasıl tamamlanabilir?

» Kahraman evden kalkıp gitmiştir. Burada bize o adamın "uyanışı" ve kendini keşfetme yolundaki ilk adımını okumuş olabiliriz. Yazar her insanın bu evreden geçtiğini düşündürmüş olabilir.

11. *"İşte bu yol, bu küçük acayip yol, ben bu ruh haletinde iken karşıma çıktı ve benim için birdenbire yepyeni bir hayat imkanının, kendi kendimi bundan sonra olsun gerçekleştirebilmek imkanının bir nevi müjdesi gibi oldu. Evet, pekâlâ biliyorum ki, bir gün ben her şeyi bırakıp bu küçük yola dalarsam onun bittiği yerde bütün saadet ve hasretlerimi, eski yaşanmış rüyalarımı bulacağım, temiz, yepyeni, mesut bir adam olacağım. Bunu biliyorum, fakat yapamayacağımı da biliyorum. Halbuki bir ömür yaşanmağa değer bir şeydir."* Anlatıcının yeni ve mutlu bir yaşama başlama fırsatını keşfetmesine rağmen niçin bunu yapamayacağına dair bir inanç geliştirmiştir? Sizce sezgisel bir yoldan mı akıl yürütme ile mi bu sonuca ulaşmıştır?

» Tamamen sezgisel yaklaşmıştır. Mantık olayın içinde yoktur. Belki de yepyeni ve korkutucu bu ihtimale sadece sezgilerini dinleyerek bir hamle yapmaktan korkuyor olabilir.

12. Yazar, metnin sonunu okuyucunun geliştirmesi, düzenlemesi ya da kendi inanç ve değerlerine göre uyarlamasına fırsat tanımakta mıdır? Açıklayınız.

» Açık uçlu bir metindir. Okuyucu kahramanın sezgisel ve duygu yoğunluklu düşüncelerini okumaktır. Ancak sonrasında kahramanın bir cesaret bu yola girip girmediğini bilmiyoruz. Ben ne kadar korksam da o ruh hâliyle monoton hayatıma devam edemez, yola çıkardım.

KÜÇÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ

KELİME SEÇİMİ

1. Metinde geçen cümlelerdeki koyu renkle yazılan kelimelerin anlamlarını metnin bağlamından hareketle tahmin ediniz. Tahminlerinizin doğruluğunu Güncel Türkçe Sözlük'ten kontrol ediniz.

*Bununla beraber nereye gittiğini, nereden geldiğini bilmediğim, bir dönemeçte kaybolan tozlu parçasından başka hiçbir tarafını tanımadığım bu yol benim hayatımda bütün bir **sergüzeşttir.***

•Tahminim: Olay
•Güncel Türkçe Sözlük: Macera

Bu sessiz ıstırabı, bu adeta tabii addedilen cehennemi görmek beni biraz teskin etmiş, kendi hayatımla aramda biraz evvel bozulmak üzere olan ***muvazeneyi*** iade etmiş gibiydi.

•Tahminim: eşitlik
•Güncel Türkçe Sözlük: denge

*Oh, size bu yağmurlu günlerin bende yaptığı **aksülameli** nasıl anlatmalı?*

•Tahminim: tepki
•Güncel Türkçe Sözlük: tepki

*Ah, bir elbise değişir gibi hüviyetini değiştirebilmek, **lalettayinin** içinde kaybolmak, bir avuç kum içinde bir kum tanesi olmak ve böyle olduğunu dahi bilmemek.*

•Tahminim: öylesine, gelişigüzel
•Güncel Türkçe Sözlük: sıradanlık

Hayat dediğimiz o ***girift*** oyunun, aktörlerini bu kadar kuvvetle benimseyeceğini, onların her hal ve tavrına kendi akışının damgasını bu kadar kuvvetle vuracağım hiç düşünmemiştim

•Tahminim: karışık
•Güncel Türkçe Sözlük: karışık

*Bu daha sade bir şey, uzun gafletinde birden uyanan ruhun kendi kendisine tertip ettiği bir nevi **cürmümeşhuttu**.*

•Tahminim: -
•Güncel Türkçe Sözlük: dağınık

•*Metni anlamanızı zorlaştıran diğer kelime ve kelime grupları*: -

2. Metinde hangi kelimeler gündelik dilin herkesçe paylaşılan anlamları dışında kullanılmıştır?

"Üşüsem tepesini gördüğüm bir ağaç" derken hocası, tükenişi gibi anlamlarca gelen cümleyi burda yaprakların uçması gibi bir anlamla nitelemiş. "Kızıl rengi ötesi" derken biz günlük hayatta "kara bulutlar" tabirini kullanırız.

3. Metinde başka hangi kelimelerin aynı, eş, yakın anlamlılarıyla etkin bir şekilde devamlılık gösterdiği söylenebilir? Bu yinelemelerin metnin anlam bütünlüğüne katkısı nedir?

"Kendi" sözcüğünün sıkça tekrar edildiğini gözlemliyoruz. Metnin teması bireysel bir konu etrafında dönmesiyle ilgilidir. Yine konuyla alakalı olarak "yol" da çok kullanılmış.

4. Metinde kullanılan şahıs zamirlerini nelerdir? Yazarın kendisini, hikâye kişilerine ve okuyucusuna karşı nasıl konumlandırdığını bu zamirler aracılığıyla yorumlayınız.

Yazar "ben" temsiline kendisini konumlandırmış, okuyucuya "sit" diyerek kendini uyanış yaşamış biri olarak bitaten ayırmıştır. "Bu resmi bitim sıramız olmalı" diyerek kendisi gibi gelde olanları hedeflemiştir.

5. Metinde kişiler, nesneler, olay/durum, süreç ve eylemlere nasıl nitelikler atfedilmektedir? Bu nitelendirmelerin hangi bakış açısından sunulduğunu düşünüyorsunuz?

Genellikle felsefi derinlikleri vardır. Mesela "Kendi kendini bulmalı. Bu bahtiyar en korkunç bir sevdi." derken bunun hem kaçınılmaz bir bahtiyar oluşu hem de korkunç oluşu vurgulanmış.

6. *"Oh, size bu yağmurlu günlerin bende yaptığı aksülameli nasıl anlatmalı? Böyle günlerde ben değişir, büsbütün başka adam olurum. Başka bir adam, tam kelimesi değil."* Yazarın bu kelime grubuna nasıl bir anlam yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.

Kahraman ile çatışmasında rol oynayan kişilikleriden biri yaşamına hissettiklerile ters çıkmıştır.

7. a) *"Bu aile ve ev dediğimiz acayip kuruluşun o cins anlarından biriydi ki dışarıdan aydınlık ve buğulu penceremize, odanın içinde ara sıra gidip gelen gölgelerimize bakan herhangi bir yolcuya ufak bir kıskançlık hissi verebilir ve boş geçmiş ömrü için onu acı acı düşüncelere daldırabilirdi."* Yazarın *"ev ve aile"* kavramlarını bu şekilde nitelendirmesinde hangi sebeplerin *(yaşam deneyimi, arzuları, korkuları, idealleri, düşünce dünyası vb.)* rol oynadığı düşünülebilir? Açıklayınız.

Tanpınar aile birimine yabancı olmamış metne yansıtmıştır. Aile sorumluluktur ve kahraman bu sorumluluğun uygunsuz, yalnızlığını engellemeyen bir durum olarak görmektedir.

b) Yazarın aile ve ev kavramlarına yüklediği anlamlar, sizdeki anlamlarıyla uzlaşıyor mu?

Tam olarak değil. Aile, yolculuğunda çoğu zaman bana engel teşkil etmiyor, aksine pozitif bir etkisi olabiliyor.

8. *"Hayat dediğimiz o girift oyunun, aktörlerini bu kadar kuvvetle benimseyeceğini, onların her hal ve tavrına kendi akışının damgasını bu kadar kuvvetle vuracağını hiç düşünmemiştim."* Altı çizili adlandırmalar aracılığıyla yazarın nasıl bir mesaj iletmek istediği söylenebilir?

» Yazar tam olarak istediği hayatı yaşayamadığı için gerçekliğini sedd etmiş olabilir. Aynı şekilde uyanışından sonra her şeye olduğu gibi hayatın kendisine de yabancılaşmış olabilir. Hayatı bir tiyatroya insanları rolleri, yerleri belli oyunculara benzetiyor.

9. *"Herhangi bir kalabalıkta kendimden başka herkes olmağa razıyım. Ah, bir elbise değişir gibi hüviyetini değiştirebilmek, lalettayinin içinde kaybolmak, bir avuç kum içinde bir kum tanesi olmak ve böyle olduğunu dahi bilmemek. Ne bileyim, bir maske, bir numara, bir sicil varakası, bir manivela, bir çark, bir düğme, her şey olmak, yalnız ..."* Metinde art arda sıralanan altı çizili kelimelerin temel anlamlarını ve sahip oldukları çağrışımsal alanı düşününüz. Sizce bu kelimeler bilinçli bir sürecin ürünü mü yoksa şuuraltının aracısız bir aktarımı mıdır? Açıklayınız.

» Otomatik yazı tekniğiyle yazılmış kelimelerdir sanki hepsi bir şeyi gizlemesi, değiştirmesi veya tamamen ortadan kaldırabilmesi anlamlarıyla yetersiz duygusunu anlatmaktadır.

10. *"Hayat oyununu en büyük ciddiyetle oynamaya hazırlandığım bir anda geçmiş yıllar, karşıma dikiliyor ve benden hesabını soruyordu. O günden sonra artık bir an bile yalnız değildim, soframda, yatağımda, çalışma masamda bir misafir, dişleri hiddet ve kinden kısık, gözlerinde boşa gitmiş bir ömrün bütün bıkkınlığı toplanan bir zavallı vardı ve bana pişmanlığın şuuruyla kısılmış sesi durmadan fısıldıyordu: "Ömrünü, ömrünü ne yaptın?" Ve ben bütün uzviyetimde bir yılan gibi gezen bu zehirli sesin tembihi altında yapacağımı unutuyor, anı ve mekânı unutuyor, başta kendim olmak üzere her şeyden, yaşanmış ömrümden, gelecek senelerimden, bütün etrafımdan nefret ediyor, kaçmak, kaybolmak, kurtulmak istiyordum."* Metinden alınan parçadaki anlam yönünden birbiriyle ilgili kelimeleri gruplandırınız. Bu kelimeler, anlatıcının içinde bulunduğu ruh durumuna dair zihninizde nasıl çağrışımlar uyandırmaktadır?

» Mavi olanlarda hayatın gerçekliğini reddedip sonra yine de denemeyi göz göre, mor renk yaşanıp gitmiş, bitkin değişimden kaçan kişiliğini temsil ederken, sarı olan onun kaçtığı tarafına nefret duygusu, hissiz ve beşinci tarafı sözlüyor.

11. Metinde hangi durumlar karşısında ret, kabul ya da teşvik bildiren kelime ve kelime gruplarına başvurulmuştur?

» Yok, hayır, pekala, yok, evet, hay hay, tamam, boş ver, öyle, elbette hayır, kesinlikle gibi ret, kabul ya da teşvik bildiren benzer kelimeler kullanılmış. "Evet, pekala biliyorum ki, bir sen ben her şeyi bırakıp bu kaçık yola dalarsam..." sorusu verilebilir, cevap için.

CÜMLE YAPISI

1. Metinde hangi cümle yapılarının kullanıldığını inceleyiniz. Yazar bu cümle yapılarını hangi özel amaçlar doğrultusunda kullanmıştır? Metinden örnekler vererek açıklayınız.

YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE

Fiil C.: On beş seneden beridir ki bu yolda her ay birçok seyahat yaparım.

İsim C.: Felaketim şu ki, ben zaman zaman kendimi bulan adamım

YÜKLEMİN YERİNE GÖRE

Kurallı: Beton bunları düşene düşene eve döndüm

ANLAMINA GÖRE

Eksiltili: Şu iki ağaç arasında tepenin eteğine kurulan patika-

Olumlu: İstanbul'dan sonsuz ve yeşermiş bir şehre ayrılmıştım

Olumsuz: Bununla beraber onlar memnun değildim

Soru: Felaketzede hiçbir taraftan yok değil mi?

Ünlem: Ah, bir elbise değişir gibi kimliğimi değiştirebilmek

Basit: Hatta şu anda bile aynı ihtiyacın içindeyim

YAPISINA GÖRE

Birleşik: Bu uzun sıranın iki yanında ve onun döne döne değişen ufkunda tanımadığım hiçbir şey yoktur

Sıralı: İzmit'ten sonra uzun bir müddet yine böyle sarıdı, sonra yeşilimsi biçak dinler gibi oldu

2. a) Cümle kuruluşlarının dil ve düşünce yönünden metni okuma güçlüğü meydana getirdiğini düşünüyor musunuz?

İç dünyasını anlatan, herkesin anlayamayabileceği bir anlatıma yer yer başvurmuştur. Anlaşılmaz olmamakla beraber sürükleyiciliği tercih eden bazı okuyucular için zor olabilir.

3. *"Bu hakikat en korkunç bir şeydir, fakat aynı zamanda güzel ve dikkate değer bir eğlence de olabilir. Bir sarhoş tasavvur ediniz ki kadeh elinde ve sofra başında birdenbire uyanıyor, kendisini ve etrafını görüyor, eşya ile, zaman ile kendi arasındaki alakanın istihzasını geçiyor; bu bedbahtı zannetmem ki bir daha kolay kolay kendinden geçirebilesiniz, elveda alkolün unutturucu cenneti..."* Metni oluşturan cümlelerin birçoğunun -örnekteki gibi- temel cümle ve bu cümlenin anlamını tamamlayan birden fazla yan cümleden oluşması metnin anlamını nasıl etkiliyor?

» Çok basit bir şey olmadığı sezdiriliyor. Bu yan cümleler olayın derinliğini ve belki de karakterin içinden cümlelerin tasarrufuna dalacağını anlatıyordur. Birden fazla duygu verilmiş

4. *"Hayat oyununu en büyük ciddiyetle oynamağa hazırlandığım bir anda geçmiş yıllar, karşıma dikiliyor ve benden hesabını soruyordu. O günden sonra artık bir an bile yalnız değildim; soframda, yatağımda, çalışma masamda bir misafir, dişleri hiddet ve kinden kısık, gözlerinde boşa gitmiş bir ömrün bütün bıkkınlığı toplanan bir zavallı vardı ve bana pişmanlığın şuuruyla kısılmış sesi durmadan fısıldıyordu: "Ömrünü, ömrünü ne yaptın?"* cümlelerinde özne konumunda kim/ne yer almaktadır? Bu öznenin öne çıkarılmak istenen eylemleri nelerdir? Metinden örneklerle açıklayınız.

» Kahraman pişmanlığı, hayatı dan yıllar ve karşısında kendisiyle çelişen diğer kişiliği dan "bir misafir" öne olarak kullanılmış

5. Metinde alışkanlık haline gelmiş eylem ve durumların anlatımı hangi kip ekleriyle hangi karşılanmıştır? Bu cümlelerin metnin anlamına katkısı nedir?

» Alışkanlık; geçmişte, gelecekte ve şimdide varlığını sürdüren bir olay olduğu için geniş zaman kullanılır.
"On beş senedir ki bu yolda her ay bir, iki sefahat ederim."

6. *"Bugün olmuş gibi hatırımdadır; soğuk, aydınlık bir kış gecesiydi, sokaklarda hemen hemen kimse yoktu, durmadan dinlenmeden, kendi kendime "Niçin, niçin böyle oldu, niçin böyle olsun?" diye sora sora yürüyordum."* cümlesinde eylemin gösterdiği sürecin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini cümlenin yapı, anlam ve işlev ilişkilerinden hareketle açıklayınız.

» Sıralı bir cümledir, yaşananlar bütün ayrıntısıyla verilmek istenmiştir. Farklara bakıldığında zaman eylemin her zaman olmasa, karamsar olduğunu göstermektedir. Sıralı belirteçlerden zarf ve kelimeler karakterin içinde olduğu bunalımı göstermiştir.

7. *"İçimde kendi hayatımı yaşamadığım kanaati var. Daha samimi olayım ister misiniz? Bu yaşadığım hayat, o kadar benim değil ki herhangi bir saatinde birisi gelip de bana "Haydi kalk, sıran geldi, kendi kendin ol!" diye bağırsa sanki böyle bir şey mümkünmüş gibi inanıp koşacağım. Bu his bende o kadar kuvvetli ..."* Metinde altı çizili cümleler kahramanın gerçekliğe karşı tutum, tavır, dilek ve beklentilerine dair neler sezdirmektedir? Parçadaki cümle yapılarından hareketle inceleyiniz.

» Altı çizili cümle oldukça çok şekillik kazandırmıştır. Kahramanın ilahi ve her şeyi düzeltebileceğinden emin olduğu bir güç tarafından harekete geçirilme ihtiyacı vardır. Kendi sorumluluğunu alamıyor.

8. Okuduğunuz metinde emir, telkin, uyarı, öneri vb. davranışlara yönlendirici yöneltten cümleleri tespit ediniz. Bu cümlelerden hareketle kişilerarası ilişkileri yorumlayınız.

» "Heyt kalk, sıran geldi, kendi kendin ol" emir cümleleri bir başkası tarafından eyleme teşvik edilme anlamı var. "Niçin gidiyorsunuz? Beni bu hâlde zannetmeyiniz" uyarı-telkin var

9. Metinden alınan aşağıdaki cümlelerde yazar okuyucunun hangi bilgilere sahip olduğu varsayımından hareket etmektedir?

O kadar kendi hakikatimde, rüyalarımın hakikatinde uyanmıştım. Bu ne Baudelaire'in çift odasına, ne de Quincey'nin afyonun cennetinde gördüğü rüyalardan realiteye dönüşüne benziyordu.

Baudelaure'in çift odasına ve Quencey'nin afyonun cenneti bahsi geçen bu yazar ve eserleri bildiğini gösterir.

İstanbul' dan soğuk ve yağmurlu bir günde ayrılmıştım, ilk çocuğum on gün evvel ölmüştü, karım hasta idi, başka üzüntülerim de vardı.

Daha önce İstanbul'da bulunduğu bilgisi var

Artık uyku bile benim için bir şifa değildi. Çünkü onda da rüyaların zalim ısrarı vardı.

"Onda da" derken zalim ısrarı başka konularda da gördüğünü anlıyoruz

İşte o zamandan beri bu yol, birçoğu, binlercesi gibi birkaç, yüz metre sonra küçük bir Anadolu köyünün inzivasında kaybolacağına hiç şüphe olmayan bu küçük ve sade yol benim için mahiyetini değiştirdi.

Yolun önemini bildiğimizi varsayıyor. Anadolunun köy yollarını bildiğimizi varsayıyor

10. Metnin derin yapısında geniş anlamlar bulunduran hangi cümlelerden bahsedilebilir? Açıklayınız.

"Bir muharririn dediği gibi falan yerde en kesif şiddetinde dan bir acı iki yüz kilometre daha ötede ve başka insanlar içinde bisey daha hafifçe ve atana kabiliyetini kaybediyor." Yani bir mekanda canımızı sıkan olaylar o mekandan uzaklaştıkça acımız, hissettiklerimiz de uzağımızda kalır.

YEREL UYUM

1. Metinden alınan aşağıdaki bölümlerde cümle içi ve cümleler arası dilbilgisel ve anlamsal ilişkileri aşağıdaki kavramlardan yardım alarak belirleyiniz.

**Özelleştirme *Genelleştirme *Neden-Sonuç *Amaç *Karşılaştırma *Karşıtlık*

Genelleştirme / Karşıtlık / Özelleştirme → *Herkes gibi ben de zaman zaman kaderin iyi veya kötü yüzüyle karşılaştım.Fakat düşünülürse ondan şikayete büyük hakkım yok. İyi bir kadınla evlendim, epeyce kazanıyorum, hayatım kendi çizilmiş yolunda düzgün ve rahat gidiyor. Bununla beraber ondan memnun değilim.*

Neden-Sonuç — Uyku bile benim için bir şifa değildi. Çünkü onda da rüyaların zalim ısrarı vardı.

Özelleştirme — Ne garip bir adamdı bu! Küçücük yüzü, insana bir çekmece hissini verecek kadar kilitli idi. Kim bilir kaç uzun tahammül ve zillet senesi bu yumruk kadar küçük yüzden, bu acayip ve sır sızmaz maskeyi çıkarmıştı.

Karşıtlık — Bunu biliyorum, fakat yapamayacağını da biliyorum. Halbuki bir ömür yaşanınağa değer bir şeydir.

Genelleştirme — Bir insan yüzünün en manalı bir alem olduğunu, ben o geceye kadar anlayamamıştım.

Karşılaştırma — *Bir muharririn dediği gibi, falan yerde en kesif şiddetinde olan bir acı iki yüz kilometre daha ötede ve başka insanlar içinde biraz daha hafif ve daha kabil-i tahammül oluyor. Bununla beraber acıdan acıya fark var. Ve benimki acıların en büyüğü, evlat acısıydı, üstelik de yağmur yağıyordu.*

2. Metindeki olay ve durumların birlikteliği ve sıralanışı hangi zaman eklerinden takip edilebilir?

"Oturuyordu" "Yazıyordum" "Söyledi" kelimeleri ortada kullanılmış ve aynı ekleri almışlardır. Kip ekleri önemli.

3. "Onu her defasında görür görmez ürperdim, onda saadetlerin, hasretlerin, beklenilen şeylerin bütün güzelliğini ve şiirini duydum." cümlelerinde geçen "o" zamirleri metinde kime/neye gönderimde bulunmaktadır?

"O" derken yar kast edilmektedir. Örnek olarak "Onunla her karşılaşmada hep aynı saadet hissi, ben olmanın kuvvetini verdi..."

4. Metindeki hangi cümleler/cümleler arası ilişkiler beklenti ile sonuç arasındaki bir karşıtlık olduğunu ifade etmektedir? Değerlendiriniz.

"Size o gece gördüklerimin hepsini anlatmaya kalksam bu gece beraber geçirmemiz lazım gelecek. Halbuki yolumuzun sonuna yaklaşıyoruz. Yazarın anlatmak istediği çok şey olsa da zaman yoktur.

5. *"Bütün bunları düşüne düşüne eve döndüm. Bu sessiz ıstırabı, bu âdeta tabii addedilen cehennemi görmek beni biraz teskin etmiş, kendi hayatımla oramda biraz evvel bozulmak üzere olan muvazeneyi iade etmiş gibiydi. Bununla beraber o muvazeneyi bir daha hiçbir zaman bulamadım. Olan olmuştu. Artık bundan sonra bu bende bir itiyat oldu."* Metinden alınan bu parçayı yorumlamak için kendinden önce anlatılan hangi bilgilere ihtiyaç duyulmaktadır?

» "Bütün bunları" diyerek kestettiği önceki olayları bilmemiz gerekiyor. Burada adam mahalle kahvesine gidip gezlem yapmıştır bundan bahsedilmektedir

6. Bağlantı ve geçiş ögeleri yoluyla yaptığı dilsel düzenlemelerden hareketle yazarın konuyu değerlendirme biçimi hakkında genel olarak neler söylenebilir? Metinden örneklerle açıklayınız.

» Fakat, yahut, birdenbire gibi kelimelerden yararlanılmıştır. Aralarına zıtlığa yer veriyor.
"Kocaman sefaletlerim ve silintilerim düzeldi yahut yerlerine başkaları geldi."

7. *"Bir insan yüzünün en manalı bir âlem olduğunu ben o geceye kadar anlayamamıştım."* Metinde insanlar hakkında yer verilen bu genelleme ile metindeki hangi cümleler arasında bağ kurulabilir? Nedenlerini değerlendiriniz.

» Kahraman bu cümleyi kahvede insanları gözlemleyip, onlara uyum sağlayamadığını anladıktan sonra kurduğu cümlelerdir

8. a) *"Hayatımın üzerinde düşünmeğe başlamıştım. Bütün iradem, bütün gayretim bir daha o eski sükuneti bana iade ettirmedi."* Bu parçada anlatılanlarla metnin hangi birimleri arasında güçlü bir ilişkiden bahsedilebilir?

» Adam evindeki eni yabancılaşmadan sonra böyle hissetmiştir. Hayatının bütün pişmanlıkları ömrünü boşa geçirme düşüncesi bu yabancılaşmaya bileşmiş ve yeter böyle söylemiştir.

b) Anlatıcı kahramanın yaşadığı bu ruh hali devamında yer verilen hangi detaylarla açıklık kazanmaktadır?

» Ömrünü boşa geçirme pişmanlık hissini metnin devamında "Ömrün bütün bulunuşunu toplanan bir zevkli varlık ve bana pişmanlığın şiddetiyle kurulmuş sesi durmadan fısıldıyordu "Ömrün, ömrün ne yaptın?" cümlesinden anlıyoruz.

9. *"Bana öyle geldi ki bunu yapacak olursam hayatımda her şey değişecek, bütün sefaletlerim, hasretlerim dinecek, yepyeni bir insan olacağım."* Altı çizili zamir metinde hangi durumun art gönderimi olarak karşımıza çıkmaktadır? Bu düşünce metnin devamında yer alan hangi cümlelerin anlam ve yorumuna katkıda bulunmaktadır?

» "Bunu" yolu kesteteğmektedir. metinde "onu" diyerek de yoldan bahsetmiş. Yolu seçmemesini anlatırken kullanılmış.

RETORİK VE İKNA STRATEJİLERİ

1. Okuduğunuz metnin üslup özellikleri daha çok bireyin toplumsal yönünü mü psikolojik yönünü mü esas almaktadır? Metinde görülen edebî, felsefi, estetik anlayış doğrultusunda düşüncelerinizi açıklayınız.

» Bireyin iç dünyasını esas alan bir metin olduğu için bireyin psikolojik yönünü esas alır. Zaten Ahmet Hamdi Tanpınar'ın yazdığı metinler bu yöndedir.

2. *"Felaketim şu ki, ben zaman zaman kendimi bulan adamım. Niçin gülüyorsunuz? Beni bir budala zannetmeyiniz. Bu gülüşümden sizin bu azabı tanımadığınız anlaşılıyor. Kendi kendini bulmak..."* Anlatıcının mesajını iletirken muhatabının kendisini nasıl anlayabileceği konusundaki varsayımı iletişim sürecini nasıl etkilemektedir?

» Muhatabın anlattığı şeye çok uzak, yabancı olduğunu ve onu alaya alacaklarını düşünmüş ve böyle bir açıklama yapmıştır. Okuyucuya kendini gözden geçirme için, özüne dönme fırsatı vermiştir.

3. *"Size o gece gördüklerimin hepsini anlatmağa kalksam bu geceyi beraber geçirmemiz lazım gelecek. Halbuki yolumuzun sonuna yaklaşıyoruz. Kimdi bunlar, nasıl adamlardı, hangi cehennemden buraya fırlamışlardı? Böyle bin türlü, akla hayale gelmez hareketlerle hangi korkunç düşünceden, hangi zalim ısrardan kurtulmak istiyorlardı?"* Yazar bu bölümde kime nasıl bir ton (*sakin, keyifli, içten, kavgacı vb.*), ahenk (*kısa, uzun, eksiltili vb.*) ve dil düzeyiyle *(resmî dil, teklifsiz dil, konuşma dili, argo vb.)* yaklaşmaktadır? Bu yaklaşımın metne katkısını değerlendiriniz.

» Ton olarak sakin, tartışmacı ve sorgulayıcı bir dil kullanılmış ve okuyucuyla iletişim sağlanmış. Ahenk (uzun cümleler) ve konuşma dili ile yazılmış ve okuyucuyla semiyotik etkileşim kurulmuştur.

4. Yazarın okuyucuya iletmek istedikleri doğrultusunda anlatının yapısında daha fazla düzenlemeye *(akronik, tek katmanlı, çok katmanlı, çerçeve hikâye tekniği vb.)* başvurduğu söylenebilir mi?

» Akronik bir yöntem vardır, zamanda gidiş gelişler vardır. Yol çok anlamlı ve katmanlı olarak nitelendirilebilir. Derin, üstüne düşünüp yorumlanabilir bir kelimedir.

5. Metinde olay, olgu ve süreçlerin amaçlanan anlam çerçevesine oturtulması için hangi söz sanatlarına başvurulmuştur? Metinden örneklerle açıklayınız.

» Karşılaştırma, kişileştirme, betimleme vardır. "Hayat aynasının en büyük sadakatle aynalamaya hazırlandığım bir anda geçmiş yıllar, kaçışma dikiliyor ve benden hesabını soruyor." cümlesinde benzetme ve kişileştirme vardır. "Hemen her yerde bol bol rastgele bilebileceğimiz felaketi bir şey..." dediği karşılaştırma "Üşüyen tepesini sarkaşım açar." dediği kişileştirme var.

6. a)*"Yüz buruşuğunun, göz altındaki herhangi bir çizginin, dudak kenarındaki bir kıvrımın, ne bileyim, konuşmadan evvelki bir saniyelik bir tereddüdün, küçük bir el işaretinin, manasız ve ehemmiyetsiz bir bakışın, her gülüşün, bir omuz düşüklüğünün bütün bir ömrü en ince, en karışık, en nüfuz edilmez taraflarından anlatacak birer emare, birer işaret olduğunu hiç düşündünüz mü?"* Bu soru okuyucuyu hangi düşüncelere sevk etmektedir? Metinde başka hangi soruların savunulan düşüncenin geçerliliğine ve kabulüne yönelten örtük bir cevabı barındırdığı söylenebilir? Bu soruların okuyucu üzerindeki ikna edici etkisini değerlendiriniz.

» Retorik soru cümleleri kullanılmıştır. Okuyucuyu meraklandıran ve düşündüren bir anlatım kullanılmıştır. Hiç tahmin edemediğimiz küçük detayların aslında bize ne kadar çok şey anlatabileceği düşündürülmüştür.

b) Yazarın okuyucuyu metnin içine çekerek onu kendi bakış açısı doğrultusunda tepki vermeye yönelttiği başka noktalar var mı?

» Yazar okuyucuyla sohbet ederek, onay bekleyerek (değil mi, evet, nicin geliyorsunuz?) samimiyet artırılmış ve okuyucu yazıya dahil edilmiş "Ferhatede hicbir terafı yok değil mi?"

7. Anlatıcının duygu ve düşünce dünyası, hangi kalıplaşmış ifadeler *(deyim, atasözü, ikileme vb.)* aracılığıyla metne yansıtılmıştır? metindeki bağlamından bu ifadelerin işlevini belirleyiniz.

» Kaderle dış dişe, yumruk yumruğa" cümlesi örnek verilebilir. Anlatımı pekiştirmiş ve şiirselleştirmiştir. "Başbaşa başladım olurut" "Ayak beser basmez"

8. Kahraman anlatıcının iç ve dış dünyası arasındaki geçişler metinde hangi anlatım teknikleri aracılığıyla izlenebilir? Bu anlatım teknikleri metindeki kişi, nesne, olgu/olay, süreç ya da eylemlere ilişkin hangi noktalar üzerinde okuyucunun yoğunlaşmasını sağlamaktadır?

» İç konuşma, iç çözümleme, bilinç akışı teknikleri kullanılmıştır. Anlatıcı kahramanla. Bu da okuyucunun metnin içine girebilmesini sağlar.

9. Sizce metinde yazarın sezdirdiği şekilde insan geçmiş, hâl ve gelecek olmak üzere zamanın üç hâlini de aynı anda deneyimleyebilir mi? Bunun doğru olabileceğine sizi inandıran sebep nedir?

» Deneyimleyebilir. Geçmiş yaşamın pişmanlıklarının gelecek kaygısı, hortumsu yaratıp, bunun da şimdiki zamanla içimizi sıkıştırın düşünecek üç hâl de yaşanabilir.

10. Metindeki betimlemeler fotoğrafsal bir gerçeklikle mi yoksa izlenim ve sezgilere dayalı mı sunulmuştur? Bu betimlemelerde hangi özel ayrıntılar üzerinde durulduğunu örneklerle açıklayınız.

» İzlenim ve sezgilerle, gördüğü yerlerin insanların direkt gözlemleri değil, anlatıcıya hissettirdikleri yazılmış. Haydarpaşa Gen için "Kocaalık bir lahit." ve "Grassit, renksiz hayalet manzaralar" gibi cümlelerle örneklenebilir.

11. *"O anda bir aynada kendi yüzümü görsem belki onu da tanıyamazdım. O kadar kendi hakikatimde, rüyalarımın hakikatine uyanmıştım. Bu ne Baudelaire'in çift odasına ne de Quincey'nin afyonun cennetinde gördüğü rüyalardan realiteye dönüşüne benziyordu. Bu daha sade bir şey, uzun gafletinde birden uyanan ruhun kendi kendisine tertip ettiği bir nevi cürmümeşhuttu."* Metinden alınan parçada dış dünyadaki kişi, nesne, olay/olgu ya da durumlardan bilgi aktarımı gerçekleştiren noktalar var mı? Bu hususlar hakkında edindiğiniz bilgiler metne yönelik ilgi ve dikkatinizi artırdı mı?

» Batı eserler ve isimlerden bahsedilmiştir. Araştırıldığı zaman "rüyalardan realiteye dönüş" daha anlamlı hale gelebilir.

12. *"Bilmem sizde de böyle midir; yolculuk benim üzerimde daima iyi ve unutturucu bir tesir yapar. Iztıraplarımızın, üzüntülerimizin mekânla yahut hayatımızın tabii muhiti ile sıkı bir alakası olsa gerek. Bir muharririn dediği gibi, falan yerde en keşif şiddetinde olan bir acı iki yüz kilometre daha ötede ve başka insanlar içinde biraz daha hafif ve daha kabil-i tahammül oluyor."* Yazar altı çizili cümlede savunduğu düşünceyi desteklemek için hangi yola başvurmuştur? Bu sizin açınızdan öne sürülen düşüncenin daha inandırıcı olmasını sağladı mı?

» Tanık göstermeye başvurulmuş, böylece anlatıcının düşüncesi desteklenmiş ve daha inandırıcı olmuş.

13. *"Artık uyku bile benim için bir şifa değildi. Çünkü onda da rüyaların zalim ısrarı vardı. Size bu rüyaları nasıl anlatmalı? Hemen her safhasında vaktiyle sevilmiş bir genç kızın, şimdi nerede olduğunu, nasıl bir talihle yaşadığını bilmediğim sarı saçlı, büyük mavi gözlü, nergis boyunlu genç bir kızın bir nevi "laytmotif" gibi dolaştığı bu rüyalar... Bu, hasta kafanın kendi vehim ve gölgelerinden yarattığı değişici ve korkunç âlem..."* Bu parçada yaşanılan psikolojik durumun metne yansıtılmasında hangi bilgi, fikir ya da yöntemlere başvurulmuştur?

» Betimlemeden yararlanılmış, açıklayıcı bir anlatım tercih edilmiştir. "zalim ısrar" kişileştirme, "laytmotif" terimsel ifadedir. "alem..." de de eksiltili cümle vardır. Aynı duyguyu coğaltıcan olmasını kelimeler, duygu aktarması, soru cümlesiyle düşünceye sevk etme gibi durumlar vardır

14. Yazar metninde insana, doğaya ve eşyaya ait hangi unsurları seçerek detaylandırmıştır? Bu detaylardan hangileri insanlığın ortak duygu ve değerlerini öne çıkarmak suretiyle metnin okuyucu üzerindeki etkisini artırmaktadır?

» "Odamız sıcak ve samimi" derken evin sıcak eşya ortamı kast edilmiştir. Bu da ortak değerlerimize seslenir. Kahvedeki insanlar anlatıcıya göre daha ortalama anlatılmıştır. Doğanın dertleri unutturduğu, koçuş aldığı gösterilmiş. "Aydınlık bir mağara gibi biriken gene" derken doğa kast edilmiş. "Ev dediğimiz acayip kurtuluş" derken eşya olarak ev de yabancılaşır

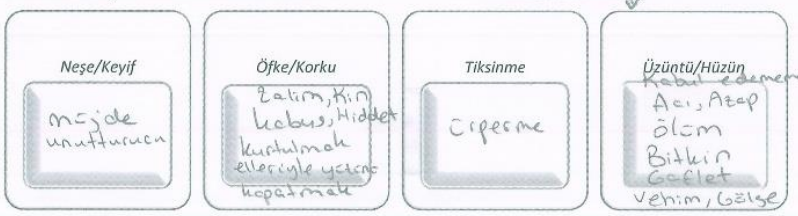
15. Metinde yer verilen düşünce ve bilgilerin esas kaynağı akıl ve deney mi yoksa sezgi ve içgüdüler midir? Bu bakış açısının metnin inandırıcılığına katkısı nedir?

» Tamamen sezgi ve içgüdüdür. Bu da metni okuyan insanın kendisini anlatıcının yerine koyup koyamamasıyla pozitif veya negatif bir durum hâline gelir. Akıl ve deney nesnelidir ama sezgi ve içgüdü herkes için aynı değildir

16. Yazar metindeki neden-sonuç ilişkilerini okuyucunun kolayca izleyebileceği şekilde düzenlemiş mi? Örneklerle açıklayınız.

» Çok fazla neden-sonuç cümlesi gözlemlenemez. Örneğin okuyucunun tamamlayabileceği eksiltili, uçuk cümleler sözkonusu. Yazar sadece onun hâlinde olanların kendisini anlamasını istiyor olabilir

17. Yazarın kelime seçimleriyle metinde hangi duygu alanına daha geniş yer verdiği söylenebilir? Diyagramı aynı kavram alanına giren kelimelerle doldurunuz.

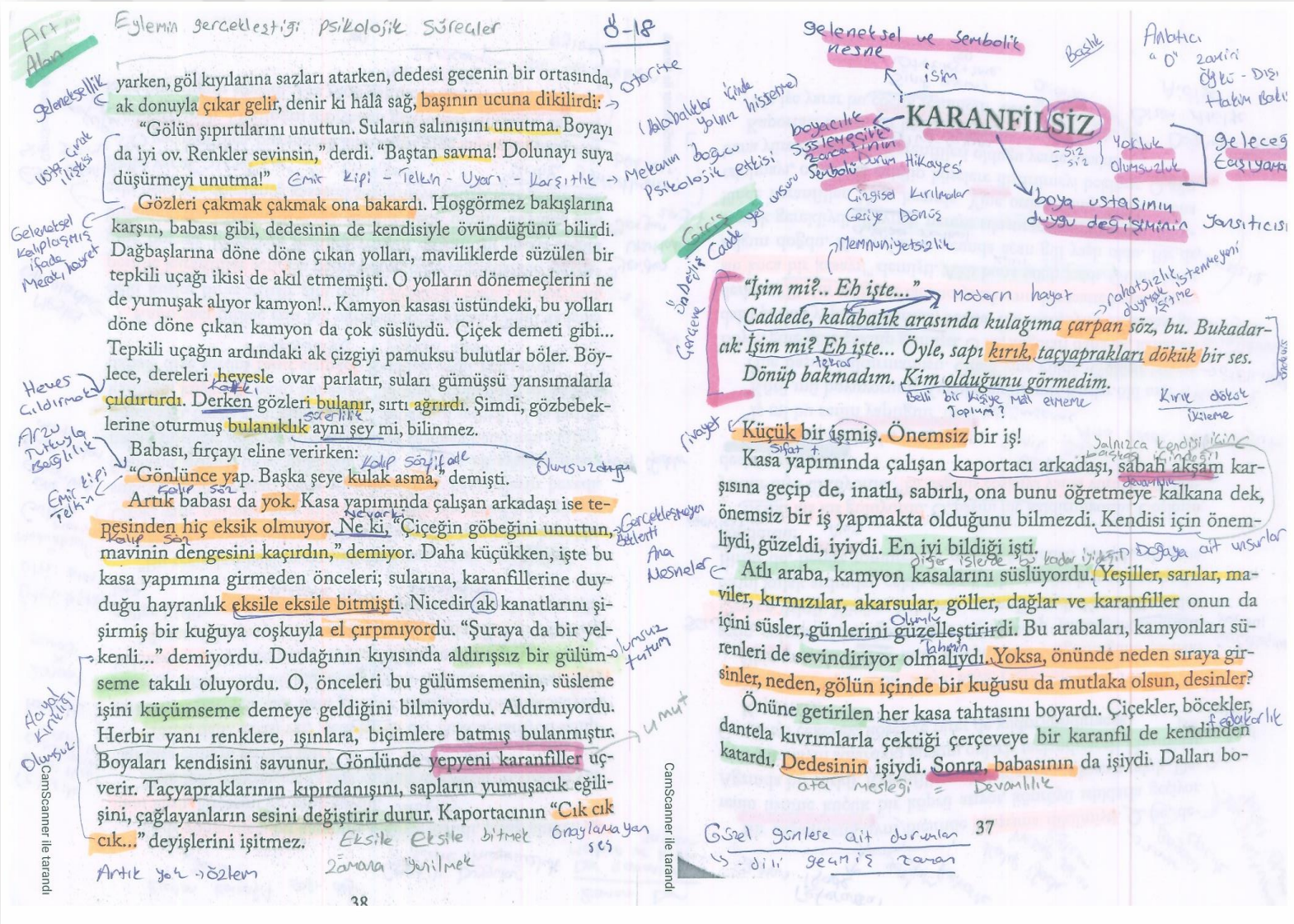

18. Yazarın konuyu ele alma biçimi, niyeti, duygu ve duyarlılıkları doğrultusunda metne nasıl bir tonun (*acıklı, düşlemsel, esenlikli, gülmece, içsel, öğretici vb.*) hâkim olduğundan bahsedilebilir? Açıklayınız.

» Acıklı, içsel bir metindir. Anlatıcı psikolojik durumundan bahsetmiş ve depresif bir yer ortaya sunmuştur

19. Yazarın ikna ve inandırıcılık için kullandığı başka hangi fikir, bilgi ve yöntemlerden bahsedilebilir?

» Retorik cümleler, okuyucuyla sohbet havasında ilerlemesi, edebi sanatlardan, zemir ve edatlardan yararlanması söylenebilir. Edebi eserlerin adı geçer.

Eylemin gerçekleştiği psikolojik süreçler

yarken, göl kıyılarına sazları atarken, dedesi gecenin bir ortasında, ak donuyla çıkar gelir, denir ki hâlâ sağ, başının ucuna dikilirdi:

"Gölün şıpırtılarını unuttun. Suların salınışını unutma. Boyayı da iyi ov. Renkler sevinsin," derdi. "Baştan savma! Dolunayı suya düşürmeyi unutma!"

Gözleri çakmak çakmak ona bakardı. Hoşgörmez bakışlarına karşın, babası gibi, dedesinin de kendisiyle övündüğünü bilirdi. Dağbaşlarına döne döne çıkan yolları, maviliklerde süzülen bir tepkili uçağı ikisi de akıl etmemişti. O yolların dönemeçlerini ne de yumuşak alıyor kamyon!.. Kamyon kasası üstündeki, bu yolları döne döne çıkan kamyon da çok süslüydü. Çiçek demeti gibi... Tepkili uçağın ardındaki ak çizgiyi pamuksu bulutlar böler. Böylece, dereleri heyesle ovar parlatır, suları gümüşsü yansımalarla çıldırtırdı. Derken gözleri bulanır, sırtı ağrırdı. Şimdi, gözbebeklerine oturmuş bulanıklık aynı şey mi, bilinmez.

Babası, fırçayı eline verirken:

"Gönlünce yap. Başka şeye kulak asma," demişti.

Artık babası da yok. Kasa yapımında çalışan arkadaşı ise tepesinden hiç eksik olmuyor. Ne ki, "Çiçeğin göbeğini unuttun, mavinin dengesini kaçırdın," demiyor. Daha küçükken, işte bu kasa yapımına girmeden önceleri; sularına, karanfillerine duyduğu hayranlık eksile eksile bitmişti. Nicedir ak kanatlarını şişirmiş bir kuğuya coşkuyla el çırpmıyordu. "Şuraya da bir yelkenli..." demiyordu. Dudağının kıyısında aldırışsız bir gülümseme takılı oluyordu. O, önceleri bu gülümsemenin, süsleme işini küçümseme demeye geldiğini bilmiyordu. Aldırmıyordu. Herbir yanı renklere, ışınlara, biçimlere batmış bulanmıştır. Boyaları kendisini savunur. Gönlünde yepyeni karanfiller uçverir. Taçyapraklarının kıpırdanışını, sapların yumuşacık eğilişini, çağlayanların sesini değiştirir durur. Kaportacının "Cık cık cık..." deyişlerini işitmez.

CamScanner ile tarandı

Geleneksel ve sembolik nesne

KARANFİLSİZ

"İşim mi?.. Eh işte..."

Caddede, kalabalık arasında kulağıma çarpan söz, bu. Bukadarcık: İşim mi? Eh işte... Öyle, sapı kırık, taçyaprakları dökük bir ses. Dönüp bakmadım. Kim olduğunu görmedim.

Küçük bir işmiş. Önemsiz bir iş!

Kasa yapımında çalışan kaportacı arkadaşı, sabah akşam karşısına geçip de, inatlı, sabırlı, ona bunu öğretmeye kalkana dek, önemsiz bir iş yapmakta olduğunu bilmezdi. Kendisi için önemliydi, güzeldi, iyiydi. En iyi bildiği işti.

Atlı araba, kamyon kasalarını süslüyordu. Yeşiller, sarılar, maviler, kırmızılar, akarsular, göller, dağlar ve karanfiller onun da içini süsler, günlerini güzelleştirirdi. Bu arabaları, kamyonları sürenleri de sevindiriyor olmalıydı. Yoksa, önünde neden sıraya girsinler, neden, gölün içinde bir kuğusu da mutlaka olsun, desinler?

Önüne getirilen her kasa tahtasını boyardı. Çiçekler, böcekler, dantela kıvrımlarla çektiği çerçeveye bir karanfil de kendinden katardı. Dedesinin işiydi. Sonra, babasının da işiydi. Dalları bo-

CamScanner ile tarandı

O da gönlündeki bir karanfile öfkeyle sarıldı, çekip alırken sapını kırdı. Fırçasını bir yana koydu:

"Nilüferli sularını, ayın şavkı vurmuş dağbaşlarını, bitmez yolları kısa etmeye yetmez mi?"

"Yolun daha kısası var," dedi beriki de. "Araba, kamyon sahiplerinin ise zamanı dar. Bak, gittikçe azalıyorlar önünde kuyruk olmaya. Bizim atölyede çarçabuk teslim ediyoruz kasalarını. Niye beklesinler? Bu işten murat tahtayı çürütmemekse!.."

Murat, tahtayı çürütmemek ha!.. Bu kadarcık mı? Nilüferli göller hiçbir şey demek değil mi? Sapları tomurlu al al karanfiller?..

"Bu resimleri hâlâ seven sürücüler var..." dedi, sesi ölgün.

Çayır çimenleri, çimenlerdeki ak kuzuları boyamaya koyuldu. Öteki yine gülmüş, yine güle güle çekilip gitmişti. O da, gümüş suların aktığı ovaları daha iri karanfillerle çerçeveleyip bezedi. Sapların boynu biraz büküktü. Şaştı. O gece, eli ayağına dolanarak dört bir köşeye altın sarısı birer yarımay kondurdu. "Gönlünce yap, başka şeye kulak asma!" Babasının sesiydi. O da başını kaldırdı, kuşkuyla baktı babasına. "Dünya gönlümüze mi kalmış baba?" diye sordu. Yanıt alamadı. Renkleri ovdu, fazla ovdu.

Kaportacı birkaç gün hiç uğramamıştı yanına. Onun da içindeki kuşku biraz yatışır gibi oldu. Gönlünde tomur tomur yeni, pembe karanfiller açtı. En pembelerini tahtaya geçirirken fes rengine boyadı. Boyarken kendini yorgun duydu. Bu kasayı bugün bitirmeliydi. Yetişmedi. Kasa resimlemede ününü duymuş biri, eski boyaları dökülmüş kasasını süsletmeye getirecekti, getirmedi. Belki yarın...

O yarın olunca, boyanacak kasa değil, yine kaportacı çıkageldi. Günbatımıydı. Dosdoğru atölyeden geliyordu. Günboyu tam altı kasa boyadığını söyledi. Tek renk üstüne. Tabanca boyayı sıkıyor-

CamScanner ile tarandı

Bir akşamüstü, aynı biçimde karşısına dikilmişti. O ise, derenin üstüne küçük bir köprü atıyor, köprüyü ıslıklarla geçiyor. Ağzında bir türkü. Karanfillerse kulaklarının arkasına takılı. Dereyi, dolunayın sulardaki şavkını onlarla taçlandıracak. Hazırdılar. Çerçeveyi çekecek, köşelere birer de yıldız konduracak.

Kaportacı:

"Boşuna çaba," dedi. "Boya, boya. Hepsi süs için!"

İlkin şaşırdı. Onun kasa yapımındaki yorgunluğunu şurdaki serin sularla giderdiğini, içini dışını ovup yıkadığını sanmıştı. Derken ürktü. Yüzüne bakmadı onun. Direndi. Karanfillerinden birini kulak ardından çekip resimli tahtanın üst başına kondurdu. Birini de, henüz tomurcukta olanı, gönlünden çıkardı, alt yana kondurdu.

Beriki kıs kıs gülüyordu. O, başını hiç kaldırmıyordu. Coşkusu yırtılır diye ürküyordu. "El değmiş coşkuya yama vurulmaz!" Dedesinin sözüydü.

Kaportacı, bir başka gelişinde:

"İş mi bu senin yaptığın?" dedi.

"Kötü mü boyuyorum? Kuğular çirkin mi? Kuşlar ölü mü?"

Yine başını kaldırmamıştı. Öteki yine güldü. Gülüşü hoyrat. Böyle, güle güle çekilip gitmişti. O da, kuğuları daha ak, kanatları daha parlak yapayım derken, bozdu. İlk bozuşuydu. Arkadaşı giderken: "Bizim atölyede tabancayı sıkarsın, bir saatte boyar geçersin koca bir kasayı!" demişti. Aklı buna takılı kaldı. Güneş biraz solgun doğdu. Keçiyolunun ucunda açan gül yaşlı oldu. Bir de bayrak gerekliydi. Bayrağı nereye sıkıştıracağını bilemedi. Gönlünde karanfiller. Yine hazırda. Yine ordan alınıp kulak ardına takılmayı, ordan da çekilip köşelere iliştirilmeyi bekliyor. O gün buna yüreklenemedi. Karanfilleri olduğu yerde bıraktı.

Kaportacı tanışı, bir başka gelişinde:

"Ne işe yarar bu çocuk resimleri?" dedi.

CamScanner ile tarandı

Kelime Seçimi
Tabanca
Boyayı Sıkma } Sanayi
vızt vızt → hız
Çıkıveriyor
Sözlük fiili
hız / Çabukluk
→ Modern hayatın eylemleri
Erkek işi → Toplumsal sınıfa vurgu
Cinsiyet ayrımı

sun, vızzt, vızzt, vızzt, bir uçtan giriyor, öteki uçtan çıkıveriyor-sun. "Erkek işi!" dedi. Ona, fırçasının ucunu şaşırttıracak denli çok konuştu. 'Erkek'in altını iyice çizmişti. Üstüne bastıra bastıra söylemişti.

Fırçanın ucu iyice titredi. Bir kuşun kanadı kırıldı. Kanat, başını alıp gitti. Onu yakalayamadı. Kulağının arkası yandı, kaşındı.

"Hem, kasa boyamak yetmez," diyordu beriki. "Kasayı yapmak da gerek."

Neden yetmezmiş, anlamıyordu. Erkekliğinden ne artmış, ne eksilmiş? Kasa yapmasını bilmiyordu. Kasaları süslemesini biliyordu. Gönlünün karanfillerini...

"Boyaları dökülmüş eski kamyon var ya? Hani adam senin şu kuşların, çiçeklerinle bezetecekti?.. Kasayı bize getirdi. En aşağı bir hafta işinden olmak istemiyormuş. Yük çekecekmiş. Resimlet-mektense... Biz bir günde yeşili çekip verdik. Boydan boya... Pırıl pırıl. Sevine sevine gitti. Hem de ucuz."

Ucuz ha? Hem de ucuz!

Dedesi de, babası da çok silik geçtiler gözlerinin önünden. Sanki hiç yaşamadılar. Gülleri, nilüferleri hiç açtırmadılar. Sular hiç yaldızlanmadı. Tepsi gibi bir ay hiç doğmadı dağbaşlarından. Sular hiç çağıldamadı.

Yokluğa karşı durdu; çimenlerde iri papatyalar açtırdı. Önündeki son kasaydı.

Yarın yenileri olur. Yeni kasalar gelir.

Gele gele gürgenden bir çeyiz sandığı geldi. İşi uzattı. Bitmesin diye, sandığı bildiği bütün renkler, biçimler, pırıltılarla donattı. Karanfiller bu kalabalık arasında yitti, gitti. Yine de bir türlü bitirmedi önündeki işi.

Caddeler, sokaklar nekadar kalabalık. Dükkân, vitrin önleri omuz omuza insan. Yüzler pek renksiz, ışıksız, gözler pek pırıltısız.

İşim mi?.. Eh işte...

Özensizlik, hız, çabuk tüketme
Ayrıştırıcı
güç kaybetme
Öne çıkarma
vurgu
kalıp ifade
beceriksizlik
Modern hayatın getirdikleri/götürdükleri
cinsiyetçi tutum
Duygusal Direniş
Hatırlama
Cümle Yapısı
Soru
Şaşkınlık Öfke
Basitlik emek geri planda
Sanki Gerçeklik algısını yitirme
Son direniş Karşı durma
kalıp ifade
Umut
→ kabullenememe
Yerle düşme
Son Değiş
yalnızlık
Başlangıca dönüş
eksiltiler

CamScanner ile tarandı

Ö-18

KARANFİLSİZ

BÜYÜK YAPI ÇÖZÜMLEMESİ
«TEMATİK YAPI»

1. "Karanfilsiz" başlığının metnin içeriğiyle uygunluğunu değerlendiriniz. *Sözcüksel bağdaşıklıktan yardım alınız.*

Başlık metnin içeriğiyle uyumludur. Çünkü Karanfil sözcüğü metinde 15 defa geçmektedir. Karanfil kültürümüzde sevgiyi, içtenliği ve cesareti anlatır. -siz,-siz olumsuzluk ekleridir, yokluğu ifade eder. Bu başlıkta bu duyguları yitirdiğimizi simgeliyor olabilir. Metnin içeriği de budur.

2. Metne eylemleri öne çıkaran kurgusal bir başlık koymak isteseniz nasıl bir başlık tercih ederdiniz?

Metinde boyamak, süslemek gibi eylemler yapılan işi öne çıkarmaktadır. Ancak bunlar modern hayatta değersizleştirilmiş eylemlerdir. Bu yüzden "Hızlı Yaşamanın Solan Karanfilleri" gibi bir başlık koymak isterdim.

3. Yazar metnin giriş paragrafında zaman, mekân, nesneler, kahramanlar ve durumları vb. hakkında hangi bilgilere yer vermiştir? Sunulan bilgiler arasında ilgi ve dikkatinizi çeken unsurlar nelerdir?

"Eh işte." hayal kırıklığı, memnuniyetsizlik, değeri yitirmiş bir tonu vurgular. Cadde, kalabalık bunlar modern hayatın unsurlarıdır. Kırık, dökük hayal kırıklığı, rahatsızlık duygularını yansıtır. Nesne çiçeklerdir. İnsanın duyguları çiçekler üzerinden yansıtılmıştır. Zaman giriş kısmında geçmiş zaman vurgulanmıştır.

4. "*İşim mi?.. Eh işte...*"
Caddede, kalabalık arasında kulağıma çarpan söz, bu. Bu kadarcık işim mi? Eh işte... Öyle, sapı kırık, taç yaprakları dökük bir ses.
Dönüp bakmadım. Kim olduğunu görmedim." Metnin giriş cümlelerinin farklı bir biçimde *(italik)* yazılmasının sebebi sizce nedir? Geleneksel hikâye yapısında bu tür giriş cümlelerine yer veriliyor mu?

Geleneksel metinlerde bu tür giriş cümleleri yer almaz. Modern metinlerin giriş kısmında buna benzer alıntılar yer alabilir. Bu tercihler okuyucuyu metne hazırlar.

5. Başlangıç durumunda karşılaşılan psikolojik süreci yorumlayınız. Metinde anlatılacak olay ve sonuçları hakkında ortaya çıkacak gerçekleri sezdiriyor mu?

Eh işte!, Kırık, dökük sözcükleri hayal kırıklığını ifade eder. Metnin devamında mutsuzluğun hâkim olduğunu hissettirir. Kaportacı işinin önemsiz olduğunu kahramana hissettirmiştir. Dediklerinde pek haksız sayılmaz aslında. Çünkü fabrikalaşma ve sanayileşme ile birlikte bu tür işler önemini yitirmiştir.

6. Okuduğunuz metin temasını belirleyiniz. Bu tema, hangi kişi, zaman, mekân, olay ya da durumlar eşliğinde okuyucuya sunulmuştur? Anlatıcı ifade ve anlatma biçimiyle konuya taraftar mı yoksa eleştirel bir tutum mu sergilemektedir?

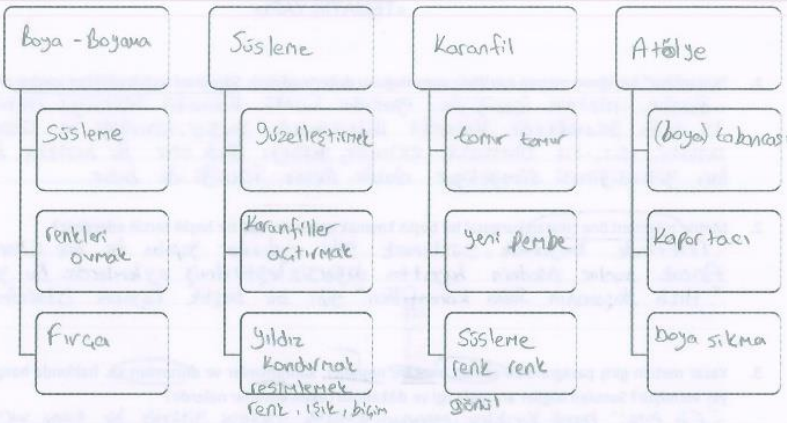
Teknolojinin toplum ve bireyler üzerindeki olumsuz etkisidir. Kaportacı modernin süsleme ustası geleneksel olanı temsil eder. Cadde, süslemelerin yapıldığı dükkan, sokak mekanlarında geçmektedir. Modernizmin yaygınlaştığı ve el sanatlarının önemini yitirdiği bir zaman diliminde geçmektedir. Yazar eleştirel yaklaşmıştır.

7. Tespitlerinizden hareketle metnin konusunu bir cümle ile ifade ediniz. *Modernliği eleştirmiş geleneklerden yana tavır yardır.*

Modern yaşamın etkisiyle önemini yitiren, kaybolan süslemecilik yapan bir ustadan yola çıkılarak toplumsal bir sorun işlenmiştir.

1

8. Metnin konusunu en iyi temsil eden kelimeleri aşağıdaki diyagrama yazınız. Bu kelimeler ile aralarında güçlü bir anlamsal ilişki olan diğer kelimeleri altındaki boşluklara listeleyiniz.

9. Yazarın konu seçimini etkileyen ya da ona bu hikâyeyi yazma ilhamı veren şey ne olabilir?

Yazarın Modernist bir tavrı vardır. Yazar kaybolan değerlerimize karşı duyarlıdır. Eserlerinde genellikle toplumsal konuları işlemiştir. Modern yaşam, kadın kimliği, aydın bunalımı sorunlarını sıkça eserlerinde işlemiştir. Bu metinde değer kaybı öne çıkar.

10. Yazarın metni ortaya koyma amacı ve hedef okuyucu kitlesi hakkındaki düşüncelerinizi arkadaşlarınızla tartışınız. Yazar sizce kime, neyi duyurmak ya da düşünmek istemektedir?

Yazar, okuyucusunu kaybolan değerlerimize, toplumsal değişime karşı duyarlı olmaya teşvik eder. Toplum ve birey ilişkisini ön planda tutmaya çalışır. Okuyucusuna olayları sorgulayıcı bakış açısı kazandırır.

11. Metinde savunulan ana düşünceyi kendi cümlenizle ifade ediniz. Yazarın öne sürdüğü ya da karşısında olduğu düşünceye dair görüşlerinizi ifade ediniz.

Modern yaşam ve sanayileşme ile kendi değerlerimizi kaybettik. Bu düşünceye katılıyorum. Maddiyat önem kazandı ve bu tür işleri yapan insanlar artık kalmadı. Halbuki bizim kültürümüzde bu tür meslekler önemlidir. El sanatlarıyla duygularımızı yansıtırız.

12. Metinde ana düşünceyi destekleyen, açıklayan ya da kanıtlayan hangi bilgi, fikir ya da tecrübelerden faydalanılmıştır? Bu unsurlar okuyucunun kolaylıkla ulaşabileceği şekilde düzenlenmiş mi?

Kaportacının davranışları, modern hayatın insanı duyarsızlaştırması, emeksiz ürünlerin yer alması, teknolojinin birey ve toplum üzerindeki etkisi ana düşünceyi destekleyen unsurlardır. Bu unsurları okuyucu kolay bir şekilde ulaşabilir.

13. Metni okuduktan sonra metnin konusuyla ilgili duygu ve düşüncelerinizde değişiklik oldu mu? Niçin?

Metin bu konuda yeniden düşünmeyi sağladı. Bu hayata o kadar alışmış ve kapılmışız ki bizden ne götürdüğünün farkında bile değiliz. Kültürümüz ve değerlerimiz yok olmak üzere, modern hayatın bize dayattığı şekilde yaşıyoruz. Modern hayata kapılıp giderek geleneklerimizi unutmamalıyız. Bu gelenekleri yaşatmak için hobi olarak devam ettirmeliyiz.

14. Metinde anlatılanlar, yaşadığınız dönemin güncel koşullarına göre nasıl anlamlandırılabilir?

Günümüzde insanların birbirine karşı nezaketi, iletişimi kalmadı. Günümüzde el dokuma işleri, ayakkabı boyacılığı, ahşap oymacılığı, tüle ve oltu taşı işlemeciliği gibi emek isteyen işler neredeyse yok oldu. İnsanların birbirine karşı güven duygusu kalmadı.

15. Yazar, ele aldığı konuyu toplumun belli kesimlerinin hayatından yola çıkarak evrensel gerçeklik noktasına taşıyabilmiş mi?

Yazar bu metinde boyacılık sanatından yola çıkarak yazmıştır. Ancak tüm dünyada bu sorun vardır. Bütün dünya hızla gelişmiş ve değişmiştir. Bu yüzden bu metin evrensel gerçeklik noktasındadır.

«ŞEMATİK YAPI»
DURUM
Anlatıcı ve Bakış Açısı

1. Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Anlatıcının bilme, görme ve sezme gücünün sınırlılıklarını değerlendiriniz. Yazarın bu seçimlerinin metne katkısı nedir?

Anlatıcı öykü dışındadır. "O" zamiri kullanılmıştır. Hâkim bakış açısıyla olayları aktarmayı tercih eder. Anlatıcı kahramanın iç dünyasına da hâkimdir. Toplumsal bir konuyu ele aldığı ve bütün insanlığın sorunu olduğu için bu şekilde seçmiş olabilir. Sezme gücü sınırsızdır. Bu metnin inandırıcılığını, okuyucunun güven duymasını sağlamıştır.

2. *"Kasa yapımında çalışan arkadaşı ise tepesinden hiç eksik olmuyor. Ne ki "Çiçeğin göbeğini unuttun, mavinin dengesini kaçırdın." demiyor. Daha küçükken işte bu kasa yapımına girmeden önceleri; sularına, karanfillerine duyduğu hayranlık eksile eksile bitmişti. Nicedir ak kanatlarını şişirmiş bir kuğuya coşkuyla el çırpmıyordu." Şuraya da bir yelkenli..." demiyordu. Dudağının kıyısında aldırışsız bir gülümseme takılı oluyordu. O, önceleri bir gülümsemenin, süsleme işini küçümseme demeye geldiğini bilmiyordu."* Okuduğunuz metinden alınan parçada kişi unsurlarını kim görmekte ve kim betimlenmektedir? Anlatıcının öznelliği bu bölümlere ne şekilde yansımıştır? Açıklayınız: Bu da onun öykünün dışında olduğunu gösterir.

Anlatıcı, üçüncü şahıs zamiriyle olayları aktarır. Hâkim bakış açısı ile kahramanın iç dünyasını anlatıyor. Kahramanın geçmişi anlatılıyor. Duygu ve düşünce dünyası ele alınmıştır. Öznel ifadeler gelenekselliği savunuyor. Kapitalizmden rahatsızlığını dile getirmiştir. Hayranlık, küçümseme, aldırış etmeme gibi duygusal ifadelere yer verilmiştir.

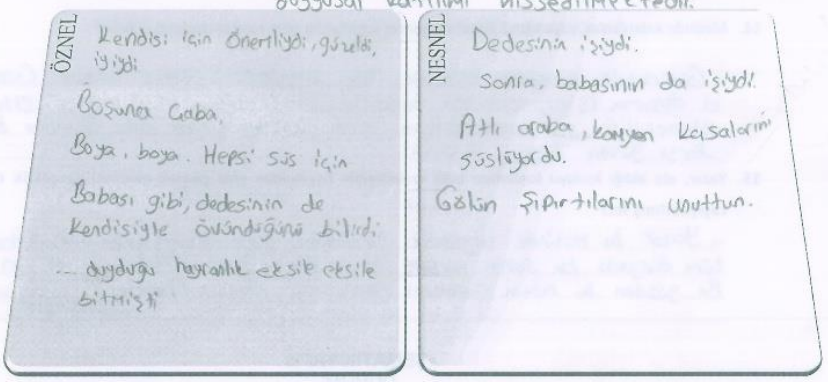
3. Metinde anlatıcı ile anlattıkları arasındaki mesafenin zaman ya da mekân yönünden daraltıldığı noktalar var mı? Metinden örneklerle açıklayınız.

"Kasa yapımında çalışan arkadaşı ise tepesinden hiç eksik olmuyor." Şimdiki zamana başvurulması anlatıcı ve okuyucuyu aynı zaman ve mekânda buluşturur. Bu da metnin inandırıcılığını artırır. Canlılık katar. Okuyucunun gözlem ve hayal etme gücünü pekiştirir.

3

4. Anlatıcının ~~yol~~ Kaybolan Meslekler hakkında başvurduğu öznel ve nesnel yargıları aşağıdaki diyagrama yazınız. Metinde kişisel görüş ve beğenilere dayalı değerlendirmelere mi yoksa herkesçe doğru kabul edilebilir gerçeklere mi daha fazla yer verilmiştir? Niçin?

Öznellik baskındır. Yazarın modernizmin karşısında geleneksel'liğin yanında olduğunu anlayabiliriz. Metnin hemen hemen her cümlesinde yazarın-anlatıcın duygusal katılımı hissedilmektedir.

5. Metinde anlatıcının ağırlıklı olarak hangi işlevleri yerine getirdiği söylenebilir? Örneklerle açıklayınız.

Metin bir hikâyedir. Dolayısıyla anlatma işlevi ön plandadır. Anlatıcı, kahramanın bilincinden okuyucuya kendi fikirlerini sunmaktadır. "Nilüfersiz yollar hiçbir şey demek değil mi?" kahramanın süslemecilik ile ilgili fikirleri babası ve dedesi tarafından doğrulanmıştır. Anlatıcı okuyucuya doğrudan iletişime geçmemiştir. Metinde ideolojik işlev ön plana çıkarılmıştır. Boyacılık mesleği ön plana çıkarılmıştır.

6. Teknoloji karşısında boyacılık/süslemecilik zanaatının durumu bir başkasının bakış açısından nasıl yorumlar kazanabilir?

Modern yaşam, çağın ihtiyaçlarının değişmesi bu tür meslekleri yok olmasına neden olmuştur. Bu sanatları yaşatmaya çalışsak da ustaları için geçim sorunu oluşur. Çünkü talep yoktur bu tür sanatlar hobi olarak, kurslar açılarak devam ettirilebilir.

7. Anlatıcının tutumu, yazarın düşünce yapısı ve kişilik özelliklerini çözümlemenize imkân tanıyor mu?

Anlatıcı öznel bir tutum sergilemektedir. Anlatıcının tutumu Adalet Ağaoğlu'nun düşünce yapısıyla uyuşur. Ağaoğlu, eserlerinde çoğunlukla bu konulara yer vermiştir. Yazarın düşüncelerini kahraman ve anlatıcıdan çıkarabiliriz. "Nilüfersiz sularını, ayın sarı vurmuş dağbaşlarını, bitmez yolları kısa etmeye yetmez mi?"

Olay Örgüsü

1. Metnin başında ve sonunda *italik* yazıyla hikâyeden ayrıştırılan bölümler metne nasıl bir yapı kazandırmıştır?

Metin kahramanın anlatıcıyla başlamış ve bitirilmiştir. Arada anlatılan hikaye ise öykü dışı anlatıcının hakim bakış açısıyla anlatılmıştır. Metnin başındaki ve sonundaki ifadeler metne gerçeveli bir yapı kazandırmıştır. Anlatıcının sokakta bir adamdan duyduğu cümle gerçeve hikayedir.

2. Metinde anlatılanların sırası geleneksel metin yapısına uyuyor mu? Yazarın anlatım planı hikâyenin akışını ne şekilde etkilemektedir?

Metin durum öyküsüdür. Modern bir metindir. Geleneksel metin yapısına uymaz. Bilinç akışı, iç monolog, zamanda sıçramalar geçmişte yaşanan olayların gerçekleşme zamanı arasında nedensellik bağı kurar. Bu okuyucuyu daha etkin kılar.

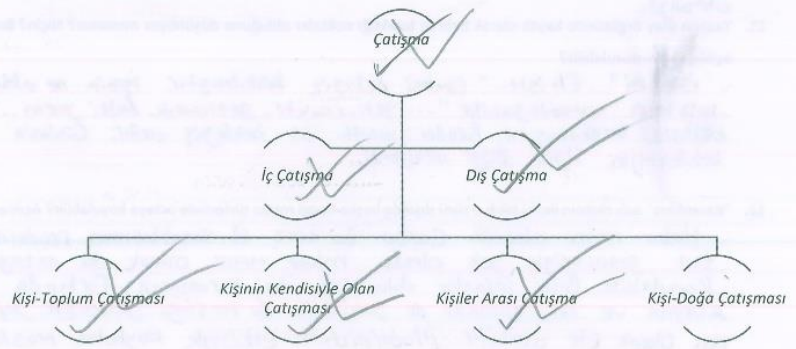
3. Metin sizde merak, endişe, korku, heyecan vb. duygular uyandırıyor mu? Metni sizin için ilgi çekici kılan sebep nedir?

Yazar metinde gerçek hayatın akışı içinde odaklanmadığımız ayrıntıları ve sesleri seçmiştir. Metin içinde zamanda yolculuk yaptırarak ayrıntılara yer vermiştir. Hayattaki gerçeklere dair okuyucuyu bilgilendirmiştir. Bu sebepler olabilir. "Niye beklesinler?" sorgulayıcı bir ifadedir. Ve ha! şaşkınlık ve öfke barındırır. Kötü mü boyuyorum? merak ve şaşırma barındırır.

4. *"Kasa yapımında çalışan kaportacı arkadaşı, sabah akşam karşısına geçip de inatla, sabırla, ona bunu öğretmeye kalkana dek, önemsiz bir iş yapmakta olduğunu bilmezdi."* cümleleri metnin çatışma unsuruna dair ne gibi ipuçları sunmaktadır?

Kaportacı aracılığıyla modern hayatın getirdiği acı gerçek ile yüzleştirilmiş ve mesleğinin yok olmaya yüz tuttuğunun farkına varmıştır. İşini önemli bulan boya ustasına önemsiz bir iş olduğunun hatırlatılması önemli bir çatışma unsurudur.

5. a) Metinde anlatılanlar ne tür bir çatışma ekseninde kurgulanmıştır?

b) Tespit ettiğiniz çatışma türü *(güç, statü, duygu, fikir, değer, inanç, ihtiyaç vb.)* hangi farklılıklar sonucu ortaya çıkmıştır?

"Önemsiz bir iş." "Araba, kamyon sahiplerinin ise zamanı dar. Bizim atölyede cilalanıp teslim ediyorum kasalarını. Niye beklesinler?" değer, ihtiyaç, güç gibi farklılıklar sonucu ortaya çıkmıştır. Kaportacı toplumun tarafında olduğu için daha güçlüdür. Toplumun modern ihtiyaçlarına daha çabuk cevap verir. Ancak değer kaybını hızlandırır. Boyacı ustası ise değer yargılarından dolayı daha zayıf durumdadır.

5

6. Kahramanın gerçeklik algısını yitirmesi metnin hangi bölümlerinden takip edilebilmektedir?

Dedesinin ve babasının hayalinin canlandığı yerler gerçeklerden kaçış olarak düşünülebilir. Kahraman Modern olanın baskın geldiği şimdiden geçmişin değerlerine sığınmaktadır. Metnin sonunda bu hayalin silikleşmesi kahramanın acı gerçeklerle yüzleşmesidir.

7. Metindeki olayları/durumları kaportacının lehine sonuçlandıran ne gibi sebepler sıralanabilir?

Çağın getirdikleri, toplumun genelinin modern hayata uyması, değişim talep etmesi kaportacının lehinedir. "Araba, karyola sahiplerinin sırası dır." "Bizim atölyede çalışmak teslim ediyor. Niye beklesinler?" "Kasasını süsletmeye getirecekti', getirmedi"

8. *"Kasa resimlemede ününü duymuş biri, eski boyaları dökülmüş kasasını süsletmeye getirecekti, getirmedi. Belki yarın..."* cümleleri kahramanın nasıl bir ruhsal gerilim içinde olduğuna işaret etmektedir?

Kahraman gerçekleşmemiş beklentiler içinde yorulmuş ve bunalmıştır. Ama yine de umut etmekten vazgeçmemiştir. Olmayacak şekilde umut etmek insanı yorar. "Karanfiller bu kalabalık arasında yitti, gitti yine de bir türlü bitirmedi önündeki işi."

9. Metinde hangi kişi ve durumlar kahramanın kendine ve yaptığı işe güven ya da kuşku duymasına neden oluyor?

Babasının "Gönlünce yap. Başka yere kulak asma" sözleri, dedesinin ve babasının kahramanla övünmesi kahramanın işine ve kendine güven duymasını sağlar. Kaportacının ve caddedeki insanların "Önemsiz iş, Eh işte" sözleri, kaportacının ve müşterilerinin tavrı kuşku uyandırır. Güvenini kaybettirir.

10. Kurguda belli yerlerin öne çıkarılması ya da geri plana atılması hangi sebeplere bağlanabilir?

Yazarın geleneksel'liğin yanında olmasına bağlanabilir. Sanatın güzelliğini, anlamlarını öne çıkarmıştır. Ancak yapının uzun sürdüğünü geri plana atmıştır. Yeşiller, sarılar, maviler, kırmızılar, akarsular, güller, dağlar ve karanfiller onun da içini süsler, günlerini güzelleştirirdi. Bu arabaları, karyolaları sevindiriyor olmalıydı.

11. Yazarın olay örgüsünde kasıtlı olarak belirsiz bıraktığı noktalar olduğunu düşünüyor musunuz? Niçin? Bunlar nasıl açıklığa kavuşturulabilir?

"İşim mi? Eh işte..." cümlesi belirsiz bırakılmıştır. İşinin ne olduğunu belirterek tamamlayabilir. "...getirecekti', getirmedi. Belki yarın..." cümlesi belirsiz bırakılmıştır. Burada umutlu bir bekleyiş vardır. Cümlenin devamında beklentiyle ilgili bilgi verebilirdi.

12. "Karanfilsiz" adlı metnin iletisi hikâye türü dışında başka hangi metin türlerinde ortaya koyulabilir? Açıklayınız.

Haber metni olabilir. Çünkü bu tarz el sanatlarının modern hayatın getirileriyle yok olması haber metni olarak da ortaya konulabilir. Belki insanlar daha çok bu sorunların farkında olabilir. Roman ve anı türünde de yazılabilir. Bu mesleği geçmişte yapan biri bunu anı olarak ele alabilir. Modernizmin etkisiyle kaybolan meslekleri bir kişinin üzerinden ele alan bir roman yazılabilir.

Boyacı ve kaptacının iletişimleri metnin iletisine ulaşmada okuyucuya yardımcı olur.

Hikaye kişileri özellikle ruhsal betimlemelerle okuyucuya sunulmuştur

Hikâye Kişileri

1. Yazar, hikâye kişilerini inandırıcı hale getirmek için hangi yollara (*fiziksel ve/veya ruhsal betimleme, eylem ve ilişkiler, konuşturma, bilinçaltını gösterme, olayları algılama ve yorumlayışı vb.)* başvurmuş, bunlardan hangisini ağırlıklı olarak kullanmıştır?

Bilinçaltını gösterme ağırlıklı olarak kullanılmış. Kahramanların isimlerine yer verilmeyerek olaya dikkat çekilmek istenmiş olabilir. Kaptacı kaba bir insan "küçük bir iş" önemsiz bir iş" boyacı sezgisi, hayal kırıklığı duygularına hakim. Kaptacı boyacının mesleğini küçümser, alaycı bir tavırla yaklaşır. Dedesi ve babası meslegini gönülce yapmasını ve hakkını vermesini öğütler.

2. Hikâye kişilerinin tutum, davranış ve eylemlerinden hareketle hangi düşünceyi somutlamak amacıyla geliştirilmiş kimlikler olduğu söylenebilir? Anlatıcı hikâye kişilerinin eylemleri ile ilgili ne gibi yorumlarda bulunmaktadır?

Kaptacı modern hayatı temsil etmektedir. Boyacının işini küçümsemesi "Boşuna caba" "Boya boya hep sıs için" Boyacı geleneksel'liği temsil eder. "Nafıle şöller hiçbir şey demek değil mi?"

3. Hikâye kişilerinin metindeki temsil gücünü tip ve karakter açısından değerlendiriniz. Metinden hikâye kişilerinin karakter özellikleri ve psikolojik derinlikleri hakkında hangi bilgiler edinilebilir?

Boyacı hayal kırıklığı, sezgisi duygularına fazlaca hakim. Ama yine de umudu var. Hep düzeleceğine dair beklenti içinde
Kaptacı alaycı, küçümseyen bir insan "Ne işe yarar bu çocuk resimleri?"

4. a) Okuyucunun dikkati özel olarak belli kişi/kişiler üzerine yoğunlaştırılmış mıdır? *Yazarın bu kişi/kişiler hakkında sunduğu bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız.*

Kaptacının kötü özelliklerine yoğunlaştırmış. Kaptacıyı okuyucuya alaycı, boya ustasını küçümseyen bir karakter olarak yansıtmıştır. Dede, baba ve boyacı 'iyi' insanlar. Boyacı mutsuz hayal kırıklığı ile dolu.

b) Yazar bu kişi ya da kişileri kendi dünya görüşünü okuyucuya iletmek için aracı kıldığını düşünüyor musunuz?

Adalet Ağaoğlu modern hayatın ve sosya-ekonomik değişimin insan ve toplum üzerindeki etkisini göstermek ister. Bunu kaptacı ve boyacı aracılığıyla göstermiştir.

5. Metinde boyama işini sürdüren kahraman ile kasa yapımında çalışan kaportacı arkadaşını tanımlayan *(isim, sıfat, zamir, unvan, meslekî statü vb.)* ifadeler nelerdir? Hikâye kişilerinin bu şekilde tanıtılması yazarın tutumu hakkında çıkarımda bulunmanızı sağlıyor mu?

Metinde kaptacı ve boyama ustası olarak geçiyorlar. Meslekleri ile anılıyorlar yazar vermek istediği mesajı hikaye kişilerinin meslekî statüleri üzerinden vermiştir. Kaptacıyı tanıtan "öteki, beriki" gibi ifadeler yazarın daha çok geleneği temsil eden boyama ustasından yana olduğunu gösterir.

6. Hikâye kişilerinin öne çıkarılan güçlü ya da zayıf yönleri nelerdir? Yazarın bu kişiler hakkında ihmal ettiği/görmezden geldiği hususlar var mı? Nedenlerini açıklayınız.

Kaptacı daha hızlı, koşulsuz ve değişime uyum sağlamış. Geçimini sağlamak zorunda olan yazar bunu geri plana atmış. Zayıf yönleri de alaycı ve küçümseyici tavrı. Boya ustası geleneklerini unutmayan bir karakter fakat olmayacağı halde umut bağlaması onu zayıf kılıyor.

Zaman- Mekân

1. Metnin başında ve sonunda farklı biçimde *(italik)* yazılan ifadeler zaman ve mekân açısından metni nasıl çerçevelemektedir?

Zaman olarak Metnin geri kalanıyla aynı zaman dilimine yer verilmiştir. Mekân olarak iç hikaye geçen mekânın dışında toplumu kapsamış, kalabalıkları içine alan bir Mekân çerçevelenmiştir.

2. a) Metindeki olay zamanıyla anlatma zamanı arasında öncelik-sonralık ilişkisini aşağıdaki ifadelerden hangisi doğru tanımlamaktadır?

- ☐ *Hikâyeye konu olan olaylar olup bittikten bir zaman sonra anlatma eylemi gerçekleştirilmiştir.*
- ☑ *Hikâyeyi oluşturan olaylar gerçekleşirken bir yandan da anlatılmaktadır.*
- ☐ *Henüz olaylar olup bitmeden önce anlatma eylemi gerçekleştirilmiştir.*

b) Metinde zamanı tespit etmenizde size yardımcı olan unsurları belirtiniz.

Bir akşamüstü, Küçük bir işmiş -> Rivayet Geçmiş zaman eklerinin kullanımı (-dı, -di vs.) "fırçasını bir yana koydu" "O yorun olunca, gibi referansal ifadelerle metnin öncesine ve sonrasına göndermede bulunmuştur.

3. Kronolojik olarak ilerleyen hikâyede zaman akışının bozan olaylar/durumlar nedir? Metindeki geriye dönüşlerin olayların akışı içindeki belirleyici rolünü değerlendiriniz.

Boya ustasının babası ve dedesinin sözlerini hatırladığında geriye dönüş tekniği kullanılmıştır. Boya ustası Kapartacının olaya tavırları karşısında babası ve dedesinin sözlerini hatırlamaktadır. Bu onun geleneğe tavrının ve geçmişe dönük tutumunu daha belirgin hale getirmiştir.

4. Kapartacı ile boya ustasının kendi yöntemlerine göre işlerinin bitirme süresi ile metnin iletisi arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

Bizim atölyede cacabuk teslim ediyoruz kasalarını, Niye beklesinler?" ... boya sıkıyorsun vızzz, vızzz, vızzz, bir uçtan giriyor öteki uçtan çıkıyorlar sana." bu ifadeler kapartacının hızlı olduğunu vurgular ... " Yine de bir türlü bitmedi şu denk işi" ifadesi boyacının yavaşlığını vurgular.

5. Metinde modern zamanın içinde zanaatın bir değeri kalmadığı düşüncesi zaman unsuru üzerinden nasıl vurgulanmıştır?

Metnin başında kahraman kalabalık bir ortamda tek başına, seslerin ve insanların arasında tek başına, kırılmış, kendinden emin olmayan bir ses ve düşüncelerle doludur. Metnin sonunda mekan isimleri belirsiz. Caddeler, sokaklar, Dükkan, vitrin önleri... Modern hayatın görüntüsü netleşmiştir. "Yüzler pek renksiz, ışıksız, gözler pek pırıltısız ; işimi? -- Eh işte" Kirgin, umutsuz, modern insanın mutsuz lüğu yansıtılmıştır.

6. Metnin başlangıcında ve sonunda yer verilen bölümlerde mekân-zaman ve insan ilişkisi nasıl kurulmuştur?

Başlangıcında kalabalık bir ortamda kahraman tek başına insanların arasında kalmış, kırık dökük duygular içerisinde. Sonunda yine kalabalıkların içinde, başlangıçtakine göre daha büyük bir hayal kırıklığı içerisindedir. Başlangıçtaki dişenali tavrı metnin sonunda yenilgiye dönüşmüş gibi hissettirmektedir. Bu durum Mekân ve insan ilişkisi üzerinden kurulmuştur.

7. Metinde kişiler ve nesneler mekân ile uyum içinde sunulmuş mu? Boyama ustasının mesleğini sürdürme çabası mekân unsuruna nasıl yansıtılmıştır?

Boyama ustası metinde kendi mekanında. Burada olması mesleğini sürdürme çabasından olabilir. Ayrıca Kapartacının istediği gibi buraya girip çıkabilmesi boya ustasının olumlu yönünü gösterir. Ancak kaparta ustası kendi mesleğinden bahsederken "bizim atölye" ifadesiyle boya ustasını ötekileştirir. Boya ustası metnin tamamında işini yürüttüğü mekânda bulunuyor. Bu bize mesleğine olan bağlılığını gösterir.

Sonuçlar

1. Yazar metni ne şekilde sonlandırmayı (*mutlu, acıklı, başlangıç durumuna dönüş, umutlu, düşündürücü*) tercih etmiştir? Metnin bu şekilde sona ermesi ile yazarın fikir ve sanat anlayışı arasındaki ilişkiyi değerlendiriniz.

Başlangıç durumuna dönüş şeklinde sonlandırmıştır. Baştaki ve sondaki sözler kahramanın mesleğinin ölmekte olduğunu, umutsuzluğunu barındırmaktadır. İç ve dış çerçeve birbiri ile uyumludur. Metin kalabalık caddede başlayıp kalabalık caddede bitmiştir.

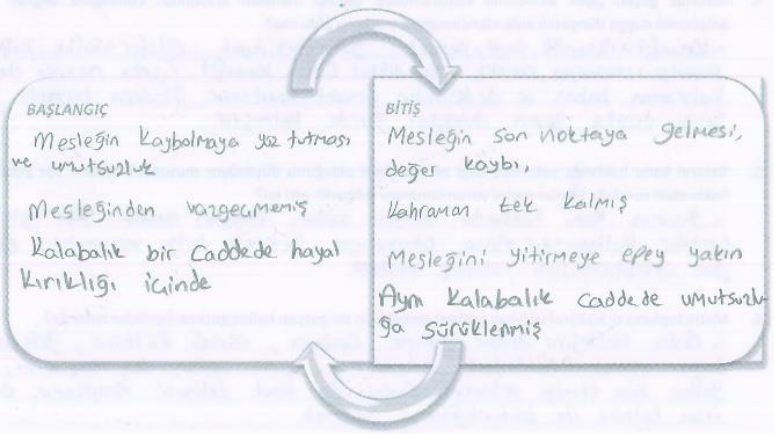
2. Sizce metne hikâye değerini kazandıran <u>asıl neden</u> yaşanan insanlık durumu mudur yoksa olayların geldiği sonuç mu? Açıklayınız.

Birçok meslek modern hayatın getirisi olarak yok olmuştur veya olmak üzeredir. Değişim hala devam etmektedir. Yaşanan insanlık durumu hikaye değerini kazanmasında etkilidir.

3. *Caddeler, sokaklar, ne kadar <u>kalabalık</u>. Dükkân, vitrin önleri <u>omuz omuza insan</u>. Yüzler pek <u>renksiz, ışıksız, gözler pek pırıltısız</u>."İşim mi?..Eh işte..."* Metnin sonunda verilen son deyişin sizde uyandırdığı çağrışımlardan hareketle olayların/durumların sonrasını kurgulayınız.

"Eh işte" ifadesi önemsizlik, memnuniyetsizlik bildirir. Kahraman mesleğinin ölmekte olduğunu kabul etmiş ve vazgeçmiş olabilir. Kalabalık, renksiz, ışıksız, pırıltısız gibi ifadeler buhran havasında olduğunu göstermektedir.

4. Metnin başlangıç ve bitiş durumlarını karşılaştırarak bu süreçte meydana gelen değişimleri açık ve örtük biçimde belirten ifadeleri bulunuz.

5. Hikâyenin sonu beklentilerinizi karşılıyor mu? Yazarın belirlediği sonuç ele alınan konuyu yeniden düşünmenizi sağladı mı? Niçin?

Yazar metnin sonunu açık bırakmıştır. Bence mesleğini yitirdi. Çünkü çağın gerisinde istesede kalamaz. Bir süre sonra işsiz kalmazlar ve geçim sıkıntısı çeker. Yani sonuçta sonunda modern hayata uyum sağlar. Metni okuduktan sonra kaybolan meslekler ve bu meslekleri yürütenler hakkında daha empatik bir yaklaşım kazandım.

6. Metinde gerçekleşen olayların sosyoekonomik sonuçları sizce haber değeri taşımakta mıdır? Yazarın sunduğu sonuçları bugünün gerçeklerinden de takip etmek mümkün mü?

Sanayileşmeyle birlikte birçok meslek yok olmuştur. Teknolojideki gelişmelerle birlikte meslekler ve değerler hızla yok olmaktadır. Bence bu haber değeri taşıyan bir konudur. Bugün de birçok haber yazısından bu durum takip edilebilir. Yapay zeka ile insan gücüne dayanan birçok mesleğin kaybolacağı hakkında haberleri duyuyoruz.

Art Alan ve Bağlam Bilgisi

1. *"Dedesi de babası da çok silik geçtiler gözlerinin önünden. Sanki hiç yaşamadılar. Gülleri, nilüferleri hiç açtırmadılar. Sular hiç yaldızlanmadı. Tepsi gibi bir ay hiç doğmadı dağ başlarından. Sular hiç çağıldamadı."* Metindeki durumlar ile geçmişte yaşananlar arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

Bu meslek dedesinden babasına babasından da kahramana geçmiştir. Yani ata mesleğidir. Önceden toplum bu sanata ihtiyaç duyarken günümüzde bu ihtiyaç ortadan kalkmıştır. Şimdi o günler hiç yaşanmamış gibidir.

2. Yaşanan hız/değişim ve teknoloji çağını güncel bağlam içerisinde yeniden ele alınız.

Yaşanan değişimle birlikte insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmıştır. Bu da bazı meslekların yok olmasına neden olmuştur. Bu değişim rüzgârında gelecek algımız zedeleniyor, kontrolsüzce bugünü yaşıyoruz. Kalabalık ve zor kent yaşamı, göçler hayatımızı ve kültürümüzü olumsuz etkiliyor. İnsanlar samimiyetlerini, içtenliklerini ve duygularını kaybediyor.

3. Metne ulaşmanızı zorlaştıran yeni veya beklenmedik bilgilerle karşılaştınız mı? Bu anlamda metnin bazı okuyucular tarafından daha ulaşılabilir olduğunu düşünüyor musunuz? Açıklayınız.

"Boyaları ovmak" "Bu işten murat tahtayı çürütmemektir!"
Bu metine eski zanaat ustaları, bugünün esnafları, bu değişime hala direnen meslek mensupları daha iyi anlayabilir.

4. Metinde geçen çiçek isimlerinin kültürümüzde taşıdığı manaları araştırınız. Edindiğiniz bilgiler kahraman anlatıcının duygu dünyasını anlamlandırmanıza yardımcı oldu mu?

Karanfil → içtenlik, sevgi, cesaret Gül → Sevgi, hayat Nilüfer → saflık, kalp temizliği Papatya → masumiyet, narinlik En dikkat çeken karanfil. Çünkü metnin de başlığı. Kahraman babası ve dedesinden cesaret almaktadır. Modern hayatla birlikte sevgi, dostluk, güven duyguları geride kalmıştır.

5. Yazarın konu hakkında yeterince bilgi ve tecrübesi olduğunu düşünüyor musunuz? Yazarın söz konusu zanaat hakkındaki sunduğu bilgiler metni yorumlamanıza rehberlik etti mi?

Yazarın konu hakkında bilgisi vardır. "Boyaları ovmak" gibi işle ilgili terimler kullanmıştır. Ama okuyucuya yeterli bilgi vermemiştir. Okuyucunun araştırmasını istemiş olabilir.

6. Metni toplumsal, kültürel ve/veya tarihsel gerçekliğin bir parçası haline getiren özellikler nelerdir?

Baba mesleğini devam ettirme çabası, esnaf kültürü, gelenekle değer verme "Nilüferli şelalenin, ayın şavkı vurmuş dağ başlarını, bitmez yolları kısa etmeye yetmezmi?" cümlesinde şavk kelimesi Arapçadır. Bu da İslam kültürü ile bütünlüğünü gösterir.

7. Günümüzde emeğe dayalı, el becerisi ve ustalık gerektiren hangi meslekler teknoloji karşısında yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır?

Dokumacılık, lüle ve oltu taşı işletmeciliği, taş ustalığı, kalaycılık ve benzeri meslekler fabrikasyona direnememektedir.

8. Okuduğunuz metin biçim ve içerik açısından daha önce okuduğunuz metinlerle benzerlik gösteriyor mu? Örnek veriniz.

Daha önce bu konuda bir metin okumadım. Mehmet Akif'in "Hasır" adlı manzum hikâyesindeki esnaf kültürü bu metni anımsatıyor. Mustafa Kutlu'nun "Kuşlar da Kaderle Uçar" hikâyesi modern hayata direnemeyen fikir ve düşünceleri ve dergicilik anlayışını yok etmiştir. Bu hikâyelerle içerik bakımından benzemektedir.

10

YORUM

1. Yazar kendi kişiliğini gizlemekte mi yoksa dünya görüşünü açık edecek eylemlerde mi bulunmaktadır?

» Yazar okuyucuya doğrudan seslenmemiştir. Ancak metindeki öznel cümlelerden, kişilerin diyaloglarından yazarın görüşünü anlayabiliriz. Modern hayatın birey ve toplumu olumsuz etkilediğini düşünmektedir. O zamirinin kullanılması yazarı metinden soyutlasada öznel ifadeler yazarın görüşünü yansıtmaktadır.

2. Metne hâkim olan duygu ve düşünceler kim/kimlerin konuşmaları aracılığıyla sunulmuştur? Bu kişi/kişilerin söylemleri okuyucuların bakış açısına ne şekilde etki edebilir?

» Anlatıcı aracılığıyla sunulmuştur. Adalet Ağaoğlu'nun görüşleri boyacı Cevdet üzerinden okuyucuya anlatılır. Okuyucunun boyacı Cevdetin görüşlerine olması sağlanmıştır. Başka bir yazar kaportacıyı da haklı gösterebilirdi. Çünkü o da kendi geçimini sağlamak zorundadır. İnsanlar değişen zamana ve ihtiyaçlara uyum sağlamak zorundadır. Bu haklı görülebilir.

3. Yazar; toplumsal sınıfları, ekonomik düzey, kültür, eğitim, yaşam koşulları ve tarzları vb. bakımından nasıl resmetmektedir?

» "Nilüferli sularım, ayın sarkı vurmuş dağ başlarım, bitmez yollar kısa etmeye yetmez mi?" cümlesinde yazar eski değerlerin yetebileceğini sorgulatmıştır. Kaportacı modernizmi temsil eder. Kaportacının akıcı ve çizgi cevapları modern insanın özelliklerini gösterir. "Ne başını kaldırmıştı. Eski" ne güldü. Gülüşü boyacı böyle güle güle gelip gitmişti. O da, tuğları daha at, kanatları daha parlak yapayım derken, bardağı ilk borsuyla

4. Metindeki hangi diyaloglar belirli düşünceleri ve değer yargılarını öne çıkarmaktadır? Yazarın tutumunu anlamanızda metindeki bu tepkiler size yardımcı oldu mu?

» "Gönlünce yap, başka şeye kulak asma!" "Dünya gönlümüze mi kalmış baba?" Babasının sözleri doğru bildiğini yapmasını, kendisi olmasını tavsiye etmektedir. "Boyayı da iyi ov. Renkler sevinsin" "Baştan sayma" dedesinin sözleri de meslekin hakkını vermesini tavsiye etmektedir. Bu yargılar ortaya öne çıkarır.

5. Yazarın kendi görüş ve değerleri doğrultusunda okuyucuyu etkilemek için metinde hangi bilgi ve düşünceleri öne çıkardığı ya da görmezden geldiği söylenebilir?

» Yazar kaportacının geçimini sağlamak için modernleşmesini ve yeni hayatın getirdiklerine uyum sağlayabilmesini görmezden gelmiştir. Çünkü yazar gelenekselliği savunur. Boyacı Cevdetin çağa ayak uydurmamasını öznel ifadelerle okuyucusuna anlatmıştır. Cevdetin acı tecrübeleri ön plana çıkarılmıştır.

6. Metinde hikâye kişilerinin söylemlerinde yer alan ahlaki vurgular yazarın düşünce dünyası ve hayat görüşüne dair neler düşündürmektedir?

» Yazar modernliğe karşı geleneksel değerleri savunmaktadır. Çünkü metinde gelenekselliği öne çıkarmıştır. Dedesinin ve babasının öğütleri Cevdetin doğru bildiklerini tek başına kalsa da yapmasını öğütler. Mesleğini düzgün yapması konusundaki öğütleri de ahlakidir.

7. Metinden yazarın hangi özellikleri (*mizacı, estetik anlayışı, sosyal statüsü, deneyimleri, ahlaki ve entelektüel yapısı, ideolojisi vb.*) hakkında çıkarımda bulunulabilir?

» Yazarın ideolojisi hakkında çıkarımda bulunulabilir. Yazar metinde kullandığı öznel ifadeler ve diyaloglarla ideolojisini belli eder. Adalet Ağaoğlu modernist bir yazardır. Ülkenin bir aydını olarak toplumsal konulara duyarlılık göstermektedir.

8. Yazar, metnin sonunu okuyucunun geliştirmesi, düzenlemesi ya da kendi inanç ve değerlerine göre uyarlamasına fırsat tanımakta mıdır? Açıklayınız.

» Yazar metnin sonunu açık bırakmıştır. Metnin sonunda mutsuzluk ve hayat kırıklığı hakim. "Yüzler pek renksiz, ışıksız, yüzler pek pürüzsüz" ifadeleri modern insanın mutsuzluğunu okuyucuya hissettirir.

KÜÇÜK YAPI

Kelime Seçimi

1. Aşağıdaki cümlelerdeki *italik* yazılan kelimelerin anlamlarını metnin bağlamından hareketle tahmin ediniz. Tahminlerinizin doğruluğunu Güncel Türkçe Sözlükten kontrol ediniz.

Dereyi, dolunayın sulardaki **şavkını** onlarla taçlandıracak.

- Tahminim: Yansıma
- Güncel Türkçe Sözlük: ışık

Yine başını kaldırmamıştı. Öteki yine güldü. Gülüşü **hoyrat.**

- Tahminim: alaycı
- Güncel Türkçe Sözlük: kaba, kırıcı

Kasa yapımında çalışan **kaportacı** arkadaşı, sabah akşam karşısına geçip de inatla, sabırla, ona bunu öğretmeye kalkana dek, önemsiz bir iş yapmakta olduğunu bilmezdi.

usta

Metni anlamanızı zorlaştıran diğer kelime ve kelime grupları: —

2. Metinde hangi kelimelerin duygu, düşünce ve anlam değeri diğer kelimelere göre öne çıkmaktadır? Bu kelimelerin metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.

Yeşil, Mavi, Sarı, kırmızı, Karanfil, nilüferli Göller, Kuğu bu kelimelerle doğaya göndermede bulunmuştur. Doğal olana ve geleneksel olana göndermede bulunmuştur.

3. Metnin sonunda karanfil sözcüğünün duygu ve anlam değerindeki değişimi yorumlayınız.

Karanfil boyacının azmini ve emeğini gösterir. Ancak sonunda kalabalık arasında yitip gitmiştir bu da boyacının yaptığı işin, emeğinin de yitip gittiğini ve bir değeri kalmadığını gösterir.

12

4. Metinde kişiler, nesneler, olay/durum, süreç ve eylemlere nasıl nitelikler atfedilmektedir? Bu nitelendirmelerin hangi bakış açısından sunulduğunu düşünüyorsunuz?

Boyacı için → Süsler, konfiti, akarsular, güller / Modern hayatı temsil edenler → Cadde, kahvehane
Kaportacı → Kasa yapımında çalışan kaportacı arkadaşı, öteki, beriki
Mesleğin yok olmaya başladığını gösteren ifadeler → Artık babası da yok
Boya ustasının üzüntüleri → Yorgun hissetti

5. Metinde temel anlamının sınırlarını genişleterek çoğul okumaya olanak sağlayan kelimelere yer verilmiş mi? Örneklerle açıklayınız.

Konfiti → Süslemecilik işinin bitmesinden dolayı çizilmesi, kültürel anlamındaki saygının, iğrençliğin kötülüğü anlamları yüklenebilir
Sapa kırık süslemecilikte çiçeklerin artık olmaması ve bu mesleği sürdürenlerde boyun bükük kalışı anlamları yüklenebilir

6. Yazarın metinde *"beyaz yerine ak, ışık yerine şavk, şaşırtacak yerine şaşırttıracak, amaç yerine murat"* gibi kelimeleri tercih etmesi metnin iletisiyle ilişkilendirilebilir mi? Metinde buna örnek gösterilebilecek başka kelimeler var mı?

Bu kelimelerin kullanımı eskiye vurgu olarak yorumlanabilir. "Şavk" sözcüğü Arapça kökenlidir bunda da İslamiyet etkisiyle bağdaştırılabilir. Bu kelimelerin tercih edilmesi geleneksel değerlerin korunması gerektiğini okuyucuya sezdirmektedir.

7. "Dedesi de babası da çok **silik** geçtiler gözlerinin önünden" altı çizili kelimenin metinde kazandığı anlamı yorumlayınız.

Babası ve dedesi metnin başında canlıydı. Zamanla silinmesi modern hayatın gelenekleri ve eskiyi unutturması şeklinde yorumlanabilir.

8. Yazarın *"al al, tomur tomur, pırıl pırıl"* gibi tekrar gruplarına yer vermesinin metnini anlamına katkısı nedir? Metinden başka örneklerle tespitlerinin destekleyiniz.

Bu kelimelerle anlamı güçlendirmeye ve pekiştirmeye çalışmıştır. Geleneksel'liğin güzelliğini vurgulamıştır. Göle göle, Gakmak Gakmak, dosdoğru, ormuz Ormuz diğer örneklerindedir. Ayrıca Metindeki ses öğesini de ön plana çıkarmaktadır.

9. *a)"Tabanca boyayı sıkıyorsun, vızzt, vızzt, vızzt, bir uçtan giriyor, öteki uçtan çıkıveriyorsun. "Erkek işi!" dedi.Ona, fırçasının ucunu şaşırttıracak denli konuştu. "Erkek"in altını iyice çizmişti. Üstüne bastıra bastıra söylemişti."*

Kaportacının kullandığı bu kelimeler boyama işine yönelik hangi örtük anlamları barındırmaktadır?

Erkek kelimesinin vurgulaması cinsiyet ayrımcılığını gösterir. Kaportacının erkek işini kendisinin yaptığını vurgulamasını gösterir. Bu kadınların bu işi yapmadığı ya da yapamayacağı örtük anlamını barındırmaktadır.

b) Yazar, metinde toplumsal kimliği, yaşam ve algılama biçimlerini, inanç, tutum ve davranışları vb. öne çıkarmak maksadıyla başka hangi kelimelere yer vermiştir?

Ne işe yarar bu çocuk resimleri?" toplumda geçimin ve ihtiyaçların önemli olduğunu söyler. "Ucuz hav? hevde ucuz!" ucuz kelimesi ekonomik çıkarların ön planda olduğunu vurgular. Sanatın hafife alındığını ve geçim için tercih edilmediğini gösterir.

10. *"Arkadaşı giderken: "Bizim atölyede tabancayı sıkarsın, bir saatte boyar geçersin koca bir kasayı!" demişti. Aklı buna takılı kaldı."* cümlelerinde geçen "bizim" zamirine nasıl anlamlar yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.

Bizim zamirine modernleşen ve sanayileşmeye uyan insanları dahil etmiştir. "Biz bir ömür yeşili çekip vurduk" biz çabuk yaparız, işi bitiriz anlamı yükler. "Bizim" kelimesinin karşısında geleneksel meslekleri sürdürenler yer alır. "bizim" karşısındaki "Sizler" daha geçişsiz bir mesajı verilir.

CÜMLE YAPISI

1. Yazarın metnini oluştururken hangi cümle yapılarını tercih ettiğini inceleyiniz. Metindeki cümle tercihlerinin (*basit, kısa, karmaşık, birleşik, etken-edilgen vb.*) anlamı nasıl etkilediğini genel olarak değerlendiriniz.

YÜKLEMİN TÜRÜNE GÖRE

Fiil Cümlesi: Bu arabaları, kamyonları sürenleri de sevindiriyor olmalıydı.

İsim Cümlesi: Kendisi için önemliydi, güzeldi, iyiydi.

İsim cümleleri metinde daha fazla sayıdadır.

YÜKLEMİN YERİNE GÖRE

Kurallı: En iyi bildiği işti.

Devrik: Kaportacı birkaç gün hiç uğramamıştı yanına.

Eksiltili: Sapları tomurcu al al karanfiller?...

Eksiltili cümleler yoğunluktadır.

ANLAMINA GÖRE

Soru: İş mi bu senin yaptığın?

Ünlem: Ucuz ha! Hemde ucuz!

YAPISINA GÖRE

Basit: Küçük bir işmiş.

Birleşik: ... dedesi: Gecenin bir ortasında, ak donuyla çıkar gelir denir ki hâlâ sağ, başının ucuna dikilirdi

Sıralı: "Yeşiller, sarılar, maviler, kırmızılar, akarsular, göller, dağlar ve karanfiller onun da içini süsler, günlerini güzelleştirirdi."

2. Metni oluşturan cümlelerin önemli bir bölümünün isim cümlesi olduğu görülmektedir. Yazarın bu tercihi metnin iletisiyle ilişkilendirilebilir mi?

İsim cümleleri metne yavaşlık, hareketsizlik katar. Bunu Modernleşmeyle birlikte gelen hızlı değişime tepki olarak yorumlayabiliriz.

3. a) Metindeki cümleleri çatı özellikleri *(etken-edilgen, geçişli-geçişsiz)* bakımından inceleyiniz. Bu cümlelerde öznenin gerçekleştirdiği eylemlerin etki alanında kimin ya da neyin olduğunu ve eylemlerin özne açısından önemini değerlendiriniz.

Öznenin boyacı olduğu cümlelerde geçmişe özlem duyduğu ya da sanatının inceliklerini yeriyu getirdiği eylemler öne çıkarılmıştır. "Ercasını bir yana koydu."

Kaportacının özne olduğu cümlelerde Modernleşmenin getirdiği hız, alıcı tavrı öne çıkar "Biz bir günde yeşili çekip verdik"

14

"Kaportacı tanışı, bir başka gelişinde:

Ne işe yarar bu çocuk resimleri?" dedi.O da gönlündeki bir karanfile öfkeyle sarıldı, çekip alırken sapını kırdı."

4. Metindeki altı çizili cümlede eylemin hangi psikolojik koşullar altında meydana geldiğini belirtiniz.

Mesleğinin yok olmaya yüz tuttuğunu fark ettiği öfke ve kırıklıklar içinde meydana gelmiştir.

5. a) Metinden alınan aşağıdaki cümleleri inceleyiniz. İç içe geçmiş birleşik cümleler arasında ton (sakin, keyifli, içten, kavgacı vb.) ahenk (*kısa, uzun, eksiltili vb.*) dil düzeyi (*resmî, argo, teklifsiz dil vb.*) bakımından ne gibi farklılıklar sezilmektedir?

Dalları boyarken, göl kıyılarına sazları atarken, dedesi gecenin ortasında, ak donuyla çıkar gelir; denir ki hâlâ sağ, başının ucuna dikilirdi:"Gölün şıpırtılarını unuttun. Suların salınışını unutma. Boyayı da iyi ov. Renkler sevinsin." derdi. anlatıcı emir, telkin, kısa ve net ifadeler

Sıralı cümledir. Cümledeki emir ve telkinler öğretici bir etkiye sahiptir. Dedesinin ak donu istediğini gösterebilir.

Babası, fırçayı eline verirken:"Gönlünce yap. Başka şeye kulak asma." demişti. Kısa ve net cümleler emir, uyarı telkin içten ifadeler

Emir cümlesidir. Burada da uyarı vardır.

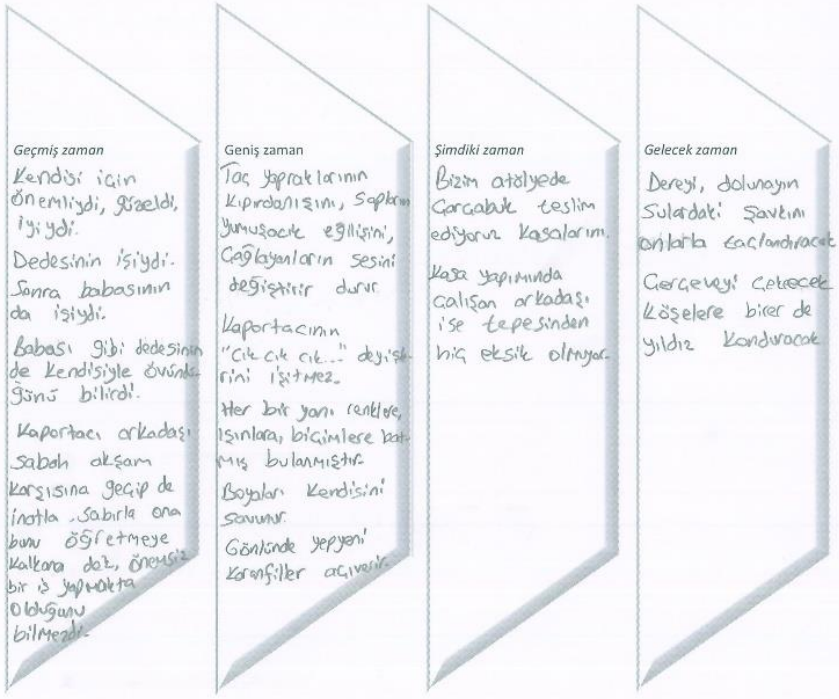
b) İç cümleler kip özelliklerine göre hikâye kişileri arasında nasıl bir ilişkinin varlığına işaret etmektedir?

Dedesinin ve babasının sözleri öğretmeye teşvik eden uyarı ve telkin cümleleridir. Emir de içerir. Usta-çırak ilişkisine de dayandırabiliriz.

6. Aşağıdaki tabloda yapı ve anlam özelliklerine göre farklı cümle türlerinden *(emir,ünlem, eksiltili cümle vs.)* örnekler verilmiştir. Yazar bu cümleler ile hikâye kişilerinin hangi duygu, düşünce ve davranış biçimlerini metne yansıtmayı amaçlamaktadır? Açıklayınız.

7. *Küçük bir işmiş.* *Önemsiz iş!* *Baştan savma!* *Boya boya.Hepsi süs için!Hem de ucuz!*	Ünlem cümlesi; alaycı ifadelerdir. Kaportacı boyacıyı ve işini küçümsemiştir.
İşimi bu senin yaptığın? *Kötü mü boyuyorum?* *Kuğular çirkin mi?* *Kuşlar ölü mü?Nilüferli suların şavkı vurmuş dağ başlarını, bitmez yolları kısa etmeye yetmez mi?*	Alaycı, yetersizlik hissi
İşim mi?..Eh işte... *Bu işten murat tahtayı çürütmemekse!..Murat tahtayı çürütmemek ha!.."* *Şuraya da bir yelkenli..." demiyordu."*	Okuyucunun tamamlaması için açık bırakılmıştır. Kendinden emin olmayan umutsuz bir ruh halini yansıtmaktadır.

7. Eylem çekimlerine göre metindeki cümleleri ayırınız. Tespitleriniz oranında aşağıdaki tabloyu doldurunuz. Metinde hangi zaman kipiyle çekimlenmiş eylemler yoğunluktadır? Yazarın bu eğilimi metnin anlamına katkısı nedir?

Metindeki zaman eklerini incelediğimizde geçmiş zamana ait olaylar, eylemler, etkinlikler daha yoğun ve olumludur. Geçmiş zamandan gelecek zamana doğru bu yoğunluk ve olumlu durumlar azalmaktadır. Bu bizim geçmişten geleceğe bazı değerlerimizi kaşıyamadığımızı ve koruyamadığımız mesajını veriyor olabilir.

YEREL UYUM

1. Metinden alınan aşağıdaki bölümlerde cümle içi ve cümleler arası **dilbilgisel ve anlamsal ilişkileri** aşağıdaki kavramlardan yardım alarak belirleyiniz.

I. Amaç
II. Katkı/Sürerlik
III. Hatırlatma
IV. Karşılaştırma
V. Karşıtlık
VI. Özelleştirme/Ayrıntılandırma
VII. Genelleştirme

Atlı araba, kamyon kasalarını süslüyordu. Yeşiller, sarılar, maviler, kırmızılar, akarsular, göller, dağlar ve karanfiller onun da içini süsler, günlerini güzelleştirirdi.

Özelleştirme

Onun kasa yapımındaki yorgunluğunu şurdaki serin sularla giderdiğini, içini dışını ovup yıkadığını sanmıştı. Derken ürktü. Yüzüne bakmadı onun. Direndi.

Katkı /Sürerlilik

Katkı C- Yine başını kaldırmamıştı. Öteki yine güldü. Gülüşü hoyrat.

Karşılaştırma

İşi uzattı. Bitmesin diye sandığı, bildiği bütün renkler, biçimler, pırıltılarla donattı.

Amaç

Karanfiller bu kalabalık arasında yitti, gitti. Yine de bir türlü bitirmedi önündeki işi.

Karşıtlık

Boyaları dökülmüş eski kamyon var ya? Hani adam senin şu kuşların, çiçeklerinle bezetecekti?..

Hatırlatma

---

2. Metindeki cümleler arası karşılaştırma ilişkilerinin metnini anlamsal bütünlüğüne katkısı nedir? Metinden örneklerle açıklayınız.

En iyi bildiği işti. Daha küçükken işte bu kasa yapımına girmeden önceleri; Sularına, karanfillerine duyduğu hayranlık eksile eksile bitmişti. O önceleri bir süslemenin süsleme işini küçümseme demeye geldiğini bilmiyordu. Bu cümleler boyacının sanatına eski ilgi ve sevgisiyle sonrasını kıyaslıyor.

3. Bağlantı ve geçiş ögeleri yoluyla yaptığı dilsel düzenlemelerden hareketle yazarın konuyu değerlendirme biçimi hakkında genel olarak neler söylenebilir? Metinden örneklerle açıklayınız.

-de, dek, ve, da, yoksa, ise, yine de gibi bağlaçlarla metnin akıcı bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. "Artık babası da yok" geçmiş ile şimdi arasında farklılık ortaya koyulmuştur. "Ne ki çiçeğin güzelliğini unuttum, mavinin dengesini kaçırdım" demiyor. Ne ki ifadesiyle karşıtlıkları sergilemiştir. Yazar olumludan olumsuz düşünceye geçiş yapmaktadır. Zaten anlatmak istediği şey de eski değerlerin giderek yok olmasıdır.

4. Metinde makineleşme ile birlikte insan emeğinin değersizleşmesine işaret eden ifadeleri belirleyiniz.

"Bak, gittikçe azalıyorlar önünde kuyruk olmaya. Bizim atölyede garsonluk teslim ediyorum kasalarını. Niye bekleseler? Bu işten Murat tahtayı sürüştürmekse!" "Kasa resimlemede önünü duymuş biri, eski kasasını süsletmeye getirecekti, getirmedi." "Resimletmetteese... Biz bir günde yeşili çekip verdik..." Bu ifadeler makineleşme ile birlikte insan emeğinin değersizleşmesini ifade eder.

5. *"O yarın olunca boyanacak kasa değil, yine kaportacı çıkageldi. Gün batımıydı. Dosdoğru atölyeden geliyordu. Gün boyu tam altı kasa boyadığını söyledi."* cümlelerinden altı çizili ifadeler hangi zamana ve duruma göndermede bulunmaktadır? Açıklayınız.

"Kasa resimlemede üstüne diyecek biri, eski boyaları dökülmüş kasasını süsletmeye getirecekti, getirmedi. Belki yarın..." Boyacının bir gün önce umudunu besleyen o müşteriye ve müşterinin geleceği güne göndermede bulunmuştur. Ama beklenen durum gerçekleşmemiştir.

6. *"Yine ordan alınıp kulak ardına takılmayı, ordan da çekilip köşelere iliştirilmeyi bekliyor. O gün buna yüreklenemedi. Karanfilleri olduğu yerde bıraktı."* Altı çizili zamirler neyin art gönderimim olarak metinde yer almıştır?

"Ordan" zamiri karanfile gönderim olarak metinde yer alır. Bir önceki cümlelerde kalbinde olduğu söylenen karanfilden bahsedilmektedir. Bu cümleler sembolik olarak karanfilin ve bu zanaatin boya ustasının hayatıyla bütünleştiğini göstermektedir.

7. *"Artık babası da yok. Kasa yapımında çalışan arkadaşı ise tepesinden hiç eksik olmuyor. Ne ki "Çiçeğin göbeğini unuttun, mavinin dengesini kaçırdın." demiyor."* Bu parçada anlatılanlarla metnin hangi birimleri arasında güçlü anlamsal ilişkiden bahsedilebilir?

Geçmişle bağlantılıdırlar. Bunun öncesindeki cümlede babasının sözleri geçmektedir. Ne ki ifadesi zıtlık belirtir. Daha önce babasının hayalinde belirip ona öğüt ve cesaret verdiği bölümler okuyucuya hatırlatılmıştır.

RETORİK VE İKNA STRATEJİLERİ

1. Yazar metnin düşünsel derinliğini ile estetik yönü arasında dengeli bir yaklaşım sergileyebilmiş mi?

"Gönlünde tomi tomur yeri, pembe karanfiller açtı. Gönlünde yeşeren karanfillerve ver. Zoğ yaprakların kıpırdanışını, sapların yumuşacık eğilişini..." gibi cümlelerde sanatsal bir dil kullanmıştır. Sanatlı dil kullanarak okuyucuların metne daha fazla emek ve zaman harcaması istenmiş olabilir. Tıpkı el sanatları gibi. Bence düşünsel ve estetik yön dengelenmiştir.

2. Başlangıçta metnin diğer kısımlarından ayrı bir biçimde yer verilen ifadeler anlatılanlara gerçek yaşamda bir karşılığı olduğu izlenimi uyandırıyor mu? Tartışınız.

Yazarın dışarda şahit olduğu bir olay izlenimi veriyor. Dışarıda duyduğu ve ilham aldığını hissettiriyor. Gerçek hayatta yaşanmış bir izlenimde veriyor.

3. Metinde kişi, grup ya da kültürler olumlama (*takdir etme, onaylama, empati vb.*) ve olumsuzlama (*yabancılaştırma, zayıflatma vb.*) biçiminde etiketleniyor mu? Nedenlerini değerlendiriniz.

Kaportacı için "tepesinden hiç eksik olmuyor" cümlesiyle şahsiyet şahit tavrını hissettirmiştir. "Belki kıs kıs gülüyordu." kaportacıyı otokiloştırmış. "Sağ, başının ucuna dikilirdi" olumlama anları katar. Boya ustasının saygılı ve sabırlı tutumu okuyucu açısından olumlu karşılanmaktadır. Okuyucular bu ustaya empatiyle yaklaşıp durum üzücülüğüne duygusal olarak katılmaktadır.

4. *Dedesinin işiydi. Sonra, babasının da işiydi. Dalları boyarken, göl kıyılarına sazları atarken, dedesi gecenin ortasında, ak donuyla çıkar gelir; denir ki hâlâ sağ, başının ucuna dikilirdi:*
"Gölün şıpırtılarını unuttun. Suların salınışını unutma. Boyayı da iyi ov. Renkler sevinsin," derdi. "Baştan savma! Dolunayı suya düşürmeyi unutma! Metinden alınan bu parçada "kim, kime neyi, hangi kanaldan söylüyor, amacı ne?" Söylenenler muhatabı üzerinde nasıl bir etki oluşturması beklenmektedir?

Anlatıcı okuyucuya yönelik söylemiştir. Yaptığı meslek aslı mesleğidir. Atadan kalma sözler geleneksel bilgiyi gağretir. Dedenin ağzından dile getirilen sözler sanatın ustasıyla okuyucuyu karşı karşıya getirmiştir. Babasının ve dedesinin sözleri kahramana hitaben söylenmiştir. Okuyucu da bu sahneye doğrudan şahit olmaktadır. Bu da metnin inandırıcılığını artırmaktadır.

Görsel Sınırlılık: babasının sesi vs.

görme duyusu

5. Metinde hangi kişi, varlık ya da nesnelere duyularınıza hitap edecek bir etkileme gücü kazandırılmıştır?
"Bu resimler, hâlâ sesin sürüsüler ve" dedi sesi ölgün" Boya ustasına hayal kırıklığı sesine yansıtılmıştır. "Her bir yeni renklere, şekillere, biçimlere dönüş dolmuştur." okuyucunun gözünde renkler canlandırılmıştır. "Onun kasa yapısındaki yorgunluğunu şuradaki serin sulara gideceğini içini dışını ovup yıkadığını sanıyordu" Serin sular okuyucuda ferah duygular uyandırmıştır. dokunma duyusu

Ses öğesi

6. Metinde geleneksel ile modern arasındaki karşıtlık hangi yollarla somutlaştırılmıştır?
Benzetmeler ve Kişileştirmeler kullanılmıştır. "yeşiller, sarılar, mavilerle, kırmızılar, akarsular, göller, dağlar ve kemerler onun da içini süsler, günlerini güzelleştirdi" Boya ustasının içindeki mutluluk benzetme yoluyla somutlaştırılmıştır. "sesi ölgün" ifadesiyle boya ustasının hayal kırıklığı somutlaştırılmıştır.

7. Metnin şiirsel bir yapıda biçimlendirilmesi okuyucu üzerinde nasıl bir etki bırakmaktadır?
Sanatlı dil kullanarak yapılan sanat okuyucunun gözünde güzelleştirmiştir. Metni kuru bir öğreticilikten kurtarmıştır. Taşıdığı gizli anlamlar okuyucuyu düşünmeye sevk etmiştir. Yazar bence kasıtlı olarak sanatlı dil kullanmıştır. Kaybettiğimiz geleneklerimizin güzelliğini okuyucuya fark ettirmek istemiş olabilir.

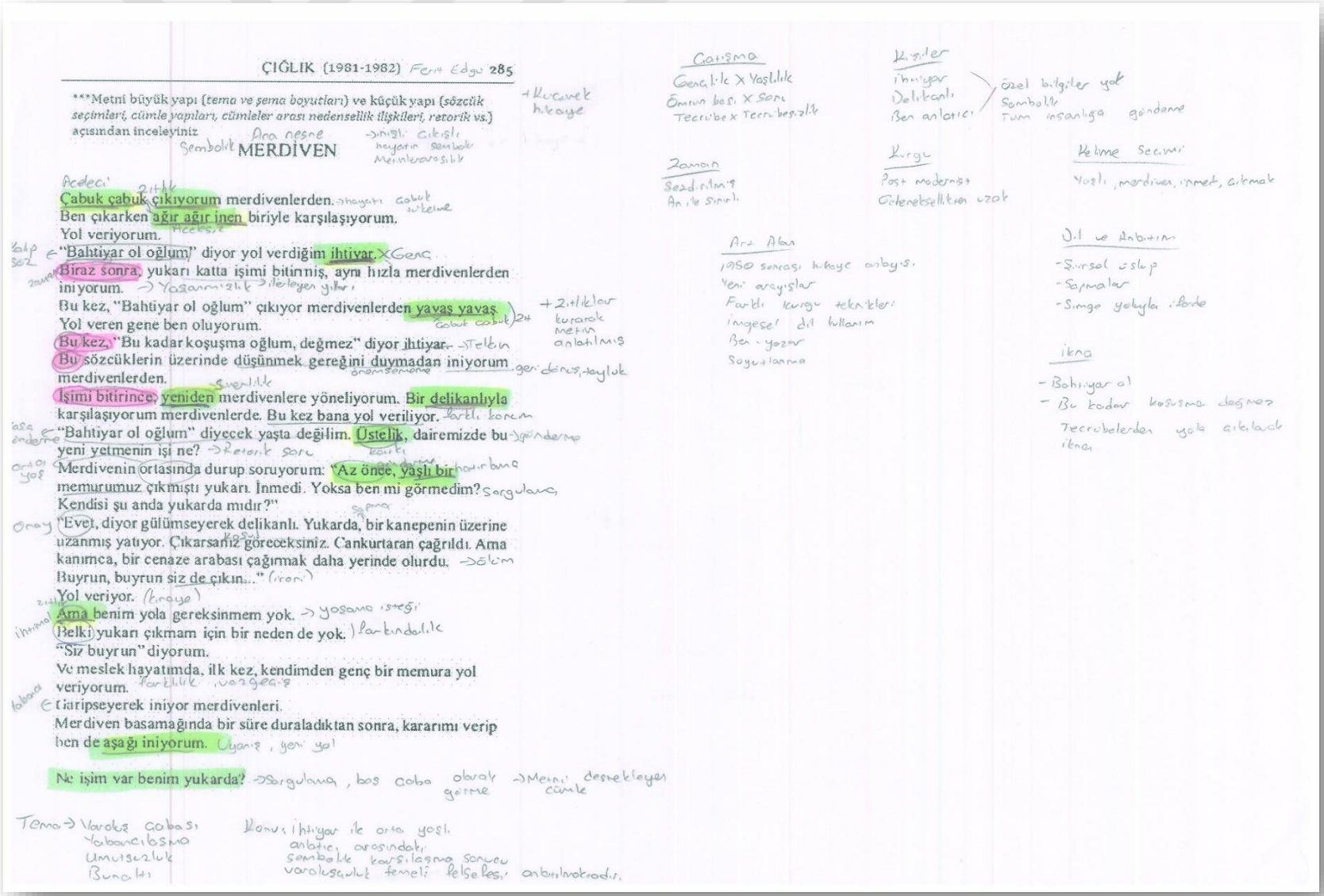
8. Okuyucuyu, kahramanın iç dünyasıyla karşı karşıya getiren hangi anlatım tekniklerinden yararlanılmıştır? Bu teknikler insan ve toplum ilişkilerine yönelik hangi gerçekleri açığa çıkarmaktadır?
Metinde karşılıklı konuşma, iç konuşma, betimleme, bilinç akışı gibi teknikler kullanılmıştır. Bilinç akışı tekniği en çok başvurulan tekniktir. Bilinç akışı tekniğiyle kahramanın iç dünyasını okuyucuya sunmuştur. Kahraman toplumla ayak uydurabildiği için geçmişi aramaktadır. Zamanla kırılmalar okuyucunun da geleneksel değerlere dikkat etmesini sağlamıştır.

9. Metinde olay, olgu ve süreçlerin algılanması ve amaçlanan anlam çerçevesine oturtulması için hangi söz sanatlarına başvurulmuştur? Bu sanatların metnin okuyucu üzerindeki etki değerini artırdığını düşünüyor musunuz?
Yoksa önünde neden sıraya girsinler, kötü mü boyuyorum? kuğular gerçek mi? istifham soru sorma sanatıyla boyacının yüksek etmek istediği duygular daha etkili ifade edilmeye çalışılmıştır. Boyalar kendisini savunur. Kişileştirme boya ustasının sanatını kişileştirerek ne kadar değer verdiğini görebiliriz. Kanat başını alıp gitti. Onu yakalayamadı. (Ad aktarması) "Çocuk resimleri" benzetme Küçümseme ifadesi vardır.

10. Metinde günlük konuşma diline özgü kullanımlara yer verilmiş mi? Nedenlerini değerlendiriniz.
"Eh işte", "yine ordan alıp kulak ardına takılması, ordan da çekip köşelere ilistirilmesi bekliyor" Oradan yerine ordan kullanılmıştır. Günlük konuşma dilinin doğallığına ve içtenliğine başvurulmuştur. Geleneksel tavır hissettirilmeye çalışılmıştır.

11. Metni toplumsal ve kültürel bellekle ilişkilendirmenizi sağlayan hangi kalıplaşmış ifadelere (*deyimler, atasözleri, bilmeceler, karşılama ifadeleri, dualar, beddualar vb.*) yer verilmiştir?
Nilüferli sularım, ayın sevki vurmuş dağ başlarım..." Sevk kelimesinin Arapça kökenli olması dil ve kültür ilişkisini gösterir. Baştan savma, gönlünce yap, kulak asma, çakmak çakmak, eli ayağına dolanarak, eksile eksile bitmek, el girmek gibi kalıplaşmış ifadelere yer verilmiştir.

12. Metinde okuyucuyu öne sürülen duygu ve düşüncenin geçerliğine inanmaya sevk eden soru cümleleri nelerdir? Tespit ettiğiniz sorulara hangi amaçla (*onaylanma,reddetme,kanıtlama,bilmezden gelme,sorgulama,şikâyet vb.*) başvurulduğunu yazınız. Bu retorik soruların okuyucu üzerindeki ikna edici etkisi nedir?
Yoksa önünde neden sıraya girsinler, neden, gölün içinde bir kuğusu da mutlaka olsun, desinler? Onaylanma "Kötü mü boyuyorum?" "Kuğular gerçek mi? Kuşlar ölü mü? Şaşırma, Mesaj Niye beklesinler? Sorgulayıcı Ucuz ha? Şaşkınlık, öfke Bu kadar çok mu? Nilüferli göller hiçbir şey demek değil mi? Duygusallık, yakınma Genelde kaportacının boya ustasını küçümsediği durumda ve boya ustasının mesleğini sorguladığı durumda kullanılmıştır.

ÇIĞLIK (1981-1982) Ferit Edgü 285

***Metni büyük yapı (*tema ve şema boyutları*) ve küçük yapı (*sözcük seçimleri, cümle yapıları, cümleler arası nedensellik ilişkileri, retorik vs.*) açısından inceleyiniz

Sembolik **MERDİVEN** Ara nesne

Acelecİ Çabuk çabuk çıkıyorum merdivenlerden.
Ben çıkarken ağır ağır inen biriyle karşılaşıyorum.
Yol veriyorum.
"Bahtiyar ol oğlum," diyor yol verdiğim ihtiyar.
Biraz sonra, yukarı katta işimi bitirmiş, aynı hızla merdivenlerden iniyorum.
Bu kez, "Bahtiyar ol oğlum" çıkıyor merdivenlerden yavaş yavaş.
Yol veren gene ben oluyorum.
Bu kez, "Bu kadar koşuşma oğlum, değmez" diyor ihtiyar.
Bu sözcüklerin üzerinde düşünmek gereğini duymadan iniyorum merdivenlerden.
İşimi bitirince, yeniden merdivenlere yöneliyorum. Bir delikanlıyla karşılaşıyorum merdivenlerde. Bu kez bana yol veriliyor.
"Bahtiyar ol oğlum" diyecek yaşta değilim. Üstelik, dairemizde bu yeni yetmenin işi ne?
Merdivenin ortasında durup soruyorum: "Az önce, yaşlı bir memurumuz çıkmıştı yukarı. İnmedi. Yoksa ben mi görmedim? Kendisi şu anda yukarda mıdır?"
"Evet, diyor gülümseyerek delikanlı. Yukarda, bir kanepenin üzerine uzanmış yatıyor. Çıkarsanız göreceksiniz. Cankurtaran çağrıldı. Ama kanımca, bir cenaze arabası çağırmak daha yerinde olurdu. Buyrun, buyrun siz de çıkın..."
Yol veriyor.
Ama benim yola gereksinmem yok.
Belki yukarı çıkmam için bir neden de yok.
"Siz buyrun" diyorum.
Ve meslek hayatımda, ilk kez, kendimden genç bir memura yol veriyorum.
Garipseyerek iniyor merdivenleri.
Merdiven basamağında bir süre duraladıktan sonra, kararımı verip ben de aşağı iniyorum.

Ne işim var benim yukarda?

Tema → Varoluş çabası
Yabancılaşma
Umutsuzluk
Bunaltı

Konu: İhtiyar ile orta yaşlı anlatıcı arasındaki sembolik karşılaşma sonucu varoluşculuk temeli felsefesi anlatılmaktadır.

+ Kurgusal hikaye

Çatışma
Gençlik X Yaşlılık
Ömrün boşa X Son
Tecrübe X Tecrübesizlik

Kişiler
İhtiyar
Delikanlı
Ben anlatıcı
→ özel bilgiler yok
Sembolik
Tüm insanlığa gönderme

Zaman
Sezdirilmiş
Anı ile sınırlı

Kurgu
Post modernist
Geleneksellikten uzak

Kelime Seçimi
Yaşlı, merdiven, inmek, çıkmak

Ara Alan
1980 sonrası hikaye anlayışı
Yeni arayışlar
Farklı kurgu teknikleri
İmgesel dil kullanım
Ben - yazar
Soyutlanma

Dil ve Anlatım
- Şiirsel üslup
- Sapmalar
- Simge yoluyla ifade

İkna
- Bahtiyar ol
- Bu kadar koşuşma değmez
Tecrübelerden yola çıkılarak ikna

Ferit Edgü'ye ait "Merdiven" adlı metin "varoluş çabası, buruklu, yabancılaşma, umutsuzluk" gibi temaları işlemektedir. Bu temayı ihtiyar, orta yaşlı ve genç insanlar arasındaki sembolik karşılaşmalar ile somutlaştırmaktadır. Başlık, tema ve konuyla ilişkili. Metinde merdiven ara öge olarak düşünülmüş. Hayatı sembolize ettiği için metinde sık sık yer verilmiş. Metinde hayattan bahsedilmek istenmiş. Kahraman yapılacak işler peşinde koşmaktadır ve bunu yaparken hayatın farkında değildir. Merdivenin iniş ve çıkışlarında hayatın farklı kanımlarında bulunuyor. Bazen iniyor bazen çıkıyor ve bu hareketi yansıtan kelimeler sık kullanılmış. Daha sonra yaşlı adam ve delikanlı sayesinde hayatın farkına varıyor ve sorguluyor. Metin okuyucuyu bu sayede düşünmeye sevk ediyor.

Metnin geleneksel, klasik bir kurgusu yok. Giriş, gelişme ve sonuç yok. Metin kısacık hikaye. Kısacık hikaye de metin kısa olduğu için zaman, mekan ve kişiler sınırlı. Yoğun bir anlatım vardır. Metnin başlangıcında okuyucuyu metne hazırlamıyor direkt durumun ortasında bırakıyor. Okuyucunun sezgilerinin güçlü olması gerekli. Bu sayede okuyucuyu metinde aktif kılıyor, düşündürüyor ve boşlukları doldurması isteniyor. Olay, mekan, zaman hakkında net bilgilere ulaşılamıyor. "Çabuk çabuk çıkmak" eylemi ile metne başlangıç yapılmış. Buradan kahramanın acelesi olduğu çıkarımını yapabiliriz. Devamında ise "ağır ağır inmek" eylemi ile karşılaşıyoruz. Metin zıt ifadeler üzerinden ilerliyor. Aslında hayatın gerçeklerini görüyoruz. Biz bir yere çıkarken inen insanların olduğunu, yaşanmışlıkları, tecrübeleri görüyoruz. Metinde geçen zıt ifadeler bunları yansıtmak istemiş. Metin ihtiyar ve kahraman arasında başlamış ve metnin sonunda, başta verilen ihtiyar sayesinde kahraman uyanış yaşıyor. İniş çıkışlar kader, ihtiyar, genç, orta yaşlılık da sembolik anlamlar taşıyor.

Metin, "insan yalnızdır ve hayatını aldığı kararlar sonucu getirdiği sorumlulukları ve tecrübesi sayesinde anlamlandırır. Yaşama amacını ve geleceğini kendisi kurabilir. Tecrübe edinirken öğüt almak başına dır" iletisine sahip. İhtiyarın "Bu kadar koşuşma oğlum, değmez." öğüdü kahraman tarafından dikkate alınmaması metni destekliyor. Metnin başında kahramanın merdivenden çıkması tecrübe kazandığını gösteriyor. İhtiyarın inmesi ise tecrübe sahibi, yaşanmışlığın olduğunu gösteriyor. Yazarın metni ortaya koyma amacı insanları hayat, tecrübe, varoluş hakkında düşündürmek istemesidir. İnsanlığa evrensel bir mesaj vermek istemiş fakat bunu yoğun bir anlatım ile gerçekleştirmiş. Metnin hayatı sürdürme kaygısı olmayan gerçekleri anlamaya çalışan farklı kaygılar taşıyan insanlara hitap ettiğini düşünüyorum. Basit bir okuyucu istemiyor.

Hikayedeki durumlar birinci kişi zamiri ile anlatılmış. Bu anlatıcı sayesinde kahramanın düşüncelerini, tavırlarını daha yakından gözleme şansımız oluyor. Çevresindeki kişilerin onda bıraktığı izlenimi, kendi dünyasına tanık oluyoruz. Hikayeye daha hakim olabiliyoruz. Kahraman bakış açısı tercih edilmiş. Kahramanın olaylara karşı özel tutumunu görüyoruz. Hisleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Metinde ihtiyar ile diyaloglara girmesi, delikanlı ile konuşması uyanış yaşamasına neden olmuştur fakat bu olaylar durumunda varolusu karşısında kararlar alıp hayatını anlamlandırması. Metinde verilmek isteneni mesajı desteklemiş. Metinde ayrıntılar değil asıl sonuç önemsenmiştir. Olay geri plana atılmış, fark edilme hali öne çıkmış. Kahramanlar silik figürlerdir. Onlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmemiş. Sembolik görevleri var. Kahraman, iş peşinde koşmaktan çevresinden ve hayattan habersiz kalan tecrübesiz insanları temsil etmiş. İhtiyar ise tecrübeli insanları temsil ediyor. Bütün insanlığı sembolize ettiklerinde düşünebiliriz. Her yaş grubunun dahil edilmesi de daha gerçekçi bulmuş. Merdivenlerdeki inişler çıkışlar, hayatın farkında olmayan insanlar yazarın vermek istediği mesaj için uygun kurgulanmış. Mekan unsurunun merdivene benzetilmesi hayat ile anlamlı olmuş. Herkes hayatı boyunca o merdivenden birçok kez inip çıkar ve bazen de durur. Merdiven bunaltı, yorgunluk, yalnızlık gibi duygularını uyandırıyor. İnsanın sürekli uğraşları yüzünden kısır döngü içinde olduğunu hatırlatıyor. Net bir zaman dilimi yok. An'ları hedef almış. Biraz sonra, bu kez gibi zaman ifadelerinden şuanda tutuluyoruz. Yazar metni kahramanın uyanışı, farkına varması ve sorgulaması şeklinde bitirmiş. Olayların bu sonuca ulaşmasını sağlayan şey kahramanın başını kaldırıp etrafa bakması ve kendi özgürlüğüne göre yaşamak istediğine karar vermesidir. Metnin başında kahraman yukarı çıkarken artık aşağı inmektedir.

Metinde meydana gelen durumların sosyal, kültürel, siyasi ve tarihsel yönünü değerlendirmek gerekirse metnin 1980 sonrası postmodernizmin hakim olduğu bir dönemle karşılaşıyoruz. Bu metnin ard alanında geleneksel yaklaşımlarla beraber yeni arayışlar var. Farklı kurgu teknikleri denemeye başlanmış. Kısa hikaye bunlardan biri. Kısa hikayede beklenen okurun metinde gizlenen bulup anlaması. Ayrıca Ferit Edgü'nün Varoluşçuluk akımının etkisinde kaldığını görüyoruz. Kahramanın yaptığı sorgulamalar varoluşçuluğa örnektir. "Ne işim var benim yukarıda?" cümlesi örnek verilebilir. Ferit Edgü metinde birey üzerinden tüm insanlığı ilgilendiren bir konuya değinmiştir. Yazar bu metni yazmasında dönemin psikolojik koşullarından etkilenmiş. Metinde zaman akışına ayak uydurma çabası ve hayatın kısır döngü de monoton bir şekilde ilerlemesi normalleştirildiğine dikkat çekilmiş. Metni günümüz koşullarında değerlendirirsek insanların kendini aramak ve bulmak konusunda pek bilinçli olduğunu düşünmüyorum çünkü artık popüler kültür var ve gençler o kültüre uymaya çalışıp kendilerini arka plana atıyorlar. Herkes için söylenecek ama toplumun uyma edisesi var. İnsanların kendilerini bulma konusunda yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi gerektiğini düşünüyorum.

"Yukarı da, bir kanepenin üzerine uzanmış yatıyor. Çıkarsanız göreceksiniz. Cankurtaran çağırıldı. Ama kanımca, bir cenaze arabası çağırmak daha yerinde olurdu. Buyrun buyrun siz de çıkın ..." anlatıcı ve delikanlının konuşmasına bakmışımızda yazarın burada ironi kullandığını görüyoruz. İroni sayesinde aslında söylediği şeyin tam tersini kast etmeye çalıştığını anlıyoruz. Delikanlının intiharın ölüme karşısında umursamaz davranışı etrafında yaşanan olaylara uzak kaldığını, tecrübesiz ve hayatın başında olduğunu göstergesidir. Cankurtaran yerine cenaze arabasının gelmesi gerektiğini düşünmesi de umutsuzluğunu simgeliyor.

Yazarın ikna olarak kullandığı bir diğer unsur mekandır. Mekan olarak merdiveni seçmiş ve merdiveni tamamlayan inmek, çıkmak, yavaş, çabuk ve durmak eylemleri ile pekiştirmiş. Fakat hepsi sembolik anlamda kullanılmış. Seçilen mekan hayatı tasvir etmiştir. Hayatın koşuşturmacasını bazen monotonluğunu simgelemektedir. Okuyucunun zihninde hayatın basamaklarını ve nerede olduklarını algılamasını sağlamıştır.

Metinde karakterlerin isimlerinden ve fiziksel özelliklerinden bahsedilmemiş. Özelleştirme yapılmamış bu sayede varoluş kaygısını belirli insanlar değil tüm insanlığın yaşayabileceği bir şey olduğunu vurgulamıştır.

Anlatıcı delikanlı ile konuştuktan sonra kendini sorguluyor ve bu da sözlerine yansıyor. Buradan varoluşunu sorguladığını anlayabiliriz. Metnin sonunda artık ne yönde gitmek istediğine karar vermesi bu düşünceyi destekliyor. Okuyucuyu varoluş hakkında düşünmeye ve iknaya çabalıyor. Ayrıca kahramanın hayata yabancı kaldığı yorumunu da yapabiliriz.

Metinde sorunlar düşüncenin intiharın ağzından duymak okuyucuyu düşündürüyor. Örnek olarak "Bu kadar koşuşma oğlum, değmez." Hayatı yaşamış, görmüş ve tecrübe sahibi birinden bunu duymak söylenilenlere inanmaya itiyor. Ayrıca delikanlının intiharı için cenaze arabasının gerektiğini söylemesi, hayata karşı umutsuzluğu da yazarın görüşünü desteklemektedir.

Metinde karamsar, boğucu ve umutsuz bir ton hakim olduğunu düşünüyorum çünkü metinde umutsuzluk, yalnızlık, çaresizlik gibi duygular vardır.

Metnin sonunda kahraman "Ne işim var benim yukarıda?" cümlesi ile kendini sorgulama halinde olduğunu görüyoruz. Hayatı boşa çaba olarak görmeye başlamıştır. Olduğu yerin ve hayatın farkına varmış, kendi kararı ile gittiği yönün tam tersine gitmeye başlamıştır. Ayrıca bu söylem sayesinde metnin vermek istediği düşünceyi desteklemiştir.

Yazarın düşünsel ve edebi kimliğinin metne yansımalarını ve metnin konusuna karşı tavrını sözlü tepkilerden anlayabiliriz. İhtiyarın tepkileri bana tecrübe ve bilgeliği çağrıştırıyor. Kahraman ise kafa karışıklığını çağrıştırıyor. Metinde ihtiyar hayatın değerini azaltmaktadır. Kahraman ise koşuşturma, bir yerlere ulaşma çabası ile hayatın değerini yükseltmektedir. İhtiyarın "Bu kadar koşuşma oğlum, değmez." demesi hayatı değersiz gördüğünün kanıtıdır. Kahramanın ise ihtiyarın dediklerini düşünme gereği duymaması da ihtiyarın dediklerini kendisi için anlamlı olmadığının göstergesidir. İhtiyarın "Bahtiyar ol oğlum" demesi yaşadığı tecrübelerden ötürü kahramana iyi dilekler de bulunduğunu çıkarabiliriz ama bunda bir alaysama aramalıdır. Delikanlının, ihtiyarın ölümü karşısında ironi ve alay hâli takınması kahramana karşı, örneğin örnek var bak bile sende o duruma mı düşmek istiyorsun deme şekli olabilir. Metinde ihtiyar hazır sunulmuş bir tecrübe olarak verilmiş. Metnin sonunda kahramanın kendi kararını vermesi ve özgür seçim yapması yazarın varoluşçu yaklaşımının metne yansımasıdır. Yazar, bireysel olarak hayatı, varoluşu, değer ve özgürlükleri okura sorgulamak istemiş.

Metinde kelime ve kelime gruplarının anlam ve duygu, çağrışım değerlerini incelediğimizde kapalı bir anlatım olduğu için kelimelerin gizli anlamlarının olduğunu görmekteyiz. Kelimelere yüklenen anlamlar aslında bizi metnin ana düşüncesine ulaştırıyor. Merdiven kelimesi metinde ana unsur olarak kullanılmış ve metnin anahtar kelimesi olarak değerlendirebiliriz. İniş kelimesi metinde değer kaybetmek anlamında kullanılmış. Çıkış kelimesi ise değer kazanmak anlamındadır. Merdiven kelimesi ile birlikte sık kullanılmıştır. Merdiven kelimesi de dünya hayatını simgelemektedir. Metinde bu tür kelimeler birleştiğinde kahramanın hayatı hakkında nerede değer kazanıp kaybettiğini görüyoruz. Bir yandan da hayatın zıtlıklar içerisinde olduğunu fark ediyoruz. Metinde ihtiyar kelimesi de vurgulanmış. Anlam olarak, deneyim kazanmış kimse olarak bahsedebiliriz. Yazar metinde en çok ben zamirini kullanarak kendini açıkça belli etmiştir. Ayrıca metinde çok fazla gizli anlam barındıran başka kelimeler de var. Örneğin canlandıran kelimesinden ölmemek için çaba sarf etme anlamını çıkarabiliriz. Ama yine de bunun gereksizliğinden bahsedilerek metinde örneğin "cenaze arabası" kelime grubu ile yeniden umutsuzluğa sürüklenmiştir.

Metni oluşturan cümlelere baktığımızda genel olarak kısa cümlelerden oluştuğunu görüyoruz. Metinde basit gibi görünen cümleler derin anlamlar barındırıyor. A2 seyle çok şey anlatılmaya çalışılmış. Yoğun bir anlatıma sahip. Devrik cümleler "Çabuk çabuk atlıyorum merdivenlerden." merdiven kelimesi vurgulanıyor. Bu cümlede duyucunun dikkati merdiven kelimesine odaklanmaya çalışılmış. Yapısına göre cümlelerde, iç içe cümlelere örnek olarak "Bu kez, 'Bu kadar koşuşma oğlum, değmez' diyor ihtiyar." cümlesi verilebilir. Cümlede bu yapının olması anlam olarak öğüt veren kişiyi sorumlu ve yetkin gösterir. "Garipseyerek iniyor merdivenleri." Girişsiz bitişsiz cümledir. Metinde daha yoğun anlatıma neden olmuş. Okuyucu durup düşünmeli mesajı veriyor. Karakterlerin olaylar karşısındaki tutumları gösterilmiş. Sorgulama işlevli retorik cümleler de var. Metnin soru sorgulama ile bitiyor bu sayede karakterin farkındalık yaşadığını görüyoruz ayrıca metni destekleyen bir yaklaşımdır. "Bugün, bugün siz de çıkın yukarı ..." eksiltili cümledir. Metnin anlatımı ironik bu sayede mesajı etkili kılmak istemiş olabilir. Metinde ihtiyarın koşuşma oğlum değmez cümlesi telkin olarak gösterilebilir. Metinde merdivenlerde farklı basamaklarda olmaları statü farklılıklarını ifade ediyor. Ayrıca metinde şimdiki zamana başvurulmuştur. Hayatta ne geçmiş ne geleceğin önemli olduğunu düşündürüyor.

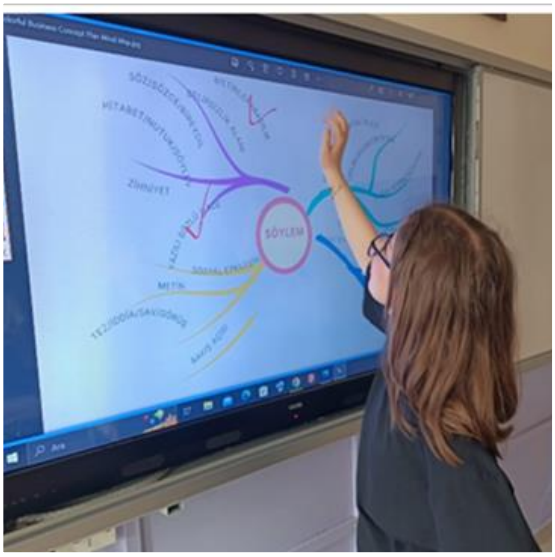
Metinde ayrı eylemlerin devamlı yapıldığı cümleler verilmiş bu sayede metnin anlamsal tutarlılığına katkı sağlanmış. Örnek olarak "yeniden merdivenlere yöneliyorum." Cümlesi verilebilir. Önceki cümlelerle koşullu bağlaçlar kurulmuş: "Çıkarsanız göreceksiniz. 'Ama bağlacıyla zıtlık ilişkileri kurulmuş, olumsuz düşüncelere vurgu yapılmış. Cümleler arasında soru sorma yanıt olma ilişkisi kurulmuş. Hazırlatmalar yapılmış. Metinde bu (yani yetme) demeyerek dolaylılığa göndermede yapılmış. Şimdiki zaman kip eki cümleler arası bağlantı sağlıyor. Eylemleri birinci tekil şahsın gerçekleştirmesi de cümleler arası kişi birliği sağlıyor.

Metnin oluşmasına sebep olan duygular bunaltı, tamamsızlık, kaybolmuşluk olabilir. Çünkü kahraman varolusunu anlamlandırmaya çalışıyor. Yazar metin sayesinde insanların kendilerini sorgulamaya itiyor. Bireyden yola çıkarak toplumu mesaj vermiş. Merdiveni tüm insanlığa adamış. Okuyucuyu ikna etme yöntemlerinde telkin sözlerden faydalanmış. İhtiyarın sözleri örnek verilebilir.

Yazar metinde ironiler kullanmıştır. Mevcut durumu bu sayede eleştirmiştir. Farklı bakış açıları için aralık kapı bırakmıştır. Buradan da zıtlık yani eleştirel okuyucular istediğini çıkarabilir. Metinde yazarın iç ses "Bakıyor ol oğlum" ifadesini geçmesi ironiktir. Fakat kahramanın dolaylılık için bunu kullanamayacağını düşünmesi ihtiyar ile farklı konumlarda olduğu çıkarımına varabiliriz. Ayrıca metinde bakıyor ol fiilimsilerinin anlamına baktığımızda mutlu olma hâli olduğunu görebiliriz ama metinde ironi olarak kullanılması, dünyada mutluluğun mümkün olmadığını gösteriyor.

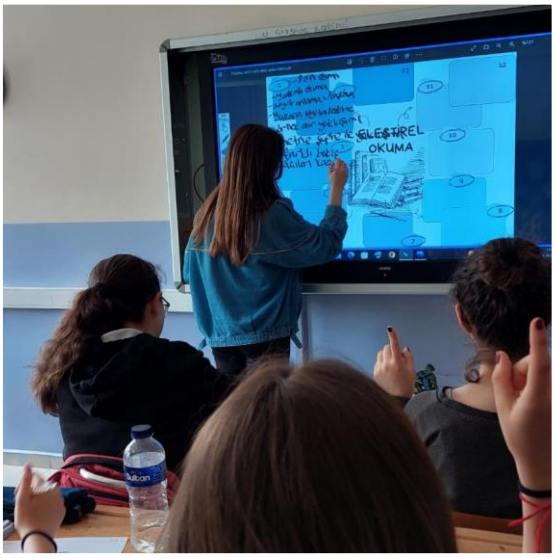
Söylem Nedir?

Kavram Haritası

Eleştirel Okuma Nedir?

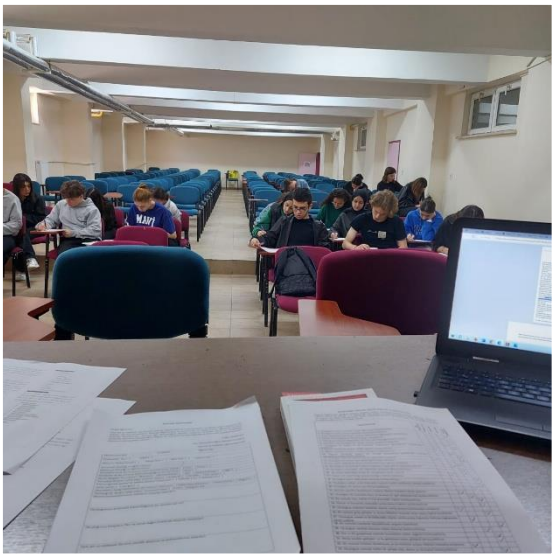
Beyin fırtınası

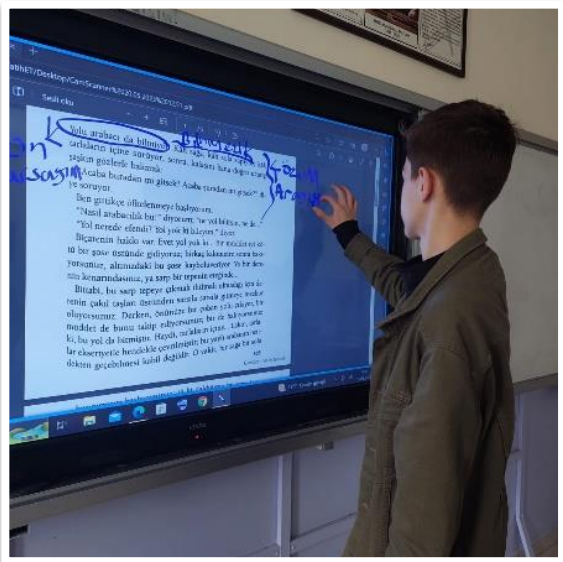
Eleştirel Okuma Uygulaması
Deney Grubu

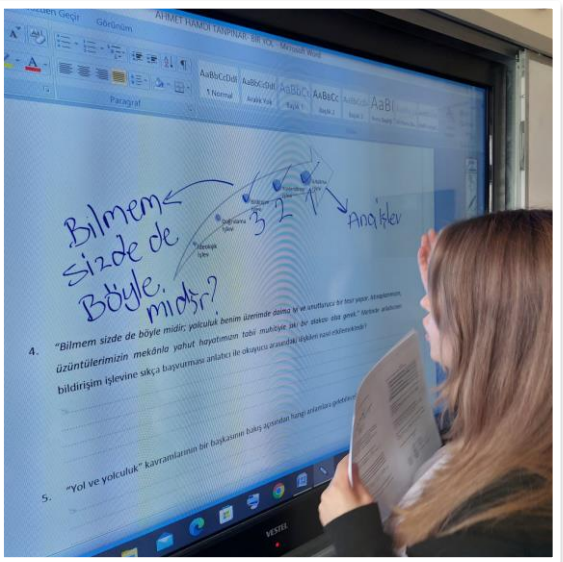
Eleştirel Okuma Uygulaması
Kontrol Grubu

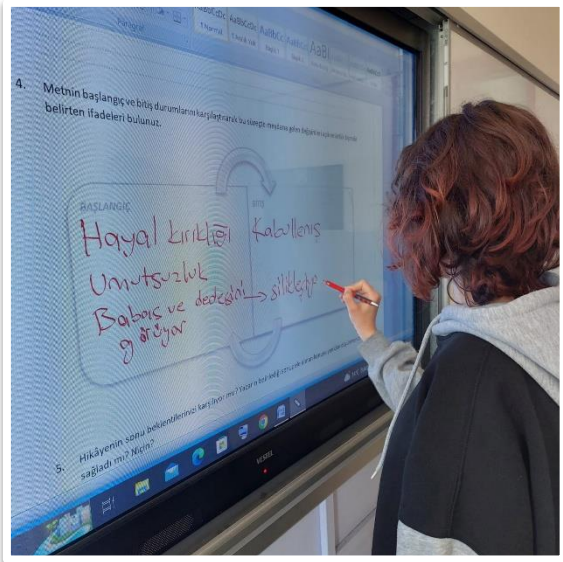
Tematik Yapı
On Dört Yaşında Bir Adam Metni

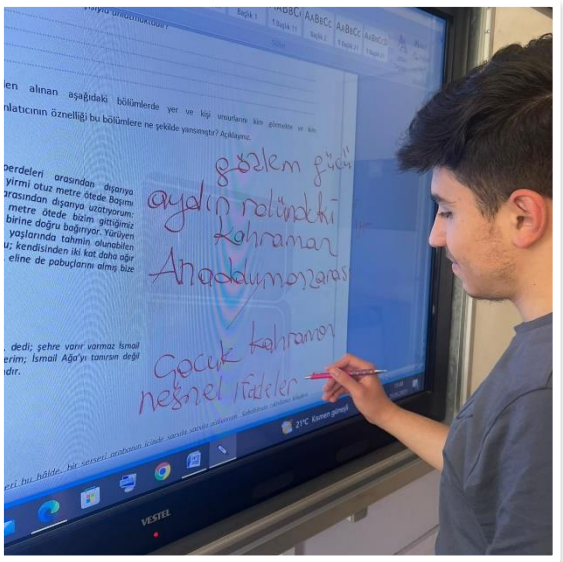
Şematik Yapı-Durum
Bir Yol Metni

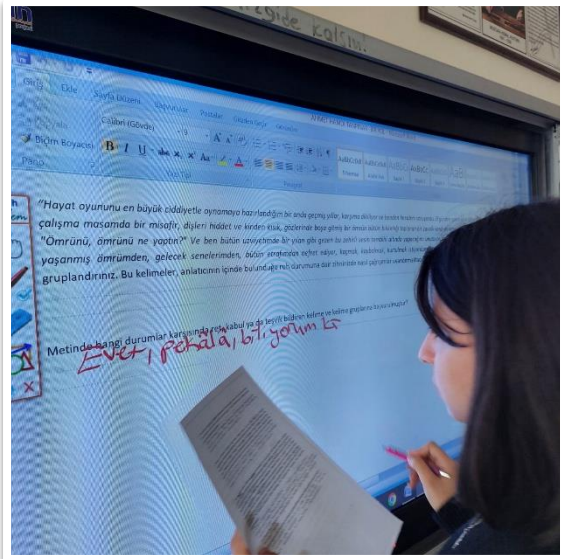
Şematik Yapı-Sonuçlar
Karanfilsiz Metni

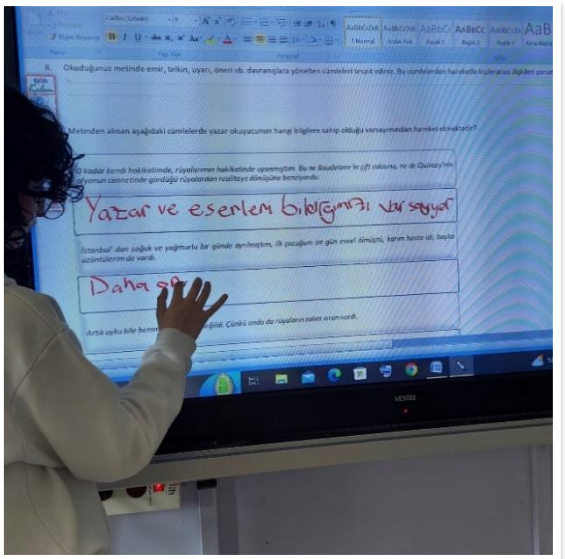
Şematik Yapı-Yorum
On Dört Yaşında Bir Adam Metni

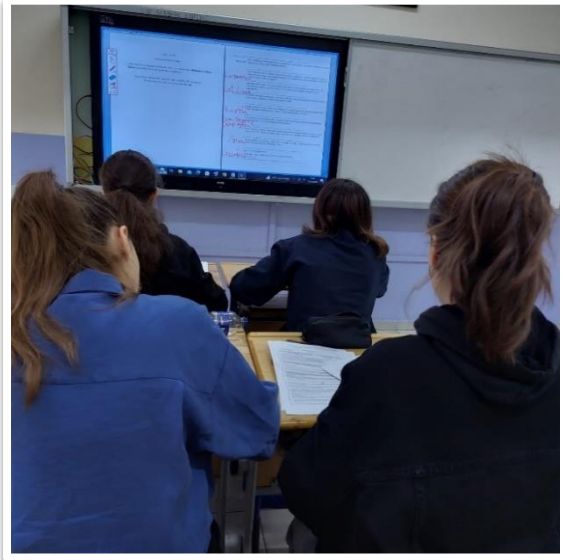
Kelime Seçimi
Bir Yol Metni

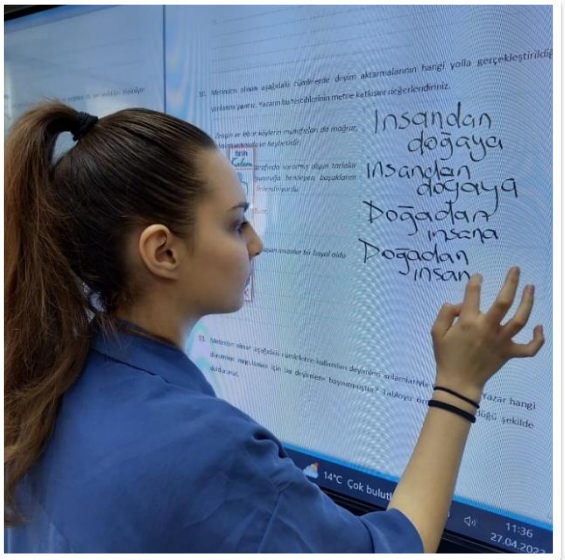
Cümle Yapısı
Bir Yol Metni

Yerel Uyum
Bacayı İndir Bacayı Kaldır Metni

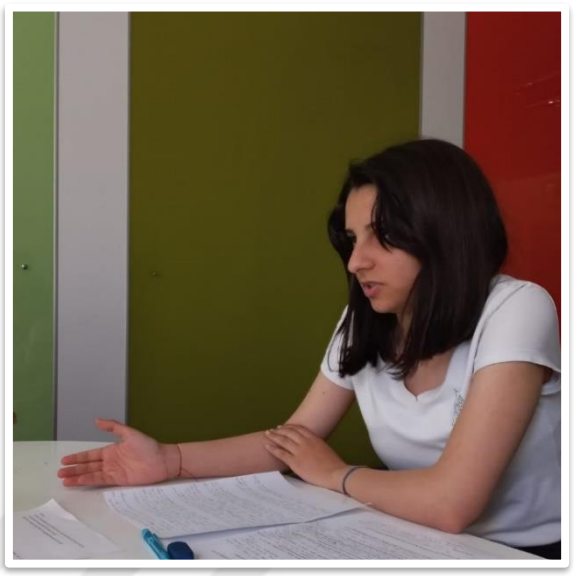

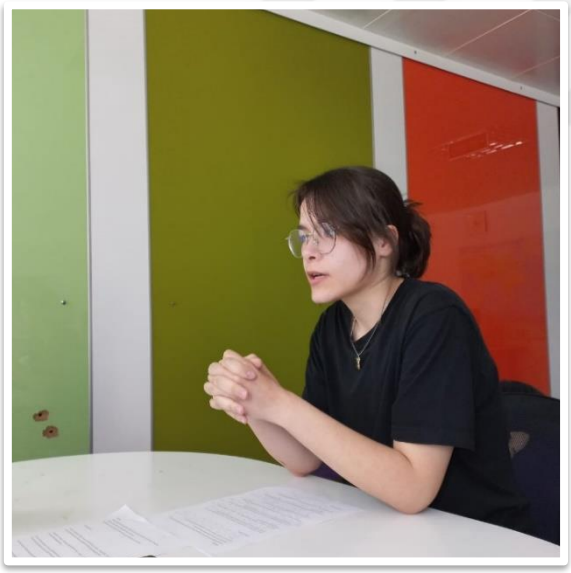
Retorik ve İkna Stratejileri
Bacayı İndir Bacayı Kaldır Metni

Bireysel Görüşmeler

Ön Uygulama -Test
Pilot grup

Ön Uygulama -Tekrar Test
Pilot grup

Ön Test
Deney ve kontrol grupları

Son Test
Deney ve kontrol grupları

Ek 2. Eleştirel Okuma Başarı Testi

ELEŞTİREL OKUMA BAŞARI TESTİ

Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya adlı metni en az iki defa okuyunuz.
Size yöneltilen soruları metinden örneklerle destekleyerek cevaplandırınız.

1. Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu değerlendiriniz.
2. Metnin giriş paragrafı hikâye hakkında ne tür ipuçları sunmaktadır?
3. Metnin tema ve konusu nedir? Yazarın kişi, zaman, mekân, olaylar/durumlar ile duygu ve düşüncelerin terkibi konusundaki estetik başarısını değerlendiriniz.
4. Metnin ana düşüncesi nedir? Yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair görüşlerinizi açıklayınız.
5. Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Bu seçimlerin nedenlerini değerlendiriniz.
6. Metinde olaylar/durumlar, birbiriyle ilişkisi ve sıralanışına göre nasıl düzenlenmiştir? Yazarın bu düzenleme biçimi ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?
7. Okuyucunun dikkati özel olarak bir kişi ya da kişiler üzerine yoğunlaştırılmış mıdır? *Bu kişi/kişiler hakkında sunulan bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız.*
8. Metindeki temel çatışmayı ve metnin ima ettiği diğer çatışmaları belirleyiniz. Bu çatışma/karşılaşmaların kişi, grup ya da kurumlar arası ilişkiler bağlamında gerçek dünyadaki karşılıkları nedir?
9. Metinde zaman ve mekân unsurlarına yüklenilen sembolik anlamlar nelerdir? Kişi-zaman -mekân unsurları arasındaki ilişkilere dayanarak açıklayınız.
10. Metnin sonunda anlatıcının *"Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?"* seslenişi ile Oğuz Atay'ın edebî kişiliği arasında nasıl bir bağ kurulabilir?
11. *"Ben o sıralarda aşk hikâyeleri yazmaya başlamıştım. İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi. Onun bütün hareketlerine boyun eğiyorduk. Buradan atılırsak, böyle içinde yazma kulübeleri olan başka bir tren istasyonu nereden bulacaktık? Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerini dikiyordu, mesele çıkmasın diye."* [10] Olaya konu olan tarafların tepkilerinden hareketle metindeki toplumsal statü ve rol farklılıklarını değerlendiriniz.
12. *"Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum. Bir gün -yani bir süre sonra- bir yolcu daha önce -bir süre önce- kendisine satmış olduğum hikâye hakkında ağır eleştirilerde bulundu. Sayfa numaraları da karışıktı. Ben de ona bir haftadır aç olduğumu söyledim.*

Hayır söylemedim. Bunu başka bir yolcuya -bir süre sonra- söyledim. Bir süre önceki yolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum… Kundura tamircisi de dünyada olup bitenler hakkında bir şeyler anlatıyordu. Bunların neler olduğunu şimdi tam olarak hatırladığımı sanmıyorum. Fakat karışık ve akıl erdiremediğim bir dünyayı anlatıyordu tamirci." [15] Zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybından hareketle anlatıcının zihinsel ve ruhsal durumuna dair neler söylenebilir?

13. *"Son günlerde istasyon şefini de nedense ortada göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum çünkü yıllardır hiç tatil yapmamıştı. Onun elbiseleri de şimdi benim üzerimde. Giderkenyerine beni bırakmış olmalı."* [16] Metnin sonunda anlatıcının istasyon şefinin elbiselerini kendi üzerinde görmesi, başlangıç durumuna göre nasıl bir değişim yaşandığına işaret etmektedir? Metnin ana düşüncesini temel alarak açıklayınız.

14. Metinde hangi toplumsal sorunların sıradanlaştırıldığına dikkat çekilmektedir? Metne dayanarak açıklayınız.

15. *"Çünkü güncel konuları işleyen hikâyeler yazıyorduk ve bir iki günlük modası geçmiş hikâyeleri uzattığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak, "Bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?" diyerek bayat hikâyelerimizi suratımıza fırlatıyorlardı."* [2] Metindeki altı çizili deyimlerden toplumun sanat eserine karşı nasıl bir değer yargısına sahip olduğu anlaşılmaktadır? Metinde aynı mesajı güçlendiren başka hangi kalıplaşmış ifadelere *(deyim, atasözü, ikileme vs.)* başvurulmuştur?

16. *İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık.* [2] Altı çizili adlandırmalar "yazar-eser-okur" bağlamında hangi imaları barındırmaktadır? Metinde aynı anlam çerçevesinde yer alan diğer kavramlarla tespitlerinizi destekleyiniz.

17. "*Ona boş yere her gün demiryolları ile ilgili konular bulmanın zorluğunu anlatmaya çalıştım. Aslında bizim bu işe yanaşmayacağımızı biliyordu. Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* [10] cümlelerinde geçen "o ve biz" zamirleriyle yazar kimleri işaret etmektedir? Yazarın busözcüklere hangi anlamları yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.

18. *"Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* [10] Metinden alınan parçanın cümle düzeyinde üslup özelliklerini *(yapı, anlam,öge dizilişi, cümle vurgusu, doğrudan-dolaylı aktarım, kip ve çatı özellikleri)* inceleyiniz. Yazarın bu seçimleri ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

19. *"Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, "memur*

hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanık olduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda' olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için." [2] Metinden alınan parçadaki cümleler arası ilişkilerinin *(neden-sonuç, karşılaştırma, karşıtlık, genelleştirme, özelleştirme/ayrıntılandırma vb.)* metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.

20. Yazarın anlatım planı ve üslubundan hareketle metin kendi türü dışında başka bir metin türü ile ilişkilendirilebilir mi? Nedenlerini değerlendiriniz.

21. Yazarın metnini oluştururken ironik bir üsluptan yola çıkmasının nedenlerini değerlendiriniz.

22. Okuduğunuz metinde anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçmesinin nedenleri hakkında neler söylenebilir?

23. *"Biz* onlara *satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu. Sadece sucuk-ekmekçi bazen hikâyelerimizden -hangimizinki olursa olsun- isterdi, son kopyalardan olmak şartıyla: İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize.* [4] *Bazen, neşeli olduğum zamanlar, yani satışlar iyi gitmişse, yiyecek satıcılarına hikâyelerimi okurdum. (Genç kadın buna karşıydı). Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırlarda uyuklamaya başlardı, fakat sonuna kadar kalırlardı bekleme odasında. (Hikâyenin sonuna doğru da uyanırlardı.) Ayrancı bütün dikkatiyle dinlerdi beni; bu ilgi hoşuma giderdi. Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi."* [5] Metinden alınan parçadan hareketle sanatçı ve toplum ilişkileri ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunulabilir?

24. *"Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti? Yoksa uzak çöllerde mi savaşılmıştı? Topraklarımız genişlemiş miydi, daralmış mıydı? Genç Yahudi bitkin gülümsemesiyle karşılık veriyordu bana: Bizim istasyon hep aynı yerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı? Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı."* [12] cümleleri dönemin sosyokültürel gerçekliğine dair hangi durumlara işaret etmektedir?

25. Metnin yazılış amacına göre sanatsal özgürlüğe imkân tanıyan toplumsal düzen nasıl tanımlanabilir? Metnin okuru olarak sizin bu süreçteki rolünüz nedir?

Ek 3. Dereceli Puanlama Anahtarı

ELEŞTİREL OKUMA BAŞARI TESTİ DERECELİ PUANLAMA ANAHTARI

"Demiryolu Hikâyecileri- Bir Rüya" adlı metni genel bir izlenim edinmek için okuyunuz.
Daha sonra eleştirel başarı testinin her bir maddesi için öğrencilerin okuma sürecini yüzeysel yapıdan derin yapıya doğru gerçekleştirme düzeyine göre uygun puanı belirleyiniz.

1. **Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uyumu değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin başlığı ile içeriği arasındaki uyumu, konuyu, kelime bağdaşıklığını ve anahtar kelimeleri analiz ederek belirler. Başlıktaki tüm sözcüklerin derin anlamlarını sorgular. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Evet, uygundur. Metin, bir dağ kasabasında demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyecinin yaşamlarını konu alır. (*Başlıkta yer alan kelimelerden bağlam, kişiler ve durumları hakkındaki ironik durumu sezinler.)* • "*Bir Rüya*" ifadesi metnin kurgusal dünyasına ve/veya atmosferine gönderme yapar. • "*Demiryolu*" ve "*hikâyeci*" kelimeleri ile aynı kavram alanına giren "*tren, vagon, yolcu, istasyon ve istasyon şefi*, vb." ile "*hikâye, hikâye satıcılığı, yazmak, yazış biçimi, okuyucu, konu vb*." kelimeler başlık ve içerik uygunluğunu ortaya koymaktadır.	2
Geliştirilmeli	
Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu metnin konusu üzerinden değerlendirir. Başlıktaki sözcüklerin anlamını yüzeysel yapıyla sınırlar. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *(Hayır, uygun değildir cevabı verip tutarlı bir açıklama getirilebilir.)* *Örnek Cevaplar:* • Evet uygundur. Çünkü metnin konusu bir dağ başı kasabasında, demiryolu istasyonunda geçer.	1
Yetersiz	
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	0

2. **Metnin giriş paragrafı hikâye hakkında size ne tür ipuçları sunmaktadır?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Giriş paragrafında hikâye hakkında sunulanların (yer, zaman, mekân, kişiler ve durumları, kişiler arası ilişkiler vb.) metnin devamına dair sunduğu ipuçlarını tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplarlar:* • Olayların geçtiği yer *(dağ başı kasabasında bir demiryolu istasyonu),* kişiler *(anlatıcı, genç Yahudi, genç kadın, istasyon şefi),* meslekler *(seyyar hikâye satıcılığı, istasyon şefliği*), çalışma zamanları *(gece)* vs. belirtilmiştir. Kişilerarası ilişkiler aracılığıyla *(ihmal ediyordu, ona yaranmak için genç Yahudi'yi seviyordum vb.)* metindeki çatışma/karşılaşmalar sezdirilmiştir. • (Okurun dikkatini metne çeken özellikler yorumlanabilir.) Giriş paragrafı ironik bir metinle karşı karşıya olunduğunu düşündürmektedir. *(Demiryolu istasyonunda alışılmamış bir mesleği olan seyyar hikâye satıcılığı, tuhaf ve umutsuz durumları vb.)* şaşırtıcı ve merak uyandırıcıdır.	2

Geliştirilmeli	
Giriş paragrafında hikâye hakkında sunulanları *(yer, zaman, mekân, kişiler ve durumları vb.)* tespit eder. *Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez.* *Örnek Cevaplar:* • Giriş paragrafında öykünün geçtiği yer(*demiryolu*) ve kişilerden (*anlatıcı, genç Yahudi, genç kadın, istasyon şefi*) bahsedilmiştir.	1
Yetersiz	
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	0

3. **Metnin tema ve konusunu belirleyiniz. Yazarın kişi, zaman, mekân, olaylar/durumlar ile duygu ve düşüncelerin terkibi konusundaki estetik başarısını değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin temasını doğru tespit eder ve olayı, kişi, zaman, mekân unsurlarıyla somutlaştırarak konuyu ifade eder. *(Konuyu derin yapıdaki anlamıyla ifade edebilir.)* Metnin tematik değerine dair eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Tema: Yabancılaşma, yalnızlaşma vb. • Konu: Bir dağ kasabasında demiryolu istasyonunda çalışan seyyar hikâye satıcılarının umutsuz yaşam öyküleri; metnin derin yapısında ülkenin sanat dünyasının sığlığı ele alınmıştır. • Yazarın kişisel tercihleri (*I. Dünya Savaşı yılları, demiryolu istasyonu, seyyar hikâye satıcılığı, metnin sonunda yaşanan değişimler)* metni, yabancılaşma temalı eserler arasında özgün ve klasik bir yapıt haline getirmiştir. • Yabancılaşma ve yalnızlık temasının üst kurmacaya dayalı anlatımı, okuyucuyu duygulara ortak ederek metnin tematik başarısını artırmıştır *"Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?"* vb.	2
Geliştirilmeli	
Metnin tema ve/veya konusunu yanlış ya da eksik ifade eder. Metnin tematik değerine dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *Örnek Cevaplar:* • Tema: Yalnızlık vb. Konu: Hikâye satıcılarının yaşam öyküsü vb. • Yazarın kişi, zaman, mekân, olaylar/durumlar ile duygu ve düşüncelerin terkibi yabancılaşma temasında yazılan diğer eserlere göre daha başarılıdır.	1
Yetersiz	
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	0

4. **Metnin ana düşüncesi nedir? Yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair görüşlerinizi açıklayınız.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin derin yapısındaki asıl düşünceyi doğru ifade eder ve yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair yeni ve özgün fikirler sunar. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Modernleşme sürecinde biçimlenen toplumsal düzen/zihniyet, sanatın ve sanatçının varoluş sürecini göz ardı etmektedir. • *"Allahtan, aldıkları malı doğru dürüst incelemeden, üstelik iki misli para vererek kapışan yataklı vagon yolcuları vardı."/"Bizim durumumuzu düzeltecek, bize de istasyon toprakları içinde şerefli bir yer verecek yasalar yok muydu?* "Yazarın modern dünyaya bakışı, sanat özgürlüğü ve sanatçı hakları, örnek okur" arayışı vb. tavrına katılıyorum/katılmıyorum. Çünkü…	2

Geliştirilmeli	
Metnin yüzey yapısındaki düşünceye yer verir veya yardımcı düşünceleri ifade eder. Yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *Örnek Cevaplar:* • Sanatçının geçim kaygısı, üretim sürecini olumsuz etkilemektedir. *"Yiyecek satıcılarıyla, tren memurlarıyla, açlıkla ve sefaletle uğraşmaktan sanatımızı doğru dürüst yapamıyorduk."* • Yazarın görüşlerine katılıyorum/katılmıyorum. Çünkü…	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

5. **Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Bu seçimlerin nedenlerini değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Anlatıcı (Kim konuşuyor?) ve bakış açısı (Kim görüyor?) hakkında ayırt edici cevaplar verir, bu seçimlerin anlatıma etkisini ve yazarın tutumuyla ilişkisini tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Hikâyede sesini duyduğumuz kişi "ben/biz" birinci kişi adılını kullanmaktadır. *"Biz sanatçıydık"* Anlatıcı, başlangıçta hikâyenin içinde bir karakterken metnin sonunda anlatılanların bir hikâye olduğu iması ile öykü dışında bir düzleme taşınmış, üstkurmaca ile yazar-anlatıcının kimliği ön plâna çıkartılmıştır. "Bu, son yazdığım hikâyelerden biri."Ben anlatıcının insanî özellikleri anlatılanlara inandırıcılık katmıştır. Anlatıcının öznelliği ise yazarın anlattıklarına duygusal ve taraflı bir tutum yansıtmaktadır. *"Bu zayıf ve hastalıklı genç Yahudi'yi çok seviyordum."* • Anlatıcı, olaylara kahraman bakış açısıyla yaklaşıp kendi serüvenini sunarak anlatıma doğallık ve samimiyet kazandırmıştır. Bu bakış açısından sunulan öznel ifadeler "*Ayrıcalıklı durumda olmalıydık. Ne kötü şartlar altında çalışıyorduk*." Vb. değer yargılarının ve öne sürülen düşüncelerin okuyucuya daha çabuk nüfuz etmesini sağlamaktadır. Anlatıcı kendi duygu, düşünce ve izlenimlerini okuyucu ile arasına mesafe koymadan aktarmıştır. "*Üzüntüler içindeydim, üstelik âşık olmuştum."vb.*	2
Geliştirilmeli	
Anlatıcı (kim konuşuyor?) ve bakış açısı (Kim görüyor?) hakkındaki cevapları ayırt edici değildir. / Yazarın seçimlerinin anlatıma etkisine yönelik eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Kahraman bakış açısıyla yazılmıştır. Yazar, kendi başından geçen olayları kaleme almıştır. *"Ülkenin büyük şehirlere uzak bir dağ başı kasabasında, bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyeciydik."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

6. **Metinde olaylar/durumlar, birbiriyle ilişkisi ve sıralanışına göre nasıl düzenlenmiştir? Yazarın bu düzenleme biçimi ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin üst kurmacaya dayalı çok katmanlı yapısını, yazarın anlatmak istedikleriyle ilişkilendirir ve biçim ile içeriğin yazarın bakış açısıyla tutarlılığını inceler. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metinde, kendi hikâyesini anlatan seyyar hikâye satıcısının (iç öyküsel anlatıcı) ve bir mektup olarak kendi hikâyesini kaleme alan anlatıcının (dış öyküsel anlatıcı) anlatımları "iç içe" sunulmuştur. Sonuç bölümüne kadar geçmiş zamanda anlatılan hikâyecilerin acıklı hikâyeleri (artsüremli), şimdiki zamana işaret eden son bölümde(eşsüremli) okuyucusunu arayan mektup formuyla çerçevelenmiştir. Bu düzenleme biçimi ile kurmaca ve gerçeklik ilişki/çelişkisi vurgulanır. *"Bu, son yazdığım hikâyelerden biri. Bunun gibi daha birçok hikâye birikti. Hikâyelerimin hepsi kafamda. Hepsini çok iyi hatırlıyorum. Henüz hepsini yazmış olmayabilirim*." • Metindeki olaylar, bir geriye dönüş sahnesi dışında çizgisel bir doğrultudadır. Çizgisel kırılma, bir eleştirmenin hikâyeleri basmakalıp bulduğunu söylemesiyle sanat eleştirisinde ölçüt sorununa ve modernleşmenin hız tutkusuna dikkat çeker. İlerleyen bölümlerde anlatıcının zaman algısındaki değişimlerle zaman ve mekân kavramları çeşitlenmiş ve nedensellik bağı devre dışı kalmıştır; bu durum yabancılaşma temasını öne çıkarmıştır. "*Bakkaldan utandığım için soramadım, bir zamanlar -bir süre önce- aynı çekingenlik yüzünden kundura tamircisine de soramamıştım."*	2
Geliştirilmeli	
Metnin çok katmanlı anlatı yapısını keşfeder. Bu düzenleme biçimi ile yazarın anlatmak istediklerine dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Anlatılan hikâye mektupla iç içe sunulmuştur. Metindeki olaylar, bir geriye dönüş sahnesi bir eleştirmenin hikâyeleri basmakalıp ve modası geçmiş bulduğunu söylemesi dışında çizgisel bir doğrultuda sunulmuştur.	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

7. **Okuyucunun dikkati özel olarak bir kişi ya da kişiler üzerine yoğunlaştırılmış mıdır?** *Bu kişi/kişiler hakkında sunulan bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız***.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Kahraman anlatıcı ve istasyon şefinin metnin derin yapısında sanatçı-otorite karşıtlığını somutlamak için geliştirilen kimlikler olarak öne çıkarıldığı tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. Örnek Cevaplar: • Metinde kahraman anlatıcı ve hikâye satıcılarının karşıt kahramanı olarak belirginleşen istasyon şefi dikkat çeker. Anlatıcı, okuyucunun duygu ve düşüncelerinin odağında yer alarak sanatçının sesini duyurur. *"...biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık*." Yazarın düşünce ve kişiliğiyle örtüşen özellikleri de ön plana çıkar. (*Yabancılaşma teması, karamsar atmosfer, modernist tavır vs.*) Kahraman anlatıcı aracılığıyla sanatçıların durumu, istasyon şefi aracılığıyla ise sistemin baskıcı tutumu vurgulanmıştır. *"Şimdi de demiryollarının sayesinde ekmek yediğimizi ileri sürerek sadece bu konuda hikâye yazmamızı istiyordu. /Bizi 248. maddenin kapsamına sokarak elimizden hikâyeleri neredeyse zorla almasını biliyordu."*	2

Geliştirilmeli	
Kahraman anlatıcı ve istasyon şefinin öne çıkarıldığını tespit eder. Bu kişilerin işlevleri ile ilgili eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *(Metindeki diğer kişilere dikkat çekildiği ifade edip tutarlı bir açıklama getirebilir.)* *Örnek Cevaplar:* • *Metinde kahraman anlatıcı ve istasyon şefi öne çıkar. Kahraman anlatıcı, üç hikâyecinin istasyondaki zorluklarını vurgularken, istasyon şefi bu hikâyecilerin baskı altında yaşamalarına neden olan kişi olarak dikkat çeker.*	**1**
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

8. **Metindeki temel** *çatışmayı* **ve metnin ima ettiği diğer çatışmaları belirleyiniz. Bu çatışma/karşılaşmaların kişi, grup ya da kurumlar arası ilişkiler bağlamda gerçek dünyadaki karşılıkları nedir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metindeki temel çatışma/karşılaşmayı ve metnin ima ettiği diğer çatışmalar/karşılaşmalardan <u>en az ikisi</u> tespit eder ve derin yapıdaki karşılıkları ifade eder. *Örnek Cevaplarlar:* • *İstasyon şefi ve hikâyeciler: Otorite ve sanatçılar* • *Hikâyeciler ve diğer satıcılar: Aydın ve halk (sosyokültürel üst grup ve sosyokültürel alt grup)* • *Yahudi, kadın ve diğer kişiler: Dezavantajlı gruplar ve toplum* • *Yataklı vagon yolcuları ve diğer yolcular: Sosyoekonomik alt grup ve sosyoekonomik üst grup* • *Tanınmış eleştirmen/büyük yazar ve sanatçılar: Büyük şehirlerdeki/merkezdeki edebiyat otoriteleri/eleştirmenler ve bu anlayışın uzağında kalan sanatçılar*	2 2
Geliştirilmeli	
Metindeki temel çatışma/karşılaşmayı ve metnin ima ettiği diğer çatışmalar/karşılaşmalardan <u>en az ikisi</u> yüzey yapıda sunulduğu şekliyle tespit eder. Örnek Cevaplarlar: • *İstasyon Şefi -Hikâyeciler,* *Hikâyeciler- Diğer Satıcılar,*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

9. **Yazarın metinde zaman ve mekân unsurlarına yüklediği sembolik anlamlar nelerdir?** *Kişi- zaman -mekân unsurları arasındaki ilişkilere dayanarak açıklayınız.*

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin zaman ve mekân unsurlarının sembolik olduğu varsayımına dayanarak, bu unsurların derin yapıda kazandığı anlamlar tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplarlar:* • Demiryolu istasyonu ve savaş yılları, ülkedeki edebiyat atmosferini anlamanın bir aracı olarak görülmüştür. Demiryolu istasyonu ve trenler, hız ve insan çeşitliliği ile sanatın metalaşma sürecini anlatır. Trenler, sanat pazarını; yolcular, müşterileri; hikâyeciler ise bu pazarın asıl yolcularını temsil eder. "*Her gece yarısı yarım kalan uykular, tren düdükleri.../ Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı*." Demiryolu istasyonu ise bu pazarın hâkim güçlerine karşılık gelir. "*Şimdi de demiryollarının sayesinde ekmek yediğimizi ileri sürerek hikâye yazmamızı istiyordu."* • Metinde sıkça karşılaşılan gece ve karanlık, fiziksel zamandan ziyade sanatçıların umutsuz atmosferini ve kör zihniyetleri sembolize eder. *"Karanlık işimizi zorlaştırıyordu; satırları iyi göremedikleri için baştan savma geri veriyorlardı."* Metinde postmodernizme özgü zaman ve mekân tasarımı dikkat çeker. Modernizmle ilişkilendirilen şehir hayatı ve yapay zaman sistemi önemsizleştirilmiştir. Farklı zaman (şimdiki zaman ve geçmiş zaman) ve mekân unsurları (*satıcıların ve istasyon şefin yer aldığı demiryolu istasyonu, bakkalın yer aldığı belirsiz mekân*) bir arada verilerek hikâyeden çok metin ön plana çıkarılmıştır.	2
Geliştirilmeli	
Metinde mekân ve zaman unsurları ile kişi-zaman-mekân ilişkilerine dair tespitler, yüzey yapıda sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır. *Örnek Cevaplar:* • Metnin ana mekânı, bir demiryolu istasyonudur. İstasyon şefi, yolcular ve seyyar satıcılar (*gazoz, sucuk-ekmek, elma, ayran*) bulunur. İstasyon şefi demiryolları idaresinden sorumludur ve hikâyeciler burada yönetmeliklere uymak zorundadır. Savaş yıllarında geçmesi, hikâyecilerin işlerini zorlaştıran bir unsur olarak öne çıkar. "*Satışlar iyi gitmiyordu; ekmek bile pahalıydı."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

10. **Metnin sonunda anlatıcının** *"Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?"* **seslenişi ile Oğuz Atay'ın edebî kişiliği arasında nasıl bir bağ kurulabilir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Anlatıcının yazarın düşünce veya kişiliğiyle örtüşen tarafları keşfeder. Cümleden hareketle yazarın metinle ulaşmak istediği hedefler değerlendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *(Metinler arası ilişkiler kurabilir.)* Örnek Cevaplar: • Hikâyecilerin iyi eserler vermesine rağmen okuyucuya ulaşamaması, Oğuz Atay'ın yazarlık macerasının kesiştiği noktadır. (*Anlaşılmama endişesi, iletişimsizlik ve entelektüel kaygılar, yazarın düşünce veya kişiliğiyle örtüşen özelliklerdir*.) Yazar, diğer eserlerinden (*Tutunamayanlar, Günlük vb.*) anlaşıldığı üzere, eserlerinin ulaşabileceği okuyucusunu aramaktadır. Metnin son cümlesi bu arayışın sesini taşır; bilinçli bir okur olma yönünde okuyucuyu harekete geçiren bir ileti olarak da değerlendirilebilir. Bu cümlenin örtük anlamları, Oğuz Atay'ın aradığı okuyucunun varlığına olan inancını yansıtır.	2

Geliştirilmeli	
Anlatıcının yazarın düşünce veya kişiliğiyle örtüşen taraflarına dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. Örnek Cevaplar: • Hikâyecilerin iyi eserler yazmasına rağmen okuyucuya ulaşamaması, Oğuz Atay'ın yazarlık deneyimiyle örtüşmektedir *"Oysa pek alıcı bulamamakla birlikte, daha iyi hikâyeler yazdığımı sanıyordum."*	**1**
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

11. *"Ben o sıralarda aşk hikâyeleri yazmaya başlamıştım. İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi. Onun bütün hareketlerine boyun eğiyorduk. Buradan atılırsak, böyle içinde yazma kulübeleri olan başka bir tren istasyonu nereden bulacaktık? Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerini dikiyordu, mesele çıkmasın diye."* **Olaylara konu olan tarafların tepkilerinden hareketle metindeki toplumsal statü ve rol farklılıklarını değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Tarafların tepkileri üzerinden toplumsal ilişkiler analiz eder. Hâkim grubun söylemi ve etkisi, alt grubun duygu ve düşünceleriyle ilişkilendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını vb. ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. Örnek Cevaplar: • İstasyon şefi, hikâyecilerin sanatsal ifade özgürlüğünü kısıtlayarak otoritenin sanat üzerindeki baskısını somutlaştırır. Hikâyecilerin boyun eğmesi, otorite ve sanatçı arasındaki sorunlu ilişkiyi ve sanatçının toplumsal hiyerarşide alt konumlandırılmasını derin yapıda ortaya koyar. *"Dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara engel olmak istedi."* "*Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerini dikiyordu, mesele çıkmasın diye."*	2
Geliştirilmeli	
Olaya tarafların tepkilerinden hareketle yapılan toplumsal ilişki tespitleri, metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez Örnek Cevaplar: • İstasyon şefi, hikâyecilerin aşktan bahsetmesini engellemek ister. Endişe ve korku ortamı, hikâyecileri istediklerini yazmaktan vazgeçmeye ve genç kadını istasyon şefinin işlerini yapmaya zorlamıştır. İstasyon şefi otorite, hikâyeciler ise yönetilen konumundadır.	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

12. *"Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum. Bir gün -yani bir süre sonra- bir yolcu daha önce -bir süre önce- kendisine satmış olduğum hikâye hakkında ağır eleştirilerde bulundu. Sayfa numaraları da karışıktı. Ben de ona bir haftadır aç olduğumu söyledim. Hayır söylemedim. Bunu başka bir yolcuya -bir süre sonra- söyledim. Bir süre önceki yolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum…Kundura tamircisi de dünyada olup bitenler hakkında bir şeyler anlatıyordu. Bunların neler olduğunu şimdi tam olarak hatırladığımı sanmıyorum. Fakat karışık ve akıl erdiremediğim bir dünyayı anlatıyordu tamirci."* **Zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybından hareketle anlatıcının zihinsel ve ruhsal durumuna dair neler söylenebilir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Kahraman anlatıcının zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybını metnin temasıyla ilişkilendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Anlatıcının yaşadığı bellek kaybı, yabancılaşma ve toplumsal yapıdaki bozulmaya karşı bir başkaldırı olarak değerlendirilebilir. *"Bir süre önceki yolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum."* Yazar, sanatı metalaşma sürecine dahil eden sistemi, iletişimsizlik ve yabancılaşma temalarıyla ironik bir dille eleştirir.	2
Geliştirilmeli	
Anlatıcının yaşadığı zihinsel ve ruhsal duruma dair tespitler metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Açlıkla mücadele gürültülü çevre ve genç kadının gidişi gibi etkenler, kahraman anlatıcının umutsuzluk yaşamasına, zaman algısını yitirmesine yol açmıştır. *"Yalnız bitişikteki kunduracının gürültüsü aklımı karıştırıyordu." "Genç kadın bir süre önce gitmişti." "Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

13. *"Son günlerde istasyon şefini de nedense ortalarda göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum çünkü yıllardır hiç tatil yapmamıştı. Onun elbiseleri de şimdi benim üzerimde. Giderken yerine beni bırakmış olmalı."* **Metnin sonunda anlatıcının istasyon şefinin elbiselerini kendi üzerinde görmesi, başlangıç durumuna göre nasıl bir değişim yaşandığına işaret etmektedir?** *Metnin ana düşüncesini temel alarak açıklayınız.*

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin sonunda başlangıç durumuna göre yaşanan değişimi metnin ana düşüncesi temel alarak açıklar. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metnin sonunda anlatıcının istasyon şefinin elbiselerini giymesi, sanatsal ifade özgürlüğünün önündeki engellerin kalktığını gösterir; artık güç ve yetki sahibi odur. Bu durum, ötekinin baskı ve tehditlerinden kurtulmuş bir özgürleşme hali sunarken, aynı zamanda yabancılaşma ve yalnızlaşmayı da beraberinde getirmiştir. *"Hikâyelerimin hepsi kafamda. Hepsini çok iyi hatırlıyorum. Henüz hepsini yazmış olmayabilirim. Şimdi bazı geceler, eski alışkanlığımla, gece yarısı uyanıyor ve bu yeni hikâyelerimi sepetime -ya da genç kadının sepetine ya da şimdi ölmüş bulunan genç Yahudi'nin sepetine- özenle yerleştiriyorum, demiryoluna çıkıyorum."* *(Otoriteye teslim olma şeklinde yorumlayıp tutarlı bir açıklama getirebilir.)*	2

Geliştirilmeli	
Metnin sonunda kahramanın yaşadığı değişime dair tespitleri metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *Örnek Cevaplar:* • İstasyon şefinin izne çıkarken yerine anlatıcıyı bırakmış olabileceği ya da bu durumun anlatıcının kafa karışıklığından kaynaklandığı söylenebilir. *"Son günlerde istasyon şefini göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum çünkü yıllardır tatil yapmamıştı." "Neyse, kafam biraz karıştı. Birçok şeyi unutuyordum."*	**1**
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

14. **Metinde hangi toplumsal sorunların sıradanlaştırıldığına dikkat çekilmektedir? Metne dayanarak açıklayınız.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Yazarın içinde bulunduğu toplumun hangi sorunlarını metne yansıttığını tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. Örnek Cevaplar: • *Sanatçının özgürlük sorunu:* "*Yazdığımız konulara, hatta yazış biçimimize bile karışır olmuştu."* • Savaşın ekonomi üzerindeki olumsuz etkileri: *"Satışlar iyi gitmiyordu. Savaş yıllarıydı. Ekmek bile pahalıydı."* • Ekonomik bunalımın sosyokültürel sınıfları aynılaştırması: *"Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."* • Moda tutkusunun toplum ve sanat hayatına darbe vurması: *"Her yolcu tomarları (genellikle hırpalayarak) açıyor, hiç olmazsa sayfalara bir göz atıyordu. / Allahtan, aldıkları malı doğru dürüst incelemeden, üstelik iki misli para vererek kapışan yataklı vagon yolcuları vardı."* • Sanatçıya yönelik sosyal politika düzenlemelerinin olmaması: *"Bizim durumumuzu düzeltecek, bize de istasyon toprakları içinde şerefli bir yer verecek yasalar yok muydu?"* • Yazarlığın bir meslek olarak görülmemesi: "*Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık."* • Sosyal sınıf temelinde bir ayrımcılığın varlığı: *"Seyyar satıcıların yataklı vagona girmesi yasaktı."* • Sanatçının geçim kaygısı yaratıcılık yetisine köreltmesi*: Hikâyelerim için güncel olaylar bulmakta, insanları ve maceraları birbirine bağlamakta eski becerim kalmamıştı. Önemli olayları bile öğrenemiyordum çoğu zaman.* • Sanatçının geçim kaygısı yaratıcılık yetisine köreltmesi*: "İnce ve her tarafı sökülmüş kazağımın içinde titriyordum. Bu şartlarda daha iyi ne yazabilirdim?" vs.*	2
Geliştirilmeli	
Yazarın içinde bulunduğu toplumun hangi sorunlarını metne yansıttığına dair tespitleri metnin yüzey yapısıyla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • *İstasyon şefinin hikâyecilere baskı yapması* • *Gazetelerin ve ekmeğin pahalanması* • *Trenlerin istasyona seyrek uğraması* • *Demiryolları hastanesinin hikâyecileri kabul etmemesi vs.*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

15. *"Çünkü güncel konuları işleyen hikâyeler yazıyorduk ve bir iki günlük modası geçmiş hikâyeleri uzattığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak, "Bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?" diyerek bayat hikâyelerimizi suratımıza fırlatıyorlardı."* **Metindeki altı çizili deyimlerden toplumun sanat eserine karşı nasıl bir değer yargısına sahip olduğu anlaşılmaktadır? Metinde aynı mesajı güçlendiren başka hangi kalıplaşmış ifadelere (deyim, atasözü, ikileme vs.) başvurulmuştur?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin derin yapısında hangi düşüncenin ikna aracı olarak altı çizili deyimlere başvurulduğunu keşfeder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metne göre, toplumun sanat eserine bakışını tüketim kültürünün aşıladığı moda, hız ve değişim tutkusu belirler. Bu bakış açısına uymayan sanat eserleri karşısında duyulan öfke ve hoşnutsuzluk, "yüzünü buruşturmak" ve "suratına fırlatmak" deyimleriyle ifade edilerek neden-sonuç ilişkisi vurgulanmıştır. *"Allahtan, aldıkları malı doğru dürüst incelemeden, üstelik iki misli para vererek kapışan yataklı vagon yolcuları vardı."* *"Satırları iyi görmedikleri için baştan savma bir göz gezdirdikten sonra geri veriyorlardı."* *"Okuduklarını pek sanmıyorum. Herhalde elden düşme satıyorlardı."* *"Oysa pek alıcı bulamamakla birlikte, daha iyi hikâyeler yazdığımı sanıyordum." vb.*	
Geliştirilmeli	
Toplumun sanat eserine karşı geliştirdiği bakış açısı, metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. Örnek Cevaplar: • Metne göre toplumun sanat eserine bakışını moda belirlemektedir. Bu bakış açısına cevap vermeyen bir sanat eseri hoşnutsuzlukla karşılanmaktadır.	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

16. *"İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık."* **Altı çizili adlandırmalar yazar-eser-okur bağlamında hangi imaları barındırmaktadır?** *Metinde aynı anlam çerçevesinde yer alan diğer kavramlarla tespitlerinizi destekleyiniz.*

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	2
Metnin bağlamı ve dünya bilgisi üzerinden adlandırmaların derin yapıda kazandığı anlamlar tespit eder. Yazar-eser-okur bağlamında toplumsal ilişkilerin nasıl kurgulandığını değerlendirir, eleştiri ve iddialarını aynı kavram alanına giren dikkatle seçilmiş kelimelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Esnaf hikâyeciler adlandırması, tüketim odaklı yaşam biçiminin edebiyat dünyasına yansımalarını ima eder; sanatçıların eserlerini bağırarak satması, sanatın metalaşma sürecine işaret eder. Bu bağlamda hikâyeciler "üretici/satıcı", hikâyeleri "ürün/mal" ve okuyucular "müşteri" olarak kurgulanmıştır. Müşteri, parça başı iş yapmak, bayat, taze, ücret gibi kavramlarla tüketim kültürünün sorunlarını eleştirir. *"Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için." "Hikâyeler bir iki kere satılmadı mı eskiyor, onlara müşteri bulmak güçleşiyordu."* • Memur hikâyeciler terimi, otorite ile sanat arasındaki sorunlu ilişkiye işaret eder; otoritenin sanata desteği, sanatçının özgürlük ve yaratıcılığı üzerinde olumsuz etki yapar. *"Aslında istasyon binasının yanında bize kutu gibi odalar vermekle demiryolları idaresi hiç de bizim yararımıza çalışmamıştı."* • "Sanatçı" adlandırması ise sanatçı kimliğinin tanınması ve hak edilen toplumsal statünün verilmesi gerektiğini vurgular. "*Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık."*	

Geliştirilmeli	
Metnin bağlamı ve dünya bilgisi ışığında yapılan adlandırmalara dair tespitler, metnin yüzey yapısıyla sınırlıdır. Yazar-eser-okur bağlamında toplumsal ilişkilerin kurgusuna yönelik eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • *Hikâyeciler, demiryolu istasyonundaki kulübelerde yaşamaları ve istasyon şefinin denetiminde hikâye satmaları nedeniyle memur ve esnaf hikâyeciler olarak adlandırılır.*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

17. "*Ona boş yere her gün demiryolları ile ilgili konular bulmanın zorluğunu anlatmaya çalıştım. Aslında bizim bu işe yanaşmayacağımızı biliyordu. Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* **cümlelerinde geçen "o ve biz" zamirleriyle yazar kimleri işaret etmektedir?** *Yazarın bu sözcüklere hangi anlamları yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.*

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Zamirler, metnin derin yapısında aidiyet ve ötekileştirme gibi iki temel karşıtlık grubunu temsil eder. Yazar, toplumsal güç ilişkileri ve bu algılara dair eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • "O" zamiri, istasyon şefine/otoriteye göndermede bulunurken "Biz" zamiri ise anlatıcı ve hikâyecilere işaret eder. Metindeki "biz" ve "o" temsilleri, yazarın sanatçılara yönelik aidiyet algısını ve istasyon şefine yönelik ötekileştirme algısını gösterir. "O" zamiri olumsuz bir temsille, "biz" zamiri ise olumlu bir temsille değer kazanır. İstasyon şefi, eylemleriyle (*tehdit ediyordu, zorla almasını biliyordu*) egemen gücü temsil ederken hikâyeciler eylemleriyle (*"boyun eğiyorduk, yapamıyorduk")* bu gücün alt grubunu temsil etmektedir. • *"Ona yaranmak için sık sık bedava hikâye veriyorduk" "Bu saatlerde genellikle biz hikâyeciler uyurduk."*	2
Geliştirilmeli	
Zamirlerin iki temel karşıtlık grubunun temsilleri olarak değer bulduğu tespit eder. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • "O" zamiri istasyon şefine, "biz" zamiri ise anlatıcı ve diğer hikâyecilere gönderme yapar. Bu iki terim, iki karşıt grubu temsil eder. *"İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu.*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

18. *"Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* **Metinden alınan parçanın <u>cümle düzeyinde</u> üslup özelliklerini** *(yapı, anlam, öge dizilişi, cümle vurgusu, doğrudan-dolaylı aktarım, kip ve çatı özellikleri)* **inceleyiniz. Yazarın bu seçimleri ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Yazarın <u>cümle düzeyindeki</u> üslup özelliklerinden <u>en az üçünü</u> tespit eder. Yazarın dilsel tercihleri, metnin derin yapısındaki anlamlarla ilişkilendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:*	

• Birden fazla yan cümleden oluşan girişik birleşik cümledir. Yan cümleler, sürecin hangi psikolojik koşullar altında gerçekleştirildiğinin "*Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda…*" ve istasyon şefinin/otoritenin eyleminin ardındaki niyetin *"...yeni bir endişe kaynağı yaratmak için/ üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek…*" ifade edilmesine aracılık etmektedir. • Özne-nesne-yüklem arasındaki anlam ilişkisi öge dizilişinden (kurallı) kolaylıkla takip edilebilmektedir. Nesne "bizi" eylemin hemen öncesinde getirilerek olumsuz eyleme maruz kalan taraf vurgulanmıştır. • Örtülü Anlam: Cümledeki "*yeni bir endişe kaynağı*" ifadesi, hikâyecilerin daha önce de endişe yaratan durumlara maruz kaldıklarını gösterir. Önvarsayımlar, okuyucuyu hikâyecilerin güç şartlarda yaşadıklarını sorgusuz kabul etmeye yöneltir. • İstasyon şefinin sözleri, anlatıcı tarafından dolaylı aktarım yoluyla yeniden biçimlendirilmiş; bu süreçte sözün sorumluluğu anlatıcıya geçerken okuyucu ile şef arasında mesafe oluşturulmuştur. • "*Tehdit ediyordu"* eylemi, şimdiki zamanın hikâyesi olarak çekimlenmiş; bu eylem "geçmişte" sürerlilik göstermiştir. • Cümle etken çatılıdır; bu, öznenin "istasyon şefi"nin "tehdit etme" gücünü ve kararlılığını vurgular. Geçişlilik, tehdit eyleminin hikâyeciler üzerindeki etkisini gösterir.	2
Geliştirilmeli	
Yazarın cümle düzeyinde üslup özelliklerinden en az üçünü tespit eder. Yazarın dilsel tercihlerinin nedenlerine dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *Örnek Cevaplar:* • *Cümle özne-yüklem ilişkisine göre etken, nesne-yüklem ilişkisine göre geçişlidir.* • *Birden fazla yan cümleden oluşan girişik birleşik cümledir.* • *Kurallı ve olumlu bir fiil cümlesidir vb*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

19. *"Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanıkolduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda' olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."* **Metinden alınan parçadaki cümleler arası ilişkilerin** *(genelleştirme, neden-sonuç, karşılaştırma, karşıtlık vb.)* **metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Cümle içi ve cümleler arası anlamsal ile dil bilgisel ilişkileri inceler. Yerel bağdaşıklığın metnin genel bağdaşıklığına katkısını değerlendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • *"Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, 'memur hikâyeciler' diyordu bize."* Özelleştirme/ayrıntılandırma ile sanatçıların memur konumunda tutulduğu vurgulanmıştır; bu, otorite ile sanatçı arasındaki sorunlu ilişkiyi okuyucunun zihninde somutlaştırmaktadır. • *"Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık."* Genelleştirme ile sanatçı kimliği ve tanınma arzusu somut biçimde ifade edilmiştir. • *"Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanık olduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."* Karşıtlık ve karşılaştırma ile ekonomik bunalımın sosyokültürel sınıfları aynılaştırdığına dikkat çekilmiştir; sanatçıların ayrıcalıklı konumda olmaları gerekirken mevcut düzenin buna imkân tanımadığı mesajı güçlendirilmiştir. • *"Evet, hayır, sonra, üstelik, ayrıca, aslında, ne var ki"* gibi dilsel göstergelerle kurulan anlam ilişkileri, metnin derin yapısıyla ilişkilendirilebilir.	2

Geliştirilmeli	
Cümle içi ve cümleler arası anlamsal ve dil bilgisel ilişkileri inceler. Yerel bağdaşıklığın metnin genel bağdaşıklığına katkısına dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Sanatçılar ile diğer satıcılar arasında mallarını satmak için verdikleri mücadeleye dair bir karşılaştırma yapılmıştır. Metindeki karşılaştırma ve genelleştirmeler, anlatılanlarla tutarlıdır. *"Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

20. **Yazarın anlatım planı ve üslubundan hareketle metin kendi türü dışında başka bir metin türü ile ilişkilendirilebilir mi? Nedenlerini değerlendiriniz.**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metin, düzenleniş ve üslup açısından "mektup" türü ile ilişkilendirir, yazarın bu biçimle derin yapıda iletmek istediği düşünceleri ilişkilendirir. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. (*Metin mektup dışında başka bir metin türü ile ilişkilendirilip tutarlı bir açıklama getirilebilir.)* *Örnek Cevaplarlar:* • *Metin, hikâye satıcılarının öykülerini mektup formuyla çerçeveleyerek türler arası bir düzlem oluşturmuş, anlatıcının değişimi ve okuyucuya doğrudan seslenmesiyle bir iletişim kanalı işlevi görmektedir. Posta trenleri metaforu bu anlamı pekiştirirken, hikâyecinin okuyucusuna ulaşma çabası yazarın gerçek okurunu bulma çabasını yansıtır ve metne bütünlük kazandırır.* *(Mektup türüne bir ikna aracı olarak kullanıldığından bahsedilebilir.)*	2
Geliştirilmeli	
Metni düzenleniş ve üslup yönünden "mektup" türü ile ilişkilendirir. Yazarın bu düzenleme biçimine dair eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Metnin sonunda anlatıcının mektup yazma isteği ve adres kavramına değinmesi, bu mektubu okuyucuya ulaştırma arzusu, metnin türle ilişkisini açıklamaktadır. *"Bir mektup yazmak istiyordum, ama adres bilmiyordum. Yani hiçbir adres bilmiyordum.*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

21. **Yazarın metnini oluştururken ironik bir üsluptan yola çıkmasının nedenlerini *metne dayanarak açıklayınız.***

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Yazarın ironik üslubu, ironinin temelde söylenenle söylenmek istenen arasındaki zıtlığa dayanmasının yanı sıra diğer işlevsel özelliklerinden <u>en az birini</u> daha dikkate alarak anlamlandırır. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını vb. ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metinde toplumsal yapıdaki mevcut durum ile olması gereken durum arasındaki çelişkiler ironi yoluyla eleştirilmiştir. *"Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı bir durumda olmalıydık."* • Genel olarak kabullenilmiş toplumsal sorunlara karşı hedef kitleyi uyarmak için örtük bir eleştiri biçimi benimsenmiştir. *"Bizim durumumuzu düzeltecek, bize de istasyon toprakları içinde şerefli bir yer verecek yasalar yok muydu? Bizi sucuk-ekmek yasalarıyla bir tutan anlayışa her zaman karşıydım"* • İroni, muhatabı edilgen tutarak tepkileri önlemeyi amaçlamaktadır. *(Kaçınma stratejisi) "Oysa istasyon şefiyle de aramız iyiydi; fakat nedense genellikle bizi uyandırmayı ihmal ediyordu istasyonun bu tek memuru. Ona da hak veriyorduk bir bakıma: Makasçılık yapıyordu, telgraflara bakıyordu,bütün işaretleri düzenliyordu; trenlere bilet satmak, kapıları açmak, kapamak... Bütün işler tek bir adamın üzerindeydi."* • Üst kurmaca tekniği ile hem anlatıcı hem de hikâye yazarlarından biri olan kahramanın okuyucu ile iletişim kurması vb. ironik değerlendirilebilir. "*Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba? (Farklı bir bakış açısı ile yorumlanıp tutarlı bir açıklama getirilebilir.)*	
Geliştirilmeli	
Yazarın ironik üslubu, söylenenin tersini kastetme üzerinden yorumlar. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Yazar, olumsuz durumları tersine ifade ederek mevcut ve olması gereken arasındaki uyumsuzluğu vurgulamıştır. *"Oysa istasyon şefiyle de aramız iyiydi"*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

22. **Okuduğunuz metinde anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçmesinin nedenleri hakkında neler söylenebilir**?

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçmesinin metnin derin yapısında nasıl anlamlar kazandığı keşfeder. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını vb. ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metnin başlarında anlatıcının istasyonda çalışan üç hikâyecinin yaşadıklarını "biz" zamiriyle sunması, tüm sanatçıların sözcülüğünü üstlendiğini gösterir. "*Başka güçlüklerimiz de vardı. Karanlık işimizi zorlaştırıyordu."* Ancak metnin sonlarına doğru anlatıcı, yalnızlığıyla bu konumdan uzaklaşır ve yalnızlık ile yabancılaşma teması güçlenir. Zaman, mekân ve kişi unsurları değişirken anlatıcı kendi yaşamına odaklanarak "ben" söylemine geçer; böylece metin, üç hikâyecinin değil, anlatıcının kendi hikâyesini anlatmaktadır. *"...bir yolunu bularak okuyucularıma -artık müşterim kalmadı- iletebilsem bile, nerede bulunduğumu nasıl anlatacağım?"* Bu durum, yazarın özgün sesini bulduğuna ve sanatçının özgürleşme yolunun açıldığına işaret eder.	2
Geliştirilmeli	
Anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçişi, metnin yüzey yapısıyla sınırlıdır; eleştirileri ve iddiaları desteklenmemiş genellemelerden oluşur ve derin yapıyla ilişkilendirilmez. *Örnek Cevaplar:* • Metnin başında anlatıcı, diğer iki hikâyeciyle birlikte hikâyecilik yaparken, genç Yahudi'nin ölümü ve kadının istasyonu terk etmesi sonucu yalnız kalır. *"Ülkenin büyük şehirlere uzak bir dağ başı kasabasında, bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyeciydik. Çünkü artık genç Yahudi yoktu; bir süre önce ölmüştü. Yani genç kadın bir süre önce gitmişti. Evet kulübesi boştu."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

23. *"Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu. Sadece sucuk-ekmekçi bazen hikâyelerimizden -hangimizinki olursa olsun- isterdi, son kopyalardan olmak şartıyla: İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize. Bazen, neşeli olduğum zamanlar, yani satışlar iyi gitmişse, yiyecek satıcılarına hikâyelerimi okurdum. (Genç kadın buna karşıydı). Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırlarda uyuklamaya başlardı, fakat sonuna kadar kalırlardı bekleme odasında. (Hikâyenin sonuna doğru da uyanırlardı.) Ayrancı bütün dikkatiyle dinlerdi beni; bu ilgi hoşuma giderdi. Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi."* **Metinden alınan parçadan hareketle sanatçı ve toplum ilişkileri ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunulabilir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metinden hareketle sanatçı ve toplum ilişkilerinin metnin derin yapısındaki anlamlarına ulaşır. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplarlar:* • Metinde halkın okuma kültürü kazanamaması, sanat eserinin bir meta unsuru olarak görülmesi ve estetik zevkten yoksun olmaları gibi sorunlar ele alınmıştır. "*Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu*." ve "*İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize.*" ifadeleri bu durumu vurgular. • Satıcıların kendi zorluklarını anlatan hikâyeleri dinlememesi, toplumcu edebiyat anlayışının halkta karşılık bulamadığını gösterir. *"Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi."*	2

Geliştirilmeli	
Sanatçı ve toplum ilişkisine dair tespitler, metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez. *Örnek Cevaplar:* • Satıcılar, okuma yazma bilmemeleri hikâyelerle yalnızca sigara sarmak için ilgilenmeleri, dinlerken uyuyakalmaları gibi sebeplerden ötürü hikâyelerini diğer satıcılarla paylaşamazlar. *"Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu.", "Bunları dinlerken ayrancı bile uyuklardı."*	**1**
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

24. *"Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti? Yoksa uzak çöllerde mi savaşılmıştı? Topraklarımız genişlemiş miydi, daralmış mıydı? Genç Yahudi bitkin gülümsemesiyle karşılık veriyordu bana: Bizim istasyon hep aynı yerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı? Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı."* **cümleleri dönemin sosyokültürel gerçekliğine *dair* hangi durumlara işaret etmektedir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metinden hareketle dönemin toplumsal ve kültürel gerçekliğini yüzey yapıdan derin yapıya doğru anlamlandırır. Eleştiri, değerlendirme ve iddialarını ayrıntılı ve dikkatle seçilmiş göndermelerle destekler. *Örnek Cevaplar:* • Metinde yer alan cümleler, ülkenin dünyadaki gelişmelerinin gerisinde kaldığını vurgulamaktadır. İstasyonun sabit konumu, mevcut edebiyat anlayışının toplumu aydınlatma yükümlülüğünü sürdürdüğünü; ancak kültürel modernleşmenin gerisinde kalındığını okuyucuya iletmektedir. *"Bizim istasyon hep aynı yerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı?"*	2
Geliştirilmeli	
Dönemin toplumsal ve kültürel gerçekliğine dair tespitler metnin yüzey yapısında sunulanlarla sınırlıdır. Eleştiri, değerlendirme ve iddiaları genellemelere dayanır veya göndermelerini derin yapıyla ilişkilendirmez *Örnek Cevaplar:* • Anlatıcı, yaşadığı zihinsel karmaşa nedeniyle toplumsal ve kültürel gerçekleri ayırt edememektedir. *"Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum."* Top seslerinin istasyonun yakınlarında duyulmaması, savaşın ülkeye ulaşmadığını göstermektedir. *"Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı."*	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

25. **Metnin yazılış amacına göre sanatsal özgürlüğe imkân tanıyan toplumsal düzen nasıl tanımlanabilir? Metnin okuru olarak sizin bu süreçteki rolünüz nedir?**

CEVAPLAR	Başarı Puanı
Üst düzey	
Metnin yüzey yapısındaki unsurlarla derin yapıda idealize edilen toplumsal düzeni tanımlar ve okuyucunun bu süreçteki rolüne dair yeni ve özgün fikirler geliştirir. *Örnek Cevaplar:* • Sanatsal özgürlüğe imkân tanıyan bir toplumsal düzen, yeni yaklaşımlara açık, sanatsal ifade ve yaratıcılık özgürlüğünü destekleyen, müdahaleci kültür politikalarından uzak, özgün bir kimlik geliştiren, dünya gelişmeleriyle paralel sanat politikaları benimseyen, sanatçı ve eserine saygı gösteren bir yapı olmalıdır. Bu bağlamda okuyucu, sanatın gereksinimlerine yanıt verecek toplum yapısının oluşumunda sorumluluk almalı, toplumsal ve kültürel gelişmeleri takip ederek metinle derin bağlar kurabilen bir okuyucu olmalıdır.	2
Geliştirilmeli	
Yazarın idealize ettiği toplumsal düzenle ilgili tespitleri metnin yüzey yapısıyla sınırlıdır ve okuyucunun rolüne dair basmakalıp fikirler sunar. *Örnek Cevaplar:* • Metnin yazılış amacına göre, sanatsal özgürlüğe olanak tanıyan bir toplumsal düzen, sanatçıların geçim kaygısı taşımadığı, yazma biçimlerine ve konularına müdahale edilmediği, ayrıca sanat ve sanatçılar için yasal düzenlemelerin yapıldığı bir yapıdadır. Bu süreçte okuyucuların okuma alışkanlığı edinmeleri ve genel kültürlerini geliştirmeleri önemlidir.	1
Yetersiz	0
Metni yeterince kavrayamadığını gösterir, tutarsız veya belirsiz bir cevap verir ya da soruyu yanıtsız bırakır.	

Ek 4. Eleştirel Okuma Başarı Testi Öğrenci Örneği: Kontrol Grubu

Ö-24

ELEŞTİREL OKUMA BAŞARI TESTİ

Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya adlı metni en az iki defa okuyunuz.
Size yöneltilen soruları metinden örneklerle destekleyerek cevaplandırınız.

---

1. Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu değerlendiriniz.

Ben yansıttığını düşünüyorum. Hikayenin geçtiği yer kişiler ile uyumlu ama tam olarak kanının anlatmak istediği yansıtmamış gibi

Bir rüya olarak değerlendirilsem o konuda pek bağdaştıramadım ama metnin son bölümünden kurmaca bir hikaye olduğu düşünürsek o şekilde anlamlanabilir diye düşündüm

2. Metnin giriş paragrafı hikâye hakkında ne tür ipuçları sunmaktadır?

Karakterler hakkında bilgi verilmiştir. ve genel olarak konuya giriş yapılmış. Durumun zorluğu belli edilmiş. Yer hakkında bilgi var

Seyyar hikaye satıcılarının gerçek anlamda her açıdan zor durumda olduğu göze çarpıyor.

3. Metnin tema ve konusu nedir? Yazarın kişi, zaman, mekân, olaylar/durumlar ile duygu ve düşüncelerin terkibi konusundaki estetik başarısını değerlendiriniz.

Tema = Yabancılaşma, Umutsuzluk
Konu = Bir demiryolu istasyonunda sanatlarını zorluk içinde satmaya çalışan üç seyyar hikaye yazarının zamanla birbirlerinden, kendilerinden kopması

Metnin istasyonda geçmesi, ve gerçekle alakası seyyar hikaye satıcılarının varlığı yazarın aktarmak istediği duyguyu yansıtmıştır.

Kişiler ve düşünceleri temayı bize doğrudan aktarıyor.

1

Ö-24

4. **Metnin ana düşüncesi nedir? Yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair görüşlerinizi açıklayınız.**

Ana düşünce: Iğkinde bulundukları yerde ya da genel çevrede sanata yeterince verilmeyen değer olarak yorumladım.

Savunduğu düşünceye ise sanatın seyyar, sucuk-ekmek, elma satan satıcılar ile bir tutulması toplumdaki sanata olan bilgisizliğe ilgisizliğe bağlı

5. **Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Bu seçimlerin nedenlerini değerlendiriniz.**

Anlatıcı olarak birinci tekil kişili anlatım var. Hikaye yazarın bakış açısından anlatılmış.

Bu seçimin nedeni kahramanın anlatıcının hislerini tam anlamıyla yansıtılmak istenmesi daha yoğun işlenmesi

6. **Metinde olaylar/durumlar, birbiriyle ilişkisi ve sıralanışına göre nasıl düzenlenmiştir? Yazarın bu düzenleme biçimi ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?**

Giriş gelişme sonuç olarak gitmiş aralarda dikkat çeken farklılık vardı, ama belli bariz değil bunun sebebi ise okuyucuya anlamlar çıkarması bu bölümler hakkında düşündürmesi olabilir.

7. **Okuyucunun dikkati özel olarak bir kişi ya da kişiler üzerine yoğunlaştırılmış mıdır?** *Bu kişi/kişiler hakkında sunulan bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız.*

Okuyucunun dikkati özel olarak üç hikaye yazarına yoğunlaştırılmış bence ortak yönlerinin, aynı seyleri yasıyor, toplum tarafından anlasılmıyor olduklarına dikkat çekmek istenmiş

8. Metindeki temel çatışmayı ve metnin ima ettiği diğer çatışmaları belirleyiniz. Bu çatışma/karşılaşmaların kişi, grup ya da kurumlar arası ilişkiler bağlamında gerçek dünyadaki karşılıkları nedir?

Metindeki genel çatışma anlatıcımız ve istasyon şefi arasında geçmektedir. Bu da güçlü x güçsüz çatışmasına olmaktadır.

9. Metinde zaman ve mekân unsurlarına yüklenilen sembolik anlamlar nelerdir? Kişi- zaman -mekân unsurları arasındaki ilişkilere dayanarak açıklayınız.

Metinde kesin bir mekan, zaman unsuru verilmemesi

Kişiler (istasyon şefi dağmalık baskıcı gücü, hikayecilerimiz kimlik bunalımı yaşayan ve istasyon satıcıları ise halkı temsil etmekte

10. Metnin sonunda anlatıcının *"Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?"* **seslenişi ile Oğuz Atay'ın edebî kişiliği arasında nasıl bir bağ kurulabilir?**

Oğuz Atay yaşadığı dönemde değer görmeyen kitapları o öldükten sonra değerlenen biri olduğunu düşünürsek metinde de bu durumdan yakınmışa benziyor. Anlatıcının o cümlesi her şey herkes gittiğinde bir mektup yazmak istiyip hiçbir adres isim bilmeden yazdığı mektupta kimsenin alıcısının kalmadığını ve okuyucularına bir şekilde seslenmek isteyisi

11. *"Ben o sıralarda aşk hikâyeleri yazmaya başlamıştım. İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi. Onun bütün hareketlerine boyuneğiyorduk. Buradan atılırsak, böyle içinde yazma kulübeleri olan başka bir tren istasyonu nereden bulacaktık? Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerinidikiyordu, mesele çıkmasın diye."* **[10] Olaya konu olan tarafların tepkilerinden hareketle metindeki toplumsal statü ve rol farklılıklarını değerlendiriniz.**

Yaşaması ve en azından biraz daha rahat olabilmesi için üstündeki insanlara boyun eğmesi toplumun hepimize dayatlığı bir şey

Sosyal anıt diyerek hafife alınan bu olay temelinde büyük bir ayrımcılığın varlığı

12. *"Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum. Bir gün -yani bir süre sonra- bir yolcu dahaönce -bir süre önce- kendisine satmış olduğum hikâye hakkında ağır eleştirilerde bulundu. Sayfa numaraları da karışıktı. Ben de ona bir haftadır aç olduğumu söyledim.Hayır söylemedim. Bunu başka bir yolcuya -bir süre sonra- söyledim. Bir süre önceki yolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum...Kundura tamircisi de dünyada olup bitenler hakkında bir şeyler anlatıyordu. Bunların neler olduğunu şimdi tam olarak hatırladığımı sanmıyorum. Fakat karışık ve akıl erdiremediğim bir dünyayı anlatıyordu tamirci."* [15] **Zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybından hareketle anlatıcının zihinsel ve ruhsal durumuna dair neler söylenebilir?**

Bunalmışlık, yalnızlık, umutsuzluk duyguları içinde ve zaman geçtikçe durumuna dayanacak gücü olmayıp zihinsel ruhsal durumuna kötü bir şekilde yansıması ve olduğu durum yüzünden yeterli beslenmemesi zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybı yaşamasının sebebine bağlanabilir.

13. *"Son günlerde istasyon şefini de nedense ortada göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum çünkü yıllardır hiç tatil yapmamıştı. Onun elbiseleri de şimdi benim üzerimde. Giderkenyerine beni bırakmış olmalı."* [16] **Metnin sonunda anlatıcının istasyon şefinin elbiselerini kendi üzerinde görmesi, başlangıç durumuna göre nasıl bir değişim yaşandığına işaret etmektedir?** Metnin ana düşüncesini temel alarak açıklayınız.

Sanırım kahramanımız artık içinde bulunduğu durumu kabul ediyor savunduğu şeylerden vazgeçiyor ya da bu duruma bir şekilde mecbur bırakılıyor

14. Metinde hangi toplumsal sorunların sıradanlaştırıldığına dikkat çekilmektedir? Metne dayanarak açıklayınız.

Ekonomik bunalım normalleştirilmesi
Sanata ve sanatçıya yeteri kadar değer verilmiyor olusu
Yazarlık mesleğinin ciddiye alınmaması
Bariz bir şekilde yoksulların sınıf ayrımcılığı

15. *"Çünkü güncel konuları işleyen hikâyeler yazıyorduk ve bir iki günlük modası geçmiş hikâyeleri uzattığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak, "Bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?" diyerek bayat hikâyelerimizi suratımıza fırlatıyorlardı."* [2] **Metindeki altı çizili deyimlerden toplumun sanat eserine karşı nasıl bir değer yargısına sahip olduğu anlaşılmaktadır? Metinde aynı mesajı güçlendiren başka hangi kalıplaşmış ifadelere** *(deyim, atasözü, ikileme vs.)* **başvurulmuştur?**

Toplumun sanata ve sanatçıya hiçbir şekilde ne saygı ne değer duymadığı anlaşılmaktadır.

16. *İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışmabaşlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık.* [2] **Altı çizili adlandırmalar "yazar-eser-okur" bağlamında hangi imaları barındırmaktadır?** Metinde aynı anlam çerçevesinde yer alan diğer kavramlarla tespitlerinizi destekleyiniz.

Anlatıcı ne memur ne de esnaf diye nitelendirilmek istiyordu sanatçı olduğunu ve ayrıcalıklı bir durumda olmak istiyordu Yazarlığın basit bir meslek olarak görülmesi hatta görülmemesi Sanatçıya hiçbir şekilde değer verilmemesi okuyucuya bariz bir şekilde yansıtılmıştır.

17. *"Ona boş yere her gün demiryolları ile ilgili konular bulmanın zorluğunu anlatmaya çalıştım. Aslında bizim bu işe yanaşmayacağımızı biliyordu. Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* [10]**cümlelerinde geçen "o ve biz" zamirleriyle yazar kimleri işaret etmektedir?** Yazarın busözcüklere hangi anlamları yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.

O derken üst sınıfı, biz derken zor şartlarda ve kimlik bunalımı yaşayan alt sınıftan bahsetmekte

18. *"Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* **[10] Metinden alınan parçanın <u>cümle düzeyinde</u> üslup özelliklerini** *(yapı, anlam, öge dizilişi, cümle vurgusu, doğrudan-dolaylı aktarım, kip ve çatı özellikleri)* **inceleyiniz. Yazarın bu seçimleri ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?**

Yazarın burada anlatmak istediği güçlüye karşı güçsüzün boyun eğmek zorunda kalmasıdır.

Dolaylı bir anlatım

Şimdiki zaman

19. *"Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanıkolduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda' olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."* **[2] Metinden alınan parçadaki cümleler arası ilişkilerinin** *(neden-sonuç, karşılaştırma, karşıtlık, genelleştirme, özelleştirme/ayrıntılandırma vb.)* **metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.**

Karşılaştırma – Neden - sonuç - karşıtlık gibi yöntemler kullanılmıştır.
Bu yöntemler metnin akıcı anlaşılır ve net olmasını sağlamıştır.
Memur hikayeciler derken genelleme yapılıyor ve kahramanlar bundan şikayetçiler. Bu yöntemler bu anlatımı destekliyor.

Sonra bağlacı cümleye neden - sonuç ilişkisi katmıştır.

20. Yazarın anlatım planı ve üslubundan hareketle metin kendi türü dışında başka bir metin türü ile ilişkilendirilebilir mi? Nedenlerini değerlendiriniz.

Hikaye türünde bir yazı ama içinde mektup yazısı da
bunun sebebi samimi hisleri açık belli eden üslup olması

21. Yazarın metnini oluşturuken ironik bir üsluptan yola çıkmasının nedenlerini değerlendiriniz.

Anlatıcı bir seyleri kendi acık acık söylerle doğru karsılanmıcağı için normal bir anlatım değilde böyle karmasık gizemli biraz daha altında yatanbirı acık acık olmadığı bir anlatıma basvurmus

22. Okuduğunuz metinde anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçmesinin nedenleri hakkında neler söylenebilir?

Etrafında artık kimsenin kalmaması genç yahudinin ölmesi genç kadının bulunduğu duruma dayanamayıp gitmesi, yanındaki diğer satıcılarında birbir gitmesiyle istasyonda tek kalmıştır. O yüzden biz söyleminden "ben"e geçmiştir.

23. *"Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu. Sadece sucuk-ekmekçi bazen hikâyelerimizden -hangimizinki olursa olsun-isterdi, son kopyalardan olmak şartıyla: İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize.* [4] *Bazen, neşeli olduğum zamanlar, yani satışlar iyi gitmişse, yiyecek satıcılarına hikâyelerimi okurdum. (Genç kadın buna karşıydı). Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırlarda uyuklamaya başlardı, fakat sonuna kadar kalırlardı beklemeodasında. (Hikâyenin sonuna doğru da uyanırlardı.) Ayrancı bütün dikkatiyle dinlerdi beni; bu ilgi hoşuma giderdi. Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi."* [5] **Metinden alınan parçadan hareketle sanatçı ve toplum ilişkileri ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunulabilir?**

Sanatçının anlasılmaya, değer görmeye calısma çabası boşadır.

Sanat hakkında hiç bilgilendirilmemis sanatsal özgürlüğe imkan tanımayan bir toplumda ne kadar cırpınırsa cırpınsın gözükmeyecek ve anlasılmayacak

24. *"Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti? Yoksa uzak çöllerde mi savaşılmıştı? Topraklarımız genişlemiş miydi, daralmış mıydı? Genç Yahudi bitkin gülümsemesiyle karşılık veriyordu bana: Bizim istasyon hep aynı yerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı? Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı."* **[12] cümleleri dönemin sosyokültürel gerçekliğine dair hangi durumlara işaret etmektedir?**

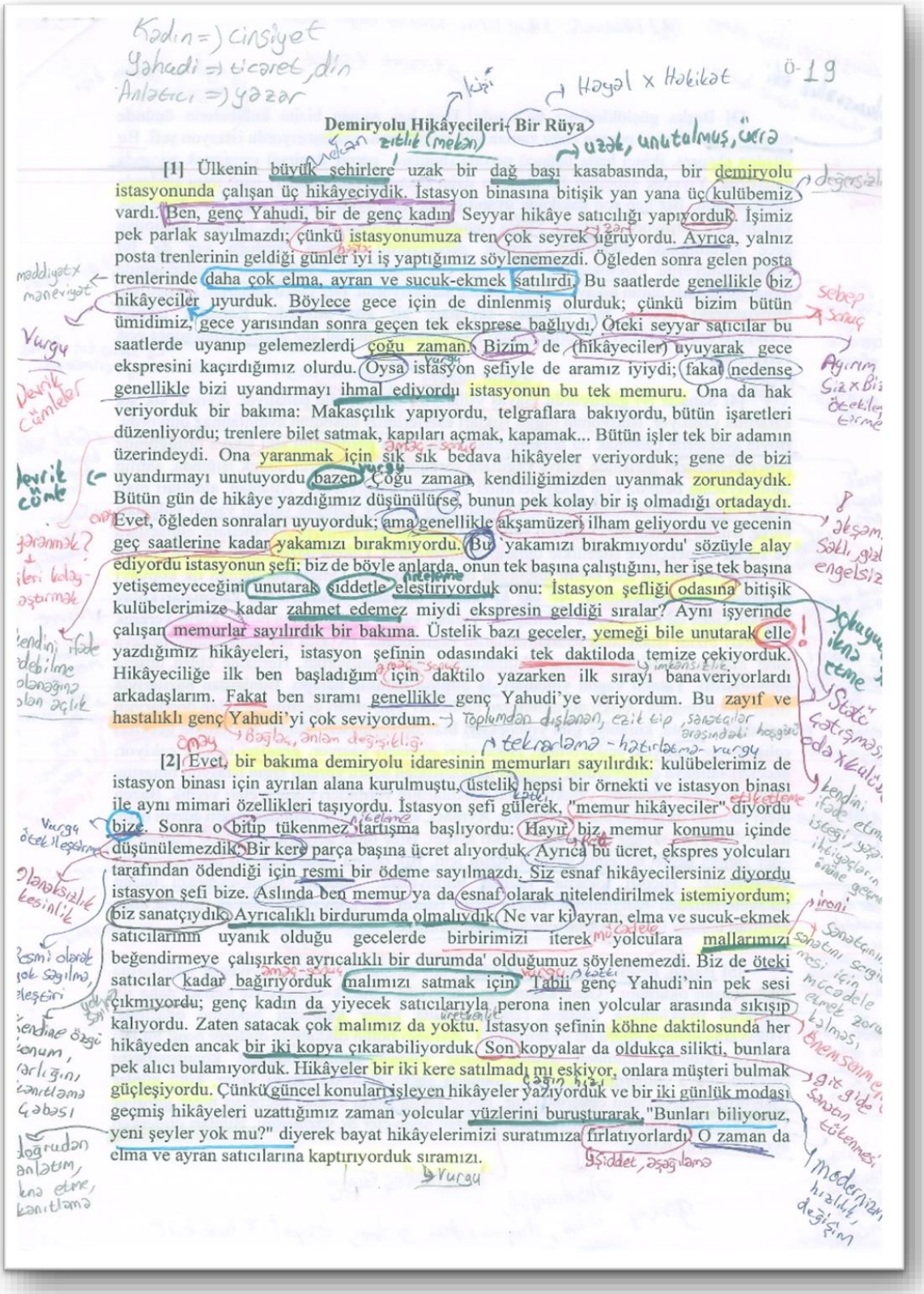
Alt kesimin ülke gerçeklerine olaylarına tarafsızla uzak olduğu bilinçlendirilmediğine işaret etmektedir.

25. Metnin yazılış amacına göre sanatsal özgürlüğe imkân tanıyan toplumsal düzen nasıl tanımlanabilir? Metnin okuru olarak sizin bu süreçteki rolünüz nedir?

Sanatsal özgürlüğe imkan tanıyan toplumsal bir düzen yoktur metine göre en açık örneklemesi bir sanatçıyı seyyar satıcılarla bir tutarak kimliksel bunalıma sokmak yalnızlaşıp zamanla umudunu, kendini kaybetmesi bunu açıklar.

Okur olarak bu süreçteki rolumun yazarın kendini anlatmaya açıklamaya çaresizliğini, giderek bitkiğini söylediği yansıttığı kişiyim

Ek 5. Eleştirel Okuma Başarı Testi Öğrenci Örneği: Deney Grubu

Demiryolu Hikâyecileri- Bir Rüya

[1] Ülkenin büyük şehirlere uzak bir dağ başı kasabasında, bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikâyeciydik. İstasyon binasına bitişik yan yana üç kulübemiz vardı. Ben, genç Yahudi, bir de genç kadın. Seyyar hikâye satıcılığı yapıyorduk. İşimiz pek parlak sayılmazdı; çünkü istasyonumuza tren çok seyrek uğruyordu. Ayrıca, yalnız posta trenlerinin geldiği günler iyi iş yaptığımız söylenemezdi. Öğleden sonra gelen posta trenlerinde daha çok elma, ayran ve sucuk-ekmek satılırdı. Bu saatlerde genellikle biz hikâyeciler uyurduk. Böylece gece için de dinlenmiş olurduk; çünkü bizim bütün ümidimiz, gece yarısından sonra geçen tek ekspresse bağlıydı. Öteki seyyar satıcılar bu saatlerde uyanıp gelemezlerdi çoğu zaman. Bizim de (hikâyeciler) uyuyarak gece ekspresini kaçırdığımız olurdu. Oysa istasyon şefiyle de aramız iyiydi; fakat nedense genellikle bizi uyandırmayı ihmal ediyordu istasyonun bu tek memuru. Ona da hak veriyorduk bir bakıma: Makasçılık yapıyordu, telgraflara bakıyordu, bütün işaretleri düzenliyordu; trenlere bilet satmak, kapıları açmak, kapamak... Bütün işler tek bir adamın üzerindeydi. Ona yaranmak için sık sık bedava hikâyeler veriyorduk; gene de bizi uyandırmayı unutuyordu bazen. Çoğu zaman, kendiliğimizden uyanmak zorundaydık. Bütün gün de hikâye yazdığımız düşünülürse, bunun pek kolay bir iş olmadığı ortadaydı. Evet, öğleden sonraları uyuyorduk; ama genellikle akşamüzeri ilham geliyordu ve gecenin geç saatlerine kadar yakamızı bırakmıyordu. Bu 'yakamızı bırakmıyordu' sözüyle alay ediyordu istasyonun şefi; biz de böyle anlarda, onun tek başına çalıştığını, her işe tek başına yetişemeyeceğini unutarak şiddetle eleştiriyorduk onu: İstasyon şefliği odasına bitişik kulübelerimize kadar zahmet edemez miydi ekspresin geldiği sıralar? Aynı işyerinde çalışan memurlar sayılırdık bir bakıma. Üstelik bazı geceler, yemeği bile unutarak elle yazdığımız hikâyeleri, istasyon şefinin odasındaki tek daktiloda temize çekiyorduk. Hikâyeciliğe ilk ben başladığım için daktilo yazarken ilk sırayı banaveriyorlardı arkadaşlarım. Fakat ben sıramı genellikle genç Yahudi'ye veriyordum. Bu zayıf ve hastalıklı genç Yahudi'yi çok seviyordum.

[2] Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır, biz memur konumu içinde düşünülemezdik. Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanık olduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda' olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için. Tabii genç Yahudi'nin pek sesi çıkmıyordu; genç kadın da yiyecek satıcılarıyla perona inen yolcular arasında sıkışıp kalıyordu. Zaten satacak çok malımız da yoktu. İstasyon şefinin köhne daktilosunda her hikâyeden ancak bir iki kopya çıkarabiliyorduk. Son kopyalar da oldukça silikti, bunlara pek alıcı bulamıyorduk. Hikâyeler bir iki kere satılmadı mı eskiyor, onlara müşteri bulmak güçleşiyordu. Çünkü güncel konuları işleyen hikâyeler yazıyorduk ve bir iki günlük modası geçmiş hikâyeleri uzattığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak, "Bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?" diyerek bayat hikâyelerimizi suratımıza fırlatıyorlardı. O zaman da elma ve ayran satıcılarına kaptırıyorduk sıramızı.

[3] Başka güçlüklerimiz de vardı: Tren her zaman bizim kulübelerin önünde durmuyordu. Birinci perona çoğu zaman yük vagonlarını yaklaştırıyordu istasyon şefi. Bu yüzden ekspres, ikinci hatta üçüncü perona (bunlara `peron' denirse) yanaşmak zorunda kalıyordu. Yiyecek satıcıları bu durumu daha önceden öğrendikleri için, treni oralarda bekliyorlardı. Biz hep son dakikada uyandığımız için, uyku sersemi çoğu kere önce yük vagonlarına çarpıyorduk telaşla. Sonra vagonların çevresini dolaşmak, rayların arasından gece karanlığında dikkatlice geçmek gerekiyordu. Trenin durduğu yer de iyi aydınlatılmıyordu. Özellikle bu, bizim için çok önemliydi: Küçük hasır sepetler içinde tomarlar halinde duran hikâyelerimiz, hemen satılmıyordu. Her yolcu tomarları (genellikle hırpalayarak) açıyor, hiç olmazsa sayfalara bir göz atıyordu. Karanlık işimizi zorlaştırıyordu. Satırları iyi görmedikleri için baştan savma bir göz gezdirdikten sonra geri veriyorlardı.

[4] Satışlar iyi gitmiyordu. Savaş yıllarıydı. Ekmek bile pahalıydı. Ayrıca, sık sık karartma yapılıyor, istasyonun ölgün ışıkları eserlerimizi büsbütün aydınlatmaz oluyordu. Böyle gecelerde çalışmak da anlamsızlaşıyordu. Kara perdelerini sıkı sıkıya örttüğümüz pencerelerimizin gerisinde, mavi kâğıtlara sardığımız lambaların donuk ışığında, satılıp satılmayacağı belirsiz kısa hikâyelerimizi yazmaya çalışıyorduk. Allahtan, aldıkları malı doğru dürüst incelemeden, üstelik iki misli para vererek kapışan yataklı vagon yolcuları vardı. Bunlar yemeklerini yemekli vagonda yedikleri için bizim pis ayrancılara, elmacılara ve sucuk-ekmekçilere (özellikle onlara) aldırmazlardı. Ülkede (aze) olarak hikâye satılan tek istasyon olduğu için bizim ünümüzü de duymuşlardı. Onlara her zaman ilk kopyayı ayırırdık, titiz müşterilerdi. Ne var ki onların da rahat yataklarından kalkmaları kolay değildi. Gene de bir kolayını bulmuştuk: Yataklı vagon memurlarına birkaç kuruş vererek yolcuları bizim istasyonda uyandırmalarını sağlıyorduk. (Ayrıca her gelişlerinde bedava birer hikâye alıyorlardı bizden. Okuduklarını pek sanmıyorum. Herhalde elden düşme satıyorlardı). Yataklı vagon yolcuları da olmasa halimiz haraptı. Bunlardan bazılarıyla ilişki de kurmuştuk. Acıklı durumumuzu bildikleri için, onları geçirmeğe gelen dostlarının getirdikleri pasta, kurabiye gibi yiyecekleri bize de verdikleri olurdu. Genellikle geceleri çalıştığımız için çok acıkıyorduk. Hikâyeleri geceleri yazıyor, geceleri temize çekiyor, geceleri satmaya çalışıyorduk. Ekspres uzaklaştıktan sonra yorgun argın istasyon binasına döner; bekleme odasında, yataklı vagon yolcularının verdikleri kurabiyeleri yerdik. Bazen öteki satıcılar da gelirdi bizimle birlikte. Ayrancı, satamadığı ayranından ikram ederdi bize; nasıl olsa ertesi sabaha kadar ekşiyecekti ayranı. Bize biraz acıyorlardı galiba. Elmacı da –her zaman değil– bir elma soyardı bizim için. Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik: Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu. Sadece sucuk-ekmekçi bazen hikâyelerimizden -hangimizinki olursa olsun- isterdi, son kopyalardan olmak şartıyla: İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize.

[5] Bazen, neşeli olduğum zamanlar, yani satışlar iyi gitmişse, yiyecek satıcılarına hikâyelerimi okurdum. (Genç kadın buna karşıydı). Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırlarda uyuklamaya başlardı, fakat sonuna kadar kalırlardı bekleme odasında. (Hikâyenin sonuna doğru da uyanırlardı.) Ayrancı bütün dikkatiyle dinlerdi beni; bu ilgi hoşuma giderdi. Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi. Olur, böyle şeyler derdi elmacı da: İnsan neler görüyor yaşadıkça. Satıcıların acıklı öykülerini anlatan hikâyeler de yazmıştım. Bunları dinlerken ayrancı bile uyuklardı.

[6] İstasyon şefinin de yazdıklarımıza aldırdığı yoktu: fakat nedense, her hikâyemizden muhakkak bir kopya alır ve bunları özenle dosyalayarak ayrı bir dolapta saklardı: Yönetmelikler böyle gerekiyormuş. Demiryolları idaresinin toprakları içinde yazıldıkları için 248. maddenin kapsamına giriyormuş bizim durumumuz. Kanun maddelerinden söz edilince ben elimde olmayarak kızardım: Bizim durumumuzu düzeltecek, bize de istasyon toprakları içinde şerefli bir yer verecek yasalar yok muydu? Bizi sucuk-ekmek yasalarıyla bir tutan anlayışa her zaman karşıydım. Gene uzun bir tartışma başlardı: İstasyon şefi dolaplardan kara kaplı kitaplar indirir, yiyecek satıcıları hakkında Sağlığı Koruma Yasalarının uygulandığını ileri sürerdi.

[7] Bence durum gittikçe kötüleşiyordu. Genç Yahudi gittikçe zayıflıyordu. Bence gizli bir hastalığı vardı. Onu tedavi ettirecek paramız yoktu. Demiryolları hastanesi de bizi kabul etmiyordu. Ben kızıyordum istasyon şefine: Bizi 248. maddenin kapsamına sokarak elimizden hikâyeleri neredeyse zorla almasını biliyordu. Daha kestirme bir ulaşımı sağlamak için bizim istasyona uğramayan bir demiryolu yapılacağı söylentileri de dolaşıyordu. Artık sadece posta trenleri uğrayacaktı buraya.

[8] Üzüntüler içindeydim, üstelik âşık olmuştum. Elbette, üçüncü kulübede oturan genç kadına âşık olmuştum. Bir gece, bizi tanımayan bir yataklı vagon memuru onu iterek vagon kapısından dışarı atmıştı. Seyyar satıcıların yataklı vagona girmesi yasaktı. Genç kadın tozlu yerlere düşmüş, sepeti, hikâyeleri ortalığa saçılmıştı. Onu teselli ettim, saçlarını okşayarak ağlama, dedim. Peronda ikimizden başka kimse yoktu. Öteki satıcılar çabuk satmışlardı mallarını, hemen ayrılmışlardı istasyondan; son zamanlarda onlarla aramız iyi değildi: Yataklı vagonlara kapalı şişelerde, Sağlığı Koruma Yasalarına uygun olarak hazırlanmış gazoz, saydam kâğıtlara sarılmış sucuk-ekmek filan satmak istiyorlardı. Yataklı vagon memurunu da ayarlamışlardı. Yarabbi, her gün neden yeni sıkıntılar çıkıyordu? Bu doymak bilmeyen yataklı vagon yolcuları da yemekli vagonlarda o kadar yemek yedikten sonra -kim bilir neler yiyorlardı- gece yarısından sonra gene acıkıyorlardı. Allahtan geçici bir tüzük maddesi bulmuştuk ve henüz yataklı vagona yaklaşmaya cesaret edemiyorlardı bu yüzden. Bu münasebetsiz yasa da bir ay sonra yürürlükten kalkıyordu. İkimiz –genç kadınla ben- gece soğuğunda titreyerek birbirimize sarılmıştık. Bizi bu kasabaya hangi rüzgâr atmıştı? Ne kötü şartlar altında çalışıyorduk. Yiyecek satıcılarıyla, tren memurlarıyla, açlıkla ve sefaletle uğraşmaktan sanatımızı doğru dürüst yapamıyorduk. Her şeyden önce doğru dürüst kitabımız bile yoktu. Kitap almak için büyük şehre gidecek tren paramız bile yoktu. Bu şartlar altında bizden ne beklenebilirdi? Düşündükçe durumumuzun ümitsizliğini ve garipliğini daha iyi anlıyordum: Aslında istasyon binasının yanında bize kutu gibi odalar vermekle demiryolları idaresi hiç de bizim yararımıza çalışmamıştı. Gündüzleri gürültüyle düdük çalarak geçen trenler yüzünden sürekli uyuyamıyorduk. Yazdıklarımızın da değeri bilinmiyordu: Geçen gecelerden birinde genç ve düzgün yüzlü bir yataklı vagon yolcusu, kendisine daha önce sattığımız hikâyelerin bir kısmını tanınmış bir eleştirmene gösterdiğini ve bu ünlü yazarın da hikâyeleri çok basmakalıp ve modası geçmiş bulduğunu söylemişti. Yağmur çiseliyordu, sepetteki hikâyelerin dış sayfalarııslanıyordu. Sonbahardı. İnce ve her tarafı sökülmüş kazağımın içinde titriyordum. Bu şartlarda daha iyi ne yazabilirdim? Birden genç yataklı vagon yolcusuna sinirlenerek buz gibi bir sesle, isterseniz geri verin hikâyeleri, paranızı da alın demiştim. Aslında yalan söylüyordum: Cebimde meteliğim yoktu,

[9] Bunları düşünerek dalıp gitmiştim. Çevremin farkında değildim. Tren uzaklaşmıştı. Birden kollarımın arasında genç kadını gördüm. Bana sokulmuş, başını

göğsüme dayamıştı. Onu öptüm. Hikâye sepetlerimizi koluma taktım, uzaktan ışıkları görünen istasyonumuza doğru yürüdüm. O gece genç kadınla ümitsizliğin ve yalnızlığın verdiği karışık duygular içindeydik. Şimdi bu satırları yazarken, öteki satıcıların, asık suratlı istasyon şefinin ve rayların arasında sıkışıp kalmış kulübemde yazmış olduğum bir günlük hikâyelerimin ucuz duyarlılığına kapılmış olmaktan korkuyorum. Evet, genç kadını seviyordum, sık sık onun kulübesine giderken Yahudi'nin evinin önünden geçmek zorunda kalıyordum ve bu durumdan sıkılıyordum. Genç Yahudi'nin de hastalığı ilerlemişti. Artık her gece, eskisi gibi hikâye satmaya çıkamıyordu; hikâyelerinin sayısı da gittikçe azalıyordu. Son günlerde onun hikâyelerini de ben yazmaya başlamıştım. O kadar halsizdi ki bu yardıma bile itiraz edemiyordu. Kendini iyi hissettiği zamanlar masanın başına geçiyor çok kısa hikâyeler yazıyordu. İstasyon şefi bunları az buluyor ve şimdi hatırlayamadığım bir yönetmelik maddesine göre, kulübelerimizin kirasını çıkarmamız için daha çok yazmamız gerektiğini ileri sürüyordu. Yazdığımız konulara, hatta yazış biçimimize bile karışır olmuştu.

[10] Ben o sıralarda aşk hikâyeleri yazmaya başlamıştım. İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi. Onun bütün hareketlerine boyun eğiyorduk. Buradan atılırsak, böyle içinde yazma kulübeleri olan başka bir tren istasyonu nereden bulacaktık? Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerini dikiyordu, mesele çıkmasın diye. İstasyon şefi bizi küçümsüyordu, yanılmıyorsam aslında her zaman küçümsemişti. Şimdi de demiryollarının sayesinde ekmek yediğimizi ileri sürerek sadece bu konuda hikâye yazmamızı istiyordu. Kendisini örnek veriyordu: Hiç istasyon şefi demiryollarının dışında iş yapıyor muydu? Ona boş yere her gün demiryolları ile ilgili konular bulmanın zorluğunu anlatmaya çalıştım. Aslında bizim bu işe yanaşmayacağımızı biliyordu. Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu. Öteki satıcılarla da bozuşmuştuk. Ülkenin bu ıssız köşesinde birkaç kişiden ibaret küçük topluluğumuzda huzur içinde yaşamayı beceremiyorduk.

[11] İçimin yorulduğunu hissediyordum. Her gece yarısı yarım kalan uykular, tren düdükleri, anlayışsız ve cahil ya da rahat ve kendini beğenmiş bir müşteri kalabalığına yeni hikâyeler bulma zorunluluğu, hastalığı gittikçe ağırlaşan genç Yahudi ve gittikçe huysuzlaşan istasyon şefimiz. Hangi tarafa yetişeceğimi bilemiyordum. Sevgilim de yorgun ve bezgindi; onun da hikâyelerine yardım etmek zorundaydım.

[12] Düşüncemin bulandığını seziyordum. İstasyon dışındaki dünya ile ilişkilerim gittikçe zayıflıyordu. Günlerin nasıl geçtiğini izleyemiyordum artık. Hikâyelerim için güncel olaylar bulmakta, insanları ve maceraları birbirine bağlamakta eski becerim kalmamıştı. Önemli olayları bile öğrenemiyordum çoğu zaman. Evet, bazı olayları biliyordum: Savaş bitmişti. Cephelerden akın akın dönen askerler geçiyordu trenler dolusu. Onlardan kırık dökük bilgiler toplayarak savaş hikâyeleri yazdım bir süre. Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti? Yoksa uzak çöllerde mi savaşılmıştı? Topraklarımız genişlemiş miydi, daralmış mıydı? Genç Yahudi bitkin gülümsemesiyle karşılık veriyordu bana: Bizim istasyon hep aynıyerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı? Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı.

[13] Sonra hikâyelerime asık suratla göz gezdiren yataklı vagon yolcularının yüzlerinden savaş biteli çok olduğunu anladım. Bir yolcu da şehir isimlerinde önemli

yanlışlıklar yapmaya başladığımı söyledi bir gün. Yöneticilerimizin adlarını da birbirine karıştırıyor ya da unutuyordum. Öyle ya yıllardır insan adlarını hiç yüksek sesle söylememiştim. İstasyon topluluğumuzda yıllardır birbirimize seslenmiyorduk. Böyle bir gereği hiç duymamıştık. İstasyonun adı bile, sadece yan duvara, badananın üstüne yazıldığı için silinip gitmişti, unutulmuştu. Gereğinde kelimeleri aramak için bir sözlüğümüz bile yoktu. Her gün yazmak zorunda olduğum hikâyelerin dışında kalan kelimeleri hatırladığımdan da kuşkuluydum. Yiyecek satıcılarıyla konuşmuyorduk. İstasyon şefi de aksiliğini artık yalnızca hareketleriyle ifade eder olmuştu. Genç Yahudi artık konuşamayacak kadar hastaydı. İstediklerini başıyla işaret ederek belirtiyordu. (…) Bu duruma kısa sürede alıştım.

[14] Aslında geçen sürelerin kısalığı hakkında kesin bir yargıya varamıyordum. Alışmaktan başka çarem yoktu bu duruma. Artık çok genç değildim. Hikâye yazmaktan başka bir iş de bilmiyordum. Artık büyük şehre gidemez, kendime yeni bir hayat kuramazdım. İstasyon dışındaki dünya ile ilişkilerimiz de gittikçe kendiliğinden azalıyordu. Gazetelerin pahalanması ve artık trenden başka araçlarla taşınması yüzünden önce güncel olaylarla ilişiğimizi kestik. Sonra yeni demiryolu hattı açıldı ve ekspres haftada bir gün uğramaya başladı. Bu benim de işime geliyordu. Artık bir çırpıda biten ve beni telaşla peşinden koşturan kısa hikâyeler yazmak istemiyordum.

[15] Bütün gün odamdan çıkmadan yazıyordum. Yalnız bitişikteki kunduracının gürültüsü aklımı karıştırıyordu. Çünkü artık genç Yahudi yoktu; bir süre önce ölmüştü. Aslında ben yanıma genç kadının taşınmasını istiyordum. Ne var ki istasyon şefi, ben daha bu istediğimi belirtmeye fırsat bile bulamadan bir gün -bir süre önce- kunduracıyla göründü. Adam da hemen yerleşti. Bu dağ başında onun da işi bizimkinden iyi sayılmazdı. Kunduracıya genç kadının kulübesine geçmesini teklif etmeyi düşünüyordum. Bu düşüncem de sanırım çok uzun sürmüştü. Çünkü bir gün onun kulübesine gittiğim zaman, yani ona bu teklifimi bildirmek için. Neyse biraz aklım karıştı. Fakat şöyle olmuştu: Yani genç kadın bir süre önce gitmişti. Evet kulübesi boştu. Benim uzun hikâyelerimden birini yeni bitirdiğim ve uyuyakaldığım bir gece, trene binip gitmişti. O günlerde kafam daha da karışıktı. Bu uzun hikâyelerim nedense hiç satmıyordu. Ben de haftada bir satış yaptığım için galiba biraz fazla istiyordum. Hikâyelerin de açık ve seçik olduğu söylenemezdi. Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum. Bir gün -yani bir süre sonra- bir yolcu daha önce -bir süre önce- kendisine satmış olduğum hikâye hakkında ağır eleştirilerde bulundu. Sayfa numaraları da karışıktı. Ben de ona bir haftadır aç olduğumu söyledim. Hayır söylemedim. Bunu başka bir yolcuya -bir süre sonra- söyledim. Bir süre öncekiyolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum. Fakat eleştiriler konusunda hassastım. Böyle zamanlarda, bir de çok endişelendiğim zamanlarda eski canlılığımı buluyordum. Sonra kaybediyordum -bir süre sonra. İstasyon şefi beni atacağını, artık bir işe yaramadığımı söylediği zamanlar endişeleniyordum, mesela. Oysa pek alıcı bulamamakla birlikte, daha iyi hikâyeler yazdığımı sanıyordum. Kundura tamircisi de dünyada olup bitenler hakkında bir şeyler anlatıyordu. Bunların neler olduğunu şimdi tam olarak hatırladığımı sanmıyorum. Fakat karışık ve akıl erdiremediğim bir dünyayı anlatıyordu tamirci. Ona okumağa çalıştığım hikâyelerimi de dinlemiyordu. Oysa ben onların gittikçe ifade edilmesi güç bir açıdan gittikçe daha büyük değer taşıdığını seziyordum. Bunu tamirciye anlatamıyordum. Çünkü gitmişti, beni yalnız bırakmıştı. Son konuşmamızdan sonra -bir süre sonra tabii- istasyondan ayrılmıştı.

[16] Bu, son yazdığım hikâyelerden biri. Bunun gibi daha birçok hikâye birikti.

Hikâyelerimin hepsi kafamda. Hepsini çok iyi hatırlıyorum. Henüz hepsini yazmış olmayabilirim. Şimdi bazı geceler, eski alışkanlığımla, gece yarısı uyanıyor ve bu yeni hikâyelerimi sepetime -ya da genç kadının sepetine ya da şimdi ölmüş bulunan genç Yahudi'nin sepetine- özenle yerleştiriyorum, demiryoluna çıkıyorum. Artık tren geçmiyor buradan. Son günlerde istasyon şefini nedense ortalarda göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum –çünkü yıllardır hiç tatil yapmamıştı. Onun elbiseleri de şimdi benim üzerimde. Giderken yerine beni bırakmış olmalı. Trenler de nedense uğramıyor. Neyse, bunlar önemsiz ayrıntılar.

[17] Korkuyorum, çünkü buradan gitmek istiyorum. Bakkal daha veresiyeyi kesmedi. Fakat bu durum artık bir süre daha bile süremez. Bakkaldan utandığım için soramadım, bir zamanlar -bir süre önce- aynı çekingenlik yüzünden kundura tamircisine de soramamıştım: "Bir mektup yazmak istiyordum, ama adres bilmiyordum. Yani hiçbir adres bilmiyordum. Bana inanmazlardı, bunun için utanıyordum. Bana herhangi bir adres söyler misiniz?" diyemezdim. Oysa herhangi bir adres yeterliydi benim için. Bir zorluk daha vardı o zamanlar. Şimdi de var -yani bir süre geçtiği halde- kendi adresimi de bu mektupta yazmak sorunu beni düşündürüyor. Bu hikâyemi, ekspres ya da posta treni artık -belki de sadece belirli bir süre için- geçmediği halde, bir yolunu bularak okuyucularıma -artık müşterim kalmadı- iletebilsem bile, nerede bulunduğumu nasıl anlatacağım? Bu sorun da beni düşündürüyor. Ama gene de ona yazmak, hep onun için yazmak, ona durmadan anlatmak, nerde olduğumu bildirmek istiyorum.

[18] Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?

Oğuz Atay
23 Haziran 1976
26 Eylül 1977

SON TEST

Ö-19

ELEŞTİREL OKUMA BAŞARI TESTİ

Demiryolu Hikâyecileri-Bir Rüya adlı metni en az iki defa okuyunuz.
Size yöneltilen soruları <u>metinden örneklerle destekleyerek</u> cevaplandırınız.

1. Metnin başlığı hikâyeyi yansıtıyor mu? Başlık ile hikâye arasındaki uygunluğu değerlendiriniz.

"Demiryolu Hikayecileri - Bir Rüya" başlığı metnin içerik ve temasıyla uyumludur. Metinde "Savaş yıllarıydı." ifadesinden anlaşılacağı üzere dönem göz önüne alındığında demiryolu, iletişim ve ulaşım için en önemli unsurlardan biri, en çok tercih edilen ulaşım ağıdır. "Bir Rüya" ifadesi ile yaşanan hayal-hakikat çatışması anlatılmaktadır. Yazarın, işçi sınıfının yaşadığı zorlukların, kötü muamelenin bir rüya olmasını istediğini ifade ediyor olabilir. Ayrıca bu kavram ile gerçeklik algısının kaybolması ifade edilmiştir. "Düşüncemin bulandığını seziyordum." ve "Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti?" ifadeleri bu durumu kanıtlamaktadır. Mekan - demiryolu istasyonu - sembolikleşir. Dönemin şartları içerisindeki sanatçıların durumunu temsil etmektedir. "Sanatçı" olduğunu söyleyen kahramanın durumunu 4, 8, 11. paragraflar başta olmak üzere anlatmaktadır. "Demiryolu, istasyon, vagon, yük, tren, ekspres, şef, hareci, satıcı, memur, esnaf, hikayeci" gibi kelimeler metin içerisinde sıkça tekrarlanmakta, başlığa gönderme yapmaktadır. Metinde tren kullanan müşterilere çeşitli satıcılar malların satmaya çalışmaktadır. Bu meslek gruplarıyla aynı işi -satış- yapmak zorunda kalan sanatçıların durumu da başlık aracılığıyla okuyucuya sezdirilmektedir.

2. Metnin giriş paragrafı hikâye hakkında ne tür ipuçları sunmaktadır?

"Ülkenin büyük şehirlere uzak bir dağ başı kasabasında, bir demiryolu istasyonunda çalışan üç hikayeciydik." ifadesi ile başlayan metnin girişinde okuyucuya mekan ve hikaye kahramanları hakkında bilgi verilmekle birlikte sakin, sanlu, basit bir giriş yapılmışsıra. Karakterlerin tanımında "Yahudi, kadın, seyyar satıcı, işsiz parlak sayılmazdı" ifadeleri ile betimlendirilmektedir. Bu betimleme ile kahramanların toplumdan dışlanmış kişiler olduğu anlatılmakla birlikte okuyucuda kahramanlara karşı merhamet, acıma, sempati, sevgi gibi hisler uyandırmak, okuyucunun odağını kahramanlar üzerine çekmek ve kendini duygusal, ruhsal olarak bu kişilerle özdeşleştirmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda karakterlerin isimsiz olup "Yahudi, kadın" gibi adlandırılması toplumdan dışlanan kişileri temsil edildiğinin göstergesidir. Hikayecilerin "sıkışık" "kulübelerde" yaşaması bu kişilerin yaşadığı baskıyı ve gördükleri değeri ifade etmektedir. Kulübeler hayvanlar içindir, küçük, sıkışık ve basit yapılardır. Kahramanların tüccar gibi hitaba satması daha metnin başlangıcından bir tuhaflık sezdirilmektedir. Sanatçı - memur - esnaf gibi kişilerarası çatışma ortaya konmaktadır. Sanatçının sanatını amacına uygun gerçekleştiremediği gözler önüne serilmektedir.

3. Metnin tema ve konusu nedir? Yazarın kişi, zaman, mekân, olaylar/durumlar ile duygu ve düşüncelerin terkibi konusundaki estetik başarısını değerlendiriniz.

Metnin teması, toplumla yabancılaşma, yalnızlaşma, hayal-hakikat çatışması, gerçekliği yitirme, modernizmin ve savaşın etkileri, hızlı değişim, adaletsiz yönetim, karamsarlık, bunalım, iletişimsizlik, anlaşılamama, sanatın değersizleşmesi, ötekileştirilme baskı, esaret gibi ifadeler üzerine inşa edilmiştir. Aydınların, sanatçıların temsili dışı toplumdan dışlanan, hor görülen hikayecilerin, sanatlarını gerçekleştirme çabası, çalıştıkları istasyonda şef, seyyar satıcı, otorite ile çatışmaları, kanaatlerin karşısında hak ekte etmek yerine sorumluluk yüklenmesi, sansür (paragraf 10), baskı, savaşın tesirleri, ekonomik ve sosyal sıkıntılarla mücadelesi konu edinilmiştir. "Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık." ifadesi ile sanatçı kimliğiyle, mesleğiyle var olma çabasının ifadesi, metindeki karamsarlık duygusu bunu göstermektedir. Metnin en sonunda Oğuz Atay'ın hikayeyi bir kenara bırakıp bizzat okuyucuya seslenmesi, "Bu hikayemi", "okuyucularıma" gibi ifadeler kullanması postmodernist teknikler kullanıldığını göstermektedir. 17. paragrafta kendi ifade etme isteğini, çabasını, toplumdan uzaklaşarak gerçek dünyadan koptuğunu, yalnızlaştığını, yabancılaştığını, kendi düşüncelerini anlatamadığını, kendine ait sanal bir dünya yarattığını, okuyucunun da kendini anlamak için çabalamasını, Atay'ın gözünden bakmasını istediğini ifade etmektedir. Bu düşünce metnin teması ile uyumludur. Oğuz Atay, kendisini hikayeci (sanatçıların) ile özdeşleştirerek sık sık toplum dışına itildiğini, kendisini anlatamadığını, baskı gördüğünü anlatmaktadır. Yalnızlığa, yabancılaşmaya, karamsarlığa, özgürlüğe, sanatın asıl amacına gönderme yaparak konu ve teması bağdaştırmaktadır.

1

Okuyucu yazarı anlasın

4. Metnin ana düşüncesi nedir? Yazarın karşısında olduğu ya da savunduğu düşünceye dair görüşlerinizi açıklayınız.

Metinde verilen ana fikir sanatın özgür olma zorunluluğudur. Sanatla, sanatçıya gerekli imkan ve olanaklar sağlanmalıdır. Sanatçı sanatını ekonomik amaçlarla değil sanat amaçlılığıyla yapmalıdır. Geçim sıkıntısı, sansür, baskı, dışlanma, resmiyette ve toplumda etkileşimlerine, yok sayılma gibi durumlarla karşılaşmamalıdır. Sanatçılık bir meslektir. Sorumlular tarafından desteklenmelidir. "Kara perdeleri sıkı sıkıya örttüğümüz pencerelerimizin gerisinde, mavi kağıtlara sardığımız bombaların donuk ışığında, satılıp satılmayacağı belirsiz kısa hikayelerimizi yazmaya çalışıyorduk." cümlesi bu durumu özetler niteliktedir. Kara karamsarlığı temsil etmekte, gizlilik, sakli, umutsuzluk, esaret, tehlike anlatılmaktadır. Mavi rengi ise hürriyeti, özgürlüğü temsil etmekte olup, sanatçıların umudunu, isteklerini, refah, özgür bir ortam ihtiyaçlarını temsil etmektedir. Kahramanların isimsiz olması bu mesajı evrenselliğe taşımaktadır. Kahramanların aile yapılarının belirsizliği de, yalnızlığı, modernizmin bireyselleştirici etkisini yansıtmaktadır. Oğuz Atay yazarın kendini okuyucuya anlatmaya çalışması yerine okuyucunun kendisini anlamak için çabalaması gerektiğini ifade etmektedir. "Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?", "Oysa ben onların öyküsünü gittikçe ifade edilmesi güç bir açıdan daha büyük değerler taşıdığını düşünüyordum" ifadeleri bunu örnekler.

5. Yazar, anlatıcı olarak kimi seçmiş ve hikâyeyi kimin bakış açısından anlatmıştır? Bu seçimlerin nedenlerini değerlendiriniz.

Anlatıcı başkahraman olan demiryolu hikayecisidir. Aynı zamanda Oğuz Atay'ı temsil etmektedir. Bu, metnin sonunda anlatıcıyı hikayeyi bir kenara bırakıp bizzat kendisinin "Ben buradayım sevgili okuyucum..." ifadesinden anlaşılmaktadır. Kahramanın ağzından duygu ve düşüncelerin anlatılması okuyucuda kahramana karşı sempati, acıma, sevgi, merhamet hissetmesine neden olmaktadır. Kahramanın sıkça "biz" zamirini kullanması, kişileri state olarak ayırmayı, etkileştirmeyi vurgulamaktadır. Hikaye kahraman bakış açısıyla anlatılmaktadır. Bu bakış açısı metne inandırıcılık, gerçeklik katmakta okuyucunun ikna olmasını sağlamaktadır. Bu bakış açısı olayların, durumların, ruhsal ve psikolojik tasvirlerin anlatımını pencere olarak daraltmıştır. Bu kısıtlıdır. Aynı zamanda okuyucunun odağını bu kahramana yönelmesi sağlanmıştır. Okuyucu olayları kahramanın gözünden görüp, yorumlamaktadır. Bu sebeple olayları yazarın fikir penceresinden görerek, ikna olması, kahramanların fikirlerini benimsemesi amacına uygun düzenlenmiştir. Metinde iletişimsizlik problemine eserler aracılığıyla sürekli değinmesi, yazarın aydınların fikir ve hislerini daha etkili anlatmak için bu bakış açısını seçmesi çok manalı ve edebi olarak başarılıdır.

6. Metinde olaylar/durumlar, birbiriyle ilişkisi ve sıralanışına göre nasıl düzenlenmiştir? Yazarın bu düzenleme biçimi ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?

Metin klasik öykü formatında başlamakta fakat metnin ilerleyen bölümlerinde kronolojik zaman akışı; geriye dönüş, zamanda ileri-geri sıçramalar, özetleme, zamanın belirsizleşmesiyle bozulmaktadır. "Günlerin nasıl geçtiğini izleyemiyordum artık" ifadesi ile zamanın belirsizleşmesine gönderme yapılmıştır. Metnin diğer bölümlerinde gerçekliği inkar, gerçeklikten kopuş, iletişimin kesilmesi ifade edilmektedir. Yapılan ileri-geri sıçrayışlarla bu durum ifade edilmek istenmiştir. Bu durum postmodernizmin bir göstergesidir. Modernizmin çağı hızlıca, sürekli değiştirmesi karşısında bireyin değişime ayak uyduramaması ifade edilmek istenmiştir. Yokuşların şehir isimlerinin değiştiğini söylemesi (paragraf 13), müşterilerin hikayeleri demode bulması (paragraf 2) bu durumu ifade etmektedir. Hikaye iç içe bir biçimde sunulmaktadır. Bu durum yaşan kafa karışıklığını, gerçek algısının bozulmasını ifade etmektedir. Okuyucuda korku, endişe, kargaşa hissiyatını uyandırmak istenmiştir. Bu teknikler postmodernizmin göstergesidir. Oğuz Atay'ın üslubunu yansıtmaktadır.

7. Okuyucunun dikkati özel olarak bir kişi ya da kişiler üzerine yoğunlaştırılmış mıdır? ***Bu kişi/kişiler hakkında sunulan bilgilerin odaklandığı hususlardan hareketle düşüncelerinizi açıklayınız.***

Hikayenin yoğunlaştığı kişi anakahramandır. Bu kahraman, Atay başta olmak üzere, dönemin aydınlarını temsil ettiği ve hikayenin vermek istediği mesajın da aydınların yaşadığı toplumsal, ruhsal, psikolojik sorunların olması bakımından odak noktası olarak verilmiştir. Böylece okuyucunun fikir ve düşünceleri bu kahramanın sunduğu şekilde biçimlendirilmek amaçlanmıştır. Kişiler sembolik biçimde verilmiştir. Seyyar satıcıların toplumu, esnafı, memuru temsil etmektedir, metinde bu durum sezdirilmiştir. Aynı şekilde istasyon şefi otoriteyi temsil etmekte, kanun, hukuk gücünü elinde bulundurmaya gönderme yapılmaktadır. Sanatçıların durumunu düzeltme veya kötileştirme gücü de onun elindedir. Sansür, baskı, kurallar ile sanatçıyı sınırlandırmakta böylece sanatçının sanatını yapmasına engel olmaktadır. Kişiler arasında yaşanan çatışmalar yoğun şekilde verilmektedir. Sanatçının toplumdan dışlanması bu yolla ifade edilmiştir. (paragraf 6) ←

Metinde esnaf, memur, sanatçı gibi ... görüşmesi de dikkat çekmektedir. Sanatçılığın meşkle elbirliği gerçekleşmemesi, yok sayılması, satıcı gibi sanatını satmaya zorlanması, memur gibi hakka sahip olmayıp, resmiyetten çalışan olarak nitelendirilmemesi, yok sayılması eleştirilmiştir. (1) Metinde yer alan yataklı vagon yolcuları dönemin ekonomik güç sahiplerini temsil etmektedir. Burjuva sınıfını temsil eden bu insanlar sanata yeterli değer ve önemi vermeme konusunda eleştirilmiştir. Ö-19

8. Metindeki temel çatışmayı ve metnin ima ettiği diğer çatışmaları belirleyiniz. Bu çatışma/karşılaşmaların kişi, grup ya da kurumlar arası ilişkiler bağlamında gerçek dünyadaki karşılıkları nedir?

Metnin en başında hikayecilerin "Yahudi Kadın" şeklinde betimlenmesi aydınların ötekileştirilmesini temsil etmekte, aydın x toplum çatışmasını gözler önüne sermektedir. İstasyonun aydınlardan uzaklaşması bu durumu belirlemektedir. Asıl çatışma ise istasyon şefi x hikayeciler arasındadır. Gerçek hayatta yönetici x aydın çatışmasını karşılamaktadır. "İstasyon şefine yaranmak", "ihmal etmek", "cehdine etmek (15)", "dosyalamak (6)", "yönetici" ifadeleri otoritenin gücünü, tavrını yansıtmaktadır. Bu güç karşısında aydınlar bürokrasi, sansür, hakaretle yaralanma, özgürlükleri kısıtlanmaktadır. İstasyon hastanesinin hikayecileri kabul etmemesi (7) fakat kanun kapsamına girerek hikayelerinin zorla elinden alınması, yaşanan haksızlığı, ikiyüzlülüğü, çelişkiyi görmezden gelerek ortaya koymaktadır. Bu çatışma içinde ezilen aydın metnin sonunda (16) şefin elbiselerini giymesi, hukuken haklarını ubaştığını göstermektedir. Fakat artık çok geç olmuştur zira aydın dünyadan kopmuş, kendine sanal bir dünya yaratmış, toplumdan kopmuş, yabancılaşmış, yalnızlaşmış, karamsarlığa bürünmüştür.

9. Metinde zaman ve mekân unsurlarına yüklenilen sembolik anlamlar nelerdir? Kişi- zaman -mekân unsurları arasındaki ilişkilere dayanarak açıklayınız.

paragraf 4, 10, 9

Mekan bir dağ başı kasabasındaki demiryolu istasyonudur. Büyükşehirden uzaktır. Bu ücra mekan gerçekte sanatçının konumunu ifade etmektedir. Ücra bir köşeye atılmış olan sanatçı toplumdan uzaklaştırılmıştır. Metnin ilerleyen bölümlerinde istasyonun hikayecilerden uzağa taşınması, sanatçıların iletişim bağlarının koparılmasını ifade etmektedir. Önem için en önemli iletişim ve ulaşım aracı olan demiryolundan mahrum bırakılmaktadırlar. Sansür ve baskı ile - akşam yazma, sen hikayenin içeriğini belirleme, adresten mahrum bırakma, eserini başka bir yerde durdurma - sanatçı esaret altına alınmıştır. Metnin sonunda yazarın kendi adresi dahil hiçbir adres bilmemesi iletişimsizliği, toplumdan, gerçekten kopmayı anlatmaktadır. Zaman ise kronolojik sırayla gitmeyip -di, -yordu geçmiş ve geçmiş zamanın hikayesi kip eklerinden takip edilebilmektedir. Geçmiş, bugünü inşa eder. Sanatçının bugünkü duruma gelmesinin nasıl olduğunu, yaşanılan süreç, sebep anlatılmaktadır. Metnin sonunda sanatçı toplumdan, okuyucudan kopmuş, kendi sanal dünyasını yaşamaktadır. Son bölümde şimdiki zamanın kullanılması sanatçının güncel durumunu ifade etmektedir.

10. Metnin sonunda anlatıcının *"Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?"* seslenişi ile Oğuz Atay'ın edebî kişiliği arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

Bu zaman karmaşasıyla okuyucu gerçeklik algısının kaybı sözdizimi

Oğuz Atay postmodernist bir yazardır. Metinde kronolojik zamanı bozması, zaman atlamaları, üstkurmaca, mektuban hikayeye entegre edilmesi, ironi - memur hikayeciler, yataklı vagon yolcularının dostları - gibi kullanılan teknikler bunu göstermektedir. Metnin sonunda okuyucuya - mektup gibi olması metinlerarasılık - seslenişi, Atay'ın kendini ifade etme isteğini eğretilik bir biçimde göstermektedir. Oğuz Atay, gerçekten kopmuş, kendi sanal dünyasını oluşturmuştur. "Ben buradayım" derken bu dünyayı kastetmektedir. Kendi adresini bilmemesi de bu gerçekliğin gerçek hayata ait olmadığını ifade etmektedir. Okuyucunun adresini bilmemesi toplumun fiziki değer, gerçeklik anlayışından kopmuş olduğunu anlatmaktadır. Okuyucuya kendi dünyasına, gerçekliğine çağırması okuyucunun yazarı anlamaya çalışması gerektiğini, bu hususta yazarın penceresinden bakması gerektiğini ifade etmektedir. Oğuz Atay - romanında olduğu gibi - hayata tutunamamış bir sanatçıdır. bu hikayede de tutunamamayı, bu dünyadan kopuşunu ifade etmektedir.

11. *"Ben o sıralarda aşk hikâyeleri yazmaya başlamıştım. İstasyon şefi, dedikodulara yol açacağını ileri sürerek bunlara da engel olmak istedi. Onun bütün hareketlerine boyuneğiyorduk. Buradan atılırsak, böyle içinde yazma külübeleri olan başka bir tren istasyonu nereden bulacaktık? Sevgilim, istasyon şefinin yemeklerini pişirip söküklerinidikiyordu, mesele çıkmasın diye."* [10] Olaya konu olan tarafların tepkilerinden hareketle metindeki toplumsal statü ve rol farklılıklarını değerlendiriniz.

değersizlik

İstasyon şefi ile hikayeciler arasında çatışma yaşanmaktadır. İstasyon şefinin yani otoritenin, gücün "engel olmak", "mesele çıkarmak", "atmak", "ileri sürmek (bahane)" eylemleri öne çıkarılmıştır. Sanatçıların ise hak sahibi olmaları, güçsüz ve ezilen olmaları anlatılmaktadır. Hikayecilerin istasyon şefinin ayak işlerini - geçinmek, hayatta kalmak için yapması, otoritelerin sanatçıyı kendi çıkarları uğrunda - kale gibi - kullanmasını ifade etmektedir. Sanatçının meslektaşına "sevgilim" diye hitap etmesi, özündeki hümanizmi, şefkati, naifliği ortaya çıkarmaktadır. Hikayecilerin dolayısıyla aydınların "boyun eğmek", "atılmak" eylemlerini ön plana çıkarması, bunu göstermektedir. Yazılan öykülerin içeriğinin kısıtlanması, sansürlenmesi sanatçı dışında belirlenmesi gerçeği yansıtmaktadır. Yönetici'lerin sanatçıyı sınırlandırmasını, baskılamasını ifade etmektedir.

3

Ö- 19

12. *"Günlerimi yarı aç yarı tok geçiriyordum. Bir gün -yani bir süre sonra- bir yolcu dahaönce -bir süre önce- kendisine satmış olduğum hikâye hakkında ağır eleştirilerde bulundu. Sayfa numaraları da karışıktı. Ben de ona bir haftadır aç olduğumu söyledim. Hayır söylemedim. Bunu başka bir yolcuya -bir süre sonra- söyledim. Bir süre önceki yolcuya her şeyi bilerek yaptığımı anlatmaya çalıştım. Birçok şeyi unutuyordum...Kundura tamircisi de dünyada olup bitenler hakkında bir şeyler anlatıyordu. Bunların neler olduğunu şimdi tam olarak hatırladığımı sanmıyorum. Fakat karışık ve akıl erdiremediğim bir dünyayı anlatıyordu tamirci."* **[15] Zaman algısını yitirmesi ve bellek kaybından hareketle anlatıcının zihinsel ve ruhsal durumuna dair neler söylenebilir?**

Gerçekleri reddetme, gerçeklik algısının kaybını ifade etmektedir. "Savaş yıllarıyd... ifadesinden bu bellek kaybının gerçeklerle, özellikle savaşın getirdiği ekonomik boğulma, ölüm, kaos, kaçmışa, bunalım, psikolojik baskı, üzüntü vb. durumların sebebiyet verdiğini düşündürmektedir. Benzer şekilde hikayecilerin tren ve istasyon dışına itilmesi - 8. paragrafta genç kadının ilerleyen yaşın dışına atılması, "Tren uzaklaşmıştı.", "Ertesi haftada bir gün uğramaya başladı." - sanatçıların toplumla iletişim bağının koparılması, bunun sonucunda sanatçının toplumla ve gerçek dünyaya yabancılaşması zamanı ve belleği yitirmesine neden olmaktadır. Metindeki hikayeci aşama aşama dünyadan kopmaktadır ve kendi sanal dünyasını yaratmaktadır. Baskıcı, özgürlüğün kısıtlandığı, ekonominin kötü, insanların acımasız, sanata değer vermeyen "bireyler" olduğu gerçeğiyle yüzleşmenin zorluğu sanatçıyı başka gerçekler arayışına itmiştir. Hatta bu arayış sonucunda postmodernizm fikri doğmuştur.

13. *"Son günlerde istasyon şefini de nedense ortada göremiyorum. İzinli olduğunu sanıyorum çünkü yıllardır hiç tatil yapmamıştı. Onun elbiseleri de şimdi benim üzerimde. Giderkenyerine beni bırakmış olmalı."* **[16] Metnin sonunda anlatıcının istasyon şefinin elbiselerini kendi üzerinde görmesi, başlangıç durumuna göre nasıl bir değişim yaşandığına işaret etmektedir?** Metnin ana düşüncesini temel alarak açıklayınız.

Başlangıçta güç, kural koyma, yönetim istasyon şefinin elindeydi. Metnin sonunda şefin elbiselerinin hikayeci üzerinde görülmesi baskı, sansür, yasaklar gibi engellerin kalktığını göstermektedir. Buna rağmen sanatçı özgürce okuyucusuna ulaşamamakta, sanatını icra edememektedir. Çünkü şefin - otoritenin - gitmesine karşın sanatçının bulunduğu yerde istasyon, tren, iletişim de gitmiştir. "Bunu tamirciye anlatamıyordum. Çünkü gitmişti, beni yalnız bırakmıştı." "Ertesi ya da posta treni artık gelmediği halde....", "yani hiçbir adres bilmiyordum" ifadeleri bu durumu işaret etmektedir. Sanatçı istasyonun adını dahi unutmuştur. Gerçeklik algısını yitirmiş, farklı bir dünyada yeni gerçekliklere yaşamaktadır. "Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?" ve "bir yolunu bularak okuyucularıma ileteblisem bile, nerede bulunduğumu nasıl anlatacağım?" ifadeleri her şeyi açıklamaktadır.

14. Metinde hangi toplumsal sorunların sıradanlaştırıldığına dikkat çekilmektedir? Metne dayanarak açıklayınız.

Ekonomik dengeler sorunu sıradanlaştırılmıştır. 8. paragraf 6'te savaş yılları olduğunu, ekmek gibi temel gıdanın bile zor ulaşıldığı bir dönemde "yataklı vagon müşterileri" seyyar satıcılardan gıda almanın yanı sıra iki misli para vererek hikaye satın alması bunun göstergesidir. Yönetimin sanatçıya destek vermemesi üstüne onden bir şeyler beklemesi sıradanlaştırılan sorunlar arasındadır. 7, 8 ve 9. paragrafta bu durumun örnekleri vardır. Yasaların ikiyüzlü, adaletsiz, menfaat için kullanılabilecek durumda olması (8), modernizmin getirdiği hızlı değişim (2, 8), sanatçıların resmiyette yok sayılması, sanatın amacının dışında icra edilmesi gibi durumlar sıradanlaştırılmıştır.

15. *"Çünkü güncel konuları işleyen hikâyeler yazıyorduk ve bir iki günlük modası geçmiş hikâyeleri uzattığımız zaman yolcular yüzlerini buruşturarak, "Bunları biliyoruz, yeni şeyler yok mu?" diyerek bayat hikâyelerimizi suratımıza fırlatıyorlardı."* **[2] Metindeki altı çizili deyimlerden toplumun sanat eserine karşı nasıl bir değer yargısına sahip olduğu anlaşılmaktadır? Metinde aynı mesajı güçlendiren başka hangi kalıplaşmış ifadelere** *(deyim, atasözü, ikileme vs.)* **başvurulmuştur?**

Sanata, sanatçıya, emeğe değer verilmediği açıkça gösterilmektedir. Sanat anlayışının gelişmediği bir toplum yapısını ifade etmektedir. Sucuk-ekmekçiğin hikaye kağıtlarına tütün sarması, afişlerin basmakalıp reklamları gecmiş olarak yorum yapmaları, para için yazılması, hikayeleri dinlerken uyuyakalmaları, baştan sarma göz gezdirme, hırpalayarak açma gibi örnekler sanata değer verilmediğini, yok sayıldığını göstermektedir. Benzer şekilde sanatçıların kulübede yaşaması, akşam-gizlilik çağrıştırılmıştır - yazıp satması, hikayelerin tomar-para çağrışımı- yapılması bu durumu göstermektedir.

16. *İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışmabaşlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık.* **[2] Altı çizili adlandırmalar "yazar-eser-okur" bağlamında hangi imaları barındırmaktadır?** Metinde aynı anlam çerçevesinde yer alan diğer kavramlarla tespitlerinizi destekleyiniz.

Sanatçı statüsünün bir meslek olarak varolma mücadelesi gösterilmektedir. Memurların otorite tarafından desteklenmesi, maaş ve sosyal hak olarak, sanatçıların bu niteleğimeği reddetmesinin başlıca sebebidir. Esnaf benzetmesi için de sanatın satın alma, eserin mal olarak görülmesi, okuyucunun ise müşteri olması fikri sanata yaşamcına aykırıdır. Sanat geçim kaygısıyla değil estetik zevk amacıyla yapılmalıdır. Ayrıca yöneticiler tarafından desteklenmelidir. Sanat eseri tüketilebilen bir mal olarak görülmemelidir. Bu görüş bir aşağılama hatta hakaretdir. Okuyucu bir müşteri değildir, olmamalıdır. Edebi, estetik zevk de bir ihtiyaçtır fakat maddi değil manevidir. Yazar da konu olarak bu durumu anlatmaktadır. Sanatın, sanatçının özgürlüğüne de vurgu yapılmıştır. "bakkal, veresiye, bedava, satmak, işini kaybetme, tehdit edilme, yasa" gibi kavramlar bu durumu sıkça okuyucuya hatırlatmaktadır.

17. *"Ona boş yere her gün demiryolları ile ilgili konular bulmanın zorluğunu anlatmaya çalıştım. Aslında bizim bu işe yanaşmayacağımızı biliyordu. Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* **[10]cümlelerinde geçen "o ve biz" zamirleriyle yazar kimleri işaret etmektedir?** Yazarın bu sözcüklere hangi anlamları yüklediğini metnin bağlamından hareketle açıklayınız.

O ve biz zamirleri ile statü farkını, güç dengesini, çatışmayı, yok sayılmayı, esareti, emir altında kalmayı ifade etmektedir. "O" zamiri istasyon şefi için kullanılmakta olup otoriteyi, yöneticileri temsil etmektedir. "Rapor yazma", "tehdit etme" "endişe kaynağı yaratma" gibi eylemleri ön plana çıkarılmıştır (- etken çatı kullanılarak eylemlerin öznesi de vurgulamaktadır. -) "biz" zamiri ile hikayeciler yani aydınlar temsil edilmekte, "güç şartlar altında kalma", "demiryolları ile ilgili yazmak zorunda kalma" işlerinin yüklenmesi ifade edilmiştir. Özgürlüğün kısıtlanması, yönetilen-yönetilen durumunu, güçlü-zayıf çatışmasını, yönetim karşısında ezilen aydınlar anlatılmaktadır. Ayrıca "aleyhine rapor yazarak tehdit etme" adaletsizliğin ve hukuksuzluğun olduğunu, gücün yönetici makamın menfaatlerine hizmet ettiği okuyucuya sezdirilmektedir.

Ö-19

01 edat tümleci zarf neden anlatmaktadır. durum zarf

18. *"Güç şartlar altında sürdürmeğe çalıştığımız yaşayışımızda yeni bir endişe kaynağı yaratmak için üst makamlara aleyhimizde raporlar yazacağını söyleyerek bizi tehdit ediyordu."* **[10] Metinden alınan parçanın cümle düzeyinde üslup özelliklerini** *(yapı, anlam, öge dizilişi, cümle vurgusu, doğrudan-dolaylı aktarım, kip ve çatı özellikleri)* **inceleyiniz. Yazarın bu seçimleri ile anlatmak istedikleri arasında nasıl bir ilişki kurulabilir?**

nesne bizi yüklem

Etken çatı kullanılarak "tehdit etme" eyleminin öznesi açıkça verilmiştir. Cümledeki vurgu nesnededir. Nesne "bizi" kelimesidir. Eylemin yöneltildiği sanatçılar vurgulanarak okuyucuya aydınların mağduriyetini zor durumunu hissettirmek, okuyucuda acıma, merhamet gibi hisler uyandırmak amaçlanmıştır. Cümle sebep-sonuç belirtmektedir, zarf kullanarak eylemin nedeni, durumu, şekli ayrıntılandırılmıştır. Sanatçının mağduriyetini okuyucuya daha iyi nüfuz edilmesi sağlanmıştır. Dolaylı bir anlatım tercih edilerek eşit ve okuyucu arasına girilmiş böylece okuyucunun anlatıcıya yaklaşması, onun tarafında konumlanması hedeflenmiştir. -yordu kipi ile tehdit etme eylemlerin süreklilliğine dikkat çekilmektedir. Bu durum okuyucu üzerinde daha kuvvetli bir etkisi yaratmaya olanak sağlamıştır.

karşıtlık özet ayrıntılandırma açıklama

neden-sonuç

genelleme

karşılaştırma

19. *"Evet, bir bakıma demiryolu idaresinin memurları sayılırdık: kulübelerimiz de istasyon binası için ayrılan alana kurulmuştu, üstelik hepsi bir örnekti ve istasyon binası ile aynı mimari özellikleri taşıyordu. İstasyon şefi gülerek, "memur hikâyeciler" diyordu bize. Sonra o bitip tükenmez tartışma başlıyordu: Hayır biz memur konumu içinde düşünülemezdik: Bir kere parça başına ücret alıyorduk. Ayrıca bu ücret, ekspres yolcuları tarafından ödendiği için resmi bir ödeme sayılmazdı. Siz esnaf hikâyecilersiniz diyordu istasyon şefi bize. Aslında ben memur ya da esnaf olarak nitelendirilmek istemiyordum; biz sanatçıydık. Ayrıcalıklı birdurumda olmalıydık. Ne var ki ayran, elma ve sucuk-ekmek satıcılarının uyanıkolduğu gecelerde birbirimizi iterek yolculara mallarımızı beğendirmeye çalışırken ayrıcalıklı bir durumda' olduğumuz söylenemezdi. Biz de öteki satıcılar kadar bağırıyorduk malımızı satmak için."* **[2] Metinden alınan parçadaki cümleler arası ilişkilerin** *(neden-sonuç, karşılaştırma, karşıtlık, genelleştirme, özelleştirme/ayrıntılandırma vs.)* **metnin anlam bütünlüğüne katkısını değerlendiriniz.**

amaç-sonuç

karşılaştırma

Metin üzerinde gebreteim.

Metnin tamamında neden-sonuç, amaç-sonuç, kişilerarası çatışmanın doğurduğu karşılaştırma, genelleme ve ayrıntılandırma cümleleri yoğun bir şekilde okuyucunun karşısına çıkmaktadır. Bu durum yazarın kendini ifade etme ihtiyacını, arzusunu, çabasını göstermektedir. Hatta bu doğrultuda ileri giderek metin sonunda "Ben buradayım sevgili okuyucum, sen neredesin acaba?" diyerek çağrıda bulunmaktadır. Bu cümle çeşitleri metne zenginlik katmakla birlikte okuyucunun daha iyi anlaması, düşünmesi, sorgulaması, emeği hissetmesi, metinle bütünleşmesi, verilen mesajın telkin edilebilmesini sağlamaktadır.

20. **Yazarın anlatım planı ve üslubundan hareketle metin kendi türü dışında başka bir metin türü ile ilişkilendirilebilir mi? Nedenlerini değerlendiriniz.**

Öncelikle mektup türü çok uygundur. Bunu Oğuz Atay'ın bizzat kendisini açık ederek okuyucuya hitap etmesi, çağrıda bulunması, üst kurmacanın kullanılması bu durumu kanıtlamaktadır. Oğuz Atay dönemin aydınının duygu, ruh ve fikir dünyasını okuyucuya yalnız anlatmak değil aynı zamanda hissettirmek istemektedir. Mektubun samimiyet ve duygu yüklü olması bu olanağı tanımaktadır. Benzer nedenlerle şiir türü tercih edilebilir. Yoğunluk bakımından da şiir uygundur.

Ö-19

21. Yazarın metnini oluştururken ironik bir üsluptan yola çıkmasının nedenlerini değerlendiriniz.

Hikayede verilen baskıcı, sansürcü ortamın Atay'ın yaşadığı dönemde gerçek olması, örtük bir anlatım alanağı sunması bakımından tercih edilmiş olabilir. Ayrıca Oğuz Atay'ın edebi kişiliği de metne yansımıştır. Atay'ın postmodernist anlayışı, kendisine yarattığı gerçeklik anlayışı, sanal dünyası, üst düzey - yazarı anlamaya çalışan - okura hitap edilmesi bu üslubun kullanılmasında etkilidir. "Aynı işyerinde çalışan memurlar sayılırdık bir bakıma. Üstelik bazı geceler yemeği bile unutarak elle yazdığımız hikayeleri, istasyon şefinin odasındaki sobada temize çekiyordak." "Zaten satacak çok malımız da yoktu," "bir iki günlük mabsı geçmiş hikayeler...", "yataklı vagon yolcularının dosları.", "özenle dayanarak "Top Sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı." "Yani hiçbir adres bilmiyordum. Bana inanmazlardı, bunun için utanıyordum." ifadeleri ironik anlatımın örnekleridir.

22. Okuduğunuz metinde anlatıcının "biz" söyleminden "ben" söylemine geçmesinin nedenleri hakkında neler söylenebilir?

Modernleşmenin etkisini göstermektedir. Modernleşmeyle beraber birey ön plana çıkmıştır. Bunu kahramanların aile yapılarının yoksunluğundan anlayabilmekteyiz. Ayrıca metnin sonuna doğru yazar hikayeyi bir kenara bırakarak aydınların durumunu anlatmayı bırakıp kendi gerçekliğine - gerçeklik özneldir, Oğuz Atay'ın kendi sanal dünyası, fikir penceresi= davet söz konusudur. Bununla birlikte okuyucuya yalnızlaşma hissettirilmek istenmiştir. Hikayeci genç kadının, kundura tamircisinin kahramanı terk etmesi, Yahudi'nin ölümü, şef ve istasyonun taşınması, yok olması bu durumun göstergesidir.

23. *"Biz onlara satamadığımız hikâyelerimizi veremezdik. Hiçbiri okuma yazma bilmiyordu. Sadece sucuk-ekmekçi bazen hikâyelerimizden -hangimizinki olursa olsun-isterdi, son kopyalardan olmak şartıyla: İnce kâğıttan olduğu için sigara sarıyordu hikâyelerimize.* **[4]** *Bazen, neşeli olduğum zamanlar, yani satışlar iyi gitmişse, yiyecek satıcılarına hikâyelerimi okurdum. (Genç kadın buna karşıydı). Sucuk-ekmekçiyle elmacı daha ilk satırlarda uyuklamaya başlardı, fakat sonuna kadar kalırlardı beklemeodasında. (Hikâyenin sonuna doğru da uyanırlardı.) Ayrıncı bütün dikkatiyle dinlerdi beni; bu ilgi hoşuma giderdi. Elimden geldiği kadar hikâye kahramanlarının konuşmalarını canlandırmaya çalışırdım okurken. Sonunda sucuk-ekmekçi başını sallar, kötü günler yaşıyoruz diyerek içini çekerdi."* **[5] Metinden alınan parçadan hareketle sanatçı ve toplum ilişkileri ile ilgili hangi çıkarımlarda bulunulabilir?**

Toplum sanata ve sanatçıya karşı kayıtsızdır. Hikaye okunurken uyuma, okuma - yazma öğrenme ihtiyacı hissetmeme bunun başlıca göstergesidir. Toplum cahil kalmakta, kendini geliştirememektedir. Bu durum da savaşlarda güçsüzlüğe, ezilmeye, ekonomik sömürüye yol açmaktadır. Hikayelerin satılamaması da toplumun sanata karşı ilgisizliğini, sanattan kopuk yaşama biçimini yansıtmaktadır. Edebi, estetik zevk ihtiyacı göçmeden gelinmektedir. Sanata ulaşabilme ekonomik düzeyle doğru orantılıdır. Yataklı vagon yolcularının hikayeleri satın alabilecek durumda olması bu durumu göstermektedir. "Ekmek bile yahaliydı." ifadesi toplumun temel ihtiyaçlardan yoksun kalmasını ifade etmektedir. Maslow'un ihtiyaçlar hiyerarşisi de bu durumu ifade etmektedir. Temel ihtiyaçları gidirilmeyen bir toplumun estetik zevk ve sanat ihtiyaçlarını düşünmesi mümkün değildir. Bu durum metinde göz ardı edilmiş, gizlenmiştir.

24. *"Bu arada birçok şeyi hatırlayamıyordum: Savaş bizim ülkemizde mi geçmişti? Yoksa uzak çöllerde mi savaşılmıştı? Topraklarımız genişlemiş miydi, daralmış mıydı? Genç Yahudi bitkin gülümsemesiyle karşılık veriyordu bana: Bizim istasyon hep aynı yerde kaldığına göre, bunların önemi var mıydı? Top sesleri duymadığımıza göre, savaş hiçbir zaman bizim istasyona yaklaşmamıştı."* **[12] cümleleri dönemin sosyokültürel gerçekliğine dair hangi durumlara işaret etmektedir**

İletişim kopukluğu ön plandadır. Ülkenin durumu, gündemi, haberler toplum tarafından bilinmemektedir. Halk sadece gördüğü kadarını bilmektedir. Bu durum yönetici ve halk arasındaki bağı zayıflatmaktadır. Halkın söz sahibi olmadığı sezdirilmektedir. Yahudi'nin bitkin gülümsemesi ironiktir. Bu gülümsemeyle hiçbir şey bilmeyen, dışlanmış bir sınıf olduğu ifade edilmektedir. Bu savaşın etkilerinin hissedilmesine karşılık savaşın nedeni, mekanı, gidişatı, kimle yapıldığı belirsizdir. İletişim ve sanatın etkisi burada ortaya çıkmaktadır. Sembolik anlatım söz konusudur. Yaşanan savaş aynı zamanda cehalet ≠ aydınlanma çatışmasıdır. Toprakların daralıp, genişlemesi bu durumu temsil etmektedir.

25. **Metnin yazılış amacına göre sanatsal özgürlüğe imkân tanıyan toplumsal düzen nasıl tanımlanabilir? Metnin okuru olarak sizin bu süreçteki rolünüz nedir?**

Öncelikle Oğuz Atay okuyucuyu kendi sanal dünyasına davet etmektedir. Okuyucu sanatı, sanatçıyı anlamaya, onların penceresinden bakmaya çabalamalıdır. Sanatın tüm halk için erişilebilir olması gerekmektedir. Yönetiçiler tarafından sanatçıyı korumaya, destek olmaya güdelik yasalar çıkarılmalıdır. (6. paragraf) Sanatçı özgür olmalıdır, ekonomik, hukuk, statü, sosyal hak, toplum içerisindeki konumu konusunda serbest bırakılmalı hatta teşvik edilmelidir. Toplumun refah ve kültür seviyesinin yükseltilmesi gereklidir. Sanatçıların halk ile iletişimi ve bağı güçlendirilmelidir. Aydınlara olanaklar sağlanmalı, toplum içerisinde aydın kimliğiyle varolmalarına olanak sağlanmalıdır. Aydınların yabancılaşma, yalnızlaşma, dünyaya küsme gibi olumsuzluklara kapılması engellenmelidir. Sosyal, ekonomik sorunların etkileri iyileştirilmelidir. Modernleşmenin etkisi yumuşatılmalı veya halkın aydınların uyum sağlamasına yardımcı olunmalıdır. Hızlı değişim, manevi değer ve duyguların yitirilmesi konusunda bilinç oluşturulmalıdır. Bir okuyucu olarak kültürel seviyemi arttırmak, yazarları, sanatçıları anlamaya çalışmak, farklı bakış açıları kazanmak, sanata sanatçıya hak ettiği değeri vermek, saygı duymak, bilinçlenmek, sanatı, sanatçıyı özgür bırakmak için çabalamak sanata değer veren bir toplumun inşasında benim sorumluluğumdur. Okuyucu Atay'ın ifade ettiği gibi sanatçının dünyasına girmelidir.

Ek 6. Gözlem Formu

GÖZLEM FORMU

Tarih: .... /.... / ....

Öğrenci Kod No	Derse hazırlıklı gelir.	Dersi ilgi ve dikkatle takip eder.	Metin anlama ve çözümleme etkinliklerine aktif şekilde katılır.	Metnin yapı, tema ve dil anlatım unsurları üzerinde derinlemesine düşünür.	Metinle ilgili soruları eleştirel bakış açısıyla cevaplandırır.	Metinle ilgili etkili sorular sorar.	Metinle ilgili duygu, düşünce, izlenim ve deneyimlerini ifade eder.	Tartışmalara katılır, yeni ve özgün görüşler ortaya koyar.	Sorgulayıcı bir tutum benimser.	Metinle ilgili tespit, eleştirileri ve güncellemelerini metne dayanarak açıklar.	Öğrendiklerini yorumlar ve yeni fikirler üretir.	Yazılı ve sözlü dili etkin kullanabilir.	TOPLAM
Ö-1													
Ö-2													
Ö-3													
Ö-4													
Ö-5													
Ö-6													
Ö-7													
Ö-8													
Ö-9													
Ö-10													
Ö-11													
Ö-12													
Ö-13													
Ö-14													
Ö-15													
Ö-16													
Ö-17													
Ö-18													
Ö-19													
Ö-20													

Her zaman (5) Sıklıkla (4) Bazen (3) Nadiren (2) Hiçbir Zaman (1)

Ek 7. Katılımcı Bilgi Formu

KATILIMCI BİLGİ FORMU

Sevgili Öğrenciler,

Türk dili ve edebiyatı derslerinde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma becerisine etkisini araştırmak amacıyla yürütmekte olduğum doktora tezi çalışması çerçevesinde, katılımcı bilgi formu hazırlanmıştır. Bu form, araştırmada yer almak isteyen öğrencileri tanımak amacı taşımaktadır. Katılımcı olarak paylaşacağınız bilgi ve görüşler, araştırma açısından önem arz etmektedir. Araştırma sürecinde elde edilen tüm veriler, gizlilik ilkesi çerçevesinde yalnızca bu çalışma için kullanılacak olup hiçbir kişi veya kurumla paylaşılmayacaktır. Katılımınız için şimdiden teşekkür ederim.

Tuğba DEMİRCAN

Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Ana Bilim Dalı

Bilgiler	Açıklama
Adınız-Soyadınız:	
Cinsiyetiniz:	Kız ( ) Erkek ( )
Okulunuzun Adı:	
Sınıf/Şube:	
Alanınız:	Türkçe-Sosyal ( )
	Türkçe-Mat. ( )
	Mat.-Fen. ( )
	Yabancı Dil ( )
Annenizin Mesleği ve Eğitim Düzeyi:	
Babanızın Mesleği ve Eğitim Düzeyi:	
Sosyoekonomik durumunuzu nasıl tanımlarsınız?	Düşük ( ) Orta ( ) Yüksek ( )
Kendinize ait bir çalışma odanız/kitaplığınız var mı?	Evet ( ) Hayır ( )
Ne tür kitaplar okursunuz?	Roman/Hikâye ( )
	Şiir ( )
	Deneme/Eleştiri ( )
	Diğer ( )
	Okumam ( )
Yeni çıkan kitapları takip eder misiniz?	Her zaman ( )Genellikle( ) Arada bir( ) Hayır( )
Medya metinlerinde hangi tür içerikleri okumayı tercih edersiniz?	Haber/Spor/Ekonomi ( ) Kültür/Sanat ( ) Magazin ( )
Herhangi bir dergiyi takip ediyor musunuz?	Hayır ( ) Evet ( ) Derginin Adı:
Okuma motivasyonunuzu etkileyen unsurlar nelerdir?	
Okuduğunuzu anlamada başvurduğunuz bir yöntem var mı?	
Okuduğunuz kitapların fikir ve sanat değeri hakkında düşünür müsünüz?	
Türk dili ve edebiyatı dersine yönelik düşünce ve beklentileriniz nelerdir?	

Ek 8. Gönüllü Onam Formu

GÖNÜLLÜ ONAM FORMU

Merhaba. Sizi, Gazi Üniversitesi Etik Komisyonu'ndan 10.03.2023 tarihli E.609190 sayı ile izin alınan ve Tuğba DEMİRCAN tarafından yürütülen "Türk Dili ve Edebiyatı Öğretiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi" başlıklı araştırmaya davet ediyoruz. Bu çalışmaya katılmak tamamen gönüllülük esasına dayanmaktadır. Çalışmaya katılmama veya katıldıktan sonra herhangi bir anda çalışmadan çıkma hakkına sahipsiniz. Bu çalışmaya katılmanız için sizden herhangi bir ücret istenmeyecektir. Çalışmaya katıldığınız için size bir ödeme yapılmayacaktır. Çalışmadan elde edilecek bilgiler tamamen araştırma amacı ile kullanılacak olup kişisel bilgileriniz gizli tutulacaktır.

Araştırmanın Amacı	:	
Araştırmanın Yöntemi	:	
Araştırmanın Öngörülen Süresi (Başlama ve Bitiş Tarihi)	:	
Araştırmaya Katılan Gönüllü Sayısı	:	
Araştırmanın Yapılacağı Yer	:	
Görüntü ve/veya ses kaydı alınacak mı?	Evet ☐	Hayır ☐

KATILIMCI BEYANI

Yukarıda amacı ve içeriği belirtilen bu araştırma ile ilgili bilgiler tarafıma aktarıldı. Bu bilgilerden sonra araştırmaya katılımcı olarak davet edildim. Bu çalışmaya katılmayı kabul ettiğim takdirde gerek araştırma yürütülürken gerekse yayımlandığında kimliğimin gizli tutulacağı konusunda güvence aldım. Bana ait verilerin kullanımına izin veriyorum. Araştırma sonuçlarının eğitim ve bilimsel amaçlarla kullanımı sırasında kişisel bilgilerimin dikkatle korunacağı konusunda bana yeterli güven verildi. Araştırmanın yürütülmesi sırasında herhangi bir sebep göstermeden çekilebilirim. Araştırma için yapılacak harcamalarla ilgili herhangi bir parasal sorumluluk altına girmiyorum. Bana herhangi bir ödeme yapılamayacaktır. Araştırma ile ilgili bana yapılan tüm açıklamaları ayrıntılarıyla anlamış bulunmaktayım. Bu çalışmaya hiçbir baskı altında kalmadan kendi bireysel onayım ile katılıyorum. İmzalı bu form kağıdının bir kopyası bana verilecektir.

Araştırma Yürütücüsü

Adı ve Soyadı	Tarih ve İmza
Adres ve telefonu	

Katılımcı

Adı ve Soyadı	Tarih ve İmza
Adres ve telefonu	

Velayet veya Vesayet Altındaki Katılımcılar için Veli/Vasi

Adı ve Soyadı	Tarih ve İmza
Adres ve telefonu	

Ek 9. İzin Belgeleri

Evrak Tarih ve Sayısı: 10.03.2023-E.609190

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ REKTÖRLÜĞÜ
Etik Komisyonu

Sayı : E-77082166-302.08.01-609190 10.03.2023
Konu : Bilimsel ve Eğitim Amaçlı

Dağıtım Yerlerine

Üniversitemiz Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı **Doktora Öğrencisi Tuğba DEMİRCAN'ın, Prof.Dr.Ayşe YÜCEL ÇETİN'in** danışmanlığında yürüttüğü ***"Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi"*** adlı tez çalışması ile ilgili konu Komisyonumuzun **09.03.2023** tarih ve **04** sayılı toplantısında görüşülmüş olup,

İlgilinin çalışmasının, yapılması planlanan yerlerden izin alınması koşuluyla yapılmasında etik açıdan bir sakınca bulunmadığına oybirliği ile karar verilmiş ve karara ilişkin imza listesi ekte gönderilmiştir.

Bilgilerinizi rica ederim.

Araştırma Kod No: 2023 - 287

Prof. Dr. İsmail KARAKAYA
Komisyon Başkanı

Ek:1 Liste
DAĞITIM
Gereği:
Sayın Prof. Dr. Ayşe YÜCEL ÇETİN

Bilgi:
Eğitim Bilimleri Enstitüsü Müdürlüğüne

Bu belge, güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Belge Doğrulama Kodu :BSA7R5JNFZ Belge Takip Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/gazi-universitesi-ebys

Emniyet Mahallesi Bandırma Caddesi No :6/1 06560 Yenimahalle/ANKARA
Tel:0 (312) 202 20 57 - 0 (312) 2... Faks:0 (312) 202 38 76
İnternet Adresi :http://etikkomisyon.gazi.edu.tr/
Kep Adresi: gaziuniversitesi@hs01.kep.tr

Bilgi için :Nursel Güner
Genel Evrak Sorumlusu
Telefon No:202 20 57

Bu belge,güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.

T.C.
BİLECİK VALİLİĞİ
İl Millî Eğitim Müdürlüğü

Sayı : E-46070087-604.02-74076865 10/04/2023
Konu : Anket/Araştırma Çalışması
(Tuğba DEMİRCAN)

VALİLİK MAKAMINA

İlgi : MEB (Yenilik ve Eğitim Teknolojileri Genel Müdürlüğü)'nın 21.01.2020 tarihli ve 81576613-10.06.02-E.1563890 sayılı 2020/2 Nolu Genelgesi.

İlgi Genelge gereği, Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Ana Bilim Dalı, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi Bilim Dalı doktora öğrencisi Tuğba DEMİRCAN 'ın **"Türk Dili ve Edebiyatı Eğitiminde Söylem Çözümlemesinin Eleştirel Okuma Becerisine Etkisi"** konulu araştırma çalışmasını İlimiz Bozüyük İlçesi Kumral Abdal Anadolu Lisesi 11. sınıfında öğrenim gören öğrenciler ile yapmak istemektedir.

Genelge gereği anketlerin Müdürlüğümüzce onaylanmış ve mühürlenmiş nüshalarının Okul Müdürlüğünün sorumluluğunda uygulanması Müdürlüğümüzce uygun görülmektedir.

Makamlarınızca da uygun görüldüğü takdirde Olurlarınıza arz ederim.

Mustafa Sami AKYOL
Milli Eğitim Müdürü

OLUR

Akın AĞCA
Vali a.
Vali Yardımcısı

Bu belge güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır.
Adres : Hürriyet Mh.Dumlupınar 5.Sk No:2 Merkez/BİLECİK
Strateji Geliştirme Hiz.Bir.
Telefon No : 0 (228) 212 18 63
E-Posta: strateji11@meb.gov.tr
Kep Adresi : meb@hs01.kep.tr
Belge Doğrulama Adresi : https://www.turkiye.gov.tr/meb-ebys
Bilgi için: Zekai ÇOBANDERE Şube Müd. Samet YILMAZ
Unvan : Veri Hazırlama ve Kontrol İşletmeni
İnternet Adresi: bilecik.meb.gov.tr Faks:2282801199
Bu evrak güvenli elektronik imza ile imzalanmıştır. https://evraksorgu.meb.gov.tr adresinden 8e21-17bc-3a0c-8af9-c9bb kodu ile teyit edilebilir

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler

Soyadı, Adı	Demircan, Tuğba
Uyruğu	T.C

Eğitim Derecesi	**Okul/Program**	**Mezuniyet Yılı**
Lise	Kütahya Anadolu Öğretmen Lisesi	2002
Lisans	Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği	2007
Yüksek Lisans	Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Eğitimi	2010

İş Deneyimi, Yıl	**Çalıştığı Yer**	**Görev**
1 Yıl	Bostancı Doğa Koleji	Öğretmen
15 Yıl	MEB	Uzman Öğretmen

Yabancı Dil	İngilizce

Yayınlar

Uluslararası Dergilerde Yayımlanmış Makale:

Demircan, T. (2020). Necâtî Bey'in "Olmuş" redifli gazelinin şerhi. *Littera Turca Journal of Turkish Language and Literature, 6*(4), 1123-1137. https://doi.org/10.20322/littera.783926

Demircan, T. (2021). Dede Korkut Kitabı Türkistan/Türkmen Sahra nüshasında yer alan İslami unsurların din ve toplum ilişkisi bağlamında değerlendirilmesi**.** *Akademik Dil ve Edebiyat Dergisi, 5*(1), 654-672.https://doi.org/10.34083/akaded.896118

Demircan, T., & Demircan, A. (2021). Kütahya mecmuası ve mecmuadaki edebî metinlerin dönemiyle ilişkisi. *Türk Dünyası Araştırmaları, 128*(252), 197-216.

Demircan, T., & Yücel Çetin, A. (2024). Türk dili ve edebiyatı öğretiminde söylem çözümlemesinin eleştirel okuma öz yeterlik algısına etkisi. *The Journal of Social Sciences, 69,* 400-414. https://doi.org/10.29228/SOBIDER.75589

Uluslararası Bildiri:

Demircan, T. (2024). Türk dili ve edebiyatı eğitiminde söylem çözümlemesine dayalı eleştirel okuma: Öğrencilerin görüş, beklenti ve deneyimleri. *5. Uluslararası Türk Dünyası Eğitim Bilimleri ve Sosyal Bilimler Kongresi Bildirileri* (ss. 140-153). Antalya, Türkiye.

GAZİLİ OLMAK AYRICALIKTIR...